Podmaniczky Frigyes / EGY RÉGI GAVALLÉR EMLÉKEI

„Kedvesebb és mulatságosabb regényt régen olvastam, mint báró Podmaniczky Frigyes hátrahagyott iratait" – írta Krúdy Gyula, aki a múlt század híres gavallérját, fővárosunk rajongóját „Budapest vőlegényé"-nek nevezte. Podmaniczky Frigyes hosszú és gáláns kalandokban, történelmi sorsfordulókban gazdag élete során korának egyik fontos, érzékeny szemtanúja.
Könyvében ott él a magyar XIX. század. A biedermeier Pest poros utcái, csenevész akácosai és a századvégi főváros széles sugárútjai. A hazai első karácsonyfák gyertyalángja és a Nemzeti Színházban fölgyulladó gázvilágítás ragyogása. Kossuth követválasztási „hadjárata" és Széchenyi szarkasztikus mosolya, amellyel az ellenzék előretörését figyeli. A mágnás kaszinó fényes báljai és a sebesültek jajkiáltásai a csatamezőn. Hírhedett viszonyok szép primadonnákkal és titkos szerelmek előkelő hölgyekkel. A márciusi forradalom lázában élő Pozsony és a levert szabadságharc utáni kihalt Pest.
A gyászfátyolos Batthyány Lajosnét éljenző tömeg és a kiegyezést ünneplő arisztokrácia. A Nemzeti Színház művészeinek apró-cseprő intrikái és a Közmunkák Tanácsának nagyszabású városépítő tevékenysége. A magánélet boldogságteli vagy könnyes pillanatai s a nagy nemzeti események ünnepélyes tablói.
S közben kirajzolódik a század egyik legérdekesebb egyéniségének – ahogy kortársai nevezték: a „kockás bárónak" – személyes életútja, jellemének alakulása is. Tanúi lehetünk, hogy válik az egykori, kissé könnyelmű gavallérból felelősségteljes közéleti férfi, a nők csapodár lovagjából Budapest örök szerelmese.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/egyregigavallere0000podm

1984 MAJ 2 5

PODMANICZKY FRIGYES

EGY RÉGI GAVALLÉR EMLÉKEI

VÁLOGATÁS A NAPLÓTÖREDÉKEKBŐL

1824–1887

HELIKON KIADÓ

VÁLOGATTA, SZERKESZTETTE,
A JEGYZETEKET ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA

STEINERT ÁGOTA

BEVEZETÉS

Hosszas habozás után, barátaim unszolásának engedve, végre reá adtam magam arra, hogy naplótöredékeimet összeállítsam s egy egésszé illesszem össze.

Mint 1824-ben született, hazám történelmének igen érdekes szakát éltem át. Zsenge ifjúságom s első emlékeim napjai éppen összeesnek Magyarország újra ébredésének korszakával. Utóbb, mint az életbe lépő ifjú, 1843. június hó végső napjaiban, éppen 19 éves koromban tevém le a jogászi vizsgát Késmárkon s még ugyanazon év december havában Pozsonyba indultam, mint gróf Ráday Gedeon, Pest vármegye akkor sokat emlegetett követének írnoka. Az 1843/44-ben Pozsonyban székelő országgyűlés hazánk reformtörekvéseinek egyik legnevezetesebb mozzanatát képviseli; joggal mondhatom tehát, hogy érdekes időszakban kezdettem az élettel magával megismerkedni. E pillanattól kezdve, el levén határozva az akkor dívó eszmék s divat szerint, miszerint öcsém, Ármin gazda leend, én pedig a közpályára lépendek, – hazám minden nevezetesebb mozzanatának részesévé lettem, mert akarva, nem akarva, nem voltam képes többé, mint kissé ideges s érzelgős természetű, megállapodni azon lejtőn, melyre részint hajlam, részint meggyőződés, részint pedig, amint fölebb jelzém, traditio nyomán léptem; mert a politika bármi szerény tevékenysége lejtőjén megállapodni, rendesen csak a végbukás alkalmával vagyunk képesek.

Nem csoda tehát, ha számtalan érdekes tapasztalataimból mintegy kiindulva s azok által indíttatva, sokan barátaim s ismerőseim közül unszoltak, írnám meg „Mémoire"-jaimat. Mémoire-okat

nem írhatok, mert soha semmiféle helyzetében az életnek, s hazám a közel lefolyt 45 év alatti eseményei alatt, sem fő, sem kiváló szerepet nem vittem; segédkeztem, napszámoskodtam, kortesvezér valék, sürgölődtem, forgolódtam s mindig igen sokra reá értem ugyan, de soha oly állásra szert nem tettem –, de mint szerény s minden hiúságtól ment, öntudatos ember, azt elérni nem is vágyakodtam –, mely állás kidomborodónak, kiválónak lett volna mondható.

Megengedem azonban, hogy változatos s gyakran a regényességet megközelítő élményeim fölemlítése, – lehet bizonyos tekintetben mulattató s némely esetekben tanulságos is, – amennyiben nem árt nekünk néha-néha egy visszapillantást tennünk, mert amilyen igaz, hogy reformjaink keresztülvitele következtében nem *minden jól van úgy, amint van,* éppen oly igaz az is, hogy *nem mind rossz az, amint hajdan volt.*

GYERMEKÉVEIM
1824–1834

ATYÁM EMLÉKE

Atyám, báró Podmaniczky Károly, különc ember volt. Nagyatyám, báró Podmaniczky Sándor, 12 gyermeke közül atyám vala a legifjabbik. Nagyatyám naplójában azon nap reggelén, melyen atyám született, ez áll írva: Carl der XII-te und so Gott will, der letzte.* Nagyanyám, báró Jeszenák leány, német szellemben nevelt nő volt, s valódi kérlelhetetlen szigorral vitte a „Haus-Regiment"**-et, mint a papucs-kormányt akkor elnevezni szokás volt. Nem nagy fáradozásába került ezen önkényuralom gyakorlása, mert nagyatyám szelíd, művelt, minden perpatvart kerülő, valódi úriember volt, aki könyvtára, képtára, fegyvergyűjteménye és mester freskó-festmények segélyével díszesen berendezett aszódi kastélyában, elvonulva az élet prózai foglalkozásaitól s bántalmazásaitól, szeretett élni.

Az aszódi kastélyban még most is létező feltűnő szép freskófestményeket nagyatyám Kracker nevű művész által hajtatta végre, aki akkoriban gróf Batthyány egri püspök által Egerben, a lyceum könyvtárának falfestményeivel s különösen a könyvtár mennyezetének festésével volt megbízva. Az aszódi nagyterem festését 1777-ben végezte be, miután azon, az akkor dívó szokás szerint, éveken át dolgozott. Én részemről nagyatyám művészi emlékét Lotz mester által véltem legméltóbban megörökíthetni a Magyar Királyi Operaház nézőterének örök szép mennyezete képében. A jászói apátság Jászón létező székesegyházának freskóit

* Károly, a tizenkettedik, és ha Isten is úgy akarja, az utolsó
** „házvezetés"

szintén Kracker festette, azokat 1780-ban fejezvén be. Kracker utóbb Egerben telepedett le s ott halt el, hagyott-e utódot, tudva nincsen.

Ily körülmények között természetes, hogy nagyanyám semmi s senki által nem gátolva zsarnokoskodott a gyermeksereg fölött; de természetes az is, hogy Benjamin-gyermekét, XII. Károlyt, független, fölötte élénk s a szabad mozoghatást áhítozó jelleménél fogva éppen nem kedvelte.

Fölemlítésre méltó azon körülmény, hogy legény korában nagyatyám háztartása, s így tehát cselédei, szokásai, nemkülönben naplójának, számadásainak s följegyzéseinek nyelvezete tősgyökeres magyar vala; de azon perctől fogva, melyben megházasodott, minden megváltozott, illetőleg átváltozott németté, a dadától kezdve a vadászig, s a rovástól kezdve a naplóig.

Atyám mint fiatal ember a Martinovics-féle összeesküvésbe keveredvén, Bécsbe internáltatott. Ezen időt felhasználta arra, hogy az orvosi tudományokkal foglalkozzék. Utóbb megkegyelmeztetvén, nem indult vissza családja körébe – hanem Chemnitzben (Szászország) s utóbb Selmecbányán bevégezte a bányászati tanulmányokat. A kamaránál tanulmányai bevégeztével hivatalt vállalt, s bányatanácsosig vitte; 1812-ben azonban tudván azt, hogy mint evangelikus vallású, bányagróffá úgysem fog kineveztetni – mely állásra magát különben minden tekintetben érdemesnek tartotta –, állásáról lemondott s azontúl, szülei már nem élvén s testvérbátyjával megosztozván, Aszódon s Pesten élt. Tudományos műveltsége, emberszeretete s finom magatartása következtében feltűnő kedvelt egyén volt, különösen a polgárok, mesteremberek s jobbágyai körében. A polgárok közül legjobb ismerősei valának Kappel, Aebly, Liedemann, Fuchs bankárok és nagykereskedők; nemkülönben Vogel műasztalos, mint első feltűnő nagyiparos. Az aristocratia, éles és gyakran hamis s a democratia felé hajló, akkoriban nagyon perhorrescált élcei s észrevételei miatt, kevésbé szerette s kedvelte őt; amivel ő azonban semmit sem gondolt s ósdi nagyurainkat mindig mandarinoknak csúfolta.

A nagyúri nők részéről sem részesült édesatyám valami különös előszeretetben, mert azt tartotta: a magyar nő arra való, hogy az ember szerelmeteskedjék vele (amint azt túl a rendén gyakorolta is), hanem feleségnek nem való, mert arra sem elég kedélyességgel, sem elég műveltséggel nem bír. Ezen eszméi szerint is járt el, mert első neje egy Charpentier nevű francia emigráns leánya volt, s ez gyermektelenül halván el Szebenben, ahol atyám mint bányatanácsos székelt – elvette 1812-ben Noszticz-Jänkendorf Elizát, Noszticz-Jänkerdorf Adolf szász királyi miniszter leányát, kitől nyolc gyermekből álló családja lett.

Atyám szabadelvű gondolkozása s kiváló műveltsége nemcsak szavakban, de tettekben is nyilvánult, melyek eredményeként a polgárosodás, jólét s műveltebb zamatú viszonyok fejlődtek ki környezetében s mindenütt, hová befolyása s tevékenysége kihatott.

Mint tanult bányász s gazda, a már előrehaladottabb elvek szerint kezelte gazdaságait s azok fokozatos berendezését illetőleg a Németországban dívó gazdászati elvek s gyakorlat szerint járt el, amennyiben azt a helyi viszonyok engedték.

Az édesatyám építette majorok s gazdasági épületek, melyek a Szászországból ide szerződött Berg felügyelő tanácsai s tervei szerint rendeztettek be, még most is a vidéken minta gyanánt szerepelnek az ahhoz szakértők szemében, jelenleg báró Radvánszky János birtokában vannak „cifra major" néven, Pusztavarsányon, Hatvan közelében.

Dacára annak, hogy atyám ágostai hitvallású volt, s dacára azon körülménynek, hogy felekezetünk állása akkoron még, részint a törvények, részint az azok következtében kifejlett társadalmi viszonyoknál fogva, rendkívül magába zárkózott s elvonult, mondhatnám elszigetelt volt – mégis a türelmetlenségnek legkisebb nyoma sem volt észlelhető cselekedeteiben s eljárásában. A besenyői kapucinus kolostor gvárdiánja s társai mindenkor szívesen látott vendégek valának házunknál, s mi gyermekek amily félelemmel s borzadállyal viseltettünk eleinte a durva kelméből ké-

szült, csuhába öltözött, bocskoros barátok iránt, utóbb éppen úgy megszoktuk s megkedveltük némileg a velök való társalgást. E besnyői most is létező kolostor herceg Grassalkovich Antal által alapíttatott, a hercegi család temetkezési helyéül. Antal herceg hajdanában legbensőbb baráti viszonyban élt nagyatyámmal, aki, amint azt a köztök folyt levelezésből tapasztaltam, az akkor hatalmas nagyúr, minden Gödöllőre vonatkozó ügyekre nézve felügyelt a herceg távollétében. E besnyői kolostor azért is nevezetes, mert itt tartózkodott Fessler, Magyarország történelmének megírója, mielőtt áttérve a protestáns hitre, Oroszországba vándorolt ki.

Gödöllő és Aszód között általában egészen a jelen század kezdetéig, igen élénk társas közlekedés és összeköttetés létezett, mely táncvigalmak s színi előadások (Gödöllőn igen csinos udvari színház vala) rendezésében lelte kinyomatát. Az öreg Balitzky, kinek fia Pesten a Váci utcában a még most is létező, jó hírnek örvendő férfi-divatáruüzletet rendezte volt be, akárhányszor elbeszélé nekem, mi mulatságosak valának azon kirándulásai, melyeket mint női fodrász Aszódra s Gödöllőre tett volt, s mi hallatlan cifra hajékekkel látta ő el nagynénéimet s a hercegkisasszonyokat.

Atyám a műveltség s okszerű ipar fejlesztése s emelése érdekében az izraelitáknak s német iparosoknak Aszódon való letelepülését tőle telhetőleg előmozdította, miáltal nemcsak magának Aszód mezővárosnak, de vidékének is nagy hasznára volt. Akkoron – még nem bírván oly nagy számú s veszélyes kaputos proletariátussal, mint most – híre sem volt még az antisemitismusnak, s a házi zsidó vagy zsidónő mintegy a családhoz tartozónak tekintetett; a zsidó lakodalmak pedig nagy örömünkre mindenkor az aszódi kastély páratlan szépségű s tágasságú, 32 öl hosszú, nyílt erkélyén folytak le, anélkül hogy bárki is legtávolabbról megütközött volna e patriarchalis szokáson.

A kereskedés és ipar fejlésnek indult s valamint a terménykereskedők, úgy a jóhírű iparosok által e kis mezővárosban aránylag igen tetemes pénzösszegeket hozott forgalomba. A cél el lett tehát érve!

TESTVÉREK KÖZÖTTI VISZONY

A sokak által még most is dicsőített ősiség korában dívó, testvérek közötti s egyéb ebből folyó s eredő családi viszonyok ecsetelésére némileg adalékul szolgál egy itt fölemlítendő körülmény, mely a családjainkban uralkodott, fölötte káros, testvérek közötti visszavonás egyik példájaként álljon itt, memento mori* gyanánt.

Az ősiség korában elfogadott elv volt az, hogy a családi házat, kastélyt vagy várat mindig a legifjabbik fiú kapja osztályrészül; de más részről szokásban volt az is, hogy minden egyes, férfiágat illető birtokból, amennyire csak lehetséges, minden egyes testvér kapjon részt.

Az aszódi kastély atyámat illette e szerint; de testvérbátyja Sándor, mindenáron szintén Aszódon akart letelepedni. Atyám a szokástól eltérőleg, idősebb fivérének akarta átengedni a kastélyt; ezt azonban Sándor el nem fogadta, hanem követelte azt, hogy a kastély maga legyen az ifjabbé, de az ahhoz tartozó kert, – mert hiszen kert nem mondható kastélynak – jusson neki osztályrészül. Atyám iszonyodván a pörlekedéstől, az osztály e ferde nemébe beléegyezett. Sándor kapta a beltelek felét, azaz a kertet lakház nélkül, de az annak végén elhelyezett s a kastéllyal összeköttetésben lévő konyha, éléskamra, pince, gyümölcsraktár, cselédlakás- s a melléképületekkel. Atyám, Károly pedig kapta a kastélyt magát, minden kert- s mellékhelyiségek nélkül. Egyiknek sem volt tisztességes otthona, s mindkettőnek tömérdek pénzt kelle költenie, hogy a tökéletlen osztályrészt lakható s használható lakóhellyé legyenek képesek átváltoztatni. Sándornak és Károlynak még egy harmadik fivére is volt, János néven; de ez az akkori szólásmód szerint nagy paniperda** volt, kicsapongó életmódja s tömérdek adósságai végre azt eredményezték, hogy adósságai kifizettetvén

* emlékezz a halálra (a karthausi barátok jelmondata)
** haszontalan, gézengúz

– a család által kitagadtatott. Utóbb mint barát, fölvett név alatt halt el Pest egyik kolostorában.

Nagynéném közül a legidősebb Szirmay Ádám, a második báró Prónay Gábor, az ifjabbak közül az egyik báró Bujanovszky tábornok (a rákoskeresztúri kis kastélyt ez építette), egy másik gróf Beleznay tábornok (mint özvegy a Beleznay-kertet nyári lakává tette s hagyta utóbb családunk női ágának); ismét egy másik Hódossy Miklósnak, az 1848-i nagyváradi kormánybiztos atyjának vált nejévé. Marianna mint hajadon halt el agg korában; atyám többi nővéreiről tudomással nem bírok, miután fiatalabb korukban haltak el.

Általában a családi viszonyok sok kívánni valót hagytak ama régi jó időben. Hisz megtörtént, hogy az apa elment leánykérőbe fia számára; megtetszett az öreg úrnak jövendőbeli menye, s ő fia helyett a maga számára kérte meg a kisasszonyt, s hozott haza fiának menyasszony helyett egy mostohát.

Szerelemről, melegen átérzett szeretetről s hajlamról alig lehetett szó ily viszonyok között, csak érdekről, combinatióról s a szülék vasakaratáról.

Saját családunkban megtörtént, hogy csakis, mert úgy jött létre a családi tanácsban a jóban maradás, egymáshoz kényszerítették éppen azokat, akik egymást gyűlölték, s elválasztották azokat egymástól, akik egymást szerették.

Ily viszonyok között azután nem volt csoda, ha a férj neje helyett sógornőjével folytatott nyilvános viszonyt, s a nő kárpótlást keresendő más, idegen udvarlókkal élt távol a családi tűzhelytől.

Ehhez hasonló kedélytelen eljárás következtében történhetett csak meg például az, hogy egy nem vonzalomból férjhez adott nagynéném, midőn férje az esküvő estéjén késett a nászágyban jelentkezni, megijedt, s férje szobájának ajtaján kopogtatván ezeket mondá: Lieber Gatte, Sie scheinen vergessen zu haben, dass wir heute unsere Brautnacht celebriren sollten!*

* Kedves férjem, úgy látszik elfelejtette, hogy ma kellene megtartanunk a nászéjszakánkat!

AZ ÉLET ELSŐ DERENGÉSE

Én Budapesten, 1824. június havában születtem, a hajdani Cukor, most gróf Károlyi utcában, azon még most is létező kétemeletes házban, mely a Reáltanoda szomszédságában áll s a gróf Károlyi-kertre bír kilátással. 1828 nyarán költöztünk az akkoriban egészen újonnan fölépült Pollák-, most gróf Wenckheim-házba (Fürdő utca és Szél utca szöglet), mely az akkor dívó építkezést tekintve, fölötte fényesen berendezett bérháznak volt mondható. Pollák építész sok ízléssel bírt, s József főherceg, nádor pártfogoltja lévén, mint ilyen lett megalkotójává Budapest legszebb épületének, a Nemzeti Múzeumnak; kár, hogy sem ő, sem azóta senki sem gondolt, illetőleg vállalkozott arra, hogy e szép építmény külső díszítményei be is fejeztettek volna rendszeresen az eredeti tervnek megfelelőleg.

Gyermekéveinkből fennmaradnak bizonyos benyomások, melyek kitörülhetetlenül vésődnek emlékünkbe, s mindannyiszor megújulnak, ahányszor az események gyermekkori amaz emlékeinkkel, habár csak legtávolabbról is, érintkezésbe hoznak.

E gyermekkori emlékeim néhányát ide iktatom; nem azért, mintha azoknak bármi fontosságot tulajdonítanék, hanem egyedül azért, mert tagadhatatlanul érdekesek, mint akkori társadalmi, közigazgatási, művelődési, nemzetiségi viszonyaink, egyszerű, de igaz s mint ilyenek, fontos adalékai.

Atyám rendkívül kedvelte a tudományosan művelt férfiak társaságát; ezek gyúpontját akkoriban természetesen csakis az egyetem képezte.

Schediushoz őszinte barátság kötötte. Haberle a füvészetnek tanára s a 100 éves naptár szerkesztője, a házi barát szerepét viselte, s hetenkint két napon nálunk ebédelt.

Haberle tanár és Sándor nagybátyám, meg utóbb Almásy Károly Miskolcon, voltak az utolsók, akiket copfot viselni láttam, ami bennünket gyermekeket roppant mulattatott, s nem egy csípős,

de atyánk által mindannyiszor szigorúan megtorolt észrevételt csalt ajkainkra.

Atyám szinte az akkori divat szerint volt öltözve. Borotvált arc, fehér nyakkendő, rumburgi vászoning csipkével kihányva; galambszín, szűk, sujtás nélküli nadrág; magyar, hegyes orrú, rojtos csizma; kék frakk sárga gombra; fehér vagy sárga mellény nyáron, télen fekete vagy vörösbarna bársonymellény; de emellé rövidre nyírott hajat viselt. Általában édesatyám minutiosus tisztaságú volt, valamint külsejét, úgy egyéb szokásait tekintve is. A kereskedőktől és gazdatisztjeitől átvett réz- és ezüstpénzt – minő akkoriban egyedül használatban volt – azonnal leszámolták komornyikának, aki ezt a legény által ecetes vízben megtisztíttatta s ily fényes állapotban szolgáltatta vissza urának, a különféle e célra otthon készült vászon zacskókba való elhelyezés kedvéért. Bezzeg most nemigen vesszük tekintetbe, bármi ronda s piszkos is a bankó, mert ércpénzt ritkán vagy sohasem látunk, erre tehát gondunk nemigen van.

Atyámnak azon különös szokása volt, hogy az egyedüli akkor megjelenő lapot, ha jól emlékszem „Ofner Zeitung"-ot, mindig ebéd alatt olvasta.

Midőn ebédhez ültünk, rövid imát rebegtünk s azután szótlanul kelle ülnünk, mindvégig, ami nem ritkán nagy erőmegfeszítésbe került. Ha a gyermekek közül valamelyik az ételben válogatott, napokig mindig ugyanazt kapta, amíg csak jóízűen meg nem ette azután az általa megvetett ételt. Azt szokta volt mondani édesatyám s anyám: aki válogat, nem éhes, aki pedig éhes, az adjon hálát az úristennek, hogy egyáltalában étellel látja el – s ne kérdezze, hogy minő az. Így szoktam én meg, sőt később meg is kedveltem: a sárgarépát és metélt-levest.

Ebéd után kezet csókolva és „bien vous fasse"* francia szavakat mondva, a nappali teremben szabad volt maradnunk mindaddig, míg a feketekávé el nem költetett. Atyám s anyám azon igen helyes

* „váljék egészségére"

s jelenleg követésre éppen nem találó elvet vallották, hogy a gyermekeknek nem szükséges a felnőttek beszélgetéseit meglesniök, amely beszélgetés értelme általuk félremagyaráztatván, nem ritkán egészen helytelen és káros felfogásra szolgáltat alkalmat.

A fentebb említett Haberle tanár ugyanaz, akit utóbb egyik orvosnövendék tanítványa meggyilkolt, mert Haberle komája levén, egy darab aranyat adott neki gyermeke keresztelésekor; ezen alkalommal pillantotta meg az illető Haberle tanárnak néhány félre tett aranyát s határozta el megölését.

Haberle azon alházban lakott, mely a mostani Egyetemi Könyvtár telkén állott; ablakain a Reáltanoda-, akkor Zöldkert utcára néztek. Udvarán igen csinosan tartott kis virágoskertje volt az öregúrnak, melyben kiválólag az akkor fölötte divatos tulipánvirágokat művelte; a tulipánvirágzás alatt naponta odavittek bennünket gyermekeket, hogy megbámuljuk a rendkívüli választékú virágágyakat.

A HÁZIORVOSOK MINTAKÉPE

Első háziorvosunk akkoron Bene tanár volt, egy rendkívül művelt, szelíd s okos férfi, hófehér, hosszú, hátrasimított haja, beretvált, nemes arcéle, hosszú fekete kabát s fehér nyakkendő, mintaképét nyújtotta a nagyúri orvosnak, aki iránt az egész család bizonyos kegyelettel s ragaszkodással viseltetett. Mint a családtagok háziorvosa naponta tett látogatást s végigjárta mindnyájunkat, megfigyelendő, nincsen-e egyiknek vagy másiknak baja.

Másod háziorvosunk Uffer volt, aki helyettesítette Benét, szükség esetén, és a cselédség egészségi állapota felett őrködött. Uffert atyám mindig szidalmazta, mert nagy pipás levén, már jókor reggel dohányszagú volt, amit atyám – mint általában a dohányzást – gyűlölt. Azt mondá mindig: „Ez az Uffer olyan büdös, hogy ha a ruhaszekrényekben elhelyeznők, minden molytól meg lennénk mentve."

Pedig Uffer sem bajuszt, sem szakállt nem viselt; hát még most, mikor mindenki, még az angol gentleman, a pap és orvos is, oly szőrös és bozontos, mint egy kozák?

Szegény atyám, ha most élne, bizonyára több Uffert fedezne fel az orvosok között, mint Benére emlékeztető mintaképeket. Orvosaink általánosságban – mert hisz feles számmal vannak kivételek – teljesen nélkülözik azon csínt, kedélyességet, a családi viszonyokba s életmódba való szerény, de érdeklődő beavatkozás tulajdonságát, mely kell hogy a háziorvos főkelléke legyen. Orvosaink eljárása a családokkal s azok betegeivel szemben ritka esetben terjed ki azon részletességekre, melyek az orvos által való szorgos megfigyelése s megvigyázása bizalommal s reménnyel tölti el a beteg kedélyhangulatát. Az egyes családokban előforduló legtöbb, már-már megfeneklett betegség eredete, visszavezethető azon ferde s rendellenes étkezési módra, minden pontosságot nélkülöző napi s életelosztásra s viszonyainkhoz éppen nem illő különféle divatos szokásokra és szórakoztatásra – amely jelenleg éspedig minden kellem, valódi nemesebb szórakoztatás s jól értelmezett kényelem elérése s biztosítása nélkül, nemcsak a felsőbb, de a jobb módú középosztályban s körökben is befészkelte magát.

A jó egészségnek s friss kedélynek legelső s leghatalmasabb biztosítékát mindenkoron a helyes életmód képezte s képezi még most is. Ez oly axióma, mely a tudomány haladásának s a fürdőorvosok minden reklámjainak körén kívül esik –, mert abszolút igazság. Ha otthon rendszeresen akarnának az emberek élni s ésszerűen, de egyszersmind kellemesen volnának képesek idejöket s teendőiket beosztani, nem volna szükséges a drága fővárosi lakás mellé még egy villa, falusi tartózkodás vagy fürdőbe való vándorlás – minek következtében nálunk tél idején a farsang, nyár idején pedig a különféle fürdőkbe való rándulások miatt a családi élet teljesen szünetel, s e gyakori, már-már szokássá vált szünetelések következtében teljesen elmosódik, hogy ne mondjam: kivesz.

Ez irányban jótékonyan, de komolyan hatni legelső feladata a háziorvosnak, mert csak ő van azon helyzetben, megítélhetni

s felfedezhetni az életmód ferdeségeit; ő van hivatva tanácsai s ha kell szigorú rendeletei által ellensúlyozni s jó mederbe terelni azt, amit tudatlanság s könnyelműség kizökkentett a családiasság s ésszerűség kerékvágásából; ő van hivatva arra, hogy rendszeres s okszerű életmódnak valamely családban való meghonosítása által e családot sok, nemcsak erkölcsi, de anyagi gondoktól s bajoktól óvja s mentse meg.

De hogy ezt valamely háziorvos kötelességérzettől áthatottan, s legbensőbb meggyőződéséből kifolyólag véghez vihesse, ahhoz két tulajdon vagy kellék, amint éppen nevezni akarjuk, kell: tekintély s kedélyesség, márpedig éppen e két kellék hiányzik legtöbb orvosainkban.

Másrészről az is igaz, hogy nálunk, ahol pedig legtöbb baj van az egészségi s jogi viszonyokkal, az orvosokat s ügyvédeket legrosszabbul, s ha csak lehet, éppen nem fizetik.

NŐVÉREIM MEGMAGYAROSODÁSA

Két idősebb nővérem – Júlia, utóbb férjezett báró Jósika Miklósné és Eliza, utóbb férjezett Majthényi Péterné – a magyar nyelvből rendszeres oktatásban részesültek, mert gyakorlatuk vajmi kevés volt, miután az akkori világban soha senki a magasabb körökből magyarul nem beszélt, de rendesen vagy éppen nem, vagy csakis hiányosan tudták hazai nyelvüket. Nemcsak az egyes úri családok tagjai társalogtak egymás között német nyelven, de az összes cselédség, egészen le a mindenesig, mosó- és konyha-leányokig, igáskocsisig, mind németek valának. Gyakorlat útján tehát nemzeti nyelvünket megtanulni lehetséges nem levén, szükségképpen rendszeres tanórák segélyével kellett a magyar nyelvet csak némileg is meggyökeresíteni a gyermekben. E gyermekkorom óta szerzett s ifjú koromban a köznemesség körében tágult tapasztalataim azon meggyőződést gyökeresítették meg bennem, hogy nemzeti

nyelvünket a maga épségében s tisztaságában nem a nemesség – mint mondani szokás volt –, de a köznép tartotta fenn a jelen kor számára.

Nővérem első magyar tanára Angyalffy volt: utóbb Thaisz András, a volt főkapitány, Elek apja ajánlatára Zsivora György, az 1848-ban kinevezett első nem nemes septemvir, járt hozzánk, s nagy eredménnyel oktatta különösen Júlia nővéremet a magyar nyelvben; jó eredménnyel mondom, mert Júlia utóbb nem éppen megvetendő állást is vívott ki magának mint magyar írónő.

Egy elsőrendű háziorvosnak évi fizetése akkoron 600 forint volt, egy másodrendű háziorvos fizetése 300 s 400 forint között ingadozott; Zsivora egy leckéért 1 forintot kapott, mind váltócédulában. Nagyon sajnálom, miszerint elfeledém a fentebb említett Pollák-féle ház egész második emeletéért (két szoba kivételével) mennyi házbért fizettünk; de ha emlékem nem csal, a házbér 2000 váltóforintot tett ki, mely összeg később 800 ezüst forintra lett convertálva.

PEST BEFÁSÍTÁSA HAJDAN

Tudvalevőleg az 1830-i tél rendkívül szigorú volt; a szegény ember sokat szenvedett fűtőanyag hiányában. Akkor történt az, hogy József nádor kiadta a rendeletet, hogy a városligeti fasor sudaras nyárfái mind vágassanak ki, s azok fája osztassék ki a szegények között. Úgy is lett. Sohasem feledem el, ama havon elterülő két sor hatalmas fa, a pusztulásnak mi különös benyomását hagyta hátra emlékemben. Ezután lett kiültetve a városligeti fasor, a még most is ott sínlődő négy sor vadgesztenyefákkal. Fölemlítésre méltónak tartottam e tényt különösen azért, mert furcsa világot vetett akkori közigazgatási s közlekedési viszonyainkra. A Pest legközelebbi szomszédságában levő határok, úgy mint: Kerepes, Gödöllő, Mácsa, Kálló, Aszód, Mindszent, Kartal, Szent-László, Isaszeg,

ahol most egyik virágzó gazdaság a másik szomszédságában díszlik, csekély hasznot hajtó erdőségekkel valának elborítva; s mégis, hogy fát lehessen szerezni Pest szegényeinek, az egyetlen, e városban lévő nyilvános kertet valának kénytelenek a pusztulásnak szentelni.

Általában igen különös jelenség volt az, hogy József nádor, a Városligetnek, a Margitszigetnek, az alcsúti nagyszerű ültetvénynek megalkotója, a kiváló kertész, a városban ültetendő minden egyes fának vagy bokornak esküdt ellensége vala. Mindig azt mondá: Die Bäume gehören nicht in die Stadt.* Mint kertésznek igaza lehetett, mert csakugyan, városban nehezebb, mint bárhol, fát nevelni s fenntartani; de mindamellett, akár szépségi, akár közegészségi, akár üdülési szempontból vesszük is szemügyre e tárgyat, a fa s bokornemű mégis valódi áldását képezi a városi lakosnak, akinek szeme s tüdeje felette sokat szenved a porlepte utcakövezet, a naphevítette magas házfalak s kopár terek befolyása alatt.

ELSŐ KOLERAJÁRVÁNY PESTEN

Ily közegészségügyi s közigazgatási ügy fölemlítése alkalmával akaratlanul fölmerül emlékemben az 1831-i első s legkegyetlenebb kolerajárvány. Atyám nem engedte, hogy a család ez évben falun töltse a nyarat. Pesten kelle maradnunk már csak azért is, mert orvosi segély itt volt legkönnyebben s leggyorsabban kapható. Jól emlékszem az egyetemi ifjúság zendülésére, amint tömegesen a hídon át Budára akartak menni a nádorhoz és Stáhlyt, az akkori protomedicust akarták felkötni, akit, mint az akkor életbe léptetett elszigetelés s az egyik helyről a másik helyre való juthatást lehetetlenné tevő rendszabályok alkotóját, gyűlöltek.

* Fák nem valók a városba

A mi dadánk szörnyű kíváncsi levén mindenüvé elvitt bennünket, ahol valami látni vagy hallani való volt. A mostani Erzsébet térről – akkor Nagy tér – néztük, amint a gróf Steinlein-ház előtt – Erzsébet tér és Sas utca keleti szeglete – felállított huszárság oldalba vette a Nagy Híd, most Deák Ferenc utcán, a híd felé vonuló, helyesebben mondva, törtető tömeget. Azon huszárezrednek (a Ferdinánd főherceg nevét viselő ezred volt), melynek egy része ott fel vala állítva, ezredese báró Vécsey volt, ugyanaz, aki néhány évvel utóbb gárdakapitánnyá lett előléptetve s atyja az 1849-i évi vértanúnak, báró Vécsey honvédtábornoknak.

De nem is csodálom, ha akkoriban a lakosság megdöbbent s egykedvűségét elveszítette. Iszonyú forróság uralkodott; utcáink porosak, homokosak s piszkosak a lehető legnagyobb mértékben; a halottakat félig nyílt szekereken vitték ki a temetőbe, mindenkinek szeme láttára; a betegséget magát nem ismervén, de tapasztalván annak pusztító voltát, még a műveltebb osztályokban is a lehető legnagyobb félelmet, rettegést s elcsüggedést idézte elő. A nép pedig, az ilyenkor burjánként tenyésző izgatók által félrevezettetve, azon hiedelmet táplálta, hogy az urak megmérgezték a kutakat a szegények elpusztítására. Ezen balhiedelem komoly zavargásokra is szolgáltatott okot a Felvidéken, melyek lecsillapítására báró Eötvös Ignác, báró Eötvös József utóbbi miniszternek édesatyja lett kiküldve mint királyi biztos.

KÖZEGÉSZSÉGI VISZONYOK ÉS KÖZKERTEK

Általában a közegészségi s üdülési viszonyaink Pesten az ekkori időben a lehető legalantasabb fokon állottak. Az egész Duna-part a szomszéd városok mindkét oldalán szemétlerakodásra használtatott. Hogy minő állapotban volt Duna-partunk, legjobban bizonyítja az, hogy gróf Széchenyi István két angol lova hintóstól a Diana-fürdő udvarából, mely ház első emeletén a gróf lakott,

a kocsis távollétében kirohant a kapun át a Duna folyamnak s annak alacsony falazatán le, a folyam közelében felhalmozódott szemétben oly lágy ágyra talált, hogy a piszoknál egyéb kárt sem a lovak, sem a hintó nem vallott. A mostani Széchenyi sétatér egészen 1846-ig szemétlerakodó helyül szolgált. A Vásár tér, József tér, a Váci út, a Kerepesi út, az Üllői út kövezetlen állapotban, majd homok-, majd sártengert mutatott. Az egész Duna-parton végig üdülési hely és dísz gyanánt, csak a hídfőtől jobbra s balra, ott, ahol most az Első Magyar Általános Biztosító Társulat palotája s a Hangl-kioszk állanak, két alacsony kis oszlopos ház, s azok közelében nehány akácfa díszelgett, melyek egyike pálinkás, másika pedig charcutier-bolt* volt. E házikók előtt ülve s majd a szalámiból falatozva, majd meg a likőrökből fel-felhajtogatva nézték, hosszú tajtékpipáikból füstölve, semmittevőink, a hídon járó-kelőket.

Üdülés helyül azok számára, akik kocsival nem rendelkeztek, akkor más hely nem létezett, mint az Újépületet környező akácfasor, amely sétány, hasonlítva azt többi akkori közhelyeinkhez, eléggé tisztán volt tartva; vagy talán csak nekem tűnt fel olyannak, aki gyermekkoromban különösen kedveltem a katonaságot, mely az Újépületet akkoron egész teljességében elfoglalta.

ELSŐ SZERELMEM

Az 1831-i kolerajárvány alkalmával az egyetem igazgatóságától engedélyt nyert atyám, hogy mi gyermekek délutánonként üdülési hely gyanánt a füvészkertet vehessük igénybe. Az egyetemi füvészkert azon telken létezett, melyen most a vegytani intézet áll, a Nemzeti Színház mögött. Akkoron azon egész telek, melyen most a Nemzeti Színház bérháza, a Nemzeti Színház maga s

* hentesbolt

annak melléképületei állanak, herceg Grassalkovich Antal tulajdonát képezte, melyet a beérkező tisztek s igás fogatok számára major és házi, illetőleg kézi magtár gyanánt használtak, a herceg palotája ugyanazon ház lévén, mely a Hatvani- s Granátos-utca sarkán jelenleg mint a rendőrség központi épülete most is létezik, de amelynek helyén 1887 tavaszán egy nagyszerű új bérház-palota fog emeltetni.

Azon építészt, aki ezen új palotát építendi, felszólítottam, hogy a régi Grassalkovich-palotának lebontásával megbízott vállalkozótól venné meg a kapuívezetet, s azzal együtt az ezen ívezet kariatidjain nyugvó erkélyt is, s alkalmazza valamely copf-stylben általa szintén építendő új házon.

E kapuívezet s erkély a legszebb, amit e nemben Budapesten bírunk, éppen olyan szép, mint amilyen szép s korrekt volt a maga nemében az Egyetem utcai Szirmay-család háza kapuívezete s erkélye, de amely értékes részlet, utóbb még két emelet építtetvén e házra s az egész olajfestékkel mázoltatván be akkori tulajdonosa, Heckenast Gusztáv által, teljesen elveszett s többé senkinek fel nem tűnik.

A Grassalkovich-palota lépcsőzete s a termek elosztása hiányos s minden művészi kelléket nélkülöző; a lépcsőt, előcsarnokot s termek elosztását s díszítését illetőleg legtökéletesebb most még Budapesten a Podmaniczky-család hajdani seniorális háza a Barátok terén, amely most az Athenaeum tulajdonát képezi.

Ezen egyetemi füvészkert a mostani Múzeum körúti lejtméretnél körülbelül három öllel alacsonyabb fekszínnel bírt s mint ily mélyen s nyirkosan fekvő telek nem volt talán éppen alkalmas üdülési helyül. De miután más nem volt, be kelle ezzel is érnünk. A Geramb-féle nőnöveldének szintén volt engedélye a füvészkert látogatására, s ez szolgáltatott nekem alkalmat arra, hogy először életemben mint hétéves gyermek, egy velem körülbelül egykorú leánykába, aki a Geramb-féle nevelőintézetben vala elhelyezve, beleszeressek. Már alig vártam délutánonkint, hogy a füvészkertbe induljunk, ahol azután rendes találkozóm volt P...y St....e-val,

aki utóbb, mint rendkívüli szépség, sokat beszéltetett magáról.

Az első ajándék, melyet tőle kaptam, egy ébenfából készült, miniature lépték volt – mintegy ómen gyanánt, hogy valamikor sokat leendek elfoglalva hüvelykekkel s ölekkel s mindennemű építkezési ügyekkel. A füvészkertbe egy meglehetős tágas vasrácsajtón át s egy körülbelül 10 foknyi mélységű lépcsőn lehaladva jutottunk egy, a kert közepén elvonuló főútra. Ezen út jobb oldalán elhelyezett lócák másodika volt rendes találkozási helyünk; aki kettőnk közül elsőnek érkezett, ott foglalt helyet s megvárta a másikát.

E füvészkerti idyll szinte eltűrhetővé, sőt, nem egy ízben örvendetessé tette a gyermekre nézve azt, ami a meglett embereket aggasztá, elszomorítá s kétségbeejté. Hisz a reánk ügyelőknek s talán a Geramb-nevelde főnöknőinek is, ily eseményteljes s mondhatnám vészteljes időben, más gondjuk volt, mint ügyelni arra, mit cselekszik, vagy mit látszik érezni a reájok bízott kis világ; tehettünk, amit akartunk ily viszonyok között, csak az egészség legyen meg, ki gondolna a többivel.

Első szerelmem tárgyával soha többé nem találkozhattam; láttam, de csak távolról, s hallottam is róla, de mindezt oly viszonyok s körülmények között, melyek a viszontlátás örömeit aligha el nem keserítették volna.

Általában ezen első kolerajárvány alatt tapasztaltak mint megannyi kitörülhetlen emlék véső dött a gyermek emlékébe s okozta valószínűleg azt, hogy mindaz, amit utóbb az 1849., 1856., 1866. s végre az 1873. és 1874-i hason járványok alatt részint a táborban és kaszárnyában s majd ismét falun s a fővárosban tapasztaltam és átéltem, alig gyakorolt reám valami erősebb benyomást, mert mindig fölmerültek emlékemben gyermekkorom, e járvány egyes borzasztó körülményeivel szoros kapcsolatban álló rémképei, melyek fölelevenítése a jelennel szemben inkább csillapító, mint izgató hatással voltak reám.

[...]

FALUSI ÉLET VÁROSBAN

Kedélyes, a falusi életet megközelítő állapotok léteztek ekkoron fővárosunkban – amennyiben a maga házában vagy lakásában mindenki saját kényelmének s ízlésének megfelelő intézkedésekre tartotta magát feljogosítottnak, tekintet nélkül közegészségre, közkényelemre s biztonságra vagy a szomszédok érdekeire. Lovat mindenki tartott, aki csak némileg képes volt a kényelem legkezdetlegesebb igényeit kielégíteni. Nem is csoda, mert gyalog alig járt valaki ez akkoron, hasonlítva a jelenlegi főváros méreteivel, kis városban, minden képzelhető alkalommal igénybe lett véve a hintó. Jól emlékszem például, hogy Mednyánszky báróné, a velünk egy házban lakó Batthyány Imre grófnénak nővére – hetenkint Budáról átjött nővéréhez ebédre, mely az akkori általános elfogadott divat szerint, pont két órakor tartatott meg.

Mednyánszky bárónő Budáról, a Várból négy lovon jött le, s mintha valamely útról érkezett volna meg, úgy jártatták a lóápoló legények lovait s azokat a vendég-istállóban helyezték el; mert Budára visszahajtani, s ismét délután visszatérni hazaviendők úrnőjüket, ez már a rendén túl fárasztó lett volna, valamint a cselédségre, úgy az állatokra nézve is. De a mostani fogalmakhoz s viszonyokhoz hasonlítva, valódi veszélyteljes expedíciót képezett például valamely, télen, Budán rendezett, udvari bál vagy nevezetesebb magán-ünnepély.

Ilyenkor a pesti vendégek bundákban burkoltan hintaikkal egy-egy nagy kompon helyeztettek el. E komp azután az úszkáló jégtáblák között, csikorgó hidegben, nehány erősen felpálinkázott s a közmondásossá vált bárdolatlanság s gorombaság által kitűnő hajóslegény által, órákig tartó küzdelem után, nagy nehezen a budai partra átkormányoztatott. Nem ritkán, a pesti partról elindított komp a rohamosan alá úszó jég által levitetett egészen a Gellérthegy tövébe, illetőleg déli sarkán fekvő – Sáros-fürdő elé, ahonnan azután nagy kínok között megtörtént a kiszállítás és a felhajtás Buda várába. A mostani fogalmak s szokásokhoz képest

valódi elszántság kellett ahhoz, hogy valaki ily viszonyok között Budára induljon mulatni.

Kivételesen előnyösekké a két testvér főváros (amint ekkor nevezni szokás volt) közötti közlekedési viszonyok csak akkor alakultak, ha a Duna jege megállott, ami akkoron többször történt meg, mint most. Nem azért, mintha erősebb teleink lettek volna, hanem – véleményem szerint azért –, mert a hidak pillérei akkoron nem nehezítették meg annyira, mint most, a jég képződését, összeforrását s végre megállapodását.

Amint a jég megállapodott, azonnal az utak előállításához fogtak a város közegei; éspedig készült rendesen egy-két útvonal a gyalogszánkók és gyalogosok számára, s ugyanannyi a kocsiközlekedés érdekében. A gyalogszánkókon való közlekedés rendkívül mulattató volt, reánk, gyermekekre nézve legalább; folyton is koldultunk pénzt ilyenkor szüleinktől, hogy emez ártatlan sportot minél gyakrabban élvezhessük. A gyalogszánkók kormányosai között léteztek bizonyos fokozatok s voltak ezek között virtuózok is, akik nyílsebességgel tudtak végig rohanni a sima jégpályán. Este a fáklyafény s élénk sürgés-forgás még inkább emelte ezen időtöltés az akkori fogalmak szerinti nagyszerűségét és mulatságosan szórakoztató voltát.

Nekünk is jutott ezen élvezetből, amennyiben alkalmilag az álló Duna jegén át fáklyafény mellett rándultunk át Budára, egy magyar színi előadást megnézendők.

Pedig ezen állapotok egészen a Lánchíd megnyitásáig s így tehát 1848-ig ilyenek maradtak, s mi, fiatalok éppen oly könnyen szántuk magunkat ekkoron el egy éjjeli Nordpol-Expeditióra* – mint most, ha valaki az asphalt-járdán végig a Nemzeti Casinótól a Lipótváros valamely házába rendezendő táncmulatságba akar, költségkímélésből, gyalog elmenni.

* Északi-sarki expedícióra

Az akkori időben hazánkban az angol ló még nem volt meghonosítva, amint ez utóbb gróf Széchenyi István fáradozásának s a még akkor, habár csak kezdetlegesen dívó lóversenyeknek köszönhető volt. Az úri osztály vagy saját nevelésű, hazai fajú lovait használta, vagy amennyiben nagyobb, inkább díszhintó-lovakat kívánt, a mecklenburgi fajt használta, amely hajdan híres faj most úgyszólván letűnt a lónevelés egéről teljesen.

Atyámnak rendkívül szép két mecklenburgi pej kancája volt, 16 markon* felüli, nyírott farkú, szép s rendkívül szelíd állatok valának, általunk, gyermekek által kiválólag kedvelve s becézve; az egyiknek neve Náni, a másiké Lizi volt. Valódi ünnep volt reám nézve, ha öreg kocsisunk a Lizire felültetett, s én ilyenkor azon meggyőződésben, hogy lovagoltam, jól tartottam kedvenceimet dinnyehéjjal, kenyérrel vagy cukorral, ami éppen került. Meg is szoktam ilyenképpen a lovakkal való érintkezést s már 9–10 éves koromban bátran lovagoltam, hol igáslovon, hol az ispán lován, hol pedig valamely kölcsön vett parasztlovon, mert saját hátaslovat csakis 14 éves koromban kaptam első ízben.

Tehenet, aki szerét tehette, mindenki tartott, mert a pesti milimárik akkor sem örvendettek jobb hírnek, mint jelenleg. A sertéshizlalás sem volt ritkaság még a főváros leglakottabb részeiben sem; mert hisz tudva levő dolog az, hogy a magyar ember nagyon kedveli a sertéshúst, kolbászt, hurkát, májosat. Márpedig a magyar ember éppen ez oknál fogva mindig szerette tudni, mi eledelen hizlalták azon sertést, melynek húsa az ő gyomrának van szentelve; a kolbászt pedig máshol, mint otthon elkészíteni, úgy amint kellett, nem tudták, de nem is volt szabad, mert hisz azt hallatlanságnak tartották volna más kolbásszal élni, mint olyannal, mely a háziasszony, de igen sok esetben a háziúr szeme láttára, őrködése s utasítása szerint készült.

* lómérték, egy marok = 4 hüvelyk, azaz 10,53 cm

Pesten alig tartott s rendezett valaki nagyobbszerű disznótorokat, mint Thaisz András Szövetség utcai házánál. Már maga azon tény, hogy e kiváló műveltségű, általánosan tisztelt s tudományosságánál fogva nagy elismerésben részesülő elsőrendű tabuláris prókátor s író a Szövetség utcába vonult vissza lakni – ez, mondom, mutatja azt, hogy valami mellékkörülmény is szerepelhetett, mikor ő amaz elhagyott helyen fekvő ház megvételére határozta el magát. Úr akart lenni a maga házában, s úgy is történt. A legszebb berendezésű, egy család háztartásának kielégítésére elegendő, nagy sertéshizlalót rendezett be Thaisz András uram Szövetség utcai saját házában. A hizlalda éppen kertje szomszédságában vala elhelyezve; nem emlékszem, hogy valaha valakinek eszébe jutott volna panaszkodni a bűz ellen, mert azt mindenki természetesnek tartotta, hogy a sertés házi hizlalása egy főkelléke a háztartásnak, s hogy az valami jó szaggal jár, senki sem képzelte.

Reánk, gyermekekre nézve nagy ünnep volt az, ha elvittek bennünket Thaisz bácsihoz disznótorra. Már jókor kikéredzkedtünk s hajtattunk ki, hogy az egész tor minden egyes teendőinek világos képét nyerhessük, melynek részletei rendkívül mulattatók valának reánk nézve.

A disznótor a következő nevezetesebb fázisokat foglalta magában: ölés, perzselés, forrázás, bontás, a különféle pecsenyéknek való húsok, kolbász, hurka, májos töltelék elkészítése s a belekbe való töltése; végre nyílt tűz mellett sistergő sütés s annak elnémulása után azonnal: tálalás. Ez után a különféle, a sertésből kikerülő ételek a legjobb kedvben s pohárköszöntések között fogyasztattak el. Ilyenkor mindig csak a nénit sajnáltam, Thaisz bácsi nejét, akinek kötelessége volt, mindent kissé zsarnok, „Heferlgucker"* természetű férje akarata s szeszélye szerint berendezni, s akinek az ünnepély elejétől fogva végéig nem volt nyugta férje folytonos, legtöbbnyire sürgető vagy korholó észrevételei, intései s követelései miatt. Thaisz András bácsi mintaképe vala

* „kotnyeles"

a magyar férjeknek: önző, követelő, zsarnok s mindenféle őt nem illető részletekkel bíbelődő; s mindezt csak azért, mert állítása s hite szerint nejét nagyon szerette. Hányszor hallottam ezeket emlegetni szegény anyámtól, aki nem egészen ugyan, de mégis némileg hasonló viszonyok között élt atyámmal szemben.

A KEREPESI ÚT HAJDANÁBAN

Ahányszor a Népszínház felé vezetnek most lépteim, mindig visszagondolok amaz időre, mikor mi Thaisz bácsihoz jártunk a Szövetség utcába disznótorra. A Kerepesi országút akkoron nem volt kikövezve s azon téren végig, melyen most a Népszínház áll, egy ága folyt a Rákos pataknak, melyen keresztül egy primitiv híd vala elhelyezve. Az árkon túl kifelé állottak egymás mellett azon elővárosi csárdák, melyekben a fuvarosok valának elszállásolva, akik portékával érkeztek vagy voltak elindulandók.

Az Alföldre irányzott személy- és portéka-fuvarozást a Pest közelében fekvő magyar falvak parasztgazdái – akkor jobbágyai – bírlalták. E fuvarosok lakta helységek közül a legnevezetesebbek valának: Gödöllő, Kartal, Tura, Boldog. Mind magyar falvak, mert német és tót nem foglalkozott e tájon fuvarozással. Még most is meglátszik lóállományukon s a lovak iránt megmaradt előszeretetükön, hogy valamikor e nemes s hasznos állatok segélyével keresték kenyerüket s gazdagodtak meg részben, mert amily könnyen szerezték, éppen oly könnyen pazarolták is el a dús szerzeményt.

A felvidéki fuvart a zólyomi, trencséni, liptói, gömöri fuvarosok monopolizálták nagy szekereik s rendkívül kitartó s a hegymászást megszokott zömök lovaik segélyével. E fuvarosok nyeregből hajtották a négyes fogatot.

Az Erdély és a Kelet felé terjedő fuvarozást végre az oláh fuvarosság végezte; iszonyú magas kerekű, ponyvás, nehézkes jármű-

veik elé 6–8–10, többnyire igen rosszul gondozott ló volt fogva, temérdek kolomppal és csengővel ellátva, nyeregből hajtva, legtöbb esetben fullajtárral. Ez utóbbiak, ha érkeztek, vagy indultak valamely helyről, éktelen lármát s ordítozást vittek véghez, milyenről az embernek a mai viszonyok között alig lehet fogalma. Német fuvarost nálunk ritkán lehete látni, leginkább csak a gyapjúvásárok alkalmával Sziléziából valókat.

E három főosztályba voltak sorolhatók azon fuvarosok mind, kik a Józsefváros, akkor kültelki csárdáit ellepték. E csárdák mind a legkülönfélébb elnevezésekkel, illetve címekkel valának ellátva, s belsejükben élénk képét nyújtották a különféle nemzetiségeknek s viseletnek, de gyakran a fajtalanságnak s bűnnek is. Hasonlítottak némileg a tengeri városok dőzsölő matrózok benépesítette lebujaihoz, melyekben a tengeren hónapok alatt megtakarított szerzemény néhány óra alatt elfecséreltetik.

[...]

AZ EGYSZERŰSÉGBEN IS LEHET FÉNYŰZÉS

Dacára a hajdan általán dívó, sokkal egyszerűbb életmódnak, nem kell azt hinni, hogy bizonyos részletekre nézve fényűzés nem gyakoroltatott. A férfiak ruházatában például a jelenlegihez hasonlítva, sokkal nagyobb belső értékkel bíró fényűzés volt úgyszólván általános. Igaz, hogy amint mondani szokás volt, a valóban sok pénzbe kerülő tárgyak mind „férfi ágra" szereztettek be; azaz oly tartósak s a legnagyobb minutiositással választott anyagból készültek voltak, hogy azok beszerzése úgyszólván egy ember életére elegendők valának.

Igen sokba kerülő kiegészítő részét képezte a férfi-öltözetnek valamely kitűnő mestertől beszerzett ismétlő óra (Repetiruhr); pecsétgyűrű, mely nélkül okmányt érvényesen kiállítani nem lehetett, a címernek mesterileg végrehajtott metszésével; a botok fejét

díszítő arany, ezüst, elefántcsontgombok, a legkülönfélébb ízlés s ötletek szerint elkészítve; az óraláncok végén csüngő breloque-ok, melyeket sok évvel utóbb joujou-nak neveztek el. A ruházatnak magának okvetlenül legpazarabbul kiállított részét a fehérnemű képezte; egy-egy férfiingnek ára a legfinomabb vászonból, csipkefodorral kihányva 20-25-30 forint volt, kivált miután utóbb a csipkefodrot hímzés helyettesítette.

A fiatal uracsok egy-egy mellénye hímzések által gazdagon díszítve, oly árt képviselt, amilyen árért most egy egész öltözéket vehetünk.

A posztónak akkori finomságáról és tartósságáról, de egyszersmind tetemes áráról alig lehet most fogalmunk; egy-egy finom posztóból készült ruhadarab eltartott 15-20 évig, s a kopottságnak alig mutatta jeleit.

Egyik kiváló s rendkívül sok gonddal kezelt részét a férfi öltözéknek a csizma képezte, amit egészen természetesnek fogunk találni, ha meggondoljuk, hogy majdnem kivétel nélkül mindenki az idősebb férfiak közül hosszúszárú, úgynevezett magyar csizmát viselt, s ha meggondoljuk másrészről azt, hogy még jelenleg is, miután a műipar már oly nagy haladásnak örvend, alig képesek vagyáink valóban jól illő, ízlésteljes külsőt mutató, de egyszersmind kényelmes katona- vagy vadászcsizmát előállítani.

Régente sem volt ez könnyű s egy-egy valóban kiváló varga nagy hírnek örvendett; de a legtöbben uraink közül nem ráncos vagy ványolt, hanem nyelvre kivágott csizmát viseltek, mert az utóbbiakat könnyebb volt a lábra magára jól illőleg elkészíteni. Atyám rendkívül finnyás levén, Drezdában készíttette magyar csizmáit, ahol egy, a hadsereg, illetőleg a testőrség számára dolgozó rendkívül híres varga létezett. Hát még e nehezen előállított csizmák kifényesítése mennyi bajba s gondba került, a sámfa pontos méretei, a bőr simasága s lágysága, a kefe középszerű, de éppen elegendő élessége, a fénymáz, vulgo „Schuhwichs"* jósága s végre

* közönségesen „cipőpaszta"

a legénynek ügyessége a csizmák egyenletes s ragyogó kifényesítését illetőleg, mindez nem ritkán sok gondot s bajt okozott a tisztogató legénynek s folytonos megfeddésével s oktatásával járt, természetesen nem menten minden bosszúságtól. Egész Pesten legjobban készült s fényesített csizmát hordott Szentgyörgyi Horváth János, a jelenlegi Koronaherceg utcai „Haris-bazár" akkori tulajdonosa.

ZENE, SZÍNHÁZ, SZÍNMŰVÉSZET

Atyám általában sűrűn közlekedett Drezdával, nemcsak mert nejének szüleivel s testvéreivel atyafiságosan érintkezett, de mert Karl Maria Weber, a „Bűvös vadász" világhírű zeneszerzőjével jó barátságban élt s vele levelezett. E baráti viszonyból kifolyólag a „Pretiosa" zenemű szerzése alkalmával atyám több magyar, Bihari-féle nótát küldött Webernek; e nótákat Aszódon Bihari játéka után nővéreim zenetanára kottázta s rendezte be zongorára.

Felemlítvén Karl Maria Webert és azzal összeköttetésben a „Bűvös vadász" operát, természetszerűleg föl is elevenültek emlékemben gyermekéveim mindazon mozzanatai, melyek az akkor dívó szórakoztatási tényezőkkel hozának kapcsolatba.

Hajdan, 1837-ig Pesten csakis egy színház létezett, az úgynevezett „Német Színház". E belsejét illetőleg nagy és szép színház ott állott, ahol most a Haas-palota díszeleg, a Gizella téren. Hajdan e tért „Színház térnek" nevezték. A színházépületnek földszintjén két bolt volt a többek között, amelyek rendkívül nagy látogatottságnak örvendtek, s Pest nevezetességei közé valának sorolhatók. Azok egyike, amelyre hosszasan azontúl is irigy szemekkel néztem, a Fuchs cég nagyhírű szivar-raktára, egyike az e nembeli legjobb berendezésű s választékú gyári raktáraknak, mert a Fuchs cég nemcsak Havanna eredetű, de a saját gyárában készült szivarokkal is látta el Pestet és az egész országot. E szivargyár egészen

a dohány-egyedáruságnak a Bach-korszak alatti behozataláig állott fenn, amikor azután beváltatott.

A másik bolt egy, a pozsonyi süteményt utánzó kalácsos boltja volt, az úgynevezett „Beigelbäckerin". E bolt volt általános találkozási helye a pesti kicsi, nagy, fél és egész, gyermek és ifjú világnak; itt voltak találhatók a gyermekek dadáik, a fiatal kisasszonyok nevelőnőik, a serdülő fiatalok nevelőik kíséretében; itt adtak légyottot egymásnak a szerelmesek, a fiatal nők s udvarlók az e célra használni szokott, minden csak kigondolható találmányú, jellegű s természetű jelek által útbaigazítva. Én részemről mint gyermek, mint tanuló s mint ifjú egyaránt gyakran s a legérdekesebb körülmények s viszonyok között valék hű látogatója e szerény boltnak, s az ott tapasztaltaknak s észlelteknek igen sok kellemesen töltött órát s érdekes kalandot köszöntem.

A színház épületének külseje rideg s minden melegség nélküli olasz copf-stylben vala építve; a főhomlokzatot díszítő szobrok Thorvaldsen műhelyéből kerültek ki. A színház égése után, e megmentett szobrok hová kerültek, megvallom, nem tudom; hisz az illető, ezen kiváló építményre ügyelő közegek azt sem tudták, hogy csakugyan Thorvaldsen volt ama szobrok mestere, s így aligha fordítottak azokra valami különös figyelmet a falak lebontása alkalmával.

A színház nézőtere feltűnő tágas volt, négyemeletes, a milanói Scala-színházra emlékeztetett; de éppen e nagyságánál, magasságánál s fogyatékos világításánál fogva – akkor olaj használtatott csak – mogorva, hideg s minden lakályosságot s kedélyességet nélkülöző benyomást gyakorolt látogatójára. Télen át iszonyú hideg volt e színház, mert fűtési készülékről szó sem volt; bundában, lábzsákkal s az öregebb urak kucsmákkal ellátva hallgatták s nézték, de dacára e készülékeknek gyakran mégiscsak inkább dideregték végig az előadásokat. Egy másik igen kellemetlen körülmény tette gyakran majdnem kiállhatatlanná az e színházban való tartózkodást s ez azon iszonyú átható szag, helyesebben mondva bűz volt, mellyel a minden emeleten feles számmal elhelyezett, de

mondhatatlanul elhanyagolt állapotban sínlődő s rondán tartott árnyékszékek az egész épületet elárasztották. Közegészségi vagy közkényelmi intézkedésekről akkor szó sem volt; hisz még most is mi nehéz e tekintetben valamely gyökeresebb újítás létesítése. De dacára eme itt felemlített körülményeknek, a színház rendesen jól volt látogatva, s mint általán véve a régi Pest közönsége, sokkal inkább érdeklődött a művészet, különösen a zeneművészet körül, mint a mostani; amint ezt a XVIII. század utolsó két évtizedében itt létesített, igen érdekes, jól szervezett s látogatott operaelőadások váltig bizonyítják.

Mint gyermek, megítélni az opera-előadások minőségét nemigen tudtam; csak arra emlékszem, hogy a három legelső dalmű, melyet valaha hallottam, a következők valának: „Varázsfuvola", „Norma", „Ördög Róbert". A legjobb külhoni művészek, akikre emlékszem, valának: Schebest kisasszony mint Norma és Alice; Breiten tenorista, kiváló mint Róbert. Az idevalók közül: Minknére mint igen kitűnő drámai énekesnőre s utóbb tanuló koromban a most még élő, de elöregedett Stollra, mint kitűnő tenor-énekesre emlékszem.

Annál jobban ismertem a drámai művészeket, mert ezen előadások, melyek cselekményét és nyelvezetét jól értettem, rendkívül érdekeltek és mulattattak. [...]

A színészet, helyesebben mondva német színészet, mert csak ilyen létezett itt Pesten, nemcsak a középosztályt, de a főúri köröket is érdekelte, miről főleg tanúságot tesz az is, hogy egy gróf Brunswick, majd gróf Ráday foglalkozának a Német Színház ügyének vezetésével.

A szegény magyar múzsa csak nagy nehezen tudott a Várszínházban ideiglenesnél ideiglenesebb elhelyezést találni, ahol aztán művészeinknek legalább futólagos alkalmuk nyílt bebizonyíthatni azt, hogy léteznek magyar színészek is, amely körülmény néhány év múltán csakugyan nagyon sietteté a magyar színház Pesten való létesítését.

[...]

A polgárság akkori mulatóhelyei akkoron a „Polgári Lövölde" és „Augarten" (ad normam* Bécs) valának.

A Lövölde a jelenlegi Lövész utca végén, a Vámház körutat, hajdan Mészáros utcát szegélyző, még létezett várfal mentében vala elhelyezve s a város végét jelezte. Az „Augarten" a mostani Erzsébetváros azon telkein terült el, melyekből utóbb az István tér lett alkotva, s amaz oldalon szintén a város véghatárának volt mondható. A külső Dob és Király utcában, a Valero selyemgyár most is létező tekintélyes épületét kivéve, mely után „Selyemgyár" utcának neveztetett a jelenlegi „Gyár utca", alig egy pár ház, a többek között a most legközelebb lerombolandó „Vas-fürdő" és az Árok utca szegletén most is fennálló Pallavicini őrgróf tulajdonát képező egyemeletes ódon ház állott. Ezek közé ékelve nehány vászonfehérítő üzlet volt elhelyezve, ami leginkább bizonyítja, mennyire elhagyott s kevés értékkel bíró volt akkoron a városnak azon része. Mi roppant változást idézett elő a közel lefolyt fél század! Általában azonban a mulatóhelyek, talán a színház s egy-egy ideiglenesen idevetődött cirkusz kivételével, nem voltak oly látogatottak, mint jelenleg, mikor az ellenkező arányt tapasztaljuk. A látogatottságnak egyik főfeltétele hiányzott akkoron, mert az életmód általában sokkal háziasabban volt berendezve, mint a jelen korszakban, amikor úgyszólván mindenki családostul a nyilvános helyeken él. Reggelijét, ebédjét s vacsoráját mindenki otthon költötte el s az egészen a kivételes esetekhez tartozott, ha valaki künn a szabadban vacsorált. Ezen körülményre különösen azért emlékszem élénken, mert anyám nem hódolt az általános szokásnak, valamint reggelizni, úgy vacsorálni is mindig, tavasztól késő őszig, a szabadban szeretett.

Ezen általánosan dívó szokásnál fogva, nem is létezhetett abban az időben annyi kávéház, kiosk stb., mint jelenleg. Csak lassankint

* mintájára

kezdették a fogadósok az udvarokat igénybe venni s „Garten-Restauratió"*-nak nevezték azt el, ha valamely udvarban nehány elalélt oleander-bokrot állítottak ki – mintegy mutatványul. A legszolidabb s a legjobb hírnek örvendő kávéháznak akkoron általában a „Kávéforrást" tartották, mely jó hírnevét egészen a 70-es évekig tartotta fenn sértetlenül. Pedig bizony nagyon szerény berendezésű s még szerényebb méretekkel dicsekvő üzletnek volt mondható; dacára eme körülménynek, a jó kiszolgálat, a nyújtott italok ízletessége s az ott egybegyűlő társaság válogatottsága, amire akkor még sokat adtak, tartotta fenn jó hírét.

Kevésbé lakályos, de annál élénkebb volt az, mely a Wurm-Hofban létezett, ott, hol most Sárkány üzlete van elhelyezve. E már nagyobb méretek szerint berendezett helyiség gyűlpontja vala azoknak, akik a lóvásárlási üzlettel s ami ennél még fontosabb, de veszélyesebb is, a kártyajátékkal foglalkoztak s töltötték idejöket. E két kávéházon kívül csak a „Hét Választó Szálloda" (ott, hol most a „Nemzeti Szálloda" áll) ódon kávéházára emlékszem; e kávéház előtt végig elhelyezett zöldre festett falócákon egész napon át üldögélt a tétlenek csoportja, pipálgatva és csibukozva, a legfinomabb magyar s török dohány füstfelhőibe ölvén unalmukat.

[...]

KARÁCSONYFA

E lassankint tünedező gyermekéveim legszebb és legkedélyesebb emlékeit a karácsonyi ünnepek képezték: miért voltak ez emlékek oly drágák előttem s mi oknál fogva emlékszem vissza még most is örömmel amaz ártatlan ünnepélyekre, elmondám 1884. december 25-én a „Budapesti Hírlap" napilapban.

* „kertvendéglő"

E kis tárcacikknek azon részét, melyet mint naplókivonatot e keretbe tartozónak vélek, ide iktatom:

„Mikor az ember öregszik, s az élet bajaival vívott harcok után kedélyünk fásulni s lelkünk komorodni kezd, alig van valami, ami nagyobb megnyugvást s tisztább örömöt képes szerezni, mint a múltba vetett egy-egy pillantás, mely elénk varázsolja azon kedélyes, csendes családi képeket, hol a háttérből valódi boldogság sugárzik elő, s a gyermekkor tündér-álmai a szivárvány mosolygó színeivel vannak kifestve, szóval az élet tavaszát, létünk valódi hamisítatlan költészetét.

Ez emlékek hatása elenyészhetetlen; híven elkísérik az embert egész a sírig; a viharok el nem söprik; a boldogság el nem mossa azoknak képét soha; élénken elénk ragyog a messze múltból is. Hisz azoknak melegénél éledt fel kedélyünk először s az ott szerzett benyomások gyakorolnak mindenha legnagyobb hatást kedélyvilágunkra.

Midőn a ma beköszöntött karácsonyi ünnepek alkalmából akarok valamit írni, csak ez emlékeket kell magam elé idéznem, s azok hívó szavamra, mint a mese tündérei megjelenvén, én újra átérzem ama kor ártatlan örömeit, édes boldogságát, s képes vagyok híven elbeszélni.

Különösen a karácsony ünnepe tartozik kegyelt gyermekkori emlékeim közé, éspedig azért is, mert azóta sem láttam oly fenséges celebritással megülve, mint családunkban. Boldogult anyám nemcsak mély vallásos érzületét, de az ő családjának ősi traditióit is átplántálta a karácsony megünneplésében mihozzánk.

A gyermekek nevelésének irányát illetőleg teljes egyetértés létezett szülőim között, mindketten azt tartották, hogy annak kedélyét kell elsősorban nevelni, s erre leghathatósabb módnak az ígérkezett, hogy megkedveltetik vele a családi életet, ha annak fenséges költészete ihleti meg először a gyermek viaszpuha kedélyét.

Emellett azonban puritán szigort gyakoroltak szorgalmunk s magunkviselete fölött.

Büszkén vallom, hogy gyermekkoromban tanultam meg dol-

gozni, illetőleg folyton foglalkozni, de egyszersmind kedélyesen mulatni is; e két, akkor elsajátított tulajdont megtartottam mindvégig.

Édesanyám sokat örökölt atyjának költői kedélyéből s a vallás külső szertartásait is bizonyos költői áhítattal végezte. Különösen a mód, mellyel a karácsonyi ünnepeket és a szilveszter estéjét megünnepeltük, marad előttem feledhetlen. Szívvilágunk e napokban a nemes eszmék egész légióival gazdagodott meg, s a családi élet poézisa felmagasztosult szemeink előtt.

De hát talán a családi élet is más volt akkor; mintha ma már hiányoznék belőle ama patriarchalis fenség, melyet a vallás glóriája övezett körül, összeforrasztva a szíveket egy szent érzelemben; vagy talán csak én látom azt ridegebbnek ma már?...

No, de nem fűzöm tovább a reflexiókat, még komor hangulatot kelthetnének, a karácsony pedig a vidámság, a boldogság ünnepe.

Elmondom röviden, hogy minő lefolyású volt családunkban az én gyermekéveimnek karácsonya. Német divat szerint ünnepeltük meg azokat, s e divatot, úgy látszik, édesanyám honosította meg hazánkban.

A gyermekeknek, amennyiben koruk által arra képesítve voltak, már december első napjaiban egy jegyzéket kellett készíteni azon tárgyakról, melyeket karácsonyi ajándékul elnyerni óhajtottak. E jegyzékek oly szerkezetűek tartoztak lenni, hogy azokon kifejezést nyerjen a gyermek kedvenc eszméiről való felfogása.

Ha azok valamelyikén haszontalanságok és múló játékszerek voltak följegyezve, az szüleink részéről visszadobatott, s ilyenkor újat kelle fogalmaznunk.

Elérkezvén karácsony napja, ebéd után öt órakor – akkor a divatos étkezési idő 2–3 óra volt – megkezdődött az ünnepély éspedig a következő sorrendben. Pont öt órakor megjelent az összes cselédség. A teremben néma, ünnepélyes csend honolt. A családfő (mint valódi pater domus*) mindegyikének kézbesített egy-egy

* a ház atyja

karácsonyi ajándékot, szeretetteljes hangon buzdítá őket további hűségre, jó magaviseletre és végezetül szelíd, jóságteli szavakban kifejezte azon óhajtását, hogy a jövő évet is házunkban töltsék, mire a cselédek meghatottan távoztak.

Hat órakor háromszoros csengés hirdette a mi karácsonyfáink megérkeztét. Ekkor megnyílt atyánk nappali terme, s mi gyermekek – öten voltunk – egy, a szoba közepén elhelyezett nagy asztalon, mindegyikünk külön megtalálta karácsonyfáját s az a körül csoportosított különféle ajándékokat.

Még most is előttem lebeg e szeretetteljes kép, az apának komoly, áhítatos magatartása, az anyának jóságos tekintete, a repeső öröm a gyermekarcokon, melyeknek pírján megtört a viaszgyertyák halvány fénye. Mily szívdobogva vártuk ezt évente, mennyi vágy és remény fűződött az esthez, mily szorgalmasan tanultunk, hogy érdemesnek érezzük magunkat reá.

Az est azzal telt el, hogy mindegyikünk apróra megvizsgálta a nyert ajándékokat s mindegyikünk külön, forró, hálás kézcsókokkal megköszöné azokat a boldog szülőknek. Irigységről vagy külön pártfogásról szó sem lehetett, hisz mindegyikünk azt kapta, amit kívánt, s ez érzés különben sem találhatott volna utat kebleinkbe, mert az telis-tele volt igazi boldogsággal. Ilyenkor át lett engedve nekünk a tágas ebédlő s korlátlan jog adatott bármily éktelen lármát csapni s forrongást jelenetezni. Mi sem természetesebb, mint hogy mi teljesen éltünk, sőt tán kissé vissza is éltünk e joggal, s gyermekkedélyünk tomboló kedve mindaddig nem ismert határt, míg álmosság és fáradtság szelídebb viseletre nem késztetett minket, szóval míg nyugodni nem tértünk.

Ezt megelőzőleg azonban szüleinktől nehány tanácsot és intelmet kellett meghallgatnunk. Az akkor hallott szavak mélyen véssődtek lelkünkbe s egész éven, mint intő jobb lebegtek előttünk.

Szóval az álom angyalai a legboldogabb gyermekeket ringatták karjaik között.

Midőn ez apró emlékek, mint megannyi édes reminiscetia szemeim előtt megjelennek, csaknem zúgolódásra fakad ajkam a vég-

zet örök törvénye ellen, s panaszolva kérdem: hogy miért kell a gyermekévekkel a gyermek boldogságának is örökre eltűnnie?

Bocsásson meg a szíves olvasó, ha talán kissé sokat is foglalkozám nagyon is subjectív természetű gyermekemlékeimmel. Tevém azt részben annak demonstrálásáért is, hogy a karácsonynak akkor azon módon történt megünneplése sokkal mélyebb nyomokat hagyott az emberek kedélyében, mint manapság, midőn az már nem egyéb, mint egy részről ajándékokkal való elhalmozása a hozzánk tartozóknak, másrészről csakis külső mulatozás, mely helyenkint dorbézolásba fajul el.

Fentebb említém, hogy a karácsonynak a mai formák szerint való megünneplését vagy helyesebben magát a karácsonyfát édesanyám honosította meg hazánkban, s ezt joggal mondhatom.

Midőn szüleim Pestre jöttek első ízben telelni, még sehol karácsonfát (fenyőgallyakat) nem árultak, maguk szüleim is az első években papirosból készítették azt.

Az első karácsony, melynek megünneplésére visszaemlékezem, az 1828-i volt. Híven emlékezem arra is, hogy az első években, rokonságunk tagjai, de sőt idegenek közül is számosan jöttek megtekinteni, mi módon ünnepeljük mi azt meg.

Hogy divatos kifejezést használjak, e mód akkor sensatiót csinált, s minden szemlélője sietett azt megismertetni ismerőseivel, barátaival, de általánosan csak a 40-es években tudott elterjedni.

Előttem a karácsony megünneplése mindenkor oly kegyeletteljes tény volt, hogy azt elmulasztani súlyos veszteségnek tartottam volna. 1883-ig csaknem minden karácsonyestét családias körben töltöttem, részint édesanyámnál, részint fivéremnél, részint pedig az utóbbi években rokonaimnál.

Kivételt csakis az 1834., 1835., 1836. és 1837-i évek képeztek, melyeket mint tanuló Miskolcon töltöttem. Az 1845-i karácsony alatt Magdeburgban valék, az 1849-i karácsony-napokat pedig ezredemnél töltém Lodiban, míg az 1864-it Párisban, hol kétszeres súllyal nehezedett rám az elhagyatottság és elszigeteltség komor tudata.

Az 1883-i karácsony volt rám nézve a legszomorúbb, melyet valaha átéltem; ekkor halt meg ugyanis barátom és atyámfia ifj. Ráday Gedeon gróf, honvédelmi miniszter, kinek derült családi tűzhelyénél annyi boldog karácsonyestét töltöttem el egy évtizeden át, azon időben, midőn már saját otthonommal többé nem rendelkeztem.

Mindamellett nyugodt, elégült kedéllyel mondhatom, hogy a karácsonyi ünnepek édes boldogságából hosszú éveken át kivettem részemet. Hála érte a Mindenhatónak! S ha most kissé ridegebb színben lép is elém a Megváltó születésnapjának évfordulója, vigasztal azon tudat, hogy örök sorsa az élőnek veszteségeket szenvedni, halottakat siratni.

Kívánok mindenkinek oly boldog karácsonyünnepeket, minőket én élveztem."

Mikor testvéröcsém, Ármin 1886. november 28-án, Óbudán mint koronauradalmi jószágigazgató meghalt, én Aszódon, december hó 1-én végbement temetése után fiaitól emlékül csak azon bronz csengőt kértem el, mellyel öcsém húsz éven át minden karácsonyestén jelt adott a gyermekeknek és cselédeknek, hogy felkészült a karácsonyfája.

[...]

A GÓLYA HOZTA

A harmincas évek elején, alig két-három évvel atyám halála előtt, különös esemény lepte meg a családot; eseménynek mondom, ha egy körülbelül 63 éves apának s egy 42 éves anyának 6–7 évi szünet után ismét gyermekök születik. Így történt az nálunk; s a kis Marit, hogy a gólya hozta, mindnyájan meg valánk győződve, noha kevéssel azután már kételyeim támadtak a gólya segélyével eszközölt szaporodás miatt – amint annak helyén elmesélni nem mulasztandom el.

Hogy életem elejétől fogva minden egyes körülményre oly jól emlékszem, egyik fő ok éppen az itt említett körülményben rejlik, helyesebben mondva keresendő. Anyánk rendkívül igénybe volt véve, s idejét ugyan ügyesen kelle beosztania s elosztania egy csecsemő s egy már világba járó leánya között. E korszak a mi szabadságunk korszaka volt; csakhogy otthon csend legyen, szívesen eleresztettek sétálni délelőtt, meg délután is, rendesen a dadával, s ha ez el volt foglalva, a pesztrával s Urbán urammal, atyám meghitt komornyikjával, aki mint felügyelő lőn mellénk adva.

Elképzelhető, mennyit láttunk s hallottunk e sétáink közben, s tettünk bizony nemegyszer olyasmit s hallottunk nemegyszer olyanokat is, melyeket tán jobb lett volna nem hallanunk s meg nem is tennünk. De másrészről tagadhatlan az, hogy e szabad élet, melynek segélyével mindenüvé eljutottunk, nagyban előmozdította látkörünk tágítását, önállóságunkat s bátorságunkat, s megvetette bizonyos tekintetben a gyermek agyában az észlelődés és szemlélődés magvát, mely legtöbb esetben helyettesíteni képes a száraz tanulmányt.

Emlékező tehetségemet s a helyekkel s eseményekkel való részletes megismerkedést rendkívül fokozta s emelte ama körülmény, hogy én, már mint kis deák, nem naplót még, de emlékkönyvet vittem, melybe sok reám nézve meglepő eseményeket vagy megtörténteket bejegyeztem, természetesen gyermeki ésszel és felfogással, de elegendőképpen arra nézve, hogy utóbb általános képek s vázlatok előállítására képesítsen.

ELSŐ KÉTKEDÉS

Atyám nagy beteg lett. Egy, orvosai tanácsa ellenére, de saját véleménye szerint hasznosnak s szükségesnek tartott, Karlsbadban töltött gyógyidény őt a legnagyobb veszélybe döntötte. Naponta vártuk kimúlását. Ezen aggályteljes napok alatt nemcsak

szegény anyánk s mi gyermekek, de az összes háznép nagyon le volt verve – a rendes teendőkre nézve megzavarva –, s a háztartás kerékvágásából egészen kibillentve. Én akkor kilencéves fiú voltam, kedvence a házbelieknek általában, de elbecézett kedvence különösen a női cselédségnek; mindig jókedvű valék s élénk, tréfára s játékra kész; sohasem vádaskodtam, s ahol lehetett vagy kelletett, védője és ügyésze valék a cselédeknek fölebbvalóikkal, vagy szüleinkkel szemben; megtakarított filléreimet közöttük osztottam szét, hogy legyen kendőre, pántlikára – meg hogy legyen dohányra – meg borravalóra.

Egy éjjel – atyám halála napját megelőzőleg – a gyermekszobában elhelyezett ágyamban feküdtem, álmatlanul s keservesen sírva az atyám kétségbeejtő állapotáról hallatszó hírek felett. Az összes cselédség talpon volt, s így természetesen a női cselédek is. Nővérem szobalánya, Rézi, egy igen csinos szőke leány, hallván a mellékszobából zokogásomat, bejön hozzám, s eleinte csevegni s utóbb vigasztalni kezdett. E vigasztalás közelebbi érintkezésbe hozván a csinos lánnyal, nagy hatással volt reám; – és én e perctől fogva meg voltam győződve afelől, hogy egyedül a nők képesek bennünket, ha szenvedünk s valamely nagy fájdalomtól lesújtatunk, valóban megvigasztalni. Ez időtől fogva Rézit nem akartam többé nélkülözni, mindig körülötte és mellette valék, amiért gyakori korholást kellett tűrnöm. A korholással azonban mit sem gondoltam, s habár titokban, de mégis minduntalan találkoztam vele, az ő előzékenysége által erre felbátorítva, s hízelegtem neki, amit szívesen engedett és fogadott.

E csekély esemény nagy hatással volt jövőmre, mert anyám kevéssel azután, a látottakból s hallottakból meggyőződvén afelől, hogy lehetlen élénk vérmérsékletű figyermeket a sok női cselédség környezetében helyesen nevelni, gyorsan s véglegesen határozott mindazokra nézve, melyek utóbb jótékony s helyes befolyással voltak nevelésünk irányára s vitelére általában. Nem ok nélkül állítom tehát, hogy életem minden nevezetes fordulatában mindig a nő volt azon tényező, mely cselekedeteimet irányozta s

ezáltal végzetemet uralta és kormányozta. Nem panaszképpen említem itt azt fel, mert szívesen s mintegy akaratlanul engedtem mindenkoron ama befolyásnak, melyet a nők reám gyakoroltak, meggyőződvén afelől, hogy finom érzék, tapintat s kedély dolgában hasonlíthatatlanul felebb állanak nálunk, férfiaknál.

ATYÁM HALÁLA

Atyám súlyos betegségéből föllábalni többé képes nem volt; s csakugyan néhány hét leteltével 1833. évi szeptember havában, alig 66 éves korában kimúlt, hagyván hátra egy özvegyet s öt árvát, miután három fiú kicsi gyermekkorában, a húszas évek alatt itt Pesten uralgó veres himlő- és vörhenyjárványnak esett áldozatul. [...]

Atyám halálos ágyán, midőn anyánktól s tőlünk gyermekektől búcsúzott, élőszóval meghagyta, hogy temetése legyen egyszerű, szónoklatot csakis Kalchbrenner pesti német lelkésznek van megengedve felette tartania, pesti magyar egyház akkor még nem létezvén. [...]

Atyám halálos ágyán mondott eme öntudatos szavai s többi élőszóval előadott rendelkezései nagy s maradandó benyomást hagytak hátra gyermeki kedélyemben. Azon nyugalom, mellyel mindazt élete végpercében elmondotta, a halálról való elijesztő képzelmet lelkemből örökre elűzték; a halál fogalma elvesztette reám nézve a rettenetesnek benyomását s inkább egy öntudatos, kedélyes s sokat jelentő búcsúnak vette föl szerepét. Ez volt azon benyomás, melyet az önmagával kibékült haldokló szülének szavai az őt körülálló siránkozó családra előidézett. De az élet maga azután e megadásteljes érzést sokban megváltoztatta, mert a családfő kimúlása, ezt gyermeki ésszel is csakhamar felértem, válságos helyzetbe juttatta családunkat.

Annyi bizonyos, hogy gondatlan, öntudat nélkül átélt, kedves

gyermekéveim itt véget értek; ami azon túl bekövetkezett, az mind már maga az élet, a korán beköszöntő élet volt, mely nem enged többé képzelődnünk, hanem a szigorú való által tart ébren s int bennünket komolyságra s megismertet, amint mondani szokás, az „élet gondjaival".

Nem kell s nem szabad azt gondolnunk, hogy a gyermekeknek nincsenek gondjaik; vannak bizony, mégpedig feles számmal; csakhogy a gyermek gondjait elsepri a könnyár, a férfi gondjai pedig mély, kitörölhetlen barázdákat vésnek keblünkbe.

A KÉTELY RENDESEN A VÁLSÁG ELŐHÍRNÖKE

Atyám halála válságteljes helyzetbe juttatta családunkat, az egymást láncszemek gyanánt érintő események s körülmények egész sorozata képében.

Nagy szerencse volt az, reánk, fiúgyermekekre nézve, hogy atyánk utolsó tette mintegy az vala, hogy Hunfalvy Pált fogadta fel mellénk nevelőül. Ez által legalább egy irányban, bizonyos megnyugvás lőn előidézve, mert egy komoly, mindenki által dicsért férfinak belépése a családba akkor, midőn a családfő megszűnik lenni, bizonyára csakis megnyugvást szülhet.

Anyám magyar özvegységre jutott, ami akkoron annyit jelentett, hogy független bár, de mégis erkölcsileg felelős birtokosa, helyesebben mondva bírlalója lett az összes vagyonnak. De anyámnak mint külföldinek, s így tehát nem szívesen látott s tűrt tagja családunknak, sokkal több akadállyal kelle megküzdenie, mint más, az ide való viszonyokkal némileg ismerős özvegynek. Hogy pedig a viszonyokat nem ismerte, annak tulajdonképpen édesatyánk volt az oka, aki soha semminemű családi, akár pénzbeli, akár gazdasági vagy peres ügyeket, sem az azokra vonatkozó ismertető adatokat nejével nem közlötte. Még inkább megnehezítette anyám állását, egy éppen kevéssel atyám halála előtt elvesztett fontos

családi per, mely szerint a férfi-ágnak 250 000 forintnyi összeget kelle a leányágnak fizetnie.

Miután pedig anyám az összes Podmaniczky ősi javak egy negyedét bírta, őreája 62 000 forint esett mint lefizetendő összeg, ami, tekintve az akkori pénz- s hitelviszonyokat, rendkívül nagy összegnek volt mondható.

Roppant hátrány volt anyámra nézve az is, hogy az akkor uralgó viszonyok következtében a magyar nyelvet nem sajátította el. Eme körülmény következtében a családi ülések alkalmával, milyenek akkor a sok közös vagyon miatt sűrűen tartattak, nemkülönben a gazdaságban való érintkezést illetőleg, mindig tolmácsra szorult, ami nem csekély alkalmatlanságára, s bajára volt számtalan esetben, s nem egy ízben érzékeny következményekkel járó félreértésre s összekoccanásra szolgáltatott alkalmat.

De édesanyám fennkölt lelke s a családja s új hazája iránti forró szeretet, joggal mondhatnám lelkesedés, csakhamar le tudta mind győzni az eléje gördülő akadályokat. Erélyel s mégis gyengédséggel s elővigyázattal tudta megragadni családunk hajójának kormányrúdját, amint ez a tanulókoromból egybeállított naplótöredékeimből bőven ki fog derülni.

TANULÓKOROM
1834–1844

ANYÁM EMLÉKE

Az ősiség korában, szerény véleményem szerint, legalább az örökösödési rend, s abból kihatólag a különnemű családtagok közötti viszony, fölötte fonák s nem ritkán a családi békét felzavaró s felháborító volt.

Általában véve ugyanis, a figyermek vagy figyermekek valának az egyedüli örökösök.

A család női tagjai igen mostoha elbánásban részesültek, kivéve azon családokat, de ezek a dolog természetéből kifolyólag ritka esetek valának, ahol az összes birtok női ágra szóló vala, mely esetben a gyermekek nemi különbség nélkül egyformán osztakoztak.

De még ez utóbbi eset beálltával is, minden csak képzelhető s megengedhető s meg nem engedhető megtörtént arra nézve, hogy a leányok háttérbe szoríttassanak, s a fiúk részei – melyeknek pedig a leánygyermekek osztályrészeivel egészen egyformáknak kelletett volna lenniök – lehetőleg gyarapíttassanak s értékesebbekké tétessenek.

A fiú- s leánygyermekek közötti egyenlőtlenséget az osztályrészeket illetőleg leginkább példák által lehetséges illusztrálni. Így például a mi családunkban, kevés lévén a női ágat illető birtok – egy-egy figyermekre körülbelül 4500 hold első rendű, legjobb minőségű birtokrész nézett – holott nővéreinknek alig 3–400 holdnyi csekély birtok jutott osztályrészül. Ezen egyenlőtlenség, melyet sokat s gyakran hallottam említetni, engem mint igaztalanság rendkívül felháborított, s arra bírt, hogy anyámnál jelentkezve egész komolysággal előadjam neki, miszerint jövendőbeli

osztálybeli előnyeimről lemondok nővéreim javára; anyám először megdicsért, amiért szívem jó sugallatának engedtem, de utóbb leszidott s elkergetett, azt mondván: Mische dich in keine Dinge, die du nicht verstehest!*

Az egyedüli, de nagyon ephemer értékű előnye a leányoknak az volt, hogy a közös vagyonnak kelletett fedeznie kiházasításukat, holott a figyermekekre nézve ez irányban semmi gondoskodás nem történt, amely körülmény nem ritkán váratlan s így tehát rossz hatással volt, előre nem látott terhet róván azok vállaira, akik még szüleik éltében alapítottak családot, illetőleg megnősültek.

A magyar apa mindig a fiúk gyarapításáról s a család megörökítéséről beszélt, de dacára e beszédnek s szószaporításnak, felnőtt fiaival gyakran rosszabbul bánt, mint cselédjeivel, s oly szűkre szabta a megélhetésre szükséges évi járandóságot, vagy pedig éppen nem szabta azt meg, hogy legtöbb esetben a fiú, ki mégis sokat emlegetett családjához méltóan kívánt élni, adósságokba merült, mielőtt vagyonhoz jutott.

E visszás körülmény, egészen a jelenkorig maradt meg egy bizonyos fokig, mert a magyar ember semmitől sem iszonyodik annyira, mint a rendtől s saját legbensőbb viszonyainak őszinte megismerésétől. Hisz még most is, mikor pedig az ősiség már rég ideje nem létezik, irtózunk egy végrendelet elkészítésétől s életünk biztosításától, mert mindkét esetben bizonyosnak tartjuk halálunkat – mintha a kaszás tőlünk kérdezné, mikor jelentkezhetik?

Régebben, ha egy ifjú ember megházasodott, az egyedüli, amiről roppant érdeklődéssel gondoskodtak, az volt: hogy legyen jó négy lova, egy pár liberiába bújtatott cselédje s nehány, lehetőleg gyakorlatlan szerkezetű hintaja. Pedig sem a négyes fogat, sem a cselédek, sem a járművek nem képezik véleményem szerint valamely kellemes otthonnak első s fő feltételeit. [...]

Ezen a mi viszonyainkhoz fontos adalékul még föl kell említenem az „özvegyi jogot", mely a magyar nemzet a nők iránti lova-

* Ne ártsd magad semmiféle ügybe, amit nem értesz meg!

gias érzelmeinek maradandó emléke marad ugyan mindörökre, de ott, hol családok fenntartásáról volt szó, éppen nem volt a maga helyén.

Nem nevetséges állapot volt-e az, látni egy családos apát, az élet delét már jóval túlhaladott férfit, aki még mindig anyja, mint „magyar özvegy" gondnoksága alatt nyögött; semmiről s semmiben sem lévén képes önállóan rendelkezni; aki nem önmaga, hanem mindig csak anyja eszméi és bogarai segélyével gondolkozott s okoskodott. Volt eset reá, hogy 40–50 éves családapa naponta kapott édesanyjától csak éppen annyi aprópénzt – az akkori szólásmód szerint –, amennyit az öregasszony a maga korának ízlése és elvei szerint elegendőnek tartott arra nézve, hogy abból egy család elmulasson és idejét jól töltse. Ismertem magyar özvegyeket, akik egy fél századon át bírlalták a család, illetőleg a mellékrokonok jogosan őket megillető, sőt gyakran neveikre is írt birtokokat. A rokonok éheztek, mialatt az özvegy nagy házat vitt s saját női ágon lévő rokonai számára gyűjtötte a filléreket az éhezők vagyonából.

Hogyan tudott ezen abnormitás megférni a családi vagyon s név iránti oly sokat emlegetett tisztelettel s hagyományosnak tartott ragaszkodással? Erre választ egyedül azon számtalan egymással homlokegyenest ellenkező nézetek, szokások s törvények volnának képesek adni, melyektől társas s nyilvános életünk csak úgy hemzsegett.

Édesanyám mint „magyar özvegy" (hajdan a magyar özvegy élte végeig vagy legalább újból való férjhezmeneteléig gyászruhát viselt) gyermekei irányában a legnagyobb előszeretettel, figyelemmel s gyengédséggel járt el. Pedig nehéz, sőt mondhatnám igen kényes viszonyok között találta magát, mert öt élő gyermekei közül a két legidősebb már-már eladó hajadonok valának, míg az ötödik egy csecsemő-gyermek, és ez ellentétek közé beléékelve két fiú nevelése is volt reá bízva, akik az összes család ifjabb ágának egyedüli reményét képezték, a másik ágon figyermek nem létében.

Az idősebb hajadonok egészen más életmódot áhítoztak, mint amely életmód illett volna az úrfiaknak s a csecsemő-leánykának. Anyánk nem ritkán igen visszás állásba jutott, mert azt sem tudta, kinek s minek tegyen eleget. A nagyvilágban járni s dadáskodni, meg nevelőkkel s vásott fiúkkal is bajlódni egyszerre, támasz és segély nélkül, ez oly feladat volt egy szeretetteljes anyára nézve, amely nemegyszer aggállyal hálózta körül úgyis lehangolt kedélyét, mert nem bírt sem nevelésénél, sem fajánál fogva azon önállósággal, bátorsággal s erélyességgel, mellyel a magyar nők majdnem általánosságban dicsekedhettek.

Anyám családi tanácsa, hogy úgy mondjam, akkoron három tagból állott: Thaisz András bácsiból, mint családunk tabularis prókátorából; Hunfalvy Pálból, mint nevelőnkből; és Delcourt kisasszonyból, egy igen derék, hű s hozzánk s különösen édes anyánkhoz rendkívül ragaszkodó, francia, legitimista érzelmű nőből, akire idősebb nővéreink nevelése volt bízva. Hála az égnek, akkor még sem bonne-ok, sem oly nevelőnők nem léteztek, akik mindent tudnak s mindent tanítanak; a „cocotismus" ez újabb kinövése akkoron még nem volt divatos cikk.

E családi tanács a következő igen célszerű határozatokat hozta.

a) Mindenekelőtt a gyászidő legnagyobb részét falun, Aszódon, ősi fészkünkben fogjuk tölteni, részint azért, hogy a szegény atyám halálát követő izgalmakat visszavonultságban kipihenhessük; részint azért, hogy anyánk a gazdaság viszonyaival s vagyoni állásával a családnak teljesen s részletesen megismerkedhessék.

b) Elhatároztatott, hogy öcsém s én Hunfalvy Pál nevelőnk által kísérve, egy távolabb eső tősgyökeres magyar városban fogunk, az akkori szokáshoz képest, nyilvános iskolába küldetni; főleg azért, mert a családi tanács igen jól belátta azt, hogy nők között figyermekeket helyesen nevelni nem lehet; részint, éspedig főleg azért, hogy mi fiúk, az akkor felmerülő s mindinkább terjedő eszméknek hódolva, teljesen megmagyarosodjunk. S éppen ez oknál fogva lett kiszemelve Miskolc városa, mely akkoron, úgy

mint most, egy ágostai hitvallású gymnasiummal bírt, amely jó hírnek örvendett, s amely városban magyar szónál mást alig leend alkalmunk hallani.

c) Thaisz András véleménye szerint elhatároztatott továbbá, hogy a család iránt deferentiából, anyánk családostul felránduland, mielőtt még falura vonul vissza, Pozsonyba, ahol Szirmayné – báró Podmaniczky Terézia, elhalt atyánk egyetlen még életben levő testvére, mint magyar tekintélyes özvegy lakott. Ezen eljárást Thaisz András különösen azért tartotta szükségesnek, mert atyánk – mint ezt „Naplótöredékem" első részében meg is említém – nem valami nagy kegyben állott családjánál, s nejét, anyánkat nagyratartva, nemigen engedte, hogy túl a rendén szoros viszonyba lépjen mindazokkal, kiknek társaságát atyám nem tartotta sem nagyon élvezetesnek, sem pedig valami szerfelett tanulságosnak s kellemesnek egy oly kitűnő nevelésnek s magaviseletnek örvendő, idegen nőre nézve, mint amilyen az ő neje volt. Ahányszor társadalmi közelebbi érintkezésekről volt szó, atyám rendesen azt mondotta: „Zehn Schritte vom Leib"* – mi által bőven indokolva tartotta az anyánk által tanúsítandó eljárást s magatartását.

De Thaisz András egészen helyesen okoskodott, midőn azt mondá: amit Podmaniczky Károlyné cselekedett, azért nem ő, hanem férje volt felelős, de amint Podmaniczky Károly özvegye jár el, a felelősség mindezért a „magyar özvegy" vállait terheli.

Ez itt feljegyzett határozatok közül a *c)* alatti került a dolog rendje szerint először is végrehajtás alá. Ezen Pozsonyba tett kirándulásunk örökké emlékezetes marad reám nézve, részint mert első utam volt ez, mely Aszód vagy Pest határán túl vitt, részint pedig és főleg azért, mert ez utunkat gőzhajón tettük meg, s ez az utazásnak oly módja, mely akkoron reánk, gyermekekre nézve valami egészen új látvány- s meseszerű alakot öltött. Az indulás

* „Tíz lépés távolságra"

előtti nap alkonyán lett a különféle ágynemű a hajóra szállítva, hogy ott este elhelyezkedvén, az éjt a hajón töltsük, mert az indulás órája hajnali öt óra volt akkoron. Akinek valaha az életben volt alkalma egy számosabb tagból álló család közelebbi viszonyaival megismerkedhetni, annak fogalma lehet arról, egy ily különleges, az újdonság varázsa által ingerlő utazás mi rendkívüli esemény szerepét vette fel eddigelé egyhangú gyermekélményeink folyamában. Minden új volt előttünk, a hajó s annak belső berendezése egy magában álló világ színét viselte képzelmeink s az ismeretlentőli rettegés benyomása alatt. Az újdonság ingere és a kíváncsiság azonban csakhamar legyőzte a bennünk létező idegenkedést, s mi felhagyva a feszéllyel, berendezkedtünk, mintha egy új lakás állott volna rendelkezésünkre. A felizgult képzelő tehetség és idegesség nemigen engedett aludnom s mire reggel öt óra előtt megszólalt a három szokásos ágyúdörgés s megindult a kerekek lármás mozgása, már talpon valék s csak nevelőnk által csitítva s tartóztatva, tudtam megmaradni csendesen, fekhelyemről lesve a kapitány vezényszavát, s matrózok sürgését és forgását, s mindazt, ami körülünk feltűnő és ismeretlen végbemegy.

A két napig tartó út közben látottak s tapasztaltak örömmel s meglepetéssel töltöttek el; Vác, Visegrád, Esztergom, Komárom, mindmegannyi nevezetes pont, melyek nevelőnk magyarázata s felvilágosításai nyomán egy új, előttünk eddigelé ismeretlen világba helyeztek át, egy meseszerű világba, mely jóval túlhaladta eddigi látkörünket. Minden nagyszerűnek, szépnek s varázshatalomtól körülövezettnek tűnt fel előttünk; a hajón való életet azonban csakhamar megszoktuk s megszerettük, mert dolgunk más, mint az ismeretlent bámulni s lesni nem volt, időnk a játszásra s hancúrozásra maradt elég.

Pozsony elé érve az akkor már kész koronázási domb s a várrom volt az, ami leginkább felkölté kíváncsiságunkat. Nagynénénk rendkívül szívesen fogadott, s tőle telhetőleg azon volt, hogy az őt anyánk részéről ért megtiszteltetést előzékenységgel s nekünk szerzendő időtöltés a mulatozás által viszonozza.

Nagynéném szállásán rendkívül mulattattak éneklő madarai, mert ez újdonság volt reám nézve, miután Sándor nagybátyámnál az akkori divatnak megfelelőleg, csakis a zenélő órákat bámulhattam s hallgathattam. A zenélő kanári s másnemű madarak hangversenye egészen elragadott s a nagynéném körében élő társalkodónő nem győzte soha eléggé gyorsan ismét felhúzni az egyszer lefutott óraműveket. Nagynénémnek nemcsak zenélő madarai, de zenélő szekrénye is volt, de ez – formája nem lévén természetesen oly tetszetős, mint a madarak külseje s tarka-barka tollazata – nem volt képes annyira kivívni tetszésemet, mint a tollas dalnokok víg csevegése és danája.

Pozsonyban még rendkívül érdekelt ottani gymnasiumunk, illetőleg lyceumunk megtekintése, mert azt mondották nekünk, hogy idővel philosophiát, physicát és jogot hallgatandók ide fel fogunk küldetni.

A várrom, székesegyház stb. látnivalók csekélyebb vonzerőt gyakoroltak reám, de annál inkább felvillanyozta kíváncsiságomat a báró Prónay Istvánnal való ismeretség, akit nagynénénknél láttunk először. Báró Prónay István nyúlánk termetű, keleti barna, az olasz arcélekre emlékeztető vonásokkal, feltűnő szép és szellemdús kifejezésű fiatalember volt, aki különösen azért érdekelt, mert mint festőművészettel foglalkozó s így tehát körülbelül páratlan a maga nemében, egészen külön állást, szellemi fölény által megvilágítottat, foglalt el. Utóbb e fiatal mágnás-festőművész csakugyan Münchenbe költözött, ahol mint Kaulbach egyik legkitűnőbb s rendkívül kedvelt tanítványa feltűnő előmenetelt is tett a festőművészetben. Későbbi időkben, Pesten mulatván sokat, s egyik legkedveltebb, a fiatal úrihölgyek által különösen becézett tagja lévén a nagyvilágnak, mindenütt e néven volt ismeretes: a festő. Jelenleg nejével Pécelen él; kis falusi lakában hajdani művészi foglalkozásának még néhány példánya szemlélhető, emlékül egy fényesen megkezdett, de utóbb, fájdalom, végképpen elhagyott pályának.

A pozsonyi út, annak éleményei s tapasztalásai bizonyos önálló-

ságot öntöttek belénk, fiúkba, mintegy előízéül annak, ami majdan végbemenend velünk, ha elhagyva nemsokára a családi tűzhelyet, elköltözünk idegen földre. Szinte borsódzott a hátam, ahányszor erre gondoltam!

Utóbb a gőzhajóval való utazás természetesen nagyon divatba jött, mert hasonlítva az utazás e nemét a nehéz bárkáinkban, többnyire döcögős rossz utakon tett s fölötte költséges utazásainkkal, valódi gyönyörnek volt mondható a hajón való szabad járáskelés.

Bezzeg mikor gyermekkoromban először szálltam hajóra, nem gondoltam, hányszor s mi különös alkalmakkor fogom még igénybe venni a közlekedés ez először reám oly idegenszerű hatást gyakorolt eszközét.

A gőzhajózást ugyanis én s valószínűleg velem együtt utóbb mások is, mikor már ily ügyekkel bőven foglalkoztam vagyis foglalkoztunk, felhasználtam légyottok berendezésére. Mily kellemes meglepetés volt az, egy-egy szép nővel esetesen egy darab utat együtt tehetni meg; esetesen mondom, mert a véletlen mindig nagy szerepet játszik Amor mindennemű kalandjai alkalmával; a szerelem egy kis szerencse nélkül csak nem lehet el!!!

Hisz a gőzhajón órákig lehettünk el s járhattunk fel s alá anélkül, hogy ismertük egymást; véletlenül aztán közeledtünk egymáshoz s elcsodálkoztunk azon, hogy még nem akadt alkalmunk egymással megismerkedhetni. S végre ha már megismerkedtünk, mért ne toldanám meg utamat néhány állomással, hogy a szegény elhagyatott magában utazó nő idejét egy kis csevegés s együtt étkezés által megrövidítsem.

Fiatalság fiatalon gondolkozik, mondám egy helyen, de a fiatalság édesen és melegen tud érezni is, s ezzel lerövja nem egy, a fiatal gondolkozás okozta bűnét.

A bűnbocsánat a javulás jutalma!

A gyermekek nevelését illetőleg, mint általában sok más ügyeinkre nézve, részben még most is tapogatózni vagyunk kénytelenek.

Az 1848-i események természetszerűleg halomra döntötték mindazt, ami régebben létezett s ebből kifolyólag a nevelési rendszernek is egészen meg kelle változnia. Annyival gyökeresebben alakult át e változás, mert éppen a jólelkű szülők – a forradalom utáni évek alatt teljesen parlagon hevervén a köz- s társadalmi ügyek – mintegy ösztönszerűleg, ha meggyőződésből nem is, egész erővel, mégpedig tagadhatatlanul nemes s jó szándéktól vezérelt erővel, gyermekeik gondos nevelésére vetették magukat lelkük s szülei szeretetök egész hevével.

Eme igen tiszteletre méltó ügyekezet eredménye gyanánt mintegy két nemzedéket adtunk e hazának, amely tulajdonképpen semmi rendszeres nevelésben nem részesült, mert azon mód, mely szerint fel lettek nevelve, teljesen szakított ugyan, a körülmények kényszerének engedve, a múlttal, anélkül, hogy annak helyébe valamely át- s meggondolt, az újabb viszonyoknak megfelelőt lettek volna képesek állítani. Hisz nem csoda, hogy így képződtek viszonyaink, mert e jelenség egész teljességében viszonyainkból fejlődött ki, valóságos átokká az ifjúságra nézve. Nem csoda, mondám, mert történelmünk egy tollvonással megsemmisült, a hajdani jogállapot – olyan amilyen – megszűnt lenni, a classicus nevelést ennek következtében szükségtelennek, sőt károsnak tartották; a reális nevelésről való helyes felfogás pedig még nem létezett, nálunk legalább. Vaktában tapogatózott mindenki, s a saját elvei s nézetei szerint nevelte fel azon emberi lényeket, akik azután utólag bizony nem mindig a saját kényök s kedvök szerint élhettek. Számtalan embriója keletkezett társadalmunknak, akik a régit nem ismerték s így tehát abból sem erkölcsi erőt, sem öntudatot, sem kitartást meríteni nem tudtak, a jelent pedig, mind szerintük s mind aszerint, amit hallottak s láttak rosszat, ismerni

nem akarták s megvetették. E szegény fiatalság valóban elmondhatta a költő szavaival élve: Múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény!

Természetes, hogy ily tartalom nélküli viszonyok között számtalan közülök erkölcsileg s anyagilag elzüllött.

Utóbb ugyan megjavultak e ferde viszonyok, de korántsem annyira, hogy a szüle – még ha dúsgazdag volt is, hátha még szegény – bizonyos polgári megnyugvással tekinthessen sarjai nevelése elé. Pedig bármi elveket valljunk is, talán paradoxonnak fog tetszeni, amit mondok, de nevelési rendszernek minden egyes országban annak viszonyaihoz mérten mindnyájunkra nézve egyformának kell lennie, mert az emberek a nevelés általi lehető egalizálása conditio sine qua nonja* a fiatal lény utóbbi boldogulhatásának.

Annyival inkább szükséges pedig ez, mert törvényeink nemcsak kimondották a törvény előtti egyenlőséget, de azt egészen helyes buzgalommal s józansággal életbe is léptették. Mivé lesz azután ily viszonyok között azon ifjú, akit, miután melegházi növény gyanánt elszigetelten azon világtól s emberektől neveltek, amelyben s akikkel majdan akarva, nem akarva élnie kellend, ha mint idegenszerű eszméktől s szokásoktól áthatott egyén lép embertársai közé, s lépten-nyomon megbotlik, sőt elbukik, mert általa nem ismert ösvényen kénytelen haladni.

Egyedül a kedélyképződés szerintem azon része a nevelésnek, melyet csakis a szüle képes alapjában kimívelni, szelídíteni s idomítani, míg a későbbi nevelésnek olyannak kell lennie, mely a gyermek szívébe átplántált kedélyességet meg tudja óvni a lelketlenség, kétszínűség s tettetés mindennemű ártalmas befolyásától.

A leánygyermek gondos jövőjének megfelelő nevelésben csakis otthon részesülhet anyja oldala mellett s családja körében. Természetes, hogy ott, ahol az anya a családjában lábra kapott viszonyoknál fogva nem maradhat meg többé igaz védangyala leányá-

* mellőzhetetlen feltétele

nak, el kell válnia legdrágább kincsétől, hogy azt mások őrizetére bízza.

A fiúgyermeknek nemcsak kedélyét s háziasságát, de ami éppen oly szükséges reája nézve, életrevalóságát is ki kellend fejteni. Az elsőbbet a család körében sajátítván el másod-természetté, ha egyszer az élettel magával jő érintkezésbe akár szellemi, akár testi fejlődése folytán, okvetlen el kell hagynia szülei házát, hogy ismeretlen elemek között nevekedjék emberré.

E tekintetben rendkívül nagy hiányt szenvedünk megbízható nevelőintézetekben, melyekben kellő s okszerű irányítás s felügyelet mellett szerintem egyedül nevelhetők életrevaló ifjak.

Csak egy kis tanulmányra érdemesítsük Német- és Angolország nevelési intézményeit s meg fogunk győződni arról, hogy e tétel teljesen igaz. A német és angol ifjúság nevelése ugyanis kizárólag intézetekben eszközöltetik, oly intézetekben, melyek évek hosszú sora óta a legjobb hírnek s hitelnek örvendenek. S ki tagadhatná azt, hogy a jelen, elvi s erkölcsi tekintetben rendkívül zilált viszonyokhoz képest, mégis legtöbb öntudatosan, hazafiasan, férfiasan s életre való irányban nevelt ifjak Német- és Angolországban léteznek.

S mit tapasztalunk e tekintetben nálunk? Erről szólani nem akarok, részint mert máris a rendén túl sokat foglalkoztam e munkám keretében tulajdonképp nem tartozó komoly tárggyal, részint mert sokan azok közül, akik e sorokat netalán elolvassák, a keserűség s kétségbeesés érzetét, mely ellep, ahányszor ez eszmével foglalkozom, nem hazám s társadalmunk jövője iránti aggályaimnak, hanem egyedül az öreg ember zsémbeskedés eredményezte fonák ítéletének s a régit, a hajdanit mindig rózsás színben látó gyermekes érzelgésnek fognák tulajdonítani.

Édesanyám igen helyesen cselekedett, midőn a fiúgyermekeket eltávozásuk előtt be akarta vezetni azon szentélybe, melyet „ősi fészek"-nek kereszteltem el; azon „ősi fészek"-be, amely a kedélyes családi együttlét s tiszteletre méltó hagyományok felelevení-

tése segélyével örökre megveti a gyermek kedélyében az ősi hajlék s családja iránti kegyeletet s őszinte mélyen gyökerező ragaszkodást.

Ez a mi családunkban annyival szükségesebbnek bizonyult be, mert mi gyermekek atyánk életében majdnem folytonosan városban éltünk; mert édesatyánk falun létező hazai viszonyainkat sem társadalmi, sem közegészségügyi, sem kényelmi tekintetben, egy sok gyermekkel megáldott családra nézve, kielégítőknek s megnyugtatóknak nem tartotta.

Mi gyermekek ennélfogva, különösen az utóbb lefolyt évek alatt csak futólagosan ismerkedhettünk meg ősi fészkünk viszonyaival, pedig a magyar nemesség hajdan mégiscsak kastélyában érezte magát valóban úrnak s ennek következtében otthonosnak. Hisz a városban akkoron csak éppen annyi időt töltöttek általában, amennyit egy farsangi idény bír felkarolni. Anyám egyébiránt még azon oknál fogva is sürgette a falun való letelepedést, mert mindig attól tartott, hogy őt mint idegen származású nem magyar nőt, gyanúsítani fognák azzal, hogy nem eléggé nemzeties szellemben neveli gyermekeit. Szegény, hányszor említette ezt előttünk, mikor a Miskolcra való, kissé nehezére eső távozásunk véglegesen el lett határozva. Az átmenet a gyermekszobából a „Studier-Zimmer"-be,* némi akadályokba s nehézségekbe ütközött. Dadánk ugyanis, egy tősgyökeres osztrák asszony, akit halála napjáig csakis a „Frau Franci" néven ismertem, sehogy sem akarta „die Buben", amint ő kifejezte magát, Hunfalvynak, az új nevelőnek átadni. Azt követelte, hogy mi, fiúk nála maradjunk elhelyezve, s csak tanulni járjunk leckére a nevelőhöz, mert, úgymond, azt még sohasem hallotta, hogy 9–10 éves gyermekeket egy férfi gondjaira lehessen bízni. Meine Buben gehen zu Grund,** mindig ezt emlegette, ahányszor a „Studier-Zimmer"-be jött és látta, mi deákosan van egész életmódunk máris berendezve. Mit sem használt

* tanulószobába

** A fiacskáim tönkremennek

zsémbeskedése, elszakadtunk tőle végképp, s a dadának nem maradt más hátra, mint beelégedni: mit der kleinen Marie,* hugunkkal.

A Frau Franci sarkalatos nevelési elve különben a „Frau Godl" volt; egy nyírseprő veres selyem szalaggal egybekötve. Ahányszor baja támadt velünk, azt kiáltotta: die Frau Godl kommt** s ekkor a pesztra szaladt a kályhához, előhozta a „Frau Godl"-t s kezdődött az executió, mely e szavakkal lelte befejezését: I wer eng schon geben!*** Dacára e harc s háborúnak, dadánkat, a Frau Francit nagyon szerettük, s én már világba járó ember valék, midőn időről időre a kolostorban, ahova anyám őt öreg napjaira elhelyezte, meglátogattam.

Ősi fészkünk, Aszód, nagyot haladott az utóbbi évek alatt; mire ott ismét hosszasabb időre letelepedtünk, patika keletkezett, meg háziorvos is rendszeresítve lett; nagy fogadó is épült, mely arról volt híres, hogy német építésze az első emeletbe vezetendő lépcsőről megfeledkezvén, nagy dilemmába jutott, mikor arról volt szó, mi módon érhetők majd el az első emeleti vendégszobák s a táncterem.

Az aszódi kastélyt akkoron a Podmaniczky-család különféle tagjai nagyon eredeti, de Magyarországon gyakorta feltaláható módon lakták. A kastély ugyanis a halottas ház által középen két részre volt osztva; keleti szárnyát a János-ág legifjabbik tagja, báró Podmaniczky Andor, nyugati részét a Sándor-ág legifjabbik tagja, báró Podmaniczky Károly képében, özvegye, édesanyánk bírta. De a mi fél részünk ismét ketté volt osztva, s annak tőlünk elosztakozott részében lakott Sándor nagybátyám fia, a mi unokatestvérünk, báró Podmaniczky Lajos. Tulajdonképpen tehát az eredeti ősi kastély területén három család volt letelepedve, ami

* a kis Máriával
** Jön Godl asszony
*** Majd adok én neked!

sok tekintetben kellemes volt, feltéve, hogy e háztartások egymással jó egyetértésben éltek, de igen sok alkalmatlanságra szolgáltatott okot, ha a legcsekélyebb visszavonás adta magát elő az egyes családok körében.

Megéltem ezt is, meg amazt is; amint általában úgy látszik a sors e megszokott közmondásnak: Man muss nicht von Allem haben,* ellenkezőjét mérte reám, azt mondván: Du musst von Allem haben.**

Andor bátyánkkal ugyanis a legjobb egyetértésben éltünk, addig is, míg özvegy volt s azontúl is, mikor ismét megnősült. Én részemről Andor bátyámat második apámul tekintettem, mert nagyon kedvelt s mindenáron azon volt, hogy férfias magaviselethez s időtöltéshez szoktasson, mindig attól tartván, hogy a sok nő s tanulmány közepette elasszonyosodom, vagyis ellágyulok. Elvitt magával gyalog, kocsin, lóháton a gazdaságba s nemegyszer szinte megszöktetett, csakhogy elvihessen a szabadba megedzendő tagjaimat s függetlenítendő magamviseletét. Nem bánta, ha néhanéha egy kis csínt követtem is el, s ha rajtakaptak, s tapasztalá, hogy bátran védelmezem magam, pártomat fogta s megdicsért; ha gyáva valék, s ügyetlen, bennhagyott a csávában s leszidott. Mint hajdani lovastiszt, szerette a bátorságot, fürgeséget, pontosságot s nyíltszívűséget. Utóbb, mikor egyszer Miskolcról hazatérve, a szünidőt élvezendők, meghallá, hogy jó vizsgát tettem, tudván, hogy valóban nagyszerű pipagyűjteményét mennyire bámultam és kedveltem mindenkoron, s kedvemben akarván járni, egyik kedvenc példányát e gyűjteményének nekem ajándékozta, azt mondván: majd ha szabad lesz reá gyújtanod, ebből a pipából fogod első szippantásodat tenni. Úgy is történt annak idején.

E kis nyúlánk nyakú, szép metszésű tajtékpipa, amint a kupakján olvasható felirat mutatta, gróf Sándor Mór ajándéka volt. Híres pipának volt mondható azért, mert Sándor gróf istállójában

* Nem kell, hogy az embernek mindene meglegyen
** Kell, hogy mindened meglegyen

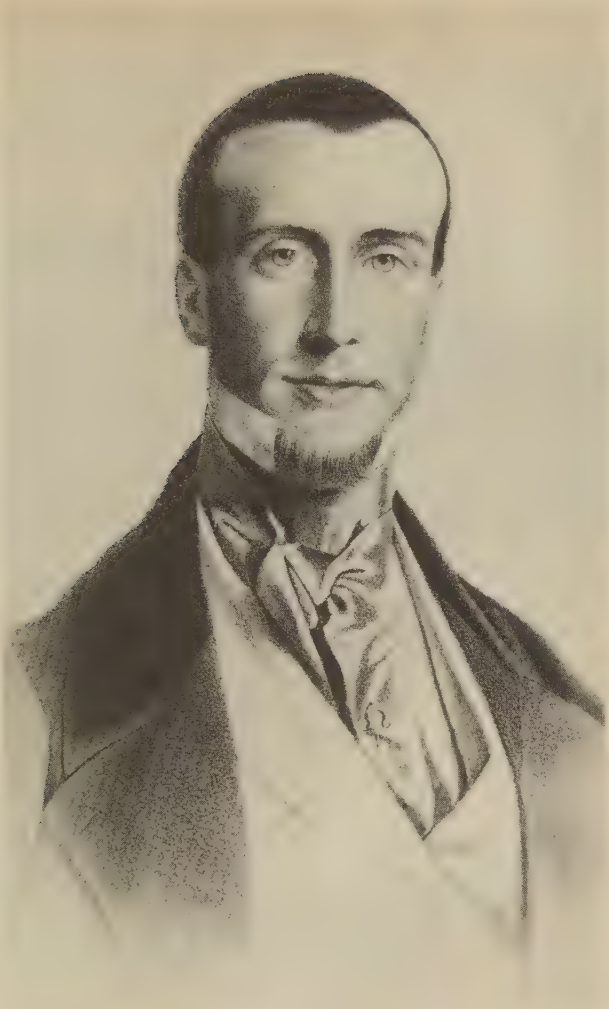

A FIATAL PODMANICZKY FRIGYES
Edliger Ede 1845-ös kőrajz nyomán készített fényképe
(Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Fényképtára)

A Podmaniczkyak aszódi kastélya
Rohbock, L. nyomán Heisinger G. acélmetszete
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

egy igen ügyes s jámbor hátasló létezett, mellyel nemegyszer budai palotája lépcsőzetén fellovagolt az első emeleti nagyterembe s onnan az erkélyre állott ki kedvenc lován. Ily alkalmakkor azután e hátasló szájába nyomták e kis pipát, mely azt fogai között tartva, a pipázó ló képét viselte s bámulatra ragadta az arra járó-kelőket.

Lajos unokatestvérünk családjával nem valánk oly kedélyes egyetértő viszonyban, mint Andor bátyánkkal. Lajos unokatestvérünknek fiúgyermekei ugyanis elhalálozván, két leánygyermeke maradt. Az ősiség megállapította törvények szerint összes férfi-ágat illető javai mireánk voltak tehát szállandók, leánygyermekeinek csak a beruházásokra maradván fenn joguk. E körülmény vált kútfejévé mindazon számtalan kisszerű s nem ritkán felette bosszantó torzsalkodásoknak, melyek egymást érő megújulása az egy és ugyanazon belsőségben való együttlakást gyakran tűrhetetlenné tette. Hosszú évek sora s súlyos, de kijózanító családi csapások szerezte tapasztalás s higgadtabb megfontolás tette csak lehetővé, hogy unokatestvérünk úgyszólván élte alkonyán helyreállítsa a békét s egyetértést s annak nyomán ismét szorosabb családi s atyafiságos összeköttetést. Anyámat eme visszás s zilált családi viszony egész életében rendkívül kellemetlenül érintette, annyival inkább, mert ő sem hibásnak, sem e visszavonás okozójának sohasem tekinthette magát.

A házirend nálunk úgy volt megállapítva, hogy reggel 8 órára az egész családnak össze kelle jönnie, a reggelit társaságban költendő el; ha bárki közülünk elkésett vagy hiányzott, azt anyánk mindannyiszor nagyon zokon vette. A tanórák idejének múltával, fél kettőkor volt az első csengetés, amikor mindenkinek ebédhez kelle átöltöznie; egy negyedóra múlva a második s pont kettőkor a harmadik csengetés a tálalást jelezte. Ismét pontosan kelle megjelennünk s megvárni anyánkat. A délutáni tanórák után 6 óra tájban rövid ozsonna s ezután séta vagy kocsikázás lett rendezve; legtöbbnyire mi, gyermekek nevelőnk s a gouvernante kíséretében

a közelfekvő postaállomásig gyalogoltunk, elhozandók a leveleket, hírlap akkor kevés s ritkán tévedett el hozzánk.

Este 9 órakor költetett el a közös vacsora s 10 órára jó éjt kívánva s anyánknak kezet csókolva, nyugalomra hajtotta fejét az egész család. Reggelizni s vacsorálni tavasztól őszig rendesen a szabadban szoktunk volt, a kastély erkélyén, ozsonnázni ritkábban lehetett e szép helyen, a nagy hőség miatt.

A falusi, egyszerű csendéletre még most is mindig örömmel gondolok vissza. A családi körben töltött utolsó napjaim valának úgyszólván ezek, melyekre, mikor utóbb elértem az annyira áhítozott szabadságot s pezsgő életet, mindannyiszor sóvár vágyaktól áthatottan tekinték vissza.

Az „ősi fészek"-ben töltött eme egyhangú, de mégis kedélyes s szeretetteljes napjainak lelkemben szüntelenül élő emléke képezte mentőhorgonyát utóbbi zajos, gyakran zilált s kalandos életemnek. Ahányszor oly tett elkövetésével állottam szemben, melyre nézve kételyeim merültek fel lelkemben, mindig az „ősi fészek" kristálytiszta napjainak bennem felelevenülő emléke bírt reá a sarkon való megfordulásra, a vezeklésre, a tévelygések beismerésére s a javulás útja felé való komoly haladásra.

Sem tudomány, sem emberi erő, sem a túlfinomított míveltség vagy palléroz6dás, csakis egyedül a családi tűzhelyen beszívott, tisztán megőrzött kedély s szív melege képes bennünket megóvni vagy megsemmisíteni a bukástól.

Pedig a legtisztább közülünk is kénytelen lesz szorgos önismeret révén bevallani, hogy nemegyszer életében érte el a bukás meredélyének legvégső szélét, amikor csak egy vonalnyi köz választá el az elmerüléstől s elzülléstől.

Szülék, szerettessétek meg gyermekeitekkel az „ősi fészek" arany tisztaságú csendéletét!

Az ősi fészekben folytatott egyhangú s rendszeres családi életmóddal párhuzamosan, mindazon kisszerű ugyan, de elvont kis világunkban a rendkívülinek s meglepőnek jellegével bíró események bennünket gyermekeket nagyon érdekeltek s mindannyiszor örömteljesekké hangoltak.

Ily, a családkörökön kívül eső, de mégis helybeli eseménynek volt mondható, a negyedévenkint ismétlődő országos vásár, amely Aszód vidékének kereskedelmi s ipari központját képezvén, az akkor létezett viszonyokhoz hasonlítva eléggé tekintélyes számba vehető forgalmat idézett elő.

Az ily alkalmak már azért is különösen szívesen látott tünetek valának reánk nézve, mert ilyenkor tanóráink rendesen felfüggesztettek, hogy mi, gyermekek is élvezhessük a külső élettel való érintkezés reánk nézve szórakoztatólag, de jövőnket tekintve hasznosan s gyakorlati szempontból igen célszerűen ható előnyeit. Alig létezik fonákabb elv, mint az, amely a társadalmilag vagy vagyonilag magasabban álló s gazdagabb szülék gyermekeit az akkori időben plebsnek elnevezett alsóbb rétegű emberekkel való érintkezéstől mintegy hermetice elzárja. Hisz szerintem megfizethetlen előny rejlik az idegenekkel való gyakoribb érintkezésben, mely a gyermek irányában mintegy „ad hominem"* bebizonyítja azt, hogy mi emberek mind egyenlők vagyunk, s hogy csakis a műveltség s eszély, melyet utóbb noblesse oblige**-nek neveztünk, szabja meg mindegyikünkre nézve azon határt, melyet túllépni büntetlenül, akárki legyen is az, senkinek sem szabad.

Nemcsak a vásár maga, de annak jelenetezése s az ahhoz szükséges előkészület is rendkívül mulattatott s érdekelt bennünket. A vásár napján jókor reggel egy veres vászonnal kihányt, pléh félholddal díszített, régi török sátor feszíttetett ki a kastély kapuja

* személyhez szólóan
** a nemesség kötelez

előtti, a vásártérre nyíló térségen; melynek belsejében elhelyezett ódon tölgyfa-asztal körül helyet foglalt mindenekelőtt a főszemély, a pirospozsgás, kissé potrohos Blázy uram. Blázy uram szűrszabó volt s Aszód mezővárosának érdemes bírája, s mint ilyen, ily ünnepélyes alkalmakkor, sötétbarna, feketezsinóros, ezüstgombos mándlit (akkoron dolmánynak hívták), szürke, fekete sújtással kihányt magyar nadrágot s magas sarkú, ráncolt, kordován csizmát öltött, nem feledkezve meg a hosszú réz- vagy pláne ezüstgombos nádpálcáról sem, a régi időben elmaradhatlan s nélkülözhetlen attributuma a tekintélynek s hatalomnak. Ily díszes öltözetben s a jegyzőtől s kisbíróktól, mint segédjeitől körülvéve szedte curuli székéből* bíró uram a helypénzt, szolgáltatott igazságot eleveneknek s holtaknak, s mondott ítéletet az eléje hurcolt vagy idézett mindennemű s rangú koldusok, helybeli s vándorló cigányok, üveges tótok, távolról érkező mesteremberek s vásárosok felett.

A kastély bástyaszerű, 1856 óta már nem létező kapujától jobbra s balra, két csekély teriméjű, de stylszerűleg épült őrház létezett. A kapu jobb oldalán lévő az éjjeli őrnek, vásár alkalmával a pandúroknak szolgált őrtanyául; a bal oldalon levő pedig – melyre mindig bizonyos félelmes rettegéstől áthatottan pillantánk – tömlöcül használtatott.

Éjjeli őrünk egy, még az utolsó török háborúban résztvett Balázs nevezetű vén katona volt, aki a mellét díszítő hadastyánérem dacára – vulgo Brantweinstern** – nem kívánkozott a hadastyánok pesti palotájába, most Károly-kaszárnyába, hanem inkább családunk szolgálatában töltötte aggsága napjait, folytonosan dolgozván s foglalatoskodván, de folyton gorombáskodván is mindenkivel.

Vásár alkalmával az urasági hajdúk közül hárman rendeltettek Balázs uram mellé, akik azután kék gatyát, zöld dolmányt, címe-

* hivatali székéből

** közönségesen Brantwein-csillag

res bárányborsüveget s pantalléros kardot öltve és panganétos puskát ragadva, képezték négyen a vásári uradalmi őrséget. Jaj volt annak a csínt elkövetett cigánynak vagy csavargónak, aki Blázy bíró uram auguri* ítélete nyomán Balázs hajdú s társai körmei közé, helyesebben mondva, mogyorópálcái alá jutott.

Az ítéletet az itt említett segédeszközök felhasználásával legott a végrehajtás követte, a kastély előtt elterülő akácfasor alatt elhelyezett lócán; elővigyázatból pedig, a praeventív rendszer alkalmazása mellett, az illető executiót szenvedett, a vásár befejeztéig az őrházzal szemben levő börtönbe csukatott.

Balázs hajdú mindig azt állította, hogy ő igen jól tud németül, de senki irányában a német szót nem akarta használni, azt mondván: már én csak a bárónéval fognék ezen a nyelven beszélni. Egyszer azután reá bírtuk anyánkat, hogy szólítsa meg Balázst. Anyánk hajtott kívánságunkra, de nekünk, gyermekeknek távol kelle maradnunk, mert csúfot űzni a vén emberből nem volt szabad. Kérdéseinkre anyám nem adott választ, valószínűleg, mert nem akarta compromittálni a belgrádi hőst.

Balázs volt az utolsó ember, akit mint a fa, víz, tégla, mész s belső házi takarmány beszállítására ügyelőt a mi házunknál, rovás segélyével láttam beszámolni.

Ugyanezen Balázs hajdúval történt az, hogy első nevelőnk, helyesebben mondva tanítónk, aki német s teljesen idegen létére a háziaknál valami nagyon grata persona** nem volt, – egyszer este a hazajövetellel késvén, a kaput zárva találta. Graf kérésére, vagyis intéseire, mert csak azt tudta mondani Balázsnak: kápu kulcs, Balázs nem is válaszolt, azt mormogván, hogy már minden becsületes ember a kastélyban van s alszik. De Graf úr restellvén a kizárást, elkezdette tőle telhetőleg sürgetni s nógatni Balázst, valószínűleg nem éppen a legfinomabb modorban, mire Balázs galléron ragadva Graf urat s azt kiáltva: szedte-vedte n...e,

* Jós, jövendőmondói
** kívánatos személy

most a kóterbe mégy. Graf urat csakugyan a kóterbe zárta s reggelig feléje sem ment.

Ennek az eseménynek következése egy nagy-szerű vizsgálat lett, de amely utóbb Graf úr közbenjárására abbahagyatott, mert valószínűleg restellte volna, ha kitudódik vala, honnan vagy kitől jött ő oly késő éjjel hazafelé, megfeledkezvén békés polgári s házitanítói kötelmeiről.

Graf úrnak azonban a kóterben töltött éj mit sem ártott, mert még most is él Drezdában, s nekem két évvel ezelőtt, 82 éves korában, igen szép s a régi időkről szívélyesen megemlékező levelet írt.

A sokadalmak alkalmával – Erdélyben használt szó, melyet ifjúságom legragyogóbb korában, e szép országban töltött kellemes napjaim közben sajátítottam el – édesanyánktól mindegyikünk kapott nehány húszast, mely kinccsel zsebünkben indulánk el vásárfiát venni, különösen testvéreinknek, a házbelieknek s a cselédségnek, mert úgy szoktattak bennünket éspedig helyesen, hogy bármi öröm vagy előny nyújtására legyünk is képesek, az abban való részeltetést illetőleg, mindig először másokra s csak végső esetben gondoljunk magunkra. Az önzés annyira ellenszenves, de mégis az emberi természet alkotta viszonyokból mintegy akaratlanul fejlődő tulajdonsága egyedül a zsenge korban megkezdett s az ifjúság határáig folytatott figyelmes bánásmód s szoktatás által ölhető el, s ha ez elérhető a maga teljességében nem volna, legalább a tűrhető s a jellemet alá nem ásó fokra szállítható alá.

Az ifjúság határáig mondom, mert amit a kedély szívtisztaság, jótékonyság, s jó erkölcsöket illetőleg az ifjú ősei fészkében s családja körében nem sajátít el, azt utóbb az élet tévelygős utain csakis szomorú s lesújtó tapasztalatok árán fogja fokonkint helyre pótolhatni.

Was Hänschen nicht lernt, wird Hans kaum mehr erlernen.*

Vásárlásaink közben leginkább a Gödöllőről megjelent jó hír-

* Amit Jancsika nem tanult meg, János többé aligha fogja megtanulni.

ben álló mézeskalácsosok, az olajos kendőt áruló boltosok s a pipák s bicskák eladásával foglalkozó tűs (amint akkor elneveztük) lett felkeresve s igénybe véve.

Különben e kis vásár szép képét nyújtá az Aszódon letelepített ipar s kereskedelem fejlődésének, s ha amaz akkor létezett viszonyokat emlékembe visszavarázslom, méltán állíthatom, hogy az édesatyánk vetette mag kikelt, mégpedig dúsan s bokrosan, amint mondani szokás.

E kis városkában a kereskedelem s ipar mindennemű s fajú tényezői valának feltalálhatók, olyan is, amely most, a már sokkal fejlettebb viszonyok között a Galga völgyében nem létezik többé.

A „Galga völgye", mily büszke név, amint Júlia nevéről mondják a *Martha* operában. A Galga egy kis patak, amely Acsán felül Nógrád megyében Becske táján fakad, s az acsai, tótgyörki, mácsai, ikladi, domonyi, aszódi, bagi s turai határt érintve, Boldog falunál a Zagyvába szakad.

Nem valami éppen fényes út, de mindenesetre nevezetes, amennyiben a török hódoltság korában e patak völgye képezte a budai pont egyik védvonalát s a hatvani pasaság részéről váracsokkal lőn ellátva. Temérdek kisebb-nagyobb csatározás folyt e völgyben, minek legbiztosabb jeléül az ott feltalált erődítési maradványok, fegyverek, összehalmozott csontvázak s ehhez hasonlók tekinthetők; a régi krónikákban e patak mint „hajókázható folyam" van felemlítve; s mi hálás utódok miért ne tartottuk volna fenn völgyünk eme büszke nevét, melyet őseink hagyományozának reánk!

A régiek egyáltalán véve nem valának oly ügyefogyottak s minden műveltséget nélkülözők, mint azt ellenségeink –, akik inkább foglalkoztak az írás mesterségével, mint mi – feltüntetni ügyekeztek s ügyekeznek még ma is.

Fel tudták őseink használni kellőleg mindazt, jobban s inkább mint mi a legközelebbi időkig, ami nekiek némi előnyt biztosíthatott. Így e szerény, lomhán folydogáló s csak esők alkalmával megdagadó patak is ki lett aknázva azáltal, hogy annak partjain a szűr- s durvaposztó- és gubakallósok s kékfestők telepedtek le.

A durvaposztó kidolgozását s a szabók általi nyereséges felhasználását e vidéken, különösen a Gyöngyösön letelepedett azon iparosok mozdíták elő, akik hosszú, ujjnélküli, rövid, carbonári alakú gallérokkal ellátott köpönyegek nagyban való előállításával foglalkoztak. E köpönyegek „Gyöngyösi privilegium" néven hazaszerte ismeretesek valának s nagy kelendőségnek örvendettek. A kékfestők tovább tartották fenn magukat, mint társaik, azon egyszerű oknál fogva, mert a kartonszoknya kelendősége állandóbb s nagyobb volt, mint a „Gyöngyösi privilegium"-é, melyet utóbb a szűr s crispin nevezetű felöltő teljesen leszorított a divat teréről s így tehát a vásárról is.

A kékfestők feje Spröszer uram személyében talált képviselőre, aki mint valódi mintaképe a régi iparosnak boldogult is s szép vagyonra tett szert. Gyermekei nem lévén, oldalrokonai mint érdemes, tisztességes s eléggé vagyonos polgárok most is Budapestet lakják.

A kisebb patakok s források felhasználására általában a régi időben sokkal több gond fordíttatott, mint jelenleg, amikor maga az ország metropolisa hazánk történelmi hírű, a főváros határát érintő, soha ki nem száradó patakját, a Rákost, indolentia s roszszul alkalmazott takarékosságnál fogva használatlanul engedi a Dunába ömleni.

Aszód közelében, például a besnyői völgyben, a feketeerdei patak egy csekély mellékága hajdanában tóvá lett felduzzasztva s kihasználva malom hajtására, vagy ami valószínűbb, halak tenyésztésére. Ezen tó, a medre szélén s gátján látható mocsártölgyek kora után ítélve, a XVI. században létezhetett. Elgátolása világosan ki volt vehető, sőt nagy részben még létezett, mikor a losonci vasút építése alkalmával utolsó maradványai is feldúlattak; most alig egy-két helyen kivehetők még az elzáró gátak fokai. Jelenleg a víz sima-tükre már rég eltűnt, s a völgyben tovakúszó patakocska esős időben a kisbagi malmot volna hivatva hajtani; de amely malom nem annyira őrléséről híres, mint arról, hogy az ott lakók nagyon jól kezelik s értik a pulykák felnevelését s hiz-

lalását. Pisztráng, tok, harcsa stb. csemege helyett pulyka; post tanta fata* valamely csekély eredmény csakugyan megmaradt a jelenkor számára.

Az aszódi iparosok legtekintélyesebbike Schellhorn uram, a tűs volt. Oly rendkívüli finomságú s jóságú tűket készített Schellhorn uram, hogy gyártmánya messze földön elterjedt. Atyánk Karlsbadból – ahol hajdan éppen oly ügyesek valának a tű-, mint most a cipőgyártásban – rendesen hozott haza ajándékul egy csomag tűt, mindaddig, míg észre nem vette, hogy neki Karlsbadban aszódi tűt adnak el eredeti odavaló gyártmány helyett. Azóta reá parancsolt a ház népére, hogy Schellhornnál vegyenek mindennemű tűfélét, s ne gazdagítsák többé a jó hírökkel visszaélő karlsbadi s külhoni gyárosokat. Schellhorn is felpendült, mert szorgalmas, rendszerető s szerény iparosként élt mindig; fia folytatta atyja mesterségét s utóbb vagyonos emberré, budapesti háziúrrá s lakossá lőn; leányával, mint egyik képviselőtársam nejével, gyakrabban találkozom itt Budapesten.

Lang, a tímár bőröket cserzett a szíjgyártók s csizmadiák számára; e mesterség azonban, dacára Lang kitartó szorgalmának és értelmiségének, kevésbé jól fizetett.

A kisebb mesteremberek általában s különösen a csizmadiák nálunk Aszódon a szőlőgazdaság átka alatt jutottak tönkre. A magyar mesterember, amint helyzete javul, szőlőt vesz; rendszerint belebukik a szőlőgazdaságba, s akkor politikus válik belőle, s mire a politikába amúgy nagy okosan a próféták bevezették s begyakorolották, koldusbotra jut s akár éhen meghalhat, mert, úgymond, tönkre van téve a kézműipar, s a hadsereget nem őáltala szereltetik fel.

Lang fia, az én gyermekkori játszótársam, utóbb már az újabb elvek szerint lévén nevelve, Amerikába vándorolt ki. Dacára műveltségének s szorgalmának az új világban boldogulni nem bírt; már évek óta hazakerült, s most itt helyben postamester s szabad

* ilyen balsors után

óráiban velem egy fedél alatt – nem játszik ugyan már, mint hajdan –, de dolgozik, pontosan, csendesen, s szorgalmatosan, mint mindig.

Mióta mi, fiatalabb nemzedék meggyőződtünk arról, hogy nagyapáink idejében puskagyűjteménye összes használati példányai Aszódon készültek volt; mióta tapasztaltuk, az atyánk telepítette iparosok mi szép előmenetelt tesznek, e quasi háziipar fejlesztése s pártolása egész mániává, de legalább hasznos mániává vált nálunk.

Az ötvenes évek elején egy könnyű, homokos talajban s rossz utakon célirányosan használható szekér-szerkezetet fedeztem fel, amely „aszódi szekér" néven országszerte, utóbb még a külföldön is, különösen Éjszak-Németországban csodálatos gyorsasággal elterjedt. Ezen iparág leginkább azon iparosnak vált hasznára, aki Aszódon elsőként léptette életbe, illetőleg készítette e járművet. De bezzeg más időket éltünk most már, mint hajdanában, a mindenre kiterjedő nyughatatlanság, a gyors gazdagodás vágya, az elbizakodottság s türelmetlenség el kezdé már lepni az embereket. Amíg hajdanában egy oly előnyös üzletre szert tevő mesterember, milyen a mi Csapp nevű kocsigyártónk volt, filléreit összerakosgatva, szerény vagyont s amellett idővel – a szerény vagyon mellett folytatván a szerény életmódot is – a munkást függetlenítő vagyonra tett volna szert, addig Csapp uram a gőzerő gyorsaságával szerzett nehány ezer forintját, gyorsan óhajtván meggazdagodni, hátat fordítván mesterségének, búzaüzletbe fektette a krími hadjárat alkalmával. A kocsigyártást értette, a búzaüzérkedésről fogalma sem volt. Belébukott s koldusbotra jutott. Újból kezdette ugyan mesterségét, de nem magát okolta a szenvedett veszteségekért, hanem panaszkodott az idők s viszonyok mostohasága ellen.

Egy meglehetősen értelmes asztalost kaptunk fel ugyanazon időtájt; foglalkoztattuk, tanítgattuk, megrendelések segélyével különféle munkát szereztünk neki. Ezen iparos eléggé ügyes volt, de haladásának nagy gátot vetett okoskodó természete. Utóbb meg-

adta magát, s nehány év múltán valóban nagy s tekintélyes üzletre tett szert s az egész vidék el lőn árasztva Némedi asztalosmester bútoraival, különösen az ebédlőtermek, előszobák, előcsarnokok, mert az effajta ó-német és magyar paraszt-ízlésű bútorok egyik különlegességét képezték. Utóbb oly tekintélyes hírre vergődött, hogy a vajdahunyadi vár újraépítése alkalmával másfél évig dolgozott Hunyadon, főnökei nagy megelégedésére. Én magam még jelenleg is itt, Budapesten Némedi mester aszódi műhelyéből kikerült bútorokat használok, melyek valamint tartósság, úgy ízlés tekintetében is megfelelnek a legfinnyásabb igényeknek is.

Az alkotmányos idők beálltáig valahogy csak elbaktatott Némedi uram, de valóban boldogulni akkor sem tudott; hiányzott nála a valódi iparost jellemző szívósság, csendes, öntudatos munka s kitartás. A hatvanas évek beálltával már azonban ingadozni kezdett, nemes kisasszonyt vett nőül, újságokat tartott s olvasott, könyvtárát mutogatta nekem, a nép-körbe járt estende, szélső balpárti lett, tönkrement, s mint koldusbotra jutott ügyes, de rossz útra tévelygett iparos halt meg.

Pártfogolásunk nyomán vala Aszódon jó szabónk, igen jó kárpitosunk, kitűnő szűrszabónk, akik mindannyian általunk utasítva s oktatva, utóbb helyben s a vidéken elegendő munkára s foglalkozásra tettek szert. Hisz nehány urasági ház cselédegyenruhájának készítése már maga is képes egy ügyes iparost talpra állítani, mert ebben is úgy, mint minden másban, a kisebbek követik a nagyobbak divatját vagy példáját, amint éppen nevezni akarjuk.

A nagy birtokosságnak falun, illetőleg ősi birtokán, kastélyaikban való időzése, a míveltség, az ipar, kereskedés s vagyonosság ama vidéken való gyarapodásának minden bizonnyal nagy előnyére szolgált. Eléggé sajnálatos, hogy jelenleg ugyanazon levegő, amelyben mi nevekedtünk, már nem eléggé jó a mostani nemzedékre nézve. Kastélyaink legnagyobb részben üresen tátongnak, mert dúsgazdag birtokosaik majd ezt a fürdőt, majd azt a külföldi hegyi forrást; majd meg őszkor déli égaljt, nyáron havasokat

keresnek fel, s csak futólagosan időznek, de nem élnek ősi fészkökben s nem ismerkedhetvén meg annak részletesebb viszonyaival, nem is képesek kezdeményezni s alkotni szebbet s jobbat s legjobb akarat mellett sem. Ez is a cocotismus egyik kinövése.

Budapesten például mindig örömmel szemléltem s szemlélem gróf Esterházy Pál palotájának díszes s szép kivitelű asztalosmunkáját s a Nemzeti Casino palotájának mestermívű kapuját.

Ha gróf Esterházy Pál és gróf Károlyi Pista családjaik nyaranta isten tudja hol, s nem Pápán s Nagykárolyban éltek volna s élnének most is, bizonyosan sem a pápai, sem a nagykárolyi asztalos és lakatos iparosság ily mesterművek előállítására képesítve nem leendett vala. Mind hiába – noblesse oblige –, itt élned s halnod kell.

[...]

Lajos unokatestvérünk aszódi kastélyát szegélyző kertjében, templomunk szomszédságában, mely alatt családi sírboltunk létezik, volt egy híd, melynek egyik oldalán e szavak valának olvashatók: *Alles ist nur Übergang;* másik oldalán pedig ez állott: *Minden csak átmenet.*

Mióta nevelőnk volt, nemegyszer kérdezém Hunfalvytól: mit jelentsenek e szavak? Arra már nem emlékszem, hogy Hunfalvy mit válaszolt; de arról meg vagyok győződve, hogy velünk e mondat vallásos érzület sugallta értelmét ügyekezett megértetni.

Ezen értelmezés azonban valószínűleg azért nem bírt kedélyemben gyökeret verni, mert mennél inkább közeledett az 1834-i ősz, annál gyakrabban volt szó arról, mikor s mint fogunk távozni ősi fészkünkből, Miskolcon ütendők tanyát. S bármi eleven, folytonosan fészkelődő s csacsogó fiú voltam is, a szülei háztól való elválás gondolata mégis mindig búskomorságba ejtett.

E tépelődéseim közben kezdém én azután egészen a saját kedélyhangulatom szerint magyarázni az *Alles ist nur Übergang* felirat értelmét. Az én csendes, boldog, szerintem eléggé válto-

zatos, de víg s gondtalan jelenlegi életem tehát csak „átmenet", így okoskodék magamban; ki tudja mi vár reám ott, ismeretlen viszonyok, emberek s életmód által környezve s a sötétben tapogatódzva. Így folytatám s ingerlém fel izgékony kedélyem elérzékenyülésre mindig hajló hangulatát, míg végre könnyekre fakadva el nem bujdosám partos várkertünk valamely elvonult padjára. Alig eszmélék fel, alig tekinték körül s amott a szomszéd kert felől ismét szemembe ötlöttek a lábnyi magasságú fehér alapon feketén festett éles betűk, melyek fennen hirdették: *Minden csak átmenet!*

Úgyis lőn. Szeptember első napjaiban, miután minden el volt kellőleg csomagolva s rendezve, előállott egy, e célra kiszemelt régi hintó elé fogott, négyes igás-fogat meg egy kettős igás-szekér, melyre málháink, gyékények által megvédve, rendszeresen fel voltak pakolva s lekötözve; s mi búcsúzván anyánktól, nővéreinktől atyánkfiaitól s a ház népétől, szótlanul bár, de megtört szívvel indulánk el Hatvan felé, elérendők Isten segítségével még aznap este Schmid uram Mezőkövesden létező híres fogadóját.

AZ AVAS HEGY ALJÁN

Hetekig, sőt hónapokig tartott, míg a Miskolcon való tartózkodást meg bírtuk szokni. Egészen természetes, ha visszavarázslom emlékembe azon ellentétet, amely eddig élvezett s ezentúlra folytatandó életmódunk között létezett. Ahányszor az első időben esetesen magamra maradtam, menten minden külbehatástól s gyermeki észjárással s kedélyhangulattal megváltozott körülményeimet átgondolám s átérzém, könnybe lábadt szemem s sírva fakadtam, mint az, aki érzi, hogy az elveszett paradicsomot többé visszanyerhetni nem fogja soha többé.

E lehangolt helyzetem közepette nagy előnyömre szolgált Hunfalvy János, jelenleg a budapesti Királyi Egyetem tanárának tár-

salgása s velünk való neveltetése. Édesanyánk igen szívesen beleegyezett abba, hogy Hunfalvy Pál nevelőnk testvéröccse, János, velünk lakjék s neveltessék Miskolcon. Mint rendkívüli kitűnő szorgalmú s előmenetelű tanuló s nálunknál sokkal érettebb s fejlettebb szellemi tehetségekkel felruházott, s vele való folytonos érintkezés s együtt tanulás csakis jótékony befolyással lehetett mireánk, gyengébbekre s a fejlettség sokkal alantasabb fokán állókra nézve.

Nagyon megnehezítette első időben az idegenszerű környezet s körülmények megszokását az, hogy viseletünk, társalgásunk s érintkezésünk modora messze elütő volt mindattól, amit mint elfogadhatót, illőt s gyakorlatilag bevett szokást az Avas hegy alján ismertek vagy helyesnek tartottak. Első, ami a rögtön bekövetkezett őszi esőknek s iszonyú sárnak áldozatul esett, ruházatunk volt. Hogy is lettünk volna képesek Miskolc nagyrészben még burkolatlan utcáin megmaradhatni eddig megszokott igen csinos, de egészen más viszonyokhoz mért öltözékünkben, mely finom fehér harisnyából, kivágott cipőből, sötétzöld nadrág-, zsinór nélküli dolmány- s mellényből, s angolos sapkából állott. Hisz úgy megbámultak a fiúk, mikor egyszer csak köztük termett e két jövevény, mintha komédiásokkal állították volna őket szembe. Engedni kellett a kényszernek, mert cipőnk a sárba ragadt, harisnyáink átáztak, paszomántos nadrágunk pedig térdig sáros volt, mire esős időben az iskolából hazatértünk. Kénytelenek valánk csizmát húzni, mégpedig magas sarkú női csizmát, mert ez vala az egyedüli, amelyet használhatánk s ily szokatlan módon felkészülve vonultunk be Dunaj tanár úr leckéire. Társaink kikacagtak, mert alig voltunk képesek járni ezen, előttünk új, páncélszerű lábbeliben, ami éppen nem csoda, mert már első nap lábaink a szokatlan kérges bőr nyomása alatt véresre valának feltörve s mi sántikálva botorkáltunk az iskola felé.

Lakást és ellátást Vadnay Gábor, elsőrendű ügyvéd házánál s családjánál fogadtunk; két jó földszinti szobánk volt a kaputól jobbra és balra, amíg inasunk, egy Leopold nevű német, egy igen

szűk s alacsony, a pincegádor alatt létező kucorgóval volt kénytelen beelégedni.

Ezen Leopold nevű inas volt okozója az első karabundernek*, mely Miskolcon való letelepedésünket jelezte. Néhány nappal megérkezésünk után a „Korona" fogadóban, nem tudom, mi oknál fogva, nyilvános bál lett rendezve. Leopold komornyik-módra sima arcot s polgári öltönyt viselvén, kiberetválkozott s kiöltözködött amúgy igazán s elment a bálba. Csinos legény volt s eléggé ügyes táncos is, természetes tehát, hogy kapott akárhány táncosnőt, mert akkortájt valamely nyilvános bál alkalmával a bemutatási s ismerkedési szertartást nem vették éppen oly túl a rendén szigorúan. Egyébiránt Leopold kifényesített állapotban s fekete frakk s fehér nyakkendő segélyével kicicomázottan úgy nézett ki, akár egy diplomata, kivált mindaddig, amíg lerchenfeldi zsargonján meg nem szólalt, mert bécsi német létére egy szót sem tudott magyarul.

Néma is maradt, mint a hal egész este; ami nem éppen nehezen volt kivihető strategéma, mert alig volt ott, akivel egykönnyen megértethette volna magát.

Senki sem tudta, ki az a néma diplomata, mint jutott ide s mit keres itt; veni, vidi, vici,** mondhatta magáról, mikor éjféltájt amúgy igazán kimulatván magát, hazatávozott. E tettét meglesték ellenei vagy irigyei, s miután meggyőződtek arról, hogy a közel fekvő Vadnay Gábor-féle ház kapuját nyitja ki a diplomata egy zsebéből elővont, nagy kapukulcs segélyével, világossá lett, hogy a Podmaniczkyék német inasa tette bolonddá a miskolciakat. [...]

Az iskolába való járást s az iskolatársainkkal való érintkezést igen könnyen s gyorsan szoktuk meg; nagyon üdvös szokás vala az családunkban, hogy vasár- s ünnepnapokon délután mindig

* vihar

** jöttem, láttam, győztem (Julius Caesar)

meghívtuk a falubeli, jó magaviseletű gyermekeket ozsonnára s azt megelőzőleg játékra. E sok gyermekkel éspedig különféle állású s míveltségű gyermekekkel való gyakori érintkezés s társalgás az idegenekkel szemben való magunktartására nagyon üdvös hatással volt, mert bátrakká, önállókká tett, s nyílt, könnyed társalgáshoz és ismerkedéshez szoktatott. S mióta ruházatunk átalakult, s darutoll és csáti ólmos bot lett divatossá (Miskolc egyik különlegessége), már nem is ríttunk ki annyira, mint eleinte, ami megkönnyíté számunkra a némileg idegenszerű elemekkel való egybeolvadást.

Iskoláinkban most is, s annak előtte is, léteztek az úgynevezett tápintézetek (alumneum), melyekben az egészen szegény tanulók ingyen, a valamivel bírók pedig évi 12–20 forint díj mellett láttattak el ebéddel. Az étkezés ez igen hasznos intézetekben természetesen nagyon egyszerű; vastagétel s egy darab hús naponta, ünnepnapon ráadásul tészta képezi az ebédet; az intézetben táplálkozók mindegyikének egy tányér, egy fakanál s egy szájtörlő szolgáltatott ki; a délebéd rendesen az iskolaépület valamely vagy e célra fenntartott, vagy kevésbé használt helyiségében tartatott meg. Úgy hiszem, most is csak a régi minta szerint történik az ellátás, csakhogy az évi díj sokkal magasabb, mint annakelőtte. Az intézet abból tartatik fenn, amit a nyári szünidő alatt a szegény tanulók e célra gyűjtenek, illetőleg összekoldulnak s azon terményekből gyarapodik, melyek egyes kegyes jóakarók által az intézetnek felajánltatnak. A főzést s tálalást a pedellus felvigyázata mellett rendesen egyik vagy másik szegény tanulónak anyja végzi, csekély évi díj fejében.

Miután társaink közül sokan járták az alumneumot, természetes, hogy csakhamar megismerkedtünk mi annak részleteivel. Amint már az lenni szokott, a szegény, rosszul táplálkozó fiú gazdag társa irányában, az emberi természetben rejlő irigységnél fogva, a megvetett, a lealacsonyított, az elnyomott szerepét szereti ölteni s ezáltal kívánja magát megbosszulni a végzet által szerencsésebb körülmények között felnőtt társa ellenében.

MISKOLC LÁTKÉPE A XIX. SZÁZAD ELEJÉN
Rohbock, L. rajza nyomán Poppel, J. acélmetszete

Késmárk és a Tátra látképe a XIX. század elején
Rohbock, L. rajza nyomán Hablitschek, F. acélmetszete

Így történt ez velünk is; szegény sorsú pajtásaink csúfoltak, hogy bizony a mi úri gyomrunk nem bírná meg e koldus ellátást, s szinte lenéztek, mint elkényeztetett s finnyás úrfiakat.

Én részemről e tekintetben még kis tanuló koromban is rendkívül érzékeny valék s e csúfolódást nem tűrtem s az ellenében használandó orvoslást sem panaszban, sem árulkodásban, sem vádaskodásban nem kerestem. A lehető legdrasztikusabb módon bizonyítottam be társaimnak, hogy éppen oly democraticus gyomrom van, mint nekik; de bebizonyítottam azt is, hogy sokkal jobban vagyok nevelve, mint ők, mert az Isten adományát, „a mi mindennapi kenyerünket" jobban tudom megbecsülni, mint ahogy ők képesek azt tenni. Tervem életbe léptetését azzal kezdém meg, hogy Hunfalvyt megkértem, hogy írasson be a tápintézetbe s fizesse ki megtakarított filléreimből a pedellus kezeihez az évi díjat. Nevelőm elértett, s örvendve elhatározásomnak, azonnal teljesítette kívánságomat. Édesanyámnak pedig megírám, lenne kegyes egy igásszekérrel különféle elemózsiát küldeni Miskolcra a tápintézetnek ajándékul.

Erre azután vagy hat hétig oda jártam ebédelni s megtartandó ígéretemet, tisztességes istenfélő modorban tanítottam, a pedellus közbenjárása segélyével, a csúfondároskodókat étkezni. Először is rendesen el kelle az imát rebegni ebéd előtt, amint otthon szokásban volt; ebéd közben nem volt szabad kotorászni az ételben, mindenkinek meg kellvén azt ennie, amit elébe tálaltak; szigorúan meg lett tiltva az ebéd alatt s után szokásos kenyérlabdacsokkal való hajigálás, mert ez még édesatyánk idejéből családunkban mindannyiszor erélyesen megrovatott.

Mindez nagyon megtetszett a pedellusnak, Kotler úrnak, aki most egész lelki nyugalommal s semmi idétlen lárma s torzsalkodás által meg nem zavartan volt képes fenntartani a rendet a refectoriumban. Mire azután az édesanyám útnak indította nagyszerű küldemény megérkezett, s ennek képében társaimat a nekik juttatott megszégyenítésért s gyakori pirongatásért mintegy kiengesz-

telhettem, búcsút mondottam a tápintézetnek s ismét Boris szakácsné ételein táplálkoztam.

Ez ötletem segélyével alkottam magamnak népszerű állást társaim között; amaz időtől fogva én váltam vezérökké s oly fölényt gyakoroltam felettök, amely fölény méltán megilleti a míveltséget, kedélyes részvétet s az embertársaink iránti jóindulatot s helyes bánásmódot.

Az Avas hegy, melynek alján terül el Miskolc, tagadhatlanul egyik legérdekesebb pontja az Alföld és Felföld eme csomópontján fekvő, teljesen magyar, ügyekező s életrevaló nép lakta városnak.

Az Avas hegyet díszíti a református egyházközség százados, mohos szentegyháza, közelében a paplakkal s főgymnasiummal; képviselvén a valláshoz s tudományhoz való ragaszkodás eszményképét.

Az Avas hegyen láthatók lépcsőzetesen egymás fölé emelkedő sorokban Miskolc szőlőbirtokosainak jól berendezett s épített pincéi, melyek legtöbbjei a régi időben telve valának a legjobb minőségű borokkal. A Miskolc közelében elvonuló szőlőhegyek ugyanis az ott termő szőlőt s ott szűrt bort illetőleg, minden tekintetben, még az aszút sem véve ki, vetekednek a napos időben e dombok tetejéről tisztán kivehető Tokaj hegység borával. Hogy a miskolciak az ott termő Bacchus nedvének becsét felismerték, legjobban bizonyítja az, hogy ők a hegyaljaiak módjára bevárják, amennyire lehetséges s kilátás van reá, az aszú képződését, s csak későn, október hó végével vagy november elején fognak a szüret nagyszerű munkájához. Nagyszerűnek mondom, mert reám egy napokig tartó, aszúbort előállító szüret, melynek tartama alatt a ház népe künn a szőlőben lakott, a nagyszerűnek benyomását gyakorolta, s ami ennél a tanulóra nézve még fontosabb, rendkívül mulattatott. A szüretnek Miskolcra nézve fontos voltát bizonyítja az is, hogy az ott létező tanintézetek szüreti szünidőt rendszeresítettek mindannyian.

A Vadnay Gábor házigazdánk szőlejében végbement szüret al-

kalmával láttam először életemben aszúbort készíteni, amely eljárás rendkívül érdekelt s meglepett, mert én eddigelé azt hivém, hogy a tokaji úgy készül, mint a spanyol s portugál borok, főzés útján. Nagyon üdvös, hogy deák koromban nyílt alkalmam a világ legelső borának, hazai terményünknek előállításával megismerkedhetni, mert azóta ugyan fogyasztottam elég tokaji bort, de készítésmódjának megfigyelésére csakis ezúttal, de azóta soha többé nem nyílt alkalmam, sem időm.

E szüretek alkalmával már őszi napok járván, a borház előtti téren rendesen jókora tűz lőn rakva; soha sem fogom feledni azon különös benyomást, melyet reám Boris szakácsné vígkedvű s valóban férfias atléta-gyakorlatai tettek, midőn szoknyáját derékig felhajtva, 2–4 ízben is a lánggal égő tüzet kurjongatások között, a körülálló puttonosok és szedők nagy mulatságára, átugrotta. Hogyha a cocotismus egyszer nálunk annyira ki fog fejlődhetni, hogy a nők is jogosítva leendenek az atléták soraiba való felvételre, meg vagyok győződve arról, hogy Boris szakácsné eme bátorságot fejlesztő s a tagok hajlékonyságát előmozdító sportja sok követőre fog találni.

E szüreti kedvtelés a bor iránti érdeklődést ébresztette fel bennem s kevéssel azután csakugyan el is vitt magával Vadnay Gábor patvaristája, akire, mint általában a patvaristákra, igen sok más is, a pincekezelés bízva vala, gazdánk feltűnőleg gazdagon felszerelt, Avas hegyi pincéjébe.

Ennek a kutató látogatásnak az lett vége, hogy én, mire a pincéből ismét a szabad levegőre léptem, lábaim biztonságát nélkülözve, mámorosan ide s tova tántorogtam; a különféle borok megízlelése fejembe ment s én először életemben nemcsak aszút láttam készíteni, de meg is tanultam aszút inni.

Mikor gazdánk patvaristája látta, mi állapotra juttatott engem, megfogá karomat s levezetvén az Avas tekervényes útjain, azt mondá:

– No sebaj, nem árt az, mindent meg kell próbálni; többször is így fog még járni bárócskám ez életben!

Valódi prófétai szellem lakozott Bereznay Iványban, mert ez volt a patvarista neve, midőn ily zsenge ifjú koromban már meg tudta jövendölni azt, hogy én gyakori esetek felmerülése alkalmával, kapatos leendek.

Prófétai szellem, mondom, mert csakugyan nem csalódott.

Talán e jelenet, vagy Bereznay István irántunk tanúsított előzékeny s barátságos magaviselete okozta azt, hogy tőle e perctől kezdve évek hosszú során át, többé el nem váltunk. Mikor Pestre kelle feljönnie jurátusnak, mi segítettük; utóbb reábírtuk édesanyánkat, hogy házi fiskálisává tegye; kevéssel azután átvette összes jog- s osztálybeli ügyeink vezetését s egészen az 1869. évig ügyvédünk maradt. Jelenleg mint gazdag magánzó s az első hazai takarékpénztár s első magyar biztosító társulat egyik legtekintélyesebb igazgatója él Budapesten. Nem tudom, emlékszik-e még az Avas hegyen végbement első, sokat jelentő találkozásunkra, illetőleg kalandunkra?

Tapasztalás az élet nagy mestere; a nyilvános intézetek látogatása s a távol hazulról való nevelés pedig e mester valódi életiskolája, mely közben gyorsan s kevés fáradsággal oktat bennünket s megtanít az emberismeretre, a nyíltságra, bátorságra, önállóságra, de egyszersmind int az óvatosságra is. [...]

[NŐK TÁRSASÁGA]

[...]

A vidékre tett kirándulásaink nemcsak az egyes velünk ismerős családokkal hoztak összeköttetésbe, hanem a széppel s kellemessel a hasznost is egybekötve, a hazai ipar egy nevezetes ágával ismertettek meg bennünket. Ki Miskolcot lakja, mindenkor kötelességének tartja megismerkedni a szép diósgyőri völggyel, a Bükk hegység e kellemes s történelmileg is nevezetes pontjával, amennyiben

e hegység vadonaiban szokta volt megtartani Mátyás király ama nagyszerű vadászatait, melyeknek tudvalevőleg nagy kedvelője volt.

A völgy torkolatában felfogott hatalmas tó segélyével üzembe hozott vashámor és papírmalom előidézte, akkor még ritka helyen tapasztalható iparos mozgalom s élet vidítólag hatott az azt érdeklődéssel szemlélőkre. A tavat és ipartelepet körül övedző erdőség tájképpé egészíti ki Diósgyőr e pontját.

Kisdeák koromban, de ha meg kell vallani, még jóval azontúl is, inkább kedvelvén a papírt, mint a vasat, s így tehát közelebb állván amannak készítéséhez, mint emennek gyártásához, sokkal több örömmel s kedvteléssel néztem s figyeltem meg Diósgyőrött a papírgyártás mesterségét, mint a vaskohók izzó lávatömegét, amely elijesztőleg hatott reám, nemcsak borzadalmas voltánál fogva, de az ott forgolódó munkások szurtos s szegényes külseje miatt is.

Figyelemmel hallgattam, mint magyarázták az ott elgátolás segélyével fenntartott tó, talán helyesebben mondva víztartány, hasznos, de Miskolcra nézve nem minden veszélyt nélkülöző fekvését s szerkezetét. Ha ugyanis – így nyilatkozának – valamikor elemi csapás által okozott, váratlanul erős nyomás által, a víztartány a város felé néző főgátja elszakíttatnék, a völgy maga, melynek végén Miskolc fekszik, egy rendkívüli veszedelmes árvíznek volna kitéve, annyival inkább, mert a Szinva és Pece patakok fel nem bírván fogni a rohamosan érkező áradatot, a víz rohama elsodorván mindent ami útját állja, a környéket teljesen elpusztítaná.

Azontúl ahányszor a csendesen folydogáló Szinva s a lustán tovakúszó Pece partján sétálék, mindannyiszor borzadály fogott el.

[...]

Amíg otthon létem alatt, mint gyermek, idegenekkel sohasem, utóbb pedig falun csakis nővéreimmel társalogván s közlekedvén, nem tűntek fel az akkori női öltözékek, addig most több ízben

nagyúri házaknál s nemesi családoknál fordulván meg, csakhamar figyelmessé lettem ama, szerintem rendkívül ellenszenves, minden jó ízlést s tetszetősséget nélkülöző divatra, mely a női viseletet akkortájt jellemezte. Elnézve a mindennapi, úgynevezett utcai öltözékektől, melyek a nehézkes, s félkörben a nő arcát körítő idétlen kalapok által már magában is ízléstelen s minden kecsteljességet nélkülözővé váltak, itt csakis az estende, ünnepélyesebb alkalmakkor használatban volt, társasági delnői öltözék leírásának szentelek néhány szót.

Képzeljünk magunknak egy bokán túl felérő, vagy mousseline vagy könnyű selyem tafota szövetből készült sima, minden kigondolható ékítményt nélkülöző szoknyát; magasra felnyúló rövid derékkal, melyet egy sima, selyem, csokorra kötött szalag fog körül; rövid ujjakat, melyek hogy puffos voltukat minden körülmények között megóvhassák, pehellyel töltött dunyhákkal bélelvék; s mindehhez a nő, semminemű kételyt vagy képzelmet meg nem engedő, a rövid ruha alól szabadon kilátszó fehér vagy fekete annál kirívóbb cipőbe bújtatott lábát, s készen van, egy estélyre, ebédre vagy táncvigalomba felkészült delnőnek az akkori divat szerinti alakja. Csupasz, sima s minden lehető művészi arányokat s kecsteljességet kizáró s nélkülöző merevség – egyéb semmi.

Ezen már túl a rendén nem annyira egyszerű, mint inkább ízléstelenül kopasz öltözékhez mi ellentétet képez a toronymagasságú fejék, melynek minden egyes részlete e célra feltalált drótszövetből, pulykafark módjára egymás mellett mereven égneknéző, hajlított, különféle alakú ékítményekből van összecsoportosítva s a szegény nő fején megerősítve. Ezen hajlított ékítményekre a hajzat nagy fáradsággal reá boríttatik s cosmetik segélyével végigsimíttatik. A hajék elejét kétoldalt a halántékokra lelapított s leragasztott hajzat képezi, melynek vége vékonyra összesodorítva a fül alatt végig a fő tetején himbálódzó hajék alá bújtatik s ott megerősíttetik. Az egyedüli dísz, mely meg van engedve, egy, a homlok közepén átkötött, sor drágakő vagy fekete bársony szalag, s aránytalanul hosszan lelógó fülbevaló.

Nem vagyok s nem voltam barátja a túlterhelt női öltözékeknek, de az egyszerűség ezen ízléstelen nemét éppenúgy hibásnak tartom, mint a másik irányban nyilvánuló túlzást. Amit a természet adott, legalább azt kell megbecsülnünk: fel tudom tehát fogni, hogy van nő, aki a lehető legegyszerűbb fejék segélyével szép haját fitogtatja –, de öltözékére pazarolja fényűzési vágyának minden csak lehető ötleteit. De ennek ellenkezőjét, amint az a harmincas években dívott, semmi körülmények között megengedhetőnek nem tartom.

Igaz, hogy a valóban szép nő amaz idétlen divat szerinti öltözékben s gépiesen összeragasztott hajékével is imádandó marad: de igaz az is, hogy a többség, a kevésbé kiválók fogyatkozásai ez idétlen divat nyomán annál kirívóbban jutottak felszínre. Ha valóban igazságosak akarunk lenni, nem szabad mindig egyenlő mértékkel mérnünk.

ARANYLAKODALOM

[...]

Nagyatyám, Jänkendorfi Noszticz Adolf és nagyanyánk, született Boose Henriette, 1836. évi május 31-én voltak megtartandók aranylakodalmukat Drezdában, miután e számos tagból álló család csakis városban volt képes egybeseregleni, semminemű falusi lak ez alább felemlítendő számos tag befogadására nem lévén elegendő tágas.

Természetes, hogy édesanyánk már előre úgy készült, hogy ő is egész családjától környezve, szülei e lélekemelő ünnepélyén részt vehessen. Nekünk, kis deákoknak, nagy szorgalmat kelle kifejtenünk s példásan kelle magunkat viselnünk, hogy engedélyt kapjunk az évi vizsgának nem június végén, hanem május hava első felében való letételére. A külföldre teendő út reménye buzgóságun-

kat fokozta, s mi csakugyan 1836. évi május hava 10-e körül már Aszódon valánk, bevárandók az indulást.

Az előkészületek meg valának téve s mi nehány nappal megérkezésünk után, két tágas utazóhintóban, melyben szám szerint tízen foglalánk helyet, s amely hintók mindegyike elé négy posta-ló lőn fogva, útnak indultunk Drezda felé.

Mikor Miskolcról Aszódra érkezénk, édesanyánk kissé meghökkent, mert két évi távollét után, mely alatt csak egyszer valánk otthon a nyári szünidőt töltendők szülei házunknál, meglehetős elvadult s kissé megkérgesedett állapotban térénk vissza az ősi fészekbe. Bizonyítványaink kielégítők valának, aminek édesanyánk nagyon megörült; de a melléktanulmányokra nézve, milyenek francia nyelv, rajz, zongora, vívó- vagy tánclecke, úgyszólván egészen el valánk hanyagolva; a német nyelvet majdnem teljesen elfeledtük, s külsőnk a miskolci szabónk által s ízlés szerint kiállítva, éppen nem tudta a hozzánk tartozók tetszését kivívni. Való is, hogy furcsa viselet volt az, melyet mi, utánozva az általunk látott felnőtt s meglett embereket, elsajátítottunk. Mikor díszben akartunk megjelenni, kék frakkot öltöttünk tarka mellénnyel, s ha lehetséges, még tarkább nadrággal; s mindehhez mily jól állott egy magyar rojtos nyakkendő, Fürész vagy Butykai boltjából való szerzemény és veres sapka arany, vékony zsinórral szegélyezve. Anyánk, nővéreink s ismerőseink kinevettek, mikor bennünket, 11–12 éves fiúkat ily jelmezben láttak páváskodni; de mi büszkék valánk e viseletre, annál inkább, mert idegenszerűt mutatott s tanúságot tett önállóságunkról s függetlenségünkről. Egyszer rajtakaptak, mikor függetlenségem öntudatában a nikotin-plántával kívánkoztam közelebbről megismerkedni azon csinos pipa segélyével, melyet Andor nagybátyámtól kaptam ajándékul; az ezen kihágásért reám mért büntetés nem sújtott oly nehezen, mint kedves pipám confiscatiója – auf nimmer Wiedersehen*.

Hunfalvyt mint nevelőnket mindezen észrevételek sem meg-

* a soha viszont nem látásra

lepni, sem haragra lobbantani nem bírták; tudta s érezte jól, hogy az, ami hiányzik, sokkal könnyebben helyre pótolható, mint megszerezhető volna újból az, aminek híjával most már nem valánk.

Teljesen igaza volt, mert mire egy pár hetet ismét családunk körében töltöttünk, s mire Bécsben átutaztunkban tetőtől talpig és pedig igen csinosan kiöltöztettek bennünket, csinos s módos magyar legénykék váltak ismét belőlünk.

A Bécsből Prágába való utazás szerfelett lassú s temérdek akadályokba ütközőnek mutatkozott, várakozásunknak ellenére. Ugyanis ekkor ment végbe Ferdinánd császár és király koronáztatása a csehek fővárosában, mely ünnepélyre csak úgy zarándokoltak a nagyurak Praha felé, s mi az előre megrendelt postafogatok helyett s gyakran csakis hosszas várakozás után, összeszedett parasztlovakat kaptunk kocsijaink elé fogva. Az ezen zűrzavar okozta késedelem majdnem válságossá vált útitervünk kivitelére, mert nagyszüleink aranylakodalmának ünnepélye május 31-re volt kitűzve, mi pedig nagy nehezen, fáradtan s elnyüstölten csak május 29-én valánk képesek Drezdába vergődni.

Az aranyesküvőt megelőző napon délután nagy családi sereglet lőn rendezve nagyatyánk drezdai palotájában, egy, a külvárosban fekvő, kényelmes, francia ízlés szerint épült, egyszerű, tágas házban, ősrégi fákkal bővelkedő kert által szegélyezve.

Az ismerkedés gyorsan fejlett, kivált részünkről, akik két évet töltvén idegenek között, feszélyt, bátortalanságot vagy magábavonultságot nem ismertünk. Az atyafiság nagy száma azonban bennünket is meglepett, s a különféle család- s keresztnevekre nézve sehogy sem tudtunk hamarosan tisztába jönni.

Sohasem fogom feledni a másnap végbement aranyesküvő megható voltát; az oltár előtt állottak, az esketés szertartását várva, nagyatyánk és nagyanyánk, mögöttük két fiok nejeikkel, négy leányuk férjeikkel s két hajadon, összesen tehát nyolc gyermek és hat meny és vő; a harmadik sorban félkörben 33 unoka volt felállítva s ezek mögött dadák által kísérve négy dédunoka.

Ritka embernek jutott osztályrészül ezen szerencsés véletlen, ily valóban meghatóan nagyszerű családi ünnepélyben részt vehetni. Egész Drezda érdeklődött e menyegző körül, minek legvilágosabb jele az vala, hogy a hajdan protestáns, nagy, udvari templom teljesen megtelt vendégekkel, kik között magának a királynak képviselője is jelen volt. [...]

A LOVAGIAS SZOLGÁLATKÉSZSÉG SZOMORÚ KÖVETKEZMÉNYEI

Mint világot látott emberek térvén vissza Miskolcra, a bennünket környező viszonyokról való felfogásunk s gondolkozásmódunk nagyon megváltozott. Nem csoda, hisz nemcsak tapasztalataink köre s mérve tágult, de állásunk a tanintézetben is tetemesen átalakult, a mi felfogásunk szerint legalább.

Én ugyanis búcsút mondva a donatusnak és grammatikának s ezzel egyszersmind Dunaj tanár úrnak is, Némethy igazgató-tanár úr kezei alá kerültem mint első évi syntaxista. Nem jártam többé Dunaj uram leckéit a gymnasiumi épület dohos földszintén, hanem fel – ad astra* – kerültem az első emeletben levő díszes, tágas tanterembe.

Eme felfelé való haladásnak első következménye az lett, hogy restelltem ezentúlra magam venni meg ozsonnámat a piacon. Az első két év alatt ugyanis az volt a szokás, hogy a délutáni lecke befejezése után, naponta mindegyikünk kapott két garast ozsonnára; mi azután ezen pénzzel elmentünk a piacra s ott vásároltunk sulymot és perecet. Talán mi valánk az utolsó generáció, mely sulyommal (vízidió) élt; mert gyermekkorom óta többször

* a csillagokig. Pontosan: Sic itur ad astra – Így jutni a csillagokig (Vergilius: Aeneis)

voltam ugyan Borsod megye székvárosában s mindenféle régi emlékekkel találkoztam ott, de sulymot többé nem láttam. Valószínű, hogy a polgárosodás előidézte haladás, mely a mocsárokat fokonkint lecsapolta s azok helyébe dúsan termő búzaföldeket varázsolt elő, a vízidiót örökre kiírtotta a Sajó menti növényzet állományából. Nagyon kedvesen vettem azon változást is, melyet a Némethy igazgató-tanár úrral ezentúlra folytatott érintkezés idézett elő. Dunaj uram legszelídebb kifejezései, ha valamelyikünkre megneheztelt, ezek valának: canis tua mater; kutyafejű tatár; zsivány; perversus puer; vos estis latrones, betyarones; accipies scuticam*, s alig ejtette ki e szavakat s a scutica (Dunaj uram Frau Godl-ja) már közelünkben járt, mert hisz ott lógott a katedra mögött a Dunaj uram tányéros sipkája szomszédságában.

De mi a scuticát már úgy megszoktuk, s annak kellemetlen következései ellen oly biztos óvszert találtunk fel, hogy látszólag sírva, de a valóságban mosollyal fogadtuk tanárunk vad kikeléseit.

Amint ugyanis az executio** végjelenete közeledett, ujjainkat égnek emelve kikérezkedtünk; ezen engedélyt megtagadni nem volt szabad. Akkoriban minden studiumot dictando írtunk; amint künn valánk ama bizonyos helyen, a studiumok egyike óvpajzs szerepét veendő fel, nadrágunk egy bizonyos megnevezhetlen részében tűnt el. Mire visszatértünk s a lócára reá helyezkedtünk, kiállandók a büntetést, minden egyes korbácsütésre feljajdultunk erősen, nehogy Dunaj uram észrevegye a scutica túl a rendén való csattanását, melyet ez, a nadrág kelméje alá rejtett irkával érintkezvén, okozott.

Ím első gyakorlati tanulmányom a botbüntetés megszüntetése érdekében, melyet utóbb örömmel szavaztam meg.

Némethy igazgató-tanár úr, az újabb eszmék embere lévén, ve-

* kutyafi... elfajzott fickó; latrok, betyárok vagytok; majd ostort kaptok

** végrehajtás

lünk szigorúan, rendszeretőleg, de legalább emberségesen bánt; ennyit tartozó kötelességem kinyilatkoztatni, noha én az ő kormányzata alatt sem kerültem ki a büntetést, mégpedig érzékeny büntetést, egy tulajdonképpen rendkívül ártatlan jellegű, de roszszul értelmezett s felfogott tettemért.

Némethy igazgató-tanár úrnak volt egy igen csinos szolgálója, s hogy kis deák létemre ennek tudatával bírtam, annak okozója nem én magam valék, de azon építész – vulgo architectus* –, aki a miskolci gymnasium épületét tervezte s ezen terv szerint fel is építette. Az iskolaépület tágas udvarából eléggé széles, nyílt lépcső vezet az első emelet előcsarnokába; az előcsarnokra nyílnak Némethy igazgató konyhájának, magánlakásának s két egymás mögé elhelyezett tanteremnek ajtajai. Ezen ajtókon kívül, még az előcsarnok mennyezetén van egy tágas nyílás, amely elé, ha az előcsarnok egyik szegeletében pihenő létrát menedékes irányban elhelyezzük, padlás ajtóvá s feljárássá látjuk átváltozni ezen rendesen használatlanul tátongó, a mennyezeten található nyílást.

Én, mint szorgalmas deák mindennap két ízben látogatván az előcsarnokra nyíló tantermünket; azonkívül gyakrabban levén alkalmam az igazgató úrnál majd ez, majd amaz ügyben tisztelkedni; s mindannyiszor kötelmeim teljesítése közben a konyhaajtó előtt úgyszólván elvonulni kényszerülvén, nem akarva is kénytelen valék átlátni azt, hogy az igazgató-tanár úr szolgálója csakugyan, ha szép nem is, de legalábbis csinos leánynak mondható.

Egy szép napon a délutáni félórai pihenőt nem arra használtam fel, hogy társaimmal a templom udvarára menjek labdázni, hanem az elébb leírt előcsarnok lócáján foglaltam helyet esetesen s minden előre kigondolt terv nélkül. Alig álmélkodtam nehány percig a syntaxista életének sivársága felett, midőn az igazgató-tanár úr szolgálója a konyhaajtón ki, az előcsarnokba lépvén, a szögletben pihenő létra után nyúl. Kötelességemnek tartottam segítségére

* közönségesen építőművész

kelni, s csakugyan a létrát ketten nagyon helyes combinatióval menedékes vonalban a padlásnyílás elé támasztottuk. Ennek megtörténte után, én alant maradtam s biztonság kedvéért fogtam a létrát; a szolgáló lovagias segélyem által felbátorítva biztos léptekkel haladott fel a létrán a padlásnyílás elé. Éppen azon okoskodtam magamban, mi kecsteljes az a borsodi rövidszoknyás viselet, s mennyire megkönnyíti e nemzeties öltözet az emberi test arányainak s nevezetesebb részeinek bővebb megfigyelhetését, midőn Kottler, a pedellus, a tantermek egyikéből kilép s engem vizsgálódásaim közepette nemcsak meglep, de ami több ennél, meg is zavar. Hogy egészen híven előadjam a történteket, meg kell vallanom, hogy Kottler nem zavart meg, hanem egy horrendum* felkiáltással, ügyesen elfoglalt positiomból durván elzavart, nevemet a fekete könyvbe beírta, az igazgató-tanár úrnak feljelentett s példás megbüntetésemet kérte s nyerte ki főnökétől.

A reám, kihallgatás s védelem előadhatása nélkül kimondott ítélet így hangzott:

Tizenkét órai börtön (carcer) kenyéren és vízen.

Sohasem zúgolódtam fellebbvalóm ellen; sohasem éltem kifogásokkal azok irányában, akik engem valamely hibás cselekedetemért elítéltek. A jelen esetben e szigorú bűntetés ellenében, de csak úgy magamban, azért lázadtam fel, mert egyáltalán nem tartottam magam vétkesnek: hisz az, amit elkövettem egy kis kíváncsiságnál egyébnek alig volt mondható. S végre is így okoskodtam magamban: miért tart az igazgató-tanár ily csinos szolgálót? S miért nem készítenek tisztességes padlásfeljárást? Hát ama szegény leány kitegye magát annak, hogyha esetesen valaki segélyére nem jő, létrástól zuhanjon le s törje ketté csontjait? Mindezen szelíden elgondolt okoskodások mit sem használtak; másnap reggel az iskolaépület földszintjén levő carcerbe kelletett bújnom, melynek belsejében egy félig elporlott szalmával telt ládánál egyéb bútor nem volt észlelhető. Én azt reménylém, miszerint a donna

* rettenetes, rémes

csak leend annyi háladatossággal irányomban, hogy eljő a kis ablaknyíláshoz, mely a carcert gyéren világította, s azon be, a miatta kiállott szenvedések fejében, egy nehány pogácsával fog megkínálni. Álmaim, költői álmaim nem valósultak; véglegesen elhagyatva mindenkitől, az éhségtől gyötörve s egy sereg bolhától ellepve, maradt elég időm álmélkodhatnom afelett; lovagias szolgálatkészségemnek mi szomorú következményei lettek.

De már azt akkoriban is értettem s tudtam, mit jelentsenek e szavak: cinye mintye!* hisz Hora és Kloska lázadásának történetét jól ismerém, szegény atyám gyakran elbeszélé azon iszonyú eseményeket, melyeknek szemtanúja vala. Cinye mintye Kottleru! – mondanám most, de várj semmirevaló pedellusa, majd megtréfállak amúgy isten igazában, mondám akkor, s tervem egypár jó pajtásommal egyetértve rövid időn teljesen ki volt főzve.

Egy szép vasárnapon a délutáni isteni tisztelet kezdete előtt – akkor délután is volt isteni tisztelet – elmenénk látszólag a templomba, mely az iskolaépület udvarán van elhelyezve, de valóságban a gymnasium első emeletére, ahol Kottler lakott, őt meghívandók, jönne velünk a templomba. Utána tudakozódván, azt hallottuk, hogy ünnepi ruhát öltvén elment Tapolcára a fürdőbe. Elcsodálkozva, mintha mi ezt nem tudtuk volna, minden feltűnés nélkül bementünk az osztályterembe, ahol Kottler ládája állott: s csakugyan a ládán összerakva ott találtuk összes mindennapi ruháját, amint azt váltás közben oda elhelyezte. Azonnal hozzáfogtunk bosszúművünk kiviteléhez, s mindegyikünk a köpenyeg alól – mely nélkül deák alig volt képzelhető – előszedte a bosszúmű jelenetezéséhez szükséges, már előre elkészített részleteket. Alig egy negyedóra alatt Kottler, a pedellus kitömött alakja tökből készült fejjel ott feküdt előttünk, abban az öltözékben, mely ellenszenvünket annyiszor felkölté: zöld kabát, túzokszín nadrág és mellény, fekete, rongyos nyakkendő, kitaposott, régi, hegyes, ál-

* tartsd észben! (ne feledd!)

kordovány csizma, veres sapka. Nehány pillanat még s Kottler egy erős zsinegen az úgyis, ünnepnapon szellőztetés kedvéért nyitott, első emeleti ablak fáján, felakasztott positioban lógott, mint valami ügyesen készített madárijesztő.

A gymnasium-épület egy, a városháza megett elvonuló, meglehetősen elhagyott utcára nézvén, művünket az osztályterem belsejében készíthettük elő s hajthattuk végre, anélkül hogy valaki észrevett volna. A tett elkövetése után lesompolyogtunk a templomba, ahol Komáromi, nagyon tisztelendő urunk éppen az áldást mondotta az egybesereglett hívekre.

Az isteni tisztelet végeztével elmenénk sétálni, ezúttal fel az Avas hegyre, s nem a piacra, nehogy ismerősökkel találkozhassunk. Alkonyatkor a város felé tartván, hazakísértem Dombit, Mileczet s Moest, mindhárman iskolatársaim s az összeesküdtek bandájának tagjai. Mikor a Moes-ház felől az Almásy-ház elé értem, ott láttam a kapu alatt az öreg Almásyt magát, amint hosszú szürke kabátban, simára beretvált arccal s hátul lelógó copffal, összesereglett szegényeinek osztogatja a vasárnapi alamizsnát. Engem, ahányszor az öreg urat – nem mondhatom koldusaitól, de házi szegényeitől környezetten – szemléltem, e jelenet mindig meghatott, mert hisz édesanyám annyiszor lelkünkre kötötte, hogy: a szegény ember sorsa szánandó!

Megállván egy pillanatra a tágas, nyitott, emberekkel telt kapu előtt, hallám, amint a vénasszonyok egymásnak azt súgják: csakugyan felakasztotta magát, láttam, amint az ablak fáján lóg.

Mikor már az öreg Almásy házi szegényei úgy tudják, hogy Kottler felakasztotta magát, akkor természetesen nem csodálkozhattam azon sem, hogy mire Kottler este Tapolcáról hazakerült, a fél város azt rebesgette, hogy felakasztva találták az osztályteremben: Kottler maga pedig a classisba lépvén önmagát látván ott lógni, csakugyan kénytelen volt bevallani, illetőleg elismerni, hogy az emberek igazat beszéltek. Pendebis carissime!*

* Lógni fogsz, kedvesem!

A bosszú műve teljesen sikerült, mert Kottlert halálra bosszantottuk, anélkül, hogy akár neki, akár másnak kárt vagy alkalmatlanságot okoztunk volna.

Legnevezetesebb pedig az volt, hogy habár négyen valánk beavatva a cselszövénybe, soha kipuhatolni nem voltak képesek a tett elkövetőit. Bennünket is kihallgattak ugyan; de mi tanúkkal bebizonyítottuk azt, hogy Kottlert kerestük s őt nem találván, nélküle menénk a templomba; bebizonyítottuk, hogy templom után az Avas hegyre s onnan hazamenvén, nem is hallottunk csak estebéd alkalmával az esetről említést tenni.

De mikor az igazgató-tanár, annak szép szolgálója és a pedellus is, szóval a házőrzők mind odahagyják a házat, akkor azután igazán beteljesedik a közmondás: ha a macska nincsen honn, az egerek táncolnak! [...]

1838

Nevezetes évszám az, mely a fejezet címéül ki lett általam írva: éppoly nevezetes, mint amilyen sokatmondó évszámokká lőnek: az 1848, 1849, 1860, 1861, 1863, 1867, melyek mindegyikéhez egy-egy kitörölhetlen emlék fűződik, majd szomorú és levérő, majd ismét lélekemelő s reményt gerjesztő, de mindenesetre korszakot alkotó, azon befolyásnál s maradandó benyomásnál fogva, melyet a hazára, annak polgáraira, vagy mindnyájunk legbecsesebb kincsére, a fővárosra gyakorolt.

Mennél behatóbb erővel nehezedik valamely csapás az egyesre, egy városra vagy országra, annál nagyobbszerűbbek s végeredményeiben annál gyökeresebbek annak következményei a kárt szenvedettekre nézve. Csak az, aki valóban s cáfolhatlanul meggyőződött arról, mi hajszálnyi köze a véletlennek választotta el családját, szülővárosát vagy hazáját a végbukástól s megsemmisüléstől, fogja azontúlra kettőztetett hévvel s sohasem gyanított odaadás-

sal megszeretni azt, minek elvesztét már-már siratni volt kénytelen.

Az 1838. évi vízáradás Pest városát majdnem tönkretette; a veszély sohasem gyanított vagy bekövetkezhetőnek képzelt azon fokot érte el, melyen túl csak a végmegsemmisülés lehetséges; sokan azt vélték, hogy Pestből, a tapasztaltak után ítélve, sem a kereskedelemnek, sem az iparnak, sem a jólétnek s gazdagságnak biztos menedéke nem lehetend soha többé; s mégis ama vészteljes évszám alapította s gyökeresítette meg tulajdonképpen a magyar nép szívében a főváros iránti érdeklődést s előszeretetet, melynek a negyvenes évek folyamában annyi bátorító anyagi és szellemi eredményeit szemléltük.

Mikor végigvillant százezrek lelkén ama bozadályteljes gondolat: hátha Pestet végleg elsepri vala az ár; csak akkor kezdették megérezni a hazának milliói, mit veszítettek volna az ország központjának végelpusztulása következtében.

Lázas kíváncsisággal kísérték azontúl mindazon intézkedéseket, melyek Pest biztosítása érdekében nagyjaink s a hatóságok által kezdeményeztettek s legtöbbnyire, az akkor létező állapotokhoz viszonyítva, csodálatos gyorsasággal végre is hajtattak. A magyar rendesen gyorsan feledi az őt ért csapásokat; alig változik jobbra sorsa, s máris mosoly ül ajkain a nemrég hullatott könnyek helyébe. Pest végpusztulásának csak képzelete is népünk ez ősi jellegét, a fővárosban történők körüli érdeklődést tekintve, teljesen megváltoztatta: ki-ki akart s tudott is valamit tenni, gondolni, eltűrni vagy javasolni, amiből az ő hite szerint legalább Pest jövőjére remény s áldás sugározhatik. Hogy Pest népéről, mint magyarról szólok itt, teszem azért, mert rendesen a hozzánk letelepülők elsősorban gyengéink s fogyatkozásaink elsajátítása által egyesülnek s válnak eggyé velünk.

Mikor néhány hóval a vízáradás után Pestre érkezénk, javában folytak a biztosítási munkálatok, s mi keservtől kísért érdeklődéssel szemléltük meg naponta, mint emelkedik itt vagy amott egy

gát, feltöltött út vagy tér, mely Pest városának kétségbeejtő lejtméreti viszonyain könnyíteni s javítani van hivatva.

Így emelkedett lázas gyorsasággal az úgynevezett váci gát, azon útdarab, mely most az osztrák-magyar államvasút indóházától a kis sörcsarnokig terjed; ugyanakkor készült e gáttal összeköttetésben azon töltés, mely a Lehel utcán végig az Aréna útig látható most is, de amely rövid időn, mint már szükségtelen, el fog tűnni.

A Váci körút valamint a Károly, Múzeum és Vámházi körutak, nemkülönben a Kerepesi, Üllői és Soroksári utak felszínének emelése s a soroksári védgátnak megalkotása ugyanakkor nemcsak kezdeményeztetett, de József nádor Ő Fensége erélyes s mindenre kiterjedő tevékenysége s érdekeltsége folytán végre is lőn hajtva.

Rövid nehány hónapnyi időköz alatt Pest városa, ez erődítések által mintegy körülsáncoltan, a közelében hömpölygő áldásdús, de veszélyes szomszéd elől, bevehetetlen védelmi állapotba helyeztetett.

Ama néhány bedőlt s roskadozó ház részint eltávolíttatott, részint tatarozás által oly állapotba juttatott, mely az első emeletig ért vízszin borzadályait képes volt elfeledtetni.

Mi roppant kár, mi milliókra menő veszteség háramlott azáltal fővárosunkra, hogy az akkoron uralkodó viszonyoknál s reánk súlyosodó körülményeknél fogva, még nem valánk azon helyzetben, legalább a „tabula rasa"-t* mutató városrészekben egy, a Lipótvárost megközelítő, végleges szabályozást vihetni keresztül.

De nemcsak fővárosunkra nézve vált rendkívül fontossá ezen 1838. év, de saját életem piciny kis körére is, kiváló hatásúnak bizonyult.

Négy éven át folytatott életberendezésünk teljesen megváltozott; amit amott megszoktunk, arról itt le kelle teljesen mondanunk; a független, szabad tanuló-kornak vége szakadt azon pil-

* Eredetileg tisztára kapart viasztábla a régi Rómában. Átvitt értelemben: a régi állapot megszüntetése az újrakezdés reményében.

lanatban, melyben a megye székhelyét a fővárossal, a miskolci szerény algymnasiumot a pesti, már akkor is kiváló jó hírnek örvendő s kitűnőleg szervezett gymnasiummal cseréltük fel; a kis deákság kötelékében nyilvánuló azon erős pajtási kapocs, mely egy életen keresztül kíséri lépteinket s a régi idők emlékeit pajzsul engedi használnunk a később egymást felváltó életviszontagságok közben, a nagyvárosban sem feltalálható, sem fejleszthető nem volt többé; ugyanazok, akik az iskolai padsorban szomszédokként örök barátságot fogadtak egymásnak, kiérve a város kietlen tömkelegébe, idegenek gyanánt bolyongtak s csak az iskolában való viszontlátás emlékezteté őket arra, hogy padszomszédjuk van ugyan, de az élet legcsekélyebb mozzanatain velük megosztozkodó pajtásuk nincsen.

A nagyvárosi tanulók sivár életének legérzékenyebb része éppen abban rejlik, hogy az elszigeteltség folytán az ifjúság nyíltsága s önzetlensége nem vetheti meg alapját amaz örökké fennmaradandó, ifjúkori kebelbarátságnak.

Magánleckéink beosztása s azok egyhangba hozása, a naponkint öt teljes órát igénylő iskolai folyammal, nem csekély gondjába került nevelőnknek, reánk pedig különösen az első időben szerfelett terhesnek látszó munkát hárított. A francia s angol nyelv tanulmányozása; a tánc, rajz, zongora, vívó, lovagló, úszó órák évad szerint elosztva; a korunknak megfelelő társas körök felkeresése, minek segélyével a társadalmi s társalkodási míveltséget s modort már legifjabb korunkban el kelle sajátítanunk, mindez sok gonddal járt, noha tagadhatatlanul nem ritka esetben kellemesen szórakoztató foglalkozást is nyújtott.

Első leckém reggel hat órakor volt télen és nyáron; utolsó négytől ötig a délutáni iskola után; édesanyánk belátván a munkaelosztás nehézségeit s a hazánkban divó életmód célszerűtlenségét, már akkor behozta a mi kedvünkért a déli tizenkét órára kitűzött villásreggelit s az öt órakor megtartatni szokott ebédlést. Ezen életrendet célszerűségénél fogva annyira megkedvelém, hogy ezentúl egész életemen át többé attól megválni nem tudtam.

Az iskolában magában a felebb említett körülményeknél fogva kevesebb bensőbb ismeretséget köthetvén, annál több az iskolán kívül felmerülő, a társas életből keletkező viszonyoknál fogva, velünk s különösen velem körülbelül egykorú ifjakkal lépénk szorosabb baráti kötelékbe, akik közül a legtöbbel teljes életemen keresztül maradtam szorosabb összeköttetésben.

Az 1823.–24.–25. évek úgy látszik sok fiúgyermeket hoztak világra, ezt kell legalább következtetnem azon velünk majdnem egészen azonos korú ifjak nagy számából, akik rövid idő alatt velünk érintkezésbe jutának. Gróf Zichy Miklós és Béla (palotai), gróf Festetich Béla, gróf Andrássy Gyula, báró Lipthay Antal és Béla, Lónyay Menyhért és Albert, Szentgyörgyi Horváth Sándor, Boronkay Rudolf, báró Prónay Elek, Bayzáth László, báró ifj. Jósika Miklós, Géza és Leó képezték azon kört, amelyben napjaink lefolytak s amelynek számtalan kellemes és szép ifjú kori emléket köszönhetek.

Pesten az ágostai hitvallású gymnasiumban, az itt felemlített időben, két év alatt, mint Taubner tanár tanítványa, a Rethoricát és Poesist végeztem. [...]

Táncmesterünk Beauval, a Német Színház balettmestere volt, kiváló ügyes s fáradhatlan szorgalmú, francia ember, aki művészetét nagyra becsülte, de azt feladatának megfelelőleg is tudta a fiatalsággal elsajátíttatni.

Akkoron nem az volt a tánclecckék által elérendő főcélul kitűzve, hogy tudjunk keringőt, galoppot, francia négyest lejteni, s hogy azután egy-egy nagyobb gyermekbál alkalmával fenn ne akadjunk. Ezzel ellenkezőleg, a főcél az volt, odahatni, hogy helyesen járni, mozogni, állni, leülni, bókot csinálni tanuljunk s ne jöjjünk zavarba lábaink s karjaink miként való elhelyezése s mozgása iránt. Ki ezeket nem tanulta meg, ügyetlen, szegletes s nevetséges marad mindörökre magának s másoknak nagy alkalmatlanságára. Eme kisszerűeknek látszó, de az életre mégis némi fontossággal bíró, s a műveltség egyik főkellékének tekinthető tulajdonokat pedig úgy sajátítottuk el, hogy először rendesen állani, helyben „batte-

ment"*-okat vágni, ebből kifolyólag lépni, hajlongani, kezünket kinyújtani s visszavonni kezdettünk. Mindaddig míg eme alapelemekre nézve teljesen otthonosak nem valánk, tánc megtanulásához nem fogtunk, ami nekünk, akik csak felületesen tudtuk megítélni a nevelés komolyabb követelményeit, szerfelett unalmasnak s hiábavalónak tetszett.

Ezen alapmozgásokra nézve tisztában lévén, kezdettük azután meg a gavotte, menuette, a mazurka tanulmányozását s fokonkénti begyakorlását; mert annyi bizonyos, hogy aki eme táncokat tudja, könnyen fogja megérteni s a kellő ütem betartása mellett lejteni is a divatos táncok bármelyikét. Ezzel ellenkezőleg, akinek alkalma nem volt, hogy amaz alapmozgásokat s abból mintegy kifolyólag a test egyensúlyban való tartását s a gömbölyded mozdulatokat elsajátítsa, sohasem fog tudni férfiasan, de egyszersmind kecsteljesen járni, mozogni s viselkedni, ügyesen s jól táncolni pedig, míg él, nem leend képes.

A táncról való emez elmefuttatásomat elhallgatni nem tudtam s nem is akartam, mert intendans koromban a színi tanodából kikerülő fiatal hölgyek s ifjak járása, mozgása s tagmozdulatai váltig bebizonyították azt, hogy valódi, az elemi oktatáson kezdődő táncleckék, illetőleg a tagok mozdulatainak kiképzése nélkül nem lehet a színpadon okvetlenül szükséges azon ügyességet megszerezni, mely elengedhetlen azoknál, akik művészi pályára lépnek, s idealizálni hivatvák azt, amit az élet gyakran nagyon is prózai módon állít elénk. A nők járása mostanság úgyis teljesen nélkülözi a kecsteljesnek minden lehető alapfeltételeit, amennyiben a magas sarkok divatja óta rokkant térd akármennyi, de egyenes vonalakban alá-ereszkedő lábszár vagy szép láb nem létezik többé.

Beauval táncmesterünknek egyik leggyakorlatibb s a szülék által teljesen méltányolt azon ötlete támadt: tanítványai sorából rendezni kisebbszerű táncvigalmakat, melyek „Beauval-bál" címen

* Itt: helyben mozogni, mímelni a táncfigurákat. A kardvívásban cselütés, amit gyorsan követ az igazi vágás.

nagy népszerűségnek örvendének. Ezen „Beauval-bál"-ok alkalmával azután gyakoroltuk be magunkat mulatozás közben a társastáncokba, megszoktuk a női világgal való, a míveltség és illem szabályainak megfelelő társalgást, s elsajátítottuk általában a társasélet mindazon nem annyira merev szabályait, mint inkább ösztönszerű tapintat parancsolta szokásait, melyek bírhatása nélkül a világfi simaságát végképpen elnyerni lehetetlen. E kedélyes s rendkívül mulatságos bálok, menten minden csak képzelhető illetlen magaviselettől vagy durva s éretlen tréfáktól folytak le, amennyiben szüleink ugyan nem, de nevelőink s a kisasszonyok nevelőnői mindig jelen valának, s Beauval maga mint különösen érdekelt fél, ügyelt arra, nehogy bármi csekélyebb kihágás által intézménye gyorsan szerzett népszerűségét elveszítse.

Az első „Beauval-bál", melyben részt vettem, a Hanzély-házban, a József tér és Nádor utca szögletén, tartatott meg. E bálon láttam először az angyali szépségű, alabastrom fehérségű s amellett mégis pirospozsgásnak mondható Kendeffy Katinka grófnőt; ki ne ismerte volna őt később, mint egyik legszebb tündérét a pesti nagyvilági társaságnak; mikor ott ama „Beauval-bál" alkalmával először megláttam, első gondom az volt, őt táncra kérni fel; de megijedt tőlem s a kályha mögé bújt, mit sem akarván tudni rólam; nem tágítottam, s előhízelegtem a kályha mögül, s talán ez eljárásom vetette meg alapját későbbi őszinte s igaz barátságunknak.

Ezután a divat csakhamar felrúgtatta az eleinte szerény „Beauval-bálok" agióját, úgyannyira, hogy az egyszerű Hanzély-házból, a Marczibányi-palota fényes termeibe vonultunk be; ez idő tájt voltak legfényesebbek s oly nagyszerű jelleget öltöttek, hogy egy-egy már iskoláit rég végzett ifjú uracs is közénk mert furakodni.

Ezen, a Marczibányi-palotában – jelenleg a Földhitelintézet hivatala – lefolyó táncvigalmak a magam életében is forduló pont gyanánt szerepeltek, amennyiben e bálok alkalmával ismerkedtem meg egy serdülő leánykával, akit azontúl évek hosszú során át forrón szerettem. E szerelem nyughatlan, szeles, túl a rendén szeleverdi magamviseletének és gondolkozásmódomnak, évekre kiha-

tólag nyugodt, mondhatnám komoly s bensőbb irányt adott. Egész tevékenységem oda vala irányozva, hogy neki tessem, s hogy magamat szerelmére érdemesítsem, ami nem volt éppen könnyű feladat, mikor annyi fényes tehetségű, már végzett s így tehát független s vagyonos, nem iskolákat járó suhanc, mint én, nem is talmi, hanem valóságos épouseur* udvarolt neki. Négy éven át tartott e regényem; minden tettem, minden tanulmányom, minden foglalkozásom neki vala szentelve; ügyekezetem azon végcélban pontosult egybe: fiatal korom dacára is, bebizonyíthatni azt, hogy felérek belbecsben s értékben azon férfiakkal, akik szerelméért versengenek; e folytonos törődés lázassá s mégis magamba vonulttá tőn, csak ha őt pillantám meg, éledt fel újból a szerelmesek ama reménysugara, mely elektromos szikra gyanánt életre gerjeszti a már végvonaglásban sínlődőket.

Egy nagyobb táncvigalom alkalmával – mint mindig, úgy most is – a cotillont táncoltam vele; sokan valánk, s így a párok nem ülhetvén egymás mellett, a táncosnők az első sorban, a táncosok pedig másodsorban foglaltak helyet, ki-ki táncosnője mögött. Mikor hófehér, gömbölyded vállát megpillantám, akarva, nem akarva azt kelle néznem, a vér forrni kezde bennem, beszélgetni kezdék vele, s ő, hogy jobban megértse szavaimat, hátrapillantott mosollyal ajkain; e mosoly leheletének fuvalma s azon közelség, melybe egymáshoz jutánk, magamon kívül ragadt – s egy forró csókkal érintém vállát. Életem e percét sohasem fogom elfeledni, mert érezém, hogy a végelhatározás pillanata elérkezett, – csend leve körülem, mintha el akarna sötétülni szemem világa, olyszerű fátyol vonult pilláim elé, midőn felém tekintve szelíd kifejezésű, bensőségtől áthatott, sötét szemeivel e szavakat súgá nekem: jó volt!

Három évvel az itt történtek után, miután utolsó vizsgámat letettem, beállítottam édesanyámhoz s bevallám neki, hogy meg akarok házasodni. Anyám, úgy látszik, várta e nyilatkozatomat,

* házasulandó

mert nem mutatott semminemű meglepetést vagy csodálkozást, e szavakkal fordulván felém: semmi kifogásom, édes fiam, választásod ellen, de gondold meg, hogy 19 éves ifjúnak megházasodni veszélyes, sőt végzetteljessé lehet mindkettőtökre. Várd meg a jövő évet, tedd magadat, meg őt is próbára, ne találkozzatok addig, s ha ez év múltán is így fogtok egymás iránt érezni, mint most, akkor megnyugvással foglak titeket megáldani.

Arra már nem emlékszem, hogy édesanyámnak mit feleltem, de annyi bizonyos, hogy egy évvel azután, ami alatt nagyot változtam, felkerestem őt, elmondám neki, mi forrón szeretem még mindig, de megvallám egyszersmind azt is, hogy sokkal könnyelműbbnek, szelesebbnek s valódi komoly alapot nélkülözőnek tartom magamat, sem hogy egy általam imádott nőnek sorsát az enyémhez láncolni merném. Könnytelt szemeit reám csüggeszté, egy utolsó istenhozzádot rebegtek el rezgő ajkai, megcsókolám kezét s tova sieték.

Az utolsó „Beauval-bál"-ban az 1852-i farsang alatt valánk jelen többen a Tigris szállodában; de már akkor nem mint résztvevők, de mint néző közönség, akik mint hajdan hozzánk mások, úgy most mi a felserdülő ifjúság társaságába furakodánk, szemügyre veendők a haza reménységét. A haza reményének e felserdülő virágai között láttam meg akkoron egy még rövid fehér szoknyát viselt leánykát, akinek vonásaihoz s egész lényéhez szemeim odatapadtak; mintha bűverő sugárzott volna ki e leányka szemeiből, olyszerűen vonzódtam feléje, amint inkább és inkább elmerengék látásán.

A terem másik oldalán támadt szóváltás zaja ébreszte fel álmodozásomból. Oda sietvén, B. F. barátomat találtam hevesen beszélgetvén, helyesebben mondva, vitázván egy vadász főhadnaggyal. Kevéssel azután eltávozánk. Másnap reggel a lőrinci erdő sűrűjében két férfit állítottunk egymással szembe; egy, kettő, három, s a pisztolyok eldördülének; egy perc múltán vértől elborítva a hó

borította talajra láttam lerogyni a vadász főhadnagyot, kinek B. F. pisztolyának golyója bal tüdejét érintve keresztülfúrta testét.

Lépve haladtunk a halálra sebesülttel a város felé. A Városház utcában lakott, ama házban, ahol Forgó raktára van jelenleg. Alig emlékszem életemben hosszabb s aggasztóbb útra, mint aminő ez vala; az utolsó állomás a kocsiból a második emeleten levő szállásáig volt a legveszélyesebb s legfáradságosabb.

Napokig tartott az élet s halál tusája, míg végre jobbra fordulván e leverő állapot, némi javulás állott be, melyet hosszas gyógykezelés után felgyógyulás követett.

Azóta „Beauval-bál"-ban nem valék ugyan, de ez utolsónak halvány sugarai bús derengéssel árasztották el életem ösvényét.

DIE MACHT DER MUSIK*

Volt egy ismerősöm, barátomnak nem mondhatom, mert nálam körülbelül tíz évvel volt idősebb, egyike azon régi, csakis hazánkban feltalálható eredeti alakoknak, aki egész őszinteséggel meg vala arról győződve, hogy mindaz, amit a német alkot, hibás és fogyatékos. Ítéletében határozott s elbizakodott, a lehető legszűkebb látkörrel ellátva, önmagával eltelt, de ártatlan természetű s senkinek sem vétő, az ily magának s magában élő ember azután oly „ne nyúlj hozzám" öntudatra vergődött, mely őt mint csalhatlant, a körülötte élőket pedig mind tudatlan s rendkívül fogyatékos lényeket tüntette fel előtte. Az ehhez hasonló eredetiségek jelenleg már egészen letűntek láthatárunkról.

Egyszer ezen különc kíséretében Pesten megállván a Treichlinger boltja előtt, Orpheusnak a kirakatban levő képét bámultuk meg. Csak nézi és ismét nézi az én szomszédom a szép metszetet; elolvassa figyelemmel a kép alján látható eme szavakat: „Die Macht

* A zene hatalma

der Musik" – midőn öntelt mosollyal ajkain e szavakra fakad: ostoba németje még csak a saját nyelvén sem tud helyesen írni, hisz' nem azt kell mondani: Die Macht der Musik; hanem ezt: Der macht die Musik* – így volna az helyesen kifejezve. Persze, válaszolám, mert vele vitatkozásba bocsátkozni, vagy őt nézetének helytelenségéről akarni meggyőzni, annyi lett volna, mint borsót hányni a falra.

Egész elragadtatással beszélte egyszer, mily potom áron vett meg egy némettől egy nemzeti ereklyét, melyet ez megbecsülni nem tudott, de nem is akart. Ama nemzeti ereklye egy meglett férfi s egy gyermek koponyájából állott; az egyik úgymond Rákóczi fejedelem koponyája gyermek, a másik pedig Rákóczi fejedelem koponyája férfi koráből. Hihetlen, de való, hogy léteztek emberek, akik az ily badarságokat egész komolysággal beszélték nemcsak, de el is hitték. Hisz minden háznak, minden családnak, minden vidéknek s társas körnek megvolt hajdanában nálunk a maga udvari bolondja, akinek mulattató volta csak úgy volt fenntartható s ápolható, ha ellentmondás nélkül, készpénz gyanánt vették s kacagták meg ötleteit, bogarait, amint nevezték.

Ahányszor a zenének az emberi kedélyre való befolyásával foglalkozom, mindig eszembe jut az itt felemlített ötlet, mint gúnyos körülírása egy kiváló eszmének.

A zene jótékony befolyásával, gróf Festetich Leó kegyessége nyomán volt szerencsém megismerkedhetni, kinek családjával Béla fia, kortársunk révén jutánk szorosabb összeköttetésbe. Vasárnaponként gyakrabban rendezett saját szállásán kisebb hangversenyeket – matinée-ket –, melyek a házigazda műértő s szakértő rendezése nyomán, rendkívül élvezetesekké váltak még azokra nézve is, akik tisztán csak mint kezdő laikusok s inkább tanulmányképpen lehettek jelen a hallgatók között. Ugyancsak gróf Festetich Leó művészi s különösen zenei ízlése s befolyása nyomán keletkeztek akkoron a vasárnap délben tartatni szokott Casino

* Ő csinálja a zenét

hangversenyek, melyek a „vonósnégyes" zenei élvezetét egy-egy kiváló idegen művész közreműködése által fűszerezték. E hangversenyek nemcsak kiválólag művészi beccsel bírtak, de a társas élet kellemeit is fokozni voltak hivatva az ott egybegyűlő, fényes hölgyvilág előidézte érdeklődés segélyével.

Szorgalmas s pontos látogatója lévén e művészi társas köröknek, melyek felé nem egyedül a zene iránt bennem ébredő ihlet, de más érzelmek is vonzottak, egészen természetes, hogy föllelkesedve azok hatásán, Liszt Pesten való megjelenését s művészi diadalait, egy amaz emlékezetes est benyomásának szentelt lap által véltem megörökítendőknek, mely szerény tanulmány képezi egyszersmind azóta kötetekre felszaporodott naplótöredékem első zsenge kezdetét.

Ama naplótöredéket úgy, amint akkoron írva volt, teszem itt közzé.

Pest, 1840. Január 4.

„Kevés ma azok száma, kik ne készülnének a magyar színházba, s nagy azoké, kik örülnek a mai nap estéjén, mert hisz ezen este is sokat tesz a magyar színház megtartásához, arra szánván Liszt Ferenc, hazánkfia a bejövendő pénzt. Én is, noha öt óra volt még, sietek oda s a páholyban, annak nyitónéját sokáig keresvén, foglaltam helyet. Kívül az előcsarnokban nagy volt a lárma, mert az ajtót, ámbár a parterre székei telvék valának, bezárták, s ennek nyitásával késtek. Valamint egy ömlő ár, úgy rohant be a nézők serege, s ki-ki helyet kapván, megállott, féltvén annak jóságát, vagy előretörekedett, jobb hely megkapása által kecsegtetve, mert valóban ma ritka a hely, s jó vagy rossznak választása éppen lehetetlen. Gyönyör volt ez este nézni a tömött színházat a pompás kivilágítással, s sokak keblében emelkedék azon kívánság, bár mindennapi volna ez. Kezdődött a »Kénytelen király« című vígjáték, s jól ment, csak Egressy Gábor jobban tudhatta volna szerepét, László, Fáncsy, Laborfalvi Róza, mindannyian jól játszottak. Végre vége volt a darabnak s mindegyik várva várta a művész jö-

vetelét; felvonatik a kárpit, nyílik az ajtó s Liszt Ferenc lép be. Szörnyű éljen-robaj által fogadtatott, kiváltképp, minthogy nemzeti, veres bársony, arannyal hímzett ruhában jelent meg. Csendesültek az éljen kiáltások, a nagy lárma halálcsenddé változtatott s valahára a billegetőket ujjaival megtapintá s sokak keble könnyebbült. Játéka egy és egyetlen: csak egy Liszt van s nem is jelenend meg a zenészvilágban hamar még egy olyan óriás, kinek játéka előtt mindenik más művész rabigába görbed. Két darabját eljátszá s egy közönséges eggyé olvadó »Éljen!« hatá meg füleinket, kétszer hívatott ki, a zongorához ült, csend lőn s ő a magyar fülét oly édesen megható Rákóczit kezdé változatokkal játszani. s alig kezdé azt, éljen és taps megkettőztetve rendíté meg a színházat. Ennek végezte után az urak által megszerzett kard nyújtatott neki gróf Festetich által, több nemzeti köntösbe burkoltak jelenlétében, oldala mellé köté azt szüntelen éljenek közt, kijelenteti egy úr által, hogyha megengedi a közönség, ezen ajándékot francia nyelven köszönendi meg, szentül fogadván azt, hogy jövőben magyarhoni nyelven szólítandja meg a közönséget. Halljuk! – következett erre, s ő megilletődve s tűzzel szólt. Többek közt mondá, hogy a Magyarhon hivatása, igyekezete által az országok főpolcait elfoglalni, hogy a kard, mely valaha a hazát védé, most békés kezekben nyugszik, jeléül, hogy a magyar hadi dicsőséget, most műveltséget hozó dicsőség váltsa föl, s végre mondá, hogy ha igyekezeteinket külső hatalom által akarnák gátolni, villogjanak s szórjanak áldáz halált kardjaink, mint annak előtte. Mindezek fordítva magyarul is elolvastattak s nagy »Éljen!« követé szavait.

Azon urak, kik hintókban jöttek, eloszoltak s a gyalogok várták Lisztet; ő kijőve s kocsiját számos fáklyamenet és a pattantyúsok zenészkara kíséré. Cziráky háza előtt azonban kiszállt, s többektől kísérve fáklyák s zene által körülvéve folytatta úgyszólván diadalmi menetét szünteleni »Éljen!« hangoztatások közt. Gróf Teleki háza előtt megállt az egész néptömeg, mert számtalan ember követé őt, Augusz Antal (ugyanaz, kinek fiában éppen most halt ki a báró

Augusz-család) a művész nevében mondott kevés, nagy jelentőségű szavakat, s a menet ismét indul a gróf Festetich s egyszersmind Liszt lakásáig s itt végre Fáncsy derék színészünk szóla hozzá rövid, de szép szavakat, melyekkel emlékezetem nem bír többé. Itt haza indulék s elmémet különféle érzelmek s gondolatok zavarák össze. Liszt Ferencet a magyarok megtisztelték valóban és igen illő és dicső módon, a tiszteltetés nagy s ennek ellenében Liszt is nagy: ő az első magyar, ki Európának minden szegleteiben említtetik, kit bámul minden ember, s ismét a Magyarhon az, mely őt magzatának nevezi, az, mely büszkélkedik Lisztet, a nagyot, bírhatni. Mert amint Napóleon a nagy, az újabb királyok koronája s mindannyiakat árnyékul bírja, úgy Liszt a zenészvilágban minden muzsikusok koronája. Ezen korona magyar aranyból s kövekből áll s mindenik magyar eredetű, minden magyar büszkén s rátartással említheti Liszt nevét, de joggal, s mutassuk meg azt a külföldieknek, hogy mi nem vagyunk barbárok, miknek ők bennünket neveztek."

Az alig múlt karácsonyfa alkalmával kaptam édesanyámtól egy igen szép, régi ízlésű, bőrbekötésű irkát, melyre arany betűkkel e sokatmondó szó: „Napló" vala nyomtatva. Arra nézve most már tisztában nem vagyok, vajon a csinos kötésű könyv iránti vonzalom, vagy a lassanként magamba felszívott zenészeti lelkesültség, vagy végre talán a minden hangverseny alkalmával tekintetemmel találkozó amaz egy pár szép szem villanyozta-e fel szellemi tehetségemet, s késztet vala íróvá lennem – de annyi bizonyos, hogy én felebb körvonalazott különc ismerősömtől eltérőleg helyesnek ismerem el Orpheus jeligéjét: „Die Macht der Musik".

Édesanyám az 1840-i nyár folytában elhatározta, hogy néhány évet nővéreinkkel falun fog tölteni. Ha visszagondolok anyám ez elhatározásának lehető vagy általam képzelhető okaira, azt kell gondolnom, hogy e hirtelen való megváltoztatását egy annyi éveken át megszokott életmódnak, azon feltűnő viszonyban kell ke-

resnem, mely Julie nővérem s báró Jósika Miklós között keletkezett. Nővéremnek báró Jósika Miklóshoz való férjhezmenetele képében e viszony a lehető legszerencsésebb s mindkét félre nézve boldogító véget ért ugyan, de a végnek kezdete – egy családos, nős ember udvarolván egy hajadon nőnek – tagadhatatlanul aggasztólag hatott családunkra, annyival inkább hatott pedig leverőleg, mert Julie nővérem tulajdonainál, nevelésénél, szívjóságánál s kiváló tehetségeinél fogva, nemcsak szorosabb értelemben vett családja, de mindenki által, akinek vele érintkeznie alkalma nyílt, megkedveltetett s általános szeretetnek s közbecsülésnek képezé tárgyát.

Azt féltjük leginkább, akit nagyon szeretünk.

Anyám életmódjának e gyökeres megváltoztatása mireánk is hatással volt, mert határozni kelle afelett, hogy vajon a Philosophia és Physica két évig tartó tanfolyamát Hunfalvy felügyelete alatt otthon, magán tanórák s nem nyilvános iskolába való járás által fogván végezni, mi is falun telepedjünk-e le tanulmányaink folytatása szempontjából, vagy városon rendezkedjünk be.

Az utóbbi terv fogadtatott el: már csak azért is, mert a többrendbeli különleges mesterek és tanárok díjazása falun rendkívüli, a külön háztartást jóval túlhaladó költségeket okozott volna.

Elmaradván a nyilvános iskolába járás, életrendünk s társas érintkezésünk, más irányt vett; melynek első következménye az vala, hogy a velünk egy mód és elvek szerint nevekedő ifjak családaival mind közelebb s szorosabb érintkezésbe jutánk. Édesanyám, nem különben nevelőnk is, sohasem hagyták magukat a gyermekek iránt nyilvánuló úgynevezett „majomszeretet" által elragadtatni s félrevezettetni. E komoly irány által vezéreltetve, igen üdvös megállapodásra jutának, a mindig alkalmatlansággal járó hosszas szünidőket illetőleg, melyek alatt a tanuló-ifjúság, az első heti, semmittevés által fűszerezett aranyszabadság elteltével, nem tud mihez fogni, mivel foglalkozni s unalom által késztetve mindennemű oly ötleteken töri fejét, melyek végrehajtása s jelenetezése

azután rendesen kárral s rossz következményekkel jár. Oly rend állapíttatott tehát meg, mely szerint a szünidők alatt, mindig útra kelénk s Magyarország egy-egy vidékével ismerkedtünk meg, ami különösen hazánkban nagyon üdvös szokás, ahol akkor is, most is sokan léteznek, akik jobban ismerik az idegen országokat, mint saját hazájukat. E réven jártuk be a várpalotai főhadiszállásból kiindulva, Zichy Miklós fiai és Festetich Béla társaságában, s nevelőnk kíséretében, Komárom, Győr, Veszprém, Zala megyéket és a Balaton vidékét. Ekkor láttam először a Komárom városában épült újszerű börtönt, az erődítvényeket, a pannonhalmi apátságot, Füredet, Tihanyt, Tátikát, Szigligetet, Keszthelyt a Georgiconnal, amely egyes pontokhoz majd költői, majd történelmi s majd ismét közművelődési emlékek s tanulmányok főződtek. Évente pedig felutazván Eperjesre vizsgát teendők, ez alkalommal Abaúj, Torna, Gömör, Liptó, Zólyom megyék tájaival, természeti szépségeivel s városaival, nem különben az ott már akkor is nagyban dívó vasiparral ismerkedénk meg. Az aggteleki barlangot is akkoron látogattam meg első ízben, melynek látása meseszerű benyomást gyakorolt reám.

Ezen kisszerű ugyan, de mireánk nézve főfontosságú kirándulásainkról, naplójegyzeteket eszközölvén, s azokból rendes kis útleírást állítván egybe, mintegy vérré vált bennem mindaz, amit láttam, hallottam, s amit ez vagy amaz helyről olvastam.

A hazai földrajz, népisme és történelmi emlékek megismerésére s elsajátítására ennél kellemesebb, tanulságosabb mód s eszköz alig képzelhető.

Pesti létünk mind úriasabb arányokat öltött, hisz már hátaslovakat is szabad volt tartanunk a városban s délutánonként, függetlenül magunkra, Adams lovaglómesterünk kísérete nélkül, tevénk meg sétalovaglásainkat. Ezek közben, kivált miután öcsém a lovaglást nem kedvelte, leghűbb társam gróf Andrássy Gyula volt, kinek egy „Amis" nevű roppant magas, de szép angol paripáját, édesanyjának volt hátaslova, nagyon megirigyeltem. Sétalovaglá-

sainkat illetőleg mindig csak a kiindulási pontra nézve állott be kettőnk között némi nézeteltérés; ő mindenáron s mindennap a Vásártéren (Erzsébet tér) levő Burgmann-féle ház előtt akart elvonulni nagy büszkén, én meg mindenáron s mindennap a Korona utcában a Lipót-templommal szemben fekvő „Zum wilden Mann"* című, az újabb ízlés szerint épült bérház mentén óhajtottam „Fensterparádét"** csapni, egy igen jó, kis, szürke lovamon, amely híres s akkoriban divatos „Lanceadeur" hírében állott, amennyiben egymás után, megszakítás nélkül húszon felül való lanceádot (ívugrást) képes volt végigszökni. Andrássy Gyula általában mindennemű férfias testgyakorlatokat illetőleg feltűnő ügyes s kiválólag bátor vala. Vívás közben egy ízben, édesanyja nappali termét alakítván át nyár idején vívóteremmé, oly erővel vágott engem a párnázott fejálarcon át fejbe, hogy összerogytam. Egy korsó hidegvíz segélyével felocsúdtam s vagy egy hétig bekötött fővel jártam, mint akit valahol egy lebujban megütlegeltek. Az „Amis" helyett egy alkalommal egy, még idomíttatlan, sárga csikón lovagolván Gyula a Városligetben, versenyfutásra kelénk, melynek azon szomorú eredménye lőn, hogy Gyula lova megbokrosodván s hirtelen félre szökvén, lovasa fővel bukott az akkor friss poronddal fedett útra. Megállván s segítségére kelvén, iszonyodva láttam, hogy a homlokán ejtett sebből vér ömlik alá; soha Gyula gróf gazdag s utóbb sok győzelmet kivívott hajzata oly veszélynek kitéve nem volt, mint akkoron.

Kocsin hazakísérvén sérült barátomat, anyja részéről bekövetkezett az, mitől, de csak úgy magamban, nagyon tartottam, egy hatalmas korholás s egymást érő szemrehányások, mert hisz Gyula volt anyjának „enfant gaté"***-ja. Pedig hát én nem voltam okozója semminek, de a sárga csikó volt oka mindennek.

Több év múltán gróf Andrássy Gyula, fogadást ajánlott gróf

* „A vademberhez"
** „ablakparádé"
*** „elkényeztetett gyermek"

Széchenyi Istvánnak, hogy az akkor részben kifeszített híd láncán a pesti parttól felmegy az első pillér magaslatáig. Hogy ha ily séta lehetőségére csak gondolok is, szédül a fejem: de Gyula gróf egyenesen, mint a gyertyaszál, elindult, s végig felment a láncon, szemhunyorítás nélkül.

[...]

A fiatalság mindinkább felcseperedett s szárnyra kelni készült; ezt tapasztalta édesanyánk, mikor fiai már nem eléglették meg a házi gyermek-bálokat, a felserdülő ifjúság Beauval-báljait, hanem oda kívánkoztak, ahol tetterejöknek – talán mondjuk táncvágyuknak – nagyobb s fényesebb tér fogna megnyílni, a nagyvilágba.

Édesanyánk azonban e tekintetben szigorúan ragaszkodván jól át- és meggondolt elveihez, nem engedett a mi faggatásainknak, hanem a következő, változatlanul betartandó irányelveket állapította meg.

Mindaddig, amíg iskoláinkat, illetőleg tanulmányainkat be nem fejeztük teljesen, nem szabad a világba járnunk: azaz nem szabad oly társaságot felkeresnünk, hová csakis bemutatás s látogatások megtétele segélyével s feltétele mellett juthatunk be, mint egyenjogú tagjai ama társadalmi körnek.

Nyilvános bálokban, ahová tisztán fizetés vagy testületi meghívás jogosít elmennünk, szabad volt részt vennünk, mert igen helyesen úgy gondolkozott mint gondos anya, hogy a nyilvános bál végeztével egyszersmind vége szakad mindennemű időt rabló, költséget okozó s tanulmányainkat megakasztó kötelezettségnek.

Ezen irányelvek révén jutottam egy-egy jogász-bálba s ami reám nézve ennél sokkal érdekesebb volt, az akkor rendkívüli népszerűségnek örvendő Casino-bálokba, melyek a régi Lloyd épületben, ott ahol most a Szabadelvű Kör létezik, mint a Nemzeti Casino helyiségében tartattak meg.

Itt szívesen látott vendégek valánk, mert jól és sokat táncoltunk,

s mást mit is követeltek volna tőlünk: mert hisz a vigalom befejeztével azt mondhatták nekünk: Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan, der Mohr kann gehen!*

A nagyvilági társaság általában akkoriban még egészen német jelleggel bírt: alig volt Pesten egy-két idősebb nő, aki a magyar nyelvet értette, folyékonyan beszélni egyik sem tudta. A fiatalabb nemzedék azonban már akkor is dicséretes kivételt képezett, amennyiben majdnem kivétel nélkül beszélték a magyar nyelvet. Divattá kezdett válni a fiatalság körében: magyarnak lenni, s ez már nagy nyereségnek volt mondható.

A nyelv teremti az érzelmeket, az érzelmek befolyással vannak a mindennapi szokásokra, s így azután egynémely lelkes főúr által istápoltan mind nagyobb tért hódított a nemzeti szellem.

Ne gondolja senki, hogy ezen átalakulásnak valamely politikai jelentősége járt nyomdokában; a világért sem, non datur saltus in natura!**

De igen, volt egy következése, mely akkori, még kisszerű nemzetiségi viszonyaink közepette s társadalmi tekintetben is főfontossággal bírt, s ez a magyar táncnak a társas körökben való meghonosítása.

Midőn ifjúkorom egyik kedvenc időtöltését s mulatságát megközelítem, legyen szabad kissé megpihennem, hogy a fokonként gyermekéveiből kibontakozott „csárdás"-nak nehány sornyi fejezetet szenteljek.

* A mór megtette kötelességét, a mór mehet! (Schiller: Fiesco)
** a természetben nincs ugrás! (Leibniz)

A CSÁRDÁS

E sorok írója egyike volt azoknak, akik a magyar táncot társadalmi tánccá segítették meghonosítani, tette pedig ezt annál szívesebben, mert általán véve nagyon kedvelte a táncot s azt szenvedélyesen űzte is mindaddig, míg a kor szabta határok elé érve, kénytelen nem volt búcsúzni e kedvenc mulatságtól.

Minden búcsú nehezére esik az embernek, de legnehezebben válunk meg attól, mitől azontúlra a „soha viszontlátás" választand el örökre.

Mikor mint táncos a búcsú képében végrendeletet tettem, összefoglalám „Naplótöredékeim" számára mindazt, amit különösen a „csárdás" első felmerülése óta a nemzeti táncnak gyorsan fejlődő népszerűsége körül tapasztaltam. Megemlékeztem továbbá arról is, mint hajdani nemcsak híres csárdás táncos, de kiválóan lelkesült cigány mecenas, hogy a csárdás tánccal párhuzamosan mi meglepő haladást tett a cigányzene. Eközben természetesen meg kelle említenem azt is, hogy véleményem szerint a cigányzene most már mióta tisztán csak kezdetleges kenyérkeresetté vált, teljesen elvesztette eredetiségét s azon vad, búskomoly jellegét, amely azt a magyarra nézve oly mélyen hatólag vonzóvá, az idegenre nézve pedig oly meglepően eredetivé s megkapóvá tette.

Mialatt összeállítám emez adatokat s eszmetöredékeket, jelent meg az „Egyetértés" 1887. január 30-i számában egy tárcacikk ezen cím alatt: *Ki tette a csárdást szalonképessé?*

E tárcacikk részben ugyanazon vezéreszmét tárgyazza, melyet én körvonalaztam naplómban; de annyira részletesen s szépen adja elő magát a tárgyat s annak a régibb időből merített, általam nem ismert történelmi becsű elővázlatát, hogy nagy részét az én dolgozatom helyébe ide iktatni tartottam leghelyesebbnek:

[...]

„Az 1838. évi márciusi pesti árvíz által tett iszonyú rombolások után, a rendkívüli segéllyel és áldozatokkal foganatosított országos és hatósági intézkedések által az azon év végéig volt kilenc hó alatt a főváros oly állapotba helyeztetett, hogy kivált a Bel- és Lipótvárosban csakis az Új tér és a Bálvány utca sarkán részben leomlott, Dera-féle ház falai jelezték ama nagy katasztrófát s a társadalmi viszonyok is olyanok voltak, hogy az 1838. év végén már az 1839. évi farsangon nyilvános mulatságok is rendeztettek és hirdettettek. E farsangra a főúri casino is három bált határozott, melyekre az elegáns kiállítású díj nélküli meghívójegyek jó előre osztattak ki, s igen nagy megtiszteltetésnek vehette az, aki e mágnási casinonak tagja nem volt, ha ily meghívást kapott.

Azon időben nemcsak az országnak, de a fővárosnak is legelső és legnagyobb embere gróf Széchenyi István volt, ki azért is, mert az őáltala tervezett Lánchídnak munkája csak az 1838. év végén kezdetett meg, ekkor Pesten időzött s az első casino-bálon nejével, Seilern Crescentiával szintén jelen volt.

A magyar aristocratiának legkitűnőbb családjai s tagjai a vidéki nemességnek elsőbbjei, úgyszintén a fővárosi közönségnek válogatott családjai s egyes tagjai képezték a rendkívül fényes és előkelő báli közönséget, s az ember egy tündérpalotában képzelhette magát, midőn a ragyogó nagy kristály-csillárokban százanként égő viaszgyertyákkal világított s oly dúsan díszített nagyterembe s a szint oly ragyogó és gazdagon bútorozott mellék társalgótermekbe lépett.

Ott voltak a főúri rendnek festeni méltó szépségű férfialakjai: gróf Károlyi György, báró Vay Miklós (Tabulae báró), báró Wenckheim Béla és fivére, báró Wenckheim László, gróf Dessewffy Aurél és a tüzes táncú gróf Dessewffy Marcell, gróf Teleki László, gróf Almásy Mór, és a többi Almásy grófok és nemesek, az egyik, mint huszár kapitány, gróf Nákó János, Zsedényi Eduárd Eckstein Rudolf stb.

Az ifjabb nemzedékből: gróf Batthyányi Károly, gróf Serényi László (magyar helytartósági fogalmazók), báró Eötvös József

öccsével, báró Orczy István, Lónyay Menyhért és fivére, Lónyay Albert, Trefort Ágoston, báró Prónay István, a festőművész, Almásy Pál, utóbb az 1848–49-i nemzetgyűlés alelnöke, ifj. Szilassy József, báró Szepessy, báró Balassa Antal, Gorove István stb. úgyszintén számosan a fővárosi elsőrendű még tanuló ifjakból és az akkor Pesten tartózkodó jurátusokból kiválogatott elegáns tagjai, mint táncosok.

Valamint a férfi világnak Széchenyi István, szintúgy a női aristocratiának és a nagy számú, magas női fényes társaságnak legelső és legünnepeltebb főszemélye neje, gróf Széchenyi Istvánné volt, ki e bálra a legdrágább csipkével dúsgazdagon díszített tiszta fehér ruhában és szemet káprázтató fényű, nagyszerű brilliant ékszerrel jelent meg, s a táncterem jobbra vezető ajtóján át a három társalgó női terem utolsójában foglalva helyet, a női társaság legelőkelőbbjeivel társalgott s az ismerős főurak tisztelkedéseit fogadta.

Valóságos fejedelmi alak, kinek szép és nemes arcából a méltóság érzete mellett a legszelídebb és megnyerő szívesség és nyájasság sugárzott.

Ott voltak az akkor Pesten időző mágnásoknak nejei, ezek közül sokan leányaikkal s köztük az újszászi báró Orczy Györgyné, született gróf Berényi Erzsébet is (a jelenlegi minister à latere* édesanyja) rendkívül kedves és igen szép leányával, Orczy Eliz baronesszel, most gróf Esterházy Lászlóné.

A nemesi és fővárosi polgári osztály szintén bőven volt képviselve. Ott voltak a Sissány nővérek (ezek egyike Rohonczy Lipót ezredes, másika Urbán Gyula aradi birtokos, a legifjabbik pedig gróf Leiningen honvéd-tábornok aradi vértanúnak vált nejévé). Takácsy Helén, a Kappel bankár leánya (később Lónyay Menyhért neje), a szépségéről híres báró Fellner Adél, utóbb Almayné, s különösen a Rosty nővérek, kik közül az idősebb Ágnes, báró Eötvös József, az ifjabbik Ilka, Trefort Ágoston neje lett. Rosty Ágnesre egy előkelő vasas lovassági százados azon igen találó

* a király személye körüli miniszter

megjegyzést tette (németül), hogy »bájoló tekintetéből egy mennyország néz ki«.

Gyönyörű volt a bál, fényes a társaság, szebbnél-szebbek voltak a nők, elegánsok és ízlésesek az öltözékek, s óriás értékűek az ott láthatott ékszerek.

Feltűnő szépségű két leánya volt Kubinyi Amália, özvegy Földváry Miklósnénak. Földváry Etelka és Földváry Laura, kik a közel fekvő Péteriben lakva, e bálokat rendszerint meglátogatták s bájoló szépségük mellett nagyon jól választott toilette-jük, mindenekfelett pedig nagyon szép és szabályos táncuk által tűntek fel. Ezek a francia négyest, nem mint a mostaniak csoszogva s lépdelve, hanem a legszebb lépésekkel s a chassez-croisét* és szólót gyönyörű pedmentokkal s egyáltalán sok bájjal és kellemmel táncolták.

Négy kolonnban járták a francia négyest, de mindig azon kolonnak volt legtöbb nézője, melyben a Földváry nővérek táncoltak.

A bált egy ifjú grófnéval gróf Almásy Móric nyitotta meg s egy röviden tartott keringő után járták egymás után a táncrendben megjelölt táncokat, melyeknek minden második francia négyes volt.

Bekövetkezett a szünóra, s a táncteremben volt garde des dames-oknak egy része az éttermekbe, más része pedig és a kissé elfáradt táncosnők a társalgó melléktermekbe vonultak, a férfiak pedig, kik eddig a társalgó-termekben levő nőket mulattatták, helyt adva a bejövőknek, kijöttek a táncterembe.

Gróf Széchenyi István a középső nagy csillár alatt megállván egy véle ösmerős, tisztességes, koros úr mély bók mellett azt mondá neki: »Excellenz, még ily szép bálja nem volt casinonak egy sem, s az a francia négyes valóban nagyon szép tánc«. Mire a gróf azt válaszolá: »Valóban szép a bál is, a francia négyes is«, s azután mintegy az egész társasághoz intézetten, kissé emeltebb hangon ezt tevé hozzá: »Hanem, uraim, különös dolog előttem, hogy itt

* keresztlépés

szebbnél-szebb idegen táncokat táncolnak, de a legszebb táncot, a mi magyar táncunkat nem!«

– Nincs a tánc-ordnungban! – szólt egy erős hang a sokaságból.

– Éppen az a hiba! – válaszolt a gróf arra fordulva, honnan a hang jött –, s én nem értem miért ne lehetne itt a magyar táncot szintúgy járni, mint azokat a többieket?

Széchenyi – kivált azon időben – oly ember volt, kit csak ritkán lehetett magában látni, tisztelőiből s híveiből mindig volt – bármerre fordult vagy ment – kísérete környezte. Így volt most is legbizalmasabb ösmerőseitől körülvéve és az előbbi felszólamlása után környezete a kíváncsiakból még háromszorosra szaporodott.

– Was ist dort?

– Was spricht Seine Excellenz?

– Vielleicht über die Kettenbrück-Aktien?...*

– Mi van ott, barátom?

– Nem tudom, kivel táncolsz most?

– Uramöcsém! Kérem, tudja meg már, vajon mi történik ott a nagy tömegben?

Ilyen s ehhez hasonló kérdéseket lehetett hallani, de a valót csak a közelállók hallották s tudták.

A grófnak utolsó kérdésére mellette állott egyik ismerőse azt jegyezvén meg, hogy a magyar táncot nem minden ember képes úgy megtanulni, hogy azt bálokban is táncolhassa, a gróf még emeltebb hangon azt felelé:

– Ez való, de én, uraim, nem azt a táncot, az úgynevezett magyar szólót értem és óhajtanám ide behozni, hanem azt a gyönyörű kedélyes táncot, melyet a mi népünk odakünn a falukon táncol – s magakörül nézve, folytatá –, ha itt pár perccel ezelőtt 40 pár elfért francia négyest táncolva, miért ne férhetne meg itt a 40 pár magyart táncolva?

* Mi van ott? – Miről beszél őexcellenciája? – Talán a Lánchíd-részvényekről?

Csend lett, nem szólt senki, de a gróf környezetéhez fordulva kérdezé:

– Ugyan, uraim, nem ismernek valakit, az itt levő ifjú urak közt, ki a magyar táncot el tudná most itt a szünóra alatt járni?

– Orczy Pista! – kiáltott fel valaki nagyon éles hangon a tömegben.

A gróf nem értette, hogy mit jelentsen ez, de megmagyarázták neki, hogy az ifjú Orczy István igen jó magyar táncos s nagyon szépen és népiesen tudja járni a gyöngyösi kapás legények táncát.

– Ez kell nekem – szólalt fel a gróf élénken s ösmerőseitől tudakozá, vajon nem tenné-e meg a báró azt, hogy egy rövid táncot eljárna?

Egy ifjú mágnás, Orczy bárónak bizalmas ismerőse, beszaladt az első társalgó-terembe s a bárót karon fogva, pár perc alatt, a gróf elé vezette, s kölcsönös rövid köszöntés után a gróf igen nyájas hangon mondá a bárónak:

– Hallom, hogy uramöcsém szépen táncolja a mi népünk táncát.

– Én csak a gyöngyösi kapások táncát tudom – vágott közbe a báró.

– Éppen ezt óhajtom én! – szólt a gróf derülten – vajon nem lenne-e szíves egy pár lejtéssel nekünk itt azt a táncot bemutatni?

– Igen szívesen – felelt a báró nyájas mosollyal, nem tudva mi akar ebből lenni –, de hol a muzsika? – tevé hozzá.

Mind egymásra néztek, szótlanul, de mihamar ugyanazon ifjú mágnás felkiáltott a zenekarhoz: Morelly! Seine Excellenz lasst fragen, ob Sie einen ungarischen spielen könnten?

– Ja, zu dienen, Excellenz, ich habe aber die Noten nicht mitgebracht.

– Also lassen Sie's holen! Sinds weit von hier?

– Nein ich bitte, hier im Hause im zweiten Stock.

– Also nur g'schwind.*

S valóban igen rövid idő alatt elhozták a kótákat, kiosztották a partitúra egyes füzeteit és ráhúzták, vagyis hogy ne rágalmazzak, le kezdték játszani Biharinak egymagában véve klasszikus palotás magyarját, de melyen csak úgy lehetett volna táncolni, ha azt egy jobbféle, de vidéki cigánybanda játszotta volna.

Szegény Bihari! Be jó, hogy egy ölnyi vastagságú föld van koporsód fölött!

Húzták, húzták, a német zenészeknek majd kidülledt a szemük, úgy nézték a kótákat, de biz' annak nem volt sem füle sem farka, sem értelme, úgyhogy a báró némi várakozás után mosolyogva ezen szavakkal fordult az átellenében álló elkomorodott grófhoz:

– Excellentiád, ezen táncolni nem lehet! – S meglátszott rajta, mennyire hiányzanak neki azok az egyszerű gyöngyösi cigányok.

– Magam is úgy látom – válaszolt a gróf –, de az nem baj! A legközelebb...

Egy éles hangú felkiáltás szakította félbe a gróf beszédét, mert a Szatmár megyei hírneves alispán Kendének a fia, Kende Pista, egy szép, magas, nyúlánk termetű s aux quatre epaingles** mindig nyalka jurátus, kit e dolog később is nagyon érdekelt, felkiáltott a zenekarra Morellyhez:

– Kennen sie Martinovics?

– Bitte tausendmal um Entschuldigung, kann aber wirklich nicht dienen*** – válaszolt zavartan a német karmester.

De ugyanazon percben megszólalt a karzaton Morellynek szekondhegedűse, egy fekete bajuszú és szakállú, magyaros kinézésű még fiatal ember, s illemteljes hangon magyarul mondá: »Instá-

* Morelly! Ökegyelmessége kérdezteti, hogy tudna-e valami magyarost játszani? – Igenis, szolgálatára, kegyelmes uram, de a kottákat nem hoztam magammal. – Hát hozassa el! Messze vannak innen? – Nem, kérem, csak ebben a házban, a második szinten. – Akkor hát gyorsan!

** mintha skatulyából húzták volna elő

*** – Ismeri a Martinovicsot? – Bocsánatot kérek ezerszer, de avval tényleg nem tudok szolgálni.

lom alássan, én tudom a Martinovics nótáját kóta nélkül is, ha méltóztatnék parancsolni, elhúzom.«

Bravo, bravo! Helyes! Jól van! Ide vele! Hadd halljuk hát – kiabálták a gróf szándékát már sejtett ifjak.

Gróf Széchenyi az eddigiek által némileg feszélyezve, ott állt, szótlanul, szemben véle az ifjú báró s közülök a nagyszámú férfi közönség, várva az eredményt.

A gróf nyájasan fordult báró Orczyhoz ezen szavakkal: »Ha nem sikerül, megcsináljuk a jövő bálban.«

Báró Orczy udvarias fejhajtással »igent« látszott mondani. De ezalatt a fekete szakállú hegedűs hamarjában megmutatta saját hegedűjén a pápaszemes német muzsikusoknak, hogy melyik hangnemből kísérjék, s felkérte, hogy ne rángatva, hanem, mint a cigányok, vontatva, húzva, cigányosan kontrázzanak neki.

Ez gyorsan megtörtént s rövid néhány perc múlva a rögtönzött prímhegedűs csakugyan ráhúzta, mégpedig magyarosan, a Martinovics nótáját, de bizon amint először játszották, az sem ért sokat, de már a másodszori játszásnál annyira belejöttek a német kontrások, hogy báró Orczy maga mondta a szó nélkül álló grófnak:

– Megpróbálom.

– Egy kis helyet kérünk! – szólt a gróf fennhangon, s maga is néhány lépéssel hátrább ment, a közönség pedig egy tojás alakú, hosszas tért alakított a terem közepén, melynek felső végén a gróf, közepén pedig báró Orczy, táncra készen állott.

Ezalatt a zene annyira megjavult és összevágó lett, hogy mihamar Morelly is nekihevülve felvette hegedűjét, a többiekkel együtt ő is játszott.

Orczy báró közép-magasságú, nagyon csinos, magyaros termetű, könnyű testalkatú, kedves, nyájas arcú alak volt – 1848-ban esett el a rácok elleni hadjárat alkalmával –, mozdulatai, lejtései fesztelenek, tánca kellemetes, mérsékelt, nem túl komoly, de nem is túl pajkos. Tökéletesen ösmerte a magyar tánchoz kívántató mélakomolyságnak és a nélkülözhetetlen vidorságnak határait, s tudta, melyik lejtéshez melyiket, s mely mértékben kell alkal-

maznia. Tánca hű képe volt a falusi legények táncának, melyet a tánckör szélein körüllejtve és bokázva a legnobilisabb elegáns úri modorban mutatott be.

Tánca gyönyörű volt, s amint a zene időről időre mindig javult, ő is mindig derültebb arccal s jobb kedvvel járt, úgy hogy utoljára maga is neki melegedett s ugyancsak megrakta!

Tánca végeztével általános megelégedés mellett zajos taps tört ki. Széchenyi gróf pedig, ki eddig szótlanul, de gyönyörködve nézte a szép táncot, lekötelező nyájas szavakkal kérte fel az ifjú bárót, hogyha ezt a szívességet megtette, tegye meg még azt is, hogy válasszon egy táncosnőt s azzal mutassa be a magyar páros táncot.

A báró készséggel futott be, az első szomszéd társalgó-terembe, hol nagynénje, a báróné, egy szintén igen szép, magyaros szabású női alak – családja tagjaival s ösmerőseivel ült – s onnan édesanyja mellől gyönyörű szép, hajadon saját unokahúgát, Orczy Eliz baroneszt hozta karján a csak most elhagyott tánckörbe, előbb karcsú derekán átölelve jobbra-balra többször megforgatta, véle helyben állva bokázott s nemsokára karjai közül szabadon és külön, többnyire egymással szemben lejtve a kör szélén gyönyörűen járták el a páros táncot.

A baronesz klasszikus példánya volt a teljesen magyar szabású, női, kerekded, szép arcoknak és alakoknak, nem magas, de karcsú, szép termetű, tánca könnyű, mint egy pillangó röpte, s minthogy akkor a leányok ünnepély vagy bál alkalmával rövid ujjú ruhaderekat viseltek, valahányszor táncosa magához karolta vagy forgatta, vagy egy helyben bokázott vele, ott nyugodott gyönyörű két gömbölyű, fehér karja vállán vagy fekete frakkba bújtatott karján; s mint folytonos derültségéről és jó kedvéről, sikerült tréfáiról ismert, s éppenúgy, mint bátyja, István báró mindenki által szeretett alak s a fővárosi összes társaságoknak kedvence, midőn észrevette, hogy a közönség eme (valóban meglepően szép) tánctól el van ragadtatva, hogy a falusi táncot és a pórleányok szokásait még hívebben adja, megtette azt a pajkosságot (aminek nagy mestere volt), hogy kötője nem volt, báli ruhájának elejét finom ujjainak

legesleghegyecskéivel s a falusi lányok finnyáskodását nagyon sikerülten utánozva, kötény gyanánt csípte össze, s nekiderült kedvvel utánozta a falusi leányokat, s emellett oly csintalan arccal és bátyjára irányzott pajkos kacsintással siklott ki táncosának ölelése elől, hogy nemcsak a gyönyörrel eltelt társaság, de még saját bátyja is kedves kacajra fakadtak e nagyon jól sikerült pajkosságon.

De kitűnően ügyes táncosa nemsokára elfogta, karjaira ölelte s jobbra-balra jól megforgatva, nyájas fejhajtás után a közönség és az ifjúság viharos tapsai közt húgát a társalgó-terembe édesanyjához visszavezette.

A gróf az első legénytáncot komolyan és nagy megelégedéssel nézte, de midőn a fiatal báró gyönyörű húgával ily szépen és népiesen járták el a magyar nép táncát, s az éppen olyan volt, milyennek ezt ő óhajtotta, boldog volt, s vastag szemöldjei s bajusza dacára is meglátszott arcán a gyönyörködésnek és teljes elégültségnek és egy előre sejtett siker és elégtétel érzetének kifejezése. Számítása sikerült.

Ritkán láthatták őt oly derült arccal. A gróf nyájas szavakkal köszönte meg az ifjú bárónak szívességét s vele kezet szorítva mondá: »Ez az én táncom.«

Azután a közönséghez fordulva kérdezé:

– És hát miért ne lehetne ezt a táncot itt is és mindenütt táncolni?

Ez az intermezzo a szünórát majdnem egészen igénybe vette, s miatta Morelly emberei nem is söröz hettek, nem vacsorázhattak, a táncoló ifjúság pedig nyugtalankodva várta és sürgette a táncrendnek folytatását, ami nemsoká a Zsedényi Ede helytartósági szekretárius által rendezett fényes cottillionnal meg is kezdődött.

Morelly 50 forintot kapott és azt a meghagyást, hogy a Martinovics nótáját, vagy más tánchoz alkalmas magyar nótát tanuljanak be. Meg is történt.

A kezdet megvolt.

A következő bálban a Kende Pista buzgólkodása mellett már nyolc pár táncolta az ifjú báró Orczy testvérpár mellett a páros

táncot, s gróf Széchenyi ismét gyönyörködve nézte őket, de meglátszott rajta, hogy több párra számított.

A harmadik bálban már húsz és egynehány pár állott ki s minthogy bizonyos okból a főúri casino még egy negyedik bált is rendezett, az e bálra készített új táncrendbe már e tánc is »csárdás« név alatt fel volt véve, de már ekkor alig fértek meg a párok s az ifjúság nem érte be ezzel az eggyel, hanem egy német táncot kihagyva, helyette a második csárdást járta.

Ennek nagy hatása volt nemcsak a fővárosban, de a közel fekvő vidéken is, s jóllehet eleinte sokan voltak, kik e tánctól idegenkedtek, de viszont voltak, kik azt a legmelegebben pártolták, saját gyermekeiket taníttatták s másokat is hasonlóra buzdítottak."

Eddig a tárcacikk, melyet örömmel örökítek meg e munkámban, mert híven s találóan adja elő a történeteket. Saját feljegyzéseimmel nem mindenben egyez meg ugyan, amennyiben e Casino báli „csárdás" eseménye, amennyire én tudom az 1840. és nem az 1839. év telén történt; Széchenyi István gróf pedig az én tudtommal akkor még nem volt belső titkos-tanácsos, hanem jóval azután lett azzá. De miután ezen adatok talán nálam vannak hibásan feljegyezve, azokon mit sem változtattam. A személyekre nézve azonban egynémely tévedést helyre igazítottam s ott, ahol kellett, némely toldások által, úgy hiszem, emeltem az egésznek becsét. Hisz azon társaság közepette, melyről szó van, nőttem fel s viszonyaikat a legapróbb részletekig ismertem. [...]

1847-ben őszkor Pozsonyban Ferdinánd király Ő Felségének mutattuk be a csárdást egy udvari bál alkalmával: én részemről szinte utolsó „csárdás" táncomat az 1870. évi farsangon, Budán, Ő Felségeik udvari bálján lejtettem, díszmagyarban: mióta 1870 nyarán ismét katona egyenruhával cseréltem ki a selyem díszöltönyt, komolyabbá s idősebbé kezdettem válni s többé nem táncoltam soha: pedig ha ráhúzza a cigány, amúgy igazán kedvem szerint s talp alá, még most is úgy érzem magam, mint a rúdra fogott törzstrombitás szürke lova. [...]

Tanuló éveim végszakát értem volt már el – a nyolcadik osztályt (Physicát) jártam –, midőn egy váratlan, de reánk, növendékekre nézve felette megtisztelő esemény, a legközelebb megkezdendő jogi tanulmányaimat illetőleg megállapított terveknek egészen más irányt adott.

Hunfalvy Pál nevelőnket Szepes megye szülöttét ugyanis nehány hónappal a Physicából teendő évi vizsgáim előtt, a késmárki ágostai hitvallású evangelikus lyceumhoz jogtanárrá választották meg, mely őreája nézve fontos s kitüntető meghívásnak engedni, tartotta elodázhatlan kötelességének.

Valamint édesanyám, úgy mi is, annyira szerettük Hunfalvyt, s annyira őszintén ragaszkodtunk hozzája, hogy minden habozás nélkül, kéréseink által támogatva, édesanyánk elhatározta; hogy felhagyva minden eddig táplált *pium desideriumokkal**, Hunfalvyt fogjuk követni oda, hova tanári polcra való felemeltetésénél fogva, neki távozni kötelességévé vált. Így jutánk Késmárkra, Szepes megye e csendes, művelt, *par excellence*** a tanuló ifjúság számára mintegy predestinált városkába.

Belsőmben nagy harc keletkezett, mikor e szerintem is helyes s kívánatos határozat véglegesen kimondatott; el kelle válnom attól, akit forrón szerettem, aki reményeim, kilátásaim, jövőm egész valóját képviselte; szerencsétlennek érezém magam, s még csak panaszra sem fakadhattam, mert helyesnek, egyedül lehetőnek s célszerűnek tartottam azt, ami engem hosszú időre el fog távolítani az ő köréből. Szívem e vajúdásait, csak két ember értette el. Ezek egyike édesanyám volt, de aki úgy látszott nekem legalább akkoron, s azt hiszem helyesen ítéltem meg a helyzetet, örvendett annak, hogy Pest városával s annak viszonyaival, egy távol eső kis városba relegáltatván, hosszú időre szakítanom kellend.

* jámbor kívánságokkal
** különösen

Megváltozott kedélyhangulatom, magába vonultságom, eddigi könnyűvérűségemet felváltó komolyságom, a szerető anyára nézve félreismerhetlen bizonyítékait képezék benső valódi szerelmemnek, mely az akadályokból tápot, az ellenzésből ingert merít, s talán egyedül csak a távollét és idegen viszonyok s körülmények előidézte szórakoztatás segélyével leend valószínűleg csillapítható s rendesebb, természetesebb mederbe terelhető.

*Aus den Augen, aus den Sinn!** Ezt gondolta édesanyám.

A másik, aki bensőmben világosan olvasott gróf D... M... volt; aki nálamnál körülbelől 15 évvel idősebb, rendkívül szellemes, ideges természetű lévén s ugyanazt imádván, akit én, felkeresett s vigasztalt, megígérvén, hogy folytonosan s megszakítás nélkül tudósítani fog szerelmem tárgyáról, s minden egyes mozzanatot, amely engem netalán érdekelhetne, azonnal közölni fog velem.

Meg is tartotta szavát. Ívekre terjedő levelek segélyével tudatta velem mindazt, ami körülötte előadta magát: ki udvarol neki, mi öltözéket viselt ez vagy amaz bálon vagy falusi kirándulás alkalmával, mily kedvben s színben vala: mit mondott, mit üzent, víg volt-e vagy szomorú, levert-e vagy vidám. Szóval el tudta mondani bizonyos hévvel s elragadtatással mindazt, ami egy szerelmesre nézve eltűrhetővé teszi a számkivetés napjait s kínos szenvedéseit.

Szegény anyám, mennyire csalódtál! Amit te az idő s távollét jótékony hatása folytán netalán lecsillapíthatónak reméltél, azt nehány teleírt papírlap, mint tűzre öntött olaj annál erősebb lángra gerjeszté.

A késmárki, előttünk ismeretlen viszonyokba s társaséletbe, gyorsan belészokám, mert hisz már ekkoron világot látott s próbált ember valék. Az ottani kedélyes, polgári, egyszerű, de mívelt és szívélyes viszonyok, egészen egybeillének kedélyhangulatommal, mely irtózott mindentől, ami lármás, tüntető, vagy túl a rendén élénk, s inkább hajlott a költői s búskomoly felé.

* Megfelel „a szem a lélek tükre" mondásnak.

Nincsen tudomásom arról, vajon dívik-e jelenleg is az iskoláinkban hajdan általánosan alkalmazott csere-rendszer, melynél fogva a felföldi szülék gyermekeiket az alföldi szülék gyermekeivel kicserélték. E szokás révén a tősgyökeres magyar városokban létező iskolák be valának népesítve felföldi, különösen szepességi gyermekekkel, s viszont a Szepesség iskolái számos, tősgyökeres magyar ifjak által voltak látogatva. A német és magyar szó elsajátításán kívül e rendszer, ha annak szabad neveznem, még azon feltűnő haszonnal is járt, hogy az ifjúság otthonának viszonyaitól eltérő szokásokkal s körülményekkel lévén kényszerülve megismerkedni: önállóságot s életrevalóságot illetőleg tetemesen gyarapodott.

Mikor én Késmárkon jogászkodtam, körülbelül 90 tagra rúgott osztályunk száma, kik között feles számmal léteznének, szabolcsi, szatmári, beregi ifjak, majdnem általánosan derék, élénk vérmérsékletű, eléggé szorgalmas, kihágásoktól tartózkodó, de mégis némileg nyers s durva anyag.

Tanárunk gyorsan meg tudott ismerkedni osztályának ez általános jellegével, s azonnal hozzálátott mindannak létesítéséhez, miáltal részint az erkölcsök szelídítését, részint pedig s főleg a nemzetiség nemesebb irányban való kifejtését előmozdíthatni reménylette.

Ezen elfogadott elvhez képest, három egylet keletkezett a jogászság körében, éspedig:

1. Egy a féktelen káromkodást, mely túl a renden lábra kapott, némileg fékező s elnyomó egylet alkottatott, melynek büntetés pénzei Késmárk városi jótékonycélokra fordíttattak.

2. Szerveztetett egy magyar egylet, melynek kebelében komolyabb irányú, politikai, jogi, közművelődési tanulmányok olvastattak fel, s vétettek tárgyalás alá.

3. Hasznos s erkölcsnemesítő időtöltés kedvéért, egy zenekaregylet keletkezett, melynek tagjai közül mindegyike egy bizonyos hangszerrel ismerkedvén meg, zenekari gyakorlatok segélyével

annyira begyakoroltattak karmesterünk által, hogy utóbb kisebb mérvű zenekari hangversenykísérletek rendezésével is képesek valánk időről időre megpróbálkozni.

Az egyleti élet eme meghonosítása azon rendkívüli hasznos eredményt biztosította legalább nagyjában, hogy az ifjúság el lévén foglalva s gondolkozás s cselekvésmódja komolyabb irány felé tereltetvén, az unalom s semmittevés csábjainak nem volt annyira kitéve. Azok pedig, akik már természetüknél fogva is az okulásra s tanulásra szívesen hajtottak, kellemes, könnyed módon s eszközök segélyével feltűnőleg gyarapodtak az erkölcsök pallérozódását, a komolyabb eszmékkel való foglalkozást, s a társalgási jobb ízlést illetőleg.

Ezen egyletek keletkezésének benyomása alatt írám meg első újságcikkemet, Okolicsányi Lajos főiskolai felügyelőnk s Hunfalvy Pál tanárunk beiktatási ünnepélye alkalmával. [...]

ELSŐ KÍSÉRLET

[...]

1843. évi június 20-án, éppen 19. születésem napján tettem le utolsó szakvizsgámat; másnap már tudtam calculusomat, mert a testimonium* minden pillanatban kiadható volt. Ami azontúl következett, az ünnepélyek, a felsőbb osztályok dísz-zárvizsgája, a búcsú-szónoklatok stb., az mind már csak sallang volt, odaillő, sőt lélekemelő sallang, de nem egyéb már, mint egy szabad, iskoláit – tanulmányait még nem – végzett ifjú kebel túláradozása.

Kilenc évi szakadatlan – mert betegség sohasem zavart meg tanfolyamom egész tartama alatt –, ha kitűnő nem is, de szorgalmas, a legkülönfélébb viszonyok között lefolyt iskolázás után

* bizonyítvány

szabaddá lenni, ez nagy szó, melyre bizonyosan mindegyikünk örömmel telt kebellel emlékezik vissza.

Három érzés cikázta keresztül benső lényemet, mikor a felszabadulás érzésén elmerengék: viszontlátni s közelében maradhatni anyámnak, akit hőn szerettem; megválni nevelőmtől, akit nagyra becsültem; megnyerni kezét annak, akit imádtam.

Midőn ezeket mondom, nem úgynevezett „nagy szavakat" hangoztaték, mert tettek által bizonyítottam be, hogy e háromságnak híve maradtam mindvégig.

Anyámnak én maradtam azon egyedüli gyermeke, aki halála órájáig mellőle nem távozott, a haldokló utolsó sóhaját felém lehelé, én fogtam be elalélt szemeit.

Nevelőmtől azóta soha meg nem váltam, öreg koromig tanácsadóm s barátom, és ami mindennél többet bizonyít, a kettőnk között fennálló viszony mellett, jóakaróm maradt. Aki némi emberismerettel bír, kénytelen lesz bevallani, hogy 54 év hosszú „próbaidő".

Annak irányában, akit imádtam, hogy jártam el, e közléseim közben már elmondottam. Sohasem éreztem magamban az önösség azon túlkapását, mely kész egy pár évi rövid boldogság fejébe: másnak hosszú életét áldozatul odadobni. Memento mori!

Mikor Késmárkról visszatértem „ősi fészkünk"-be, azon érzés fogott el, melyet a francia e szavajárása: „entre chien et loup"* oly jellemzetesen tud kifejezni. Szabad voltam ugyan, amennyiben az iskola porát saruimról leráztam, de nem valék független s önálló. Jövőm bizonytalanul ide s tova száguldozó eszmék káoszában mosódott el, mint az, aki sötétben halad egy nem ismeretlen ugyan, de lábai alatt mégis bizonytalanul derengő ösvényen. Mehr Licht!** – mondá Goethe, e nagy szó ráillett e picinke tépelődésre is.

* „se ilyen, se olyan" (szó szerint: kutya és farkas között)
** Több világosságot!

Otthon nem találtam mindent úgy, mint ahogy reménylém; a csend, béke és nyugalom, a családi élet e megbecsülhetlen kincsei, mintha kiköltözködni készültek volna ősi fészkünkből, olyszerű jelenségeket valék kénytelen észlelni.

Legidősebb nővérem, Júlia férjhezmenetele még mindig bizonytalan volt, mert akkor a „divorçons"* még nem volt oly könnyen létesíthető, mint mai napság.

Másod nővérem, Eliza, most már évek óta Majthényi Péterné, családi körülményei éppen nem fejlődtek oly irányban, mely mireánk, közel állóira nézve megnyugtatónak lett volna mondható.

Húgom, Mari, a serdülő leányka korát élvén s beteges lévén, ily viszonyok között mi reménnyel tekinthetett jövője elé?

Édesanyám mindezt átérezte, s e gyötrelmek súlya alatt sokat, de hallgatag szenvedett.

Mindezek mellé még egy nagy csapás sorakozott, mely habár közvetlenül nem is érinté családunkat, de súlyosan nehezedett azokra, akik atyánkfiaink közül éppen legközelebb állottak hozzánk.

Andor bátyám, az 1839. országgyűlésen hozott váltótörvény egyik legelső áldozata lett. Gazdag emberből, nehány évi, akkor lábrakapott, helytelenül felfogott s kezelt üzérkedés után, csődött mondott. Mint becsületes ember, idejekorán tette meg ez elhatározó lépést, miáltal saját becsületét s hitelezőinek vagyonát teljesen megmentette ugyan, de azért e válság mégis mint tönkrejutott s szerencsétlenül járt legközelebbi s legkedveltebb atyánkfiát ért csapás, bánattal s gonddal árasztott el mindnyájunkat.

A közel szomszédságban a velünk sűrűen érintkező gróf Ráday Gedeon családját szintén leverő gyász érte, amennyiben a feltűnő szép s angyali jóságú grófnő, hetedik gyermekét – az 1883-ban elhalálozott honvédelmi minisztert, ifj. gróf Ráday Gedeont – szülvén, tejlázban alig kétnapi betegség után elhalálozott. Ráday Gedeon e gyászeset behatása alatt elköltözött Pécelről, ősei kasté-

* „váljunk el"

lyából s Ikladon – Aszód szomszédságában – telepedett le. Sokat jártam odaát, minek folytán viszonyom Iklad urával mind szorosabbra fűződött, ő lévén utóbb az, aki a nagyvilágba bevezetett. Az Ikladon tartani szokott, igen fényes szarvasvadászatok alkalmával ismerkedtem meg koszorús költőnkkel, Vörösmarty Mihállyal, Erkel Ferenc zeneköltővel, Fáncsy Lajossal, a Nemzeti Színház nagyérdemű tagjával. Miska bácsi – amint Vörösmartyt általánosan címezték – nagy előszeretettel viseltetett a jó pezsgő s finom szivar iránt. A pezsgő iránti eme előszeretetének köszönhetjük a „Fóti dal"-t, melynek örök-szép költészete akkoron mindegyikünk emlékébe volt vésve. De Miska bácsinak eme teljesen jogosult jó ízlése mellett még azon bogara is volt, hogy pezsgőjét meg szivarjait is maga szerette gyártani. Mindig rettegéssel fogadtuk, ahányszor a koszorús költő saját készítményű eme nyalánkságokkal kínált meg. Dalt kérünk, Miska bácsi, de nem bort s még kevésbé szipákot, amint akkor a szivart elnevezték, ezt válaszoltuk rendesen a hízelgés hangján.

Néhány havi otthonlét után, anyám beszerezte a függetlenségem s önállóságom legszükségesebb attribútumait. Egy tágas szoba lett számomra berendezve az ősi fészekben s bútorral s fehérneművel bőven ellátva. Két cselédet szabad volt fogadnom, egy fogatot s hátas lovat beszereznem.

Az akkor dívott árak minőségének megítélhetése szempontjából ide iktatom édesanyámnak benyújtott kiadási jegyzékemet.

Egy pár pej 5 éves 15 markos magyar csikó ára	300 forint
Egy pár legjobb minőségű hám ára	40 forint
Egy könnyű, saját hajtásra készült hintó, Kutschir-kocsi ára	250 forint
Egy 4 éves már nagyjában belovagolt félvér angol hátasló báró Wesselényi Miklós fajából, ára	300 forint
	890 forint

A lovat annyira kedvelém, hogy függetlenségem s önállóságom jelvényei közül ezek nyerék meg leginkább tetszésemet, s nem csoda, hogy hajdani szeles s élénk természetem ismét fel kezdé ütni fejét, két pejcsikómon azonnal elindulván próbaképen Várpalotára, bemutatandó magam Zichy Miklós barátomnak szabad ember gyanánt.

Néhány napi ott mulatás után visszaindulván, a nagy forróság miatt éjjel 11 órakor, vacsora után utazék el Várpalotáról.

A pejcsikók vígan ügettek az éj hűsében s a kitűnő országúton; azt képzelém, hogy akár megállanom sem kellend Pestig, de már hajnalban Tétényben mégiscsak megitattam; onnan elindulva s beérkezvén a Színház térre, mialatt Fuchs boltjában szivart vásároltam, a bérkocsisok megitatták lovaimat, azt állítván, hogy bátran tovább indulhatok Aszód felé. Kerepesen ismét megitattam, mert felmelegedvén az idő, lovaim oda sem hederítettek a zabnak; délben 12 órára Aszódon érkezém ugyan meg, de szép okosan alul a kapu előtt állottam meg, mert a kastély erkélyéhez vezető partra fel aligha jutottam volna már.

Tizenhét mérföldet egy huzamban tenni meg két itatásra, oly eredmény, mely ritkítja párját: azt vártam, hogy a szegény két pára e szép eredményt aligha élendi túl: semmi bajok sem lett s nehány napi pihenés után éppen oly vígan ügettek, mint mikor Várpalotáról kiindultam.

De nem csoda, hogy szabadságom s önállóságom első szakában fogatommal egynémely, ehhez hasonló, veszélyes kísérletek lettek jelenetezve; hisz az egész társaság csupa ember- s lócsikókból állott, mert magam, kocsisom s két lovam együttesen 45 évnél többet nem képviseltünk, s azt váltig tudjuk, hogy van akárhány ember, akinek egymagában csakis e korban jön meg – esze.

Anno domini 1843 december havában, mint 19 éves ifjú, felkészültem Pozsonyba indulandó, hogy az ott időző országgyűlésen, mint gróf Ráday Gedeon Pest vármegye követének írnoka jelen lehessek. Felkészültem, mondom, mert hisz egy, a világba lépő uracsnak mindenféléről kelle gondoskodnia, hogy álláshoz, melyet elfoglalni óhajt, méltóan s azzal arányban léphessen fel.

E készülődés első eredménye egy igen ízlésesen, a családi színekbe öltözött huszár-legény volt, mert akkoron képzelni sem tudtam magam folytonosan körülöttem lévő cseléd nélkül. Az 1848–1849. év, mikor a katonáskodás eddigi minden szokásaimat örökre megváltoztatta, e tekintetben is segített rajtam. Mióta a katonai pályát elhagytam, magam pakolok be és ki, magam rakosgatom be ruháimat s fehérneműimet, sem a vetkőzésnél, sem az öltözködésnél jelen lenni soha senkinek sem szabad, általában cselédet, különösen férfi cselédet magam körül semmi szín alatt nem tűrök.

Egy téli idénynek megfelelő öltözeteimet, a túzokszín, legjobb minőségű angol coachman kelméből készült téli és utazó kabáttól kezdve a hímzett, fekete s fehér szalon-mellényig, Eisele uram a legízlésteljesebben állította össze, úgy annyira, hogy az 1843–44-i országgyűlési fiatalság legjobban öltözött egyik tagja bizonyára én valék. Eisele volt akkoron nemcsak Pest, de az egész Monarchia legjobb s legízlésteljesebb szabója, de legdrágább egyszersmind, azon egyszerű oknál fogva, mert tudta szegény, hogy ritkán s nehezen jut pénzünkhez.

Mikor Eisele uram az ötvenes évek elején üzletével felhagyott, akkor amint nekem mondá, 94 000 forintja volt künnlevő számlákban: az én nevem is ott tündöklött az arany vagy fekete könyvben, amint éppen nevezni akarjuk, anélkül hogy ő ezért neheztelt volna, mert én rossz, de pontos fizető voltam, azaz, ha egyszer megígértem, hogy fizetni fogok, akkor mérget vehetett adott szavamra. Na persze az ily értékes ígéretet gyakran nem tehetjük, s

így néha sok víz folyt le a Dunán, amíg ismét egyszer eszembe jutott szavamat adni arra, hogy fizetni fogok.

Az Eisele-üzlet különben még mindig létezik, mert az ő visszavonulása alkalmával első szabásza: Wagner s ettől azután Weinmayer és Hertsko vette át az üzletet, aki még jelenleg is bírja. Én magam ezen üzletben varratom ruháimat 1843 óta, amikor ugyanis utolsó vizsgámat tettem le s szabad emberré lettem; addig anyám nem engedte, hogy Pest legelső szabójánál dolgoztassak: tanuló koromban nekem Machó dolgozott a Kígyó utcában.

A szükséges lábravalót Erlesbektől szereztem be, aki kitűnő cipellős volt, de nagyon szerette a szűk cipőt és a magas sarkot; amit meg én nem szerettem, mint olyan, aki a lábamra hiú voltam, s azért viseltem mindig bő cipőt, mert tudtam, hogy a kényelmes lábbeli dacára is, a valóban nemes alkotású láb meglátszik és kitűnik a bő cipő mögül is.

Berendeztem magamnak ez alkalomra egy ügyesen összeállított úti öltöző-készüléket, először életemben: amely naplómtól, levélpapíromtól, számadó könyvemtől kezdve mindazt tartalmazta, ami kefe, fésű, illatszer, szivacs, szappan stb. dolgában öltözködéshez és mosakodáshoz szükséges. E készüléket katonáskodásom idejének kivételével, egészen 1855-ig használtam, amikor egy egészen újat s sokkal pompásabbat szereztem be, de amelyet első, e készülék kíséretében tett utam alkalmával, Váctól Győrig, a gőzhajóról szép csendesen elloptak bőröndömmel együtt. Pedig Isten látja a lelkemet, ez egyszer legalább nem mondhattam: „cherchons la femme!"*

Az itt említett készülékekhez még két tárgyat kell sorolnom, melyek felemlítése már csak azért is érdekkel bír, mert sem egyike, sem másika e tárgyaknak mostanság s már régtől fogva használatban s divatban nincsen többé.

Akkoron ugyanis köpenyeg helyett – bundát csak évek múltán

* „keressük a nőt!"

szereztem – szűrt hordottak volt sokan: többnyire cifrán kivarrottakat, s nem ritkán csínnal s a fényűzés bizonyos nemével kiállítva; akkori szűrömre most is emlékszem, mert nagyon szépnek tartottam s épp ezért kedveltem is nagyon; sötét hamuszín kelméből készült volt, feketére kivarrva, egyszerűen, borsodi divat szerint. Télen a szűrhöz úton bárányból kis süveget viseltünk, éppen olyant, milyent húsz évvel körülbelül utóbb a magyar viselet felkapásakor hordottunk.

Az utolsó úrfi-kellék, amelyről meg kell emlékeznem, a nélkülözhetetlen pipatok volt, mely tölcsér alakú és csínnal készült bőrtartány aljában muskatály, verpeléti s török dohány, acél, kova, tapló s a pipák tisztításához szükséges műszerek valának elhelyezve. Ezen tárgyak körül egy-egy, arra készült, külön rekeszben 5–6, hosszúszárú tajtékpipa s legalább vagy három csibuk, vulgo török pipa illesztetett be egymás mellé. A tok felső részéből kiálló pipaszárak, nehogy azokat a por belepje, egy külön e célra készült vászon- vagy szarvasbőr zacskóval bevonva. Én különösen büszke voltam e készülékemre, mert kevés számú, de válogatott tajtékpipáim között három darab, Nagy-féle, első osztályú pipa díszelgett s csibukjaim között két valódi, török eredetű fényeskedett.

Így felkészülve s anyám által bőven ellátva minden csak kigondolható fehérneművel s Baliczki-féle kesztyűkkel s nyakkendőkkel kistaffirozva, lettem anyám elé rendelve karácsony napján.

Anyám komolyabb volt, mint más alkalommal szokott volt lenni; nem csoda, hisz csak nehány hónapja, hogy kikerültem a nevelő keze alul, s ez volt első szabad röpte az ő idősebb s nagyon szeretett fiának. Nagyon alázatos lehettem s simulékony, mert anyám komolysága csakhamar engedett s a megszokott kedélyességnek adott helyet.

Mindenekelőtt azt kérdé: Rendben van-e mindened, fiam? Amire azt válaszolám: Igen, anyám – s elbeszélém neki apróra mindazt, amit elpakoltam. Szegény jó anyám, mindig csak azért

neheztelt reám, mert az otthon készült ingeket ócsároltam, s soha városban azokat viselni nem akartam. De okos voltam ám ez egyszer s különösen elmondám neki, hogy a varrónője készítette ingeket, miután azok igen jól sikerültek, mind elviszem magammal. Jólesett neki e kis előzékenység.

Második kérdése az volt: Van-e pénzed fiam? Nincsen, édesanyám – hangzott a válasz. Akkoriban megállapított évdíjam 100 ezüst forint volt havonkint, négy ló-, két cselédtartás, s ha falun vagyok anyámnál, magamnak s cselédeimnek koszt; amint kiléptem a házból, magamnak kelle gondoskodnom mindenről. Ezen első kirepülésem (Ausflug) alkalmából, amint az Csiky Gergely a „Rosenkranz és Güldenstern"-ben mondja, vagy pedig kirándulásom alkalmából, amint az én mondom, azt reménylém, hogy egy kis „Culagot"* fogok kapni. Nem is csalódtam. Mert mikorra édesanyám szavai elhangzottak, anyám felkelt s íróasztala fiókjából két darab százast vett ki (sok pénz akkoriban) s azokat kezembe nyomta, ezt mondván: Figdor majd megküldi rendesen havi pénzedet. Figdor volt még atyám idejéből azon nagykereskedő, aki rendesen a gyapjút vette meg s egyszersmind a házi bankár szerepét vitte. Volt alkalmam az utóbbi években még közelebbről megismerkedhetni Figdor úrral, de annyit mondhatok, hogy egyike volt a legbecsületesebb s tisztességesebb embereknek, kiket valaha ismertem. Nem hiába szerette a szép lovat s szép asszonyt. Ezen introductio, amely engem egészen felbátorított s „á mon aise"** helyzetbe juttatott, anyám maga mellé ültetett s nehány komolyan intő szó után a következő utasítással látott el, melynek minden egyes szava, még most, negyvennégy év múltán is, fülemben cseng.

„Azt kívánom tőled, fiam – kezdé anyám komoly, de kedélyes hangon –, hogy soha adósságot idegen jótállása mellett ne csinálj. Saját vagyona felett mindenki szabadon rendelkezik, a más

* „pótlékot"
** „nekem kényelmes"

vagyonát, vagyis a mások jótállását, még akkor sem szabad igénybe vennünk, ha bizonyosnak gondoljuk azt, hogy nevünk aláírását tiszteletben fogjuk tarthatni. Nincsen bizonyos a világon semmi, csak a halál: der Mensch denkt und Gott lenkt!* Ha adósságot kell csinálnod, ám szólj nekem, s ha pénzt nem adhatok, odaadom nevemet; nekem alkalmatlanságot nem csinálsz, mert hisz ha igénybe veszed pénzemet vagy nevemet, úgyis csak a magadét költöd el, én pedig legalább mindig tudni fogom, hogy állsz financiális tekintetben."

„Kötelességem továbbá – folytatá anyám, egy kis szünet után – szívedre kötni azt, hogy a jóneveltség és illem szabályainak ügyekezz mindenkor kellőleg megfelelni. Szükségesnek tartom ezt különösen e pillanatban kiemelni, mikor elhagyva az atyai házat ezentúlra a nagyvilágé lész s felelni leendsz köteles magadviseletedért és cselekedeteidért, sem én, sem nevelőd nem leendvén mindig oldaladom, hogy intsünk, óvjunk vagy bátorítsunk, mikor az célszerűnek ítéltük."

„Légy figyelmes, előzékeny s szolgálatra kész mindenki iránt, de különösen a nők s a náladnál idősebbekkel szemben; ne bánj durván senkivel, s ne tartsd magad feljogosítottnak ily bánásmódra még akkor sem; ha tudod s bizonyos volnál afelől, hogy a veled szemben álló elnéző bánásmódra jogot nem tarthat. Der Gescheite und Gebildete giebt nach.** A cselédekkel akár tieid, akár idegenekéi, bánj úgy, mint itthon szoktatva valál: soha irányukba erőszakot ne használj, s minden szolgálatra kérd fel őket, s köszönd azt meg nekiek. Jó s hű cselédünk csak úgy lehet, ha jól és illedelmesen bánunk velök: a szegény ember sorsa mindig szánandó."

„Kissé ideges s érzelgős természetű vagy, kedves fiam, s ennek következtében gyakran izgult és lehangolt kedélyhangulat vesz erőt rajtad. Ügyekezz emez ideggyengeséget erős akarat s önura-

* Ember tervez, Isten végez!
** Az okos és művelt enged.

lom által lehetőleg csekélyre leszállítani s idővel egészen kiküszöbölni, mert ellenkező esetben eléggé előzékeny s simulékony lényed dacára, nem ritkán magadnak s másoknak is terhére lész. Ha érzed, hogy ez izgalom megrohan, kerüld a társaságot: vagy ha már okvetlen kell ily hangulatban emberek között megjelenned s társaskörökbe vegyülnöd, ne hadd el magad s önmegerőltetéssel bár, de mégis ügyekezz társalogni előzékenyen s szívélyesen éppen úgy, mintha semmi bajod nem volna. A legtöbb esetben az emberek kellemetlen s szeszélyes magaviselete onnan ered, mert ideje korán nem ügyekeznek megszokni azt, hogy bármi lehangolt kedélyállapotban legyenek is, mindig kellőleg megfeleljenek az illem s embertársaik iránti jó magaviselet legkezdetlegesebb szabályainak. Nincsen csúnyább, mint az olyan ember, aki rossz kedvének s izgultságának parancsolni nem tudván, alkalmatlanságára van azoknak, akik kénytelenek vagy kötelesek vele társalogni s szeszélyeit eltűrni."

E szavak elmondása után anyám elhallgatott s zavarttá s habozóvá lőn. Egy kis idő múlva szép, nagy, kifejezésteljes szemeivel reám nézett, elmosolyodott s ezt rebegé magában: „mégis elmondom neki". Anyám jóságteljes s szeretetteljes pillantása ismét bátorságot öntött belém, mert tapasztalván anyám zavarát s habozását, ijedtség s izgultság vett rajtam erőt.

„Talán nem is kellene azt elmondanom neked, ami még szívemen fekszik, kezdé ezután mosollyal ajkain anyám, de tapasztalván azt, mi előszeretettel viseltetel a nők iránt s tudván azt, ezek mennyire kényeztetnek téged, jó, ha útravaló gyanánt elmondom, hogy: nem arany mindaz, ami fénylik. Kedves fiam! Tűzd ki magadnak minden viszonyok között megtartandó szabályul s férfias kötelességedül azt, hogy soha férjnél levő nővel viszonyt kezdeni, illetőleg azt csábítani s általa magad csábíttatni nem fogod, ha csak szentül el nem vagy határozva arra, hogy ama nő becsületét házasság által megmenteni kész vagy. Ti, legényemberek, különösen ily fiatal korotokban, nem ismeritek a férjnél levő nő helyzetét, belső világát; a külszín után ítéltek s aszerint,

amint szívetek vagy szenvedélytek azt óhajtja vagy parancsolja, jártok el. A férjnél levő nő belélete – akár boldog az, akár nem az – egy szentély, melyhez aki nyúl s lerombolja, köteles, ha ugyan bírja tenni, azt újból megalkotni; nebántsdvirág természetével bír e szentély, melyet egy érintés elhervaszt, de a legtöbb esetben a leggondosabb ápolás sem képes többé felvirágoztatni. hacsak egész odaadással nem ápolják azt hosszú időn át, mit a megfeledkezés egy pillanatában semmivé törpítettek."

Ezek után anyám megcsókolt s szokása szerint oda nyújtá nekem kezét, s én kezét megcsókolva, könnyes szemekkel távoztam, egy új világgal s törvénykönyvvel lelkemben.

Igen, úgy van. Nem az írott, de az átérzett, a magunkba felszívott törvény szelleme az, ami eltántorodnunk nem enged, ahányszor gyengéknek, elaléltaknak érezzük magunkat.

Soha anyám e rendeleteit meg nem szegtem, ha csak abban nem, hogy legjobb ügyekezetem s a végtelenig menő erőfeszítés dacára is gyakran kifakadtam, különösen fiatalabb koromban, mikor nyugodtan s elölve bennem az izgalom szavát, hallgatni lett volna kötelességem. De ilyenkor mindannyiszor anyám szavait híva vissza emlékembe, kész voltam hibám bevallására s annak jóvátételére, bármi áldozatba került is az szegény lelkemnek.

Soha senkinek vagyonában kárt vagy alkalmatlanságot nem okoztam; soha a nők iránti kötelességeimről meg nem feledkeztem, még akkor sem, mikor azok teljesítését inkább túlbuzgalom, mint lovagias vagy férfias öntudat sugalmazta.

Nehány nappal utóbb kocsira ültem s behajtottam Pestre s megszálltam a „Vadászkürt"-ben, mely tekintélyes fogadó akkoron Kovács Mózes tulajdonát képezte. Gőzhajóval akartam Pozsonyba indulni azonnal; elkéstem; a Duna zajlani kezdett, a gőzhajózás be volt állítva, a híd felszedve. Legokosabb lett volna postakocsira ülni s mint annyiszor, úgy most is, a döcögős országúton haladni szép csendesen Pozsony felé. De ifjúság ifjan gondolkozik! Meg az anyám ajándékozta kétszáz forint is szúrta szememet, s így tehát indulni akartam, mégpedig azonnal s gyorsan.

Kevéssel azután Budán valék a „Fehér farkas" című fogadóban a Víziárosban, ahol a „Schwarze Toni" a gyorsparasztok akkori főnöke, ugyanaz, ami Pálinkás a Pestről Gyöngyösig, Garasos pedig a Gyöngyöstől Miskolc vagy Tiszafüred felé vezető főútvonalon volt, tanyázott. Tőle 25 forintért egy kis lőcsös szekeret megvenni; vele 80 forintban kialkudni a vitelbért az „Au" korcsmáig vagy Pozsonyig; felpakolódzni s elindulni Nyergesújfalu felé, mindez egy óra műve volt. Öt órakor délután robogott ki szekerem Budáról s reggeli hat órára az„Au" korcsmába s onnan egy dereglye segítségével a „Zöldfa" szállodába értem s lefeküdtem aludni.

A „ZÖLDFA" SZÁLLODÁBÓL A NAGYVILÁGBA

Néhány órát jóízűen nyugodtam, mert törődött valék s átfáztam nagyon. Egész éjet parasztszekérben heverve, inkább mint ülve tölteni, a lovak sebes vágtatva robogván tova, annyira hányták a havat, hogy nem valánk képesek, huszárom s én, szembe ülve megmaradni szalmaülésünkön, nem éppen valami nagyon kellemes időtöltés s utazási mód.

Fölkelvén megfürödtem, felöltözködtem s reggeliztem. Körülbelül fél kettőkor indultam ki a „Zöldfa" szállodából a szemben elnyúló sétányra, ahol bizonyos valék afelől, hogy az egész divatos világ együtt leend. Első ember, akivel találkozám, mikor a sétányra értem, gróf Esterházy István volt – 1848–49-ben honvéd huszárszázados s jelenleg Pozsony megye főispánja. Feltűntünk egymásnak mint ismeretlenek, mert Pista barátom nem volt képes fölfogni s elérteni azt, telivér pozsonyi, a maga fészkét uraló mágnás létére, mint merészkedik egy feltűnően jól öltözött úriember megjelenni ezen ő birodalmában, anélkül hogy előbb neki bemutatva s nála bevezetve lett volna. Azonnal megismerkedénk, s alig néhány óra leteltével be lettem mutatva gróf Zichy Pálnak és

Jánosnak, gróf Berényi Ferencnek, gróf Bethlen Józsefnek, szóval mindazon fiatal társaimnak, akikkel azóta folytonosan a legőszintébb baráti viszonyban éltem. Akik akkoron egymással megismerkedtünk, vagy akik ott Pozsonyban néhány évi megszakítás után ismét találkoztak, azok csomóban, mint a jó falka, egy nyomon hajtottak mindaddig, míg hosszú idővel azután a békésebb színezetű politikai viszonyok s nézetkülönbségek, s az élet csapásai, talán akaratunk ellenére, de mégis némileg el nem idegenítették egymástól e szorosan egybeforrott pajtási kör egyes tagjait.

Délután jelentém magam főnökömnél, gróf Ráday Gedeonnál, aki a társaságban való bemutatásomat azzal kezdette meg, hogy elvitt a „Kis Casino"-ba, az ellenzéki mágnásság akkori tanyájába. A „Kis Casino"-ban lettem bemutatva: gróf Batthyány Lajos és Kázmérnak, gróf Teleki László és Domokosnak, gróf Vay Károlynak, gróf Zichy Manónak, gróf Pálffy Józsefnek, gróf Szapáry Antalnak, gróf Csáky Lászlónak, báró Mesnil Viktornak, báró Eötvös Józsefnek stb., akikkel utóbb folytonos társas és politikai összeköttetésben állottam.

Ugyanott találkoztam ismét gróf Andrássy Manóval és Gyulával, akikkel Pesten tanulókoromban annyit együtt mulaték, s ott újult meg kétévi megszakítás után ismeretségem Prónay Józseffel, akivel ez időtől fogva 1884-ben bekövetkezett haláláig jóban s rosszban osztozkoztam.

Mi benyomást tett első áttekintésre reám a „Kis Casino", leginkább bizonyítják naplóm 1844. év január 8-áról szóló följegyzései, hol a többek között ez áll írva: „Be lettem vezetve a mágnások liberális ellenzékének Casinojába; – szegény Magyarhon, – adtál uram esőt, de alig van benne köszönet; mert ezzel az ellenzékkel aligha megyünk messzire. De sebaj, legalább megtanulnak mágnásaink *magyarul*, s ez is nagy haladás a *magyarnak*." [...]

Társadalmi tekintetben az ellenzék a conservativ párttól egészen külön vált s nem is igen közlekedett egymással. E tekintet-

ben „peccabatur intra et extra muros"*; mert én legalább ezt helyesnek nem tartám, mert átláttam, hogy a többség társadalmi magaviseletével szemben alig maradt más a „törpe minoritás" számára, mint repressáliákkal** élni. Ezen fonák viszonyok gyakran kellemetlenül hatottak, különösen reánk, fiatalokra, akiknek az illem szabályainak megfelelőleg mindazon házakhoz kelle kötelességszerűleg járnunk, melyekhez részint családi, részint atyafiságos, részint a tekintély s tisztelet kötelékei vonzottak.

Mi azonban e bajon úgy segítettünk, hogy egypár „gros bonnets"*** kivételével az egész divatos női társaságot – gyakran a szülők ellenére is – a mi táborunknak hódítottuk meg.

Mi, fiatal ellenzékiek valánk a legelőzékenyebbek, legelegánsabbak, a legügyesebb táncosok, s legkitartóbb udvarlók, ha nem is legkiválóbb „epouseur"-ök.

Akkoron történt az, hogy a conservativek egy táncvigalmat rendeztek – az ő hiedelmök szerint fényeset –, melyből az ellenzékiek tutti quanti**** kihagyattak, egyszerűen mondva: meg nem hívattak. Erre azután viszonzásul a mi pártunk, az ellenzék amazok kizárásával rendezett egy oly táncünnepélyt a külvárosban, fekvő Pálffy-kertben, milyet Pozsony sem addig, sem azóta nem szemlélt. Egy-egy hozzájárulási részlet 1200 forintban lett megállapítva; kellett pedig vagy húsz ily részlet, hogy a bál rendeztethessék. Mind a húsz részlet jegyezve lőn, s azok, akik egy egész részletet áldozni nem voltak képesek, összeállottak többen, s néhány száz forintot áldozván ki-ki, kiteremték a megkívánt összeget.

Az ily jelenségek s a társadalmi téren való könnyelmű áldozatkészség, vulgo költekezés, még a későbbi években is napirenden volt közöttünk. Így például az 1854. évi farsangon Pesten, egyszerre

* „hibáznak a falakon kívül és belül". Idézet Horatius költői leveleiből. Értelme: az egyik fél éppoly hibás, mint a másik.

** jogosulatlan eljárásnak jogosulatlan eljárással való viszonzása

*** „nagyfejű"

**** valamennyien

csak azon vettük észre magunkat, hogy farsang keddjére nincsen táncvigalom kitűzve. Összeállottunk farsang vasárnapján hárman: gróf Zichy Manó, gróf Zichy Pál és én, s harmad napra fényes bált adtunk a pesti társaságnak az „Európa" szállodában, mely bál hármunknak 1460 forintjába került. De ki gondolt volna a pénzre, mikor arról volt szó, hogy politikai nézeteink s a nők iránti előzékenységnek s érdeklődésnek adjunk kifejezést.

A felebb említett fényes pozsonyi ünnepély alkalmával történt az, hogy többen, akik Kendeffy Kata grófnőért (most gróf Andrássy Gyuláné) „schwärmoltunk"*, a bál végeztével, kocsikkal rögtön nem rendelkezvén, bokáig érő hóban – cipőben és selyem harisnyában – kísértük, kengyelfutók módjára, a grófnő kocsiját a Pálffy-kertből a város kellő közepéig. A kapu alá érvén a kocsival egyszerre kisegítettük a nőket a hintóból s fel „brachiroztuk"** őket a lépcsőn lakásuk küszöbéig.

Szállást hosszasan kerestem, s végre nagy nehezen találtam is egyet a Hosszú utcában, egy régi rozzant házban, melyben a háziúr egy vénkisasszony kivételével, gróf Festetich Leó, egy német énekesnő s én laktunk. Házmester ez úgynevezett bérházban nem létezett: minden egyes szálláshoz egy körülbelül lábnyi hosszúságú kapukulcs volt adva, melyet az illető lakónak, ha este 9 óra után akart hazatérni, mindig magával kelle hordania – mert a vár úrnője pont 9 órakor saját kezűleg szokta volt végezni a kapuzárást. Az elsőbb éjjelek egyikén havas zúzmarás időjárásunk volt, hazafelé tartván a „Kis Casino"-ból, azon veszem észre magam, hogy kapukulcsomat otthon feledém. Zörgetni s dörömbölni kezdék a kapun minden csak rendelkezésemre álló erővel s eszközökkel, kő, bot, csizmasark, marok, mindez mozgásba hozatott minden képzelhető eredmény nélkül. Hosszas s fáradságos tevékenység s csontig való átfázás után, egy színicédulába göngyöl-

* „rajongtunk"
** „vittük, szállítottuk"

getett kapukulcs röpült lábaim elé; „cherchons la femme!" – az énekesnő megkönyörült rajtam, s én átléphettem ismét az elveszett paradicsom küszöbét. Másnap reggel kedves kötelességemnek ismertem, szomszédnőmnek megköszönni szívességét s visszaszolgáltatni neki clenodiumát.

Ezen eset alkalmából Ferenc huszáromat minden este a „Kis Casino"-ba rendeltem a kapukulccsal; de ezen igen célszerű rendelkezésemet nem tarthattam fenn csak rövid ideig, mert a fő Schnoferl (így nevezték akkoron az élcfaragókat), gróf Andrássy Gyula, ahányszor huszáromat látta, mindig csúfolkodva mondá: Dem Baron Gibitz sein Pony*, mert nyúlánk s rendkívül vékony termetemnél fogva ez volt Schnoferl adta nevem.

Nem maradt tehát más hátra, mint egyezségre lépni a német énekesnővel, mert kapukulccsal nem járhattam!

Egész télen át jól töltém időmet; dolgom éppen nem volt, feladatomnak: megismerkedni az emberekkel s viszonyokkal, tőlem telhetőleg megfeleltem.

Gyakran voltam hivatalos ebédre Gyürky-Vay grófnőnél, ami annyiban is emlékezetes reám nézve, mert ott tapasztalám először azt, hogy ebéd után a pipázószobába vonult a háziasszony vendégei kíséretében, megengedvén, hogy a feketekávé szörpölgetése közben szivarra gyújtson az egész társaság: az egész társaság, mondom, mert ott láttam először éltemben fiatal, úri hölgyet szivarozni.

Az ülésekbe nem valami nagyon szorgalmatosan jártam, de annál állandóbb s hívebb vendége valék a „Veres ökör" szállodának, ahol naponta az ülést követő órában közebédre gyülekezének az ellenzéki követek. A mi asztalunk elnökségét Palóczy László vitte, jobbra s balra tőle Bónis Sámuel és gróf Ráday Gedeon helyezkedtek el rendesen. Az én szomszédom gróf Széchenyi János volt, a mágnás-ellenzék egyik leghűbb tagja, aki engem

* Gibitz báró pónija

rendkívül megkedvelt, mert szívesen s könnyű felfogással tanultam meg tőle a „quaterkázás" nemes mesterségét.

Színházba ritkán jártam, mert nemcsak a városi német színház, de a Pozsonyban a dieta alkalmából ideiglenesen tanyát ütött magyar színház is rendkívül rossz s unalmas vala. [...]

Farsang alatt felvitt magával Almásy Pál Bécsbe: bérkocsisunk eléggé jól hajtott, de sokkal lassabban, mint ahogy már akkor, a parasztposták által elkényeztetve, kívántuk volna. Az úton utolért bennünket gróf Szapáry Antal s azonnal átültetett saját kocsijára; sebesen ügető négyes fogatával rövid időn beérkezénk Bécsbe az „Erzherzog Karl" hotelbe, ott szállandók meg.

Mialatt Almásy Pál saját ügyei után járt, én a színházakat s nyilvános mulatóhelyeket kerestem fel, mely alkalommal egy igen kedves, szőke, bécsi ifjú leánnyal volt szerencsém közelebbről megismerkedhetni. Első női ismeretségem hazám határán túl.

E kirándulásom alkalmával tettem látogatást s lettem bemutatva Bécsben gróf Andrássy Károlynak, Andrássy Manó, Gyula és Aladár atyjának, ki mint a szabadelvű ellenzéki mozgalom egyik leggeniálisabb vezérférfia, a párt által különösen tiszteletben tartatott s nagy népszerűségnek örvendett.

Meglepőleg hatott reám az, mikor gróf Andrássy Károlynál több rendkívüli szép s könnyűvérű hölgyet láttam otthonias feszteleséggel mulatni, mialatt a gróf maga elköltötte ebédjét. Mindez bennem az ismeretlen, az idegenszerű, a meglepetés s ámulat érzelmeit költé fel s félelmes izgatottságba ejtett, különösen mikor e feltűnő szép nők velem, mint gyermekkel játszadozni kezdettek.

Si jeunesse savais, et vieillesse pouvais!*

E nehány napi idegen földön s nagy városban való tartózkodás tetemesen tágította látókörömet s nem egy tekintetben bátorságomat s önállóságomat fejlesztette s emelte. [...]

* Ha a fiatalság tudná, ha az öregség tehetné!

A farsang fényes napjai lassankint tünedezni kezdének, s azon arányban, amint a napok tovaröpültek, mind nagyobb s nagyobb apály állott be pénztárcámban. Figdor rendesen küldötte el havi pénzemet, sőt még előlegezett is, sed quid hoc ad tantam sitim!*

Leszámoltam: elkészítém egyenlegemet: s íme kisült, hogy 500 forintra van legalább szükségem, hogy becsülettel búcsút mondhassak a koronázási városnak. Az első lépés meg lévén így téve, következett a kitűzött cél felé való végrehajtási eljárás. Kölcsönt annyit kaphatni nem reménylettem, de ha kínáltak volna is annyival, nem lett volna bátorságom ily összegnyi adósságot csinálni. Mint mikor a hajót veszedelem idejében megszabadítják minden csak nélkülözhető tehertől, úgy én is azon gondolkoztam, díszesen egybeállított legény-háztartásomból, mit nélkülözhetnék, hogy annak eladásából pénzt teremtsek elő. S íme eszembe jutott Hollinger kávéháza a sétatéren. Pozsony Zrínyije, a fiatalság gyűlhelye, a könnyelműség e menedéke, s annak tulajdonosa, aki szenvedélyes pipagyűjtő volt.

Elhívattam s megmutattam neki pipáimat. Azok láttára, mintegy önkénytelenül elárulta arckifejezése – ez az amateur-ök gyengéje –, mennyire szépeknek s értékeseknek tartja e nehány válogatott, fényesen tartott s kezelt példányaimat. Azonnal perfectté lőn a vásár, kétszáznyolcvan forinton megvette teljes pipakészülékemet, wie es steht und geht!**

E szerencsés véletlen előidézte jó kedvemben láttam hozzá az esteli öltözködéshez, midőn báró Bánffy János nyit be hozzám, aki a Pozsonyban állomásozó, Sándor cár nevét viselő sorgyalogezrednél főhadnagy volt. Alig mesélém el neki, mi fényes üzletet csináltam, s panaszlám el neki még fennlevő bajaimat, midőn jókedvűen ezt mondá nekem a biztatás hangján: „Ne törődj ily csekély bajokkal; jöjj holnap reggel hozzám a kaszárnyába s rendbe hozunk mindent."

* hanem mi ez ilyen szomjúsághoz képest!

** úgy ahogy van!

S csakugyan másnap nyolc órakor – az egész műveletnél e jókori kelés képezte reám nézve a legnehezebben megoldandó feladatot, már a laktanyában valék, ahol Jancsi szobájában egy ismaelitát találtam, amint akkoriban nevezni szokták a pénzkölcsönzéssel foglalkozókat, aki igen rövid tárgyalás után s tisztességes előre levonásba hozandó kamat mellett, nem 250 forintot, amint akartam, de 300 forintot adott nekem kölcsön egy 3 hóra kiállított váltóra.

A váltógazdaság kezdete!

Jancsi barátomnak szíves közbenjárását nagyon megköszöntem, noha nekie is nagyon kevés bajába került, mert a váltógazdaság különféle turnusok szerinti művelésének akkoron már úgy látszik nagyon kifejlett gyakorlottságával bírt, holott én teljes újonc valék a főhadnagy úrral szemben.

Szegény Jancsi, herkulesi alakjával az 1848–49-i hadjárat alkalmával oroszlán módjára harcolt ezrede soraiban, Damjanich és Leiningen alatt; megsebesült, de karddal kezében élte túl a tomboló vihart. Néhány évvel a forradalom után Erdélyben utazván, egy delelő állomáson ebéd közben csirkecsontot nyelt el, s halálra fulladt.

Egy hősnek így elvéreznie, mi szomorú végzet az!

Még aznap kifizettem tartozásaimat s nehány nappal utóbb lebocsátkoztam a Dunán Pest felé, s onnan csakhamar kisiettem anyámhoz falura, most már sem jégzajlás, sem hóförgeteg, hanem a pacsirta dala kísérte lépteimet.

S csakugyan joggal mondhattam mindezek után:

A „Zöldfa" szállodából a nagyvilágba!

IFJÚSÁGOM
1844–1859

TŰNŐDÉS

A Pozsonyban töltött több havi nagyvilági élet után, visszatérvén az ősi fészekbe, mindenekelőtt anyagilag s erkölcsileg ki kellett ezen első, ifjúsági hadjáratomat hevernem. [...]

Nem tudtam ugyan magamnak semminemű komoly s alapos szemrehányást tenni, valamely elkövetett helytelen vagy hibás tettem miatt; nem is foghattam magamra, hogy ama a nagyvilág bódító hatása alatt keletkezett néhány könnyelmű tettem az életre kiható szigorúbb következményekkel bírhatna; s mégis önirányomban megnyugodni sehogy sem tudtam, a fekete pontok folyton végig cikázták lelkemet, anélkül hogy egyikét vagy másikát bátran szemügyre mertem volna venni.

Az idő s a zajos életpezsgést felváltó magábavonultság mindent meg szokott érlelni: s így most is, amely arányban bensőmben az őszinteség túlsúlyra volt képes vergődni, – ugyanazon arányban tisztult öntudatom a magábaszállás s mindinkább derengő önismeret hatása alatt. Szemrehányással illettem magam, érezvén, miszerint azon életbe vágó s fontos, szívem választottjának keze elnyerését célzó elhatározással szemben, nem eléggé komoly, nem eléggé öntudatos vala magamviselete. Éreztem, hogy a függetlenségem s felszabadulásom első évében követett irány nem felelt meg mindenben a tanulókorom végszakában bennem érvényre jutott higgadtság s megfontoltság szülte nézeteimnek s elhatározásomnak; éreztem, hogy ahhoz, hogy valakinek jövő boldogságáért s sorsáért szavatosságot s kezességet vállaljunk, valamivel több kell, mint hő szerelem sugalmazta szeszélyes költői rajongás. Alig egy fél év választott el amaz ünnepélyes pillanattól, mely

végelhatározó leend egész életemre nézve; az idő sarkallt, férfivá kell lenned, ha majdan, szégyenpírtól kigyulladtan, nem akarod eszményképednek töredelmesen bevallani azt, hogy túlbecsültet magad, nem lévén képes az ígéret beváltására, a fogadalom betartására.

A húszéves ifjúnak eme tűnődései nagyon is indokoltak valának, ezt váltig bebizonyították a közel jövő eseményei s azok által irányított eljárásom. Nem valék eléggé könnyelmű s felületes arra nézve, hogy a lelkiismeret és öntudat bennem megszólaló szavát elnémítsam, s nem eléggé érett arra, hogy az élet alkotta ellenünk tornyosuló akadályokat legyőzni akár tudtam vagy mertem volna.

Ez érzelem vajúdott bennem, s gyötört mindaddig, amíg három évvel utóbb mint boldog arát nem láttam viszont azt, aki egyedüli lény volt e világon, akinek neve hallatára vagy kedves lénye láttára mindannyiszor lelkiismeretem fordulásai ébredének fel bennem.

Ne higyje senki, hogy az ifjú lenge kedélyét bánat s gyötrelem nem emészti gyakran. A gyermek bánatát a könnyzápor, – az ifjú lelki fájdalmát a dorbézolás mámora csillapítja: a gyermek könnyek árján felmelegszik, üdül s megkönnyebbül, – az ifjú a lelket ölő orgiák bűzhödt leheletén elfonnyad s elhervad.

Édesanyám komolyan s higgadtan megbeszélte velem mindazon általa kívánatosnak s szükségesnek tartott teendőket, melyek befolyása jövőmre csakis jótékony leendhet. Az ő akaratának hódolni – egyetlen közöttünk fennforgott ügynek kivételével – mindenkor kedves kötelességemnek ismerém; s így most is, az önállóságom s családunk iránti érdeklődést, nemkülönben a tanulmányaim folytatását s alakilag történendő befejezését illető minden óhajtásait, mint jövőmre nézve kívánatosakat, s oly buzgalommal hívséggel teljesítem, amint az tőlem éppen telt, mert ahhoz, hogy a jót jól is hajtsuk végre, rendesen több kell, mint amivel egy tapasztalatlan s kissé könnyelmű természetű ifjú rendelkezni szokott.

Legelső teendőmül ki vala tűzve Ármin testvéröcsém meglátogatása Késmárkon, zárvizsgája alkalmából.

Késmárkot régi helyén találtam: ismerőseim mind jó egészségnek örvendének, Ármin öcsém ha nem is éppen valami kitűnő, de eléggé jó vizsgát tett; Schmecks* fel lett általam keresve; Rainer gazda társas ebédjének ára még mindig csak egy huszas volt; Zsedényit várták, Veszter már jelen volt; s így számomra nem maradt egyéb hátra, mint feleleveníteni a régi emlékeket, s latolgatnom azt, ez év alatt mivé fejlődtem, s vajon az irány, mely felé elindulék, helyes-e vagy nem?

Megnyugtatva mindezekre nézve s elbúcsúzván öcsémtől s volt nevelőmtől, újból útra kelék, most az egyszer nem a Felföld általam ismert bércei, hanem az Alföld síksága felé, melyre csak homályosan emlékezém vissza gyermekkorom egy episódja révén, melynek reám nézve legfeltűnőbb, még emlékemben élő jelenségei: gulya, ménes, aranykert, poshadt víz, szúnyogháló, s ami mindennél iszonyúbb, szúnyogcsípések okozta elkínlódás valának.

Utam célja, mégpedig hivatalosan kijelölt célja: Tiszaföldvár, Heves megyében (most Szolnok–Jász–Nagykún megye) fekvő családi közös uradalmunk volt. Hivatalosan kijelölt célja pedig ezen utamnak az vala, anyám képviseletében részt venni tiszaföldvári uradalmi házunkban, egy ott egybegyűlő családi gyűlésen, mely családi összejövetelnek célja az lett volna: úrbéreseinkkel tisztába jönni a legelő-elkülönítés mindnyájunkra nézve fontos kérdését illetőleg.

De mielőtt eljárásom s működésem eredményét elmondanám, kötelességemnek tartom elregélni valamit – mert valóban regeszerű – arról, mint kezelték hajdan a családok közös vagyonát.

A tiszaföldvári uradalmat, mely Tiszaföldvár és Verseny helységekből s körülbelül $3^1/_2$ négyszögmérföldnyi területből állott,

* Ótátrafüred

egészen 1835-ig, a régi szokásnak megfelelőleg, mindig a család legidősebb tagja kezelte.

Ami termett, el lett adva úgy ahogy; ami eladható nem volt, az el lett osztva egyenlő ráták, fél, negyed, vagy nyolcad részek szerint. Akkoron az idősb, vagyis János ág két quartát, az ifjabbik Sándor ágon nagybátyám, Sándor egy quartát, s édesanyánk mint Károly özvegye szinte egy quartát kapott mindenekből osztályrészül.

Az osztalékok lovakból, tinókból, üszőkből, gyümölcsből, sajtból, mézből állottak, mely különféle osztály alá eső részek őszkor azután mindegyik osztályoshoz „in natura"* szállíttattak el, a Földvárból kiinduló béres-szekerek, csikósok, gulyások, hajdúk és majorosok segélyével.

Elképzelhető, minő állapotban jutott egynémely esős ősz alkalmával, az a vad csikó, tinó, üsző, sajt, alma stb. az egyes családtagok istállóiba s éléskamráiba.

Szegény édesatyám volt megindítója annak, hogy a barbár gazdálkodásnak e neme beszüntettessék azáltal, hogy a fundus instructus** elárvereztetvén, az uradalom bérbe adassék.

Nagy fáradságába került atyámnak e határozat meghozatala: végrehajtását már nem érhette meg, mert ez csak is 1835-ben a nyár folytán lett tettleg életbe léptetve.

Ekkor vittek le bennünket, fiúkat oda az Alföld egyhangú síkságára – e részben nem tartok Petőfivel, aki lelkesülni bírt ez élettelen pusztaságért –, hogy szemtanúi lehessünk, egy ősi gazdaság felbomlásának.

Ezen alkalommal láttam először s egyszersmind utolszor életemben úgynevezett szabad vadménest, amint nevezték, az egy pár száz lóból álló teljes állomány ágazatok szerint családokra levén elosztva. Mindegyik ily családi ág külön álló telepet képezett, mely pihenés alkalmával cirkalomszerűleg kimért körben hevert,

* „természetben"
** gazdasági felszerelés

az ág feje, az oda beosztott apaló körül. Éjszakára e családok mindegyike egy külön karánba tereltett a csikósok által, mely karánok trágyából, fecskerakás módjára készült, magas falak által körítve s tágas fakapuval ellátva, ugyanannyi, a farkasok, lókötők s egyéb ragadozó állatok ellen védbástyául szolgáló, kis erődítményeket képviseltek.

A ménes elárverelése e karánokban ment véghez, s ilyenkor nem ritkán megtörtént az, hogy egy-egy elvadult ló, a csikósok képezte láncolaton áttörtetve, a körülbelül 7–8 lábnyi magasságú karánfalat átugorván, a messze távolba száguldott el.

A ménlovak között volt látható egy telivér „arabs", rendkívül nemes állat, melyet I. Napóleon császár a lipcsei csata alkalmával használt volt; e ménló bátyám, báró Podmaniczky János tulajdonába ment át, s még azontúl évekig élt s mint rendkívüli, csodálatos vénséget elért állat bámulatott meg a pataji közös családi hitbizományi uradalom istállóiban.

A tiszaföldvári uradalom egyik pusztája homokos talajjal bírván, ami azon vidéken hazánkban ritkaságnak mondható, homoki puszta néven volt ismeretes. E puszta központjában az ott lévő majorsági épületek szomszédságában, nagyszerű, sok holdakra menő gyümölcsös lett ültetve, mely „arany kert" nevet nyert – s ennek termése, leginkább szép fajú alma, lett azután ősz idején a családtagok között elosztva s minden egyesnek lakhelyére szállítva.

Az akkori időben a Tisza s Körös vidékén annyi volt a kegyetlenül csípő szúnyog, hogy minden egyes ágy egy szúnyoghálóval bevont, mennyezet alakjában készült faállvány segélyével vala kalitkává átidomítva, melynek egyik oldalán létező ajtaján át kelle estende a fekhelybe bújni.

E műtétet megelőzőleg a szoba, felette rosszszagú szárított gyökérrel kifüstöltetvén, készíttetett elő a Morpheus szülte szép álomképletek teljes biztosságban való élvezhetésére. Ezen eljárás, bármi jóval átgondolt volt is, legtöbb esetben fogyatékosnak bizonyult be, mert a hálózatot körüldongó szúnyogok serege s az

ajtónyíláson áthatolt betörők az egyiptomi múmiaszerűleg elhelyezett, álmot áhítozó halandót úgy elkínozták, hogy mire reggel fekhelyét fáradtan elhagyhatá s a tükörbe tekintett véletlenül, arca olyszerű daganatok eltorzította alakzatot mutatott, mintha oly társaságban töltötte volna az éjt, melynek jelszavát az Alföldön ismeretes ama néhány uszító hatással bíró szó képezi: csak oda üss, ahol az esze lakik.

Nem kevésbé vala reánk nézve kellemetlen a Tisza vizének ivóvíz gyanánt való használása, már mosdásra is alig tarthattuk alkalmatosnak e poshadt, zavaros folyadékot, de hát még ivás céljára hogy szokhattuk volna meg.

Az egész Alföldön akkoron úgyszólván minden második ember hideglelős, s e betegség elhanyagolása vagy hiányos gyógykezelése következtében májdaganatos volt: mocsáros lég, rossz víz, s mindehhez felette zsíros, nehezen emészthető eledel idézte elő e leverő állapotot.

Aki mindezeket annak idején átélte, álmélkodva olvasá a fővárosi lapokban, tudósaink, szakférfiaink s tanáraink cikkeit s értekezéseit, melyekkel az 1863. évi szárazság okozta elégedetlenséget egy a Tisza-szabályozás ellen indított harc segélyével ügyekeztek lecsillapítani.

O beata simplicitas!* – így kiálthatnánk fel joggal ezek hallatára. Hát az a sok millió, melyet az 1863. évi csapásig megmentett földek ára s jövedelme képvisel, nem veendő számba? Vagy talán annak előtte, mikor mocsár lepte volt még el a Tisza völgyét, mikor vízi vadászatokat rendeztek s nádat vágtak ott, ahol most egymást érő majorok, szép lakházak, kastélyok díszelegnek, a műveltséget s haladást kedvelők nagy örömére, nem fordultak elő kivételképpen száraz vagy ismét túl a rendén nedves évek? Hát az 1790. évi szárazság, mikor a Budán székelő országgyűlésnek Pesten lakó tagjai nem valának képesek közönséges fogatjaikon átrándulni Budára, mert a hajóhíd a sekély vízállás miatt szerfelett

* Ó boldog együgyűség!

alá szállván, a két parton képeződött meredek lejtők csak gyalog vagy lóháton, de kocsin – hacsak előfogatot nem vettek igénybe – megmászhatók nem valának.

Bármit tartsunk Alföldnek, ezen par excellence magyar vidéknek anyagi és szellemi haladásáról, de annak mérveit megítélni csak az képes, aki e rónaságot a régi időben ismerte, s utóbb hosszas időköz után, változott viszonyok között újból viszontlátta.

Volt akárhány, valódi hazájától távol lakó birtokos, aki évek múltán e varázsszerű hatás előidézte változást szemlélvén: a „szülőföldem szép határ"-át nem ismerte többé.

A családgyűlés az úrbéresekkel a legelő elkülönítését illetőleg már napok óta folytatta az egyezkedési tárgyalásokat, anélkül hogy végeredményre jutott volna: az egyik fél szűkkeblűsége s a másik fél túlkövetelései lehetetlenné látszottak tenni egy olyszerű közeledést, mely alapul szolgálhatott volna egy majdan megkötendő egyezségnek.

Több napi ide s tova való üzengetések után, arra bírtam a családtagokat, hogy rendeljék be a gazdákat mind az uradalmi épület udvarába, hogy a helyszínén közvetlenül megindítandó eszmecsere útján lehessen folytatni az egyezkedési kísérleteket.

Ekkor már figyelemmel kísérvén az eddigelé e tárgyra vonatkozó megbeszéléseket, meglehetősen jól ismertem az ügyet, s bátrabban léptem fel, mint addigelé, jól tudván azt, hogy most vagy soha sikerülhet a mindkét félre nézve kívánatos közeledés.

Ily nagyszerű állományt érdeklő alkudozást, valamely kisszerű árverés módjára akarni vinni, alig mondható egyébnek cél nélküli fáradozásnál s idővesztegetésnél.

E meggyőződéstől áthatottan léptem az úrbéres gazdák körébe s kezdém velük megbeszélni az ügyet, nyílt, kedélyes s minden lehető hátsó gondolatot kizáró modorban. S végtére is ez hatott, mert alig egy órai szóváltás után, a gazdák egyhangúlag beleegyeztek abba: hogyha egy telek után az általam nekiek ígért 67 hold-

nyi közlegelő illetmény a család által engedélyeztetik, az egyezséget megkötik. [...]

Nemcsak osztályunkat tette lehetségessé ezen egyezség, hanem eredményezte rövid idővel azután azt is, hogy Tiszaföldvár községe örökváltsági alkura lépett a családdal, melynek tartalma szerint egy egész telek után ezer ezüst forint fizettetvén le örökváltsági díj gyanánt, az Alföldnek egy nagy községe, földjére s lakóira nézve teljesen szabaddá lőn. Szabad föld, szabad ember, ez akkoron hangoztatott szavakat tényleg életbe léptette a mi családunk, három évvel az 1848-i nagy szabadságot megelőzőleg. Aki az akkori idők szellemébe belé tudja magát gondolni, s e kis munkám révén némi általános fogalmával bírhat annak, mi elvek szerint lettem nevelve, csak annak lehet valódi fogalma arról, reám nézve mi lélekemelő lehetett mindaz, amit a tiszaföldvári úrbéreseinkkel bizonyos „douce violence"* segélyével keresztülhajtott egyezség véglegesen eredményezett. [...]

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS

A reám bízott teendők közül a két elsőbbet eléggé szerencsésen befejezém; öcsémet ugyanis meglátogattam, s zárvizsgáján egész ünnepélyességgel jelen valék; a családgyűlésen pedig mint édesanyám meghatalmazottja tevékenyen közreműködtem.

Megbízatásom harmadik részének végrehajtása elé most indulék, Nagyváradnak, Debrecennek, a Szilágyságnak; Szurdokra, Szolnok megyében, ahol leendő sógorom, báró Jósika Miklós, a regényíró nyaranta időzött.

Mi bátran utazgattunk akkoron egy-egy országon keresztül szekérkénk elé fogott egy pár ló segélyével. Ha most meggondolom, mennyi utat tettek meg kis lovaim, amíg Aszódról Hontnak,

* „szelíd erőszak"

Zólyomnak, Liptónak, Késmárkra, s onnan Eperjesnek, Kassának, Hidasnémetinek, Tokajnak, a Hortobágynak s Szolnoknak, Tiszaföldvárra értem, – szinte elcsodálkozom, mint mertem én csak képzelni is azt, hogy e szegény két pára elérendi még szerencsésen s baj nélkül Nagyváradot, Debrecent, Szilágysomlyót, Bonchidát, Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Medgyest, Segesvárt, Előpatakot, Hidvéget, Brassót, Fogarast, Szebent, Dévát, Dobrát, Aradot, Tiszaföldvárt, Szolnokot, Abonyt s végre hazatérőben ismét Aszódot. Pedig ezen egész utat, amint itt e néhány sornyi írásban elő van adva, végigügette a Fecske meg a Pille, debreceni hajcsároktól 180 forinton vásárolt, magyar, „két" kis lovam. A Fecske, amint neve fennen hirdeti, fekete, a Pille szögsárga színű volt, három kese lábbal, amire nagyon büszke valék, mert a francia közmondás szerint: „cheval de Troie, cheval de roi".*

Az adott viszonyok között a saját lovainkon való utazás természetszerűleg azt eredményezte, hogy a lóhajtás mestersége valóságos sporttá fejlődött ki, melyet lelkiismeretesen gyakorolnia kellett annak, aki nem akarta magát kitenni azon kellemetlen helyzetnek s esélynek, hogy pár mérföldnyi észnélküli hajtás után az országúton háljon meg, vagy gyalog sportot űzzön a legközelebbi faluig, lovai túlhajtás következtében teljesen kiállván.

Magam is, mozgékony természetemnél fogva, űztem ugyan a lóhajtási sportot, de részint mert nem rendelkeztem a kellő anyaggal – több gondot fordítván hátaslovaimra –, részint pedig és főleg, mert gyakran elragadott az idegesség és türelmetlenség, csak elvétve valék képes valamely feltűnőbb eredményt felmutatni, s gyakran belésültem túl elbizakodottság s türelmetlenség gátolta helyes számítás következtében.

E tekintetben azonban nem egy kiváló sportemberünk vala, akik egynémelyike valóban a csodával határos meneteleket vitt véghez.

Gróf Szapáry Ferenc, Abonyból – Cegléd közelében – a Toron-

* „Trójai ló, győztes ló"

tál megyében fekvő Rác-Szentpéterre, Babér és Deli nevű két félvér lován, egy itatásra hajtott le. Ugyanő igen gyakran Nagyváradról Kolozsvárra egy hajtással megpihenés nélkül menetelt.

Gróf Nimsch őrnagy két 600 forinton megvásárolt magyar lovon jókor reggel elindulván Hódmezővásárhelyről, egy huzamban behajtott Pestre (24 mérföld); itt megebédelvén, 1000 forintnyi fogadást ajánlott gróf Csekonics Jánosnak és Smittmer kapitánynak, hogy következő napon ugyanazon lovakkal visszahajt ismét megállapodás nélkül Vásárhelyre; a kínált fogadás azonban nem lett elfogadva.

Gróf Ráday Gedeon négy lovon, pereces gyeplővel hajtva az öreg Miska kocsis által, elindult Pestről s egy hajtásra ért ostorbontás nélkül Balatonfüredre.

Gróf Hunyady Ürményből Nyitra megyében Bécsbe; gróf Viczay pedig Hédervárról Győr megyében Pozsonyba, saját nevelésű keleti vérű négyes fogataikon mindig egy hajtásra értek be. Alberti százados két 300 forinton vásárolt magyar lóval Ménfőről Pestre (19 mérföld) hajtott itatás, etetés, megállapodás nélkül.

Az utóbbi divatba jött, felette költséges, váltott lovakon való úgynevezett parasztposta semminemű elővigyázatot, figyelmet, szóval sporttevékenységet nem igényelt: holott a saját lovakon való utazás csak úgy volt megtehető kielégítő eredménnyel, ha fogatunk minden alkatrészeit jól összeállítottuk, ápoltuk s kezeltük: ha meggondoltan, egyformán, csendesen s lovainkat minden haszontalan fáradságtól megkímélve tudtuk hajtani és az időt s eledelt helyesen osztottuk be s mérlegeltük.

Jósika Miklóst, a magyar Walter Scottot tulajdonképpen azért kerestem fel oly hosszú kerülővel, mert biztos valék afelől, hogy Julie nénémnek, kivel testvéreim közül mindenkor leginkább rokonszenveztem, nagy örömére fog válni e látogatásom. E két lény egymást nyolc évig szerette, amíg végre-valahára azt mondhatták: egymáséi vagyunk Isten és ember előtt. A kétkedés s bizonytalanság e hosszan tartó vajúdása alatt, egyetlen eset sem

Pesti bál az 1840-es évek elején
Medve J. rajza nyomán Vidéky K. acélmetszete
(Budapest Történeti Múzeum)

A ZSIBÓI KASTÉLY
Cserna Károly rajza

WESSELÉNYI MIKLÓS
Eybl, F. litográfiája
(Magyar Történelmi
Képcsarnok)

adta magát elő, mely akár az egyik, akár a másik részéről a hajlam csökkenésére, bizalmatlanságra vagy kételyre szolgáltathatott volna alkalmat. Azon pillanattól fogva, melyben habár a világ rendszabályai által meg nem engedve, egymásnak szerelmet vallottak, nyolc évig tartó küzdelmük s majdnem húsz évig tartó házasságuk alatt, mindig forrón szerették, az élet legváltozatosabb eseményei közben védték, a szomorúságban vigasztalták, betegségben pedig ápolni tudták egymást. Kristálytiszta érzelem, jellem s akaraterő által a tűzpróba elé vive.

Jósika Miklós válási perét illetőleg éppen akkoriban érkeztek jobb hírek, s mégis a jobb hírek dacára még három évig, vagyis egészen az 1847. évig húzódott el ügyök, míg végre megáldva lőnek.

Ily viszonyok között természetes, hogy ha már Julie néném maga nem látogathatta meg vőlegényét, nagy kedve telheték abban, ha az vállalkozik annak megtételére, aki minden titkaiba beavatott lévén, „alter ego"-ja gyanánt szerepelhetett, legalább képletileg.

Sohasem fogom tudni elfeledni ezen, a „csatolt részek" felé tett első utamat, annyi fáradsággal s bajjal értem el az ígéret e földét.

Békés megyén keresztül Nagyváradra igen szerencsés utam volt, annyival szerencsésebb, mert Biharország székhelyén több ismerősre találván, egy pár napot igen kellemesen tölthettem el.

Debrecent is elértem baj nélkül; de Debrecentől Nagylétán, Székelyhidon s az egész Szilágyságon át Szurdokig folyton vert az eső. Nem ok nélkül mondotta Márton, kocsis gyerkőcöm, mikor a debreceni akasztófa közelében elhaladván, azon egy akasztott embert láttunk himbálózni: báró úrfi, baj lesz, akasztott embert látni csúfságot jelent, térjünk vissza a „Fehér lóba", jobb lesz. Igaza volt, mert csakugyan a Szilágyság agyagos völgyeiben s bukkanóin nemegyszer közel valánk ahhoz, hogy csúfságot éljünk meg, annyira eltikkadt a Fecske meg a Pille is.

Mikor a szurdoki kis kastély elé behajtottam, olyszerű érzés

fogott el, mintha a paradicsom kapui akarnának megnyílni előttem; a megváltás szavát hangoztatám, mint az, aki az özönvíz elől egy száraz szigetre, vagy a Zahara pusztájában egy oázisra tudott szert tenni.

Igaz, hogy Szurdok, csinos környezetével, ízlésteljes berendezésével s az ott felém mosolygó kényelmes ellátással valódi oázist képviselt, csakhogy a Zaharáról szó sem volt. Sőt, ellenkezőleg minden ruháinkat ki kelletett aggatnunk a szabad levegőre, csakhogy megszáradjanak s ismét felvehető állapotba jussanak, mert bőrig átázott mindenünk.

Alig pihentem ki átázott voltomnak vizenyős kínszenvedéseit, s azonnal felkérém Jósika Miklóst, vinne át Zsibóra, a „kapcsolt részek" és az 1838-i Pest árvíz hősénél, báró Wesselényi Miklósnál teendők meg tiszteletünket.

A XIX. század oligarchikus ellenzékének eme typusa, mint valamely ős levente alakja élt képzeletemben, mert eddigelé sokat hallottam, s olvastam Wesselényi Miklósról, de soha alkalmam nem nyílt őt láthatni is.

Erdély legnevezetesebb két férfia, az egyik a hazai politika, a másik a nemzeti szépirodalom terén úttörő s kiváló egyéniség, itt egymás közelében élt, amely körülmény mindenesetre Szilágy és Szolnok megye ez elvonult völgyének bizonyos nevezetességet kölcsönzött.

Sokkal fiatalabb valék a szatmári pontok nevezetes kérdésének felmerülésekor, semhogy Wesselényi Miklós e kérdésben tanúsított országszerte híres szerepléséről világos fogalommal s közelebbi ismeretekkel bírhattam volna. De azon mythosszerű regekör, mely az árvíz alatt tanúsított áldozatkészsége, óriási testereje, feltűnő külalakja s rettenthetlen bátorságánál fogva személyiségéhez fűződött, annyival inkább vésődött emlékembe s költé fel kíváncsiságomat, mert báró Podmaniczky Andor, gróf Ráday Gedeon és báró Prónay Albert (Pest vármegye főispáni helytartója) társaságában gyakrabban megfordulván, sokat hallottam beszélni s regélni báró Wesselényi Miklósról, akivel az itt említet-

tek nemcsak meghitt baráti, de egyszersmind folytonos üzleti összeköttetésben is állottak.

Üzleti összeköttetés és az oligarchikus ellenzék vezére – mint tud megférni egymás mellett e két annyira eltérő fogalom?

Válaszom erre az: a divat csábjai s az anyagi haladás szülte előnyök nem ismernek sem sorompót, sem előítéletet, sem kisszerű idegenkedést, mikor valamely nyereséges üzlet megkötéséről s a szép jövővel kecsegtető összeköttetés fenntartásáról van szó.

S ez szerintem helyesen is van így, mert a kutyabőrből megélni mai napság már nem lehet.

Széchenyi István gróf kezdeményezése nyomán a negyvenes években a nemesebb lovak tenyésztése már szép virágzásnak indult volt; s nagyuraink éppen nem restellették gyapjújok mellett nemesvérű lovaik érdekében is ápolni egynémely üzleti összeköttetéseket.

Báró Wesselényi Miklós az itt felemlített mozgalomnak engedvén, Zsibón nagymérvű félvér angol, részint a régi erdélyi s spanyol, részint székely fajú kancákkal keresztezett ménest alapított. Az ily nagymérvű befektetés csak úgy fizethette ki magát, ha egyszersmind gondoskodás történik arról, hogy az évenkint bekötésre kerülő csikóállományt el lehessen illendő áron adni. Ez üzleti részt Wesselényi Miklós éppenoly ügyesen kezelte, mint magát a nemesített lótenyésztést, mert lovait ha még annyi lett volna is, mind jó áron el tudta adni – bankóban soha, de mindig aranyokban kötvén ki s vevén fel azok árát. Egy-egy Wesselényi méneséből kikerült hátaslónak ára 100–180 arany, egy méncsikó ára (melyek neveléséhez az erdélyiek különösen jól értenek) 300 és 400 arany között váltakozott; minden bizonnyal elfogadható ár oly időben, mikor egy négyéves csikónak felnevelése 120–150 forintnál többe alig került.

A zsibói ménesre vonatkozó közelebbi körülményeket s adatokat jól ismervén – házigazdánk nagy bámulatára a Regulus, Brutus, Duncan, Norma, Katinka fajok több ivadékára reá ismertem,

s el tudtam mondani azt is, mi áron lett eladva ezen ivadék atyja, anyja, nénje vagy fivére.

Wesselényi egész lénye s magaviselete komolyságot és öntudatosságot árult el. Mikor ez óriási test megindult s kastélyának termein végigmene, mikor mély basszus hangja megszólalt, az „ősi fészek" falai szinte rezegni kezdének, úgy érzém; annyira hatott reám megjelenésének kiváló cyclops erejére emlékeztető jellege. Barátságosan fogadott s örömmel vezetett végig mindenekelőtt – az akkor dívó szokás szerint – istállóin s mutogatta meg utóbb kocsin, a határban elszórtan, de feltűnően szépen elhelyezett ménesaklait, kivált miután lovaira vonatkozó egynémely észrevételeim s megjegyzéseim nyomán, egy, a lónevelés kezdetlegesebb titkaiba beavatott hyppologust* vélt bennem felismerhetni. Nem is mulasztám el behízelegni magam nála, elmondván neki, miszerint otthon két hároméves Regulus csikóm van, „Csárdás" és „Norma", melyekhez mint zsibói ivadékokhoz, nagy reményeket kötök. Ezen, akkoron csak amúgy könyv nélkül elmondott „phrasis" szóról szóra be is teljesedett, amennyiben ama felebb említett csikók legkitűnőbb vadászlovaim között is tudtak magoknak érdemes helyet kivívni s biztosítani.

Felette cingár, sovány, ifjú ember valék akkoron, hisz 84 font (42 kiló) súllyal lovagoltam közönséges vadászöltönyben; de mikor Wesselényi mellett haladtam végig Zsibó magas, templomszerű, boltíves istállóin, oly megsemmisülő vékonynak tűntem fel magamnak, mint egy irón.

A zsibói kastély egy XVIII. századbeli francia copf-stylű tágas nagy építmény, az akkori ízlés minden előnyeivel, de egyszersmind hátrányaival is bőven ellátva.

A várlak maga kissé elhanyagolt állapotot mutatott, amennyiben a tatarozás hiányai sok helyen szembeszökőleg sértették atekintetben szerfelett elkényeztetett, a rend s csínről való fogalmaimat.

* lószakértő

A zsibói istállókban nagyszámú cselédség vala a lovak idomításával, szelídítésével s gondozásával elfoglalva; e lovász gyerkőcök legnagyobb része cigányokból állott; e jelenség reám nézve megdöbbentőleg hatott, mert soha addigelé cigányt mással mint zenéléssel vagy vályogvetéssel elfoglalva nem láttam.

A későbbi években gyakran s hosszasabban mulatván Erdélyben s beavattatván az egyes családok rég lefolyt történelmébe, alkalmam nyílt meggyőződhetni arról, hogy e cigány gyerkőcök között, hajdanában legalább, nem ritkán akadt egy-egy Ruy Blas is.

Báró Wesselényi Miklós Zsibón való mulatásomkor, alig egy évesnél valamivel több fiatal házas volt, legidősebb, leghelyesebben mondva, egyetlen fia hathetes lévén. Neje egy Gräfenbergből való polgári származású nő volt, akit Wesselényi ott töltött gyógyidénye alkalmával különösen azért kedvelt s utóbb szeretett meg, mert a fiatal nő a beteg ápolása közben rendkívüli odaadásnak és figyelemnek adta jeleit. Wesselényinek neje iránt nyilvánuló kimért, feszes, minden kedélyességet kizáró magaviselete reám nem hatott kellemesen; mert én legalább sokkal kedélyesebbnek képzeltem az olyan házasfelek közötti viszonyt, akiket nem érdek és nem is parancsszó, hanem egyedül vonzódás s önzetlen szerelem hozott egybe.

A politikai napi kérdések megbeszélése alkalmával Wesselényi gyakran oly eszméknek adott kifejezést, amelyek bizonyos aristocratikus és oligarchikus zamattal bírtak. Erre én szerfelett meghökkentem, mert e nézetek mélyen sértették ellenzéki, tiszta vérű kedélyemet, amely éppen akkortájt élte szabadelvűségének mézesheteit.

E beszélgetések közben Wesselényi és Jósika is, mindig az akkor szokásos pártárnyalatok szerinti elnevezéseket használták, s majd „aulicus", majd ismét „Pechovics" és „Kubinszky" elnevezéssel illették azokat, akikről éppen szó volt.

Az ily elnevezések a kisebb s nagyobb párttusákhoz viszonyítva a középkortól kezdve mindenkor és mindenütt divatoztak. A Wel-

fek és Ghibellinek, a kékek és fehérek, a fehér és piros rózsa, a tory és whig, a kuruc és labanc, a Pechovics és Kubinszky elnevezés mind tulajdonképpen egy és ugyanazon forrásra vezethetők vissza: az esetlegesen felmerülő körülmények szülte elnevezés ragadván emez vagy amaz párt tagjaira, harcosaira, vezéreire, vagy főbb embereire.

[...]

Nehány kellemesen leélt nap után búcsúzván Jósika Miklóstól s fiaitól, nekem kortársaimtól, s egy isten hozzádot mondván Szurdok elvonult völgyének, Kolozsvár felé vettem utam, ahová különösen azért siettem most, hogy a nagy hírben álló, ott tartatni szokott nyári lóvásárt el ne mulasszam. Hazánkban egészen a hetvenes évekig dívott azon kisvárosias ugyan, de sok tekintetben előnyös s kellemes szokás, hogy a falun való találkozók mindig valamely névnap, a városi légyottok s végzendők pedig az országos vásár megtartásával estek össze. Akkor az ember bizonyos volt körülbelül afelől, hogy ismerősével vagy ügyfelével valamely József, György, Sándor, András, Miklós, Margit, Borbála vagy Anna napján találkozni fog, s ha ez óhajtásunk nem teljesült, ott volt közel kilátásban a Médard-napi vagy János fővételi országos vásár, amelynek alkalmával a most elmulasztottat helyre pótolni lehetend. Ellenben most, habár az uralkodóktól kezdve le egészen a falusi jegyzőig, folyvást jár-kel mindenki, mint az Orbán lelke, a biztos légyott megállapítása nagyon nehéz valami, mert az emberek egymásra sem találnak már abban a folytonos összevisszaságban.

Tekintettel akkori éleményeimre, tulajdonképpen nem a maga helyén van e megjegyzésem, mert én tavaszkor gróf Bethlen József barátommal Pesten találkozván, jóban maradtam vele aziránt, hogy Kolozsvárt a nyári lóvásár alkalmával, vagy ha ott nem, a Háromszékben fekvő Előpatak fürdőhelyen fogjuk egymást látni minden bizonnyal. De amint az utóbb elmesélendők bizo-

nyítják, én sem Kolozsvárott, sem Előpatakon – ahol pedig Józsi nővérével, a szépségéről híres Adél grófnővel reménylettem megismerkedhetni – az én pontatlan barátommal összekerülni képes nem valék, s Erdély bérceit keresztül-kasul utaztam, s ismét visszatértem a Galga völgyébe, anélkül, hogy egymásnak adott szavunkat beválthattuk volna. Pedig akkor vasút még nem volt, s a Szebenbe járó postakocsi s Biasini uram gyorskocsi-vállalatának kivételével semminemű vehiculum nem létezett, mely akár gyors tovaszállítás, akár gyakori közlekedés által megzavarhatta volna az emberek előre kigondolt terveit, vagy felizgathatta volna idegeiket, aminek az emlékezőtehetségre, azt tartják legalább, rossz hatása van.

Szurdokról Kolozsvárra utaztamban látogattam meg Bonchidát, gróf Bánffy József birtokát. Szerintem Bonchidán van Erdély legszebb falusi, nagyúri kastélya és parkszerűen ültetett s kezelt angolkertje. A kastély a renaissance-styl utolsó vonaglásai közben épült s mint ilyen határozott jelleggel nem bír ugyan, de nem is untat a copf-styl mindennapiságával. Tulajdonosa lakának legnagyobb részét eléggé ízlésteljesen s stylszerűleg éppen akkortájt újíttatta meg, de reám az agglegény lakta ódon termek mindig a meddőnek, a lakálytalannak, a jéghidegnek kellemetlen benyomását gyakorolták.

Csak nő képes a kongó termek egész sorát úgy berendezni s lakni, hogy az élet mosolya kiűzze azokból a porladozó ősök sötét árnyakat vető emlékét.

Gróf Bánffy József bonchidai istállóiban a zsibóitól egészen eltérő ménes- s díszlovakat találtam, amennyiben itt a faj kivétel nélkül régi, spanyol leszármazású, gangos, erdélyi vérből való ivadékra vala alapítva.

Először járván Erdélyben s Kolozsvárt, s megtudván Bonchidán, hogy hosszú Bethlen Józsi (Erdélyben mindenkinek van egy bizonyos ismertető neve) fia, az én barátom Kolozsvárt feltalálható nem leszen, a nagyfejedelemség székvárosába való bevonulásom az elhagyottság előérzetétől áthatottan ment végbe.

Elszigeteltségem nem vala hosszantartó, mert kocsimról úgyszólván közvetlenül a lóvásárba indulván, ott alig negyedórai körültekintés után Suini kapitánnyal a székely huszárok ezredéből ismerkedtem s barátkoztam meg.

[KOLOZSVÁR]

A kolozsvári lóvásáron elég ügyesen tudtam magamnak némi tekintélyes állást biztosítani s feltűnést gerjeszteni azáltal, hogy egy pesti lókereskedőtől s így tehát másodkézből, két igen szép Bánffy-féle, szürke, díszhintó-lovat vettem meg édesanyám számára, az alku oly módozat szerint köttetvén meg, hogy kötelezem magam azon esetre, ha a lovakat Pesten, odaérkezésem után hibátlan s a jelenlegihez hasonló állapotban átvehetem, azokért 800 ezüst forintnyi árt lefizetni.

Ezen alku annak idején a kikötött feltételek szerint csakugyan végre is hajtatott, s édesanyám e szelíd, de felette gangos két állatot halála napjáig használta.

Kolozsvár az első pillanattól fogva, melyben falai közé értem, megnyerte tetszésemet, s bizonyos otthonos, hazai, s mégis tiszteletet gerjesztő, ősi benyomást gyakorolt reám. Hisz Kolozsvár hazánk összes városai közül – Nagyvárad kivételével – az egyetlen régi magyar város. Többi, jelenleg bizonyos fokig magyar, hajdanában azonban tősgyökeres magyar városaink a török hódoltság idejében mind elpusztulának, s utóbb Budavár visszavétele után újra felépültek s virágzásnak is indultak részben, de lakosságukra nézve többé tiszta magyaroknak mondhatók nem valának, mert az elpusztult helyekre csődített telepítvényesek legnagyobb része német vala, s csak igen csekély hányada volt mondható magyarnak. Ez itt felemlített városok közé tartozik Győr, Fehérvár, Pécs s részben Szeged is, a többi mind vagy ősrégi német-tót felföldi, vagy teljesen újonnan alapított vegyes ajkú, de leginkább német

városok: amazok csoportjába tartozik Kassa, Eperjes, Lőcse, Késmárk, Trencsén, Nyitra, Pozsony, Sopron s a bányavárosok mind; emezeket személyesítik leginkább Temesvár, Arad.

A nyílt magyar városokról, melyek hajdanában alig képviseltek mást gazdag faluknál, milyenek most Debrecen, Miskolc, s ehhez hasonló, itt szólani feleslegesnek tartom.

Kolozsvár maga mint város éppen olyan, mint ama temérdek, ott régebben eladóvá tett, ős-családi (antique) ékszer; a réginek, a kopottnak zamatjával bír ugyan, s mégis örömmel vásároljuk meg, s szívesen használjuk, szívesebben, mint az újat, mert a történelmileg előttünk kedves emlékű, hajdani, igaz, tiszta magyar kornak tetszetősségével és lakályosságával bír. Magának a városnak színezete nem valami különös gondosságot eláruló, piaca meglehetős szemetes, kövezete rossz, járdái elhagyottak, s mégis bizonyos kedélyes malitiával küszködünk meg e bajokkal, mert tudjuk, hogy ama házsorok mind s ama semmi külső díszt eláruló kis épületek, melyek mentén e rossz járda s hiányos kövezet végigvonul, mindegyike egy darab magyar történelmet rejt magába [...]

Az ott látott épületek közül tetszésemet leginkább kivívta a piacon elhelyezett Bánffy-palota, melyben akkoriban Erdély gubernátora, gróf Teleki József székelt. E correct olasz renaissance-stylben épült palota Palladio műveire emlékeztet, s a maga egész valóságában az úrilaknak valódi s igaz fogalmát képviselvén, hazánkban ritkítja párját.

Valamint máshol, úgy itt is lehangolt azon barbár modor, mely szerint a régi, ős szentegyházak eredeti díszes s értékes alakzatát a habarcs segélyével eltakarták s eltorzították: azok fekvésének s külső benyomásának minden lehető előnyei pedig a falakhoz ragasztott árubódék által csúfítattak el.

Lajos bajor király – a régi szentegyházak e regenatorának – befolyása még akkoron nem volt annyira elterjedt s hatalmas, mint jelenleg; noha mi hazánkban egy pár kisebb monumentális-építmény kivételével, csakis a budai Mátyás- és kassai székesegy-

ház körül váltottuk be eddigelé kötelességünket őseink irányában.

Pest fővárosa maga még nem tudta annyira fokozni az ősi építmények iránti rokonszenvét, hogy belvárosi plébániatemplomát az azt csúfító habarcstól s árubódéktól csak meg is kísérlette volna kiszabadítani.

[...]

Miután Fogarast, Szebent, Szászsebest, Dévát érintvén s az engem érdeklődő Jósika család ősi birtokát, Branicskát megtekintettem volna, Dobrán léptem át ismét Erdély határát és értem Magyarországba, hosszú, gyakran fárasztó, de egészben véve tanulságos és mulattató út után.

Általában véve eléggé szerencsésen rendeztem volt be ezen első erdélyi utamat, mert a Körös völgye kivételével úgyszólván a kies ország minden érdekesebb pontjait érintém, nevezetesebb helyeivel s tájaival pedig megismerkedém.

A közbiztonsági, akkor létezett viszonyok jellemzésére elég lesz talán felemlítenem azt, hogy e távol, s előttem teljesen ismeretlen vidéken való hónapokig tartó utamban, kísérőül s biztonsági óvszer gyanánt egy angol, ólmos gombbal ellátott nádpálcánál s esernyőnél egyéb fegyverszerű védelmi eszköz nem vala birtokomban. Egész utam alatt eszembe sem jutott valamely ellenem intézendő merénylettől tartani, csakis Dobrán, ahol búcsút mondék a nagyfejedelemségnek, fogott el bizonyos ideges bátortalanság, az elhagyott fogadó és a pusztulás nyomait mutató falu láttára. Valószínű, hogy e kellemetlen érzületet azon lehangoltság idézte elő bennem, mely a napok óta tartós viharos esőzések okozta fáradtság s elaléltság egészen természetszerű következménye gyanánt nehezedett kedélyemre.

Átázva s átfázva léptem át Erdély határát s teljesen hasonló állapotban értem ismét a „magyar korona" területére.

Otthon a családi gyász szívrepesztő képe tárult szemeim s lelkem elé; szegény Mari húgom súlyos betegségbe esvén, alig két hétig tartó szenvedés után rohamos sorvasztó láznak esett áldozatul.

Szegény atyám kimúlta óta, családunkat ért első haláleset, amely annál érzékenyebben sújtott mindnyájunkat, mert Mari volt ősi fészkünk Benjamina, s mint ilyen, becézett s elkényeztetett kedvence. Az otthonunkat egybefűző lánc egyik szeme kihullván, veszteni s fogyni éreztük erőben s tartósságban. Mikor felvittük kedves halottunk virágok borította koporsóját a domb tetején álló szentegyházba s onnan lebocsátottuk őseink sírboltjába, évek múltán ismét szemembe ötlének a szomszédos kert felől ama feketén csillámló szavak: „Minden csak átmenet!"

VÁNDOR ÉVEM

Régebben szokásban volt, hogy a mesterlegény mielőtt csak gondolhatott volna arra, hogy mesterré való felavatásához készüljön, köteles volt legalább egy évig vándorolni, s városról városra, mestertől mesterhez járva s dolgozva gazdagítani tapasztalatait s gyarapítani meserségének becsületes s szakszerű gyakorlásához szükséges ismereteit.

E szokás tulajdonképpen nemcsak a mesterséget űzőknél volt honos, hanem utóbb a közlekedési eszközök s világbéke kifejlése s megállandósulta következtében az előkelő körök szinte egyik vezérelvét képezte, amennyiben fiatal, iskoláikat végzett csemetéiket országot látni küldötték vagy egy évre.

Magam is e szokásnak nálunk való betartására bizton számítottam, s azt édesanyám előtt titkolni nem is tartám sem szükségesnek, sem kívánatosnak, csakhogy ezen elfogadott alapelv keresztülvitelét illetőleg némi eltérést véltem észlelhetni szülőm felfogása s az én nézetem között. Én ugyanis azon hitben éltem, hogy a Késmárkon letett zárvizsgám képében iskoláimat elvégezvén, most

már egy hosszabb külföldi útra fogok kelhetni. Anyám ellenkezőleg úgy vélekedett, hogy habár iskoláimat bevégzém is, azért még tanulmányaim befejezéséről s így tehát útrakelésről mindaddig szó nem lehet, amíg legalább egy évet valamely németországi egyetemen el nem tölték. Az alapfogalomnak határozott s világos körülírása megadásra késztetett, annyival inkább, mert úgy gondolám magamban legalább, hátha e két célt egyesíteni lehetend, ügyes combinatio, kettőztetett szorgalom s életrevalóság segélyével. Édesanyám e tekintetben is engedményre volt hajlandó, mert belényugodott abba, hogy valamely kisvárosban létező s valószínűleg tanulmányaimat illetőleg célszerűbb egyetem helyett a jövő tavasszal Berlinbe ránduljak, ezen, a világvárost már akkor megközelítő székhelyén a tudománynak s hatalomnak fejezendő be tudományos kiképeztetésemet.

Előkészületeimet tehát egészen a kitűzött irányelvnek megfelelőleg tevém meg, amennyiben beláttam szükségét annak, hogy mielőtt egy ország, város vagy tudományos intézet megtekintését vagy helyesebben mondva megismerését megkezdeném, előtanulmányok gyűjtése által megkönnyítsem s tegyem lehetővé látköröm s nézeteim tágulását.

Egészen a kitűzött irányelvnek megfelelőleg élhettem és járhattam el, pedig most már annyival könnyebben, mert Ármin öcsém befejezvén iskoláit s anyám által Aszódon annak rendje s módja szerint letelepíttetvén, mint leendő gazda sokkal nagyobb segélyére volt anyánknak az anyagi szükséges teendőkben, mint én lehettem volna bármikor, aki semmi kedvet nem érzék akkoron a szántás-vetés nemes mesterségének űzéséhez.

Mindezek megbeszéltetvén, a szüretet megelőző, egy szép szeptemberi napon berándultam Pestre körültekintendő ez általam annyira kedvelt városban; körültekinteni mondom, mert fővárosunk akkoriban nagy emelkedésnek indult s Hild mester – Pollák utódja – lázas tevékenysége nyomán lépten-nyomon egy-egy új, palotaszerű ház keletkezett.

Nem is csoda, hogy kíváncsi valék ismét egyszer fővárosunkat láthatni, mert hisz úgyszólván két éve folyt le életemnek anélkül, hogy egy-két napnál több időt töltöttem volna ott, miután Késmárkon való mulatásom, Pozsonyban való telelésem s erdélyi utam teljesen távol tartottak hazánk középpontjától.

Ez idő tájt Pesten már létezett a Beigelbäckerin egy riválisa, amennyiben Fischer cukrász a Szerviták terét díszítő szentkép közelében, ott ahol most a bérkocsik állomásoznak, az első kioskot építteté, reápingáltatván arra e címet:

Hébének Kioskja.

Büszke cím, kissé darabos magyarsága segélyével kidomborodó, de dicséretes mindenesetre, mert ez volt egyik legelső magyar feliratú nyilvános helye Pestnek, s egyszersmind csinosan berendezett könnyen elérhető s kellemes találkozója a divatvilágnak.

Hébének kioskja idővel szűknek s kisszerűnek bizonyulván, a színház terén egy már nagyobb, s díszesebb, hason telepítvény keletkezett, amely kevéssé előnyös fekvése, s a bérkocsik szomszédsága miatt szagtalannak éppen nem mondható elhelyezése dacára is felette népszerűvé vált, s kiinduló pontjává fejlődött a Ligetbe lóháton s kocsin ránduló, valamint a versenyekről hazatérő, s a kissé fárasztó forró mulatság után üdülni óhajtó közönségnek.

Így szokta meg a pesti világ fokonkint a szabad levegőn való időzést s étkezést is, mert kevéssel az Erzsébet tér beültetése után ott is keletkezvén egy, különösen a félvilág által nagyon kedvelt fabódé, melyet szintén kiosknak csúfoltak, egymást érték a szállodák udvaraiban berendezett úgynevezett „szabadban való ebédlő helyek", de amelyek az én felfogásom szerint mindennemű igényeket kielégíthetnek ugyan, de az üdítő, a szabad levegő fogalmát teljesen kizárják.

Végre, a Közmunkák Tanácsának keletkezése után kevéssel, született meg a Hangl, s néhány évvel utóbb az Erzsébet téren, s azután a Várkert rakparti kiosk, amannak versenytársai. A Hangl-féle vállalat egyszerű s szerény mérvben kezdvén meg

pályafutását, idővel rendkívül megizmosodott, s most már évek óta a szép világ s különféle képviselőválasztási mozgalmak és érdekeltségek valóságos tőzsdéjévé vált. Kellemes fekvése s friss, üdítő levegője annyira kedvelt, hogy gyakran még akkor is látható ott néhány elkésett vendég, amikor a fagylalt fogalmának csak megpendítése az embert didergésre indítja, s a dermedő halandó kénytelen a szerecsenek módjára „brandy" imádóvá felesküdni a végleges megfagyástól óvandó meg testét-lelkét.

A szerelmi légyottok s választási mozgalmak eme hatalomra vergődött központjával sem az Erzsébet téri, sem a Várkert rakparti társak versenyezni képesek nem valának; nem is képzelhető az, hogy ott, hol a szemek s a politikai érdek tanyát ütöttek, egy harmadiknak is jusson hely.

De azért nem kell azt képzelnünk, vagy hinnünk, hogy Hébének kioskja nem vált szinte annak idejében igen gyakran a legérdekesebb kalandok színhelyévé.

S ha éppen az érdekes kalandok nem is valának oly gyakoriak, de a friss pletykát szerfelett megkedvelte a jószívű Hébe. Így én is alig érkezém oda, azonnal érdekes újdonságokat hallék, melyek sötét árnyékot vetettek a jövő pesti farsangra. Ugyanis bizonyossággal beszélék, hogy gróf Batthyány Lajos, báró Wenckheim Béla, gróf Almásy György s többen még az ősz alatt megindulnak Kelet felé, ott töltendők az egész jövő telet. Érdekes volt ez újdonság nemcsak azért, mert egynéhány nagyúrnak Pestről való távolmaradása akkoriban a társas viszonyok miként való alakulására nagy befolyással volt, de érdekkel bírt azért is, mert 43 évvel ezelőtt egy út a Távol-Kelet felé s a Szent Sírhoz nem tartozott a könnyen eligazítható s végrehajtható időtöltések közé, nem ritkán komoly veszéllyel, de minden körülmények között kimerítő fáradsággal járó levén.

A majdnem állandóan uralkodó pestis és fekete himlő, a Libanon hegységében ide s tova barangoló, zabolátlan rablótörzsek, mindez nem egyedül a képzeletben s útleírásokban szerepelt, hanem a maga egész valóságában létezett, mint ama vidék egyik

különleges s oly gyorsan ki nem írható jellege. A felebb említett utazóinknak is bőven nyílt alkalmuk a Keletnek eme itt ecsetelt viszonyaival megismerkedhetni; gróf Batthyány Lajos ugyanis fekete himlőbe esvén, a legnagyobb veszélynek volt kitéve; felgyógyulása után pedig folytatván útjokat a kitűzött cél felé, Jeruzsálembe való előnyomulások közben a Libanon bérces hegységében fogságba esvén, egyedül a törzs főnökének lefizetett tetemes váltságdíj lefizetése után folytathatták útjokat. Az e kaland alkalmával bevásárolt kardok egyikét, felséges keleti penge, gróf Batthyány Lajos, két évvel utóbb, a Kossuth Lajos megválasztatása emlékére nekem ajándékozta; ezen kard több más érdekes tárgyakkal együtt az 1848–49-i események közben veszett oda, kevés hasznára annak, aki elsajátította, nagy kárára nekem, aki e kedves emlékekre rendkívül nagy súlyt fektettem.

A magyar aristocraták e kalandos útja másokat is felbátorított a Kelet ez ős tájainak felkeresésére: egy évvel körülbelül utóbb gróf Széchényi Andor, reményteljes deli ifjú, útnak indult az őt megelőzöttek nyomdokain óhajtván haladni. A végzet mást rendelt, mert Damascusban, távol hazájától, valószínűleg az őt környező idegenektől cserben hagyatva, a pestisnek esett áldozatul.

Az ember sorsára gyakran csekély jelentőségű események bírnak elhatározó s végzetszerű befolyással. Ezt szem előtt tartva, sohasem vetém meg a kínálkozó legcsekélyebb alkalmat sem, másnak szívességet tehetni, vagy saját magamnak valamely csekélynek látszó, de a véletlen befolyása alatt értékessé válható esélyt biztosíthatni.

A vadászat nemes, férfias s edző mesterségét csak kontár módra űzém. Kontár módra azért, mert soha a lővadászatra reá nem érvén, s eme mulatságnak a rendelkezésemre álló idő legcsekélyebb részét feláldozni nem tudván s nem akarván, csakis mint valódi magyar, lóra termett ember, a lovas vadászat (agarászat és kopászat) nemzeti és divatos sportnemeit űztem hévvel s kitartással.

A hajdani megyei életben nem ritkán egy ügyes népies élc, vala-

mely jóízű magyar nóta felkapása, bátor tett elkövetése vagy emberismeretre valló kortesbeszéd, előttünk idegenszerű, de a bennünket környezők által megszokott és elfogadott szokásokba s felfogásba való gyors belétalálás többre vitte dolgunkat mint akárhány évi szorgalmas, az íróasztal mellett végzett munka, vagy tudákosan kidolgozott s helyesen elmondott értekezés. Csakis az esetlegesen felmerülő alkalmak ügyes felhasználása vált elhatározóvá jövőnknek a megyei életben miként való alakulására nézve.

Podmaniczky Andor bátyám telivér agarász volt, s mint ilyen, már deák koromban elvitt magával a rónaságra, hogy tanuljam megérteni s élvezni e nemzeti sportot. Eme körülménynek köszönhetém azt, hogy mire mint iskoláimat végzett ifjú egy pár hátaslóra s agárra szert tehettem, sokkal jobban belé valék okulva e mesterségbe, mint mások, akik évek óta bár, de a tapasztalt s tanult agarász figyelmeztetéseit s oktatását nélkülözve gyakorolták ez akkoron kedvenc falusi időtöltést.

A negyvenes évek elején élte az agarászat nemzeti sportja aranykorát, különösen Pest megyében, ahol leginkább divatoztak a díjagarászatok, melyek az e célból alakult egyletek által lettek életbe léptetve s bizonyos munificentiával s rendszerességgel fenntartva.

A felebb jelzett gyakorlati s szakszerű ismeretekkel ellátva készültem az 1844/45. évi agarászati idény utolsó „díjagarászatára", melynek gyülekezési helyéül a Pest közelében fekvő Vecsés vala kijelölve. Illőleg elláttam magam a szükséges kellékekkel, becsületet akarván vallani, első ízben jelenvén meg Pest vármegye rendesen fényesen látogatott „díj-agarászat"-án. Kitűnő két hátaslóval bírtam, a legjobb Faltenmayer-féle nyeregkészülékkel ellátva. Ez itt felemlített iparos az Uri utca, hajdan Orczy- most Szapáry-házban létezett, alig figyelmet keltő bolt-műhelyéből kiindulva, első úttörője leve a most oly valóban nagyszerűnek mondható pesti nyereg- és szíjgyártó iparnak. Nagyuraink, akik akkortájt nagyobb számban űzték a lovaglási sportot, mint most, felkapták, pártolták s bátorították az értelmes s szorgalmas iparost. Különösen pedig gróf Csekonics János, báró Wenckheim Béla és

László, gróf Ráday Gedeon, gróf Almásy György, báró Podmaniczky Andor megtették mindazt, ami jövője biztosítását elősegítette, annyival inkább, mert lelkiismeretesen végbevitt próbák segélyével meggyőződtek arról, hogy Faltenmayer készítményei, ami akkor szinte hihetetlennek látszott, az angol gyártmányokkal teljesen egyenértékűek, jóságra s tartósságra nézve. Faltenmayert követte utód gyanánt Manschön, természetesen már sokkal nagyobb mérvek szerint berendezett raktárával s műhelyével: s ennek nyomán most Budapest a bőrmunkát illetőleg úgyszólván első helyet vívott ki magának a continensen.

Nemcsak lovaim s nyeregkészülékem, de vadászöltönyöm is teljesen correct s a jó ízlésnek megfelelő volt. Akkoriban ha valamely divatosan s ízlésteljesen öltözködő s magaviseletű, fiatal, ismeretlen embert a Tekintetes karok és rendek megpillantottak, ránézve azt mondták a csúfolódás hangján: igazi mágnás pofa. Hisz Pulszky Ferenc, e kiváló műveltségű s szellemdús, tudós hazánkfia, mikor a gőzhajón először be levék neki mutatva, bátorításul egyebet nekem mondani nem tudott e szavaknál: ejnye, be mágnás pofája van uramöcsémnek.

Az e fajta észrevételeket én soha rossz néven nem vettem; de sőt örültem ez elnevezésnek, mert mutatta, hogy nem bírok közönséges, minden jelleget nélkülöző külsővel.

Mikor így az agarászat nemes művészetének megfelelőleg kiállítva, kevesek által ismerve a „racing ground"*-on megjelentem, bizonyos feltűnést keltettem, amely azonban gyorsan tünedezett, miután az ott egybegyűlt coripheusokkal mint jó lábon álló ismerősökkel társalogtam.

A Pest megyei agarász-compánia színe-java jelen volt, sőt még Pestről is többen kirándultak az érdekes agárverseny megszemlélésére.

A törzs-részvényesek közül megjelentek a többek között maga az elnök, gróf Ráday Gedeon, s báró Podmaniczky Andor, aki

* „versenypálya"

törött lába miatt nem lóháton, de kocsin kísérte a versenyt. Jelen valának gróf Wartensleben Ágoston, Patay József, Lipthay Imre, Kun József, Kandó József, Majthényi Ignác, Fáy Béla, Batta Józsi stb. Az agarásztársulat orvosa Schuhmayer természetesen nem hiányzott, mint mindig, úgy most is vérpiros frakkot öltve, egy kis, szürke ponnyn baktatva velünk.

Különösen ki kell még emelnem Pálinkás Samut, az agarászok nesztorát s nagymesterét, akinek éles szeme, auguri kifejezésektől áradozó ítéletei, ügyes s bátor lovaglása úgyszólván közmondássossá váltak. Nehány évvel utóbb mint a XVI. Károlyi nevet viselő huszárezred őrnagya halt hős halált a temesvári csatában.

Pestről kijövének vendégekül Bohus János, gróf Forray Iván, báró Wenckheim László s többen. Rendkívül sajnáltam, hogy Heves megye főagarászmestere, Recsky Bandi azon alkalommal nem lehetett jelen, mert nagyon szerettem volna az akkor nagyhírű agarász-notabilitással megismerkedni. Azt tartják: ami késik, nem múlik, s így én is változatos sport-élményeim közben utóbb nemcsak megismerkedtem Recsky Bandival, de vele mint féltett ellenfelemmel gyakran és sokat viaskodtam is agárversenyek és fogadások alkalmával, de soha, amit pedig nagyon szeretett volna elérni, a kulcsot be nem adtam.

A bejelentett versenyző agarak sorshúzás útján összeeresztetvén, megkezdődtek az egyes futamok. Bíróválasztásra kerülvén a sor: gróf Ráday Gedeon engem, mint kezdőt megtisztelt azzal, hogy bírójául hívott fel. Egy Kolokotronis nevű, báró Wesselényi fajából származó, igen jó, sárga hátaslovamra ültem az első futam alkalmával, mert rövidlátó levén, gyorsan kelle lovagolnom, hogy tisztemben kellőleg eljárhassak. Kolokotronist csikó korában, közlött számlám tanúsága szerint, olcsón vettem, mert üdült vállbénaságban szenvedett; ápolás és kellő kímélet mellett azonban nagyjából e baját kiheverte, de jól ügetni soha sem volt képes; annál jobban ment vágtában, hisz 84 fontnyi terhemet meg sem érezte. E különben hibás ló úgy ment alattam, mintha velem össze lett volna nőve. Fel is tűnt mindenkinek, s egy pár rendkívül gyors

futam s eléggé szakértelmileg indokolt ítélet után népszerűségem meg volt alapítva annyira, hogy gyakran bírónak lettem megválasztva s most már lovaim, mert egy nem volt elegendő, derekasan kitettek magokért.

E megerőltető, egymást érő futamok után azonnal támadtak bámulóim, nekem is, de még lovaimnak is; egyre kérdezősködtek arról, hol, hogy, kitől s honnan szereztem kitűnő paripáimat: s én mint mindig, úgy most is őszinte valék s elmondám mint vettem, mi oknál fogva jutottam e feltűnő jó lovakhoz ily olcsón; szóval sem hibáikat, sem előnyeiket nem palástoltam. Lovat jól eladni csak ez úton lehet.

A díj-agarászat bevégeztével bevonultunk Vecsésre, s alig egy órai pihenés s átöltözködés után egybegyűlénk a nagy fogadóban vacsorára, melynek egyik fő fűszerét a cigányzene képezte.

Mulatozás közben még jobban megkedvelt a gentry, s mire a vacsora végeztével, az előhívott szolgálók egyikével reá kezdettem a csárdást, a Cserhát egyik legnépszerűbb emberévé lettem előléptetve.

Megyei pályafutásomat így kezdém meg.

A mulatozás vége felé már mindkét lovam el volt adva. Kolokotronist 100 darab aranyon megvette Bohus János, de meg is bánta azt Hanzi bácsi keservesen, mert mikor 180, s nem többé 84 fontot érzett hátán, Hellas hőse sehogy sem tudott e szerfelett nagy túlsúllyal kibékülni.

Másik lovamat, egy Kakas nevű, kitűnő, Beniczky Ádám-féle, zömök, kis, magyar, valódi huszár-lovamat, Lipthay Imre vette meg 400 forinton. A Kakas nem gondolván a reá nehezedő túlsúllyal, teljesen kielégíté új birtokosát. Ahányszor Hanzi bácsi azontúl találkozott velem, mindig azt kérdezé: nincsen megint öcsém valami cifra nevű eladó lovad?

A lefolyt huszonnégy óra alatt mindazt végrehajtám, ami szükséges volt akkoriban arra nézve, hogy az ember a férfitársaság egyenjogú s kedvelt tagjává avattassék fel. Agarász-compánia, bátor lovaglás, népszerű ítéletmondás, víg vacsora, toastírozás,

repedt sarkú nymphákkal való ügyes tánc, s végre ló-Geschäft, – mindez együtt véve oly sorozatát képezé a jól megoldott thesiseknek, hogy a doctorátus elnyerését ezentúlra ha akartam volna is, ki nem kerülöm vala. Vajon a berlini doctorátust is ily könnyen el fogom-e nyerni?

Másnap kocsimat lovászommal s azon üresen maradt nyeregszerszámmal visszaindítám Aszódra, én pedig a ló-Geschäft szerezte 850 forinttal bementem Pestre – farsangolni.

PESTI FARSANG BUDÁN

Mikor az ember öreg korában fiatalkori naplójegyzeteit elolvassa, szinte elbámul azon rendkívüli fontos szerepen, melyet ifjúkori lenge pályánkon a farsang eseménye magának biztosítani tudott. Amint a nyár tikkasztó heve megszűnt, a szüret elmúlt s az őszi zordonabb napok a kandalló tüze közelébe csalogatának, de különösen az első fagyok közeledtével, mikor mindennemű lovas sportnak szüntelnie kellendett, az ifjúság minden okoskodása s a jövőbe való prófétaszerű belépillantása a farsang miként leendő vagy lehető alakulásának vala szentelve.

Amily csodálatosnak tartjuk e jelenséget most, éppoly természetes, az akkori kedélyhangulatunknak megfelelő volt az akkoron; de hát úgy hiszem, jó is volt az úgy, amint volt; mert hisz mivé válnék az öreg-ifjú, ha valamikor csakugyan megvénülne, mi kétségbeejtő volna a szegényre nézve, ha a „jövődben nincs remény" szavakat el kelle mondania anélkül, hogy vigaszul elrebeghetné egyszersmind: „de múltadban van öröm".

A fődolog szerintem mindig az, hogy tespedés ne vegyen erőt rajtunk, e halálos ellensége minden szépnek, jónak s kellemesnek.

E szemrehányással bennünket illetni nem lehetett, mert olyanok voltunk, mint a macska, mely a háztetőről lezuhanva is, négy lábára esik; ha Pesten esetesen farsang nem volt, áthelyeztük a pesti

farsangot Budára, s így is jó volt, mert hisz ott, ahol mi valánk s addig, amíg mi valahol léteztünk, lakodalom volt hegyen-völgyön. Ez a fiatalság dicső előjoga.

Ezt valóban elmondhattuk az 1845. évi pesti farsangról, amely alig-alig adott életjelt magáról: néhány nyilvános táncvigalom, de semmi kedélyes és otthonias színezettel bíró társas, vagy talán inkább táncos élet nem volt képes lábra kapni.

Annál fényesebbnek ígérkezett s vált is valóban a budai farsangi idény, már azon oknál fogva is, mert ott székelő s hivatalból nyílt házat tartó nagyúri családaink egyszersmind szép, kedves s nagyobb számú eladó kisasszonyokkal valának megáldva, s így a hivatalos kötelességnek eleget téve, egyszersmind a szülei kedves kötelmek találtak kielégítést.

Gróf Keglevich Gábor tárnokmester, gróf Festetich Albert, József nádor Ő Fensége főudvarmestere, báró Lederer katonai főparancsnok, gróf Török Bálint, a Helytartó Tanács tanácsosa, egymást felváltva nyitották meg termeiket a mulatni vágyó s mulatni tudó fiatalságnak.

Joggal mondom „mulatni tudó s vágyó fiatalságnak", mert ha meggondolom most, mi roppant fáradtság s veszélyekkel egybekötött éjszaksarki expeditiók segélyével jutottunk gyakran a Dunán át éjnek idején Budára, meg vagyok bizonyosodva afelől, hogy csakis oly emberi lények vihették ezt végbe, akik semmitől sem riadtak vissza, mikor arról volt szó, hogy egy pár szép szemnek mutathassák be szenvedések s veszélyek árán fokozott becsű hódolatukat. Egy oda ígért francia négyes vagy cotillon elég varázserővel bírt arra nézve, hogy sem költséget, sem fáradságot kímélve, sem jégzajlást, sem dermesztő hideget nem tekintve, vakon engedelmeskedve váltsuk be szavunkat.

Ez úti kalandok közben a legkülönfélébb jeleneteknek valánk tanúi. Egy alkalommal Semsey Albert inasa, mikor a hídfő közelében hajóra készültünk szállani, annyira megijedt a Dunán alászó, sűrű jégtömegek láttára, hogy ura podgyászát odahagyva, kinyilvánította: miszerint nincs emberi hatalom, mely őt a hajóra

való szállásra rábírhassa. Késnünk nem lehetvén, nem maradt más hátra, mint a csolnakba szállítanunk magunknak barátunk podgyászát, s a pesti parton hagyni megvetésünk tárgyát, a félelemtől nyárfalevél gyanánt rezgő, huszárruhába bújtatott, gyáva legényt. A pozsonyi uracsok egyike lejövén Pestre s dicsérni hallván a Budán végbemenő farsangi ünnepélyeket, velünk szövetkezett, átmenendő a tárnokmester báljába. Mikor este 7 óra után a Duna partján gyülekezénk, s a mi barátunk az egymással versenyt futó jégtáblákat megpillantá, a nyugodt kedély egykedvűségétől áthatottan kinyilvánítá, hogy ily áron bármi kellemes időtöltést nem óhajtván megvásárolni, sarkon fordult s ott hagyott bennünket. De mit is lehetett várni egy oly embertől, aki nem szerelmes, ez egyszerű okoskodással nyugtattuk mi meg magunkat; – hogy e felfogásban sok igaz volt, alig tagadható.

Gróf Széchenyi István e tekintetben is, mint sok másban, példányképét nyújtá a szívósságnak s kitartásnak. Az 1847-i tél alatt, József főherceg nádor halála következtében bálok nem rendeztetvén, gróf Keglevich Gábor egy estélyt adott, melyen Vieuxtemps művész is részt vala veendő. Kevés embernek volt kedve egy estély kedvéért megküzködni a jégzajlással; de Széchenyi István kinyilvánította, hogy ő okvetlenül átmenvén, a netalán jelentkező partnereket szívesen látja. Andrássy Gyula és én azonnal jelentkezénk, s este John, az akkor keletkezőfélben levő „Csónakda" kormányosának kalauzolása mellett csakugyan nagy nehezen átvergődtünk Budára. Éjféltájban ismét vissza indulván, az időközben fokozódott zajlás következtében valóságos eszkimó-expeditióvá fejlődött átkelésünk.

A sport egy bizonyos neme fejlődött ki e szívósságot, kitartást, s a könnyűvérűség nagy fokát feltételező éjjeli, habár nem veszélyes, de felette sok alkalmatlansággal járó átkelések révén.

E szívósságot és kitartást a Budán székelő szép s kedves hölgyek delejes vonzó erejének köszönhettük mindannyian, mert ha ezek nincsenek, bizonyára mi is ritkábban s nem oly hévvel szálltunk volna szembe a csikorgó hideg s zajlás okozta alkalmatlansággal.

Gróf Keglevich Gábornak, kinek neje, Sándor Mór gróf nővére két évvel ezelőtt (1843-ban) hunyt el, három leánya közül akkor már kettő világba járt – Jenke, utóbb gróf Almásy Dénesné, és Emmi, utóbb báró Podmaniczky Árminné. Jenkéről mondotta egy Pesten lakó, öreg, különc gróf, aki mint a régi idők embere mindig németül beszélt: Jenke, die Himmlische, [ist die] schönste Comtesse der beiden Schwester-Städte Pest und Ofen.* Az öreg, úgy látszik, megálmodta, hogy a két városból egyszer majd valamikor Budapest lesz, azért szerette használni e testvériességet jelző kitételt.

E valódi magyar, nagyúri család szívességének köszönhetem azt, hogy gyakran, mikor nagyon rossz idő volt, a család idősebb fiánál, Keglevich Gyulánál maradhattam vendégül másnap délutánig, kipihenendő a lefolyt éjjeli vigalom fáradalmait. Keglevich Gyulával szoros s örökös barátság fűzött egybe; én valék az egyedüli barátjai közül, aki e feltűnő szép, arányos termetű, élénk vérlejtésű, de kissé vad s elvonult férfira ifjú korában legalább némi befolyást gyakoroltam. Nagy nehezen bírtam rá arra, hogy jövendőbeli neje édesanyjának, báró Orczy Györgynének legalább bemutattassa magát általam, amit én szükségesnek tartottam, ha leányát nőül meg akarja kérni s elnyerni. Gyula eme véleményemre nem éppen könnyen hajlott, azt tartván: ha szeret, eljöhet hozzám úgy is, mit nekem az anyja.

Gyulának öccse, Béla – most Heves megye főispánja – akkor még gyermek volt s Préhly nevelőjének gondjaira bízva, irigy szemmel kísérte a mi arany szabadságunk kellemeit s élveit.

Gróf Festetich Albertnek, kinek neje szinte Sándor grófnő volt, ugyanakkor két, világba járó szép leánya volt, akik közül az egyik gróf Almásy Mórné, a másik gróf Beckers Alfredné lett.

Gróf Festetich sógorának palotáját lakta Budán, ugyanazt, amely most az ország által megvéve a miniszterelnökségnek szolgál palotául s hivatalos helyeül. A polka-tánc azon a télen jött

* Jenke, a mennyei, a két testvér-város, Pest és Buda legszebb grófnője.

divatba Pesten és Budán; én a Sándor-palota nagy előszobájában egy táncvigalom alkalmával a szünóra alatt tanultam meg polkázni gróf Beckerstől. Ahányszor most a kormányelnök fogadótermeiben megjelenek, az előszobán végighaladva mindig polkát lejteni látom magamat.

Nemcsak főúri, de a polgári s középosztályban is valának akkoron Budán feles számmal feltűnő szép s kedves hölgyek; ennek bizonyságául szolgál az, hogy Budán az országház termeiben rendezett nyilvános bálok alkalmával sohasem hiányoztunk.

Ezen egymást érő, úti kalandok fűszerezte, Budán kínálkozó farsangi ünnepélyek által teljesen igénybe véve, Pestről úgyszólván teljesen megfeledkezénk, estélyekbe ritkán, színházba sohasem jártunk. Ha visszavarázslom magam az akkor leélt viszonyok közé, alig tudom elképzelni, hogy úgy is lehetett élni, mint ahogy mi éltünk akkoron Pest és Buda között. De a fiatalság, az ifjúság sokat átérez, amit az öregkor megérteni sem képes többé: így volt s lesz ezentúlra éspedig igen okosan berendezve az emberi élet, hogy jusson ki mindegyikünknek abból, amit megérteni s átérezni képes.

Ifjúságunk tomboló s túláradó pezsgése nem eléglette meg a városi, de falusi, a nagyvilágtól elzárt s így tehát ezáltal meg nem figyelhető s meg nem ítélhetett mulatságok után vágyódott. E célból rendeztünk kirándulásokat falura télnek idején, csikorgó hidegben s járhatlan utakon majd Aszódra, majd Kátára, s ilyenkor azután cigány mellett mulatozánk egészen szabadjára, kényünk, kedvünk szerint.

A védegylet eszméje, noha maga az országos védegylet még megalkotva nem volt, már akkortájt felütötte volt fejét, s egyes tüzesebb vérű radicalisabb honfiak, akik közé én is számítám magam, annak gyakorlati megkezdését alkalmilag már megkísérlették. E falura tett kirándulásaink alkalmával, ami az akkoron teljesen megvetett s elhanyagolt magyar bort illeti, egy jól sikerült felültetést jeleneteztem, amely váltig bebizonyítá azt, mi sokat képes végbe vinni a képzelődés. Mihalektől, akkor a Nemzeti Casi-

nonak szakácsa, vagy 12 üres bordeaux-i palackot megvásárolván s azokat Aszódra kiküldvén, ott a legjobb minőségű, saját termésű, veres borunkkal töltettem meg, s az akkor dívott szokásnak megfelelőleg veres viasszal ragasztattam le. Megérkezvén Aszódra s feltálaltatván az ebéd, leves után azonnal az álbordeaux-i fogyasztásához fogtunk, mely bor akkoron mindig kissé langyosra felmelegítve lett felszolgálva. A jóízű külföldi bor mindenkinek ízlett, de csípős észrevételt arra nézve, hogy éppen egy oly chauvinista házánál, mint amilyennek engem ismertek, szolgálnak ki francia bort, barátaim közül csak éppen az kockáztatott, kinek szánva volt e felültetés képében nyújtott lecke. E csípős megjegyzést gróf Festetich Béla barátom ereszté világnak, mondván: csodálom, hogy Frigyes barátunk, a védegyleti eszmék szószólója, bordeaux-i s nem honi borral traktál bennünket. Nekem se kellett több s azonnal behívattam pincérünket, aki egészen őszinte ártatlansággal elmondá, mely hordókból s mely évi termésünkből töltötte ő meg három nappal ezelőtt a neki átadott üres palackokat, s hozzátevé büszkén: Wir haben ja von diesem Jahrgang noch 80 Eimer zu verkaufen für 8 Gulden.*

Tout comme chez nous** – mondhatnám; mert hisz most is, a phylloxera korában, bordeaux-i helyett isszuk meg azt a bort, melyet másfél évvel ezelőtt itt, budai kerti szőlőkben megvettek s egy kis út s ügyes preparálás után visszamenesztenek hazánkba, hogy azt ötven százalék toldással újból eladhassák azoknak, akiktől ezelőtt első kézből megvásárolták. Mundus vult decipi, – ergo decipiatur.*** Két évvel utóbb az ellenzék egy tekintélyes tagjának, Géczy Péternek ebédjén ellenkező jellegű jelenetnek voltam tanúja. Az ellenzéki, akkor gyűlésező párt minden coripheusai hivatalosak valának ezen, éppen a Védegylet virágzó korszakában

* Hiszen mi ebből az évjáratból még 80 vödörrel el tudunk adni 8 guldenért.

** csakúgy, mint nálunk

*** A világ meg akar csalatni, hát csalattassék meg (Paracelsus).

adott fényes ebédre. Az egymás után kiszolgált borok mind külhoniak valának, mire Kossuth azon csípős észrevételt tevé: Péter barátunk, ami a honi terméynek pártolását illeti, inkább csak képzeletben, mint valóságban tagja az „Országos Védegylet" üdvös intézményének. – Mert ilyenek találkozának közöttünk feles számmal.

Akkoriban Pesten a Király utcai hajdani Valero selyemgyárban készítettek honi bársonyt, Gácson pedig honi posztót; elsők közül való valék, akik estende gácsi posztóból készült frakkot s honi bársonyból kiállított, kék bársonymellényt viseltek, melyen egy, az öreg Müller Kígyó utcai boltjában előállított, arany-gombgarnitúra díszelgett. E kissé durva minőségű szalon-öltözetem senkinek sem tűnt fel annyira, mint egy évvel utóbb majnai Frankfurtban való tartózkodásomkor az öreg Rotschildnak és Oubrilnek, a Bundestagnál meghatalmazott orosz követnek. Mindketten, mikor elmondám nekik öltözetem eredetét, bizonyos komoly kíváncsisággal tudakozódtak a magyar ipar mikénti állásáról, melyről én egészben véve nemigen sokat mondhattam ugyan, de legalább elegendőt arra nézve, hogy átlássák, miszerint gondolkozni kezdünk legalább önállóságunk mi úton s módon lehető megállapításáról.

A valódi vándor évem megkezdhetéséhez szükséges előkészületeim körülbelül be valának fejezve; útlevelem s egy 1800 forintra szóló bankári utalvány s nehány ajánlólevél, s egynémely legszükségesebb utasítás, kezeim között vala.

Nehéz lélekkel s rossz kedvben indultam útnak; s mégis őszintén bevallám magamnak, miszerint üdvös leend reám nézve, ha egy bizonyos időre búcsút mondok mindannak, ami netalán oly megszokott közönséges ösvénybe terelhetne, amely ösvényen haladva, kitűzött célomat megközelítenem soha sem lehetend. Egy ifjú kedélynek sok egymást érő válságon kell átesnie, míg végre a jegecedés stádiumát elérheti; e crisesek csak úgy voltak siettethetők, ha úgy bánunk az emberi kedéllyel, mint az új borral,

mennél gyakrabban húzzuk le új meg új hordóba, annál gyorsabban érik meg s megy keresztül a fermentatió stádiumán.

Édesanyám nehezen vált el tőlem, de dacára könnyeinek s meleg búcsúszavainak, önkénytelenül elértém, hogy velem együttérez, s hogy az enyimmel azonos meggyőződés hevíti kebelét. A szerető szív egy-egy odavetett szava vagy kérdése legtöbbnyire többet mond hosszas beszédnél, beható tárgyalásnál.

Naplóm idevágó szavait nem Pesten, elutazásom előtt jegyzém fel, s nem is most írom le azokat először, mert Bécsbe megérkezve 1845-i évi március 21-én, nagypénteken rakám papírra, miután Pestről március 19-én egészen polgári módon a Diligence-on indultam volt el.

Hogy komoly hangulattól áthatott észrevételeimet éppen e szent ünnepen tevém meg, leginkább tanúskodik arról, hogy azok a meggyónás s magábaszállás azon jellegével bírtak, mely egyedül lehetett méltó ama nap hangulatához.

Kedélyem egyensúlyát a Drezdában való időzés állította ismét helyre, mert ott találkozám tíz év múltán ismét nagyanyámmal s Klotild nagynénémmel. Elbámultak rajtam, mi furcsa ember lett belőlem; de mikor elkezdék csevegni, tréfálózni s sületleneket beszélni, rám nézve azt mondák: Es ist doch noch immer der alte Fritz, vom Jahre 1836.*

Ami különösen szemökbe ötlött, az telivér angloman ruházatom volt, sehogy sem tudván egynémely akkor felkapott divattal kibékülni. Furcsa is volt azon általunk, túlzók által felkapott szokás, mely szerint a felső kabátnak rövidebbnek kellett lennie az alsónál, minek következtében a frakk vagy salonkabát, a világos színű coachman alól mindig kilógott. Nemcsak nagyanyámnak s nagynénémnek tűnt fel e viselet, de Drezda utcagyerkőceinek is, akik nem ritkán, mint valami mástól elcsent s testére nem illő ruhába bújtatott kalandort kísértek, gyanús pillantásokat vetve reám.

* Hiszen ez még mindig az öreg Fritz, 1836-ból.

Eltekintve emez, a divatosságot a végletekig vivő túlzás szülte szélsőségektől, eléggé jól belétalálám magam a drezdai – a mi viszonyainktól teljesen elütő – életbe; kivált miután atyámfiai között létező számos fiatal, szép hölgy – unokahúgaim száma megmérhetetlen levén – a divatosság úgynevezett túlzásait éppen nem tartották oly nevetségesnek s megvetésre méltónak, mint az idősebb delnők s a sörkancsók köré gyülekező nyárspolgárok. Nyárspolgárok mondom, mert a német előkelőbb társaság nagy része akkortájt kisszerű viszonyok között élő, szűk látkörű s saját egyéni különleges körülményein túl alig emelkedő, igen becsületes, művelt, rendezett viszonyú nyárspolgárokból állott.

Mozgalmas napokat éltem akkoron Szászország fővárosában: amit Pesten mulasztottam, azt Drezdában pótolhatám helyre. Drezdát ugyanis az 1845. év tavaszán, április hava első napjaiban, a pesti 1838. évi vízáradáshoz hasonló veszély érte, melynek pusztító hatását, az „Altstadt és Neustadt" városrészeket összekötő Elba-híd sínlette meg leginkább. Jelen valék, mikor e szép ősrégi építmény középpillére, nem bírván ellenállni a jégzajlás romboló erejének, leszakadt.

Ezen, valóban mint műemlék is szép híd iránt a drezdaiak bizonyos pietással viseltetvén, kétségbe valának esve, mikor ama kőtömeg az azt díszítő szoborékítménnyel együtt roskadozni kezdett. Mert attól tartottak, éspedig joggal, hogy ha ezen erős roham még tovább tart – a középoszlop megsemmisülése következtében rés levén ütve –, az egész híd elsodortatik, a romboló ár által. Két éjen át, melyeket ébren töltött az egész város, tartott a nagy veszedelem, amíg végre a jég távoztával a veszély csökkenni kezde.

E válság volt oka annak, hogy tovább időzvén Drezdában, s később mint akartam, indulván falura atyánkfiainál a kötelességszerű látogatásokat teendő meg – csak május utolsó napjaiban értem Berlinbe ott állandóan megmaradandó. Prónay József barátommal, a még Pesten történt megállapodáshoz képest Poroszország fővárosában találkoztam össze, s rendezkedtem be vele közös háztartást.

Prónay József nálamnál sokkal képzettebb s higgadtabb fiatalember volt akkor, s mint ilyen az egyetemen megkezdett tanulmányait illetőleg tervszerű, komoly beható eljárást követett, nemcsak az az egyetemi nyilvános felolvasásokra járván, hanem tetemes költséggel magánórák (correpetitio) segélyével is gyarapítván tudományos kiképeztetését.

Én Ranke felolvasásait látogatám – úgy szólván „pour sauver l'honneur de drapeau"* –, de ennél tovább alig hatoltam előre tudományos búvárlataimban. A társadalmi téren annál szorgalmasabban működtem, s kevés idővel azután Berlint nappal és Berlint éjjel is, nagyon jól ismertem. Ranke német kiejtését felolvasásai alkalmával nehezen, alig értém meg; míg ezzel a jelenséggel egészen ellentétesen a berlini grisettek (cocottok akkor még nem léteztek) jargonját gyorsan valék képes elsajátítani, kivált miután több időt tölték ezek társaságában, mint a komoly tudományos előadásokon.

A berlini grisetteknek egészen különös megismertető mellékneveik voltak; én különösen szerencsés valék a Mari névvel, mert a „Stiefel-Marie"** és a „Hasen-Marie"*** tartoztak fő kedvenceim közé, az egyiknek igen szép lába, a másiknak rendkívül kecses „csókolni való" szája levén.

E Berlinbe tett utam alkalmával utaztam első ízben vasúton, vagyis vaskocsin, amint akkor neveztük – az egyedüli, Németországban teljesen kész vonal lévén, akkoriban a Drezda–Lipcse–Köthen–Berlin vasútvonal. Csodálatos érzés fogott el, mikor először érzém indulni e pokolgépet; de az utasok nagy száma, az idegen arcok s beszéd előidézte élénkség, a gyakori állás s hosszas megállapodás, mely közben futólagos ismeretségek lettek kötve s folytatva, az utazás e nemét gyorsan megkedvelteté velem [...]

* „hogy megmentsük a zászló becsületét"
** „Csizma-Mari"
*** „Nyúl-Mari"

Már mikor Pestről elindultam, megkezdendő vándoréveimet, azon megmásíthatlan szándékkal s előre megállapított tervvel indultam el hazulról, semmi szín alatt nem maradni egy teljes évig Berlinben.

Ezen egy évi egyetemen való tartózkodásnak sem célját, sem hasznát nem voltam képes belátni: hisz nem tudóst akartam magamból faragni, hanem egy sokat látott, sokat tapasztalt, élményei által gyakorlatilag képzett, az emberekkel s életviszonyokkal jól elbánni tudó emberré óhajtottam válni, aki ezen tulajdonai segélyével a politikai pályán kíván szerepelni; e szereplés nem sikerülése esetében pedig bírjon azon tulajdonokkal, amelyek képessé teendik arra, hogy a jég hátán is eléljen.

Természetesen e titkos tervemről, mely szerint Berlint elhagyva a nyár folytán Európa éjszaki részét fognám beutazni, sem anyámnak, sem nagyanyámnak Drezdában tartózkodásomkor, sem barátaimnak nem szólottam. Ha e szándékom napvilágot lát, azon veszélynek valék kitéve, hogy dugába dől, mert anyám abba jószántából semmi áron beléegyezni nem fogott volna.

Berlinbe való megérkezésem után azonban közlém Prónay Józsi barátommal, felszólítván őt arra, hogy szegődjék társamul. Nagy csodálkozásomra Józsi éppen nem ellenkezett, hanem bizonyos bizalommal s meggyőződés hangján latolgatta a kivihetőség esélyeit.

Gróf Trautmannsdorf – gróf Károlyi István, Lajos és György sógora – volt akkoron az osztrák császárság nagykövete a berlini udvarnál; egyik attachéja a nagykövetnek volt gróf Károlyi Alajos, az Osztrák–Magyar Monarchia jelenlegi nagykövete Londonban, kivel akkortájt Berlinben egy lóverseny alkalmával megismerkedtem. Gróf Trautmannsdorfhoz, egy gróf Károlyi György szívességéből bírt ajánló levél révén járatos levén, a legnehezebb, egy Oroszországba szóló útlevél megszerzése Trautmannsdorf gróf szívessége s közbenjárása segélyével könnyebben sikerült, mint reménylém. Pénzünk nem sok volt, de végre is – így gondolkozánk – ha mint egyszerű turisták utazunk, keveset fogunk költeni, mely esetben a rendelkezésre álló összegekkel remélhetőleg ki fo-

gunk jöhetni. E remény nem teljesedett, de az mit sem tesz „qui vult finem debet velle etiam media".*

Nem sok időt engedtem sem magamnak, sem barátomnak, tartván attól, hogy a végpercek habozása tönkre silányíthatná szép kilátásainkat.

Augusztus 17-én indulánk Stettinbe s onnan legott Swinemündébe, a híres tengeri fürdőbe. Itt pillantám meg először életemben a tengert, reményekkel telt kebellel, jókedvű grisettek társaságában, a tengeri betegséget nem ismerve. Swinemündében három napot tölténk, melyek az elválás kellemeinek valának szentelve. A fiatal emberre nézve az elválás nem jár búbánattal, mint az életesebbekre nézve, mert hisz az ifjú a jövőbe tekintvén, egy szebb s jobb jövőt remél s némileg joggal. Könnyű szívvel búcsúzánk a „Stiefel-Marie" és „Hasen-Marie" társnőinktől, könnyárjuk nem indított meg, mert képzeletünk már az éjszak nőalakjain csüngött; ki tudná azt megmondani, mi vár ott reánk abban az országban, ahol markotányos nőkből váltak hajdanában császárnék s péklegényekből hercegek. Szívünk nem forgott tehát veszélyben, de annál inkább erszényünk, mely semmiféle érvágást eltűrni a jelen pillanatban képes nem lett volna. Nem tudom, mivé lettem volna ez elhatározó pillanatban, ha Józsi barátom komoly intései segélyével az igaz, a higgadt úton meg nem maradok. Annyi igaz, hogy mindaddig biztonságban nem érezém magam, amíg augusztus 21-én este hajónkra nem szálltunk, ott töltendők az indulásunk előtti éjt; biztonságban pedig hajónkon azért éreztük magunkat, mert oda belépni csak annak volt szabad, aki előmutatni tudta az átkelésre váltott jegyet.

A gőzösre érvén s a parton maradt hölgyektől kendőt lobogtatva elbúcsúzván, azonnal elrendezkedtem a „cajutte"-ben, mert Rigáig körülbelül három napig voltunk utazandók; annak befejeztével pedig magamba szálltam ez első nagyobb, ez első tengeri utam küszöbén.

* „aki a célt akarja, annak az eszközöket is akarnia kell"

Berlini barátaim mind faggattak, ne mennénk Oroszországba s Svédországba, hanem ránduljunk kevesebb pénzt s időt áldozván a világ központjába: Párisba. Sokkal jobban ismertem már önmagamat s az emberi természetet, semhogy elhagytam volna magam csábíttatni – ezt tartván a helyes kifejezésnek. Meggyőződésem szerint ugyanis, ha egyszer Párist s annak élveit megízleltem, nem fognám reá adni a fejemet arra, hogy egy telegán végigbarangoljak Oroszországon, vagy a nagy csatorna zsilipjein fel s le tolatva, végighajókázzam Svédországon.

Tervem, mely szerint mindenekelőtt Európa éjszaki részét, utóbb annak nyugati, végre pedig déli és keleti részét óhajtám bejárni, másíthatatlanul meg volt állapítva.

Némi, a forradalom okozta késések s akadályok legyőzése után, eme tervem keresztülvitele mégis sikerült, mert Európa összes országait bejártam, s így nem bántam meg soha, hogy az elém szabott feladat megoldásához eréllyel s senkire sem hallgatva, Swinemünde kikötőjében hozzákezdettem.

Ami most következett, mindazt annak idején s az akkor rendelkezésemre álló erőmhöz képest leírtam. E kis munkám keretébe csak annyit vonhatok belé, ami ide illik s helyt találhat.

Swinemündéből elindulva, meglátogattuk Riga, Reval, Kronstadt, Pétervár, Novgorod, Moszkva, ismét Pétervár, Helsingborg, Abo, Aland szigetcsoport, Stockholm, Upsala, Danemora, Karlstadt, Trollhätta, Gothaborg, Helsingfors, Helsingör (Hamlet hazája), Kopenhága, Hamburg, Bréma, Münster (Leydeni János, a próféta működési tere), Mainz, Frankfurt városokat s nevezetesebb helyeket. Frankfurtban elváltunk egymástól, Prónay Józsi Párisba indult, én Frankfurtban maradtam s onnan utóbb Kasselnak, Hannovernek, Magdeburgnak, Berlinbe s innen nagyanyámhoz Drezdába s nehány heti időzés után Pestre tértem vissza.

Vándor évemet 1845. évi március 19-én kezdém meg s 1846. évi március 13-án fejezém be, e napon érkezvén ismét vissza Pestre.

Naplómba e nap emlékére a következő sorokat írám:

Március 13-án érkeztem ismét vissza Pestre, leírhatlan öröm hatotta át keblemet, mikor hajónkról ismét hazám fővárosát pillantám meg.

Barátaim s ismerőseim egy hosszú év után mind szívesen fogadtak.

Édesanyámat, testvéreimet jó egészségben találtam. Azonnal hozzálátok munkám anyagának összeállításához.

A végzet megmérhetlen akarata, dacára szorgalmamnak, mást határozott; munkámat valóban összeállítám s ki is dolgozám, de megjelenhetését komoly események gátolták. 1846 helyett 1853-ban láthatott csak napvilágot vándor éveim e szerény emléke.

RECTE TUERI*

Kalandos utamból visszatérve, tevékenységemet s ügyekezetemet, a rendelkezésemre álló minden komolysággal s kitartással három irányban fejtém ki. [...]

Mindenekelőtt oda törekedtem, hogy az akkoron dívó igen célszerű szokásnak megfelelőleg, mint Pest megye aljegyzője, vethessem meg közigazgatási ismereteim alapját.

E célt elérendő április hava első napjaiban József nádor Ő Fenségének, mint Pest vármegye örökös főispánjának lettem bemutatva báró Prónay Albert, főispáni helytartó által. József nádort gyakran láttam ugyan, de otthonában ezúttal először; nem mondhatom, mennyire meglepett azon feltűnő polgári egyszerűség, amely hazánk, a király után e legnagyobb urát, mindeneket illetőleg környezé; leereszkedő s mégis tekintélyes magaviselete, átható észbeli tehetsége, egyszerű gondolkozásmóddal párosult, jellemzetes, kimért társalgása, ama polgári egyszerűségtől körülvéve, a régibb kor azon bölcs fejedelmeit juttatá eszembe, akik álruhát

* Helyesen szemlélni, tudomásul venni.

öltve közvetlenül s minden külső befolyástól mentem tudtak megismerkedni népeik óhajaival s az őket kormányozók eljárásával.

Külsejét tekintve, sötét, hosszú kabátja, magyar csizmája, fehér nyakkendője, hosszú, hátrasimított, fehér haja, beretvált arca s rövidre nyírott bajusza – egy idealizált táblabíró alakját állítá elém.

Az első, a bemutatást követő kérdéseit latin nyelven intézé hozzám, utóbb szüleimről s körülményeimről kérdezősködvén a német nyelvet használta. Elbocsátván, szorgalomra intett, mely mondatát a „Speriamur"* szóval kezdette meg, amely még most is fülembe cseng, beszéd közben az „r" betűt erősen ropogtatván.

Mint aljegyző eléggé szorgalmasan, noha gyakorta felmerült félbeszakításokkal dolgoztam körülbelül másfél évig, míglen Kossuth Lajos követté való megválasztása s az azt követő események teljesen el nem tereltek a megyei élettől. Mire évek múltán ismét ébredezni kezdett az önkormányzat, nekem többé tér ott nem nyílhatott, nem levén képes alávetni magamat azon tényezőknek, melyek mindehatókká váltak a galvanizált megyében.

Irodám a megyeház újabb részében, földszinten vala „A régi játszó órához" címzett sörházzal szembes szegletén. Részt vettem mindabban, ami kötelességeim teljesítésével járt, sedriákon, kisgyűléseken, közülésekben, de ez utóbbiak alkalmával soha felszólalni nem mertem, ami nem csoda, ha meggondoljuk ama országos férfiak s szónokok nagy számát, kik akkortájt Pest vármegye egy-egy közülését oly fényessé s kiváló nagyszabásúvá tudták varázsolni.

A Batthyányiak, Kossuth Lajos, Széchenyi István, Dessewffy Aurél, Ráday Gedeon, Szentkirályi Mór, Nyáry Pál, Teleki László, Eötvös József stb. társaságában aki fel akart szólalni, annak egészen más készültséggel kelle bírnia, mint amilyennel én bírtam.

Aljegyzői pályám közben a legnehezebben teljesíthető köteles-

* „Elváratik"

ségem vala a jókori kelés, mert az akkor dívó szokáshoz képest már nyolc órakor az irodában kelle lennem. Gyakran inkább le sem feküdtem, hanem a Belvárost s különösen a megyeháza környékét akkor is, most is díszítő Venus-paloták egyikében dőzsölém át az éjt s reggel a Dianában megfürödve s utána megreggelizve jelentem meg Phönixként megújultan sötét, dohos hivatalos helyiségemben, el-elszunnyadván azután az unalmasan egyforma kivonatok készítése közben.

Második komoly irányzatú törekvésem az vala, útijegyzeteimet összeállítva, azokat hova hamarább nyomda alá berendezni; amely munka annyival kedvesebb volt reám nézve, mert a leélt év emlékei élénken éltek s testesültek volt meg bennem, s mert nehány vázlatom Hunfalvy Pál, volt nevelőm megelégedését vívták volt ki. E tevékenységemet nagy előszeretettel kezdém meg s folytatám, amennyire szaggatott életmódom azt megengedé; mert „Útinaplóm" kiadása segélyével az írók sorába szerettem volna lépni, mely pálya felé vonzott akkoron a körülöttem történők által felizgult hiúságom s büszkeségem. Hisz akkortájt derengett bennünk a „szellemi aristocratia" első költői álmodozása, melyet az utóbb beállott, egymást már gőzerővel felváltó események folytán csakhamar felváltott hideg zuhany gyanánt a másik szélsőség, a „pénzaristocrátia" nem annyira álomszerű, mint inkább kézzelfogható valósága. Az egyik irányban az „et voluisse sat est"* szerény jelige jelzé működésemet, a másikkal szemben a „non possumus"** vonó meg azon határt, melyet túllépnem sem belső hajlamaim, sem meggyőződésem nem engedé soha.

Végre a reám nehezkedő anyagi gondok is irányt adtak tevékenységemnek, amennyiben életmódom, tekintve szerény vagyoni állásomat, túl a rendén sokba került. E bajoktól azonban soha vissza nem riadtam, mert én mindazt, amit kelleténél többet köl-

* még az akarat is tiszteletreméltó

** „nem tehetjük" (VII. Kelemen pápa felelete VIII. Henrik angol király válási kérelmére)

töttem, beruházásnak, életcélom érdekében tett gyümölcsöző kiadásnak tekintém, mely eszmemenet egészen megfelelt az akkori viszonyoknak s körülményeknek. Állást akarni szerezni s megállapodni a politikai körökben s ugyanakkor társadalmilag alárendelt s visszavonult életmódot folytatni, oly ellentétes fogalmak valának, melyek egymást teljesen kizárták. Aki fokozatosan bár, de mégis haladni kívánt, s óhajtott a végcél felé, annak az árral kelle úsznia s nem volt szabad s nem is lehetett félrevonulnia, mikor oly életszükségek s fényűzési túlkövetelmények teljesítéséről volt szó, melyek legszorosabb összefüggésben állottak mindazzal, amit elérni óhajtottunk. A legmagasabb körök társadalmi árjával való úszás már maga is egy bizonyos hazafias kötelesség teljesítésének felelt meg, amennyiben e magasabb s befolyásos társadalmi körök megalkotása s fenntartása nélkül politikai viszonyaink fokozatos s erőteljes kifejlése s tevékenysége még csak nem is képzelhető. Ez volt Széchenyi Istvánnak általánosan elfogadott s felkarolt alapeszméje. [...]

Édesanyám átlátta anyagi helyzetem tarthatlan voltát s elhatározá, hogy az összes Pest megyei birtokot átadja két fiának, azon kötelezettséggel, hogy nővéreinket elégítsük ki. A Tiszaföldváron levő birtokunkat anyám megtartotta magának özvegyi tartás fejében. Azonnal hozzáláttunk az osztály létesítéséhez, ami könnyen sikerült, mert mind a négyen mint valódi testvérek, úgy szerettük egymást. Hogy jobb voltam akkor is a híremnél, azt bizonyítja azon tény, hogy másfél évvel utóbb 1848. évi december havában, mikor ellenség elé indulva azt sem tudtam, fogok-e még valaha hazakerülni vagy sem, véglegesen elrendezém ügyeimet, Ármin öcsémnek 1200 hold földet adtam át nekem fizetendő életjáradék kikötése mellett, amely 2500 ezüst forintról öt év lefolyása alatt 3.500 forintra emelkedett. Összes terheim, adósságaim s számláim, melyeknek Ármin öcsém ezen alkunk megkötése alkalmával kifizetését elvállalta, 18 000 forintra rúgtak, ami öt évi önállóságom alatt folytatott mozgalmas s költséges életmódomhoz arányosítva, soknak éppen nem mondható.

A divatos pesti világ akkortájt az addigitól teljesen eltérő új alakulást nyert, amennyiben az úgynevezett societás két különvált táborba oszlott meg.

A valódi highlife* a fiatal asszonyok társaságában jegecesedett úgyszólván meg; mindaz, ami e kis cotteriához nem tartozott, képezte az idős dámák körét, a valódi nagyvilágot.

A highlife külön vált sectája élénk, mulatságos, entreprenante** volt minden irányban: a gross-bonnet-k nagyvilága kimért, hivatalos színezetű s nagyon körültekintő jellegénél fogva, gyakori esetekben az unalmasságnak mutatta jeleit.

E helyen csakis az ellenzéki tábor (highlife) jellemzésébe bocsátkozom, miután a másik tábor, mint annyi más nagyvilági társaság, külön körülírásra alig szorul.

Ellenzékinek azért neveztem el a fiatal asszonyok társaságát, mert anélkül, hogy bevallották volna egymásnak annak tagjai, az első s eredeti célja e szorosabb ligának az volt: fesztelenül élhetni. Fesztelenül s kellemesen pedig csak oly társaságban élhetünk amely egyszőrű s -véleményű tagokból áll.

A fiatal asszonyok társaságának tagjai a következők valának:

Gróf Batthyány Lajosné, gróf Károlyi Györgyné, gróf Zichy Edmundné, gróf Zichy Manóné, gróf Szapáry Antalné, gróf Csekonics Jánosné, báró Orczy Pistáné, gróf Erdődy Jánosné született Raczynska, s ha esetesen Pesten időzött, gróf Degenfeld-Schomburg Imréné.

A férfiak közül a habituék*** közé tartoztak:

Gróf Batthyány Lajos, gróf Batthyány Kázmér, báró Orczy Lajos, gróf Teleki László, gróf Zichy Pál, gróf Esterházy István, báró Mesnil Viktor, gróf Andrássy Gyula, gróf Bethlen József, báró Podmaniczky Frigyes, s néha felkerestek bennünket gróf Károlyi György, gróf Erdődy János, báró Wenckheim Béla.

* a magas körök élete, előkelő élet
** társaság
*** törzsvendégek

E kis számú társaság azon összetartozandóságnál fogva, melyet annak tagjai egymás iránt éreztek, s azon erélynél fogva, melyet minden alkalommal kifejteni tudtak és akartak, akkoriban Pesten a nagy szót vitte úgyszólván korlátlanul.

Az egészen természetes, hogy e külön álló cotteriának sok ellenségei támadtak, különösen az idősebb asszonyságok soraiban, akiknek világba járó, eladó lányaik valának, mert irigy szemmel nézték azon kört, amely fiatal, férjnél levő nőkből, mégpedig a legdivatosabb nőkből állván, netalán némi árnyt vethetne, vagy hátrányt okozhatna azon társaságnak, melynek középpontját ők képezték.

Annyi bizonyos, hogy azon fiatalemberek közül, akik e cotteria tagjai sorába fel voltak véve, egyetlenegy sem gondolt legtávolabbról is arra, hogy megházasodjék, s egynek kivételével még csak a comtesseknek való udvarlást is abbahagytuk mindannyian. Ki is gondolt volna a házas életre ez egymást érő kedélyes, fesztelen s mulatságos, szép, fiatal, elegáns asszonyok alkotta összejövetelek varázsa alatt.

Eme társas összejöveteleink leginkább a már akkor Nemzeti Színházra, azt követő estélyekre en petit comité,* kitűnő ebédekre s a szép idő beálltával kirándulásokra szorítkoztak; minden tüntető, sok szertartással s alkalmatlansággal járó nagyvilági ünnepélyességek csak ritkán lettek a programba felvéve.

Színház után rendesen vagy gróf Batthyány Lajosnénál, vagy gróf Károlyi Györgynénél, vagy gróf Zichy Manónál találkozánk, ahol a salonban egyszerű vacsora lett felszolgálva kitűnő bordeaux-i borral, melynek elköltése közben a napi események s teendők megbeszélése s egymást érő tréfás s fesztelen megjegyzések képezték a társalgás kellemeit.

Kitűnő ebédeket adtak gróf Károlyi György, gróf Batthyány Kázmér, gróf Zichy Manó, gróf Batthyány Lajos. Legjobb kony-

* magunk között

hát és pincét tartott gróf Batthyány Kázmér, kinek francia szakácsa akkoron már 100 forint havi bért húzott.

A zöldbe való kirándulásokat Pesten e cotteria honosította meg: amint a szebb napok jelentkezének, egymást érték a Városligetbe, Palotára, Margitszigetre, budai hegyekbe, Laszovszky-hoz, a „Szép juhászné"-hoz, Városmajorba, Visegrádra való kocsikázások, 9–10 csinosan összeállított „turn out",* melyek mindegyikén egy-egy szép nő volt látható, megtette a maga hatását. Lovaink kantárrózsáján, s a „tigris" gomblyukában mindig az illető kocsit megtisztelő hölgy kedvenc virága díszelgett.

Eme mozgalmas életmód, az akkori éppen nem nagyvárosias viszonyainkat tekintve, jótékonyan ható hullámzást idézett elő amely egy nagyúri társaságnak létezését constatálván, jól hatott a város lakosságára, s magának ama társkör tagjainak befolyását pedig emelte s szilárdítá.

E kirándulásaink egyike, melyet 1846. évi május 1-én a „Szép juhászné"-hoz tevénk, örökké emlékeztes, szomorúan-víg véget ért. Reggel a tavasz ez ünnepe iránt bennünk élő tiszteletnek megfelelő tavaszi öltönyökben kocsikáztunk a budai hegyekbe, csípős szél által nem éppen kellemesen meglepetve. Alig lett az előre oda rendelt „lunch" felszolgálva, midőn a csípős szelet borulat, ezt pedig sűrű havazás követte. Beszorulván a terembe, a cigányzene mellett rendeztünk május 1-én télies ünnepélyt, kénytelenségből, mert kocsijainkat hazaküldöttük, azon rendelettel, hogy délután jőjjenek ki utánunk. A „Szép juhászné" akkori berendezése éppen nem volt olyan kényelmes, hogy órákra terjedő ott mulatozást kellemetessé bírt volna varázsolni, s így nem csoda, hogy türelmet vesztve vártuk a kocsik megérkezését, hogy bokáig érő hóban gázolva térhessünk vissza a városba. Én különösen nagyon le voltam verve, mert teljesen új, díszesen összeállított fogatomat ily előnytelen viszonyok között valék kénytelen bemutatni. Mint vert had értünk haza, s még az este búfeledés kedvéért, gróf

* „kiruccanó csoport"

Batthyány Kázmérnál – azon szállást lakta akkoron, melyet most Wahrmann Mór képviselő tart – fényes ebédet költénk el a lehetőleg legvígabb hangulatban.

Az 1846. év időjárása általában nagyon mostoha volt, mely csapás annyival érzékenyebben sújtotta az országot, mert már az 1845. évi termés is a lehető legsilányabb vala. Ínség s drágaság állott be, melynek következtében a búza ára annyira emelkedett, hogy egy pesti mérőt 22 bankó forinton alól nem adtak. Ekkor történt az, hogy Pest vármegye báró Podmaniczky János vermeit – miután búzáját eladni ez áron sem akarta – feltörette erőszakkal s az azokban találtató gabonát eladatta, annak árát kiszolgáltatván bátyámnak. Az önkormányzat oly ténye ez, mely mindenesetre némi gondolkozásra nyújt bő anyagot s alkalmat.

Visszatérvén utamból ismerkedtem meg gróf Szapáry Elizzel, e szeretetreméltó, víg kedélyű, őszinte jellemű s kellemes társalgású, fiatal hölggyel, gróf Szapáry Antal leányával és gróf Szapáry Géza, a jelenlegi főudvarmester nővérével.

Negyven év óta tart egymás iránti igaz barátságunk, anélkül hogy csak egyszer is valamely esetlegesen felmerülő egyenetlenség vagy félreértés, e kedélyvonzalom meggyökeresítette szövetséget képes lett volna pillanatra megzavarni. Ő megértett engem mindenkoron s változatlannak talált az élet legkedélyesebb, de egyszersmind legkomolyabb viszonyai között; én fel tudtam fogni, át tudtam érezni s meg tudtam érteni, a nők iránt bennem élő előszeretetnél s vonzalomnál fogva, minden tettét, baját s bánatát, méltányolni tudván a célt tévesztett nő kedélyháborgásának mindazon kitöréseit, melyeket elítélnünk soha, megbocsátanunk mindenkoron első s fő kötelességünk.

Nem hiába nevezett engem mindig „Ritter"* néven, mert tudta, hogy bennem önzetlen s hű lovagjára talál minden csak elképzelhető körülmények között, aki a könnyei mögül gyakorta előtörő mosolyt olybá tudta venni, mint mikor a háborgó felhők közül

* „Lovag"

kisütő napsugár a lefolyt zivatar felidézte baljóslatú sejtelmeket oszlatja el, csillapító fényt árasztván maga köré.

Eliz grófnéval – ez volt általánosan elfogadott, őt megillető címe – a Német Színház földszintjén létezett „Beigelbäckerin" kis boltjában ismerkedtem meg: feltűnő magas, sugár alakja, szép, nagy, kék szeme, sötétszőke, aláhulló haja s élénk társalgása feltűnének nekem, s legott kerülvén minden szertartást, be lettem neki mutatva. Ez annál könnyebben volt elérhető, mert ugyanott mulatának Keglevich Jenke és Emmi grófnők, akik a szerencsét hozó hármas számot kiegészítendő Kendeffy Katinka grófnőt is odaértve, képezték Eliz grófnő legmeghittebb barátnőinek kedves füzérét. Eme itt felemlített körülmények természetes folyománya az vala, hogy én mint teljesen független, s ami szívem hajlamait illeti, senkinek le nem kötött s szabad világpolgár, e közel állóim iránti barátságnál s vonzalomnál fogva nemcsak a fiatal asszonyok cotteriájával, de az idősebb delnők nagyvilágával is fenntartottam azon szoros s benső érintkezést, mely érzelemáramlatomnak teljesen megfelelt. Senki sem örült eme magaviseletemnek s eljárásomnak inkább, mint édesanyám, aki habár nyíltan nem, de titkon mégis nagyon féltette nádszál gyanánt ide s tova hajlongó fiát a Syrének csábdalaitól. Ha esetesen Kant szerint saját „én"-emet képes lettem volna kettéosztani, bennem saját fiamat figyelendő meg, szinte csak úgy éreztem s aggódtam volna, mint ahogy azt édesanyám tette.

Mint barátja azon feltűnő, deli külsejű, erdélyi mágnásnak, aki akkori szólásmódunk szerint „fülig" belészeretett Eliz grófnőbe, elefántjává lettem, s azontúl gyakran tanúja s némelykor esetesen rendezője is valék egynémely csekélyebb, ártatlan jellegű, de a szerelmesekre nagy értékű, alkalmi véletlennek, ami annál könnyebben sikerült, mert a sors úgy akarta, hogy Eliz grófnővel egy s ugyanazon tető alá kerüljek.

Édesanyám akkoriban a Csernovics Péter, annak előtte Appiano-féle házban – Főút és Vadász utca szeglet – az első emelet főszállását bírta; 17 ablaknyi utcai homlokzatért, istállóval, félszerrel,

s szolgálati mellékhelyiségekkel bőven ellátva, ezer forintnyi évi házbért fizetvén. E szállásban kettőnk számára egy szoba volt fenntartva, amely szűk elhelyezést, kivált miután testvéröcsém, Ármin akkortájt gyakrabban időzött Pesten, megunván, szállás után néztem.

Báró Vay Miklós koronaőrré neveztetvén ki s felmenvén Budára lakni, a lipótvárosi Korona utcában bírt régi palotáját gróf Szapáry Antalnénak adta ki bérbe. A grófnő a földszinten, régebben báró Vay Miklós által lakott osztályt a hozzá tartozó istálló- s félszerrésszel nekem engedte át háromszáz forintnyi évi bér fejében. Így jutottam én a Lipótvárosban illő áron kényelmesen berendezett úri lakáshoz, melynek mindezeken felül még azon nagy előnye is volt, hogy Eliz grófnővel hozott, ha kapcsolatba nem is, de legalább ideális érintkezésbe.

Akkortájt az egész nagyvilág és félvilág a Lipótvárost lakta; néhány régibb belvárosi, mint például a Cziráky-, Grassalkovich-, Keglevich-, Orczy György-, Orczy Lőrinc-, Károlyi-, Horváth-paloták és házak kivételével, alig nyílt alkalmunk a Belvárosban a Váci utcán túl megfordulnunk; ez csak éjnek idején adta elő magát, mikor bérkocsin barangoltuk be azon helyeket, melyek felkeresése nappal nem lett volna a „fashion"*-nak megfelelő. S mégis dacára annak, hogy a Lipótváros, Pest e „Westend"-je oly rohamosan fejlődött s beépítése varázslat módjára előrehaladott volt, mégis mi kezdetleges parlag viszonyok léteztek e fényesen benépesített negyedben. Jól emlékszem, hogy a Korona utcában üzlettel bíró korcsmáros egy ízben vagy két hónapig azzal mulatott, hogy hamis kutyáját kizárván az utcára, az éjjel arra járókelők e fenevad megtámadtatásainak valának kitéve, ami a világítás részint kezdetleges, nagy részben pedig teljesen hiányzó voltánál fogva kétszeresen kellemetlenné vált az arra menőkre nézve, mert sem bérkocsi, sem rendőr (Stadtgvárdli) sehol szemlélhető vagy feltalálható nem volt. E körülményeknél fogva létez-

* „divat"

tek még akkoron feles számmal az úgynevezett „Laternen-Buben", akik a társaságból, légyottból, kávéházakból hazamenőket meglesték s néhány krajcárnyi jutalomért haza világították. Amint most a Nemzeti Casino palotájában ott állomásoz Udvardy uram bérkocsija hazaszállítandó a késedelmezőket, úgy várt meg bennünket annak idején a régi Lloyd-épület kapu-szegletkövén ülve „der Laternen-Bub, Herr von Wirschtler", egy vén kozák, aki Pest városának összes lebujait, játékbarlangjait s a bűnnek minden fészkeit jól ismerte, hogy jelenleg a detectiv-cursusban akár mint tanár szerepelhetne bátran.

Az akkori policeális szabadságnak vagyis szabadosságnak megfelelőleg, például mikor hátaslovaimat jártatták Pest utcáin, egy fekete, nyírott sörényű, kiváló ponnym mindig kantár nélkül szabadon kísérte társait, majd előrerugaszkodván s tevén meg bakugrásait, az arra menők mulattatására, de nem ritkán veszélyére is.

[...]

SOKFÉLE ÚT VEZET RÓMÁBA

Éppen azon időben, mikor a szabadelvű ellenzék sorakozni kezde s elhatározá, hogy a közelebbi érintkezés s eszmecsere kedveért gyakrabban ismétlődő, a fővárosban rendezendő értekezleteket hívand össze, terjedt el azon hír, hogy Bereg és Ung megyékben pórlázadás tört volna ki. [...]

A rossz termés s az annak következtében keletkezett ínség, oly időben, midőn a közlekedési eszközök teljesen hiányoztak, nem ritkán egy-egy pontján az országnak leverő hatású jelenségeket idézett elő, anélkül, hogy a vidék elzárt s járhatlan utak övedzette fekvésénél fogva, gyorsan segíteni lehetséges lett volna.

De meggyőződtünk arról e hírek felmerülése alkalmával, hogy

mi tulajdonképpen saját hazánk viszonyait teljességgel nem ismerjük, mert mikor Beregről és Ugocsáról volt szó, ez éppen annyi volt, mint ha Kelet-India valamely tartományáról meséltek volna valamit, mert Ugocsáról, kivéve azt, ami a „Kis tükör"-ben állott, mást alig tudtunk, mint hogy „Ugocsa non coronat."*

Az ellenzéki párt e fogyatkozása arányában elfogult nem lévén, odahatott, hogy pártunk az egész országot mintegy behálózza, s minden vidéken bírjon oly megbízható tagokkal, akik az oda való viszonyokat ismerve, kellő időben az ott felmerülő eseményekről a központot értesíteni s felvilágosítani legyenek képesek.

Ily nemű combinatio útján jutott nekem is azon feladat, mint „Kanonenfutter"** – ahol s amikor alkalom nyílik az ország bizonyos, előlünk eddigelé elzárt részeivel megismerkedni. Én legelőször is a tőlünk egészen elvált, s külön kormányzat alatt álló Erdélyt választám empirikus kutatásaim színhelyeül, annyival inkább, mert baráti összeköttetéseim sokszoros érintkezései alkalmat szolgáltattak nekem arra nézve, hogy az „Unio" nagy eszméjét mint szerény politikai „commis voyageur"*** – amint akkoron címünk szólott – tőlem telhetőleg előmozdítsam.

Gróf Bethlen József barátommal, mint reám nézve a legjobb ajánlólevéllel, kelénk útra, s bejártuk Tolnát, Baranyát, azaz elmenénk Parádra gróf Károlyi Györgyné látogatására, s onnan le a Heves megye síkságán fekvő Tiszabőre, Almásy Pál elvbarátunkhoz. Az Alföld ez állomásáról elindulva meglátogattuk a báró Wenckheim családot Kőrösladányon, gróf Csekonics Jánost Zsombolyán, Temesvár városát, a buziási fürdőhelyet s innen Karánsebesnek Mehádiára hatoltunk, ahol fényes vendégkoszorút találánk együtt. A Herkules-fürdőből, nem hallgatva senki intő szavára, a Vaskapu-szoroson át leírhatlan fáradalmak s járhatlan

* „Ugocsa nem koronáz." A hagyomány szerint I. Ferdinándnak írta ezt a választ Ugocsa megye 1527-ben, mikor a király koronázására meghívta a rendeket.

** „Ágyútöltelék"

*** „utazó ügynök"

utakon haladhattunk csak lépésről lépésre előre, s leereszkedvén a Hátszeg völgyébe s azt végig bejárva, Piskibe értünk Komáromy György barátunkhoz, aki akkoron eme jószágán időzött nejével, gróf Csáky Lálival. E véghetlen kedves társalgású, elmés barátunknál a könnyelmű emberek e legkomolyabbikánál kellemesen lefolyó nehány pihenő napot tölténk el, mialatt a környékkel s az ott lakó családokkal ismerkedénk meg. Komáromy Györggyel – akkor Magyarország egyik leggazdagabb nemes embere, Tetétlen és Ottomán ura – ez időponttól fogva 24 éven át a legkülönfélébb, könnyelmű, tréfás és lehetőleg legkomolyabb viszonyok s események közben folyvást a legszorosabb összeköttetésben állottam; aranytiszta jelleme, eszessége, könnyű, genialis felfogása dacára az őt túlszárnyaló idők árja elsodorta s a megsemmisülés elé vitte, számos barátja nagy szomorúságára. Egyike volt ő azoknak, akik nem valának elegendőképpen fiatalok arra, hogy a reánk szakadó válságba belétalálhassák magokat egészen, sem eléggé idősek arra, hogy azelől félrevonúlva, a contemplatiónak engedhessék át enmagukat. Az e korú s múltú egyéniségeken a fatalismus egy bizonyos görcsös állapota vett erőt, melynek vampyrszerű nyomása alól felszabadulni nem valának képesek többé.

Piskiből Gyulafehérvárnak, egyenesen Küküllővárnak tartottunk, mely Erdély egyik legszebb, régi, ős-várkastélya, hosszú gróf Bethlen József, az én barátom édesatyjának ősi birtoka s családjának nyaranta lakhelye. Küküllővárott időzött akkortájt Erdély legszebb hölgye, gróf Bethlen Adél, barátom nővére, családja körében. Családja körében mondom, mert ahol egy ily feltűnő szépségű s kedvességű fiatal hölgy létezik, ott csakis ő képezheti a szülék, fivérek, nővérek alkotta összes család középpontját, aki körül, mint csillag körül, csoportosul minden. Küküllővárott akkoriban nagy társaság gyűlt volt egybe: alig élveztem a falusi, nagyúri élet kellemeit valaha életemben inkább, mint e nehány heti ott tartózkodásom alatt. [...]

Küküllővárról átrándulánk Keresd várába. Ez Erdély egyik legszebb, az ó-német, gót ízlésben épült s eléggé jól fenntartott

ősi, nagyúri lakhelye; a falu közepén egy égnek meredő domb tetejét foglalja el, várfalai százados örökzölddel lévén sűrűn benőve. Tulajdonosa, gróf Bethlen Gábor akkortájt családjával éppen ott időzvén, szíves előzékenységgel mutatta be nekem ősi fészkének felette érdekes részleteit. Keresd várát jelenleg ennek fia, szintén gróf Bethlen Gábor, Küküllő megye főispánja bírja.

Küküllővárról az egész társaság Kolozsvárra tette át főhadiszállását, tanúi óhajtván lenni az országgyűlés ünnepélyes megnyitásának. Egész Erdély színe-java a fővárosban időzött e nehány nevezetes nap alatt, ami reám, idegenre nézve kétszeresen érdekes vala.

Az országgyűlést Puchner tábornok nyitotta meg, mint királyi biztos, deák nyelven felolvasott rövid beszéddel, melyre gróf Teleki József, a gubernátor – Magyarország egyik kiváló tudós férfia, „A Hunyadiak korá"-nak szerzője – szintén ily röviden válaszolt. Az alkotmányosság–áthatotta kedélyemre e fontos politikai esemény ilyeténképpeni jelenetezése oly leverő befolyással volt, hogy annak utóhangjait a gubernátori, fényes, diplomaticus ebéd hatása sem volt képes lecsillapítani. Nem maradt tehát más hátra, mint egy – számtalan, szép, erdélyi nők által élénkített – estély után a „Mámi"-hoz elmennünk, tért engedve elbúsúlásunk zabolátlan kitörésének.

A „Mámi" pedig volt egy vén paraszt asszony, aki egy nálánál jóval idősebb s sokkal rozzantabb paraszthház utcai szobájában a főváros legkeresettebb s divatosabb korcsmáját tartotta. Étlapja rendkívül korlátolt, de ízletes vala; puliszka, kolozsvári káposzta, kolbász, sertés-karmonádli s levelen sült képezték állandó kínálatát, mely ellenében válogatásról szó alig lehetett, mert vendégei rendesen lemorzsolták végig a fogások egész sorozatát. Megjegyzendő, hogy pincéje kitűnően felszerelve a leppendi, rózsamáli stb. erdélyi híres borok legjobbjaival dicsekedett. Mind e lucullusi élvekhez természetszerűleg oda sorakozott Pongrácz cigánybandája, mely különösen arról volt nevezetes s híres, hogy abban a prímás szerepét klarinét képében maga Pongrácz képviselte. Sohasem

hittem s képzeltem volna lehetőnek, hogy egy klarinétból ily édes, merengő s odaadó lágy hangokat lehessen kicsalni. Ez estén valának jelen gróf Teleki Sándor – azóta Garibaldi hajdani ezredese – és Coelestin, a színigazgató. Jól emlékeztem tehát, midőn Miskolcról és Coelestinről szólván, azt mondám: itt elhallgatok, gróf Teleki Sándornak engedvén át a szót, amidőn Coelestinről van a szó. Teleki Sándornak egymást érő elméncesnél elméncesebb tréfáit hallgatva s azokon jóízűeket nevetve – az impressariót használván fel hátterül –, a társaság ott virradt meg a „Mámi"-nál, éppenúgy érezvén magát, mintha csak akkor toppant volna be a rozzant szalmafedél alá.

Végre a „Mámi" igazi tősgyökeres magyar korcsmáros módjára, maga elkergetett s elzavart bennünket, konyhát, pincét, szóval mindenét elzárva előlünk.

Mi távoztunk ugyan, de az egyedül felkelhetőt, Pongrácz cigányt bandájával elvittük magunkkal, nem gondolva azzal sem, hogy a „Mámi" búcsúszavai ezek valának: no gyerekek, de most már takarodjatok, azt mondom!

Nem annyira éjjeli, mint inkább nappali zenét indultunk most csinálni Kolozsvár legszebb hölgyeinek ablakai alá, mely költői rajongástól (kurjongatásnak is beillett) élénkítette ábrándjaink közben báró Kemény, a statuum praeses,* azon laconicus üzenete zavart meg: ha az urak mind azonnal haza nem kotródnak, bezáratom egytől egyig.

Az országgyűlés alatt létező, eme legfelsőbb hatóság előtt meg kellvén hajolnunk, Pongrácz cigány klarinétját pedig bankókkal tömvén meg, nehogy annak hangjai őkegyelmességét megzavarják, haza felé tartottunk, én részemről azon meggyőződésben, hogy a Nagyfejedelemség dietájának statuum praesese semmivel sem különb ember, mint Szepes megyének hajdanában ellenünk oly ügyes politikával élt táblabírái.

E kalandunk másnap egy fényes ebéd alkalmával lett meg- s el-

* a rendek elnöke (az erdélyi országgyűlés elnöke)

beszélve, melyet gróf Mikes János – Kolozsvárott ugyanazon állást foglalván el, mint gróf Batthyány Kázmér Pesten – rendkívül ízlésteljesen felszerelt, s úri módon kiállított palotájában, az országgyűlés alkalmával egybegyűlt ifjúságnak adott. Délután az egész társaság kikocsikázott gróf Mikes János kastélyába, Fenesre, ahol nagyszerű ozsonna szolgáltatván fel ráadásul, alkalmunk nyílt mindnyájunknak „Mámi" ősi konyháját az újabb eszmék ízlés és ízletesség-elővarázsolta vívmányaival hasonlíthatni össze. Les extrêmes se touchent.*

Néhány nappal utóbb Bethlen Józsi barátommal vissza indulánk Magyarországba, s miután a bennünket Fenesig elkísért Adél grófnőtől s anyjától érzékenyen elbúcsúztunk volna, elhatároztuk, hogy Kolozsvárról egyenesen a Zemplén megyében fekvő Velejtére rándulunk, meglátogatandók gróf Andrássy Gyulát. Amit feltettünk magunkban, híven teljesítettük is – hundert Meilen auf oder ab,** azzal mi éppen nem törődtünk.

E második erdélyi utam alkalmával nem annyira az országgal magával, mint az azt uralókkal ismerkedtem meg. A gróf Bethlen, gróf Haller, gróf Kornis, báró Huszár, báró Wesselényi, gróf Csáky, gróf Esterházy, báró Jósika, báró Kemény, gróf Teleki, gróf Toldy, gróf Mikes, báró Bornemisza, báró Bánffy, gróf Toldalagi, gróf Béldy, báró Toroczkay, Szereday, Horváth családok számos tagjaival érintkezvén, állandó s reám nézve rendkívül kellemes összeköttetésbe lépetem e mondhatatlanul szívélyes, magyaros, mívelt s eredeti jellegű főnemességgel, mely viszonos baráti vonzalom alkotta ismeretségeknél fogva egészen 1862-ig s így tehát tizenhat éven át Erdély másod hazámmá vált úgy szólván.

Az e társaságban töltött napjaim még most is életem fénypontjai gyanánt ragyognak körül, megvilágítván kedves visszaemlékezéseim segélyével életem alkonyát.

A hatás s ellenhatás változhatlan törvényénél fogva visszatérvén

* A végletek találkoznak.
** száz mérföld fel vagy le

Erdélyből Pestre, az ellentét, amely nemzetiségi tekintetben e két főváros, s annak társas köreiben minden irányban nyilvánult, lehangolt, elszomorított.

Pest nemzetiségi tekintetben való hátramaradása akkor tűnt fel leginkább, amikor más tájakról ide érkezve, szinte elcsodálkozánk, hogy mi magunk akarjuk reá fogni azt, hogy e város Magyarország fővárosa. A boltok minden feliratai, a boltokban kiszolgáló kereskedők s legények, a fogadósok s pincéreik, a bérkocsisok és fuvarosok, a rendőrségi közegek, szóval mindazon tényezői a városnak, melyekkel érintkezni szükségképpen kellett, németek valának. A magyar ember feljövén Pestre, ha nem tudott németül, el volt adva; a nemzeti elemet általában a jurátusok, a nevezetesebb ügyvédek, megyei tisztviselők s a bíróságok tagjai képviselték; de már a septemvirátus, mint legfelsőbb bírói fórum tagjai, részben a magas aristocratiából kerülvén ki, magántársalgás közben a német, különben pedig a deák szót használták. Az ország zászlósai egyikének kőnyomatú arcképét láttam akkoron, sógora, egy tősgyökeres magyar, de leányágon kénytelenségből szintén elnémetesedett úriembernek dolgozószobájában függni; német aláírásával az illetőnek. S ezen arckép egy ünnepély alkalmából készül, s el lett osztogatva emlékül mindazoknak, akik e hírneves jogi tekintély iránt tisztelettel viseltettek.

Tehát nemcsak a magán-, de a közéletben is – amint e példa mutatja – használták országunk nagyjai a német nyelvet. Kivételt e tekintetben úgyszólván egyedül az országos ellenzéki párt képezett, melynek különösen fiatalabb tagjai bizonyos ostentatióval tanulták s beszélték a magyar nyelvet.

Különösen hátráltatta a magyar nyelvnek az aristocratia körében való terjedését azon, mondhatnám a majmolással határos gyengeség, melyet Bécs iránt minden tekintetben tanúsítottak. A legtöbben még akkor inkább akarának Bécsben az utolsók, mint Pesten elsők lenni. Osztályunk e válfaját neveztük el „bécsi ma-

gyaroknak", mely elnevezés egyszersmind körülírta az illetőnek nemcsak nemzetiségi, de politikai s társadalmi tulajdonait is.

A Pesten időző aristocratia lelkesebbjei ily viszonyok között a nemzetiség egyik apostolának a Nemzeti Színházat tartván, szorgalmasan látogatta s bizonyos bőkezűséggel istápolta a már akkor a nemesség felkarolta országos intézetet.

S mégis, dacára e jó indulatnak, mellyel ez intézetünk iránt viseltettem, naplóm meglehetősen leverő megjegyzéseket tartalmaz az akkor dívott művészi viszonyokról, melyek kútforrásai talán azon véletlenre viendő vissza, hogy külföldön való, hosszú tartózkodásom után, mely közben a színi előadások iránti érdeklődés bennem mélyebb gyökeret vert, az első előadás, melyet Pesten nemzeti műcsarnokunkban láttam, Bosco bűvészmutatványai valának. Ezen, általam különben is gyűlölt fajára a látványosságnak annyival inkább megnehezteltem, mert eléggé nagyszámú s díszes közönség előtt folyt le ez üres comedia, holott, amint hallám, a némi művészi érdekkel, ha beccsel nem is bíró előadások alkalmával üresen tátongott a nézőtér.

Körülbelül azon érzelem fogta el keblemet, mely erőt vesz rajtam jelenleg, mikor a Magyar Királyi Operaházban egy-egy valóban kifogástalan operai előadás alkalmával a pusztán meredő padsoroknak énekelnek művészeink, míg másnap a telt és ujjongó ház hozsannát rivalg az Excelsior cirkusz-balett lapos zene által kísért, csillogó csoportozatainak. A műízlés hanyatlásának ily szomorú bizonyítékai mindig leverőleg hatnak reám. Fénypont gyanánt ragyogott amaz, a valódi művészetet illetőleg körülbelül meddő időszakban Rossini „Rómeó és Júlia" dalművének előadása Schódelné Rómeó, Hollósy Kornélia pedig, mint fiatal, nálunk kezdő művésznő, Júlia szerepét énekelvén, feltűnő sikerrel s a lehető legfényesebb kilátásokkal jövőjét illetőleg.

Hollósy Kornélia – most Lonovics, Csanád megye főispánjának neje – alig néhány havi működés után teljesen meghódította közönségünket s annak mindvégig állandó kedvence maradt. A Nem-

zeti Színház az ő személyében valóban ragyogó csillagra tett szert, melynek fényén évek hosszú során át sütkérezett s melegedett a még mindig növényházi palánta természetével bíró nemzeti intézet.

Liszt szintén meglátogatta évek múltán ismét Pestet, s mint művészete zenitjén álló zongorakirály, diadalt diadalra halmozott.

A Liszt-idény minden irányban fényesnek volt mondható, mert eltekintve hallatlan művészi sikereitől, társadalmi tekintetben is, a nők versenyre keltek a férfiakkal, mikor az ő dicsőítéséről szó volt. Ez utóbbiak között gróf Karátsonyi Guido tűnt ki, mint akinek közbenjárása nyomán fényesebbnél fényesebb ünnepélyek rendeztettek. Ugyancsak gróf Karátsonyi Guido és gróf Teleki Sándor kísérték akkor Lisztet Kelet felé tett körútjában is.

A táncművészet fénycsillaga, Elssler Fanni telt házak előtt mutatta be bájteljes mozdulatait; e kifejezést azért használom, mert ő volt az utolsó világhírű táncosnő, aki taglejtéseinek művészi tökélye s bája által tudott s akart hatni egyedül. Ami utána következett, mindinkább elhagyva a balettánc eszményi jellegét, a tetszetősebb, mert könnyebben elérhető, lábficamító kötéltánc irányához közeledett, míg végre a báj fogalma, a látványosságot legyező eme táncfaj segélyével, teljesen ki lett küszöbölve.

Az újabb időben Delibes Leo, a genialis zeneköltő kísérlette meg zenéjének varázsa nyomán az eszményi balett feleleventését; e varázs előidézte pillanatnyi álfeléledését az eszményi balettnek azonban az »Excelsior«, »Amore« s az ehhez hasonló szemkáprázt ató trivialitás gyorsan, s valószínűleg hosszú időre, megsemmisíté.

Elssler után Cerrito tért be hozzánk, fiatalsága s szépsége dacára sokkal csekélyebb sikerrel, mint a „göttliche Fanni"*, mert már alacsonyabb s zömökebb alkatánál fogva sem volt képes a báj s tetszetősség azon fokát kifejteni, mely elődjének megközelíthetését tette volna lehetségessé.

Az Elssler Fannit gróf Almásy György protectorátusa alatt

* „isteni Fanni"

elözönlött bokréta-eső Horváth Sándor által lett Cerritónál felelevenítve, s ha ugyan lehetséges, felülmúlva. Az akkor dívó szokás szerint számtalan apró mellcsokor dobatott a színpadra a művésznő lábai elé; most idétlen szekereket, lyrákat, hattyúkat, címertáblákat készítenek a szirmaiktól megfosztott szegény virágokból, melyeket hordárokat személyesítő apródok segélyével hordanak azután ki a színpadra a művésznő uszálya nyomán. E költséges, sem költői, sem belbecset nem képviselő, ízléstelen s minden kedélyesség nélküli tüntetés helyett, az én felfogásom szerint, sokkal célszerűbb volna gyémánt harmatcseppek díszítette, egyetlen rózsával kedveskedni azon művésznőnek, akit kitüntetni óhajtunk. [...]

A drámai szaknál körülbelül ugyanazok a viszonyok léteztek, mint harminc évvel utóbb, mikor én valék szerencsés a Nemzeti Színház küszöbén át e művész-csarnokba bevonulhatni. A magasabb drámai műfaj ugyanis, e fő s különleges feladata a Nemzeti Színháznak, körülbelül parlagon hevert s nem tudott igazi életre vergődni. A tragédia haladását s kifejlését előmozdítani Egressy Gábor, nagy művészünk képes nem vala: mert tudományos műveltsége s talán túl a rendén szorgalmas áttanulmányozása s átgondolása dacára, végtelen modorossága s a szavalatban vallott különcködése lehetetlenné tevék a magasabb drámai faj népszerűsítését. Eme körülményből kifolyólag Laborfalvi Róza sem bírta e szakban művészetét oly mérvben érvényre juttatni, amennyire azt feltűnő tehetsége s magának a műfajnak érdeke kívánatossá tette volna.

A társadalmi dráma terén utóbb némi fénypontok villantak fel, amennyiben Czakó művei tetszést aratván, az érdeklődés egy bizonyos fokát költék fel a közönségben. De messzebbre ható, hazai drámairodalom lábra kapni nem bírván, e műfaj maga is az idegen művek sikerén még nem táplálkozhatván, a műsor tengett inkább, mintsem valóban élt.

A pezsgés valódi jellegét csakis Szigligeti népszínműirodalma

volt képes állandóan felszínre hozni. A „Szökött katona", „Két pisztoly", „Csikós" egymást felváltó oly érdeklődést idéztek elő, amelynek maradandó hatása kitörülhetlen nyomokat hagyott hátra a Nemzeti Színház történelmében. [...]

MÉG EGY DARAB AZ ELSŐ ÁLLOMÁSIG

A Nemzeti Színházról elmélkedvén, lehetetlen meg nem emlékeznem az akkori Pest egy typikus alakjáról, Petrichevich Horváth Lázárról – tulajdonképpeni nevén Lazi –, aki állandó látogatója s pártolója lévén e lelkünk egész melegével dédelgetett nemzeti intézetünknek, elmaradhatatlanul összeforrott a művészi s szépirodalmi lapirodalom mindazon mozzanataival, melynek céljául a magyar nyelvnek a felsőbb körökben való terjesztése vala kitűzve.

Horváth Lazitól – amint rendesen nevezték – gyengéi mellett azon kiváló érdem el nem tagadható, hogy első volt, aki lapjában, ha jól emlékszem, „Hölgyfutár" néven, a felsőbb körök társas viszonyairól állandóan s eléggé pikáns módon megemlékezvén s e megemlékezések segélyével a francia modorú tárcairodalmat, noha kezdetlegesen, de mégis meghonosítván, – az aristocratia különösen női tagjai között, a lapirodalom iránti érdeklődést felkölté s fejleszté.

Már maga azon tény, hogy egy-egy estélyt s az ott látott öltözékeket leírta, s egyes könnyed megjegyzésekkel kísérte, oly szokatlan varázserőt gyakorolt a nők hiúságára, hogy alig várták a lap megjelenését, kíváncsian lesvén, mi áll ott írva ez vagy amaz társadalmi eseményről. Ezt egészen természetesnek fogjuk találni, ha meggondoljuk, hogy akkoron az emberiség még nem szokta meg annyira, mint most, magát a napilapokban olvashatni, sem arról nem foglaltattak akkoron jelentések a napilapokban, ki hová s honnan, mikor indult vagy érkezett Pestre; sőt meg vagyok győ-

ződve, hogy nagyon rossz néven vettük volna, ha legtöbbnyire a titok leple alatt előkészített valamely útrakelésünket kikürtölték volna előre, mi által nem egy esetben kalandunk bizonyos hajótörést szenvedett volna. Jól emlékszem, hogy midőn a Diana-fürdőben működő daguerrotypeur egy ízben Sz. Gy. barátom igen jó arcképét a kapu mellett kiaggatta, e barátom iszonyúan felbőszült s perbefogással fenyegetvén a művészt, kényszeríté a daguerrotyp eltávolítására.

Horváth Lazi a mindenütt jelenlevők sorába tartozott – estély, táncvigalom, hangverseny, színház, sétalovaglás, kirándulás, lóverseny őnélküle nem mehetett végbe. A Nemzeti Színházban a bal oldali földszinti első számú páholy állandó látogatója volt, a sétalovaglások alkalmával pedig, szikár, kis alakja dacára, rendesen egy felette magas, szürke paripán volt látható, a legtöbb esetben gróf Karátsonyi Guido társaságában.

A felsőbb körök rétegeiben elterjedő, nemzetiségünk iránti érdeklődést illetőleg mindenesetre igen sokat köszönhetünk báró Jósika Miklósnak és Horváth Lazinak – mindkettő erdélyi lévén.

[...]

A haladás pártja – a szabadelvű ellenzék – országos jelleget az 1846. évben Pesten első ízben megtartott, nagy, központi értekezlete következtében öltött. Ezen első értekezlet alkalmával a megyékből felérkezett számos párttagok tiszteletére s e nagyhorderejű intézmény alapításának megünneplése céljából több köz- s magánjellegű ebéd lett rendezve – megjegyezvén, hogy a banquettek keletkezésének korát éppen akkoron éltük. Pesten a Nemzeti Kör, különösen gróf Teleki László fáradozásai nyomán alakulván, lett az ily tüntetést célzó közebédek egyik fő színhelye, míg gróf Batthyány Lajos, gróf Batthyány Kázmér, s ezen első értekezlet megtartásakor gróf Széchenyi István házaiknál is, úgynevezett diplomaticus ebédek adattak, melyek közben a komoly eszme-

csere folytatást s nem ritkán különben talán nehezen elérhető megoldást nyert.

A szabadelvű ellenzék, noha kifelé egy tömör egészet képezett, önmagában két főtáborra oszlott. Az egyik főárnyalathoz tartoztak azok, akik az alkotmányos élet kifejlését, illetőleg Angolországot kívánták mintakép gyanánt követni, miből önként az következett, hogy politikai meggyőződésükben a fokozatos haladást és átalakulást vallották fő iránynak, amely mellett igen jól megfért a megyének az angol önkormányzat keretébe való beillesztése.

Ezen árnyalat kebelében a whig- és tory-, conservativ és liberalis, Pechovich- és Kubinszky-párt elnevezések valának szokásosak.

A másik, a mienktől sokban eltérő, de tudományos műveltségre nézve első s fő helyen álló párt a francia centralizmus felé hajlott, mely alapelvénél fogva a megyére nézve a „Carthaginem delendam esse censeo"* jelszót fogadta el; erélyes s kérlelhetetlen logikával és az újabb politikai műveltség minden attribútumaival felruházott megtámadásai segélyével igyekezvén meggyőződésének s elveinek érvényt szerezni a napi sajtóban nemcsak, de komoly irányú politikai és szépirodalmi tevékenység által is. Ez utóbb felemlített téren báró Eötvös József működött kiválóan a politikai irány terén „A falu jegyzője" című regényével – a társadalmi téren pedig a romanticismust híván segélyül, „A karthausi" vált epochalis hatásúvá, a nők tetszését és vonzalmát biztosítván pártja számára. Tudományos vezérférfia ez árnyalatnak Szalay László vala.

A pártok megjelölését, illetőleg e phalanx kebelében a jobb- és baloldal, a jobb- és balközép, a jobb és bal centrum nebulosus s általam soha sem kedvelt elnevezések hozattak divatba. [...]

Minden komoly iránynak fejlesztéséhez s meggyökeresítéséhez szükségeltetnek nem ritkán oly eszközök is, amelyek felhasználása

* Helyesen: Ceterum censeo Carthaginem esse delendam – Különben úgy vélem, Karthágónak el kell pusztulnia (Cato beszédeinek záradéka).

első tekintetre felületeseknek, semmitmondóknak látszanak. Egyik fő törekvése pártfőnökeinknek az vala, minden lehető úton és módon Pest városát mint az ország fővárosát – centrumnak nevezték sokan közülünk – gyúpontjává tenni a társas, szellemi, politikai s művészeti életnek.

A politikai pártélet körül érdeklődőkre nézve kellemessé tenni a fővárosban való tartózkodást – tartozott a program fő pontjai közé. Egyik eszközül e cél részleges elérhetéséhez a vadászat férfias, edző s angloman hajlamainknak teljesen megfelelő időtöltése lőn kiszemelve.

A kopászatot hazánkban –, mert hisz csakis erről lehetett szó egy oly primitív vadászati viszonyokkal bíró országban, mint amilyen akkoron hazánk volt – néhány főuraink alapították meg s hozták divatba, Schwungba, amint akkortájt mondották.

A főérdem e tekintetben a három testvért, báró Wenckheim Bélát, Lászlót és Viktort illeti – legelső s kiváló sorban.

E három főúr, a testvéri egyetértés mintaképe gyanánt, közös háztartást tartott Kőrösladányon, s mint minden férfias, lovagias s a testet jótékonyan edző időtöltésnek s sportnak barátjai, közös költségen szereztek be s tartottak fenn „ősi fészkökben" egy nyúlkopó-falkát, mely az őszi idények folytában kifejtett működése s az ott egybesereglett vendégkoszorú nyomán rendkívül kedveltté s népszerűvé vált.

Minden lovas-vadász ideálja éveken át Kőrösladány vala, s az ott végbemenő futamokban részt vehetni vált főügyekezetévé minden valódi s divatos sportsmann-nak, mely divat segélyével a bátor lovaglás nemes mestersége s a kopászat iránti hajlam rövid időn nagy mérveket öltött.

A kopászatot hathatósan fejlesztette még a Wenckheim testvéreken kívül, gróf Pejachevich Péter Rumán, Slavoniában, és gróf Batthyány Kázmér Kisbéren működő nyúlfalkája – ez utóbbi különösen fényesen az angol követelményeknek megfelelő modorban s berendezés szerint kiállítva.

Ezen előzmények által felbátorítva s serkentve lett életbe léptetve

az 1846. év őszén Pesten egy rendkívüli jóságú szarvasfalka, melyet gazdag s érdeklődő nagyuraink egy quasi consortium révén tudtak létesíteni, melynek vezértagjai: gróf Károlyi György, gróf Batthyány Lajos, gróf Csekonics János, báró Wenckheim Béla, gróf Batthyány Kázmér, gróf Andrássy Gyula és Manó, báró Forray Iván, gróf Festetich Géza, gróf Almásy György, Kálmán és Dénes, báró Palocsay Sándor stb. valának, szükséges zöme a hozzám hasonló apróságokból alkottatván össze.

A Pest közelében létező lőrinci puszta egy erdőrésze szarvaskert gyanánt s egy ennek közelében létezett telek pedig kopóól s a falkavezető számára lakásul lett kibérelve, beépítve s berendezve, – falkanagyul gróf Almásy Dénes, két évvel utóbb főhadnagy a XVI. számú, gróf Károlyi nevét viselő huszárezredben – választatván meg.

A Rutland hercegtől vásárolt falka egy rendkívüli ügyes s lovát kitűnően megülő falkavezető felügyelete alatt megérkezvén, új tanyáján, a zöld szigetről a kelet előőrsét képviselő hazánkba vándorolván be, lehetőleg kényelmesen s az igényeknek megfelelőleg helyeztetett el.

E Pest városában egészen újdonságszerű, nagyúri időtöltés nagy feltűnést keltett s éppen a különben holt őszi idény alatt szokatlan csődületet idézett elő, melynek révén tetemes pénzösszegek hozattak forgalomba, ami tagadhatatlanul jótékony hatással volt a főváros lakosságára nézve. A délben tartani szokott vadászatokat fényes ebédek, színházlátogatás, estélyek követték, ami bizonyos élénkséget idézvén elő s kellemes szórakoztatásnak bizonyulván, nem egy gazdagabb emberét hazánknak hetekre terjedő tartózkodásul kötötte le fővárosunkba. [...]

Ezen emlékezetes idény legnevezetesebb vadászata a gödöllői néven megörökített vala, amely december hava első napjai egyikén folyt le, s valamint a tartam hosszaságára, úgy a talajviszonyok s akadályok változatosságára s az egyes futamok gyorsaságára nézve páratlannak volt mondható.

A szarvasnak, a szent-lőrinci vadaskertből kifogatván s szaba-

don bocsáttatván, nyolc percnyi menekvési időtartam engedélyeztetett. Ekkor nyomra bocsáttatván a falka, az első 32 percig tartó, rendkívüli gyors futam Rákoscsaba alá vezetett – ahonnan Pécelt jobbra hagyva Tarcsának, Kerepesen át a Bónok hegytetőn fekvő vadászlak környékére menekült a vad, ott meglapult. A nyomot vesztett falka hosszas szimatolás után felvervén a szarvast, ez a Kerepes és Gödöllő között elvonuló vízválasztékot borító erdőn át, a gödöllői hercegi kastélyt kerítő angol kertbe menekült, a beállott estszürkület, hideg szél s hosszas futam okozta fáradság a további nyomozást lehetetlenné tevén.

A szent-lőrinci puszta s a gödöllői kastély között létező távolság már maga is elegendő bizonyíték arra nézve, hogy e vadászat nagyszerű s fárasztó lefolyásáról fogalmunk lehessen, – mely közben a Rákos patak, két malomárok, mély völgyek s meredek partok, erdő és posvány egymást váltotta fel.

A 22 lovasból álló, fényes mezőny, mire Gödöllő alá értünk, fokonkint leapadt egy hat lovasból álló maradékcsoportra, amely csoport meglehetős törődött állapotban került vissza késő este a fővárosba. Hogy én e kis maradvány tagja valék, büszkén vallom. E nagy vadászatot legjobban kiállotta gróf Festetich Géza „Lola Montez" nevű telivér kancája.

E Pesten letelepített szarvasfalka addig élt csak, míg életben maradt megalkotója; a szabadelvű ellenzék. Két évvel azután a politikai események áramlata a vadászlovakat csataménekké, a vörös frakkos vadászokat kardot forgató huszárokká alakította át.

Falkánk világgá bocsátva semmisült meg, de csak azért, hogy alig néhány évi lappangás után megváltozott viszonyok s mezben, de mégis újból régi feladatához híven: feltámadjon.

Az 1847. év január hava 20-án a következők vannak feljegyezve naplómban:

„József nádor Ő Fensége folyó hó 14-én múlt ki; hónapok óta tartó betegeskedés dacára, ezen gyászos esemény mégis megdöbbentőleg hatott a lakosság minden rétegeire.

A pesti színházak egy hétig maradnak zárva.

Magyarország három hónapot gyászol.

Január 18-án ment végbe József nádor Ő Fenségének temetése, s ugyanaz nap tudtunkra esett, hogy István főherceg van kinevezve helytartónak, amely hír örömteljesen villanyozta fel a levert kedélyeket, mert bizton hiszi s reméli most mindenki, hogy István főherceget óhajtják nádornak.

István főherceg személyében az uralkodó ház egy magyar főhercege foglalná el a nádori nagy jelentőségű állást, aminek a dynastia s az ország közötti viszonyra vonatkozólag megmérhetlen üdvös befolyású következményei leendnének."

E néhány sornyi írás leginkább tanúskodik arról, mint fogtuk mi fel, fiatalabb nemzedék az akkori viszonyokat, s egyszersmind már előre is indokolja azon nagy népszerűséget, melyet István főherceg akkoron országszerte bírt – mindenki a magyar nevelésben részesült tagját a dynastiának tisztelvén őbenne, akivel annyi századok után végre anyanyelvén foghat érintkezni a magyar nép.

Pest valóban s szíve mélyéből gyászolt akkoron; zajosabb időtöltésről szó sem volt, s az egyes úri házaknál rendezett estélyek, helyesebben mondva összejövetelek, az egyszerű társalgás jellegével bírtak. E szomorúan lefolyt tél alatt leginkább gróf Batthyány Lajosnénál, Traun-Kendeffy grófnőnél, gróf Keglevich Gábor tárnokmesternél, Andrássy grófnőnél gyűlénk össze, s néha a Nemzeti Színházat látogattuk meg, ahol ez idő tájt Füredi Miska Verdi Ernáni és Nabucco dalműveiben tűnt fel mint operaénekes.

József nádor egyik kiváló műve, melynek a Lipótváros nagy részben gyors emelkedését köszönheté, 35 évi fennállása után gyorsan követte megalkotóját az enyészet útján. A német színház ugyanis 1847 február 2-án éjjel porrá égett, miután az este Zampa operát adták elő, Stoll tenorénekessel a címszerepben.

A hivatalos okmány ezen eseményről így szól:

„1847. évi február hó 6-án Pesten tartott Tanácsülés Jegyzőkönyvének kivonata:

2124. A folyó hónap 2-án kiütött, s a városi színház elhamvasztásával szerencsétlenül lefolyt tűzvész esetéről addig is, míg városkapitány úr bővebb jelentése be fog nyújtatni, a Tanács azonnal s alázattal értesíttetni határoztatik: minek foganatosításával e jegyzőkönyvi kivonat főjegyző Kacskovics Lajos úrnak adassék ki. Kelt mint fent. Jegy. Barkóczy József. Aljegyző."

Nekem az eseményt csak 6 órakor reggel jelentette inasom; a tűz pedig közvetlenül éjfél után vehette körülbelül kezdetét, s így mire én felöltözvén a színháztérre értem, már teljesen leégett volt a hatalmas épület, belsejéből mint egy kráterből csapván ki a roskadozó romok élesztette lángok.

Elszomorodtam e pusztulás láttára.

Temérdeken, s ezek között feles számmal ismerőseim állották körül a tért, fejtegetvén s megbeszélvén a tűzveszély keletkezésének okait, lefolyásának körülményeit. Én soha a bámészkodó szerepét vinni nem tudtam, s így most is egybetoborozván néhány fiatalembert s könnyűvérű hölgyet, a Mocsonyi-ház kapuja alatt akkoron létezett sajtárusnál reggelit rögtönöztem, melyet tündérujjak elővarázsolta néhány palack pezsgő fűszerezett. Ott volt a Zigarren-Therese, Herbstgassen-Marie, Kapszay Laura, Galotti Emília, akik már egész bizonyossággal azt tudták mesélni, hogy a tűz a Stoll tenoristába szerelmes Mink, első énekesnő vigyázatlansága révén keletkezett, mert rossz kedve lévén rendetlenül hagyta öltözőszobáját, s valószínűleg az égő gyertyát ott feledte. Szegény leányok mi jókedvűen csevegtek, mi vígan pergett nyelvük, mi véghetlen könnyelműség ömlött el egész lényökön, s mégis sorsuk

mi szomorú véget ért. Kettő közülök a börtönbe került; az egyik – a legbecsületesebb – nyomorban tengődve veszett el: a negyedik, mire meggazdagodott, boldogtalanná lett s bújában halt el.

Naplómban a következő néhány sor áll írva ezen eseményről: „Pest 1847. február 6-án. Folyó hó 2-án leégett a nagy Német Színház; majd megválik most, bírunk-e mi, magyar elem valódi anyagi erővel s szellemi hatással, vagy talán csak látszólagos s szalmatűz gyanánt fellobogó volt eddigi lelkesedésünk."

Talán nem is minden alapot nélkülöző volt e pessimistikus megjegyzésem, ha meggondoljuk, hogy évek múltán is hányszor valánk kénytelenek ez intést, a magyar művészet érdekében, memento mori gyanánt, újból és újból hangoztatni.

Február hava végnapjaiban jelent meg gróf Széchenyi István „Politikai programtöredékek" című munkája, mely az akkor uralkodó viszonyok között roppant feltűnést keltett, s a nagy hazafinak az ellenzékkel való végszakítását jelezte, mit legjobban bizonyít naplómnak e tárgyra vonatkozó e néhány sora:

„Széchenyi István most megjelent könyve, melyben lepiszkolja az oppositiót s úgyszólván elátkozza Kossuthot, sokaknak nagyon tetszik. Nekem éppen nem. Véleményem szerint ugyanis nem fér össze egy ily nagy férfi állásával ily túl a rendén indulatos írásmodor, s a szélsőségekbe átcsapó gőgös s lenéző gondolkozásmód." [...]

Hunfalvy Pál, volt nevelőmmel találkoztam ez idő tájt Aszódon és Pesten, aminek szívből fakadólag megörültem, annyival inkább, mert volt nevelőm ekkor mátkásodván meg, azért rándult le a fővárosba, hogy arájával tölthessen néhány napot.

Édesanyám – az aszódi birtok a kastéllyal együtt Ármin öcsémnek jutván osztályrészül – egészen Pestre beköltözködni készült a bekövetkezendő ősz alkalmával; nyári tartózkodás kedvéért a városligeti fasorban, Pest városának e legkedveltebb villeggiaturájában, egy kényelmes lakházzal s melléképületekkel berendezett

kertet vett meg. Ezen 1200 négyszögölnyi terület, mindent beleszámítva, 6000 ezüst forinton lett vásárolva; a vételár tehát négyszögölenkint a rajta levő ültetvényekkel, villával s istállóval együtt 5 forintot tett ki. Huszonöt évvel azután a Nemzeti Színház ugyanott fekvő s hasonló beruházással bíró telke négyszögölenkint 45 forinton lett megvéve, amely áremelkedés hathatós bizonyítványát nyújtja Pest rohamos fejlődésének. Édesanyám annyival inkább szükségét érezte a Pesten való végleges letelepülésének, mert Julie nővérem az év augusztus havában menvén férjhez báró Jósika Miklóshoz, én most már magam valék gyermekei közül az, aki nemcsak környezetében megmaradhattam, de örömmel s szívesen teljesítém e kedves kötelességemet. Tudta azt jól és érezte is a szerető anya, hogy fia falun megmaradni hosszasan nem képes; nem is vágyott tehát egy oly áldozat meghozatalára, amely nekie kevesebb előnyt, mint nekem életbevágó megváltoztatását mindennemű terveimnek eredményezte volna. Mindezt magam is átéreztem anyám iránti szeretetemnek egész hevével s nagyon jól tudtam, mi úton s módon tehetendem jóvá azon netaláni alkalmatlanságokat, melyeknek édesanyám magát, ez irántam való tekinteteknél fogva kitette. A most bekövetkező időszakába életemnek esik egy egészen új, előttem eddigelé teljesen ismeretlen tudomány elsajátítása. Tudatával bírván ugyanis annak, hogy édesanyám szívesen tölti az egész napot magára, csak este lehessen egy jó ismerősök társaságában lefolyó kártyajátszmája, eddig táplált minden szokásaim ellenére megtanultam kártyázni, megismerkedén a whist, tarokk és piquet titkaival.

Estende azután mialatt társaim a színházakat vagy casinót járták, én hetenkint 3–4 ízben édesanyámat látogattam meg, s aszerint amint több vagy kevesebb, vagy éppen senki vendége nem volt, egy whist-, tarokk vagy piquet-játszmával szórakoztattam őt néhány óra hosszat. Nekem igen csekély áldozatomba került ezen anyám iránt nyilvánuló előzékenységem, mert tulajdonképpen mulatni csak éjfél felé szoktam volt kezdeni; ő pedig nagyra vette azt, hogy meg nem feledkezem róla, az engem környező folytonos

időtöltések, mulatságok s mindennemű meg- és meg nem engedett csábok közepette.

Most már elértettem, mire célzott szegény jó anyám, mikor gyermekkoromban gyakran emlegette, mi nagy bűn a kártyajáték: de azért a mai napság, tevé hozzá, minden jól nevelt embernek egy néhány társasjátékot tudnia kötelessége, nem magának, de másoknak szerzendő e tudománya segélyével szórakoztatást, s adván bizonyítványát szívélyességének s előzékenységének.

Pest környékének fejlődése, a Vácig terjedő vasút megnyitása következtében egészen új stadiumba lépett: Palota ez időtől fogva vette fel a városi kültelek természetét: a gróf Károlyi István befásította palotai erdő népkertté, kirándulási célponttá alakult át. Az ott keletkezett új fogadót egy 1847. évi május 1-én ott rendezett nagy ebéd segélyével szenteltük fel; a divatos világ s annak uszályaként a divatos félvilág is egy ideig nem tudott máshol, mint a palotai erdőben ebédelni, mulatni fête champétre*-t rendezni, légyottot adni, míg végre – a férfiak természetesen mindenekben utánozván a nőket – minden csak felmerülő párbajok is ott vívattak.

Mikor most vasúton elrobogok az elhagyott palotai erdő s annak fogadója előtt, szinte hihetlennek tetszik előttem, hogy volt idő, mikor egy-egy vasárnap délután kétszer is megtették lovaim a Pest és Palota közötti utat, mert vasúton járni nem volt chic. Egy-egy félvilági szép arcra csalt biztató mosoly fejében, a nagyvilág tagja leereszkedőleg hódolni tartotta kedves kötelességének ama különben nagy gonddal került osztálynak.

Hisz késő tavasz, nyár volt. A divatos világ szerteszét bolyongott kastélyaiba; s mi „sans gêne"** senki s semmi által nem zavarva élhettük napjainkat ama idény-világ kellemeinek áldozva, amely mintegy parancsszóra felmerült s ismét eltűnt, aszerint amint szí-

* mezei ünnep
** kötetlenül, fesztelenül

vesen látottnak vagy alkalmatlannak mutatkozott. Az ifjú kor is meg tudja becsülni a kényelem nyújtotta függetlenséget.

De az 1847. évi nyár nemcsak a mi félvilágunkat hozta nagy mozgásba a palotai erdő révén, de a lóversenyek alkalmával a politikai világot egy oly eseménnyel lepte meg, mely mostanáig is fennálló emlékoszlop gyanánt magaslik ki nyilvános életünk felszínéről. Mialatt ugyanis az akkor befásuló félben levő versenytéren – mely érdem elvitázhatlanul Heinrich kapitányé, az egylet akkori intézőjeé – Nelson, John Bull, Gamboy, Christine arattak délutánonkint dicsőséget, délelőttönkint a Medard-napi vásár alkalmával a vármegye, a gazdasági egylet, az ellenzéki kör és az oppositio tartotta meg üléseit, tanácskozmányait s értekezleteit, mert bizonyos volt már, hogy november havára egybe fog hívatni az országgyűlés.

Elértük volna tehát az új korszak küszöbét.

De hogy e küszöböt készületlenül átlépni ne kénytelenítessünk, arról, amint Nyáry Pál nevezte, „Magyarország providentionális férfia" – Deák Ferenc – szokott bölcsességével jó előre gondoskodott. Senki nem volt inkább hivatva Széchenyi István felebb idézett „Programtöredékeire" válaszolni, mint azon férfi, aki az akkor egybegyűlt országos ellenzék értekezletén, a november második felére egybehívandó hongyűlésre való tekintettel, az „Ellenzék programját" egy nagy szabású beszédben fejtegetvén, a párt elé terjesztette.

Összes pártunk a Deák Ferenc által kidolgozott s előadott ellenzéki programot kitörő lelkesedés között, egyhangúlag s egyakarattal elfogadván – e napon alkotta meg tulajdonképpen a Deák-pártot.

E nagyszerű eredmény után bolond jó kedve kerekedett az ellenzéki fiatalságnak; mintha bőrünkben meg nem tudtunk volna férni, annyira pezsgésnek indult vérünk; már-már odahagyni készültünk Pestet, tevékenységünk e háladatos terét, ahol annyi

JÓZSEF FŐHERCEG, NÁDOR
Eybl, F. litográfiája
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

Kossuth korteseinek díszmenete a Nemzeti Múzeum előtt
Weiss F. litográfiája
(Budapest Történeti Múzeum)

babért arattunk, s egyik ártatlan, de mulatságos bolondságot ereszténk világgá a másik után.

Az én részvényeim mind ennek révén a lanyhaság stádiumából a kereslet régióba szöktek fel. A hajdani „Baron Gibitz" elnevezés helyébe a pesti polgárság „Der liberale Baron"* névre keresztelt el, mert szerettem osztozni embertársaimmal, gyakori esetekben többet engedvén át felebarátaimnak, mint amennyi magamnak maradt.

A költekező s könnyelmű emberek önzetlenségét az adott pillanatban mindig meg tudja becsülni az emberiség.

Nemcsak erszényemen, de jó kedvemen s előzékenységemen is osztakozott az egész – női világ. Nem is igen szabtam magamnak szigorú határt, mert úgy képzelém, hogy mint az ellenzék egy ügynöke, kötelességem democraticus alapokon haladva, osztálykülönbség nélkül hódítani ahol s amit lehet.

Ügyekeztem nem vala siker nélküli, mert szorgoskodásom jutalmául az „asszonyok Lieblingje"** néven hívtak azok, akik, amikor éppen ínyökre vagy kedvökre volt, nagyon jól tudták hasznomat venni. [...]

1847. OKTÓBER TIZENNYOLCADIKA

Az események menete ezentúlra már gyorsított léptekkel halad előre; néhány hó alatt annyi nevezetes s életbevágó adja elő magát, mint annak előtte évek folytán. Senki sem törődött a jelennel, hanem egyedül a jövővel; s a most lefolyó pillanatok, napok, hetek eszköz gyanánt szerepeltek csak, melyek segélyével mindennemű terveink mozdíthatók elő. Az előkészületek, a sorakozás korszakát éltük akkoron: – tulajdonképpen senki sem tudta volna okada-

* „A liberális báró"
** „asszonyok kedvence"

tolni, hogy miért, s mégis mindenki nagyokat remélt, váratlan eseményekkel szembenállónak képzelte a világ folyását.

A nyár egy része lepergett egymást érő combinatiók megbeszélésével, melyeknek alapeszméjét mindig István főherceg képezé.

Végre elérkezett a nagy nap. 1847. szeptember elseje, melyen az első, a fővárost a gazdag magyar alfölddel egybekapcsoló vasút megnyitási ünnepélye menend végbe.

A mondott nap reggelén fényes s nagyszámú társaság gyűlt egybe az indóházban, várva az azután megérkező István főherceget. Ezt követték az egymást érő bemutatások, s a megnyitó vonat elindulása. A nép a vonat szélén gyülekeze, megcsodálandó az új találmányt, mely annyi áldást vala árasztandó hazánkra – csak éppen a szolnokiak nem tudták hasznát venni.

Szolnokon megérkezvén, egymást érték a beszédek; István főherceg hazai nyelvünket jól beszélte, s bátor, nyílt fellépése, nemkülönben gyönyörű erős hangja segélyével gyorsan megtudta hódítani a közönség tetszését. A vonat megérkeztét követő emez ünnepélyességek után e nap dicsőségére egy ezer terítékű monstre közebéd rendeztetett, mely közben István főherceg, Kossuth, Zichy s többen toastíroztak nagy sikerrel, folyton növekedő lelkesedést idézvén elő. A különféle alkalmi beszédek, közebéd s ölelkezés bevégeztével, a különvonat visszaindult Pestre, útközben Cegléden egy futó bált rögtönözvén – amennyiben mi a megnyitáson résztvevők abban csak futólagosan veheténk részt –, estefelé beérkezénk a fővárosba, egy emelkedett hangulatban leélt nap után.

[...]

Kossuth Lajosnak Pest vármegye követévé történt megválasztása – naplómban egészen különálló fejezetként szerepel. Ennek oka abban keresendő, hogy ezen követválasztás akkoriban epochalis országos esemény jellegét vette fel, különösen miután a pártok s vélemények állásához képest majd feltétlen rosszallással s majd ismét feltétlen magasztalással lett megítélve s fogadva e sokak előtt

váratlan, s az akkor dívott viszonyok s fogalmak szerint hihetlen eredmény.

A Franciaországban akkor példabeszéddé vált politikai jelszó a „juste milieu"* nálunk tért foglalni nem igen tudott; sokkal gyorsabb gyarapodásnak indult a „les extrêmes se touchent" jelige.

A vélemények ezen elágazása dacára, az egyes pártok s véleményárnyalatok részéről – különösen az előkészületek stadiumában – eléggé, mondhatnám, csodálatosan higgadt érdeklődéssel vétetett bonckés alá s vált így országos discussio tárgyává e jelölés.

Az eredmény közhírré tétele után azonban megfordult a kocka, mert ekkor azután valóban csakis vagy feltétlen magasztalással, vagy keserű recriminatiókkal találkozánk.

Magánéletemben rendkívül érdekes s emlékezetes esemény gyanánt szerepelt e választási mozgalom, mert az abban való részvételem szolgáltatott nekem alkalmat a nyilvános életben való első, némi fontossággal bíró fellépésre, illetőleg szereplésre, kiérdemlendő – mint egyik legfiatalabb újonca az országos ellenzéknek – sarkantyúimat.

Kossuth Lajost ugyanis nem Pest vármegye, hanem az országos ellenzék választotta meg Pest vármegye követévé – amit utóbb többen azok közül, akik akkor egy kissé megbokrosodtak s színt vallani ennek következtében nem mertek, elismerni sehogy sem akartak. Hisz jelöltetése is csak formaszerűleg, de a valóságban nem a megye nemessége, hanem inkább az országos ellenzék vezérférfia részéről történt, amint azt az alább közlendők bizonyítandják.

Kossuth Lajost Pest vármegye követjelöltjeül egyenesen gróf Batthyány Lajos, az országos ellenzék vezére tűzte ki; ha az ő erélye által nem karoltatik fel ez ügy s országos jelleget nem ölt, mi néhányan, akik Pest vármegye nemessége részéről Kossuth mel-

* „a helyes közép" (Lajos Fülöp kormányának jelszava)

lett nemcsak nyilatkozni, de tevékenyen hatni is merészkedtünk, semmi szín alatt a „zempléni fiscalisnak" – amint őt a gentry elnevezte – Pest vármegye követévé való megválasztatását nem lettünk volna képesek keresztülvinni.

Sőt merem állítani, hogy Batthyány Lajos akkor bírt fölénye nélkül még a mi csekély kis körünkből is akadt volna, aki elpártol s határozottan visszavonul – Kossuth ugyanis nem bírt a vonzalom népszerűségével, ami pedig szükséges ahhoz, hogy valaki magát – hozzátartozandói, osztálytársai, sőt részben elvtársai ellenzése dacára is – a jelölt mellett kitegye s ezáltal a sikertelenség esetére jövőjét kockáztassa, vagy legalább is compromittálja.

Nem szabad felednünk, hogy az 1847. évben létezett megyei viszonyok folytán a clique-rendszer s családi összeköttetések befolyása sokkal hatalmasabb s befolyásosabb volt, mint a jelenleg annyit emlegetett, bármi dúsan burjánzó protectio. [...]

A Kossuth Pest megye követévé megválasztatását illető első értekezlet gróf Ráday Gedeon lakásán, a Szép utcai László-féle házban tartatott meg. A házigazdán kívül jelen valának Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér, Patay József, Teleki László, Majthényi Ignác s én. Intensiv beccsel bíró társaság, ezt megengedem, de számra nézve, tekintve az ügy fontosságát s horderejét, vajmi csekély. Meg kell jegyeznem, hogy Nyáry Pál akkortájt nem nagyon hevesen karolta fel ezen ügyet, amit mi, tekintetbe véve viszonyát s állását a közbecsülésben álló Balla főjegyzővel szemben, bizonyos fokig természetesnek találtunk.

Nem mondhatnám, hogy ezen első, szerény kezdet valami nagyon bátorító hatással lett volna reám, mert jól ismervén a jelenlevőket s így helyesen tudván mérlegelni nyilatkozataikat, éreztem, hogy Batthyány Lajos jelenléte nélkül az egész ügy azonnal hajótörést szenvedett volna. Én legalább, tekintve az akkor nyert impressióim nyomán tett feljegyzéseimet, úgy valék meggyőződve, megengedem, hogy hibásan – az egész kortézia mi módon történt lefolyása azonban nekem adott igazat.

Leghatározottabban nyilatkoztak Teleki László és Majthényi Ignác. De pártunk ama kiváló tagjának, mint gróf Teleki Lászlónak őszinte s bátor nyilatkozata, ez ügyben legalább, reám nézve kevés intensiv beccsel bírt, mert amily geniális, nagyeszű férfi volt a szónoklat küzdterén, éppoly kevéssé ismerte azon alantosabb viszonyokat, amelyek tekintetbe s igénybe vétele nélkül ily alkalmakkor a legszebb szó is csak puszta mannává változik. Eltekintve ezen körülménytől, de ebből közvetlenül kifolyólag, Teleki László nagy eszmékkel való elfoglaltságából levonható azon tulajdonsága is volt, hogy a legelmésebb, s éles eszét mindig kitüntető társalgása dacára, azon osztályával az emberiségnek – értsd nemességnek –, amelynek megnyerésére egy követválasztásnál főleg szükség van, egyáltalában bánni nem tudott. Ő a salon és parlament embere volt, de nem a kortestanyáké.

Ezen első, kétes eredményű értekezletnek azonban mégis azon nagy haszna volt, hogy Batthyány Lajos megismerkedvén nagyjában a helyzet minőségével, egész eréllyel hozzálátott a választási mozgalom szervezéséhez, ami neki, kivált miután gróf Ráday Gedeon és barátjai, akik Áporkával rendelkeztek, a vezér bátor fellépése által serkentve, vele őszintén s szorosan egyesültek, sikerült is.

Nekem, mint a váci járásban, Aszódon, otthonosnak, de egyszersmind a járásban birtokosnak, igen kellemetlen s előttem teljesen idegenszerű provincia jutott osztályrészül. Amennyiben ugyanis Majthényi Ignác, Beniczky Ödön és testvéröcsém, Podmaniczky Ármin elvállalták a járásnak mozgósítását és behozatalát, számomra Vác városa mint a járás székhelye lett kijelölve, ami reám különösen kellemetlen s veszélyes vala, mert én mint protestáns, e teljesen katolikus s így természetszerűleg a főpapság befolyásának hódoló váci nemességgel semminemű érintkezésben nem állván, sikerre alig tarthattam számot, s így befolyásom mi módon való érvényesítésére nézve teljesen tájékozatlan valék.

Aggályaimat még növelte azon körülmény, hogy sógorom, Maj-

thényi Péter – Majthényi Ignác testvéröccse – magában Vác városában vállalta el az ellenjelölt érdekében megindítandó választási mozgalom vezetését.

Jövendőbeli mamelukságom előérzetében e kételyeim vezérem akaratával szemben, mintegy parancsszóra, el lőnek oszlatva, s én a fatalismus elbizakodottságának bizonyos nemével indulék feladatom megoldása elé. Az elindulást egynémely előkészületek előzték meg, amelyek abból állottak, hogy pitykés dolmányt és mellényt, rajthuslit,* darutollas kalapot s egy igen jól kiélesített Solingen-pengéjű kardot szereztem be, nemrég vásárolt szűröm egészítvén ki azon jelmezt, amelytől azontúlra vagy három hétig megválnom nem lehetett többé.

Vácra érkezvén, Friebeisz Pista segédtisztem által kísérve, egyenesen a „Zöld hordó" korcsma elé hajtattam.

Leszállván a szekérről, a szemben levő ház ablaka megnyílik, s abból Párniczky Ede, a váci járás központi főbírája kihajolván, közöttünk „pro intrada"** a következő párbeszéd keletkezett:

– Glacé-kesztyűs kortesektől mi nem félünk – kiáltja felém a főszolgabíró.

– Kérje az istent főbíró úr, hogy soha e glacé-kesztyűs kezek ott ne tapogassák meg az urat, ahol az esze lakik – válaszolám én.

– Majd tudunk rendet tartani a garázdálkodókkal szemben – viszonozta a főbíró, pulykakakas módjára kipirultan.

– Elvárom főbíró úr, s megfogadom, hogy ha rend nem talál lenni, majd én csinálok rendet a magam módja szerint – mondám s nyiték be a korcsmába.

Ezen ártatlan, szóról szóra az utcán kiáltva lefolyt párbeszédem is váltig bizonyítja azt, mennyire fel valának a kedélyek háborítva. Párniczky Ede, mint Tótgyörk egyik legtekintélyesebb birtokosa s járásunk főbírája, úgyszólván, mindennapos vendége házunk-

* lovaglónadrágot

** „előjátékként"

nak – én pedig őnála úgy éreztem magam s úgy viselkedtem, mint otthon. Nagy foka az animositásnak volt tehát szükséges ahhoz, hogy két ily jó ismerős között ily éles hangon tartott szóváltás keletkezhessék.

Én a magam részéről e párbeszédnek nagy hasznát vettem, mert alig egy óra leteltével egész Vác ismerte szóról szóra e közöttünk lefolyt jelenetet, miről gondoskodni kötelességemnek tartottam: s alig érkezett a cigány a „Zöld hordóba", alig üttetett csapra az első hordó bor, s a váciak, „crédi plébi"*, amint akkor mondottuk, sereglettek hozzám, érkezvén biz oda olyanok is, akik kutyabőrrel nem rendelkeztek s akiknek hasznát csak statista számban vehettem.

Harmadnap már nem fértünk el a „Zöld hordóban", tanyát kelle változtatnunk s ekkor azután elszegődtünk a „Fehér hajó" fogadóba, amely fekvésénél fogva, a Duna-parton a gőzhajóállomással szemben, nagyon nekünk való volt, annyival inkább, mert a fogadósnénak gyönyörű lét leánya volt, akik bennünket szívesen fogadtak, illendő módon szolgáltak ki.

Én egészen új rendszert állapítottam meg s nem adván ebédeket s vacsorákat, nyitott asztalt tartottam: aki mikor kedve vagy ideje tartotta, akkor jött be a tanyára s evett, ivott abból, amit a leányok éppen készítettek, bor lévén mindig elegendő.

A civilisatio érdekében egyszersmind behoztam azon szokást, hogy reggel, délután és este mindannyiszor fehér vagy fekete kávé volt kapható, s ahhoz honi készítményű nádor- vagy szentandrási szipa szolgáltatott fel. E rendelkezésemet a nemes atyafiak nagyon szívesen fogadták, sőt volt olyan köztük, aki azontúlra sem ételt, sem bort nem kért, hanem eljött reggel vagy délután kávézni, szipákolván ezen szelíd, szép kezek készítette italhoz egy finom „nádort" vagy „szentandrásit".

Mikor az első heti számlát bevittem Batthyány Lajoshoz, s ő

* „hinni a népnek"

megpillantotta a kávéporciók végtelen sorát s a Gschwind uramtól vásárolt százakra és százakra menő szipák számláját, majd hanyatt vágta magát. Én csak annyit válaszoltam neki, hogy ezt ő nem érti, mert ez jól van így, amint van, mert tanyám fényes eredménynyel működik: márpedig a jónak nincsen nagyobb ellensége, mint a jobb. Megnyugtatandó őt s függetlenítendő önmagamat, felajánlottam a választási pénztárnak 1200 forintot: ezüstben, s azontúlra nyugodt lélekkel folytathattam közművelődési reformjaimat, amelyek, dacára az ellenem mutató látszatnak, a végeredményt illetőleg fényesen igazolták eljárásom helyességét.

[...]

Október 17-én délelőtt különvonaton robogtam be Pestre korteseimmel: az indóház előtt díszesen felkantározott hátaslovamra ülék, melyet angol lovászom s huszárom kétoldalt száron vezetett: a másik oda rendelt hátaslóra Friebeisz Pista szállott fel, az enyémhez hasonló jelmezben; utánunk ballagott a cigánybanda, ezeket követte a kortesek serege, szép rendben négyesével menetelvén.

A „Zrínyi" előtt találkoztunk a Kerepesi, Üllői, Soroksári utcán beérkező többi társainkkal s ekkor vette azután kezdetét azon körmenet az Országúton, Nagyhíd s Úri utcán végig a megyeháza elé, milyet Pest e nemben sem ezelőtt, sem azóta nem látott. A menet élén lovagoltak részint díszmagyarban, részint szűrt vagy fekete gubát öltve, keleti díszben ragyogó kitűnő hátaslovakon, gróf Batthyány Lajos, gróf Batthyány Kázmér, gróf Batthyány Ödön, gróf Teleki Domokos, gróf Ráday Gedeon, Beniczky Ödön, én s utánunk a segédkortes vezérek. Áporka nyitotta meg a kortesmenetet s ezeket követték járásonkint beosztva, mindegyik tanyára egy cigánybandát számítva, a kortesek szám szerint háromezeren. E bevonulás egy eléggé ügyesen készült kőmetszet révén is meg lett örökítve, ami akkortájt, még nem létezvén annyi képes lap, mint most, a ritkább tünetek közé tartozott.

A megyeháza előtt megállapodván a menet, annak erkélyéről

Szentkirályi és Kossuth tartottak beszédeket, melyek elvégezte után éljenek harsogása s zenekíséret mellett vonultunk be tanyáinkra.

Az én tanyám az Üllői úton ugyanazon fogadóban volt, amelyben 1849-ben, midőn ezredünk a Csallóközbe lett rendelve, századom volt elszállásolva.

Egész Pest lábon volt s bámulta a szerteszét vonuló csapatokat s azok lóháton büszkélkedő vezéreit. A két Batthyány, Kázmér és Lajos, feltűnőleg jól nézett ki, fekete, egyszerű magyar öltönyt s panyóka helyett hosszú szőrű, gazdag csattal ellátott gubát viselve.

[...]

Az 1847. évi október 18-án délelőtt 9 órára teljesen begyülekezvén a választóképes nemesek tömege, kezdetét vette az ülés iszonyú felindulás és zaj közepette. Én a főispáni helytartó széke mögé két Hercules alakú, világosszürke, gazdagon zsinórral kihányt, ezüstgombos dolmányban díszelgő váci molnárt állítottam, akik arról gondoskodtak, hogy az elnököt ne zavarhassa e nyughatlan heringek módjára egybezsúfolt tömeg kötelességei teljesítése közben.

Hosszas s zajos, inkább kiabálás, mint tanácskozás után végre kezdetét vette a választási actus maga, Szentkirályi Mór egyhangúlag kiáltatván ki Pest vármegye egyik követeül.

Ezután leírhatlan zsibaj keletkezett s oly zavar, minőnek én legalább soha, sem azelőtt, sem azóta egy közhatóság tanácskozási termében tanúja nem valék. A Balla-párt és viszont a Kossuth-párt is egyre ordítva hangoztatá jelöltje nevét, azon biztos reményben, hogy ezen az úton fogják a pártok az elnökségtől kierőszakolni a többségnek a nagyobb zajt ütők szerint való kimondását. Mi a szavazást sürgettük, de az éktelen s féktelen lárma közben senki szóhoz nem juthatott – molnárjaim alig valának képesek az elnököt az agyonnyomástól megóvni. A választóközönség ezen alkotmányellenes eljárása engem felbőszített s egy

aligha alkotmányosabb tett által óhajtván a zavart lecsillapítani, felugrottam a zöld asztalra, onnan kezdvén, megtámadhatlan positióra tevén szert, szónokolni.

[...]

A szavazás zavartalanul s eléggé jó rendben folyt le.

A váci járásra későn kerülvén a sor, én mikor végtére nemeseimmel beszámolni készültem, annyira elaléltam, hogy közel valék az elájuláshoz. Ekkor felvittek embereim Szentkirályi Mór alispán lakására, ahol a jelenlevő házigazda egy tányér levest s egy pohár bort nyújtatott nekem, mely erősítő elköltése s néhány percnyi pihenés után kissé fellábadván s megköszönve a szíveslátást, ismét lesieték a kapu alá teendőim után látva. Kossuth szintén jelen vala Szentkirályinál, mialatt ezek történtek, de megjelenésemkor az ablakmélyedésbe vonulván vissza, hallgatag várta be, amíg ismét távozék. Délután hat órára fejeztük be a választást. Ballára 1300, Kossuthra 2900 szavazat esett, a többség nagyobb volt mint magunk remélni mertük.

E váratlan egyszerű eredmény Pest minden rétegét felvillanyozta, mert habár egyes megyékben már évek óta – Nógrád vármegye kezdette meg – az alispán és követválasztások körül heves csaták vívattak, Pest maga mint főváros – a megyei élmények itt nem lévén képesek praegnans alakot ölteni –, még soha ilyszerű mozgalmat nem észlelt.

A vidéket illetőleg e választási eredmény roppant feltűnést azért okozott, leverőt egyrészről, túl a rendén lelkesítőt másrészről, mert hazánk azon vármegyéjében folyt le, mely a létezett helyhatóságok között valamint területre, úgy tekintélyre nézve is magának vindikálta az első helyet. A megyékre nézve sok tekintetben nyugtalanító volt e váratlanul nagy többség, mert ez a középnemességnek a főnemesség általi legyőzését jelentette, amit természetesnek fogunk találni, ha meggondoljuk, hogy Pest megye összes, nagy

számú tisztikarának csak négy tagja nyilatkozott s hatott nyíltan s eréllyel Kossuth érdekében.

Így gondolkoztak az érettebb korúak, de a fiatalság zöme feltétlen magasztalással s örömrivalgással üdvözölte a történteket.

Ez állításom valóságát leginkább bizonyítja azon jelenet, mely a választást követő napon az Úri utcai Libasinszky-féle házban még most is létező kávéház előtt folyt le. Az említett napon reggel veres frakkban lóháton végighaladván az Úri utcán, a kávéházban együtt volt fiatalság megpillantván, kirohant az utcára s éljeneket hangoztatván vett körül, mire én kalapot emelve, ügetve tovanyargalék. [...]

Nagyon sokat emlegették ama feltűnő pénzösszegeket, melyeket Kossuth megválasztása igénybe vett volna, s ezt éppen azon urak közül is sokan tevék, akik közül nem egy kártyára, vagy alispáni, családi hiúság követelte választásra annyit, sőt többet rakott s költött, mint amennyit mi tízen, tizenketten, ki-ki a maga erejéhez képest járulván az összeg előteremtéséhez, a választásra magára elkölténk.

Az összes költség – beleszámítván a körülbelül 1200 forintra menő pótköltségeket – 16 000, mondd: tizenhatezer forintra rúgott, ami, tekintettel nehéz helyzetünkre s az elért eredményekre, valóban szerény összegnek mondható.

Nem oly nyíltan s erélyesen, mint Wenckheim Béla, de csípősen s keserű sarcasmustól áthatottan rovott meg engem gróf Széchenyi István.

Találkozván vele, karon fogott, ami ő nála mindig veszélyes előjelnek volt tartható, mert ha ezt tette, bizonyosak lehettünk afelől, hogy valamely malitiosus észrevételt fog fülönkbe súgni.

– Gratulálok öcsémuram – kezdé gúnyos hangon –, amiért megfőzték oly nagy dicsőséggel s pénzáldozattal a fekete levest; ezt majd meg kellend ennie az országnak, de önöknek is, erre legyenek előkészítve. Elmondom öcsémuramnak, hogy lett belőlem

rendezett pénzviszonyok között élő ember: azért teszem ezt, mert azon úton, amelyen önök haladnak, az eredményt soha elérni nem fogják. Egy ízben Bécsben N. N. herceghez mentem látogatóba; az előteremben kelle lecsücsülnöm, mert a herceg ajtaja zárva volt mindenki előtt, valamely hatalmas úriember-forma vendége lévén – ezt mondák cselédei. Vagy egy félórát időztem már ott, midőn a herceg dolgozószobájából egy úr kíséretében kilépvén, a mondott urat nemcsak az előtermen, de az előszobán is a lépcsőházig elkísérte. Kíváncsi valék, ki lehet az a nagy úr, akinek a különben büszke herceg annyira bókol, s akinek oly szerfelett lekötelezett szolgája. Mit gondol öcsémuram, ki lehetett azon úr? – Bécs legveszélyesebb uzsorása.

Hazaérvén s okúlván a leckén, eladtam javaim felét, kifizettem adósságaimat, évi jövedelmemet soha sem költém el, s most rendezett viszonyok között élek. Mit gondol öcsémuram, hová fognak önök jutni azon úton, amelyen Kossuth úr megválasztása nyomán elindultak?

AZ 1847/48-I POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS

E nagy fontosságú hongyűlés véglegesen november hó 7-re lett egybehíva. A Pest vármegyei választás ügye, az azt követő különféle leszámolásokat s végkielégítések elrendezését is beleértve, október 25-ére teljesen le vala gombolyítva: maradt tehát még néhány napom a készülődésre, mely az akkor Pozsonyban tartatni szokott országgyűlések alkalmával, különösen a Pesten letelepültekre nézve, mindannyiszor a „migrato gentium"* jellegét vette fel.

A vidéken lakókra nézve nem bírt ez oly fontossággal s nem is járt annyi alkalmatlansággal azért, mert végre is arra nézve, aki

* „népvándorlás"

falun lakik, körülbelül mindegy lehet Magyarország mely városába kell költöznie, mert Mohamed kell hogy felkeresse a prófétát, miután a próféta semmi szín alatt Mohamedet fel nem keresi.

De már azon egyesekre s családokra nézve, akik rendesen Pesten éltek, vagy legalábbis az év egy nagy részét foglalkozásaiknál vagy hivatalos állásuknál fogva a fővárosban valának kénytelenek eltölteni, azokra nézve e költözködés – egy egész háztartás mindennemű nehezen megmozdítható részleteit is beleértve – roppant alkalmatlansággal s költséggel járt. Annyival nagyobb s érzékenyebb hatással volt e visszás körülmény, mert akkortájt szó sem lehetett arról, hogy valamely családapa megválva övéitől, s egy állandó vasúti jeggyel tárcájában, s a „Zöldfa" hotelban szobát rendelvén, hónapokon át Pozsony s Pest között ide s tova utazva tölthesse idejét. Ez lehetlen volt, részint azért, mert a családi élet akkor mégis még valamivel több állandósággal s otthonias színezettel bírt mint mostanság, amit körülbelül természetesnek fogunk találni, ha meggondoljuk, hogy télen át, mikor a gőzhajók nem jártak, egy-egy Pozsonyból Pestre és visszateendő út, postalovakon vagy parasztpostán, legalább kétszáz forintot és 4–5 napot vett igénybe. Válogatni pedig éppen nem lehetett, mert egy úriember, kivált ha állásánál fogva tekintélyét fenn kelle kötelességszerűleg tartania, nálunk akkortájt postakocsin nem járhatott – kivéve ha saját járművét megkímélendő, az egész kocsit kivette illetőleg kibérelte, ami tekintve a költségeket, alig tett különbséget.

A magán- és különösen a fiatal magánemberre nézve is nem éppenoly könnyű volt Pestről vagy 6 hóra becsülettel elbúcsúznia, mert – eltekintve a mindennemű szellemi, erkölcsi s érzeményi kötelékektől s összeköttetésektől, melyeknek megszakítása nem mindig hamarosan volt eszközölhető – az anyagiakat illető rendezkedés és leszámolás a legtöbb esetben némi nehézségekkel s csak áldozatok útján elháritható akadályokkal járt.

Nem ok nélkül alkudott meg velem oly könnyen lovamra Medetz uram; mint okos ember azt gondolta: jobb ma egy veréb,

mint holnap egy túzok, kivált oly időben: wenn die Herrn Cavaliere nach Pressburg zum Landtag abfahren.*

Oly sok viszály s fáradság után meg nem tagadhattam magamtól azon gyönyört „pour la bonne bouche"** néhány szarvasvadászaton részt vehetni s megünnepelni lehetőleg fényesen a Nimródok védszentjének, Hubertusnak napját, november 3-án.

E közben lázas kíváncsisággal registráltuk a megyékből érkező, a követválasztásokra vonatkozó híreket; többségben valánk, amint reméltük is, noha súlyos veszteségek is értek, mint például Bihar, Torontál és Nógrád vármegyékben. E néhány kudarctól eltekintve, egészben véve azonban meg leheténk s meg is valánk elégedve a sikerrel, s nyugodt lélekkel s biztos reménytől lelkesülten nézénk a jövő elé.

Eme körülménynek köszönhető azon emelkedett hangulat, mely az ellenzékhez szító és tartó fiatalabb mágnásságot áthatotta.

Az országos ellenzék ugyanis azon tervet állapította meg, hogy az administratori rendszer kérdésében – a követek tábláján most már biztosítva levén annak megbuktatása – a mágnások tábláján kell győzelmet aratnunk, vagy legalább Apponyi kancellárt pyrrhusi győzelemhez juttatnunk, hogy ez úton a jövőre nézve biztosíthassunk magunknak befolyást és érvényt.

Ezen terv kivitele céljából, az ellenzék minden csak kikutatható, független állású mágnást összetoborzott, előre felkérvén s szólítván őket, hogy az országgyűlés e nevezetes szakában okvetlenül jelen legyenek Pozsonyban.

Néhányunkra nézve ez nagy nehézséggel, sőt mondhatnám hosszas harccal járt, amennyiben még el nem érvén a 24. évet, a kancellária részéről az általunk kért királyi meghívók (regalisok) megadása kerekdeden megtagadtatott. Kértük pedig s követeltük királyi meghívóink kiadását azon oknál fogva, mert atyánk nem élvén többé, korengedély révén függetlenítettünk s léptünk jogainkba.

* ha a gavallér urak Pozsonyba az országgyülésre utaznak

** „a jó szájízért"

Zsedényi Ede referendarius* nagyon különös s éppen nem pártatlan s igazságos eljárást tanúsított e kérdésben, mert míg a kormány vulgo Pechovich-párti hason viszonyok között levő mágnásoknak szó nélkül adatta ki a királyi meghívókat: addig az ellenzék, vulgo Kubinszky-pártiakra nézve késedelmezett, tétovázott s kifogásokkal élt az alkancellár úr, amint őt „Naplótöredékeim" – első kötetében hibásan címeztem. [...]

Végre csakis úgy kaphattam ki regalisomat, hogy Ármin testvéröcsémet illetőleg lemondottam annak követeléséről, azon feltétel alatt, hogy az enyém rögtön szolgáltassék ki. Miután többen is valának e hozzám hasonló esetben, ezen erőszakos eljárás segélyével Zsedényi őméltóságának mégis sikerült, néhány szerény szavazattal megcsonkíthatni az ellenzéket.

Jó kedvvel, mint ahogy az a fiatalsághoz illik, és telve reményekkel indultunk útra Pestről Pozsony felé november hava 9-én; nagyobb kényelem kedvéért többen összeállva a gőzhajón utazánk, ellátva magunkat mindennemű finom csemegével s különösen borokkal, az akkor legdivatosabb sherry és champagnei, legjobb minőségű fajaiból.

Helyesen is volt ez így berendezve, mert Pozsonyba való argonauta hajózásunk hosszassá és akadályteljessé alakult át, amennyiben útközben két ízben a nagy köd miatt, meg kelle állapodnunk s megvárnunk, míg kitisztul az idő. De természetesen mi víg társaságban, lakmározás és kártyajáték közben, nemigen törődtünk a közbejött visszás eseményekkel.

[...]

Naplómban a következők állanak feljegyezve ezen országgyűlés kezdetéről:

Pozsony, 1847. november 17-én.

* tanácsjegyző

Folyó hó 10-én érkeztünk itt meg, hosszas, lassú, de mulatságos út után.

A királyi család 10-én érkezvén le, 13-ig bezárólag időzött Pozsonyban, mely néhány nap alatt egyik nevezetes esemény s ünnepély felváltá a másikat. Első ezek között:

A propositiók átadása, melyek ha nem is felelnek meg a várakozásnak, de a viszonyokhoz képest meglehetőseknek mondhatók.

November 12-én Ő Felsége magyarul szólítá meg a Rendeket: első eset ez a Habsburg dynastia trónra lépte óta.

Nádorválasztás, István főherceg szintén magyarul szónokolt; s így a király, a nádor, s mindazok, akik e sokat mondó szertartások közben felszólaltak, a magyar nyelvet beszélték. A latin nyelv tehát mint diplomatikus nyelv 1847. november 12-én lett eltemetve. Talán mégis közeledik azon időpont, mikor Bécsben át fogják látni, hogy a dynastiának és monarchiának fő erejét a ki nem cserzett, szűz Magyarország képezi. Vigyázz magyar, nehogy hiúságod által eltántorodva az önnyelveddel való kacérkodás vigyen a veszély elé.

Az oppositio mindkét részéről jól áll, most lejött Apponyi toborzani, hogy nyerjen egypár embert, ami neki ez egymást érő ünnepélyek közben talán sikerül is. Hisz egymást érte az udvarnál való bemutatás, díszelőadás a színházban, udvari ebéd és bál, mely közben díszmagyarban táncoltunk csárdást, Ő Felségének mutatandók be nemzeti táncunkat.

Mi roppant különbség van az 1843-i s az 1847-i Pozsony között: akkor talán kedélyesebb volt, most nagyobbszerű; egymást érik a fényes fogatok, s nagyuraink cifra cselédsége a kisváros keretén belül rendkívül feltűnő hatással van. Legtöbbet mutatnak gróf Keglevich János fogatai s összes kiállítása, mert kocsisai, huszárjai, s inasai mind veres egyenruhát viselnek. A hajdani Kis Casino is megnagyobbodott, s az ellenzéknek kényelmes jó tanyául szolgál; közebédeink jók s eléggé jutányosak, felette célszerűek pedig azért, mert a társas ebédek alatt vitattatnak meg a napi kérdések.

Pozsony, 1847. december 5.

Tegnapelőtt este színház után a Kis Casinóban valánk, midőn betoppan Batthyány Lajos, ezeket mondván:

– Holnap kezdődik nálunk – értsd a mágnások tábláján – a felirati vita – en avant les tirailleurs de la garde*; Frigyes fog közületek első szónok lenni részünkről, második Esterházy Pista leend.

Azt én nagyon jól tudtam, hogy Batthyány Lajos egyszer kimondott, előre meggondolt véleménye ellen felszólalni s kifogásokkal vagy éppen mentegetőzésekkel akarni élni, annyi, mint borsót hányni a falra.

Szót sem szólva tehát elmentem a mellékszobába s összeállítám beszédemet. Mikor meg volt írva, a játszó-szobába sompolyogtam, s Batthyány Lajost a tarokk mellől elhívám, megmutatám neki művemet. Elolvasván, e szavakkal fordult felém, visszaindulván a játszó-asztal felé:

– Nem rossz, tanuld meg jól s mondd el bátran!

Hazaérvén, még az este bemagoltam könyv nélkül beszédemet – mint a víz, ahogy deák korunkban mondani szokás vala.

Másnap délelőtt december 4-én díszmagyarban, de panyóka nélkül indultam az ülésbe, felindulástól izgatottan s szívdobogva.

Csakhamar reám kerülvén a sor, felállék s bátran, stentori hangon elmondám a következő, mint a törvényhozó testület tagja első beszédemet.

„Méltóságos Főrendek!

Néhány szót akarok szólani a T[ekintetes] R[endek]-től hozzánk küldött válaszfeliratról. A magyar nemzet kibontakozva a legveszélyesebb conjuncturák tömkelegéből, végre ébredezni kezdett, és midőn fölébredt, első volt mihez nyúlt: nemzetisége, mert érezte, hogy nemzetiség nélkül nemzet nem létezhet. Szomorú, hosszas és fájdalmas harcot kellett vívnia a magyar nemzetnek nemzetisége helyreállításáért – azért dicső, hogy azt jól, becsülettel vívta keresztül. Éveken át folytak viták oly dolgok felett,

* előre, gárdalövészek

melyek véleményem szerint vita alá nem tartoztak, és azokat vita alá bocsátani nem is kellett volna soha, s ezen éveken keresztül folyó harc csak most, november 12-én fejeztetett be e helyen azáltal, hogy a magyar király magyarjait nemzeti nyelven szólítá meg. Ezért köszönetet szavazok neki (éljen). Nem hallgathatom el, midőn ily nagy dologért mondok köszönetet Ő Felségének, szintén köszönetet ne szavazzak neki azon tetteért is, mely által a közbizodalom és a nép képviselői által megválasztott nádorunkat hivatalában megerősíté (éljenzések). De midőn bizodalomról van szó, midőn megköszönünk valamit, akkor azt hiszem, igen nagy hiba volna, ha ezen szép pillanatot azok elmondására, mik fájnak nekünk, elmulasztanók, és e részben igazat adok gróf Pálffy Józsefnek, mert csak akkor tökéletes a bizalom, mikor ahhoz, mi engem megörvendeztet, hozzácsatolom a fájdalom érzetét is. És most más térre megyek által. A magyar politikai égen az utolsó években feltámadt sötét felleg felé vonulnak pillantásaim, oly sötét felleg felé, melynek vihara hiszem, hogy alááshatja nemzetünket minden jó s rossz tulajdonaival, és ezen fekete felhő: az administratori rendszer. Rövid szavakban, csak egy periodusban akarom kifejteni meggyőződésemet az administratori rendszer iránt. Az administratorok elfogadván – nem tudom honnan, de azt hiszem, a kormánytól – fizetésüket, ezáltal lekötelezettjei lettek a kormánynak, és mint lekötelezettjeinek kötelességük pártját nevelni, mit ha nem tesznek, akkor nem maradhatnak meg helyükön. Mint a kormánynak lekötelezettjei, kötelesek tehát annak érdekét mozdítani elő, s így mint párt embere kérdem: lehet-e ily administrator vagy főispán elnöke a megyének, miután a megyének elnöke csak egy minden pártok felett álló egyén, de pártember sohasem lehet. És most elhagyom ezen szomorú tért és oly álmokban ringatom magam, mintha a mennyek országa volna rejtve azon híres administratori rendszerbe, és hiszik-e a méltóságos Főrendek: hogy még akkor is bírnék igent mondani a rendszerre? Részemről soha – mert azt tartom, hogy minden alkotmányos ember politikai imájának első phrasisa kell hogy le-

gyen: »inkább akarom elérni alkotmányos úton a poklot, mint nem alkotmányos úton a paradicsomot«. Elhagyom méltóságos Főrendek ezen irányt, mert minél tovább haladok azon ide s tova, annál több szúrást érez szívem és politikai jellemem.

Átmegyek a válaszfeliratban nagyon is jól megemlített azon szomorú hanyagságára a kormánynak – mely szerint Magyarországon, azon országban, melynek legnagyobb hibája az, hogy nem létezik benne tisztelet a törvények iránt, melynek legnagyobb hibája az, hogy nem ismer felsőbbséget, melynek bármikor is fejet tudna (sic!!!) hajtani, s habár ennek szükségét érezzük, mégis mindig éppen a kormány az első, ki a hozott törvényeket végre nem hajtja, s így merem állítani, hogy ily kormány nem használ, de árt az országnak. A fölirat utolsó része rövid szavakban nagyon fontosat mond: évenkinti országgyűlést kér Pesten tartatni. Én a minden évben Pesten tartandó országgyűlést haladásunk conditio sine qua non-jának tekintvén, egyebet mondani nem tartok szükségesnek, mint az, hogy pártolom a feliratot."

Beszédem végeztével egy cédulát vettem kézhez, melyre a következő szavak valának jegyezve: Azt hivém, hogy az én hangom a legerőteljesebb, mától fogva más meggyőződést táplálok. István.

Boldog vagyok, hogy túlestem az első kísérleten – noha nem vagyok megelégedve magammal, mert iszonyú erős hangom mellett, még túl a rendén heves s indulatos valék, ami különösen a fiatal kezdőre nézve mindig ártalmas s ellenszenves befolyással van.

Merész s túlzott, beszédemben felemlített hasonlatosságom miatt, mindenki „pokol"-nak nevez el.

Bethlen Józsi barátom, akivel együtt lakunk, nagyon le van verve, mert neki mint erdélyinek nem adták meg a regalist. Nem értem, mert Fehér megyében Bodajk s Temes megyében Paulis egy részét bírják.

Egy szavazatot ismét veszíténk.

Pozsony, 1847. december 12-én

A jelen országgyűlés a mágnások táblájánál vívott első nagy csatája tegnap ért véget, a Kossuth által javaslatba hozott válaszfelirat 94 szóval 52 ellenében megbukván nálunk. Fő s úgyszólván egyedüli oka e bukásnak abban rejlik, hogy a válaszfeliratban sérelem gyanánt van felemlítve az administratori rendszer. Ebből látható, hogy az úgynevezett független aristocratia körében is mennyi a servilis elem – mert hisz a tory színezettel bíró és ősi jellegű főispáni intézménynek megásták sírját, csak azért, mert Ő Felsége kormányának így tetszett.

A felirat ellen kitűntek Ürményi, gróf Dessewffy, gróf Széchenyi, báró Majthényi – az ellenzék részéről gróf Teleki László, gróf Batthyány Lajos, gróf Pálffy József, gróf Vay Dániel, báró Wenckheim Béla. Három főispán szavazott az ellenzékkel: Vay, Batthyány, Gyürky. Magának a vitának lefolyása felette érdekes volt s úgyszólván nyolc napot vett igénybe, nem hiányoztak kemény kifakadások, de szép parlamentaris hangon tartott beszédek sem; a hallgatóság garázdálkodása miatt sok bajunk van, mert ez éretlen magaviselet jelenetezését az ellenzéknek imputálják. István főhercegnek állása rendkívül kényes s felette sok kellemetlenséggel jár, mert nem bír még azon gyakorlattal s higgadtsággal, melyet az elnöki teendők vitele ily feltűnő nehéz körülmények között igényel. Nem csoda: József nádort követni az elnöki székben, a legnehezebb feladatok egyike.

A társas élet, a politikai események előidézte élénkség ellentéteként, teljesen pang; a veres himlő ragályos jelleget öltvén, részint a felmerült nagyszámú betegedési esetek, részint az annak következtében beállott elzárkózottságnál fogva, teljesen megbénította a társas körök élénkségét. Különösen keményen sújtotta e betegség a Zichy testvéreket, mert gróf Batthyány – Zichy Antonia, gróf Károlyi – Zichy Carolin, s rajtuk kívül három testvérök mind veres himlőbe esett.

Életem e szakába esik egy oly esemény, amely majdnem végzetessé vált reám nézve, amennyiben megkezdett pályám minden fakadásának indult reményeit végenyészettel fenyegette.

Pozsonyba érkezésem előtt beteges valék; a követválasztás alatt egymást érő kihágások, fáradalom s izgultság veszélyesebb nyomokat hagyott hátra, mintsem magam hivén s képzelém. Orvosom azt követelte s tanácsolta, maradnék Pesten mindaddig csendesen, míg véglegesen felgyógyulva, bátran s minden visszaeséstől való félelem nélkül engedhetem magam ismét át szokott s az országgyűléssel járó felhevülések következtében reám nézve úgyis veszélyes életmódomnak. Nem hallgatva orvosom tanácsaira, félig gyógyult állapotban hagyám el Pestet s érkezék Pozsonyba.

Kevéssel Pozsonyba való megérkezésem után megismerkedtem ott egy külföldi nővel, aki néhány hetet volt ott töltendő egy barátnője kedvéért. E nő nem volt szép, de rendkívül mulatságos, vígkedvű s szellemes; testi tulajdonait illetőleg igen szép szeme, feltűnő finom alkotású lába s keze ötlének szemembe – viseletére nézve a francia nő elegantiájával, ízlésteljes öltözékével s modorával bírván. Udvaroltam neki, amint akárhány nőnek a szépet tenni szoktuk, annyival több nyugalommal s egykedvűséggel, mert egészségi állapotom nem is engedte volna meg, hogy komoly udvarlásra csak gondolni is merjek.

Egy este a színházban valék páholyában, s a padkán ülve csevegtem vele vígan s gondtalanul. E csevegés közben észlelém először e nő magaviseletén az indulatosságnak, helyesebben mondva a belső felindulásnak azon jeleit, mely az asszonynál a vele társalgó férfi iránt gyökeret vert szerelem első s legbiztosabb jele. Ő is észre vette azon különös hatást, melyet reám gyakorolt, s nem engedvén többé időt a visszavonulásra, e szavakat súgá fülembe:

– Mikor kísér már egyszer haza színház után?

– Még sokáig nem – válaszolám a bitófára állított hangján.

– S miért nem, ha szabad kérdeznem? – folytatá a kutatás hangján, mely már-már a kifakadáshoz volt közel.

– Mert beteg vagyok.

A nő reám mereszté szép szemeit, a kétely azon kifejezésével, mely habozni látszott, vajon gyáva vagy hazug emberrel áll-e szemben. De alig egy pillanatnyi tétova után a végelhatározás hangján mondá:

– Nem tesz semmit, ma este hazáig kísérsz, ápolni foglak, majd meggyógyulsz.

Egy kedves s sok tekintetben szép, de mindenesetre rendkívül tetszetős nőnek e szavaira egy 23 éves ifjú vajon lett volna-e képes mást válaszolni, mint azt:

– De nem várjuk be a darab végét ugye?

– Nem – válaszolá, a szerelem mosolyával tekintvén reám s nyújtván nekem kezét csókra.

Négy héttel az itt leírtak után, január 6-án, csikorgó hidegben kísérém e szeretetre méltó nőt Gänserndorfba, s ott megvárva a Bécsből érkező vonatot, könnyes szemekkel segítém, egy forró búcsúcsók után a vagonba, s készen álló kocsimba ülve hajtottam vissza Pozsonyba.

E négy hét alatt annyit szenvedtem s mégis annyit élveztem, ami elegendő lett volna egy egész életre – okos beosztással.

Megérkezvén, meleg fürdőt vettem s felöltözvén, hat órára Batthyány Kázmérhoz menék, ahol eznapra nagy ebédre valánk hivatalosak.

Ebéd közben, megemlékezvén édesanyám adta tanácsáról, habár lelkem mélyében lehangolt s levert valék, eléggé jókedvűen csevegék s vegyülék bizonyos erőlködéssel az általános társalgásba. Az ebéd végeztével fel akarék kelni, de nem valék képes többé felegyenesedni ülő helyzetemből; mirigymeredtség fogott el, végképpen letörtem.

Két barátom segítségével szállíttattam haza, s négy hétig ágyban fekvő beteg levék. A bekövetkezett izgalmak hatása révén véggyógyulásomról szó sem lehetett, életem sínlődéshez volt hasonló egész tél, tavasz s nyár alatt. Végre október havában léptem újból a valóban élők sorába s vevém fel életem fonalát ott, ahol január hó 6-án elejtém.

Ő szegény szinte nehéz beteg lett, s eltitkolván baját, nem bírta többé visszanyerni egészségét soha. Néhány évi lappangó betegeskedés után újból találkozánk, de csak azért, hogy még egyszer látva elbúcsúzzék tőlem – mert alig néhány hónappal e légyottunk után meghalt.

A RÉGI ÉPÜLET ROSKADOZNI KEZD

Pozsony, 1848. február 23-án

Mióta betegségem első rohamát kiállva kissé lábadozni kezdék, amennyire a keserves állapotom megengedi, fokról fokra felveszem ismét összeköttetéseim fonalát. Én, aki soha beteg nem valék, most érzem csak, mi nagy kinccsel bántam túl a rendén pazarúl; fel is fogadtam, hogy ezentúlra kerülni fogom mindazon örvényeket, melyek közelébe jutva ismét belésodortathatnám egy a jelenlegihez hasonló veszélybe.

A jószándék megvan bennem, vajon fogok-e valóságban aszerint eljárhatni, az aligha tőlem, de a tornyosuló fellegek jelezte viharok miként való lefolyásától fog függni. [...]

Pozsony, 1848. március 5.

Majdnem egész Európa forrongásban van: egész Olaszország Lombardia kivételével, constitutiót vívott ki magának; Páris lázadásban van; Russel pedig az angol parlament elé egy 3 milliós deficittel lezárt költségvetést terjesztett nagy beszéd kíséretében – Russel cabinetje inog, már rebesgetik lelépését. Vajon ez általános zavar közepette mi fog történni Ausztriával; azt beszélik, hogy a mostani kormány lelép s hogy a monarchia minden egyes országa alkotmányt fogna nyerni. Én nem hiszem.

A franciák kivételes gyorsasággal haladnak.

Február 22-én vette kezdetét a lázadás – e nap jelszava ez volt: À bas Guizot; vive la reforme!*

Február 23-án már nem elégítette ki őket Lajos királynak az orleansi hercegné és a párisi gróf érdekében tett lemondása és Odilon-Barrot ministeriuma.

Február 24-én végre kikiáltatott a köztársaság.

Ily gyorsan egymást érő átalakulások csak Franciaországban lehetségesek.

Lajos király Angolhonba vonult vissza; Guizot nem tudni hol van; a többiekre vonatkozó hírek még bizonytalanok.

A köztársaság ideiglenes kormánya a következő tagokból áll: Lamartine, Ledru-Rollin, Marast, Marie, Albert, Crémieux. Az egyes ministériumok még alig kezdették meg működésüket, s máris az ellenforradalmat emlegetik.

E hírek roppant feltűnést s megdöbbenést okoztak; azt kérdezi akaratlanul mindenki, mi lesz mindennek vége? Mert a polgárkirályság ily gyors bukásában senki sem hitt.

Franciaország e helyzetével szemben egy háború lehetősége nincsen kizárva Poroszország és Würtemberg à la tête,** már mozognak az egyesülés érdekében.

Magyarországban jelenleg 15 000 embernyi hadsereg létezik; ha mindazokra gondolunk, amelyek Európa-szerte történnek, borzadály fogja el az embert ama lehetőség képzeletére, hogy egy meggondolatlanul kitörő mozgalom milliók szerencsétlenségét és bukását okozva, megsemmisítené vagy legalábbis hátravetné hosszú időre reform-törekvéseinket. Jelenleg a városok kérdésével foglalkozunk, s a Partiumok ügyét tárgyalják; valószínű, hogy a nádor el fogja fogadni a közbenjárást.

Széchenyi István műve a közlekedésről igen jó fogadtatásban részesült; e téren mindnyájan üdvözöljük őt.

A felebb registrált politikai hírek következtében, a követek

* Le Guizot-val; éljen a reform!
** az élen

A RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEK ALSÓTÁBLÁJÁNAK ÜLÉSHELYE POZSONYBAN
J. Reim, Vinzenz rézkarca
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

Az országgyűlési küldöttség fogadása a pesti Városháza előtt 1848. III. 19-én
Ismeretlen mester fametszete
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

conferentiára gyűltek egybe, melyben Széchenyi kivételével, egyhangúlag egy felirat szerkesztése határoztatott el, melyben a következők fognának kéretni:

A helytartótanács alakíttassék át felelős kormánnyá.

Honvédelmi sereg léptettesék életbe.

Az országgyűlés a népképviselet alapján legyen szervezve.

Az örökváltság kérdése végleges megoldást nyerjen.

A monarchia pénzügyeit illető részletes felvilágosítások kérendők.

Ezen utolsó pont különösen azért vétetett fel a felirat keretébe, mert már nehány napja, senki sem akar bankót elfogadni. Ezen conferentia határozatai ellen rendkívül fel vannak indulva a conservativek, s a mi pártunk kebelében azok, akik Wenckheim Bélához állanak közel. Igaz, hogy sokat kérünk, talán lehetetlent; de már hozzászoktattak ahhoz, hogy kívánságaink mindig erősen megnyirbált állapotban engedélyeztetnek s ez is csak hosszas huzavona után: üres kézzel nem mehetünk haza, különben rosszul járunk. Majd meglátjuk, mint fejlődnek a körülmények, csak a háborút kerülhessük ki, mert az végképpen megakasztaná alkotmányos s ennek nyomán keletkezendő anyagi fejlődésünket.

Reánk nézve célszerűbb lett volna, ha a franciák ez egyszer a híres Talleyrand jelszavát a „trop de zéle"* veszélyéről betartják vala.

Pozsony, 1848. március 15

Tegnapelőtt nagyszerű értekezletek tartattak avégből, hogy a mágnások táblájánál, habár csekélyebb engedmények árán, de mégis unanimiter** fogadtassék el a felirat.

Tegnap reggel érkezett ide híre a Bécsben kitört lázadásnak. A fegyveres erő közbelépése folytán ötvenen sebesültek meg. Metternich herceg őrizet alatt volt kénytelen Bécset elhagyni. Albrecht főherceget lováról lerántották s bántalmazták.

* „túlbuzgóság"

** egyetértően, egybehangzóan

A következő engedmények következtében csillapultak le a kedélyek.

A fogyasztási adó eltöröltetett; sajtó-szabadság s a nemzetőrség intézménye fogadtatott el; Metternich helyébe Montecuccoli lép.

E meglepő hírek hallatára természetesen nálunk már a követelések szelidítéséről szó nem lehetett. Három órakor délután volt ülésünk, melyben nádorunk, István főherceg lelkes beszédben független állást ígérvén, ajánlotta a felirat elfogadását. Ez legott megtörténvén – hasogó éljenek között oszlott el ez ülés.

A küldöttség a nádor vezérlete alatt azonnal elindult Bécsbe.

Este fáklyásmenet lőn rendezve, melynek alkalmával a „Zöldfa" hotel első emeletéből a néphez szólván Kossuth – gróf Batthyány Lajost ajánlotta premier ministernek.

Szóról szóra beteljesedtek Batthyány Lajos a követválasztást megelőzött értekezletek alkalmával nyilvánított szavai: ha Kossuth most Pesten s nem Pozsonyban van, viszonyaink alighanem egészen más fejlődésnek indulnak.

Még így is, e koncentrált állásban, kérdés, vajon elfogjuk-e azt érni, amit honunk javára óhajtunk? – kérdés, mesterei maradunk-e a mozgalomnak? – kérdés, vajon nem ragadják-e ki azt még Kossuth kezeiből is önző eszközök irányozta vagy túl a rendén lelkes s meggondolatlan kezek?

Minderről többet fogunk mondhatni, ha visszatér a küldöttség Bécsből.

Ármin öcsém itt volt – ma utazott el. Azt beszélte, hogy lenn Pesten s a provincián a hangulat izgatott ugyan, de még mind emelkedett: Pozsony felé van irányozva az egész ország szeme.

Pozsony, 1848. március 18-án

Tegnap tért vissza a küldöttség Bécsből.

Gróf Batthyány Lajos van megbízva egy felelős minisztérium alkotásával, István főherceg pedig teljhatalmú királyi helytartóvá lőn kinevezve.

Az engedmények kivívása Bécsben akadályba ütközött: a siker

biztosítását teljes odaadással mozdították elé: István főherceg, gróf Széchenyi István, báró Vay Miklós, herceg Esterházy Pál, Lajos főherceg irányában egész nyíltsággal s őszinteséggel nyilatkoztak az illetők, elmondván, miszerint félős, hogy sikertelenség esetére István főherceget kiáltják ki királynak.

Mialatt ezek Bécsben folytak, itt március 16-án éjjelre népgyűlés lett egybehíva a túlzó agitátorok, s nehány túl a rendén felizgult hazafi által. E népgyűlés alkalmával egy „Comité du salut publique"* lett kinevezés útján szervezve, melynek tagjául én is megválasztattam. Ha tegnap meg nem érkezik a küldöttség s az őket kísérő ifjúság, ma kénytelen lettem volna 2000 fegyelmetlen emberrel Bécs felé indulni. Ugyancsak tegnap igen fényes fogadtatást szervezénk a küldöttségnek: az önkénytes nemzetőrök mind kikeltek, s bezzeg volt nép s néző annyi, mint ritka más alkalommal a békés színezetű Pozsonyban.

A küldöttség Bécsbe való menetele után azonnal nyughatatlankodott az ifjúság, felkísérni óhajtván az ország reményét; gőzhajót fogadánk tehát, melynek felkészülődését éjjel a színházépület földszintjén akkor létezett kávéházban várták be sokan a kissé fáradt s eltikkadt ifjúsággal; mi nehányan fenntartandók a rendet, szintén ott valánk a hajó Bécs felé való elindulásáig. Már éjfél felé közeledvén az idő, egy pincér a kezében levő törlőkendővel mint ostorral csattogván, a szundikáló ifjak felé fordulván e szavakat kiáltja: Auf, edle Magnaten, das Dampfboot ist da!!!**

A fiúk csúfolódásnak vevén e szavakat, ugyancsak nekiriadtak a mentegetődző pincérnek, csak nagy nehezen sikerült őket lecsillapítanom s hajóra való indulásra bírnom.

A népgyűlés uszályában mindenféle jelenségek merültek fel; – így például egy este kezdetét vette a Zuckermandlin a zsidó-hecc, az antisemitismus ez első csirája. Mint gyűlölője minden ily vallás köpenyébe burkolódzó rablóbandának, azonnal erélyesen intéz-

* „Népjóléti Bizottság"
** Föl, nemes mágnások, a gőzhajó itt van!!!

kedtem s legbiztosabb embereinkkel kivonulván, egy éji szorgalmas s erélyes munkálkodás segélyével – mely közben keményen elbántunk e csúf söpredékkel – helyreállítottuk a rendet.

A küldöttség megérkeztének napján, 17-én este a város önként ki lett világítva, s hatalmas fáklyásmenet lőn rendezve. Ezen ünnepély közben a rend példás vala, s az elmúlt napok izgalmainak kellemetlen utóhangjai nem valának észlelhetők.

Pestnek is megvolt a maga revolutiója; a sajtó-szabadság a Hatvani utcai Landerer-féle nyomdából kiindulva, tényleg proclamáltatott; Táncsics pedig börtönéből kiszabadíttatott; egészben véve minden eléggé simán s kihágások elkerülésével folyt le.

Hazánkban e külviszonyok eredményezte mozgalom első felvonása, eszerint lezajlott.

A legfontosabb kérdés, amely most mindenkit foglalkoztat: mint fognak megoldatni az úrbéri viszonyok? Nem fogják-e igénybe venni a netalán lábra kapó izgatók a parasztok felkelését a nemesség ellen? Nem tolatnak-e majdan előtérbe ily esélyek közben ellenségeink által a nemzetiségek, a nép felszabadításának jelmondatát ügyesen felhasználva?

Intéző köreinkben, úgy tudom, most azon szándék vert gyökeret: megalkotni a felelős minisztériumot; meghozni az első lelkesedést felhasználva a legszükségesebb s elodázhatlan törvényeket; s ezután lemenni Pestre, megszerzendők mindezek megemésztésére s végrehajtására a kellő nyugalmat.

Adja az ég, hogy mindez üdvös terveket siker koronázza.

Pozsony, 1848. március 26-án

A minisztérium megalakult; Batthyány, Deák, Kossuth, Szemere, Eötvös, Klauzál, Mészáros és Esterházy herceg képezik tagjait. De e szép eredmény dacára rendkívül nagy az izgalom, mert hallomás szerint Bécsben nem akarják helyben hagyni a hadügyi és pénzügyi minisztériumokat – mely okoknál fogva, az könnyen képzelhető.

Másrészről a Pesten keletkezett köztársasági árnyalat mindin-

kább előtérbe lép s az országgyűléssel szembeszállani készül, ami ha veszedelmessé nem is, de minden bizonnyal aggasztóvá válhatnék. Most minden a Bécsben hozandó határozatoktól függ; ha ott engednek az esetre bizton remélhetjük, hogy ezen, az ország színejavából egybeállított minisztérium időt nyervén, a kellő kerékvágásba terelheti közügyeinket. Ezzel ellenkezőleg, ha Bécsben az eddig tett engedményeket visszavonják, vagy azok helybenhagyásával késlekednének, akkor kétséget nem szenved, hogy István főherceget kiáltják ki királlyá – s ha ő a koronát el nem fogadná, a köztársasági árnyalat párttá fogván tömörülhetni, köztársaság fog létesíttetni.

Ez utóbbi esetben, sem a kül-, sem a belviszonyok nem levén még eléggé érettek a köztársasági eszme gyakorlatban való létesíthetésére, mindenesetre elveszünk. A sajtó-szabadság, nemzetőrség, népképviselet, felelős minisztérium, örökváltságról szóló törvényeink meg vannak hozva: a koldusbotra jutástól rettegő nemesség ismét reményleni kezd, mert bízik a minisztériumban s a hozott törvényekben – a visszahatás tehát, amelyet egy Bécsből kiinduló reactio előidézne, sokkal veszélyesebb hatással bírna most, mintha tíz nappal ezelőtt, ha éppen nem engedték volna.

Nagy napok ezek, s mireánk fiatal nemzedékre nézve érdekesek; csak szegény édesanyámat sajnálom, aki nyughatlan s meg van félemlítve, a netalán történhetőktől tartva.

Amint lehetséges, lerándulok Pestre, hogy látva őt, megnyugtassam az általános helyzetet illetőleg.

Kossuth sokat veszített népszerűségéből, amiért Széchenyivel egy padon foglalt helyet, s még azáltal is, hogy a pesti küldöttségnek erélyesen s eszélyesen válaszolt. Mindkét irányban az én és társaim véleménye szerint helyesen járt el: kötelességét teljesítette mint hazafi, politikus s az ország úgyszólván első hivatalnoka. Sohasem becsültük őt inkább, mint most, amikor népszerűségét kockáztatva, úgy járt el, mint államférfihoz illő.

E bizonytalanság közepette a legkülönfélébb hírek keringenek: egyrészről azt állítják, hogy Bécsben az ellenáramlat győzvén,

a reactio pártja fogna erélyesen, s mint e párt mindig, úgy most is, meggondolatlanul fellépni, megindítván actióját.

Másrészről egymást érik az üzenetek, a „hallom", „úgy mondják" s ehhez hasonló odavetett szavak, melyek értelméhez képest Pest vidékén parasztlázadás tört volna ki.

Hátha mindkét hír ugyanazon kútforrásból ered?

A pozsonyi 1847/48-i országgyűlésről szóló „Naplótöredékek" befejezéséül ide iktatok egy „Naplómból" cím alatt, Degré Alajos régi barátomnak s bajtársamnak átengedett, s az „Ország-Világ" című lap 1885. évfolyamának 11. számában közzétett közleményt.

NAPLÓMBÓL

Ahányszor március 15-e közeledik, mindig feleleven ülnek emlékemben az 1848-i Pozsonyban töltött napok, mert mint az akkor együtt levő országgyűlés mágnási táblájának tagja, azon egész időszakot ott éltem át.

Március utolsó napjaiban elterjedt híre annak, hogy Pesten kitört a forradalom nemcsak, de a vidékbeli most már felszabadult parasztság a fővárost készül megtámadni, hogy azt megsarcolja s pusztítsa.

Egyszerű közlegénye voltam pártunknak, s így nem tudhattam azt, hogy e hírek félhivatalos úton terjesztetnek-e akarattal, vagy pedig egyszerű koholmány, amint akkoriban annyi indíttatott útnak.

Én, megvallva az igazat, az elsőt hittem s hiszem most is, mert sokan voltak közöttünk, akik mindenáron siettetni akarták az ország legtekintélyesebb férfiainak, az országgyűlés tagjainak, Pestre való lemenetelét s ott való letelepülését.

Bármint volt is, részemről, aki oly jól ismertem Pestet s annak vidékét, meg voltam győződve, hogy mindezen rémhírek valótlanok, de hallgattam s velem együtt társaim is, mert mint már akkor is „mamelukok", vártuk a parancsot, de nem okoskodtunk. El lett határozva legott, hogy egy küldöttség fog lemenni Pestre, a felhá-

borodott kedélyeket lecsillapítandó, meggyőződvén az ügyek állásának valóságáról.

Másnap reggel a küldöttség tagjai összegyűlének a gőzhajón, melyen leindulandók valánk.

A pillanat felette komolynak tartatott, mert az egyes küldöttségi tagok nejei eljövének a gőzhajóra, hogy férjeiktől e veszélyes út előtt búcsút vegyenek.

Tőlem nem búcsúzott senki, s talán éppen ez oknál fogva valék nyugodt s gondtalan.

Ezen érzékeny búcsú alkalmával ott láttuk a többek között Batthyány Kázmérnét, Almásy Pálnét, Batthyány Imrénét, a hétszemélynök s volt zalai főispán nejét – Almásy Pálné anyját. Ezek között valának, akik elfeledve az itt-ott felmerült, csekélyebb félreértéseket s a házaséletben természetszerűleg előfordulható egyenetlenségeket, az utolsó percig ez egyszer férjeik oldala mellett maradtak.

Végre megdördült a háromszoros mozsárdörgés s hajónk elindult – a nők pedig szánandó lelki állapotban visszavonultak s kendőt lobogtatva búcsúztak a parttól.

Mire másnap reggel Pestre ért hajónk, nagy küldöttséget s néptömeget találtunk a Duna partján. Én már teljes díszben, pitykés dolmányban fel valék készülve, hogy amint az reám bizatott, a küldöttség szónoka gyanánt működjem; akkoriban Pesten általánosan „der liberale Baron" néven lévén ismeretes, szívesen vállalkoztam e feladatra, mert otthonosnak érzém magam általam annyira kedvelt fővárosunkban.

Hajónk kikötvén, díszes menetben gyalog vonultunk a Dorottya és Váci utcán végig a városház terére, ahol egy székre állíttatván s körülöttem csoportosulván küldöttségi társaim, elmondottam fennhangon s bátran mondókámat.

Beszédem jól fogadtatott; a bámészkodó egybecsoportosult tömeg nem fukarkodott az éljenekkel, s így minden a legjobb rendben folyt le. Hazasiettem ezután, hogy felkeressem édesanyámat, s körültekinték ismét egyszer Pesten.

Délben díszebéd volt s azután „re bene gesta"* visszautaztak társaim, referálandók a látottakról s hallottakról.

Pesten láttam s tapasztaltam nagy sürgést-forgást, de sem pusztító parasztcsoportokat, sem forradalmi velleitásokat nem észleltem; azon csoportok, melyekkel én érintkeztem, egészen békés és idyllikus, de rendkívüli mulatságos természetűek valának.

Annyi azonban mégis eléretett, úgy hiszem ez út által, hogy már körülbelül tíz nappal utóbb az első felelős kormány Pesten tartotta meg bevonulását.

Én bízattam meg a fogadtatás rendezésével, amely a régi – akkor még új – Lloyd-épület földszintjén ment végbe, ahol utóbb a búzatőzsde vala elhelyezve, s ahol évek múltán az ezerforintos csók révén hírhedtté vált jótékonysági bazárt rendeztük. A fogadtatás alkalmával a virágcsokor átnyújtására Sauer tanár neje, Pestnek akkoron legszebb nője lett felkérve.

Magyarország első kormányelnökét, gróf Batthyány Lajost szebben fogadni tehát nemigen lehetett.

E perctől fogva külsőleg tekintve az ügyek folyását, Pest nyugodt volt s nem tartott többé parasztlázadástól, mindaddig, amíg a Terézváros zsidóellenes kravalljai nem vették kezdetöket.

Hát ezeket ugyan kik s mi célból rendezhették?

Egy ismerősömnek az imént felemlített napok alatt leánygyermeke születvén, azt kérdém tőle: mi lesz neve a kicsikének? – Tekintve a fennforgó viszonyokat, azok emlékére „Kravalka" névre fogom kereszteltetni – válaszolá komoly hangon.

* „a dolgok jó végeztével"

Pest, 1848. április 2-án

Pozsonyból rossz híreket veszünk. A nádor március 29-én érkezett Bécsből a resolutióval*; mindenki örült: mert a miniszterek szaván elindulva csak a legjobbat lehetne reményleni. Már 30-án vettük hírét annak, hogy a leirat éppen ellenkezőjét tartalmazza annak, amit hittek s bizton reménylettek – mert ki van abban mondva a kancellária fenntartása s a teljes pénzügyi függőség. Zsedényit, aki a leiratot aláírta, híre járván, hogy Pozsonyba érkezik, meg akarták gyilkolni, utóbb képét elégették s félreverték a harangokat.

A nádor 24 órai respiriumot** kért, hogy Bécset megjárhassa s állásától tehesse függővé a haza ügyét.

Itt Pesten, március 31-én reggel a népet alig lehetett lecsillapítani, a parasztokat akarták becsődíteni, a harangokat félreverni, s minden csitítás dacára kitűzték a veres zászlót. Az egész város talpon volt s készült azon esetre, ha estére jó hír nem érkezik.

Szerencsés csillagzatunk el nem hagyott ez egyszer, mert éjfélkor megérkezett Eötvös egy olyan resolutioval, amely mindenkit kielégített. A király ugyanis azt óhajtja:

1. Hogy István főherceg személye is legyen sérthetetlen.

2. A király fenntartja magának a főpapi, ország bárói és zászlós főméltóságok kinevezési jogát.

3. A jövő országgyűlésig engedélyeztessék a költség a hadsereg és udvartartás fenntartására.

4. A honvédelmi sereg, a Pragmatica Sanctioból kiindulva, ne különíttessék el egészen a császári hadseregtől, a király fogván az előléptetéseket szentesíteni.

5. Az itt kikötött királyi jogok, az alkotmányosság elvének megfelelőleg, miniszteri ellenjegyzés mellett fognak érvényesíttetni.

* határozat, döntés
** nyugalmat

Néhány nap múlva befejeztetik a pozsonyi hongyűlés – s a minisztérium leérkezik.

Ezt még megvárom; de ha addig egészségem nem javul, Gräfenbergbe indulok.

Édesanyám most nyugodtabb, mindig körülötte vagyok: Jósikáék is legközelebb felérkeznek Pestre.

Minden financiális zavarnak vége szakadt; a moratórium* ki lett mondva, nem kell fizetni.

[...]

Pest, 1848. április 11-én

Tegnap kellett volna bezáratnia az országgyűlésnek Pozsonyban; de nem volt lehetséges, mert Bécsben nem akarják szentesíteni a népképviseletről és a határszélekről szóló törvényeket.

Eme incidens következtében a lázas ingerültség ismét fokozódott, amit legjobban bizonyít az ugyancsak tegnap éjjel lefolyt jelenet.

Klauzál miniszternek azt jelentik, hogy Budáról egy 150 emberből álló transportot akarnak Bécsbe indítani, amit nem szabad megengedni.

Mialatt a miniszter Móga tábornok közbenjárása segélyével e transport elindítását megakadályozá s így a dolgot kiegyenlíté, a nemzetőrség minden parancs nélkül a maga szakállára elfoglaltatta a Károly-kaszárnya minden őrhelyeit s a kaszárnya udvarába nyomult. Szerencsére a dobos mielőtt alarmot dobolt volna, Móga tábornoknak jelentést tett, ez meg, Klauzállal megbeszélvén az ügyet, elmenének a városházára, ahol Klauzál, Nyáry, Jókai beszédei segélyével lecsillapultak a kedélyek.

A legnagyobb szerencsétlenséget eredményezhette volna ezen,

* törvényes fizetési halasztás

a katonai subordinatioval* ellentétes eljárás, mely veszélyes esélyeknek a jövőben való meggátlása tekintetéből ma fog tartatni haditanács.

Pest, 1848. április 25-én

Az utóbb lefolyt 14 nap alatt több nevezetes esemény adta elő magát, mint máskor egy év alatt.

Az összes ministerium végre leérkezett Pestre, s most egyre szervezik hivatalaikat.

A nádor is itt van már. Valamint az ő, úgy a ministerium tiszteletére is, a nemzetőrség kivonult, s a város ki lett világítva.

Két német küldöttség is fordult meg Pesten; az egyik a bécsi deákoké, a másik Bécs lakossága részéről lett kiküldve. Ez utóbbi elhozta barátsága jeléül s felajánlá a magyar nemzetnek: Mátyás király pajzsát.

E küldöttség tiszteletére a Nemzeti Casinó dísztermében adott közebéd alkalmával, a küldöttséget a mi kérésünkre gróf Karátsonyi Gedő köszöntötte fel német beszédben: első német toast, melyet magyar embertől hallottunk. [...]

Május 16-án vette kezdetét Bécsben a forradalom, mely a munkások és deákok coalitiója révén keletkezett, s eljárását azzal kezdette, miszerint decretálta (akkor ez volt a divatos kifejezés), hogy nincsen többé felsőház, census nem létezik, stb. – működését pedig egyelőre azzal koronázta meg, hogy megállapította a „comité du salut publique" uralmát Fischhof doctor elnöklete alatt.

Ezen események folytán hagyta el Bécset Ferdinánd császár s vonult vissza Innsbruckba, mely eseménynek megmérhetetlenek valának következései, mert az udvart a népeivel való közvetlen érintkezés lehetőségétől elzárván, az ellenáramlat karja közé kény-

* szolgálati engedelmesség

szerité, amely elem többé közeledést a király és Magyarország között létrejönni semmi áron nem engedett. [...]

A ministerium a szerbek, horvátok és rácok túlkapásaival szemben 10 000 mozgósított nemzetőrt szervez, amely eljárása kormányunknak már azon oknál fogva is felette hasznos, mert alkalmat fog nyújtani a sok beszédű s nagyokat mondó hazafiaknak, hogy tettleg is bizonyítsák a közhaza iránti szeretetöket.

Nem tagadható, hogy e mozgósított nemzetőrség képében temérdek, itt Pesten alkalmatlan, de fegyver alatt hasznos elemtől szabadult meg fővárosunk.

A kormánynak rendelkezése alatt elegendő pénzereje nem állván, kiáltvány útján felszólíttattak a hazafiak, hogy ékszereiket, ezüst marháikat s ércpénzkészletüket áldozzák a haza oltárára, átadván azt elismervény mellett a kormánynak, amely ennek alapul vétele mellett a legalább megközelítőleg szükséges pénzösszegeket elő fogja teremthetni.

Az eredmény nem volt ugyan valami nagyszerű, de mindenesetre kielégítő s meglepő, hisz ha emlékem nem csal, egy párszázezer forintot képviselt kincshalmaz került ez úton az állam pénztárába.

Én a magam részéről óraláncaimat, gyűrűimet, melltűimet, ezüst gyertyatartóimat s minden ehhez hasonló, tulajdonképpen felesleges készletemet szintén átadám.

Június 11-én, éppen pünkösd első ünnepén este, keletkezett azon veszélyes színt öltött összekoccanás a Károly-kaszárnyában állomásozó Ceccopieri olasz gyalogezred s az önkéntesek között. E két csapat összekoccanása, egyesek állítása szerint, egy lopás miatt vette kezdetét, s valóságos fegyveres összeütközéssé fajult, amely azzal végződött, hogy a Ceccopierik megtámadottaknak vélvén magokat, az utcán állókra s járó-kelőkre lövöldöztek. Végre is István főherceg lépett közbe s fegyvereztette le az olaszokat, s szállíttatta őket őrizet alatt gőzhajón Komáromba. A rögtönítélő bíróság ki lett hirdetve.

Június 13-án érkezett meg Batthyány Lajos Innsbruckból egy, a horvátoknak és határőrvidéknek szóló manifestummal, amely

szerint Jellasics cassáltatott*. Csernovics lett megbízva e manifestumnak az alvidéken való kihirdetésével.

Június 12-én támadta meg Hrabovszky Karlovicot – amely város nem akarván magát megadni, ágyúztatott, s nagyrészben porrá égett.

Első véres összeütközése ezen epochának.

Azt hírlik, hogy a király Budára érkezik június 29-én.

Az első mobilizált nemzetőrök június 24-én indultak Szegedre és Kanizsára.

Június 25-én veszik kezdetöket a megyékben a képviselőválasztások.

Mi különféle mozaikszerűleg összehalmozódott tarka képe az eseményeknek tárult szemeink elé, amíg végre július 4-én megnyílt az első Pesten tartott országgyűlés.

Ezen országgyűlésen magam is képviselővé óhajtottam magam megválasztatni, de csakhamar meg kelle győződnöm arról, hogy nemcsak a szerencse, de a népszerűség kereke is nagyon forgandó. Vácon ugyanis, ahol bizton számítottam támogatásra, Hajnik Pál, odavaló születésű jelölt fellépése következtében szerényen visszavonulni valék kénytelen. Elmondhattam magamról ismét: Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?!

Elfoglaltam tehát helyemet a felsőházban, ahol – mint jegyző – gróf Andrássy Gyulával együttműködtünk egészen szeptember 28-ig, amely napon Lamberg gróf a hajóhídon megöletvén, többé ülésben részt nem vettem.

Július 11-én szavazta meg az országgyűlés, miután már július 10-én Kossuth, Pázmándy, Deák egyfelől, másfelől pedig Nyáry és Madarász szónokoltak volna, Kossuth egy, az ország állását körvonalazó, nagy beszédjének behatása alatt, a kormány által kért 40 milliót és 200 000 katonát. A kocka tehát el van vetve.

Első, aki beállott honvédnek, gróf Széchényi Dénes, első honvédtiszt pedig, akit teljes egyenruhában szemléltünk, gróf Andrássy

* megsemmisítetett

Aladár volt, délután gróf Károlyi Györgynél, pesti palotájának kertjében vártuk meg az első honvédtisztet, őt teljes szívből üdvözlendők.

Egy héttel utóbb július 18-án, késő délután szakadt le a felvonó félben levő láncok egyike az akkor épülő új hídon, mely alkalommal sokan lelték sírjokat a Duna habjaiban, s a leszakadt állványok az ár által elsodort maradványai a hajóhidat is ketté szakították.

[...]

Mennél inkább kezde a békés forradalmi lét harcias színezetet ölteni, annál inkább sürgette orvosom, Balassa tanár, Gräfenbergbe való elutazásomat. Töltsön az úr vagy két hónapot Gräfenbergben, s akkor beállhat katonának, ha nem vonul vissza, el kell vesznie – mondá nekem naponta a biztatás s fenyegetés hangján.

Nagy lelki küzdelem után s csak a kényszernek engedve határozám el végre Silézia hegyei közé menekülni: e bennem vajúdott tusa annál keményebb s leverőbb volt reám nézve, mert társaim egymás után a zászlók alá siettek, s elszórtan ki itt, ki amott fegyver alatt állott már nemcsak, de a hazáért el is vérzett, mint gróf Zichy Ferenc, báró Orczy István, gróf Zichy Béla.

Egy este nehány asztalt foglalánk el a Széchenyi sétatéren, ahol éppen akkor egy park-hangverseny folyt le, mely tömérdek embert csalt oda. Beszéd közben Károlyi grófnő felém fordul s azt kérdezi tőlem: „Mikor indul Gräfenbergbe?" Megvallva az igazat, ezen egyszerű kérdés, tekintve akkori nyomott kedélyhangulatomat, kissé megzavart, mert szinte éreztem a szomszéd asztal felől – ahol gróf Széchenyi István foglalt helyet – mi vihar közeledik felém. Csakugyan, alighogy a grófnő e szavakat kiejté, Széchenyi István felém fordítva arcát, így kiált: „Emlékszik öcsémuram most egy éve mondott szavaimra, »ha megfőzte a fekete levest, egye is meg«".

Arra már nem emlékszem mit feleltem a grófnak, de annyit tudok, hogy nehány nappal utóbb nem Gräfenbergben, hanem a Svábhegyen a Koics-villában valék elhelyezve – két hóval utóbb ellenség felé indulandó.

Széchenyi Istvánnal e perctől fogva csak egyszer találkoztam még ez életben, az ötvenes évek végszakában, mikor Döblingbe magához hívatott. Akkor is, mint mindig, a „Felséges haza" – mint mondani szokása volt – s annak fővárosa, Pest képezte társalgásunk, illetőleg eszmemenetének egyedüli tárgyát.

ELSŐ HADJÁRATOM

A Svábhegy azon időben, melyről e sorok szólanak, a mostani állapotoktól egészen eltérő jelleget bírt. Ott, ahol most a nyári lakok egymást keresztező utcái vonulnak végig, erdőség borította dombok sorakoztak egymás mellé.

A Perger-, most Wahrmann-villa éppen akkor készült el; a Kocsis, Fridvalszky, Libasinszky, Eötvös, Ürményi-villák már léteztek; s ezek mellé mint legkitűnőbbek köré sorakozott nehány szerény nyári lak. A Svábhegyen időző magamféle agglegények lejártak étkezni a Fácánba, amelynek díszes főépülete már akkor is ott ékeskedett tulajdonosának büszkesége gyanánt.

E nagyon kedélyes, szívélyes s általunk különösen kedvelt öregúr azon eredeti szokással bírt, hogy a Zugligetben nyaranta mindig a múlt évi lapokat tanulmányozta át, ami a „dolce far niente"* netovábbját képviselte a mi szemünkben.

Vajon e régen múlt, vagy jelenlegi állapot kecsegtetett-e több kellemmel, megmondani nem tudom, mert azóta Pest környékének e szép pontján nem nyaraltam többé. De annyit jó lélekkel állíthatok, hogy az 1848-i ott-tartózkodásom közben jól, sőt ki-

* „édes semmittevés"

tűnőleg éreztem magam ama falusi elvonultságomban, széltől, portól s az emberek tömeges közlekedése okozta kellemetlenségektől teljesen megóva, a kristálytiszta szabad légben, nem ültetett kertben, de tölgyes erdő árnyában hűsölvén nap hosszanta.

Öt órakor reggel kelve s friss vízben megfürödve, egy korsó gleichenbergi víz kíséretében indultam sétára a hegyek közé, – s mire nyolc órára visszaérkeztem, felségesen ízlett a reggeli. Alig két hetet töltvén ott, e sétáimat már Pestig terjesztém ki, ahol azután édesanyámnál kávézva, kocsin tértem vissza a hegyre.

Délutánonként meglátogattak ismerőseim, s ezek között büszkén mondom, a pesti, nagyúri, női társaság legelőkelőbb hölgyei is, mint gróf Károlyi Györgyné, gróf Csekonics Lipthay Leona; sőt édesanyám is feljött egyszer megnézni kedves fiát, mint tölti napjait a számkivetésben. Szabad időmet felhasználtam arra, hogy a vidéket bebarangoljam Takácsy Niki barátom társaságában, aki mindent és mindenkit ismert s akit mindenki szeretett – mert jókedvű, sokat látott s tapasztalt társalgó volt.

Az Eötvös-villa egyik részét báró Eötvös József és neje, Rosty Ágnes, a másik részét sógora, Trefort Ágoston és neje, Rosty Ilka lakták. A két család együtt bírta, rendezte be s lakta e rendkívül kellemes fekvésű nyári lakot, melynek ott történt keletkezése, Eötvös nevének varázsa által emelve, az egész vidéknek életet s költői zománcot kölcsönzött; hisz ott lenn a völgyben volt látható azon kis faház, melynek első emeleti szobájában írta Eötvös „A karthausi"-t.

Az Eötvös-villa lakóit a Svábhegyen való mulatozásom alatt egy felette örvendetes esemény villanyozta fel – akkor születvén Loránd fia Józsefnek, most egyik legnevezetesebb tanára a pesti Magyar Királyi Egyetemnek.

A Lamberg gróf megölését követő időben beállott zavarok s a háborúnak Pest közelébe való áthelyezésétől való félelem sokakat a Svábhegyről le, sőt még Pestről is elűzött. Ezek közé tartozott az Eötvös család is, mely körülmény következtében az Eötvös-

villa elárvásulván, a Svábhegy azon oldala is sokat veszített élénkségéből s kelleméből.

Én magam mindaddig ott fenn maradék, míg egészségem teljesen helyre nem állott s amíg bátran fel nem vehetém ismét régi életmódomat.

A szüret befejeztével, október hava első napjaiban települtem le ismét Pesten, s alig valék a városban, máris egy terv a másikat érte, melyek mindegyikének végcélja a hadsereghez való elmenetelem vala. S sok tervezgetés közben felhasználván az első kínálkozó alkalmat, amelynek révén táborba reméltem szállhatni.

Kossuth Lajos ugyanis október hava közepe felé a felső táborba készült, de ez útját egy, a főváros kebeléből kikerült, nemzetőri zászlóalj által kísérve óhajtotta megtenni, sem rendes katonaság, sem honvédség, sem mobilizált nemzetőrség nem állván egy szál sem rendelkezésére. Pest akkoron összes őrségi szolgálatát mi, nemzetőrök láttuk el: a mi századunk rendesen az Újépületbe vonulván be az őrszolgálat teljesítése céljából.

Kossuth ezen óhajáról tudomással bírván, egy hat századból álló, önkéntes nemzetőri zászlóaljat toboroztunk össze, amelynek zöme azonban a Lipótvárosból került ki, s amely zászlóaljban én altizedesi rangomban e mozgósítás alkalmával is megmaradtam.

De hadd álljanak itt naplóm erre vonatkozó megjegyzései.

Pest, 1848. november 13-án

November 10-én érkeztem vissza, ha úgy szabad mondanom első kis hadjáratomból, melynek egész menetét nagy érdekkel s figyelemmel kísérém, előtanulmánya gyanánt végre megkezdhetett új, azaz katonai pályámnak. Boldog vagyok s elégedett, mert a jelen idők jellegéhez képest ismét annak szentelhettem csekély erőmet, ami mindnyájunk előtt eszménykép gyanánt lebeg: a haza ügyének.

Október 18-án indultunk el gőzhajón, hat század pesti nemzetőrök, egy zászlóaljjá alakítva össze, gróf Karátsonyi Gedő őrnagy vezénylete alatt. Azon század kapitánya, melyben én mint altize-

des szolgáltam, gróf Almásy György vala, mint önkéntesek velünk valának: gróf Forgách Lajos, báró Eötvös Dénes, Tisza Kálmán, Eckstein Adolf, Kussesich Aurél. Kossuth Lajos egy külön hajón törzsével ugyanakkor indult, mi képezvén kíséretét.

Gönyün partra szállottunk s innen Győrig gyalog meneteltünk; Győrött némi kis kedvetlenség s lehangoltság jelei mutatkoztak zászlóaljunk kebelében, leginkább azáltal előidézve, hogy a kormány titkolta, miszerint a zászlóalj ellenség elé menend; a további netalán elharapódzó ily tüneteknek elejét veendők, a város piacán négyszögbe állíttatván fel a zászlóalj, újból fel lett esketve, Kossuth fényes lelkesítő beszédet tartván a csapatoknak.

Ez alkalommal, valamint utóbb e táborozás közben több ízben tapasztalám azt, hogy Kossuth beszédei amily lelkesítő hatással voltak mindenkoron a polgári elemre, éppenoly kevés benyomást tettek a katonákra. Csodálatos, de való, hogy azon perctől fogva, amint valamely polgár családja köréből kiragadva, borjúval a hátán, puskával a vállán s 60 tölténnyel ellátva kivonul a város szűk keretéből, egészen más emberré alakul át, katonává lesz, s nem polgár többé, s így amaz már nemigen érti ennek szavajárását.

Győrtől Öttevénybe meneteltünk, s itt volt első táborozásunk a szabad ég alatt.

Én ismét a régi valék s meg nem feledkeztem kötelességeim hű teljesítéséről. Egy eszme által vezéreltetve a táborban töltött éjt fölhasználtam arra, hogy nagy víg kedvemben századtól századhoz barangolva, s társaim által kísérve poharazás s pohárköszöntések segélyével emelkedettebb hangulatot csináljak kissé nyomott kedélyű zászlóaljunk keretében.

Ezen alkalommal koccintottam először s ittam meg a bajtárs pohár bort Tisza Kálmánnal, még nálamnál is sokkal fiatalabb s véznább öcsémurammal, utóbb testi-lelki barátommal.

Másnap Öttevénytől Mosonyig meneteltünk, s itt gróf Zichy Ottó és gróf Esterházy Pál zászlóaljaikkal dandárrá egyesülve Nickelsdorfra s innen Parendorfba vonulván be, szállottunk táborba. A parendorfi táborban Kossuth az együtt levő sereget

a Bécs ellen intézendő hadjáratra készítette elő s lelkesítette; a tisztek legnagyobb része azonban ezt az eszmét ellenezvén, zászlóaljunk három nap múlva parancsot vett a Pozsonyba való indulásra. Mi akkoron azt véltük, hogy Kossuth az Ausztria ellen tervbe vett invasio eszméjével felhagyott, annyival inkább, mert elterjedt volt a híre annak, hogy Simunich tábornok jobbszárnyunk ellen oldaltámadást intézendő, Holics felől átlépte Magyarország határát.

Pozsonyban tudtuk meg, hogy a Bécs elleni főtámadás seregünk által csakugyan végre fog hajtatni, a mi dandárunk Simunich ellen fogván még az éjjel indulni.

Kenyértörésre kerülvén így a dolog, zászlóaljunkban lázongás tört ki, melynek következtében egy század, Donua színész vezérlete alatt felmondotta az engedelmességet, s elszakadván tőlünk, elvonult haza Pestre. Az elpártoltakkal nemigen törődve, sőt inkább az elégedetlen elemek kiválásán örvendve, indulánk Nagyszombatba, ahol megtudván a kosztolnai ütközet szerencsétlen kimenetelét, szekerekre rakatván, Lipótvárába viteténk még az éjjel, hogy azt egy véletlen meglepetéstől megóvjuk.

Mialatt Lipótvárát elfoglaltuk s ott berendezkedtünk, tudtuk meg a szerencsétlen véget ért, Schwechat alatt vívott csata hírét, de a legénység előtt titkoltuk, mert tartottunk annak leverő hatásától. Simunich szemünk láttára folytatta útját Nagyszombat felé, ahol azonban Guyon ezredes útját állván, egy heves csatában megverte; mire Simunich kénytelen volt sarkon fordulva hátrálni.*

Ekkor a mi zászlóaljunk a tornai, porosz és pozsonyi zászlóaljakkal egyesíttetvén, Ordódy vezérlete alatt Simunich hátráló balszárnyának küldeténk, neki, ha lehetséges, útját állandók. Kétnapi iszonyú fáradalmas menetelés után, mely közben a folyton hallatszó ágyúszó hatott lelkesítőleg mindnyájunkra, a lángban álló Jablonicot elérve, már csak az ellenség rendetlenül visszavonuló utóhadát valánk képesek elérni.

* A szerző itt téved, Simunich 1848. december 16-án Nagyszombat mellett megverte Guyon csapatait.

E csata alkalmával sodorta el Kempelen lábát egy ellenséges ágyúgolyó, s ugyanitt láttam gróf Apponyit – Jablonic* egyik birtokosát – amint az igazi emberbarát szellemétől áthatottan, úgyszólván a csatazajban segédkezett mindenfelé s ellátta a sebesülteket, elaléltakat s fáradságtól eltikkadtakat. Az élet ehhez hasonló perceiben tanuljuk meg valóban becsülni az igaz felebarátokat.

Jablonictól űzőbe vevén Simunichot, Szenicre s innen Holicson értük el az ország határát.

Hírét vevén Windischgrätz és Schlick közeledésének, a Simunich ellen intézett nehány támadás után visszavonulánk Nagyszombatba, ahonnan egynapi pihenés után bevonultunk Pozsonyba, Pestre rendeltetvén vissza. E kis harci kirándulás közben sokat tanultam és okultam – de meggyőződtem egyszersmind arról, hogy valamint seregünknek, úgy vezéreinknek is nagy előmenetelt kellene még tenniök, ha csakugyan valóban harcképesekké akarunk válni, s a saját hadainkban hiányzó önbizalmat helyre igyekszünk állítani. Simunich e csatározás közben száz embernél többet veszített, részünkről két százados, egy hadnagy s bizonytalan számú közember vérzett el.

Az ellenség előtt állott katona, a hazája védelmében fáradozott polgár önérzetétől áthatottan léptem ismét Pest kövezetére. Elfeledtem egy perc alatt mindazt, amit hónapok óta mint betegen sínlődő szenvedtem.

Életem egyik végcélját s eszményét, fegyverrel kezemben szolgálhatni hazámat, elérvén, megnyugodtam s ez öntudattól lelkesülten várom most a majdan bekövetkezőket.

Akkoriban elfogadott elv volt az, hogy mindenkinek katonai pályáját a közlegénységen kelle megkezdenie. Én magam is helyesnek találván ezen alapelvet, most már, miután a tűzkeresztségen mint közlegény átestem, a fővárosba visszatérvén, azonnal

* Jablonca, helység Abaúj-Torna vármegyében

valamely lovas ezredhez tisztté óhajtottam s reménylettem kineveztethetni. Annyival inkább kívántam pedig azt, mert anyámat illetőleg teljesen meg valék nyugtatva, amennyiben őt friss egészségben találtam, s nővérem, Jósika Miklósnénak Pesten való időzése révén megóva tapasztalám őt az elszigeteltségtől s ily lázas viszonyok között kétszeresen kellemetlenül ható magánytól s elzárkózottságtól.

Az akkor dívott viszonyok egyik jele gyanánt említem itt fel, hogy minden utánajárásom dacára is nem valék képes hadnaggyá való kineveztetésemet keresztülvinni. Elhatározám tehát, hogy lerándulok az alsó táborba, ahol, mint hallám, a Ferdinánd nevet viselő huszárezredben mint önkéntes hadapród fogok valószínűleg találhatni felvételt.

E vajúdásaim közben hallám, hogy gróf Károlyi István egy lovas ezredet állít ki a maga költségén, mely áldozatért viszonzásul a kormány megengedte a grófnak, hogy a tisztikar az ő javaslata alapján fog kineveztetni.

November hava utolsó napjaira az ezred összes tisztikara össze volt állítva, s én november 30-án kapám meg főhadnagyi kinevezésemet a XVI., Károlyi nevet viselő huszárezredhez. Accidit in puncto, quod non speratur in anno.*

Hozzálátván tiszti felszerelésem beszerzéséhez, egyszersmind naponta két-három órát iskolát tartottak Braun nevű régi huszárőrmesterrel, hogy a gyalogsági s lovassági gyakorlati szabályzatok közötti különbséget megtanulva, a legszükségesebb teendőkbe gyorsan beavattassam.

Nem sok időm maradt a tanulmányra, mert már december 5-én el kelle indulnom, báró Rudnyánszky Iván főhadnagy bajtársammal a dunántúli megyékbe, hogy a minden oldalról előrenyomuló ellenség elől minden csak használható pótlovat összevásároljunk ezredünk számára.

Erdélyt akkoron teljesen elveszítettük volt. Bem tábornok Pestre

* Gyakran egyszerre jön, amit sokáig hiába reméltünk.

érkezvén, leindult, hogy az ott szükséges hadműveleteket, melyeknek céljául Erdély visszahódítása vala kitűzve, megkezdje. Az ellenséges hadak mind szűkebb kört vontak körülöttünk, mert Mosonyban, Nagyszombatban, Kassán, Aradon, Szenttamáson állott az ellen zöme.

Utasításunkhoz képest egyenesen Szombathelyre indultunk, s valamint ott, úgy vidékén, Körmenden, Kiscellben s egész Vas megyében pótlovakat vásároltunk eléggé olcsó áron, mert mindenki örült azon, hogy pénzért s nem ingyen viszik el marháját.

[...]

A még hátralévő Pesten eltöltött napjaimat felhasználtam arra, hogy mindennemű magánügyeimet rendezzem, amint azt tennie kötelessége annak, aki ellenség elé vonul.

Ezek rendezése közben Pesten levő, akkortájt igen csekély számú ismerőseimet keresém fel lehetőleg gyakran, mert megvallom, jólesett a naphosszanta végzett kellemetlen s fárasztó munka után a nők társaságában elcseveghetni egypár órát.

Gróf Batthyány Kázmérnénál – kinél akkoron látogatóban vala leánya, Szapáry Eliz grófnő –, nemkülönben gróf Keglevich Gábornál, kinek Jenke és Emmi leányai élénken érdeklődtek a történők iránt, s mindig szeretetre méltók s kedvesek valának, gyakran fordultam meg.

Eliz grófnő még nem feledte volt el egészen a régi időket, tudakozódván Castorról, miután Bethlen Józsi barátomat s engem mindig Castor és Pollux néven emlegetett. Castorról megadtam a kellő felvilágosítást, amennyiben ugyanis lehetséges egy, az ellenség előtt álló katonáról csak megközelítőleg is bizonyosat mondani.

Ekkor ígérém meg Eliz grófnőnek, hogy ha elesem, naplómat neki hagyományozom végrendeletileg, ha pedig életben maradok, 8 év múlva átadom neki elolvasás végett.

Későn bár, de mégis beváltottam szavamat, mert nem ugyan 8, de 38 év múltán csakugyan elolvashatja, mégpedig nyomtatásban,

ami a grófnőre nézve is célszerűbb leend, miután az én írásomat úgysem olvashatta volna el soha, erre csak egy született szedő lévén képes.

Karácsony napjára bejövék századosommal Prónay Istvánnal – hajdan gárdista – Irsáról Pestre, s délben végigsétálván a Váci utcán egyenruhában, érzékenyen elbúcsúzánk a szinte ott fel s alá járó Eliz, Jenke s Emmi grófnőktől s mindazoktól, akik e szomorú napok alatt Pest e megszokott Corsóján szórakozást kerestek és találtak.

A délutánt s estét édesanyámnál töltém, s engedve a szigorú parancsnak, karácsony éjszakáján, 20 fok hidegben, a számtalan Pest és Szolnok között akkoriban közlekedő szállító vonatok egyikével visszatértem állomásomra, Irsára.

Édesanyámtól s testvéreimtől búcsúzva, nem is képzelém, mi hosszan tartó távollét fog egymástól elválasztani: 1848. évi december hó 24-én távozván el hazulról, 1850. évi július hó 6-án reggel tértem ismét vissza családom körébe, hogy még aznap Ármin öcsémnek gróf Keglevich Emmivel történendő egybekelésén részt vehessek.

HOMÁLYBA BURKOLT JÖVŐ ELÉ

Körösladány, 1849. január 26-án

Irsán töltött utolsó napjaink a legszomorúbbak valának, melyeket valaha átéltem. A Mór melett vívott csata szerencsétlen kimenetelének híre s annak utókövetkezménye egy Pestről a Tisza felé meginduló népvándorlást idézett elő. A kormány Debrecenbe vonult vissza, s azóta Nyáry és Pálffy a honvédelmi bizottsági tagságról lemondottak. A móri csatában sebesült meg halálosan Tisza László, s egy Bábolna közelében vívott csatázás közben estek foglyul báró Lipthay Antal és Béla, mindkettő gyermekkori barátaim.

Pestről Szolnok felé Irsán keresztül vonulván egy Répásy tábor-

nok vezénylete alatt álló hadtest, a mi ezredünk is „sub umbra alarum"* talált elhelyezést e csapat zömében.

Január 6-án indultunk Irsáról csikorgó hidegben. Legénységünk legnagyobb részének még csak ködmönt vagy más meleg holmit sem tudtunk szerezni, annyira fejveszett volt akkoron minden. Megesett a szívem e szegény gyerekeken, s a legrosszabbtól tartva, gyalog meneteltettem a századot, féken vezetve a lovakat.

Ily állapotban és körülmények között értünk Abonyon, Cibakházán, Öcsödön, Szentandráson át Szarvasra, ahol egy-két napot megpihentünk. Itt történt az, hogy báró Amberg kapitányunk, egy kissé könnyelmű fiatalember, egy igen szép, ezredünket követő hölgyet, aki utóbb mint Amberg Marie híressé vált, s Párizsban halt el szegény, fényűzés és pompa környezte nyomorban, a Tomcsányi-kastélyban nyervén elhelyezést, ott e hölgyet nejének adta ki, ami nagy megbotránkozást szült s nekünk iszonyú sok kellemetlenséget okozott.

A hideg legnagyobb volt azon nap, melyen Szarvasra bevonulánk – huszonnégy fok; de szerencsénkre szélcsend mellett; több tisztünknek elfagyott keze, lába, füle. Szarvasról Gyomának, Körösladányba rendeltettünk az ellenség közeledtének hírére, ahol mint egy szigeten elzárva a világtól s csak néha-néha vevén híreket, igyekeztünk folytatni félbeszakadt szervezkedési munkásságunkat.

Tiszteink között nagy az elégedetlenség, mert mindenki ellenség elé vágyódik, s restell ily komoly időben újoncok tanításával s pótlovak idomításával foglalkozni. Pedig ez is csak olyan kötelesség, mint bármely más háború idején, ahol annak, aki a csapatokat szervezi, csak annyi az érdeme, mint annak, aki a kész hadakat viszi a harcvonalba, s vezényli. Hidegen megfontolva a dolgot, ez teljesen így áll, de nem tartom megrovandónak, ha a fiatal vérkeringés okozta pezsgés kivételesen rajongóbb felfogást is felszínre hoz. [...]

* „a lovascsapatok védelme alatt"

Békés, 1849. március 9-én

A kápolnai és szolnoki csaták híre valamivel emelkedettebb hangulatot idézett elő sorainkban.

Most Békésen vonatott össze a két osztály, s a negyedik szervezkedése kezdetét vette. Első osztályunk már Bem táborában működik, aki dicsérőleg nyilatkozott rólok; Schmerzing, Thuránszky, Szunyogh, Komáromy e szerint már ellenség előtt állanak s meg vannak nyugodva.

Nehány hete ezredünk parancsnokságát átvette Rohonczy Lipót alezredes, hajdan kapitány a báró Cress nevet viselő könnyű lovasezrednél; régi jó ismerősünk s rendkívül erélyes s pontos katona, aki a szervezés és oktatás művét újjáalakítván mindnyájunkba friss lelket is öntött.

Kiss Ernő tábornagy itt volt, megvizsgálandó a két osztályt, s az előtte lefolyt vizsga s gyakorlat után, teljes megelégedésének adott kifejezést – megígérvén, hogy intézkedni fog, hogy a kellő fegyverrel láttassunk el. [...]

Békés, 1849. május 6-án

A legszebb reményektől lelkesülten, s így tehát jókedvünkben, néha-néha vasárnaponkint átrándultunk Körösladányba báró Wenckheim Bélát, Gyulára gróf Wenckheim Józsit, Kígyósra az öreg Wenckheim grófot és Kétegyházán gróf Almásy Kálmánt – az én főhadnagyom, gróf Almásy Dénes testvérbátyját – keresvén fel.

Március 11-én vette be Bem Szebent; kemény csata lehetett, gróf Mikes Kelemen elesett, gróf Esterházy Kálmán pedig bal karját veszítette el egy ágyúgolyó által. Tegnap jött meg Apagyi Erdélyből; Bem Dévát ostromolja, egyik századunk Thuránszky kapitány alatt működik, másik századunk, báró Schmerzingé, Fehérvárnál táboroz. Két ezredünkbeli tiszt, Komáromy György és Szalbeck György Konstantinápolyba vezényeltettek kiküldetésben.

Szebennél már orosz hadak várnak a mieinkkel szemben, de amint halljuk, éppen nem vitézül állották meg helyüket.

Híre jár, hogy Anglia interveniálni készül Magyarország érdekében; de az attól függ, az új minisztérium mi irányban fog fellépni. Hiú remény!

Rohonczy ezredparancsnokunk most Nagyváradon van, remélhetőleg elhozza annyira szükségelt kardjainkat, s akkor rajta! rajta!

Miután Perczel bevette Szenttamást és a római sáncokat; Damjanich tábornok pedig Szolnoknál, Bicskénél és Vácnál vívott győzelmes csatákat, s végre Görgey Hortnál és Isaszegnél visszaverte az ellenséget, április 14-én Debrecenben a függetlenségi nyilatkozvány látott napvilágot.

Nem mondhatnám, hogy valami nagyon lelkesítő benyomást gyakorolt; az emberek általában még nagyon bizonytalannak tartják a helyzetet s így tehát időelőttinek vélik e nagyszerű s következményeiben megmérhetetlen demonstrációt.

Mi Békésen a függetlenség kimondásának leírását a kígyósi gróf Wenckheimtől hallottuk elbeszélni, aki jelen lévén Debrecenben, április 15-én tért vissza Kígyósra, s Békésen lovat váltott. A hetvenen jóval túl járó öregúr nagyon víg kedélyhangulatban volt, mert április 14-én, mialatt ő Debrecenben időzött, született Kígyóson Christine grófnő, várva várt első gyermeke, most gróf Wenckheim Frigyes szeretetre méltó, jótékony s áldott jó neje.

Azóta a minisztérium, Kossuthnak mint az ország kormányzójának befolyása alatt, is megalakult. Tagjai: Szemere Bertalan elnök, Csányi, Vukovics Sabbás, Batthyány Kázmér gróf, Horváth Mihály.

Budán még ott van az ellenség, s nem akar mozdulni.

Csicsó, 1849. július 26-án

Előörsön levén itt, felhasználom az időt, hogy egypár futólagos megjegyzés segélyével naplóm hiányzó részeit némileg pótoljam. Ugyanis két osztályunk május 7-én nem Szegedre s onnan Perczel

tábornok hadtestéhez indult, hanem az utolsó pillanatban ellenkező parancsot vevén, Kecskemétre és Nagykőrösre menetelt, ahonnan Budavár bevétele után Soroksárra és Vecsésre rendeltettünk.

Budavár ostroma 1849. május 5-én délelőtt 11 órakor vette kezdetét s a vár bevétele képében május 21-én reggel 3 órakor ért véget. Tartott tehát 16 napig.

E vidéken akkoriban nagyban pusztított a kolerajárvány, ami reánk, beszállásolt katonákra nézve sok alkalmatlansággal járt.

Békésről való felvonulásunk közben Csongrádot érintvén, délben elmenénk a fogadóba étkezni. Nagy csodálkozásunkra a biliárdszobában vagy 12 szálas parasztlegényt találtunk, akik gyolcs ingben s gatyában biliárdozással s kártyajátékkal töltötték idejüket. E szokatlan s különösen egy oly pillanatban szokatlan megjelenés, mikor egy nemzet fegyverben áll, feltűnvén nekünk, kérdést intéztünk a hetyke legényekhez, nem volna-e kedvök a huszárság közé beállani? Nem, uram – felelték ők büszkén –, a mi városunkból nincsen csak egy gazdalegény, aki beállott katonának.

S ez így volt az egész Alföldön: a paraszt-gazdalegények kerülték a sereget – csak a bocskoros nemes s a földönfutó szegénység állott a zászlók alá. Dicséretes kivételt e tekintetben csak a városok képeztek, amelyek egynémelyikéből, rendelkezvén a szükséges elemekkel, sok fegyverfogható fiatalság került ki.

Soroksáron való tartózkodásunk alatt váratlanul kaptunk parancsot a Tatára való indulásra. Pesten átvonulván, egy pillanatra láttam édesanyámat s ismerőseimet, ami nekem nagy megnyugvásomra szolgált. Tatára érvén, ott 3 napot mulattunk, s innen július 19-én Gutára s onnan 20-án hajnalban a Nyárasd mellett fekvő aszódi pusztán átvonulván, délben az ellenségre bukkantunk, s azonnal rohamot fúvatván, a balszárnyunknak törő Civalartdzsidásokat, s a velünk szembe érkező dragonyosokat fényes sikerrel visszavertük.

Egy kissé nagyon is tüzesen fogván a dolgot, túl a rendén, nagy távolságra űztük az ellent, s végre megállapodni levén kénytelenek,

iszonyú ágyútűznek valánk kitéve, anélkül hogy a mi ütegünk a segítségünkre érkezett volna.

Ezen exponált állásban való hosszas megmaradásunk deprimáló hatással volt fiatal legénységünkre, úgyannyira, hogy a második roham alkalmával legénységünk sarkon fordult. E szerencsétlen esemény dacára össze bírtuk szedni századainkat s egy harmadik sikeres rohamot intézvén az ellenséges hadak ellen, a hibát némileg helyrehoztuk. Ekkor azonban az ellenünk álló haderő mindinkább szaporodván s sűrűbben törtetvén előre, az egymást érő oldaltámadások megingatták legénységünk bátorságát, úgyannyira, hogy kénytelenek valánk biztos hadállásba visszavonulni.

Az elcsüggedés e szépen megindult s oly visszásan végződött eredmény felett nagy vala sorainkban, s amint a következés mutatta, igazságtalanul, bár mégis pálcát törtünk saját legénységünk felett, nem vevén fontolóra azon mostoha körülményeket, melyek e szerencsétlen hadművelet okozói gyanánt szerepeltek.

Ekkor neveztek el bennünket „Kár, hogy huszárok"-nak, s a Lehel-ezredet „Lehull huszárok"-nak, lovasságunk csupa új ezredekből állván.

A jóvátétel órája azonban nyomban bekövetkezett, mert már más napra a mi osztályunk Pered alá lett rendelve, ahol a balszárnyon nyervén elhelyezést, több óráig kemény ágyútűznek valánk kitéve, mely közben huszárjaink úgy állottak, mint a fal. Ezen ágyúzás alatt érkezett az actio színhelyére Görgey tábornok törzsével, s megfigyelvén az osztály magatartását, századomat rohamra vezényeltette velem az ellenséges üteg ellen.

E roham fényesen sikerülvén, s mi az ellent Királyrévbe visszaszorítván, amikor Pelleleonisz hadnagyom annyira kitüntette magát, hogy az érdemkeresztet (Kukuknak hívtuk) nyerte el. Görgey tábornok által megdicsértettünk, megelégedettsége s bizalma jeléül a mi osztályunkra s a württenbergi király nevét viselő huszárezred egy osztályára bízván a visszavonulás fedezését. Mire este a Duna-ági hídhoz értünk, Nyárasd felől hátba támadott az ellen – de mi akkor már felbátorítva az elért siker révén az ellenségnek

rohantunk s azt visszaverve, lehetővé tettük 8. számú hadtestünknek a hídon való bántatlan átkelést s a Szakálosra s Szilasra való bevonulást.

Osztályunk vesztesége e két nap alatt 11 halott és 30 ló vala az erős ágyútűz következtében; tiszteink közül Dőry János sebesült meg.

E sorok írása közben veszem a parancsot a Győr felé való indulásra. [...]

Gyula, 1849. augusztus 23-án

Kéthavi időköz után, mely alatt életem legszomorúbb, de egyszersmind legérdekesebb napjait éltem le, ismét egyszer szert tehettem annyi időre, hogy feljegyzéseimet naplómba iktatva, azokat egy egésszé domboríthassam ki.

Június 26-án vettünk Csicsón parancsot tüstént indulni Néma felé; ahonnan csolnakokon szállíttatván át a Dunán, Gönyüre értünk. Június 27-én reggel Győr felé meneteltünk s kimerült állapotban vonultunk be Szabadhegyre, ahol elszállásoltattunk. Az egész hadjárat alatt ez egyszer valék beteg, két nappal ezelőtt Csicsóra érvén, erős lázrohamba esvén. Kosztolányi dandárnok a csicsói kastélyban elszállásolt neje, egy szép s kedves olasz nő, megtudván rosszullétemet, ápoltatott, s házi szerei segélyével annyira helyre állított, hogy dacára levertségemnek, mégis képes valék szolgálatomat pontosan teljesíteni.

Nem volt alkalmam vele ezután találkozhatni, hogy neki ez előzékenységéért köszönetemet nyilváníthattam volna.

Szabadhegyen szomorú hírekkel fogadtak bennünket, mert mindenki beszéllette már, hogy haderőnk csekély volta miatt, az ellenség túlsúlya elől kénytelen leend visszavonulni. Délután máris alarmot fúvattak, s mi Győr alá vonultunk, s onnan estére a Szemere felé vezető országút mentén à cheval* táborba szállánk a Sándor- és Hunyady-lovassággal egyesülten.

* lovon

Június 28-án reggel elindulánk Szemere felé, azon biztos reményben, hogy ugyanakkor Kmety Pápa felől a velünk való egyesülést fogja megkísérleni. Szemerénél nem Kmety előhadára, de az ellenség zömére bukkantunk, mire azonnal megkezdődött a csata. A mi osztályunk a balszárnyon levén elhelyezve, jelentés érkezett hozzánk, hogy a Görgey Pista vezénylete alatt álló besztercei zászlóalj a szemerei ligetbe szorult, s ha tüstént segítségére nem sietünk, elvágatik és foglyul ejtetik. Osztályunk azonnal előrenyomult s az ellenséges ágyúkkal szemben állást foglalván, lehetővé tette a besztercei zászlóaljnak a visszavonulást. Meg nem mozdulánk, amíg csak az utolsó bakája Görgey Pistának lőtávolságon túl nem volt; ekkor azután mi is megkezdettük visszavonulásunkat – amely rendesen folyt mindaddig, amíg az ellen által túlszárnyaltatván, a Sándor huszárezred megfutása által az ellenség ellen intézett rohamok meg nem hiúsulván, kénytelenek valánk Szabadhegy alá visszavonulni.

E csatában sebesült meg ezredesünk, Rohonczy Lipót Ménfőnél, egy roham alkalmával lágyékon lövetvén.

Éjjel Ács felé menetelvén 30-án, a mi osztályunk és báró Dőry Lajos százada teljesítettük az előörsi szolgálatot. Éjjel megtámadtatván, az ellenséget bátor rohammal visszavertük s a seregnek Komáromba való bevonulását fedeztük, az ácsi erdő alatt foglalván állást. Görgey tábornok velünk maradt egész reggelig. E fegyvertény alapította meg ezredünk jó hírét.

Komárom alatt táborba szállván, július 2-án reggel jókor megtámadtattunk az ellenség által; én, levén készletben, az első szerencsés rohamot intéztem a fehér sapkás dzsidások ellen.

E megtámadás következtében a 3. és 7. hadtest hadvonalba felvonulván, kezdetét vette azon nevezetes július 2-i komáromi csata, amely az isaszegi csata kivételével, a hadjárat legnagyobb csatájának mondható.

A csata egész nap folyt. A bal szárnyon a lovasság, a jobbszárnyon gyalogság vívott. A lovasság elég jól tartotta magát, noha túlerővel állván szemben, az egymást érő rohamok által túl a ren-

dén igénybe vétettünk; két nagy rohamunk azonban igen jól sikerült. Századomból az utóbbi két nap alatt 8 ember és 10 ló esett áldozatul.

A gyalogság a jobb szárnyon eleinte inogott, de Görgey erőteljes rendszabályai következtében oroszlán módra harcolt s az ellenséget visszaszorította. Az ellenséges hadállás középpontját e napon oly érzékenyen megbomlasztottuk, hogy napokig tartó nyugalom állott be, e 10 napig tartó, egymást érő csaták után.

Mindamellett seregünk, e vitéz fegyvertény dacára, két pótolhatatlan veszteséget szenvedett ezen emlékezetes napon.

A délutáni nagy roham alkalmával, melyet Görgey tábornok személyesen vezényelt, szeretett vezérünk egy fején ejtett kardvágás által megsebesülvén, a tulajdonképpeni vezénylet vitelére ezentúlra képtelenné vált.

Csak az, aki Görgey alatt harcolt, képes megítélni eme tény megrendítő hatását.

A második érzékeny csapás, amely lehangolólag hatott egész hadtestünkre, az úgynevezett Freudenreich-ütegnek elvesztése volt a bal szárnyon. Ez üteggel seregünk egyik büszkesége tűnt el.

Ezredünket e csatában való magatartása miatt azon kitüntetés érte, hogy négyen a tisztek közül nyerték el az érdemkeresztet.

Én kineveztettem véglegesen első rendű századossá s kevéssel azután az osztályparancsnokságot vettem át, éppen 25 éves koromban.

E csata volt utolsó nagy fegyvertényünk: ami azontúl következett, ingadozásnál, hanyatlásnál s a végveszéllyel küszködőnek kétségbeesett viaskodásánál egyébnek alig volt mondható. [...]

Gyula, 1849. augusztus 23

A július 2-án vívott csata után érkeztek táborunkba kormánybiztosok, akik azon parancsot hozták Görgeynek a kormányzó részéről, hogy seregével azonnal vonuljon Pest alá. Görgey ellenkező véleményt táplálván, e parancsot teljesíteni vonakodott, mire a kormánybiztosok által fővezéri tisztétől letétetett. Erre a sereg tisztikara összeröffent, s Görgeyt megválasztván fővezérül, egyszersmind elhatározta, hogy egyesülvén az első és második hadtesttel, az ellenségen keresztül fogván magunkat vágni, egyenesen Bécsnek tartandunk. De már ez idő tájt el valánk csüggedve és lehangolva, csakis a katonai becsület s a magyar önérzet öntött belénk, ha lelkesedést nem is, de bátorságot.

Nem szabad felednünk, hogy a Komárom várában elhelyezett s Komárom alatt akkoron táborozó sereg a legszebb s jobb volt, melyet valaha Magyarország bírt. E jól fegyelmezett, egy hosszú hadjárat alatt megedzett, a fővezér gondoskodása nyomán jól ellátott had lényéből sem a büszkeség, sem a katonára nézve annyira szükséges önérzet, és egy szebb s jobb jövőben vetett remény, nem veszett ki végképpen.

E remény két irányban, helyesebben mondva vélemény-árnyalatban talált kifejezést a tábortüzek körében. Az egyik árnyalat hite szerint meg nem volt szabad mozdulnunk Komáromban elfoglalt hadállásunkból, s élelmezésünket biztosítva, e helyen kell vala megküzdenünk az ellenséggel. Egy hónapig tartó ostrom jó esélyei révén az ország többi részeiben szétszórt hadainknak időt szereznénk a szervezkedésre s összecsoportosításra; magunknak pedig eléggé erős állást arra nézve, hogy annak segélyével mentsük meg hazánk számára s javára mindazt, ami még megmenthető leend.

A másik árnyalat a felebb jelzett „coup de desperation"* mel-

* „reménytelen kitörés"

A GYŐRI CSATA 1849. VI. 28.
Bahmann Hohmann, B. litográfiája
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

A VILÁGOSI FEGYVERLETÉTEL
Freysauf, J. litográfiája
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

lett foglalt állást, azt remélvén, hogy keresztülvágván magunkat az ellenséges hadakon s Komárom várát őrül mögöttünk hagyva – egy, az ország határáig végbe viendő, gyors előrenyomulás esetében –, becsületes az ország és a dynastiára nézve is előnyös béke volna megköthető. E béke felszabadítaná egyszersmind Ausztriát azon veszélyes, alkalmatlan háladatosság alól, mellyel Miklós császárnak a hazánkra küldött seregért tartozott, s amely szolgálat a cár vazallusává tette egy időre a Habsburgok dynastiáját.

Az utóbb körvonalazott árnyalat maradt győztes, minek következtében összevonatván haderőnk, június 11-ére lett elhatározva a támadás.

E napon 48 000-nyi magyar hadak állottak szemben egy 60 000-nyi osztrák–orosz hadsereggel.

Az ütközet maga egész nap tartott bámulatra méltó szívósággal s kitartással Klapka György tábornok fővezénylete alatt.

A mi ezredünk, nemkülönben a Hannover, Miklós és Sándor huszárezredek a centrumban valának elhelyezve, a döntő s véghatározó fegyvertény végrehajtására lévén kiszemelve – Piquetti lovas tábornok vezénylete alatt.

A bal szárnyon a császár és Ferdinánd huszárezredek valának megbízva az ellent egymást érő rohamok által tévútra vezetni.

A jobb szárnyon a gyalogság zöme talált elhelyezést, s feladatát a lehető legjobb sikerrel oldotta meg, mert az ellenséget keményen támadta meg s lépésről lépésre visszaszorította.

Az ütközet menetére s végfejlésére hátrányos hatással volt azon körülmény, hogy nálunk a centrumban elfogyván a munitio, lovasságunk hosszan tartó ágyúzást minden védelem nélkül volt kénytelen kiállani. Soha ily erős ágyútüzet nem állottunk ki; az ellenség nem háboríttatván lövegeink által, e neki nyújtott előnyt ellenünk való biztos lövésekre tudta jól kihasználni. Dacára e roppant veszélyes állásunknak s egymást érő érzékeny veszteségnek, huszárjaink egy percig sem ingadoztak, kivált miután egyes, eléggé szerencsésen véghezvitt rohamok segélyével némileg tűr-

hetővé vált helyzetünk, s az ellennel szemben el tudtuk palástolni kétségbeejtő állapotunkat.

E napon bántam el felette szigorúan Rajner nevű orvosunkkal (Rajnai Gizi nemzeti színházi tag édesatyjával), miután úgy tapasztaltam, hogy temérdek sebesültjeink érdekében nem jár el annyi bátorsággal s lelkiismeretességgel, mint ahogy én azt kívántam s vártam volna.

Lelkészeink kitűnően viselték magukat: csak református szent atyáinkat tartottam kötelességemnek meginteni, hogy hosszas szónoklatot az én huszárjaim aligha fognak kedvesen venni.

A balszárnyon levő lovasságunk, dacára az odaküldött segélyeknek, hátrálni levén kénytelen – a sereg teljes rendben visszavonult Komárom sáncai alá.

E nevezetes, nagy körültekintéssel s a felmerült hiányok dacára vitézül végigvívott csata meggyőzött bennünket arról, hogy az egyesült osztrák–orosz haderővel szemben nevezetes előnyöket kivívni többé képesek nem leszünk.

Tartván a Bátorkesz felől fenyegető túlszárnyalástól, el lett határozva a Vác felé való visszavonulás. Július 12-én éjjel indultunk a legnagyobb vigyázattal s csendben, de nagy rendetlenségben, amennyiben 28 000 emberből álló hadseregünket – három hadtest, Leiningen, Pœltenberg és Nagy-Sándor vezénylete alatt – 5000 szekér kísérte. Július 13-án Bátorkesz alatt táborozván, 15-én délután háromnapi erőltetett menetelés után Vácra értünk, ahonnan 400 kozák és cserkesz akkor űzetett ki Görgey Ármin előhadai által.

Alig értünk a „veresház" és indóház által körített piacra s legott kezdetét vette az ellenség részéről az ágyúzás: csatavonalba vonulván fel, s a mi 3. számú hadtestünk a bal szárnyon, a centrumban Görgey Ármin, a jobb szárnyon az első hadtest Nagy-Sándor alatt nyervén elhelyezést, a kemény tusa azonnal kezdetét vette, és késő estig szakadatlanul tartott. Az én osztályom aznap nagyon jól fedett állásban talált felállítást, úgyannyira, hogy az ellenünk irányzott kemény ágyútűz kevés kárt okozott sorainkban. Az oroszok

iszonyú gyorsasággal lőttek, de többnyire magasan, a geller lövések veszélye ennek következtében majdnem teljesen kikerültetvén.

Ezen hosszan tartó ágyúzás közben ismerkedtünk meg először a Shräpnell-lövegekkel, melyeket az oroszok ellenünk használtak, de téves irányzatú magasságban felettünk robbanván szét, a golyózápor erőt veszítve hullott közibünk. Ahányszor egy ilyen töltény felettünk szétpattant, huszárjaink mindig harsogó éljennel fogadták e színházi díszítményszerű s általunk nem ismert, bárányfelhőt mutató löveget.

Az orosz tiszteknek katonáink e magaviselete annyira feltűnt, hogy utóbb, mikor leraktuk a fegyvert, ezredünket felismervén, gyakran emlegették ezen, a váci csata alkalmával Duka helység közelében lefolyt, élénk jelenetet.

A Hannover-huszárok aznap több szerencsés rohamot intéztek a kék dzsidások ellen, s ezek közül többeket foglyokul is ejtettek. Mi jól fogadtuk s tartottuk szegényeket s nyers uborka helyett szalonnával s jó borral tartottuk őket. Az elesettek egyenruháiba azonban felöltöztettük a mi ütegünk fullajtárjait, úgy, hogy másnap ütegünk orosz egyenruhában díszelgő fullajtárokkal vonult ki, ami legbiztosabb bizonyítéka volt annak, hogy tudtunk már beszerezni valamit új elleneinktől. A váci csata alkalmával először állottunk szemben tisztán orosz haderővel, s megismerkedtünk a dzsidásokkal, kozákokkal s cserkeszekkel.

Visszaverni Aszód felé az oroszokat nem bírván, de ők sem lévén képesek bennünket csak egy vonalnyira is visszaszorítani, 16-án Vác alatt maradtunk táborban, valószínűleg azért, hogy seregünk kissé megpihenhessen, s fővezényletünk a teendők felől magának tájékozást legyen képes szerezni.

Július 17-én éjjel kezdettük meg visszavonulásunkat Rétság felé: a legnagyobb veszély, mely bennünket fenyegetett, a nyakunkon levő 5000 szekér levén, mindenki attól tartott, hogy az oroszok észrevevén elillanásunkat, hátba fognak támadni, s mi a szekerek okozta torlasz által gátolva, túl fogunk szárnyaltatni.

A visszavonulás fedezése a mi 3. számú hadtestünkre van bízva,

s csakugyan, mire a városba értünk, már jobbra-balra kék, orosz huszárok, kozákok s cserkeszek mutatkoztak. Ekkor Leiningen tábornoktól azon parancsot vettem, hogy osztályommal személyes felelősség terhe alatt az egész reserva-munitiót tartalmazó traint, a szekereken keresztül, biztonságba helyezzem a Katalinka hegyen.

Feladatomat pontosan s gyorsan teljesítém. Az úttól jobbra s balra odalvédül egy-egy fél századot küldvén ki, s a magam régi századával nekitörtetvén a szekér-oszlopnak s elsepervén mindent, ami utamat állotta, tartalékkincsünkkel csakugyan felértem szerencsésen a hegyre, s a 7. hadtest parancsnokánál, mely hadtest bennünket felváltandó ott állást foglalt volt már, jelentém magam. Megdicsért s azon kellemes kitüntetésben részesített, hogy egy pohár pálinkával s libapecsenyével kínált meg, ez levén az egyedüli eledel, amelyhez e hadjárat alkalmával könnyen jutottunk.

Hogy huszárjaim eléggé jól működtek, ezt leginkább bizonyítja az a tény, hogy oldalvédjeim bevonulván, azok egyik közlegénye, Kuka Pál hat darab fekete színű, az orosz, kék huszárezredhez tartozó lovat hozott nekem, azon kéréssel, hogy zsákmányából a legkülönbet válasszam ki a magam számára. Én az orosz gárdaezredek ezen idomtalan, lusta, s minden tűz nélküli állatait becsülni nem tudván, Kuka Pál uram előzékenységét megköszönve, parancsot adtam neki, hogy minden túlzsúfolást elkerülendők, zsákmányán azonnal adjon túl; darabját 10–15 forinton adta fel többnyire gyalogsági tiszteknek, akik e lassú lovakat inkább használhatták.

A 3. hadtest a szekéroszlopot is felfogván s Vadkert felé elvonulván, a hátvédet a 7. hadtest vette át, s még július 17-én este az utánunk nyomuló oroszokkal keményen összecsapott.

Július 18-án Vadkertről Gyarmaton át Ludányig meneteltünk.

Ez éjjel bokrosodtak meg a táborba szállt császár-huszárezred lovai, s rajtunk áttörtek, ami veszélyes félreértésekre szolgáltatott okot; szerencsére azonban a lovak együtt maradván, általunk felfogattak, ami csakhamar véget vetett a megveretésünkről szóló híreknek.

Július 19-én elindulván, Losoncon át Rimaszombatra értünk, 20-án éjjel. Itt jelentkezett az első orosz parlamentair, azt óhajtván, hogy az általuk teendő propositiók meghallgatása s megbeszélése céljából egynapi fegyverszünet köttessék.

Görgey erre nem állott reá, hanem annál nagyobb éberséggel s gyorsasággal folytatta útját, ami leginkább kitűnik abból, ha elmondom, hogy július 21-én Putnokot, 22-én Szentpétert és 23-án Miskolcon át Zsolcát értük el.

Ha Görgey a felebb kért fegyverszünetet – amely egynapi nyugvásra pedig a sereg kimerült voltánál fogva szívesen reá állott volna – engedélyezi, Miskolcon kelepcébe jutunk, s el vagyunk fogva.

Ugyanis már július 24-én délben zsolcai táborunkban a Harsány felől érkező s a 7. hadtestet megvert s rajtunk keresztül szalasztott orosz sereg nekünk rontott. Július 25-én vívta a 3. hadtest az oroszokkal a zsolcai csatát, amely közben tüzérségünk s gyalogságunk kitűnőleg működött, lovasságunkra csak a kémszolgálat alkalmával kerülvén a sor: mindamellett az ágyútűz következtében 11 embert veszítettem osztályomból. A Zsolcán vívott csata alkalmával annyira megpocsékoltuk az oroszokat, hogy július 26-án Gesztelyre meneteltünk háborítatlanul s július 27-én ott táborba szállánk, időt engedvén az 1-ső és 7. hadtestnek a visszavonulásra. Gesztelyen jól megpihenvén, július 28-án megtámadott az orosz. Vártuk, s illőleg fogadván az ellenséget, 80 halottnak a csatatéren való hagyása után visszavertük. Vosztry Gyula egyik századával kitűnő rohamot intézett e napon az ellenség ellen, oly pretisióval, gyorsasággal s eréllyel végrehajtva, mintha a gyakorlótéren, Békésen vezényelte volna azt.

Ezen, az oroszokkal vívott, harmadik csatánkat is oly szép siker koronázta, hogy az ellenségtől háborítatlanul folytathattuk visszavonulásunkat 29-én Tokajon keresztül – a Tisza hídja el levén égetve, egy ponton-hídon vonult át a lovasság egyenkint, ami sok időt vett igénybe – Vaskapura. 30-án Nyíregyházára, 31-én Kállóra, augusztus 1-én Nyíradonyba, 2-án Vámospércsre értünk,

amely napon volt Nagy-Sándor szerencsétlen véget ért debreceni csatája.

E váratlan s előttünk érthetetlen csapás hallatára, 3-án Nagylétán keresztül Szentmáriára, 4-én Biharra s 5-én Nagyváradra meneteltünk.

Nagyváradon az Erdélyben történteknél fogva sok menekülő tartózkodott, mely körülménynek köszönhettük azt, hogy táborunkat Komáromy Györgyné, Csáky Láli grófnő és Béldi grófnő látogatták meg, ami mint rendkívüli esemény nagy feltűnést okozott a mi rideg tábori élethez szoktatott huszárjaink között.

Váradról Szalontát és Simándot érintve Aradra vonultunk be, ahol egymást érték a leverő hírek. Erdélyi hadseregünk meg volt úgyszólván semmisítve: Dembinszky a Temesvár alatt vívott csatát elveszté; augusztus 11-én távozott el a kormány Aradról; be valánk kerítve s megfosztva minden erkölcsi s anyagi támogatástól, két hó óta tartó folytonos megerőltető hadviselés után, kimerítve s fáradságtól elaléltan – végzetszerű egykedvűséggel fogadtuk azon elhatározását az intéző köröknek, hogy az oroszoknak fogjuk megadni magunkat, letevén kezükbe a fegyvert.

Augusztus 12-én vonultunk Világos vára alá: augusztus 13-án állottunk fel tömegekben Szöllősön, s raktuk le fegyvereinket s adtuk át lovainkat, s egy, a kétségbeesést megközelítő óra múltán vitéz seregünk legénysége hadifoglyokul hajtatott el csorda módjára, két sor idétlen s otromba orosz gyalogság közé szorítva Sarkadra s onnan ide Gyulára – a tiszteknek meghagyatván fegyvereik s lovaik.

Mikor Világos alól Szőllős közelébe értünk, megállítám osztályomat, s elbúcsúzván intettem a legénységet, hogy szomorú, de elodázhatatlan sorunk dacára is, magyarokhoz illőleg s soha a fegyelemről meg nem feledkezve viseljék magokat.

Összes pénzkészletem, mely 620 forintot képviselt, elosztám szakaszonkint a legénység között, meg levén győződve arról, hogy nekiek inkább leend szükségök e néhány forintra, mint magamnak.

Zászlóinkat szertetéptük s emlékül elosztogattuk foszlányait, a rudakat az üres tokkal adván át.

Midőn embereimtől megváltam s Leiningen tábornokomtól elbúcsúzék, keservesen sírtam, mint aki mindenét, amivel bírt, egy csapás súlya alatt elveszíti.

Nem levén képes soha egészen elcsüggedni, e leverő jelenet közben sem, mikor osztályomat gyalog, katonai díszétől megfosztva elvonulni személém, odakiálték nekik: Fiúk, megvirrad még valaha, ne féljetek!

[...]

HUSZÁRBÓL CSEREPÁR

Étska, 1849. szeptember 5-én

A sok szép szónak s okoskodásnak az lett a vége, hogy Gyulára érvén, az oroszok átadtak, illetőleg kiszolgáltattak az osztrákoknak, amely ténynek első következése gyanánt kardjainkat a gyulai kastélyban le kell raknunk, szigorú parancsot vevén egyszersmind egyenruháink letételére.

Fegyvereink átadásának ellenőrzésére egy magyar mágnás volt kiküldve, akinek nevét felemlíteni nem tartom itt szükségesnek, mert nem lehet célom ama szomorú időszak lehangoló egyes tüneteit e kis munkám keretében föleleveníteni. Mindenki számoljon le önmagával, én nem akarhatok már leszámolni senkivel.

Gyuláról Mácsára, onnan Aradra a Parma-gyalogság és a báró Cress könnyű lovasezred kísért; ez utóbbi ezred tisztjei között báró Czigler és gróf Solms ismerőseinkre találtunk, akik mint igen vitéz katonák a legnagyobb előzékenységgel bántak velünk, s hajdanában közöttünk létezett barátságot meg nem tagadva, őszintén, leplezetlenül, s amint az férfiakhoz illik, nyíltan megbeszélték a hadifoglyokkal a lefolyt eseményeket.

Aradra megérkezve, mindenekelőtt közülünk kiválogatták a tábornokokat, s mindazon tiszteket, akik az 1848-i eseményeket megelőzőleg az osztrák seregben szolgálták, rangkülönbség nélkül; mikor a csapat el vala különítve, őrizet alatt a várba lett kísérve.

Mi, többi tisztek mind táborba szállva maradtunk a város előtti térségen – másnap reggelig.

A délutáni órákban egy különös jelenet folyt le, amennyiben a fogoly tisztek legnagyobb része, gyanítván azt, hogy másnap reggel mi is el fogunk kísértetni, kétségbeestek, mert nem tudtak mit kezdeni, mivé lenni lovaikkal – egyedüli még megmaradt kincse a lovas tiszteknek.

Én részemről sohasem levén túl a rendén nagy bizalommal jövőnk iránt, ideje korán, még Szőllős alól elindítám Martsok János komornyikom s két ügyes, kecskeméti illetőségű altiszt kíséretében, ismerős ezredbeli tisztjeink számára 22 darab lovat Tiszaföldvárra: csodálatos, de csakugyan megtörtént, hogy komornyikom az egész szállítmánnyal szerencsésen megérkezett annak idején Tiszaföldvárra, ahonnan azután bajtársaim utóbb amint s ahogy lehetett, elhozatták hátaslovaikat.

Az aradi fogolytáborban azonban léteztek még nagy számú oly tiszti lovak, melyek rövid időn uratlanná váltak volna, ha Baumgarten vezérkari őrnagy nem könyörül meg rajtunk, illetőleg tisztársaimon.

Gróf Batthyány Gusztáv annyira szívére vette kedves lovaitól való elválást, hogy legjobb csatalovát, egy fekete telivér kancát, szemünk láttára lőtt agyon inkább, semhogy bizonytalan sorsnak engedje át.

Baumgarten őrnagy közbenjárása révén a honvédtisztek lovai, csekély áron ugyan, de pénzért el lettek adva, ami akkoron roppant előny volt reánk nézve, akik minden anyagi eszköztől megfosztva állottunk szemben egy bizonytalan jövővel. Összes meglévő vagyonomat 5 darab arany képviselte; de volt olyan közöttünk, akinek semmije sem volt, mert a magyar bankó senkinek sem kellett.

Másnap reggel az összes fogoly tiszteket, mindegyik batyuval a hátán, amely mindenét tartalmazta, behajtották, mint egy csordát Aradra s részint a „Fehér kereszt" korcsmában, de legnagyobbrészt az oláh, a református templomokban s az izraelita imaházban zárták el.

Ez egyedüli esetben hagyott el szokott egykedvűségem; fellázadt bennem az emberi s katonai önérzet e bánásmód következtében, aminek nyilván kifejezést is adtam, anélkül, hogy bárki azok közül, akik e bárdolatlan eljárást végrehajtásával voltak megbízva, csak egy szóval helyteleníteni merte volna felszólalásomat.

Az újoncozás azonnal kezdetét vette: a comissio elé rendelve nyilvántartási lajstromba jegyeztek, megvizsgáltak orvosilag, a „tauglich"* szóval megjelölteket besorozván, az „untauglich"** kitétellel jelzetteket elbocsátván, egy „Passir-Schein"*** átadása mellett.

Én nem vizsgáltattam meg magam; hanem mikor nevemen szólítottak, odakiáltám: „tauglich!", és a besorozottak sorába állottam.

Ezen első napon társaim közül besoroztattak: gróf Esterházy István, gróf Batthyány Gusztáv és gróf Batthyány László, báró Rudnyánszky Iván s én – elbocsáttattak: gróf Schmidegg Kálmán és János, gróf Bethlen József, gróf Csáky Gábor.

Augusztus 30-án indult az első transport a „Fehér kereszt"-ből Új-Aradra, amely szállítmányban ismerősök valának: gróf Esterházy István, gróf Batthyány Gusztáv, Pászthory J., báró Wuesthoff Károly (a híres 3. zászlóaljból) s én.

Augusztus 31-én a Schwarzenberg herceg nevét viselő dzsidásezred kísért bennünket Orczy-dorfra s szeptember 1-én Temes-

* „alkalmas"
** „alkalmatlan"
*** „távozási engedély"

várra, ahol a granicsároknak* adtak át, s a sáncokban helyeztek el.

Szeptember 2-án elindulva Temesvárról négynapi menetelés s a szabad ég alatti táborozás után ide Étskára értünk. Transportunk 360 honvédtisztből s 1200 közlegényből volt összeállítva, amint értesültünk, a porosz gyalogezredhez sorozatván be, s e célból Josefstadt várába helyeztetvén át. Utunk első célja Pettau vala, ahol, amint hallók, ki leend majd adva a végső parancs és intézkedés.

Harmadnapra sokan elalélván közülünk a nagy forróság, rossz élelem s felindulás következtében, nehány szekér rendeltetett szállítmányunk mellé, melyeket saját pénzünkért szabad volt felváltva igénybe vennünk.

A granicsárok részéről a lehető legrosszabb bánásmódban részesíttetténk: csúfoltak, lökdöstek, vizet inni nem engedtek, szóval úgy bántak velünk, mint gonosztevőkkel.

Esterházy Pista és Batthyány Gusztáv elszakadtak tőlünk, mert a lovassághoz osztatván be, más szállítmányba tétettek át.

Rudnyánszky Iványt pedig édesanyja Étskáról hazavitte egy kezei közt levő nyílt parancs segélyével.

Én magam már hónapok óta mit sem tudok hazulról, mert semminemű összeköttetéseim nincsenek.

Ma itt Étskán azt híresztelik, hogy Kossuth el volna fogva – s azt is rebesgetik, hogy a rácok újból zendülést terveznek, nem lévén megelégedve a „Putsch" kimenetelével.

Holnap indulunk Slavonia felé.

Bruck am Mur mellett, 1849. október 19-én

Étskáról elindulván Perlaszon, Titelen, Szalankemenen, Indián, Rumán, Tovarnikon, Vukováron, Eszéken, Valpón, Verőcén, Szakolcán, Varasdon, Pettauon át Marburgig meneteltünk. Nem

* a régi határőrvidéki katonák népies neve

megvetendő kis séta a Világos vár szomszédságában fekvő Szőllőstől, két hóig egyhuzamban gyalogolni.

Marburgból Bruckba vasúton szállíttattunk, ahol az a parancs várt bennünket, hogy a közlegénységet szállítsák odább Josefstadtba, a tiszteket pedig hagyják egyelőre Bruckban. Bruck volt az első város, ahol meg lett engedve nekünk a fogadóban lakhatni – mert odáig minden nagyobb község elé érve annak szélén szálltunk táborba, vagy a közel fekvő falvakban szállásoltattunk el, amely különös rendelet tulajdonképpeni célját mi felfogni képesek nem valánk. [...]

A világtól teljesen el vagyunk zárva, nem olvasunk, nem hallunk semmit; kevés pénzünk már is fogyatékán van – nem tudom, mi lesz belőlünk.

Szeptember 15-én túl beállott az esős idő, ami reánk nézve iszonyú csapás vala; gyakran nem tudtunk hová lenni, mihez fogni, a sár, piszok s hideg által elkínzottan.

Ily viszonyok között reánk nézve valódi esemény képét ölté azon körülmény, hogy Miholácon, báró Brandau Csóka nevezetű ellenőre többünket kikért éjjeli szállásra. Igazi magyar gazdaasszony felesége, arany tisztaságú háztartásának láttára szinte feléledtünk: estére hófehér vászonlepedővel bevont ágyakba heveredénk, június 18-a óta először vetkőzvén le s fekvén ágyban; három hó hosszú idő, mikor az ember azt folyton csizmába s egyenruhába dugva éli le; – Tata óta ágyban nem feküdvén, mikor este Csóka uram szívességéből lenyugvék, oly érzés fogott el, mintha a paradicsom kapui akarnának megnyílni előttem – kilelt belé a hideg.

Verőcén láttam ismét hónapok óta egyszerű újságlapot, s írtam édesanyámnak s öcsémnek, a célból, hogy tudják, merre járok s mint vagyok.

Verőcén még többen közülünk magyar bankón vásároltak kenyeret, apró marhát, sajtot stb. E városban egészen különleges pénzügyi viszonyok léteztek, mert Schaumburg-Lippe herceg Verőce ura, saját, a váltópénzt helyettesítő bankókat adott ki, me-

lyeket azután nagyobb összegekben a számtartóság beváltott; a helyi pénzforgalmat illetőleg mindenesetre felette célszerű s gyakorlati intézkedés, s sokkal kevesebb bajjal járó, mint a két- s négyféle hasított bankó használata.

Varasdon Osegovich, Pászthory bajtársunk sógora fogadott bennünket, s elvitt egynapi szabadsággal a Pászthoryak ősi kastélyába, ahol egy kissé megpihentünk s jóllaktunk.

Október 3-án megérkezvén Pettauba tudtuk meg Komárom capitulatioját, amelynek feltételei összehasonlítva a mi kétségbeejtő állapotunkkal, eléggé előnyösnek látszottak. A sereg tisztjei s legénysége szabadon bocsáttatott, 80 000 forint magyar bankó osztrák bankjegyekkel kicseréltetett, mi által az illetők számára legalább a legszükségesebb meg lett mentve. Mindez Klapka tábornok hervadhatatlan érdeme.

A komáromi capitulatio révén menekült meg volt ezredünk kedvelt tisztje, gróf Károlyi Sándor, aki mint Klapka tábornok segédtisztje maradt vissza Komárom várában, mikor mi Vác felé való visszavonulásunkat megkezdettük.

Pettauban és Marburgban a lapok olvasása alkalmával elcsodálkoztam, mi rosszalólag írnak a kormánynak velünk való bánásmódja ellen. Mindannyian hibáztatják besoroztatásunkat, különösen, mert igen helyesen azt állítják, hogy a hadsereget nem szabad tekinteni sem javítóháznak, sem fegyintézetnek, ahova büntetésképpen sorozzák be azokat, akiket bűnösöknek tartanak, vagy akiket javítani szándékoznak.

Sok tisztje a hadseregnek hasonlag így gondolkodott; a granicsárok természetesen nem.

Marburgból Bruckba szállíttatván, az a hír terjedt el, hogy a kis városban több napi pihenőt fogunk tarthatni – aminek rendkívül megörültünk.

Sorsunk itt e kisvárosban különös módon dőlt el. Ugyanis Haynau táborszernagy erre utazván, s a mi transportunkat szemügyre vevén, tudta meg, hogy bennünket, tiszteket mind az ő parancsnoksága alatt álló hadsereghez osztottak be.

Eme eljáráson felbőszülvén, sürgősen kieszközölt parancs útján keresztül vitte azt, hogy minket nem Csehországba, hanem Olaszországba a Radetzky hadseregéhez szállítsanak s osszanak be.

Utunk iránya e váratlanul kieszközölt rendelet következtében teljesen megváltozott, az éjszakon fekvő Josefstadt helyett a déli égaljú Lombardia felé levén legközelebb elindulandók, s nem is a magyar baka, de a különféle nemzetiségű, Olaszországban állomásozó cserepár-ezredeknél fogván lerövni szolgálati időnket.

Én s nehányan társaim közül a Prohászka nevet viselő 7. számú gyalogezredhez lettünk beosztva, melynek törzse Milanóban levén elhelyezve, még hosszú, de érdekes út áll előttünk.

Egy nagy előnye mégis van azon körülménynek, hogy az imént megnevezett ezredhez lettem besorozva, amennyiben tudniillik a Prohászka ezred legénységének vitéz s bátor magaviselete elismeréséül azon előjog adatott meg: szakállt viselhetni. Szakállomat tehát, amely eddigelé még nem volt borotva által érintve, ezentúlra is meg fogom menthetni.

Bruckban való tartózkodásunk alatt, október 7-én érkezett meg Ármin öcsém, hozván hazulról híreket s pénzt, amely utóbbi segédeszköz már nagyon elkelt, mert vagyoni állapotunk már régóta tetemes apály jeleit mutatá.

Anyám jó egészségben van, de aggódik miattam, nemigen tudván elképzelni, hogy mi lesz belőlem –, mert senki sem akarta elhinni, hogy mindnyájunkat közlegényekül sorozzanak be. Ármin öcsém beszélte, hogy gróf Solms, akivel Gyulán mint őrizetünk egyik parancsnokával találkoztam, sorsomat annyira szívére vette, hogy mint szászországi honpolgár a szász királyhoz folyamodott a célból, hogy kiszabadításomat lehetővé tegye. Október 8-án egynapi szabadságot kapván, elmentem Grácba, ahol gróf Erdődy Jánost és nejét Tereza grófnőt látogattam meg. Nagyon megörültek, amikor régi ismerősüket viszontlátták, de szemük könnybe lábadt, a hajdani salon-dandyt elrongyolt s elzüllött állapotban levőnek tapasztaltatván. De nemesen gondolkozó aristocrata módjára, estélyt rendeztek, hogy a lovagias becsület révén elzüllött,

rongyos gentleman képében legjobb barátjaik egyikét mutassák be a gráci nagyvilágnak. A valódi, nyíltan bevallott barátság jelei azon akkori viszonyaim között kétszeresen jólestek.

Grácban, október 9-én este tudtuk meg az október 6-án Pesten és Aradon végbement szomorú emlékű kivégeztetéseket, melyek áldozatai között annyi jó barátunk s ismerősünk vérzett el. Nehány nappal utóbb Bruckban értesültünk Csányi és Jeszenák sorsáról, ez utóbbi egyik legközelebbi atyámfia levén.

Tereza grófnőre annyira hatottak e hírek, hogy azonnal elhatározá férjével elhagyni egy időre Ausztriát s külföldön keresve feledést és szórakoztatást e szomorú események elől. Őtőle tudtam meg, hogy szegény Batthyány Lajos özvegye, Tóni grófnő Bajorországba vonul vissza. Mireánk, volt honvédtisztekre annyival lehangolóbb hatást gyakoroltak e hírek, mert régóta el levén zárva a világ folyásától, az ehhez hasonló leverő események bekövetkezését lehetőnek sem tartottuk.

Tisztjeink, látván s tapasztalván azon mély benyomást, melyet hazánkfiaink kétségbeejtő sorsa reánk tett, jószívűségből inkább, mint meggyőződésnél fogva, mindig azzal biztattak, hogy a legközelebbi időben mindannyiunkat haza fognak bocsátani, általános amnestia fogván kihirdettetni.

E híreket némileg megerősíteni látszott azon modor, mellyel a gárci és a brucki lapok a besorozattakról anekdotizáltak; különösen rólam folyt az adomakovácsolás. Majd egyik törzstisztemmel párbajt vívtam; majd ismét mint közlegény egy nagyvilági hölgynek udvaroltam; s majd ismét mint a szekerészethez beosztott közlegény, glacé-kesztyűben foglalkoztam a szekérkenéssel s -tisztogatással; máskor meg bankettet rendeztem a tisztikar számára. Furcsa benyomást gyakorolt reám mindannak elolvasása, különösen azon hír, mely szerint Haynau táborszernagy kerestetett volna engem a célból, hogy agyonlövessen. Attól tartván, hogy e hírek anyámig fognak jutni, s őt nyugtalanítják majd, az egyik lapszerkesztőhöz elmentem, bejelentvén magam, s kérvén őt, hogy nehány sornyi kiigazítást vegyen fel lapjába. A szerkesztő ezt

kerekdeden megtagadta, állítván, hogy ha a censura nem gondol e hírek közlésével, nekem sem lehet kifogásom ellene. Furcsa észjárás biz ez, s jellemző az akkori viszonyokat illetőleg.

Tisztjeink biztatásának s a különféle reménykedésnek csakhamar véget vetett Dessewffy Lajos bajtársunk azon elbeszélése, mely szerint ő már közlegény egyenruhába bújtatott honvédtisztekkel találkozott volna Grácban, azt mesélvén, hogy századonkint csak két honvédtiszt soroztatik be, nehogy általuk a rossz szellem terjesztethessék.

E hír reánk nagyon leverőleg hatott, mert jó társaságban s bajtársak között, bármi nyomorúságos sorscsapást is könnyebben el tudunk tűrni, mint idegen, műveletlen, bárdolatlan elem közé ékelve. E később szerzett tapasztalatok nagyon is amellett bizonyítottak, hogy levertségünk nem volna indokolatlan.

Dessewffy Lajos – aki a hetvenes években halt meg Budapesten mint pénzügyminiszteri tanácsos – nagy vonzalommal viseltetett irányomban, mert őszinte igaz bajtárs voltam mindenkoron s mindenemet megosztám társaimmal.

Mikor arcvonásaimról leolvasta azon megütődést, melyet szavai bennem keltettek, vállamra ütve mondá: ne tarts semmitől pajtás, dem Guten ergeht es am Ende doch gut!*

Hányszor emlegettük ezt, mikor évek múltán mindkettőnknek ismét azon kelle lennünk, hogy a magunk erélye, kitartása s szorgalma által igyekezzünk érvényt szerezni e jószerű mondás igazságának.

Egy-két nappal mielőtt Bruckot elhagytuk, találkoztam ott gróf Szapáry József fiaival, Gyulával, Ivánnal és Imrével, akik nevelőjökkel, Jäger úrral, hazatérőben valának Tirolból Magyarországba, miután anyjok a veszélyes napok alatt biztonságukról gondoskodott volt. Nagyon megörültünk egymásnak, mert lehangoló viszonyok között, idegen földön inkább vagyunk áthatva

* a jó végül is elnyeri jutalmát!

az együvétartozandóság érzetétől, mint otthonunk megszokott viszonyai közepette.

Amily hosszasan tartott a tűnődés, a bizonytalanság, a habozás, oly gyorsan fejlett ki sorsunk valódi megmásíthatatlan iránya, midőn egészen váratlanul október 19-én ki lett adva a parancs az október 20-án való elindulásra – Olaszország felé.

ÁLOM ÉS VALÓSÁG

[...]

Udine, 1849. október 30-án

Október 23-án értünk Adelsbergbe, ahol nagy érdeklődés között vettük szemügyre a híres csepegőkő barlangot, amely ha nagyságra s terjedelemre nem is, de szépségre s a kövületek eredeti formatiojára nézve messze túlhaladja az aggteleki barlangot.

A „függöny" néven ismeretes kövületért, éppen ott-létem alatt ígért egy angol kétszázezer forintot.

Október 24-én vonultunk be Görcbe, első, olasz jellegű város, amelyet érinténk: szép fekvése, rendkívüli élénksége s szelíd égalja következtében kiváló kellemetességű tartózkodási hely.

Mikor odaértünk, az egész várost s környékét tömve találtuk idegenekkel, leginkább Triesztből a kolera elől menekülőkkel. A városban magában nem levén hely, Santo-Pietro közel fekvő csinos faluban szállásoltattunk el.

A délutáni kikelés alkalmával, az első, olasz földön átélt kaland által örvendeztetém meg.

A főutcán felvonulván, a velünk szembes ház első emeletének nyitott ablakain át női ének hatott felénk; rég nem hallottam már ily szép hangokat s kíváncsivá levék: alig nehány perc multával az ének elhallgatott s két igen szép nő lépett az ablakhoz, megbámulván a mi Falstaff-szerű hadunkat. Látván, e nők mi szépek, megkérém őket, az utcáról fel az emeletre intézvén szavaimat; hogy

legyenek kegyesek folytatni e szép éneket. A nők egyike hajlott kérésemre s távozván, újra énekelni kezde, amit mi tapsviharral köszöntünk meg.

Mire oszladoztunk, meghívás által tisztelteténk meg, Wuesthoff, Dessewffy és én, Bolza gróf részéről; odamenvén alkonyatkor, a grófi család szívélyesen fogadott s tudakozódott tőlünk Magyarországban letelepült névrokonaikról. Bolza gróf ezután bemutatott hármunkat Sonnenbergné asszonynak s két leányának, ugyanazok, akik énekén délután gyönyörködénk.

E kedves hölgyekkel pompásan mulattunk s sokat tréfálkoztunk, mert sehogy sem akarták s tudták azt elképzelni, mint juthatnak művelt úriemberek ily borzasztó állapotba s viszonyok közé, milyenek között szerencsénk vala velök megismerkedhetni. Az egész estét a legkellemesebben eltöltvén, annyira megkedveltettük magunkat a szép kisasszonyokkal, hogy anyjuk másnapra egy estélyre hívott meg, leginkább a célból, hogy leányait mint művésznőket ismertesse meg velünk – amit én teljesen feleslegesnek tartottam, mert a szép nő szép marad s kedves, ha nem is éppen művésznő. Sonnenberg Karolina és Adelina kisasszonyok velem egészen egyetértettek, mert keveset énekeltek és zongoráztak, de annál többet csevegtek s mulattak velünk.

Hosszú idő óta ez vala az első, de egyszersmind utolsó est, amelyet kellemes nők társaságában eltölthetni szerencsés valék.

Görcből két nap alatt Udinébe értünk. Valódi lombard város, sok szép, régi palotákkal a nap heve ellen óvó árkádokkal, jó kávéházakkal, rendkívül olcsó életmóddal s feltűnő jó ágyakkal.

Az olasz ágyak az égalji viszonyokhoz idomítva rendkívül jók és kellemesek; durva, de tiszta vászonlepedővel bevonva, tengeri szalmával kitömött vánkosaikkal s derékaljaikkal, kemény, de mégis ruganyos, s ami fő, hűvös nyughely előnyével bírnak.

Olaszország égaljának reánk rendkívül üdítő s jótékony hatása van, mert annak kellemdús befolyása alatt könnyebben s jobb kedvvel tűrjük fáradalmainkat. A Lombardia éjszaki határán elvonuló sziklahegység délies jellege, az egymást érő kolostorok s

örökzölddel befuttatott várromok, a buján tenyésző szőlőkertek lugasaikkal, a fákkal sűrűn beültetett szántóföldek s a nagy számú epres ligetek, mindez költői hangulatot idéz elő, mely bizonyos, a régi dicsőség- s nagyságra emlékeztető képzelmeket költ fel bennünk.

Lombardia lakosságának jellemét nem a falvak, de a városok lakói után lehet megítélnünk; az előbbi bárdolatlan s tunya, az utóbbi élénk, jókedvű, mozgékony s mulatni vágyó; a mesteremberek a boltjaik előtt elvonuló árkádok alatt végzik munkájokat, s amint egy-egy darab elkészült, tüstént annak árulgatásához fognak, amely eljárás a jellemökben rejlő élénkséggel folyván le, bizonyos eredeti jelleget kölcsönöz az utcai életnek.

Október 29-én találkoztam itt báró Majthényi Lászlóval, aki hadnagyságot elnyert egyik fiát egy Florencben állomásozó lovasezredhez kíséri.

Vele néztük meg Udine nehány gyönyörű renaissance ízlésben épült régi palotáját; az ember szíve összeszorul, mikor a hajdani fény s gazdagság e maradványait félig üres s elhagyott állapotban sínlődni látja.

Vicenza, 1849. november 7-én

Udinétől, Codroipo, Pordenone, Conegliano állomásokat érintve Trevisóba meneteltünk. Időjárásunk felségesen szép; mikor az egyes állomások középtáján a rendes pihenőt tartjuk, a minden irányba elvezető, rendszeres mederbe kényszerített patakok gyepes partjára heveredünk, s az út szélén elvonuló fügefa eleven sövényéről szedjük, nehány soldi lefizetése mellett, az érett gyümölcsöt. [...]

Treviso volt az első állomás, ahol nem szállásoltattunk el, de a kaszárnyákban valánk elhelyezve, ami reánk nézve nagy csapás vala, meg levén fosztva a szabad mozoghatás és társalgás előnyeitől.

Trevisóban különösen feltűnt nekünk a papság világias életmódja; a sétányokon, kávéházakban, sőt még színházakban is

mindig nők társaságában jelennek meg, s teljesen otthoniasaknak érzik magukat a nyilvános mulatóhelyeken.

Trevisótól Castel-Francon át Vicenzába értünk: szép fekvésű, kellemes jellegű, élénk s művészi emlékekkel telt város; a valódi olasz életet itt ismerém meg első ízben. Vicenza márványburkolatú piazzettája, az ott levő bazárral, s karcsú, magasan felnyúló tornyával; – az egymást érő, Palladio teremtette középületek és paloták; a mindenütt létező tarka vegyülékű élénkség s könnyűvérűség; – e kisváros kies környéke telve nagyúri villákkal s kisebbszerű, lakályos nyári lakocskákkal, mindez az idegenre oly kellemes s jótékony hatással van, hogy az élvezetteljes környezetben szinte feledni véljük bajainkat, s mindazt, ami búsít. Lelkünk feléled, s a jelent élvezve, nem gondol sem a múlttal, sem a jövővel.

Vicenzában igen jó dolgunk volt, részint mert hadnagyunk, csodálatra méltó jelenségnek mondható, granicsár létére igen jól bánt velünk, mondhatnám szeretett; részint pedig mert az itteni térparancsnok százados régebben hosszasan Magyarországon s Pesten levén állomásozva, nagy előzékenységgel viseltetett irántunk, mert amint maga mondá: aki egyszer az Önök hazájában s fővárosában élt, azt soha többé feledni nem tudja, annyira jólérzi ott magát az idegen.

Ily előnyös körülmények között természetesen nem a kaszárnyában, hanem a „Capello rosso" szállodában fogadtunk lakást; négy lírás közebéden vettünk részt; kétnapi szabadságot kapván, elmentünk a színházba s végighallgattuk a „Lucia"-operát, amely dacára a kissé kopott hangoknak, mint kiválólag összevágó előadás mindnyájunkra kellemesen hatott; megnéztük a Montecchi és Capuletti várromokat, melyekhez annyi történelmi s mondaszerű emlék fűződik; végre pedig, az én vezetésem alatt mint külön transport vasúton robogtunk Veronába, ahol társainkat utólérve a nagy transport-kaszárnyában szállásoltattunk be. [...]

Lodi, 1849. november 23-án

Veronától 11-én elindulván, a roppant forróságtól eltikkaszva Valeggióba s onnan Volta és Castiglionne állomásokat érintve, november 14-én Bresciába értünk.

E négynapi menetelésünk legkellemetlenebb viszonyok között folyt le, melyek egy művelt emberre nézve képzelhetők, mert parancsnokunk, egy granicsár főhadnagy, bárdolatlan magaviselet által vélte bebizonyíthatni nekünk azt, hogy ő most felebbvalónk, mi pedig nem vagyunk egyebek közkatona alárendeltjeinél.

A legcsekélyebb szóbeszéd vagy menetelés közben előforduló rendetlenség megfigyelése elég okot látszott neki szolgáltatni arra, hogy 25 botot vágasson akármelyikünkre. A voltai korcsmában egy ott iddogáló granicsár bevádolván egy honvéd tisztet, az illetőt már az árok partjára hurcoltatta, a célból, hogy a büntetés végrehajtassék rajta, midőn őrmesterünk egy titkos jelentése következtében szándékától elállott.

E bánásmód annyival inkább lehangolt, mert Verona mint város korántsem gyakorolt oly üdítő hatást levert kedélyünkre, mint Vicenza. A réginek az újjal való prózai érintkezése, a katonákkal telt terek és kávéházak; az egymást érő erődítések és kaszárnyák; mindez rideg s minden kedélyességet nélkülöző benyomással volt reánk. A nagyszerű amphitheatrum; a dom kiváló szépségű 8 darab veres márvány oszlopával; a hét herceg sírja és más, ehhez hasonlók a turistákat valószínűleg nagyon érdekli, de bennünket, közkatonákat már csak azért sem volt képes felmelegiteni, mert ott lebegett előttünk az a piszokkal telt kaszárnya, melynek borzasztó belsejébe egyórai sétánk után vissza kelle térnünk. Aki egy ilyen, az átvonuló transportok elszállásolásának szánt kaszárnyát nem látott soha, s annak ronda s undorító hálótermeiben nem volt kénytelen egy éjjelt tölteni, annak nem is lehet fogalma azon kínszenvedésekről, melyeket mi a veronai transportházban kiállottunk. Ha elmondanám azt, ami ott láttam s tapasztaltam, túlzásnak, lehetetlennek vélné azt mindenki.

Valeggio, Volta, Castiglione táján a közel lefolyt háborús ese-

mények még friss emlékben vannak, ezt mutatja nemcsak az egyes épületeken észlelhető ágyúgolyók okozta pusztítás és rombolás, de leginkább a nép irántunk tanúsított, vonzalmat eláruló, titokszerű magaviselete.

Amint az egyes falvakon vagy városokon átvonultunk, azonnal körénk gyülekezének s megszólítottak, pénzzel, eledellel kínáltak meg s csalogattak szökéshez – így akarván bebizonyítani a felettük uralgó hatalom elleni gyűlöletöket.

Brescia a legszebb lombard városok közé tartozik: utcái legalább részben szélesek, egyenesek, jól kövezvék s eléggé tisztán tartvák, az eső s a nap heve elől a számtalan portici óv meg, környéke pedig festői szépségű. [...]

November 17-én indulván Bresciából; Rovato, Caravaggio, Gorgonzola állomások érintése után november 20-án vonultunk be Milanóba. Egyetlen nagy város a világon, amelynek elővárosa nincsen, mert az országútról közvetlenül beérünk a „Corso Orientale" nevű széles, fényes sugárútra.

Mielőtt Milánót elértük, pénzkészletünk teljesen elfogyott, annyira, hogy kénytelenek vagyunk a zsoldból élni, ha nehány apróságaim eladásából annyi pénzt nem lettem volna képes előteremteni, hogy nemcsak nekem s nehány bajtársamnak, de Esteezredbeli transport-vezénylő hadnagyunknak, Mikits Lászlónak is jutott még egy bajtársi osztalék.

Milano városa nagyszerűsége és szépsége által meglepett; soha ennél kellemesebb benyomást előidéző nagy várost nem láttam, s a nagyszerűség mellé kellemes adalékul sorakozik még a faragott kövekből előállított, valóban fényes burkolat, s az elegendőképpen fenntartott tisztaság.

A város szépségén kívül kellemesen valék meglepetve az ott uralgó nagyúri fényűzésteljes élénkség által is; a lovasok, hintók, szebbnél szebb fogatok, s elegáns gyalogló közönség csakúgy hemzsegett a Corsón végig, midőn mi rongyosan, piszkosan, elzüllött állapotban meneteltünk e fényes úton végig a Castell felé.

Megbámultak bennünket s első tekintetre fogságba ejtett brigantiknak tartottak, utóbb reánk ismervén, tömegesen kísértek bevonulásunk alkalmával.

E régi erődítményt elérve, ahol ezredünk törzse s egyik zászlóalja állomásozva volt, azonnal elválasztottak egymástól s századonkint éjszakára elhelyeztek az esetleg üresen maradt ágyakba; a legénység mind kettesével aludt s így nekem azon szerencse jutott, éjjelre egy szegény mellbeteg krajnai közlegény mellé juthatni hálótársul. [...]

Másnap dél felé elértünk Lodiba s egyenesen a kaszárnya udvarára vonultunk be, ahol Nagy őrnagy vett át bennünket s osztott be kettesével vagy hármasával az egyes századokba. Sedern kapitány, Karner őrmester kíséretében megjelent, hogy hármunkat, Vukovicsot, Wuesthoffot s engemet átvegyenek s a századlaktanyába kísértessenek el. Ez utam közben nagyon le valék verve, mert a kellemes olaszországi égalj hidegen alápermetező esővé változott át. Mielőtt a kaszárnya kapuja becsukódott volna megettünk, elbúcsúztunk többi társainktól, akik között Lisznyay Kálmán kezet szorítva velem azt kívánta: hogy friss kedélyem s rózsás kedvem el ne hagyjon soha! Ő szegény nagyon le volt hangolva, mondhatnám, meg volt törve. Alighogy batyumat letettem s a nekem kirendelt ágyat mint ezentúli birodalmamat elfoglalhattam, naplómat vevém elő, mint egyedüli megmaradt hű társamat. A november 23-án írt lap utolsó szavai ím ezek: Ki remélni nem tud, az élni nem akar; s aki élni nem akar, döntse sírba a reményt.

Megyek kék nadrágot próbálni, mert holnap „à tout prix" plein parade* rukkolni kell a major úr elé.

* „mindenáron" teljes parádéban

[...]

Az első, ami valóban undorítólag hatott kissé izgékony idegzetemre, azon mód volt, mellyel közlegény egyenruhába való erőszakos s minden kíméletet mellőző bújtatásom eszközöltetett. Tartalék egyenruha nem levén a raktárban – a sebesültekről s betegekről leszedett ruhadarabok közül válogatták ki azokat, melyek magas, szikár alakomnak éppen megfeleltek: elég hosszú nadrágot nem találván, egy jóval kisebb ember által viselt példányt foldoztattak s toldottak meg számomra, a csákóval hasonló módon bánván el. Szerencsémre a századraktárban egy szál fehérnemű vagy cipő nem találtatván, kénytelenek voltak megengedni, hogy saját fehérneműmet, 3 ing, 3 pár harisnya, 3 zsebkendő levén velem Világos óta – viseljem s mosassam a magam költségén.

Fel levén így öltöztetve, azonnal megkezdettem az előírt napirend szerint megállapított foglalkozásomat. Reggel jókor kezdődött a gyakorlat, ezt követte az iskola, s ezután ettük meg a 6 krajcáros „ménage" ebédünket, amely közbevetőleg legyen mondva Lodiban nagyon jó volt, mert rizskása, zöldség és makaróni potom áron levén kapható – a pukkadásig jól bírtunk lakni e nehány krajcár segélyével. Vasárnaponként ráadásul 2 krajcár pótbefizetés mellett „Speckknödli" is tálaltatott fel a minestra mellé. Három hónapon át ez vala állandó étlapunk, s így tehát nemigen valánk kénytelenek törni a fejünket azon, mit főzessünk.

Délutánonként azután vagy külön iskola volt, vagy faszolni mentünk szénát, szalmát, rőzsét, konyhára valót, vagy kivonultunk az egyes őrségekbe.

Rőzsére kivételképpen szükségünk volt, mert az 1849/50-i tél Olaszországban is kivételesen s hallatlanul kemény volt: december 3-án vala első hóesésünk, s a havazás és fagy felváltva egészen február közepéig tartott, aminek reám nézve azon kellemetlen következménye lett, hogy a rőzse mellett melegedvén, kezem lábam

elfagyott. Amit a szigorú 1848/49-i tél alatt Magyarországon elkerültem, az Dante szelíd égaljú hazájában kérlelhetetlenül utolért.

[...]

Lodiban a palatinális huszár-ezred egy osztálya levén állomásozva, annak őrnagya egy magyar ember, akinek atyja családunkkal szorosabb összeköttetésben állott hajdanában, magához idéztetett rapportra.

Belépvén hozzája úgy leszidott, amint egy magát rosszul viselt cselédet sem szabad lepiszkolni, azt kiáltva felém: hogy tudott egy tisztességes családból származó fiatalember annyira megfeledkezni magáról, hogy gazemberekkel álljon össze egy bandába s verekedjék saját hazája s császárja ellen; hát becsületes magaviselet ez?

A vér e szavaira a fejembe szökkent; alig valék képes magamon erőt venni; de végre mégis a nyugodt öntudat hangján bátran s nyíltan ezeket válaszoltam:

– Hogy mi a becsületes eljárás, azt senkitől, semmi esetre pedig őrnagy úrtól tanulni nem fogom; csodálom, hogy őrnagy úr becsületről beszél egy oly pillanatban, midőn vérig sérti azt, akinek sem joga, sem hatalma nincsen magát őrnagy úrral szemben megvédelmezhetni. A védteleneket bántalmazni, hogy illik ez össze a katonai becsülettel?

E szavaim különös hatással voltak e bárdolatlan emberre: megszelidült, leültetett s elmeséltette magának általam a hadjárat egyes episodjait. Egy félórai társalgás után megígérte nekem pártfogolását, ha ezredében tiszt kívánok lenni, mert úgymond – egyetlen cadettünk van, s ez is német.

Első s utolsó eset, hogy valamely császári tiszt illetlenül bánt velem: sokan közülük előzékenyek, míg mások ha szigorúak is, de legalább igazságosak valának velem szemben.

E fennhéjázó embert a sors csapásai azontúlra végzetszerűleg

üldözték; fokról fokra alásüllyedt, míg végre elveszítvén katonai rangját, anyagilag s erkölcsileg teljesen el nem züllött: néhány évvel utóbb mint utcaseprő halt el Magyarország fővárosában.

[...]

Soha inkább nem örvendenék a hazulról érkező híreknek, mint Lodiban való egyforma, unalmas, minden kellemet s változatosságot nélkülöző tartózkodásom alatt. Menetelés közben, mikor egymást váltják fel a legkülönfélébb benyomások – mert hisz minden egyes állomás a szegény közkatonára nézve az újdonságnak és ismeretlennek ingerével bír – kevésbé érezzük magunkat utalva a családunkkal s tűzhelyünkkel fenntartandó szorosabb összeköttetésre, mint a kaszárnya bűzhödt levegőjére kárhoztatott valóban kétségbeejtő tespedés közben.

Édesanyám szorgalmasan írt, s minden egyes levelében azzal biztatta magát s engem is; hogy rövid időn haza fogok térhetni, s annyira hitte ezt, hogy Ármin öcsém által egyik régibb Aszódon létező tiszti lakunkat az én számomra máris összeigazíttatta, hogy függetlenül mindenkitől s zavartalanul pihenhessem ki most már majd két év óta tartó vándoréletem közben kiállott kínszenvedéseimet. [...]

Júlia nővérem férjével, báró Jósika Miklóssal Bruxellesben telepedtek le menekültek gyanánt, s amint leveleiből észlelém, teljesen beleélték magukat az emigratio sivár viszonyaiba. Szapáry Eliz grófnő részint Pesten, részint falun tartózkodik, édesatyjánál, s meg nem feledkezett régi barátjáról s hű elefántjáról, minek tanújeléül Lodiba küldötte egyik számomra készült kézimunkáját, aminek rendkívül megörültem. Keglevich Gábor gróf Jenke és Emmi leányaival a forradalom lezajlása óta falun, Egreskátán lakik; e kedves két grófnő folytonosan tud rólam, valamint én is kedves kötelességemnek tartom érdeklődni azok körül, akikkel életem annyi kellemes perceit töltém a boldogabb napok korában.

Pestről vettem ez idő tájt azon hírt, hogy december havában

már meg lőn engedve a Nemzeti Színházban a „Hunyadi László" dalmű előadatása: amit akkoron nagy concessionak tartottak; de ugyanakkor tudtam meg azt is, hogy volt ezredesem, Rohonczy Lipót 18 évi várfogságra lőn elítélve. Ez utóbbi híreket gróf Zichy Gézától hallám, aki Milanóból eljött Lodiba, meglátogatván közvitéz barátját.

[...]

Már napok óta híre járt annak, hogy a besorozott honvédtisztek egy részét átteszik a vorarlbergi hadtesthez, melynek zöme akkoron Tirolban vala elhelyezve. E jelenségeket háborús hírekkel hozták kapcsolatba, azt rebesgetvén, hogy a Lombardiában elhelyezett hadtest Turin, a Tirol-Vorarlbergben állomásozó hadtest pedig Hamburg és Schleswig-Holstein felé fogván előnyomulni, a honvédtisztek veszélyes elemét lehetőleg szétosztani szándékoznak az egész hadseregben, nehogy egy helyen összpontosítva netalán kellemetlen izgultságnak képezhessék gyújtópontját.

E bizonytalanul keringő híreknek egy január 23-án kiadott parancs vetett véget, mely szerint a lombard-velencei királyság területén létező hadakba besorolt honvédtisztek nagy része a Tirolban s Ausztriában elhelyezett ezredekhez fogna áttétetni.

Legközelebbi ismerőseink közül Wuesthoff, Dessewffy és én a Lajos főherceg nevét viselő 8. számú gyalogezredbe lettünk besorozva, melynek törzse Innsbruckban van elhelyezve.

Ugyanaznap délután már átszállítottak bennünket a szállítmányi laktanyába s január 26-án reggel, egybe levén állítva a transport, elindulánk Crema felé.

Katonáskodásom közben sokat szenvedtem, de soha annyit, mint azon menetelésünk alatt, melyet Loditól Crema, Brescia, Castiglione, Valeggio, Verona, Volargne, Ala, Rovereto, Trient, St. Michaele, Neumarkt, Botzen érintésével Innsbruckig megtettünk – mely körülbelül három hét alatt több s súlyosabb szenvedéseket állottam ki, mint Világostól Milánóig.

Folytonosan bokán túl érő hóban meneteltünk, amely dél felé felengedvén, teljesen átnedvesítette lábbelinket, úgyannyira, hogy én például az első hét alatt a folytonos átázás következtében mindkét lábam körmeit elveszítvén a legnagyobb kínok között bírtam csak az egyes 5–6 mérföldnyi távolságú állomásokat végiggyalogolni.

Ellátásunk a lehető legrosszabb volt, mert a veronai transportlaktanyában mind megférgesedtünk, s azontúl a kisebb állomásokon az éjjeleket istállókban valánk kénytelenek eltölteni: átnedvesült s átfázott lábakkal, éhségnek s nyomornak kitéve.

Mikor végre elértük Trientet s ott pihenőt tartottunk, a reám lerakodott kétheti piszkot egy meleg fürdő segélyével kívántam eltávolítani. A fürdőt felkeresvén, azt zárva találtuk, mert úgymond a cseléd: Tirolban télen át nem fürdik senki. S csakugyan utóbb meggyőződtem arról, hogy ez való igaz, mert Tirol hegyei között levén állomásozva, úgy tapasztalám, hogy a nők – a férfiak mint élik világukat, azzal keveset törődtem – egész héten át nem mosakodnak s nem is fésülködnek, s csakis szombaton este lefekvés előtt használnak látszólag vizet s fésülködnek meg, mert vasárnap reggel a misét látogatandók, mégis némileg presentabilis állapotba akarják magukat juttatni.

Képzelhetni, mi állapotban érkezénk meg február 19-én Innsbruckba s onnan másnap állomásunkra, Zirlbe.

Innsbruck dicsőségére legyen mondva, ott végtére csakugyan megmosakodhattam, de csakis a fürdőtulajdonos borzasztó állapotom előidézte szánakozásának köszönhettem a kivételesen számomra elkészített, langyos kádfürdőt, mert ama víziszonyban sínlődő Hofer-haza fővárosában is ámulattal néztek reám, mikor télen fürdőt kértem.

Az egész úton csak egy kellemes meglepetésben részesültem, amennyiben Botzenben utolért Ármin öcsém, hozván hazulról híreket s pénzt, amely látogatás életem legborzasztóbb szakában kétszeresen jólesett. Már akkor tapasztalám mindabból, amit Ármin nekem a falun, s a szomszédságban való viselt dolgairól be-

szélt, hogy alighanem rövid időn őt mint Keglevich Emmi vőlegényét fogom viszontláthatni.

Trientben egy ezred vala állomásoztatva, mely az előbbi években Pesten tartózkodott; tisztjei mind nagyon szívélyesen fogadtak s minden tőlök telhetőt elkövettek, hogy leverő helyzetünkön könnyítsenek.

Neumarkt városkában a német ajkú polgárság viseltetett irányunkban nagy előzékenységgel, s tiszteletünkre estélyt rendezett, melyben az igazat megvallva, csak vontatva, s az irányunk nyilvánuló vonzalom viszonzása céljából vettem részt – mert teljesen ki valék merülve.

Ezen estély alkalmával tűnt fel nekem leginkább az olasz s német nemzetségek közötti kirívó ellentét, különösen ami a nőket illeti. Hónapok óta megszokván az olasz nők jelleges arcélét, annyival inkább szembe ötlöttek Neumarkt vegyes nemzetiségű s külsejű, minden nemességet s deliséget nélkülöző női s férfi alakjai. A költői s próza közötti választóvonalat soha kirívóbban nem észlelém, mint éppen ez alkalommal.

Botzenben kétnapi szabadságidőt nyerék: ezt öcsém társaságában töltvén el, s Innsbruckba szállítmányunkhoz csatlakozva, február 21-én Zirlbe vonultunk be, mely állomás három mérföldnyire fekszik Innsbrucktól Feldkirch felé. Zirl nehány évvel utóbb nevezetes s sokat emlegetett hellyé vált, mert a falu közelében az országút egy kanyarulatában történt a szász király kocsijának szerencsétlen felborulása, melynek következtében szörnyethalt.

Mielőtt katonai pályám végkifejléséhez érnék, legyen szabad még egyszer naplóm eredeti fogalmazványát ide iktatnom, mert csak ennek nyomán ítélhető meg helyzetem a maga teljes valóságában.

MEGVÁLTÁS

Zirl, 1850. február 27-én

Mióta közember vagyok, sokat szenvedtem, sokat állottam ki, gyakori megaláztatásnak valék kitéve; de leverőbb s lesújtóbb érzés annál, mely ez állomásunkon töltött első napjaim közben egész lényemre önsúly gyanánt nehezedett, sohasem fogott el.

Mikor február 21-én Innsbruckból egy közember kíséretében ideértem, századosom lakására kísért az illető s ott hagyott a kapu alatt, azt hagyván meg nekem, várnám meg a kapitány urat, amíg hazaérkezik a századgyakorlat végeztével.

Másfél órát várakoztam átázott s átfázott állapotban, étlenszomjan, míg végre gróf L... százados megérkezék. Megpillantván, reám röffent s felrendelt első emeleti szállására. Századosom egészen fiatal ember, s noha, mint később megtudám, 27 éves, szőrtelen arcánál fogva alig 18 évesnél látszik idősebbnek. Elébe kerülvén, úgy fogadott, mint valamely börtönbe került gonosztevőt fogadni szokás, leszidott s kifogásolta azt, hogy annyi levél várakozik reám. Leveleim csakugyan egy csomóban összerakva ott feküdtek íróasztalán: elővevén a csomót, egymás után felbontatta általam a leveleket, s azok tartalmát fennhangon elolvastatta velem, a magyar nyelven írottakat le kelle fordítanom, intetvén, hogy hű és igaz fordítását adjam azoknak.

Ezen, eddig soha nem tapasztalt szolgálati eljárás engem rendkívül felizgatott s mintegy önkívüli állapotba helyezett, mert az ehhez hasonló apró csípésekhez és bántódásokhoz szokva nem valék. A rapport végeztével leküldött a kapu alá s onnan az ordonánc által szállásomra kísértetett. Mikor annak küszöbét átléptem, a kályha padkájára leroskadtam, könnybe lábadtak szemeim s sírva fakadtam; mialatt könnyeim arcomon végig leperegtek, némileg megkönnyebbülék, s csak ekkor néztem körül, hogy tulajdonképpen meggyőződjem, hol s mint vagyok elszállásolva.

A tiroli paraszthazak, mint mindenütt, úgy ez országban is

mind egyformán építvék: az utcára néző kályhával s padkával ellátott szoba a család tartózkodási helyét képezi; az udvari szoba, amely emettől egy konyhául szolgáló sikátor által van elválasztva, az egész család hálóhelyéül szolgál, s mint ilyen fűtetlen.

A család, melynél beszállásolva valék s amely az utcára néző szobát egész napon át elfoglalta, egy nagyanyából, annak nővéréből, fiából, menyéből s unokájából, s így tehát három nőből, egy férfiból s egy gyermekből vala egybe alkotva. Egykedvűleg fogadtak, amint szokás fogadni a betolakodó katonát, s kinyilatkoztatták, hogy éjszakára az egész szoba az én rendelkezésem alá adatik, hálóhelyemül – mert ágy nem levén – a padkát jelölvén ki.

Háromszor napjában ettünk: reggel, délben, este, mindannyiszor tiroli divat szerint tejben főtt kukoricadara szolgáltatott fel egy nagy közös tálban, mindegyikünknek nyújtván az öreg asszony által egy darab savanyú ízű kenyér.

Elképzelhető, hogy a szoba levegője estende, mikor a padkára lefeküdtem, minő miasmaticus lehetett, amikor abban naphosszanta hat ember kigőzölgése, három ízben feltálalt étel, s több rendbeli, a javából való pipadohány hideg füstszaga egybeszorult.

Ily viszonyoktól környezve, testileg és lelkileg a végletekig lesújtva, nem csoda, hogy a kétségbeeséshez valék közel, midőn újból meg kelle kezdenem azt, amit már Lodiban hónapokkal ezelőtt bevégeztem. Századosom ugyanis nem levén eléggé megnyugtatva kiképeztetésemet illetőleg, másod ízben kezdette meg velem az egész gyakorlati s elméleti tanfolyamot. Újonc minőségemnél fogva tehát újból a fegyverfogásokat gyakorlám s jártam az iskolát, ami reám nézve annyival untatóbb, mert az iskola nyelve a cseh levén, mindabból, ami ott előadatott, egy árva szót sem értettem.

Ezen egész eljárást tehát másnak mint bosszantásnak nemigen vehettem.

Mikor este a kínpadhoz hasonló kályhapadkámon összezsugorodva fekszem, azon tépelődöm rendesen: meddig fog még e

sivár, engem szellemileg s testileg teljesen kimerítő s elbutító életmódom tartani. Quousque tandem...*

Zirl, 1850. március 6-án

Nevem napjára írom e sorokat, a világtól, ismerőseimtől elszigetelt, minden művelt s kedélyes érintkezéstől megfosztott állapotban, akivel sem emberek, sem a sors keze nemigen törődik többé.

Pedig igaztalan vagyok, midőn ezt mondom, mert az első egyheti itteni tartózkodásom utáni máris némi javulást mutató változás állott be helyzetemet illetőleg – amennyiben az egymást ért meghűlések, reám súlyosodó fáradalmak s mostoha viszonyok, végre pedig szállásom tűrhetetlen körülményei következtében egyiptomi szembetegségbe estem. Ez állapotomat javulás gyanánt jelzém azért, mert orvosunk a betegség constatálása után azonnal jelentést tett a századparancsnokságnál, mely szerint ily miasmaticus helyiségben beteg embert gyógykezelni lehetetlen, mire azután eljöve maga a százados, szemlét tartandó a neki jelentett körülményekről. Éppen családom körében talált, amint mind a hatan együtt guggoltunk a szűk, bűzös szobában s én szemeimet borogattam kizárólagos birodalmam székhelyén, a kályha padkáján foglalva helyet.

Gróf L... úgy látszik, nem osztotta az orvos véleményét, mert helyzetemen változtató parancs vagy rendelet nemigen érkezett. Néhány nappal utóbb Innsbruckban járván az ezredesnél, s onnan vissza érkezvén, hívatta magához az őrmestert s meghagyá neki, hogy velem ezentúlra, az eddigi modortól eltérőleg, jól s emberségesen bánjanak.

Szegény százados, csak utóbb, mikor gyakrabban meghívott magához ebédre s egészen kedélyesen s barátságosan társalgott

* Quousque tandem, Catilina, abutere patientia nostra? – Meddig packázol még, Catilina, a mi türelmünkkel? (Cicero Catilina ellen tartott első beszédének kezdete)

velem, tudtam meg okát az irántam tanúsított szigorú eljárásnak. Atyja ugyanis a lezajlott forrongás s háború közben compromittálva levén, fia attól tartott, hogy egy édesatyjával hason sorsra jutott egyén iránti előzékeny magaviselete netalán rosszra magyaráztathatván, jövőjére ártalmas befolyással lehetne.

A valódi erkölcsi alap hiánya mindannyiszor megbosszulja magát.

E visszás éleményeim közben azonban Zirlben pártfogóim is támadtak, akik azontúlra jótékony s csillapító befolyást gyakoroltak mostoha sorsomra.

Első ezek között volt a postamester s egyszersmind fogadós, s annak vén, de rendkívül ügyes s leleményes Náni nevű pincérnője. E ház népe engem rendkívül megkedvelvén, ápoltatott, jól tartott – szóval atyailag s emberbarátilag bánt velem minden tekintetben.

Második pártfogóm s támaszom Olgyay kapitány vala, a Windischgrätz-dragonyosoktól, mely ezred egyik százada Zirlben s a közel fekvő falvakban van elszállásolva. E század tisztjei közül megismerkedtem herceg Windischgrätz másod kapitánnyal, gróf Eichelburg és gróf Grävenitz hadnagyokkal, akivel évek múltán Budapesten mint ezredessel gyakran találkozám, neje gróf Zay Lóri révén Magyarországgal szorosabb érintkezésbe jutván.

Nem szabad megfeledkeznem őrnagyomról, Brassier de Saint Simonról sem, aki az első, ezelőtt néhány nappal tartott vizsga óta a lehető legszívélyesebb bánásmódot tanúsítja irántam.

Sokat segített rajtam Olinszky nevű lengyel származású őrmesterem is, aki mint művelt s az enyémhez körülbelül hasonló sorsra juttatott fiatalember, sokban javított helyzetemen.

Olinszky érdeklődésének első következménye az lőn, hogy más szállást adtak, amennyiben az őrmester az egyik fogadó táncermét foglalta le saját számára, maga mellé vevén laktársul engemet.

E tágas s szellős táncterem, ritkán levén használatban, impraegnálva volt úgynevezett sváb férgekkel, helyesebben mondva boga-

rakkal, annyira, hogy estende az ágyban megmaradni nem valánk képesek, mert e bogarak százával leptek el bennünket.

Egy geniális eszmém támadt ekkor, ami valóban csodának vala mondható, mert közel valék már a végelbutuláshoz.

Ugyanis este lefekvés alkalmával, a különben elsötétített terem egy szegletébe lapos, vízzel telt tálat állítottam s annak közepébe égő gyertyát helyeztem el. A férgek, nem gondolván többé vélünk, mind a világosságnak tartottak, s meg akarván közelíteni a gyertya fényét, százával a vízbe fúltak. Ezen eljárást naponta ismételvén, éjjeli nyugadalmunkat e veszélyes elleneitől ily elmés módon óvtuk meg.

[...]

Valószínűleg, hogy megszokjuk az Alpeseken való menetelést, helyezték át századunkat április 3-án Axamsba, egy több ezer lábnyi magasságban fekvő városkába, amely nemcsak eme fekvésénél, de egész jellegénél fogva is valóban eredeti s különc benyomással volt reánk.

Axams másfél századdal ezelőtt mint műiparral foglalkozó város a vagyonosságnak bizonyos kiváló képviselője lehetett; ezt kell legalább hinnünk, ha e most falut mutató helységnek számtalan emeletes, a kisebbszerű paloták modorát megközelítő építményeit szemléljük. E hajdanta fényesen kiállított házak első emeletei mind üresek, azok földszintje földműves parasztok által lakatván. Bennünket, katonákat ezen üresen álló emeletekben szállásoltak el, s így például nekem és Fésüs Miska társamnak – most miniszteri tanácsos a közlekedésügyi minisztériumban Budapesten – egy egész emeletet bocsátottak rendelkezésünkre, amely emeleten táncterem, ebédlő, fogadóterem, szóval egy egész úri lakosztály tátongott üresen. E helyiségek mind még maradványait mutatják a hajdani fényűzésnek, tarkára befestett faliszőnyegekkel (boiseries) levén bevonva, ódon, olasz divat szerint. Ez elpusztult város reám egészen különös, mondhatnám lehangoló benyomást gyakorolt;

tudakozódásomra azt nyervén válaszul, hogy hajdan e város lakossága nagy hírnek örvendő hegedűk gyártásával foglalkozván gazdagodott meg; a hegedűgyártás általánosításával megszűnt az Axamsban lakó iparosok kiváló keresete, s alább szállott gazdagságuk is.

Axamsban is úgy éltünk, mint Zirlben, naponta három ízben levén kénytelenek tejbe főtt kukoricadarával beelégedni, mert a tiroli paraszt csak háromszor évente eszik marhahúst: húsvét, pünkösd és karácson első ünnepén, amely kivételes ünnepies étkezésbe azután rendszeresen belé is betegszik.

Nekünk kettőnknek a rendelkezésünkre bocsátott palotában több bajunk támadt az egerekkel, mint a rossz eledellel, mert hisz az utóbbit már megszoktuk. Egér annyi tartózkodott e falszőnyegek megett, hogy reggelre egyetlen szál gyertyánkat is, mellyel bírtunk, teljesen felemésztették. Nem maradt tehát más hátra, mint este hazajövetkor mindennemű Axamsban esetesen kapható eledelt hozni magunkkal – kukoricadarát, sonkabőrt vagy csontot a hentestől, kenyérhulladékot – s ezt letenni a szoba egy zugába, hogy így alkalmatlan szobatársaink figyelme tőlünk el, a hulladékokra irányoztassék. E módon tettük lehetővé azt, hogy békességet köthetvén állatkáinkkal, békét hagytak nekünk ágyunkban, mert kettőnk számára csak egy ágy vala rendelkezésünkre bocsátva.

[...]

Ebben az elátkozott, hegyi rom-városban egészen május 18-ig maradtunk, amely nap azután új állomásunkba, Mutters falucskába, közel Innsbruckhoz vonultunk be.

Mutters egy virágzó kis hegyi falu, melynek lakói jómódú paraszt nép s éppen ez oknál fogva szelíd s tisztességes magaviseletűek. A civilisatio első nyomai reánk nézve azon nevezetes tünetben jelentkeztek, hogy reggelenkint házigazdánk nem nyújtott nekünk kukoricadarát, hanem tejeskávéval tartott jól. Bármi gyenge s ci-

kóriás lett légyen is ezen úgynevezett kávé, reánk nézve e váratlan változatosság mégis rendkívül örvendetes vala.

Szép, kellemes, tavaszias időjárásunk levén, szabad időnket a környékben teendő sétákra használtuk fel, amely időtöltés itt e regényes, kies faluban s annak környékén némileg háladatos, mert közel feküvén Innsbruck fővárosához, sétáink s kirándulásaink alkalmával a fővárosi divatos világgal is némi érintkezésbe jutánk, ami hónapok óta elvadult kedélyünkre tagadhatatlanul jó befolyással volt.

Az Innsbruck közelében levő Gallwiesen és Isel hegy néven ismeretes mulatóhelyek, különösen vasárnaponkint délután általunk nagy kedvteléssel lettek látogatva. Az ott egybesereglett fővárosi közönség rendkívül tisztességes s szemérmesnek tűnt fel előttünk, hogy valami szerfelett mulatságos vagy éppen kedvtelésre gerjesztő lett volna, nem mondhatnám. A nők eléggé szépek ugyan, de merevek maguk viseletében és többnyire a nemesebb alkat s jelleg hiányában szenvednek; a férfiak, úgy látszik, a serivást s céllövést kivéve, alig érdeklődnek a társas élet mozzanatai körül. A tánc, mely néha-néha meg lett kezdve, mikor már nagyon is jó kedvük kerekedett, egészen megfelelt jellemüknek – kimért, lassúdad, s minden indulatosabb felhevülést nélkülöző levén.

Mi, közlegények, leülvén a jobb társaság által elfoglalt asztalok egyike köré egy pohár sert fogyasztandók, nem éppen előzékeny fogadtatásban részesültünk: lenéztek bennünket a tiroliak, mint valami oda nem illő betolakodókat. Hogy Olaszországban így bántak velünk, azon nem csodálkozám – de a Hofer hazájában a hazai hadsereg iránti e hideg s mogorva magaviselet rendkívül meglepett.

Mikor esténkint holdvilágos éjben a Muttersbe felgyalogolánk Miska társammal s a tündéries fényben úszó, felségesen szép tájképet csodáltuk – bizonyos búskomolyság vett erőt rajtunk, mintha életünk mindazon napjai, melyeket e lenézett egyenruhába bújtatva leéltünk, örökre elvesztek s a semmiségnek estek volna áldozatul – reánk nézve. [...]

S mindezek után, mondhatnám „post tanta fata", 1850 június 8-án estefelé Innsbruck fényes szállodájába Milanóból postakocsin egy feltűnő szép nő érkezik, aki mint báróné iktatja magát az idegenek könyvébe, és „als Cousine des Gemeinen Podmaniczky"* lépett fel bátran s minden tartózkodás nélkül. E nő nehány látogatás, a szállodában rendezett estély s kellemes kirándulások segélyével, elérte azt napok alatt, amit annyi tekintélyes ismerőseim hónapok leforgása közben elérni nem valának képesek.

Mikor e nő engem őrnagyom engedélyével június 9-én, vasárnap Muttersból lehívatott a szállodába – nem is gyanítám ki hívat, s a tisztek előtt az ebédlőben, felkelve ülőhelyéből, s ujját szájára téve e szavakkal fogadott: Lieber Cousin Frigyes, endlich ist es mir gelungen dich aufzufinden** – azonnal tudtam hányat ütött az óra, s úgy belétaláltam magamat a szerető unokaöcs szerepébe, mintha mindig az lettem volna.

Midőn a megváltás reménysugara ama nő feltűnő szép szemeiből először felém sugárzott, úgy hiszem természetesnek fogja találni mindenki, ha állítom, hogy meglátni őt, belészeretni s rabjává lenni, mindez egy pillanat műve volt – mely pillanatját életemnek soha, de soha elfeledni nem fogom.

Amit évek óta szenvedtem, egy nő – nehány óra alatt el tudta velem feledtetni. Néhány nap múltán elhagyta a városi szállodát, Mutters faluban, ahol már hónapok óta állomásozva valék, egy kis házikót bérelt s feljött a hegyre hozzám lakni.

Örömmel vettem részt most már az unalmas gyakorlatokban, az iskolázásban, a próbamenetelésekben, melyek közben a „Sack und Pack"*** mellé adott hatvan töltény terhe alatt gyakran majd összeroskadtam. Örömmel, mert mindig előttem lebegett a délutáni s esti órák kellemes reménye, amikor bűzös korcsma, penész szagú paraszti szoba, vagy bűzhödt cantine helyett, szép nő társa-

* „mint Podmaniczky közlegény unokatestvére"
** Kedves Frigyes kuzin, végre sikerült téged megtalálnom
*** mindenestől (teljes menetfelszereléssel)

ságában egy parasztviskó előtti lócán üldögélve cseveghetek majd nehány órát, áldva balsorsomat, mely nélkül ilyszerű regényes szerelem élénkítette kifejlést sohasem élhettem volna meg.

Olyszerű érzés fogott el, mint mikor a nehéz beteg először észleli a neki nyújtott orvosság gyógyító hatását.

Mielőtt kinyerém szabadságoltatásomat, elmenénk együtt meglátogatni azokat, akiknek irántam tanúsított szíves s előzékeny magaviseletének oly sokat köszönheték. Első volt ezek között az öreg postamester Zirlben és Olgyay százados a Windischgrätz dragonyos-ezredből; mindketten atyailag szerettek engem, s amikor csak lehetett, könnyítettek sivár sorsomon. Az öreg postamester, belépvén hozzája, s jelentvén neki, hogy szabad vagyok – nyakamba borulván sírva fakadt s azonnal négyszáz forintot adott át, arra kérvén, hogy amennyiben szükségem ez összegre nem leend, majd hazulról küldjem neki azt vissza – mondván: In schöner Gesellschaft kann eine Reserve immerhin willkommen sein.* Ismerte az öregúr az ifjúságot s szerette a szép nőket. – Úgy tevék, amint meghagyá nekem.

Június 21-én kaptam meg szabadságoltatásomat, s búcsúztam el századom tisztjeitől s Fésüs Miskától, az egyetlen honvédtiszt társam, aki még velem e századnál be volt sorozva.

Június 22-én mentünk le Innsbruckba búcsúlátogatásomat tenni őrnagyomnál, ezredesemnél s tábornokunknál, akik mindannyian a lehető legjobb szándékkal viseltetvén irántam, szinte örültek, mikor ily boldognak s szerelmesnek látták közlegényöket.

Június 23-án reggel indulánk egy kényelmes külön bérkocsit fogadva Innsbruckból, s szabadságunkat teljesen élvezni óhajtván nehány napi késéssel – meglátogatván Gmundent, Ischlt, Salzburgot, Linzet –, június 30-án Bécsbe érkezénk.

Július 6-án reggel ismét Pesten valék – ugyanaznap délután menvén végbe Ármin öcsém esküvője Keglevich Emmi grófnővel,

* Szép társaságban mindig jól jöhet a tartalék.

nekem régi jó barátnőm s egyike a világ legtiszteletre- s szeretetre méltóbb lényeinek.

A Keglevich család s közöttem régóta létezett baráti viszony ezen esemény képében lehetőleg még szorosabbra fűződött.

Édesanyám boldog volt, mert egyik fiát esküdni látta, a másikat pedig oldala mellett érezte azon biztos reményben, hogy élete utolsó leheletéig meg nem váland többé soha tőle. Harmadfél évi majdnem folytonos távollét s viszontagságteljes élet után, ismét hazakerültem őseim fészkébe, mert alig rendezvén nagyjából ügyeimet Pesten, azonnal kirándultunk Aszódra, letelepülendők a számomra készült kis házban.

Az élet maga sokkal szigorúbb bíró s intéző a szív ama tündéries képzeleteinél, melyeket magunknak költői s szívbeli rajongásaink közben alkotunk.

Nehány hó múltán az álmok világából fokonként alá szállván s az élet prózai valóságával levén kénytelen kibékülni, ezeket írám többek között gróf Bethlen József barátomnak, egy Aszódról 1850. október 23-ról keltezett levélben:

„Magam maradtam: bármikor bevonulhatsz a számodra készen tartott lakásba. – Házam szerény s eléggé kényelmes: ő elhagyott, mert nem tudta megszokni azon egyszerűséget, mely kell, hogy még évekig környezzen, ha ki akarom heverni a mindannyiunkat ért csapásokat.

Három évvel ezelőtt bezzeg akkor boldog volt, mikor kiszabadítám az álfényűzés bilincseiből, egyszerű, de boldog otthont teremtvén számára.

De nem panaszkodom: ha valaki, úgy bizonyára ő hálálta meg mindazt a jót, amit vele cselekedtem."

FÉRFIKOROM
1850–1875

CSENDÉLET

Mikor hosszas távollét és az évekig tartott mozgalmas, érdekes s meglepetésekben gazdag élet után hazaérék, s a viszontlátás s nyugalom kelyhét utolsó cseppig kiürítém, azt éreztem körülbelül, amit azon vándor érezhet, aki hosszasan bolyongván s végre megunván a szerteszét csapongó életmódot, visszatér könnyelműleg odahagyott tűzhelyéhez. Azon reményben tevé azt, hogy ama megnyugvás hiánya, mely otthonát elhagyni készteté, de amelyet feltalálni sehol sem tudott, szenvedései árán szerzett tapasztalásai révén felviruland számára mint teljes megnyugvás s megpihenés, szülőfölde szép határát elérve. Alig ocsúdott azonban fel örömmámorából, s kénytelen vala belátni, mi leverő csalódás érte őt, sokat zaklatottat.

Hisz mindaz, ami hajdan mint hiányos s tökéletlen ki nem elégíté – most a romhalmaz képét vevén fel, fájdalommal töltė el keblét s elmondatja vele költőnk ama szép szavait: múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény!

Ezeket érezte át keblem, mikor kissé tájékozva magam, körültekinték, szemlét tartani mind afelett, amit viszontláthattam s viszonttaláltam. Hazámat mint önálló országot hagyom el, lenyűgözött, jogaitól megfosztott és letiport provinciát láttam viszont – melynek egyes foszlányait jutalmul osztogatták azoknak, kik segédkezet nyújtottak e szegény, elszigetelt, de helyét bátran megálló magyar nép kiirtására. Egy fiatal, előretörtető, emelkedő félben levő fővárosnak mondék istenhozzádot – egy félig kihalt tartományi városba térék vissza, melynek hogy minden utcáin fű

nem nőtt, csak a rossz talajviszonyoknak vala köszönhető. Pezsgő élénkségtől viruló társadalom kötelékeiből kelle mintegy erőszakkal kiszabadítanom magam, hogy a víg társasélet kellemeit feledve, szigorú kötelességeim teljesítése elé induljak – egy pár lézengő marodeurt* találtam viszont, aki fennhangon még csak el sem merte beszélni, mit szenvedett, s a velem hasonló sorsra jutott ismerőseiről tudakozódni is alig merészkedett, attól való féltében, hogy a rendőrség reá foghatná, hogy ő „schlecht gesinnt".**

S hogy ez itt rajzolt szomorú kép után, mégis elég bátor vagyok e fejezetnek homlokára a kedélyes „Csendélet" címet iktatni, az abban találja magyarázatát, hogy végre is miután sem hazánk, sem fővárosunk, sem társadalmi életünk nem létezett többé, gróf Bethlen József barátommal aszódi kis falusi lakomba vonultunk vissza, végbúcsút mondván a világnak.

Mily kedélyhangulatban valánk, leginkább kitűnik abból, ha elmondom, hogy mindketten 26 évet alig betöltött ifjúságunk dacára, kapát s ásót ragadva s azt kitanult utászokként kezelve, kis lakom udvarát s zöldséges kertjét fákkal s bokrokkal ültettük be. Maradt elég időnk arra, hogy minden egyes saját kezűleg ültetendő csemete helyét előre kicirkalmazzuk, a szükségelt gödrök méreteit pedig a lehető legnagyobb lelkiismerettel megállapítsuk s nagy szakértelemmel kiássuk.

S lám a munka mégis megtermé gyümölcsét, mert mire az őszt s telet felváltotta a kikelet, saját teremtményünk oly dúsgazdag hajtásnak indult, hogy lakom e nehány négyszögölnyi, büszkén kertnek nevezett udvar segélyével annyira megszépült, hogy alig egy évvel azután reá bírtam anyámat, mondana búcsút kihaló Pestünknek, s telepedne le közibénk a hajdani kasznár-lakba, amely felfogás az idők akkori szellemének teljesen megfelelt.

Anyámnak ez elhatározásáért nagy köszönettel tartozám, mert az akkor dívó viszonyok között a városban csakis azért mulaték

* gyengélkedőt, maródit
** „rossz szellemű"

hébe-korba, hogy anyámmal lehessek. Édesanyám, legjobb barátom s Ármin öcsém családja körében nemegyszer elfelejtém mindazt, amit lelkem szenvedett, egész odaadással élvezvén az új korszak szülte „Csendélet" kellemeit.

1851. május 3-án, 10 perccel 10 óra előtt, délelőtt született Ármin öcsém legidősebb fia Elemér, aki most, „post tot discrimina rerum"*, az Adriai Biztosító Társulatnál kárbecslő gyakornok.

Ezen családi esemény szegény anyánkat s mindnyájunkat nagyon megörvendezteté, s azon vonzalomnál fogva, mely bennem családunk s sógornőm iránt élt, sok szomorú s leverő érzelmeket feledtete el velem egy időre. [...]

Én tulajdonképpen, mióta felcseperedtem, falun nem éltem; ki-kijöttem Pestről a forradalmat megelőzött években, hogy édesanyámat meglátogassam, öcsémmel végezzek, vagy pedig hogy kipihenjem a városi élet izgalmait, fáradalmait s költekezéseit.

Falun való letelepedésem csakis most, mióta akarva, nem akarva a „Csendélet" éveinek adtuk magunkat, lett véglegesen berendezve beszerezvén mindazt, ami egy legényháztartáshoz okvetlen szükséges.

De falun élni szomszédságok nélkül alig lehetséges, amint városban a társasköröket, estélyeket, színházakat kerestem fel, úgy most a szomszédságban lakó ismerősök felkeresése s meglátogatása képében teremték magamnak társas összeköttetéseket. Ezeket csak azon körből választhattam, amely a negyvenes évekből fennmaradt érintkezések nyomán megmaradt számomra. Az idők tanújele gyanánt említendő itt fel, hogy egynémely, tulajdonképpen velem szorosabb viszonyban állott családot felkeresni nem hittem tanácsosnak, tartván attól, hogy egy „schlecht gesinnt" forradalmár megjelenése nem is fogna szívesen vétetni azok részéről, akik a lezajlott események hírében állóktól úgy rettegtek, mint a tűz-

* „annyi viszontagság után"

től. Hány úriember, akivel hajdan szorosabb összeköttetésben állottam, mikor esetesen a velem való találkozást ki nem kerülhette, még csak emlékével sem látszott bírni a múltaknak s hideg és kimért maradt, mintha először életünkben érintkeztünk volna egymással.

Egészen otthonosnak éreztem magam Egreskátán gróf Keglevich Gábor, Pétervásáron gróf Keglevich Gyula, Fóton gróf Károlyi István és fia gróf Károlyi Sándor, Zsámbokon Beniczky Ödön, Versegen Majthényi Ignác, Kiskartalon báró Podmaniczky Andor nagybátyám, Domonyban Kandó József, Romhányban Prónay József és István, és Pécelen gróf Ráday Gedeon házánál, kinek Pál fia őrnagyom, Biri leánya pedig a vidék legszebb, legkedvesebb s legünnepeltebb úri hölgye volt.

Utóbb azután tágult köröm s el-ellátogattam névnapok alkalmával Gombára Patay Józsefhez és Pándra Szilassy Györgyhöz, mindkettő a most elnémult megyei zöld asztal coripheusai.

Mindez itt felemlített családokat „patent" név alatt ismertük egymás között, amelyek körében bátran és nyíltan s őszintén beszélhettünk s nyílt tért engedhettünk érzelmeinknek.

Ahányszor azonban általunk valamely még nem teljesen „patent"-nek elismert egyéniség jelent meg közöttünk, mindannyiszor elővigyázókká levénk, s tartózkodánk az ismeretlen jövevénnyel szemben. [...]

Egyszer Nagykátáról hazamentemben, Zsámbokon áthajtván, megállít báró B...a, egy kitűnő műveltségű, általam régebben ismert, de hazánkat nagyon megkedvelt, német eredetű úriember. Mindketten leszállánk a kocsiról, s az út közepén találkozva beszélgeténk, nehogy bárki hallhassa, mit mondunk egymásnak. Báró B...a e szavakkal fordul felém: Siessen haza, ma éjszaka házmotozás lesz önnél, bizonyosan tudom, fel van adva.

Megköszönvén a nyert intést, csakugyan gyorsabban, mint talán különben tettem volna, hajtattam Aszód felé; mikor alkonyat

táján házam elé értem, a kaput bezárva, de csendőr által őrizve találtam.

Jókorabb jöttek tehát, mint B...a gondolá, okoskodtam magamban, s a csendőr által megnyitott kapu alá hajtattam.

Házam belsejében egy csendőrőrjárat volt elhelyezve, mely eloszolván s a kaput reánk csukván, megkezdette a házmotozást.

Mindenemet felforgatták s kikutatták; amint eljárásukból következtethettem, valami írásfélét kerestek. Mikor kezükbe akadt a nagy, címerrel ellátott, 1850. december 15-ről keltezett „Abschied"* levelem, kétkedővé vált a káplár, mert nem is gyanította, hogy császári, királyi kiszolgált katonával van dolguk.

Néhány irományaimat elvitték, de alig egy óra leteltével visszahozták; amint később megtudám, a fogadóban tartózkodott a detektív, akinek átadták volt az irományaimat áttekintés kedvéért. Útinaplóm kézirata volt, amelyet éppen akkor igyekeztem végrevalahára befejezni.

E házmotozások teljesen felzavarták a falusi „Csendélet"-ről idyllikus fogalmaimat, kivált miután többször is ismétlődtek.

Harmadízben éjszaka, éjfél után két órakor törtek reám, s ekkor nem irományt, de embert kerestek nálam s egyenesen anyám szállásának tartottak.

Szegény anyám halálra való ijedelmet állott ki: nem volt szabad az ágyból megmozdulnia, s szeme láttára kinyitották összes szekrényeit, azt gyanítván, hogy ezek egyikében van elbújtatva valamely conspirátor.

Természetes, hogy ily viszonyok között nem volt szabad soha útlevél nélkül bárhová indulnunk, mert hisz lépten-nyomon igazolnunk kelle magunkat.

Egy ízben Szalbeck György barátom Pestről kijőve, saját négyes fogatán hintóban ülve nagy büszkén, egy napot nálam, Aszódon eltöltendő.

* „elbocsátó"

Mikor visszaindulandó volt, felszólított: kísérném be Pestre, egy kellemes nyári estét töltenénk a budai hegyek között, egyik kedvenc kirándulási helyén barátomnak. A legszükségesebbet becsomagolván, alig tíz perc alatt felkészültem. Elérvén a kerepesi vámot, elő kelle mutatnunk útleveleinket, ami részemről nemigen történhetett meg, mert a nagy sietségben honn feledém.

„Ein passloses Individuum"*, mondá a csendőr s puskát ragadva felült a bakra a kocsis mellé. Szalbeck barátom e szokatlan felvonulást felette zokon vette, azt kiáltván a bennünket megfigyelő rendőrnek: „Mit solch einem Büchsenspanner bin ich noch niemals gefahren!"** A rendőr meg sem mukkant, hanem fegyverét égnek meresztve „meg tudta őrizni hivatalos egykedvűségét".

Az „Angol Királynő" szállodába érve rögtön csődület támadt; az öreg Bartl váltig állította azonosságomat, s könyvei nyomán kész volt bebizonyítani, hogy ahányszor a városba jövök, mindig az ő fogadójában szállok. Mit sem használt, bérkocsit hozatott a rendőr, beült mellém a Prottmannhoz hajtatott.

Akárhányszor ez megtörtént rajtam, pedig gyakrabban fordult elő, mindig különös érzés fogott el, mert Prottmann rendőrségi irodája ugyanazon szállásban volt, melyben hajdanában gróf Batthyány Kázmér lakott, s amelyben én annyi kellemes és víg órát töltöttem.

Mikor Prottmann elé bocsáttatánk, a következő párbeszéd keletkezett rendőr kísérőm által kezdeményezve:

– Herr Polizei-Chef, bringe passloses Individuum ein, nach Vorschrift und Schuldigkeit.***

Mikor Prottmann engem megpillantott, mind a ketten elmosolyodánk, mire ezt válaszolá alantas közegének:

– Wenn ich jeden Menschen hier im Lande so gut kennen würde,

* „Egy útlevél nélküli egyén."

** „Még sohasem utaztam egy ilyen puskafelhúzóval!"

*** – Rendőrfőnök úr, kötelesség szerint és a szabályzat alapján előállítom az útlevél nélküli egyént.

wie dieses Individuum, brauchte wegen meiner Niemand einen Pass. Schauns, dass weiter kommen.*

Erre azután eltávozánk, s én a rendőrnek markába öt forint borravalót nyomva, most már magam ültem a bérkocsiba s hajtattam vissza Bartl uramhoz, aki engem némi felháborodással várt, mert bizonyosan fizetetlen számlám lévén nála, tartott attól, hogy csakugyan bennmaradok a kóterban.

Az egész városban a futótűz gyorsaságával terjedt el elfogatásom híre: én hét forint segélyével, mert a bérkocsit magamnak kelle fizetnem, közbeszéd tárgyává lettem, a rendőrséget pedig baklövése miatt kikacagták s nevetségessé tették.

[...]

DÉLIBÁB

Az előbbi fejezetben körvonalazott életmód és viszonyok, egyenesen s feltartóztathatatlanul a nihilizmus karjai közé kell hogy tereljék azon embereket, akik műveltségöknél fogva a mindennapi kenyéren kívül más erkölcsi, a keblet s önérzetet élesztő s fenntartó tápra is szorulnak.

Az élet nemesebb törekvéseivel való mivel sem gondolás, célt tévesztett életpálya, minden, a kedély frissességét emelő irány elnyomása, képezik ilyenkor azon tényezőket, amelyek segélyével a külső látszólagos nyugalom bensőleg forrongó kráterré változik át, mely azután kútforrását képezi a társadalmat, államot s közerkölcsiséget aláásó törekvéseknek s kitöréseknek.

Akinek kebeléből a hazaszeretetet, a közügyek iránti érdeklődést, az uralkodó iránti lojalitást, a közhatóságok iránti tisztele-

* – Ha én minden embert olyan jól ismernék itt az országban, mint ezt az egyént, miattam senkinek sem kellene útlevél. Tűnjön el!

tet mintegy erővel kiölik – vajon merre forduljon, hová pillantson az másfelé, mint a semmiség végtelen, előtte ismeretlen s éppen azért érdekes űrje felé?

Az akkori időből fennmaradt feljegyzéseim úgyszólván mindegyike az eszmékkel foglalkozik, mely kedélyirány reám nézve annyival veszélyesebbnek volt mondható, mert családdal, mely köré törekvéseim összpontosulhattak volna, nem bírtam; és mert keblem vagy szívem, amint nevezni akarjuk, egymást ért, a fél- és nagyvilágban szerzett, keserű csalódások következtében teljesen sivárrá s a rossz benyomások számára fogékonnyá vált.

Mint annyiszor, úgy most is a szülei szeretetben rejlő körülmény mentett meg az elmerüléstől, édesanyám szerény kis hajlékomat megosztván velem. Az őiránta bennem élő szeretet és tisztelet s az ő személyének őrangyalként körülöttem lebegő jelenléte képezték reám nézve az „eppur si mouve"* mentő horgonyát, melyet hogy készséggel s örömmel megragadtam, csakis a múltamból megmaradt erkölcsi alapnak s kedélyiránynak köszönhetém.

Nem a tudomány halmaza, de a romlatlan kedély s a szív melege menti meg az embereket rendesen a megbukástól és végelzüllétől.

Ez itt mondottak alapján láttam s éreztem át életem üresen kongó voltát s keresém a menekvés fonalát – melyet elnézve a politikától és közügyektől s az irodalom s művészet körül megkezdendő tevékenység képében véltem leginkább feltalálhatni.

[...]

„Útinaplómból" című munkámat, melyet az 1846. és 1847. évek alatt darabosan s fogyatékosan valék csak képes összeállítani, most újból átdolgozám s az egyes fejezeteket Hunfalvy Pálnak küldém Pestre áttekintés végett. Nagy vala örömöm, mikor volt nevelőm a két első fejezet feletti megelégedését adá tudtomra,

* „mégis mozog" (a föld) (Galileo Galilei)

mely helyeslő ítélet által serkentve s semmi által nem zavarva, ezen első munkám 1853 nyarán láthatott végre napvilágot, amely esemény büszkeséggel töltött el.

Ez volt egyszersmind első keresetem, aminek emlékéül Emich kiadómtól nem készpénzben, de általam választott könyvekben vevém ki tiszteletdíjamat. Ez első szerény kezdet vetette meg alapját könyvtáramnak, mely most Prónay József fiainak képezvén tulajdonát, általam folytonosan gyarapíttatik, a nálam helyt nem találó érdemesebb munkákat nekik engedvén át.

Ugyancsak 1853. április havában végzém be első regényemet „A fekete dominó" cím alatt, s az néhány hóval a kézirat bevégzése után szinte megjelent, – e megfizetett munkásság önérzetemet tetemesen emelte s elégedetté tőn. Regényemnek kéziratát kétszáz forinton adtam el.

Dacára e visszavonult életmódomnak, figyelemmel kísértem a világban, de különösen a Pest városában történőket – amiről naplóm tarka színezetű jegyzékei bőven tanúskodnak.

1852. március 14-én volt Pesten a Lloyd-teremben lezajlott események után az első nagy hangverseny, melyet velem együtt mint zenekedvelők s értők Prónay József és István is meglátogattak.

E hangverseny alkalmával ismerkedtem meg a magyar csalogánnyal, Hollósy Kornéliával – Nellinek hívtuk rendesen –, s igen kellemesen töltém vele az időt; annyi bizonyos, hogy ő sokkal maradandóbb s lélekemelőbb benyomást gyakorolt reám, mint maga a hangverseny.

Ez idő tájt a következők olvashatók naplómban:

„1852. március 22-én énekelt Hollósy Kornélia Ilka – Doppler operája – szerepében utolsó ízben a Nemzeti Színházban.

Legközelebb távozik Varsóba. Nehéz szívvel búcsúztunk el e kedves művésznőtől, kinek a Nemzeti Színház közönsége annyi élvezetes estét köszönhet. Kevesen gondolják meg s érzik azt át,

mi sokat s kipótolhatatlant veszít a Nemzeti Színház Hollósy Kornélia által, pedig a Nemzeti Színházon ejtett seb érzékenyen érinti a hazafiasan gondolkozókat, mert hisz ez egyedül még létező magyar szellemű intézetünk.

Gróf Almásy György, Hollósy Kornéliának régtől fogva hő tisztelője, ez alkalommal rendkívüli szépségű koszorúval kedveskedett a búcsúzó művésznőnek. Én valék oly szerencsés, barátom megbízásából a szalagokra a következő feliratot illeszteni: Pesti Emlék. – 1852. március 22. – Hazánk legdicsőbb énekművésznőjének búcsúfellépése alkalmából. – A viszontlátás reménye egyedüli vigaszunk."

[...]

„Legjobb cigánya most Magyarországnak, Boka Károly után, aki folyvást Debrecenben időzik, a pesti Patikárius Ferkó. Rendkívül megszerettem e geniális zenészt, akinek hegedűje valóban sír, mikor abból búskomoly hangjait ki tudja csalni. Igaz is, hogy egészen olyan időket élünk, mikor a cigányzene képezi lehangolt kedélyünk utolsó menedékét. Most már a cigányokat Pestről nagy költségen kihozatják falura is: így például 1852. május 1-én Pécelen gróf Ráday Pálnak Wartensleben Klári grófnővel való menyegzője alkalmával ott díszeskedett Patikárius Ferkó, fitogtatván az ujjait díszítő gyémántos gyűrűit. Az ebéd alkalmával jelen valának az atyafiság részéről: a Tisza, gróf Teleki, báró Radák, gróf Wartensleben családok, gróf Almásy György mint tanú hozta át Farkasdról szép négy pejlován az új házasokat."

[...]

Egészségi állapotomban nagy fordulat állott be ez idő tájt. Az évekig tartott mozgékony, edző táborozást, csendes visszavonultság s a múlthoz képest egyhangú s poshadt vérkeringést

eredményező életmód váltá fel. Szokásaim azonban a régiek maradtak: étel s ital dolgában nem bírván alkalmazkodni az új viszonyokhoz. Ennek következtében egy huzamosan tartó, vértódulásoktól kísért betegeskedésen mentem át, amely friss s egyformán víg s nyílt kedélyemet felette lehangolá. A betegeskedést nehéz megszokni.

Csak hónapok múltán valék képes egy falun véghez vitt hideg vízgyógymód s a sanyarúságig egyszerű életszabályok mellett egészségemet ismét helyreállítani, s az egyensúlyt a kedély s ész között némileg helyrehozni. Akkor hagytam fel az égetett bor, feketekávé és vörös bor addig túl a rendén mértéktelen élvezetével.

Az 1852. évi hosszan tartó aszály is felette lehangolólag hatott kedélyemre; soha életemben annyira meg nem untam a napvilágot s a tiszta eget, mint az 1852. és 1853. években.

Egy kis borulat, a vérkeringést szabályozó jó eső vagy vihar oly jót tett volna lelkemnek s testemnek, de mindennek hónapokon át még csak a reménye sem mutatkozott.

Pedig alig emlékszem arra, hogy valamikor kellemesebben, vagyis visszavonultabban s kedélyesebben töltöttem volna napjaimat, mint éppen azon évek alatt, melyeket anyám nálam töltött.

Édesanyám nagy örömére 1853. évi január 3-án második unokája született Béla néven, kinek én lettem keresztapjává, emez esemény révén a családi kötelék ismét szorosabbra fűződött, s a nagyanyának élete alkonyát unokáinak dédelgetése szépíté és eleveníté fel új életre.

[...]

1853. évi február 20-ról Aszódon keltezve, a következőket találom feljegyezve a naplómban:

„Február 18-án Bécsben Ő Felségét, midőn a bástyán Latour tábornok kíséretében sétált vala, egy fiatal suhanc orgyilkossági szándékból nyakszirten szúrta; az ejtett seb nem veszélyes ugyan, de az ily őrjöngő gaztette csakis szomorú következményekkel

járhat hazánkra nézve. Az orgyilkos neve Libényi, székesfehérvári eredetű, foglalkozására nézve szabólegény.

Pesten erős őrjáratok cirkálnak, amennyiben talán tartottak attól, hogy e lesújtó eseménynek nálunk némi visszhangja keletkezhetnék.

A török kérdés nem halad megoldása felé; s dacára annak, hogy Montenegro le van győzve, Leiningen még eddigelé nem vitt ki semmit. Adja Isten, hogy háborúba ne keveredjünk, mert ez sokat zaklatott hazánkra nézve egy új, megmérhetetlen következményekkel járó csapás volna.

Ily viszonyok között bizonyos vagyok afelől, hogy egy külföldre szóló útlevél engedményezése iránt beadott kérvényem újból tagadó válaszban fog részesíttetni. Pedig nem mulatni, vagy politikával foglalkozni vágyom külföldre, csak Jósika Miklós sógoromat s Júlia nővéremet szeretném viszontlátni. Azóta, hogy 1849. évi augusztus havában Békésgyulán orosz fogoly koromban Júlia felkeresett, nem találkoztam vele többé."

A háború akkor ki lett kerülve, aggályaim nem teljesedtek s mégis nekem még évekig kelle sóvárognom az annyira áhítozott útlevél után. Pedig közben jövének a legközelebbi időben oly események is, melyek az intéző körökre lecsillapítólag lettek volna talán képesek hatni. Így például naplómban egy helyen ezeket találni feljegyezve:

„1853. év szeptember 15-én hozták Pestre, s vitetett innen Budára nagy ünnepélyességgel, az Orsova közelében megtalált szent korona. Amint hallom, most Bécsbe fog vitetni s utóbb visszakerülend Budára, szokott helyére.

Rég nem tapasztaltam, hogy egy esemény oly különféle jellegű benyomást gyakorolt volna a közönségre. Vannak, akik örülnek a magyar királyság ez alkotmányos jelképének viszontlátásán, és ismét vannak, akik kételkednek annak lehető üdvös következésein, mások pedig árulásról beszélnek, s átkozódnak.

Én őszintén bevallom, nagyon megörültem ereklyénk régi há-

zába való bevonulásán, mert az tartom, hogy a mi századok óta közjogilag szentesített viszonyaink között a szent korona egészen más fogalmat képvisel, mint más országokban, ahol üres hagyományos dísznél egyébnek alig mondható. S végre is azt olvasom ki történelmünkből, hogy Magyarország legszomorúbb, legziláltabb korszaka mindig az volt, mikor a korona elrejtve vagy elragadva előlünk lappangott s feltalálható vagy igénybe vehető nem vala."

1853. évi március 10-én, midőn Prónay Józseffel Pestről, ahol nehány végzendőink érdekében találkoznunk kelle, kijöttem Aszódra, anyámat nehéz betegnek találtam; egy általa évek óta titkolt női baj erőt vett rajta s valószínűleg már elkésve kényszeríté szegényt, hogy okszerű gyógymódnak vesse magát alá.

Kedélyesen berendezett életmódom ez, általam nem is gyanított veszély felmerülése képében erősen megingott, s nekem akarva nem akarva szembe kelle szállnom azon eshetőséggel, hogy állandósítottnak vélt boldogságom nem egyéb „délibáb"-szerű szemfényvesztésnél.

A kikelet s szebb napok beálltával édesanyám egészségi állapota is jobbra fordult, úgyannyira, hogy mire május első napjaiban anyám nővére, Rex grófnő leányával, fiával s menyével – egy, a balti tartományokból származó, fiatal orosz nő – Szászországból eljöve látogatásunkra, édesanyám teljesen felüdült, mindnyájunk nagy örömére és megnyugvására.

E látogatás közben a legkülönfélébb véleményeket volt szerencsénk hallani külhoni atyánkfiai részéről. Az öreg Rex grófnő, harminc évvel ezelőtt már egyszer járván Magyarországon, csodálkozott afelett, mint lehetünk mi „nyughatatlan magyarok"; amint mondá, elégedetlenek, hisz 30 év óta – így szóla hozzánk – oly üdvös változáson ment át e szép ország, hogy bízvást megnyugodhatnátok mindabban, ami történt. Másrészről, menye, az 1870-i német–francia hadjárat következtében elhalt ifjú gróf, Rex Sándor neje, mint oroszországi német nő, mindig nekünk magyaroknak fogta pártját [...]

E kellemes családi körben töltött néhány hét volt utolsó csillogása szegény anyám életének.

Mire a késő tavaszt felváltá a nyár, betegeskedése megújult, s olyan mérveket öltött, melyek kétségbeeséssel tölték el keblemet.

A vérvesztés következtében vízi betegség jelei mutatkozának, mely betegség rohamosan fejlődvén, minden csak képzelhető, gyökeres javulási reménytől megfosztott bennünket.

Az egész nyarat rettegés között töltém el s palástolandó aggályaimat a szokottnál gyakrabban rándultam be Pestre vagy a szomszédba látogatóba, de mindig csak egy-két napra, mert készen kelle lennem minden percben a legvégsőre.

Ez aggályos napjaim közben ért az egyedüli nyeremény szerencse, mellyel valaha életemben dicsekedhettem. Június hava első hetében a Medard-nap táján tartandó lóversenyre rándulván be Pestre, ott a versenytéren Kinsky gróf Remorce nevű angol telivér lovát nyeretem meg egy 15 forinton vásárolt sorsjeggyel. Nyereményemet ott a helyszínen adtam el gróf Andrássy Aladárnak 900 forinton, s édesanyámnak egy szép ajándékot vásárolván, siettem vissza Aszódra.

A szerencsés véletlen elbeszélése s a meglepetésül szánt ajándék átnyújtása csalta az utolsó mosolyt anyám arcára.

Azontúl élete nem volt egyéb kínok láncolatánál, melyekkel, mindig magánál levén s türelmesen szenvedvén, bátran s el nem csüggedve szállott szembe.

Reám nézve iszonyúan leverő vala azon öntudat, hogy szülőmtől rövid idő alatt el kellend válnom – mintha létem alapját veszítendném el –, olyszerű érzés fogott el, ahányszor e most már kikerülhetlen végkifejléssel szembesíttetém.

Az utolsó orvos, akit segítségül hívtam anyám halálos ágyához, honvéd bajtársam s főtörzsorvosunk, Lumniczer Sándor vala. Vigaszteljes s csillapító szavaknál egyebet ily viszonyok között még a legjobb baráttól sem várhattam s remélhettem.

1853. évi augusztus 23-án délután fél hat órakor múlt ki édes-

anyám, miután először cselédjeitől – akik imádták őt –, azután pedig tőlünk, élőszóval, nyílt ésszel s kedéllyel elbúcsúzott volna.

Halálos ágyát körülállották Eliza nővérem, Majthényi Péterné, Ármin öcsém nejével, Keglevich Emmi grófnővel s én.

Unokája összesen 9 maradt, öcsémnek két fia, Eliza nővéremnek pedig két fia és öt leánya.

Naplómba e szavak jegyezvék e szomorú eseményről: „Szegény anyám halála képében utolsó családi kötelékem megszakadt, magamra maradtam, s ezentúl, miután már nem lesz, aki rajtam segítsen, magamnak kellend magamon és másokon is segítenem." – Mennyire beteljesedett előérzetem!

CSÁKÓ

[...]

Ahányszor visszatekintek múltam e fentebb jelzett szakába, mindannyiszor lelkem mélyéből köszönetet mondok báró Wenckheim Béla emlékének, amiért ő a csákói vadász-egyletet megteremté. Csakis ennek a segélyével tette lehetővé azt, hogy az 1848 óta szerteszét bolyongó, ugyanazon társadalmi réteghez tartozók érintkezési pontot s alkalmat találjanak, melynek igénybe vétele révén, egy férfias, a testet edző, s a lelket elevenítő időtöltés mellett, egymással érintkezhettünk, a világtól teljes elvonultságban anélkül, hogy bármi policiális, közigazgatási vagy felsőbb helyről kívánatosnak jelzett megfigyelésnek lettünk volna alávetve.

Társulatunk annyira minden veszélyes jelleget nélkülöző s teljesen neutrális állású volt, hogy az évente oda gyakrabban bekopogtató csendőr-őrjárat sem talált semmi kifogásra méltót – hanem jóllakva s felöntve a garatra ballagott odább.

Reám nézve különösen kedves emlékű a csákói vadásztanya,

mert az engem ért csapás után ott üdült fel ismét kedélyem; s mert úgyszólván mindazok, akikkel e kellemes napokat leélém az alföldi síkság ez elvonult helyén, utóbb az élet komolyabb perceiben ugyanazon egyetértéstől s fennkölt lélektől valának áthatva, mint hajdan az orosházi gyepen egymást érő emlékezetes futamaink közben. [...]

A régi tiszti lak, most bérlő-lak mellé díszes egyemeletes vadászkastély épült, melyben a nagy ebédlőn s társalgón kívül körülbelül 40 vadász talált elhelyezést. A hajdani birka-aklok átváltoztatván lóistállókká, azokban évente a vadászidény alatt október 15-től december 15-ig 140–150 vadászló vala elhelyezve. A vadászkastély közelében levő akácerdőben Hesp Robert falkavezető s a két falka számára csinos cottage-ízlésű lakház s tágas, kényelmes, a szükségesekkel ellátott kopóól épült.

Így berendezve s egy jó szakácsot s gazdaasszonyt fogadva, akik a házfelügyelő kormánya alatt ellátásunkról gondoskodtak – indult meg a társulat működése, amely 1851-től egészen 1860-ig az ott tanyázók nagy megelégedésére s folytonos érdeklődésétől kísérve tíz évig tartott.

Délelőtt 11 órakor volt a közös villásreggeli, mely időpontig mindenki szobájában időzött; 12 órakor délben indulás, négyszer hetenként a kopászatra, kétszer hetenként pedig agarászatra; este 6 órakor közebéd, azután pedig kártyajáték, ivás, olvasás vagy társalgás; politizálni nem volt szabad; a hazárdjáték tilos volt; a whist és tarokk társasjátékot két krajcárnál magasabban játszani nem volt illő.

A kopászatot és agarászatot vallám mindenkor legkedvesebb sportomnak, mert hiszen ezen időtöltés – elnézve az egészségre s a test edzésére való kiváló hatásától – leginkább megfelelt jellememnek s hajlamaimnak, mert erélyességet, gyorsaságot s kitartást igényelt. Az aluszékony, magába vonult s a világtól való elkülönítést igénylő sportot soha kedvelni nem tudtam. Időm arra, hogy

puskával kezemben órákig barangoljam be a vidéket, míg egy csapat foglyot vagy egy nyulat találok, nem maradt vala: kártyázni nem szerettem soha, de nem is értem reá arra, hogy estende a zöld asztal mellett guggolva töltsem el azon órákat, melyek közben annyi kellemest, annyi szépet s jót engede élveznem a női kellem mindig előttem tündöklő csillaga. [...]

Agaraimnak csakis reggelenként a lovak jártatása alkalmával s azok kíséretében volt szabad kijárniok.

Jártatás után megfürösztettek s azután a magasan elhelyezett rácsos, szalmával beterített, padkával ellátott ólba zárattak; e tiszta fekhelyet annyira megszerették, hogy soha a téglával kirakott, csatornával ellátott padozatra, amelyen fekve csúznak valának kitéve, nem heveredtek.

Három órakor délután tálaltatott az ebéd, mely leves aljából s abba aprított rozskenyérből állott; az idény alatt a nagy munka idején kenyér helyett sült ürü- vagy marhahús apríttatott a levesbe.

A nagy agarászatok alkalmával reggelenként az agarászatra való elindulást egy-két órával megelőzőleg a soros agarak mindegyike darab sült szalonnát vagy zsírral itatott ropogósra pirított kenyeret kapott, mi a légzési és emésztési szervekre rendkívül előnyös hatással volt.

Az agarászat után hazaérkezvén, az agarak langyos vízzel megmosattak, s égetett borral dörgöltetvén be, várták az ebéd idejét.

Ebéd közben ostorral kezében volt jelen a lovász, s amint az állatok egyike irigynek s falánknak mutatkozott, keményen meg lett feddve, ha a szóbeli intésnek nem engedett.

Agaraimnak soha semmi szín alatt fűtött szobában tartózkodni, pamlagon heverészni vagy az emberek társaságában mulatniok nem volt szabad. E tekintetben sok bajom volt Királyné asszonyommal, az öcsém gyermekei dadájával, aki nagyon kedvelvén agaraimat, azokat mindig titkon felcsalta a gyermekszobába s holmi megmaradt sülttel s kaláccsal tartogatta jól.

A vadászlovaim s agaraim feletti felügyeletet s kezelést azon évek alatt, melyek közben a lovasvadászat általam annyira kedvelt sportjának élhettem, egy Steiner Johann nevű, gróf Zichy Manó oroszvári istállójából hozzám szegődött német lovász vitte: 1854-ben azonban már elurasodván, elbocsátám, s helyébe Juhász Mátyás herédi, addigi lovászsegédemet léptetém elő lovásszá, aki egészen az 1870. évig, midőn istállóm teljesen feloszlott, nagy pontossággal s lelkiismerettel járt el utasításaimhoz képest.

Szívből sajnálom, hogy az agarászat, e férfias, könnyen s olcsón kezelhető, a mezei gazda teendőit semmiben sem zavaró nemzeti sport annyira hanyatlik, s végenyészetnek indul, a divatnagyzás s minden újat felkaroló hivalkodás révén hanyagoltatván s nézetvén le.

[...]

ET VOLUISSE SAT EST*

Életmódom egészen az 1859. év végéig egyhangú, de igényeimnek teljesen megfelelő kerékvágásban mozgott.

Télen s tavaszon át, kevés időt töltvén Pesten, majdnem kizárólag irodalmi tevékenységemnek éltem, éspedig nagy előszeretettel s szorgalommal s mintegy elnyomott nemzetiségünk iránt rovandó le szent kötelességemet. Én legalább azt képzelém, s képzeleteim által serkentve hazám egyik napszámosának tekintém magam, amely önérzet megnyugtatólag hatott reám.

Nyaranta a lóversenyek után elindulván s Szent István napjára visszaérkezvén vagy a hazai fürdőkben s ismerősöknél tevék egy körutat, vagy utóbb s azontúl külföldre szóló útlevelemet végre kieszközölvén, külországban tettem egy-egy utat, megismerkedvén így a continens nevezetesebb országaival s városaival.

* még az akarat is tiszteletre méltó

Az 1851-ben tett erdélyi utam után csakis 1854-ben szántam el magam egy hosszabb hazai körútra, melynek első állomása Gyöngyös vala, ahonnan július 26-án gróf Szapáry Gyula, Prónay József, Prónay István és én, gyalog meneteltünk át a Mátrán Parádra, az estve végbemenendő Anna-bálban veendők részt. Parádon találtuk gróf Keglevich Bélát és Beniczky Ferit s így kiegészítve uralmunk a Kékes alján meg volt alapítva.

A Parádon töltött néhány nap azért különösen emlékezetes rám nézve, mert ekkor ismerkedtem meg, mint serdülő leánykával, az utóbb szépsége, kecsessége s szellemi tulajdonai révén annyira feltűnő Bajza Lenkével. A több évek múltán Beniczky Feri és Bajza Lenke között keletkezett vonzalom s házas frigy e Parádon töltött napok alatt keletkezett, miről naplóm jegyzetei tanúskodnak. [...]

1856 nyarán indultam először ismét tíz év után külföldre, megjárván Párist, Franciaország egy részét, Bruxelles-ben felkeresvén Jósikáékat, s velök együtt „Chaudfontaine" nevű belga fürdőhelyen töltvén néhány hetet. Belgiumból hazafelé tartva a Rhénus* vidékét keresvén fel, Bonnban az egyetemen levő fiatal barátomat, gróf Károlyi Gyulát látogattam meg. A Rhénus völgyét Mainznál elhagyva déli Németország néhány városait, Stuttgartot, Darmstadtot, Heidelberget, Mannheimot, Nürnberget, Augsburgot és Münchent tekintvén meg, kerültem ismét haza. [...]

Ez utamból éppen egy vasárnap tértem vissza Pestre. Átöltözködvén s megebédelvén délután bérkocsit szólítva a Városligetbe hajtattam. Alig találok szavakat azon lehangoló érzés ecsetelésére, amely az egymást érő, s mind előretörekvő, a haladás korszakát már megkezdett nagy városok után, Pest ez egyetlen mulató helye, a Városliget láttára rajtam erőt vett. Elhagyottságot s pusztulást észleltem, bárhová tekinték. A Ligetben a vasárnap dacára

* Rajna

alig egynehány ember lézengett. A tó mocsárhoz hasonló külsőt mutatott, félig sással benőve. Csak a Páva, most Nádor-szigeten szemléltem egy kis csődületet, oda törekedtem tehát. A jelenlegi fürdő előtti szabad téren katonai zenekar játszott, s a köré kisebb mesteremberek a magukkal hozott eledelt fogyasztva valának letelepedve családjaikkal egyetemben, akik nehányai kissé fölöntve a garatra kölcsönöztek élénkséget a lehangoló képnek. Sehol a haladásnak, a kényelemnek, a művelődésnek legkisebb nyoma sem volt észlelhető – hanyatlás, pusztulás mindenfelé. Keblem lehangoltságán a szemembe toluló könnyek könnyítének némileg, s feleszmélve elaléltságomból megfogadám, hogy ez elhagyott, s általam annyira kedvelt fővárosunk emelését tűzendem ki életem egyik vezéreszméjéül. Végzetem megengedé, hogy évek múltán bár, de mégis egyik éber s lelkiismeretes napszámosává válhassak az előttem szent ügynek. Akkor történt mindez, mikor Napóleon által indíttatva, a fővárosok emelése révén, reménylették elérhetni az államok jövőjének biztosítását.

1857-ben Kissingent – ahol a Miklós cár halála után trónra lépett II. Sándor cárt, Nesselrodet s egész kíséretét láttam –, Baden-Badent, Hamburgot, Ostendét látogattam meg, s innen Angliába hajózván, bejártam apróra Angliát és Skóciát; Albionnak búcsút mondva pihenni mentem Bruxelles-be, s onnan Belgiumot és Hollandiát járván be, tértem vissza hazámba. Életemben ennél alig tevék egy-egy szebb, kellemesebb, változatosabb s tanulságosabb utat.

1858-ban Prónay József barátommal Lindaunak, Schweizba indulánk s e kies országnak minden nevezetesebb pontjait, igen szerencsés körülmények között s a legkellemesebb időjárás által pártfogolva jártuk be. Schaffhausen, Luzern, Bern, a Rigi, Zürich, a Wegern-Alp, Neuchâtel, Lausanne, Genf, Chamonix meg lőn tekintve, a Mont Cenis hegyén át akkor még postakocsin értünk Susába, onnan Turinba, Alessandriába, Genuába s a Riviérán végig Nizzát értük el. E kies helyen pihenőt tartva s bejárva az akkor még szerény Monacót és Mentone-t, meglátogattuk a felső

országi tavakat, Luganót, Comót, Milanót, Velencét s Triesztbe szállván partra a Semmeringen át tértünk vissza Bécsnek Pestre. Mi kevés magyar ember utazott még akkoron, leginkább bizonyítja az, hogy e két hónapig, úgyszólván a szomszédban tett utunk közben csak két honfitárssal találkozánk: gróf Bethlen Ferenc és neje, és Vigyázó Sándorral.

Ez utam közben, különösen mialatt Lombardiát és Sardiniát* jártam be, a legkülönfélébb benyomásoknak valék alávetve, amennyiben Lombardiát az 1849/50-i tél óta, akkoron mint besorozott közkatona élvén ott, nem láttam viszont, Sardiniába pedig a háborúhoz való előkészületeket, a sereg újraalakítása s rendkívüli eréllyel folytatott begyakorlása révén kétségbevonhatatlanul észlelém.

Ez volt utolsó utam, melyet üdülés s tanulmányozás szempontjából tevék. Azontúl gyakran jártam Párisban, Bruxelles-ben, Baselban, Berlinben, Drezdában, Bukarestben, a török dunai tartományokban (még Bolgárország nem létezvén) de e kirándulásaim mindegyike egy-egy fontosabb céllal vala egybekötve, mint amilyennek az üdülést s tanulást mondani vagy tartani lehetne.

Az akkor létezett s dívó pénzviszonyokat illetőleg, talán érdekes lesz ide iktatni azon megjegyzést, hogy négy rendbeli nagyobb, külhonba tett utaim, melyek közben Németországgal, Oroszországgal, Schweciával, Dániával, a Rhénusi tartományokkal, Franciaországgal, Belgiummal, Angliával, Skóciával, Hollandiával, Schweiz-cal, Sardiniával, a Lombard–Velence-i királysággal a lehető legrészletesebben megismerkedtem, összesen 7766 ezüst forintnyi költséget okoztak. E valóban feltűnő olcsó eredményt csak azáltal érhettem el, hogy külföldön soha semmiféle, a mindennapi életszükséglethez nem tartozó bevásárlásokat nem tettem, amely szigorúan keresztülvitt elvem a költségvetés betartását mindenkor lehetővé tette. Négy utam 19½ hónyi időtartamot vettek igénybe, s így egy-egy hó alatt körülbelül 388 forintot költöttem.

* A szárd királyság (Szavoja, Piemont, Nizza)

Irodalmi működésem ez idő tájt igen élénken foglalkoztatott, mert serkentve az „Útinaplómból" és „A fekete dominó" című első nyilvánosság elé került munkáim a közönség részéről történt eléggé előzékeny fogadtatása által, hiúságom is bizonyos fokig felébredt, s mind nagyobb s bővebb tartalmú, az akkori divatnak hódoló ízlés szerint tervezett regények megírására ösztönzött.

Regényeim megírása körül egészen azon utasítások szerint jártam el, melyeket még régebben sógoromtól, báró Jósika Miklóstól s báró Eötvös Józseftől nyertem s lestem el. Első teendőm volt eszerint, az alaptervezet logikai összefüggésbe illesztett kidolgozása, figyelemmel levén különösen arra, hogy a jellemek a felmerülő események segélyével következetesen fejlődjenek, s mintegy élő alakok gyanánt testesüljenek meg képzeletemben. A részletes kidolgozásra nézve főleg szükségesnek tartotta sógorom, hogy naponta zavartalanul egyhuzamban néhány órát lehessen az író elfoglalva, aminek igen nagy befolyása van a munka egyöntetűségére s az eszmei láncolat következetes, egymásba vágó kifejtésére. Megszakítani a munkásságot csak akkor tanácsos, mikor egy-egy epizódját történetünknek teljesen befejeztük s bezártuk. Az író sohasem legyen papír s irón nélkül, mert ha séta, utazás vagy társalgás közben valamely munkájába beilleszthető s helyesen felhasználható gondolat, eszme vagy leélt esemény villan meg agyában, azt rögtön jegyezze fel. Ez utóbbi szokást ezután egész életemen át minden teendőimre nézve követtem, aminek köszönhettem nagyrészben azt, hogy agyam egy fiókos szekrényhez hasonló megosztáshoz szoktatva, a legkülönfélébb eszmékkel volt képes párhuzamosan s egymást nem zavarva foglalkozni. Ebből kiindulva vettem fel azon szokásomat is, hogy gyakran éjjel, mikor valamely eszme agyamat fúrta, ágyból kikelve tevém papírra eszméimet, minek megtörténte után megnyugtatva s lecsillapítva folytatám éjjeli nyugalmamat. [...]

Ez így berendezett munkásságom eredményeként a következő regényeim láttak napvilágot: „Az alföldi vadászok tanyája"; „Tessék ibolyát venni"; „Margit Angyal"; „A kékszemüveges

nő"; s utóbb az 1860 és 1861-i események fonalán képződött kedélyirányból kiindulva: „Egyetlen könnycsepp"; „Régen történt mindez", – s végre utolsó regényem: „A kedvenc", mely munkámat a legválságosabb viszonyok között az 1869. év utolsó napjaiban végezém be.

E nagyobb munkákon kívül a „Család könyve" és szépirodalmi lapok számára írtam több, részint a társadalmi életet, a nevelési rendszert, a nőket s a hazai szokásos életmódot tárgyazó értekezést és a tábori életből, úri kalandjaimból és ifjúkori éleményeimből merített beszélyeket.

Az akkor keletkező naptárirodalommal is foglalkoztam, amennyiben az 1857. évre Degré Alajos és Friebeisz Istvánnal szövetkezve egy „Délibáb" című, nagy arányokban tervezett naptárt adánk ki. E vállalat azonban csütörtököt mondott, mert a remélt „jó üzlet", a délibáb varázsszerű tüneménynek megfelelőleg, hiú káprázatnak bizonyult.

Az akkor lefolyt évek alatt keletkeztek a „Vadász- és versenylapok", melyek Bérczy Károly ügyes s körültekintő szerkesztése révén egy addig nem létezett szaklap-irodalomnak vetették meg alapját. Én részemről mint a kopászattal s agarászattal nemcsak dilettáns módra, de szakszerűleg is foglalkozó, egyik szorgalmas levelezője s munkatársa valék az általunk kedvelt közlönynek.

Mind e munkásság feletti általános ítélete az irányomban őszintén gondolkozóknak e nehány szóba foglalható egybe: Et voluisse sat est.

[...]

1854 október havában lett részben bevéve Sebastopol és lett megnyerve a szövetségesek által az almai csata.

Kevéssel azután mint bizonyosat beszélték, hogy Ausztria határozottan a nyugoti hatalmakkal fog szövetkezni, amely hírek Magyarországot évek óta tartott letargiájából felrázták s egy jobb jövőben engedének gyönyörködnünk.

[...]

1856. március 30-án írják alá Párisban a krími hadjáratot befejező párisi békét, melynek révén a török birodalom lételét biztosítottnak, az oroszok túlsúlyát pedig legalább egy félszázadra hátravetettnek képzelte és vélte úgyszólván mindenki.

E feltevések ugyan idővel nem bizonyultak be valóknak, de mindamellett a párisi béke delejes befolyást gyakorolt reánk, magyarokra, különösen miután Miklós cár halálát e béke feletti kétségbeesésének véltük tulajdoníthatni.

1857. január 28-án tartatott meg Pesten sok évi szünetelés után az első fényes jogászbál: mindenki azt mesélte, hogy e bálban a meghívottak magyar díszruhában fognak megjelenni. E hír nem valósult, de azóta a delej már megvolt a levegőben s egyre izgett-mozgott.

Csekonics Leona bárónő, Andrássy Adèle grófnő, Károlyi György gróf fényes táncvigalmakat és ünnepélyeket rendeztek, s nemcsak a nagyúri társaságot, de a tudomány s művészet coripheusait is meghívták és szívesen látták. Első eset nálunk Pesten.

[...]

1857. október havában nehéz kötelességet teljesíték, a Fóton tartani szokott lóversenyeket megelőzőleg felrándulván Bécsbe s meglátogatván Döblingenben, a nyilvánult óhajhoz képest, gróf Széchenyi István és Szalbeck Györgyöt.

Szalbeck György barátomat ugyanazon kétségbeejtő állapotban találtam, amilyen volt, mikor hónapokkal ezelőtt búcsúztam tőle.

Gróf Széchenyi István jó néven vette tisztelkedésemet, aminek én rendkívül megörültem. Kissé izgatottnak s felhevültnek látszott ugyan, s a megnövesztett nagy szakáll következtében idegenszerűnek, de minden körül érdeklődőbbnek, mint hajdan. Velem leginkább azon eszmét érdeklőleg társalgott: vajon nem volna-e lehetséges egy Londonban, az akkor lefolyt évek alatt kiépült

Belgrave-square-hez hasonló építkezést Pesten is létesíteni. Részemről az eszmét igen ajánlatosnak vallám, csakhogy a szabad föld fogalma alig fogná lehetővé tenni egy egész házcsoportnak bizonyos előre kikötött méretek és ízlés szerinti kötelező kiépítését. Londonban nagyon könnyű volt ezt elérni, mert azon telektömb, melyen a Belgrave-square épült, Westminster marquis tulajdonát képezvén, ő 90 évre bérbe adta az építtetőknek az egyforma nagyságú telkeket oly föltétel alatt, hogy azt egyöntetű jelleg s ízlés szerint építsék ki. Ilyesvalami nálunk lehetetlen.

Ezen ellenvetésem következtében Széchenyi azon eszmét pendítette meg: nem volna-e lehetséges Pesten egy gazdag úriemberekből álló társulatot létesíteni, amely a városligeti fasorban venne meg az ott létező kertekből annyi területet, amennyi ily építkezés végrehajtására szükséges volna.

Ez volt utolsó találkozásom gróf Széchenyi Istvánnal.

1858. október havában tiltá be Albrecht főherceg a gróf Károlyi György által a Nemzeti Színház alapjának növelése céljából megindított gyűjtést, amely már akkoron 230 000 forintot eredményezett volt.

A rendelet tartalma odairányult, hogy e gyűjtés ezentúlra betiltatik; az eddig begyűlt összegek az országos alaphoz csatolandók; aki adományát e feltételhez kötni nem kívánja, annak az adott összeg vagy adománylevél szolgáltassék vissza.

E rendelet nagy izgalmat szült, mert eléggé ügyesen vala kigondolva, amennyiben ennek révén ki volt puhatolható, ki adakozott valóban a Nemzeti Színház javára, s ki vett részt e gyűjtésben csakis a kormány elleni tüntetés kedveért.

Hosszas ide-oda való tanácskozás után december hava első napjaiban tartatott meg gróf Károlyi György palotájában az adományozók nagy értekezlete, amelynek végeredménye az lőn, hogy minden körülmények között a Nemzeti Színház részére 250 000 forintnyi összeg biztosítva lőn.

A Nemzeti Színház e gróf Károlyi György-féle alapja most is létezik s a belügyminisztérium által kezeltetik, Tisza Kálmán erélyes intézkedései révén rendeztetvén.

Az 1859. évi január 1-én mondotta II. Napóleon császár Párisban a nagykövetek tisztelgése alkalmából azon hírhedt beszédét, amelyben a láthatáron felmerülő fekete pontokról tett említést.

Ugyanazon év május 16-án folyt le a Franciaország és Ausztria között elkezdett háború első csatája Montebellónál.

Június 4-én és 5-én vesztette el Ausztria a Magentánál vívott két napig tartó nagy csatát.

E szerencsétlen eredményű hadjárat következtében Magyarországot lázas izgatottság fogta el, különösen miután a franciák Lusinpiccolo szigetet is elfoglalták volna.

Az egy idegen légió vezetése mellett a dunántúli részekbe tervezett diversio híre most már valószínűnek ígérkezett, az elégedetlenek egész zöme felkelésről, forradalomról, felszabadításról álmodozott, mindegyikünk úgy rendezte be ügyeit, hogy kész legyen lóra ülni, amint megszólal a csatára hívó trombita harsogása.

Mindez azonban csak képzeletnek bizonyult be, mert már július 8-án megköttetett a két hadakozó fél között egy 5 heti fegyverszünet, melynek következtében egybegyűlt a zürichi congressus s lett megkötve végre a béke is.

Ez idő tájt már én Ármin öcsémnél a kastélyban laktam s rendezkedtem be egyszerűen ugyan, de rendkívüli kényelemmel, egy napfelkölte felé fekvő szárnyában ősi fészkünknek. Lakásom ez általam annyira áhítozott előnyében – a reggeli napot tartván legkívánatosabbnak és legkellemesebbnek – csakis ez egyszer életemben részesülhettem.

Aszódi kis házamat gróf Bethlen Józsefnek adtam el, aki célszerűbbnek vélte családjával itt letelepedni, mint akár Torontál megyében, akár Erdélyben.

1859. augusztus havában lépett le, illetőleg adták be lemondásukat Bach és Kempen, s lettek kinevezve helyükre Goluchovszky és Hübner. Romlásnak indult hajdan erős...

1859. szeptember 16-án jelent meg először azon császári patens, mely hivatva volt a protestánsok autonomiájának ügyét önhatalmilag, a synodus elkerülésével rendezni.

E nappal vette kezdetét azon látszólag egyedül a protestantismust érdeklő kemény tusa, mely később aztán politikai jelleget öltvén, csakis hét év múltán, 1867. évi június 8-án ért véget s lett remélhetőleg örökre lezárva.

Tízévi visszavonultság után most léptem ki újból a küzdtérre, megújulván bennem mindaz, amit hajdan mint „commis voyageur", „Kanonenfutter" és „en avant les tirailleurs de la garde" – és „kortes" koromban átéreztem és átéltem.

[...]

Az 1859. év folyamán ért engem azon megtiszteltetés, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választathatni meg, aminek rendkívül megörültem, mert amint naplómban meg van írva: „ez az első állás, melyet tisztán a magam erejéből szereztem meg magamnak, mert hívtak volna bár X- vagy Y-nak, mégis megválasztottak volna szerény működésem elismeréséül".

A TÜNTETÉSEK KORSZAKA

Az 1860. év egy nagyszerű, jelenetezett tüntetéssel vette kezdetét, melynek következményei megmérhetetlenek valának. A múlt évi Hübnernek mondott, a fekete pontokat jelző, újévi császári beszéd helyett, ez évben irányt adóul egy röpirat jelent meg „Le pape et le

Congrés"* cím alatt, melynek tartalma ezen eszmében pontosult egybe:

„A pápaságot megmenteni csak úgy lehet, ha a pápától a világi hatalmat elvesszük, s ennek fejében a vallásiakra való befolyását öregbítjük és biztosítjuk."

E nehány szóba van foglalva Olaszország végleges és teljes unificatiojának eszméje; e nehány szó egyszersmind felszabadító levélül szolgált Garibaldinak s biztosítékul az iránt, hogy esetleges sikerei meg fognak óvatni a reactiotól. E röpirat értelme kézzelfoghatólag felvilágosított mindenkit az iránt: hogy a szabad kereskedés alapul vétele mellett Anglia és Franciaország között határozott szövetségi pontozatok állanak fenn. Ausztriának intés volt ez, hogy olaszországi uralmának az egységes Olaszország érdekében való végleges megszüntetése csak idő és alkalom kérdése.

Ezen politikai irányzatnak megfelelően Pest mindinkább élénkülni kezde, úgyannyira, hogy az 1860. évi farsang egyike volt a legélénkebbeknek, melyekre emlékszem. A Bánffy-, Csekonics-, Zichy-, Kinsky-, Károlyi-házaknál egymást érték az estélyek, s ezek nyomán az eljegyzések, tervezgetések és tüntetések.

Március 9-én ment végbe a horvát ínséges testvérek érdekében rendezett első hangverseny: a rendőrség a legérdekesebb számokat ugyan törölte, de mindamellett az eredmény fényesnek bizonyult.

Március 15-én a fiatalság a templomokat óhajtván látogatni, de be nem bocsáttatván, a Kerepesi úton csődület támadt, melynek eloszlatása alkalmával egy ifjú puskagolyó által találva halva maradt, a fiatal Forinyák pedig nehéz sebbe esett.

[...]

* „A pápa és a kongresszus"

Április 7-én éjjel lőtte magát főbe gróf Széchenyi István Döblingben. Válságos elhatározását azon izgatottságnak tulajdonították, mely elfogta, mióta nála a rendőrség házmotozást tartott és báró Jósika Sámuel, volt erdélyi kancellár egy nála elköltött ebéd után megbetegedvén, rögtön meghalt.

Öngyilkossága országszerte roppant benyomást gyakorolt, általánosan elhatároztatván:

1. Négyheti gyász viselése. 2. Országos emlék emelése. 3. Requiemek tartása a katolikus, de a protestáns templomokban is.

Ezen eseményt megelőzőleg, április 4-én ment végbe a sebe következtében elhunyt Forinyák Géza temetése. A temetés 4 órára volt kitűzve: Prottmann rendőrfőnök azt üzente a családnak, hogy a temetés 2 órakor tartassék meg. Forinyák osztrák hadseregbeli kapitány, az elhunytnak fivére, erre Prottmannak azt üzente: az élő felett a rendőrség, a halott felett a család rendelkezik, s így tehát a temetés 4 órakor menend végbe.

E temetésen körülbelül 50 000 ember volt lábon: a rend fenntartására 70-en vállalkoztunk, este, égő fáklyákkal a kezünkben; Forinyák kapitány nem vehetett részt öccse végtisztességén, mert az üzenet következtében a „porkoláb"-hoz kelle vándorolnia: a temetőben elénekeltük a „Szózatot" s Vezerle Géza felszólítására éltettük Forinyákot – úgy került azután Vezerle is fogságba.

[...]

Június 11-én már Balatonfüreden valék a Kisfaludy-szobor leleplezése alkalmából, 13-án Keszthelyre gőzössel s onnan Marcaliba gróf Széchényi Gyulához siettem, s onnan 14-én reggel nagyszerű bevonulást rendezénk Niklára a Berzsenyi-ünnepélyen jelen leendők.

A Niklán végbement Berzsenyi-ünnepély alkalmával egyes nemzetiségek és vallásfelekezetek között testvéries egyetértés volt észlelhető. Bartakovics egri érsekért, a prímásért, a Szent István tár-

sulatért protestáns papok emeltek poharat; a horvát vendégeket a magyarok horvát nyelven, a horvátok viszont bennünket magyar nyelven elmondott pohárköszöntések révén éltettek.

Június 19-én ismét Nyitraújlakon jelenék meg, hogy gróf Esterházy Istvánnak báró Jeszenák Gizellával végbemenendő menyegzőjét mint násznagy, berendezzem. Ez volt az utolsó, egészen régi magyar szokás és divat szerint végbement menyegző, amelyen részt vevék.

Elképzelhető, mi szellemű toastok mondattak azon lakodalmi díszebéd alatt, mely gróf Esterházy Mihály – a honvédelmi bizottság volt tagja – fiának báró Jeszenák János vértanú leányával való egybekelése alkalmával az ősi kastély nagy termében megtarttatott.

[...]

Július 7-én indultam Gyömrőről, az oly szép reményekre jogosító ifjú gróf Teleki Gyula társaságában Sárospatakra, ahol a pataki collegium háromszázados emlékünnepe volt végbemenendő.

Zsarnay superintendens* és báró Vay Miklós mint gondnokok körül összpontosult az egymást felváltó különféle teendő, úgy mint küldöttségek fogadása, melyek között ott vala egy zsidó küldöttség, a Nemzeti Színház, a pesti ifjak, az ágostai hitvallású evangelikus egyház központi választmányának küldöttsége is.

Maga az emlékünnep a templomban folyt le, mely közben báró Vay Miklós, Árvai tanár és Ragályi S. tartottak beszédeket – és ifjú báró Vay Miklós mesterműve, Lorántffy Zsuzsánna mellképét ábrázolván, lepleztetett le, mialatt Tompa alkalmi verse szavaltatott el.

Három órakor délután 600 terítékre való közebéd egy monstresátor alatt, mely ebéd közben Dessewffy Emil gróf, Ballagi Mór,

* protestáns püspök

Károlyi Ede gróf, Tisza Kálmán s én mondottunk beszédeket. Ebéd után tisztelgés a várkastélyban Mikó Imre grófnál és Bretzenheim hercegnél; este 10 órakor táncvigalom, mely közben a gömöriek régi palotás táncát valódi elragadtatással szemlélém. Igaz az is, hogy sok szép nő volt a palotást lejtők között.

Július hava első napjaiban hódítja meg Garibaldi egész Siciliát, mire a nápolyi király Nápolyban közzéteszi a 48-i alkotmányt – minden csak képzelhető eredmény nélkül, mert Garibaldi aligha fél úton fog megállapodni.

[...]

Augusztus 15-én ment végbe Pesten a barátok templomában gróf Keglevich Béla esküvője Batthyány Ilona grófnővel. Esküvő után, mikor az egybegyűlt tömeg Batthyány Lajos özvegyét felismerte, hosszan tartó éljenekbe tört ki.

[...]

Szeptember 18-án indultam el hazulról, pro forma Drezdába és Szászországba menendő atyámfiai látogatására, de tulajdonképpen azért, hogy onnan Bruxelles-be, Jósika Miklós sógoromhoz vegyem utamat a célból, hogy külföldön tartózkodó elvtársainknak a lefolyt tüntetési korszakról tegyek meghamisítatlan s igaz jelentést.

Ez igen helyes eljárás volt megbízóim részéről – mert vajmi gyakori esetekben az események leírását egy lapban, tendentiose leírva ha olvassuk, egészen más benyomások képződnek bennünk, mintha ugyanazon eseményeket egy szemtanú által pártatlanul leírva s megítélve végighallgatjuk. Az emigratióval való összeköttetésem ideje alatt mindig előttem lebegtek Macaulay-nak az emigratio kedély- és lélekhangulatáról elmondott páratlan szépségű s lélektanilag teljesen igaz szavai.

Utam szerencsétlenül ütött ki, amennyiben Drezdából Bruxelles-ba utaztamban a hideg kilelt annyira, hogy Belgium fővárosát elérve, alig tudtam annyi erőre szert tenni, hogy a szállodába érhessek. Itt ágyba kelle feküdnöm, s több napi egymást érő lázrohamok után végre kisült, hogy harmadnapos hideglelésben betegedtem meg. Minden harmad nap fél hat órakor délután kilelt a hideg, s mire a láz lefolyt, annyira felpendültem, hogy ismét egy huszonnégy órát teendőimnek élhettem. E betegség nagyon levert lábamról, annyival inkább, mert idegrendszerem egy év óta tartó izgalmas s nyughatatlan életmódom következtében sokat szenvedett.

Bruxelles-ben ért engem az október 20-i diplomának híre, aminek következtében rendkívüli nyughatatlanság fogott el, mert elvégezvén ügyeimet Bruxelles-ben, azonnal hazámba kívánkoztam vissza, meggyőződést szerzendő afelől, mik adják ott elő magokat ezen első közeledés következtében.

El is indultam, nem hallgatva senkire, s Mainznak Baselba siettem, ahol Teleki László grófot kerestem fel s beszéltem meg vele ügyeinket. Baselből Münchenbe s onnan Salzburgon át Bécsbe óhajtottam utazni, midőn egy Salzburgban utolért erős lázroham, három napra lekötött e kies fekvésű hegyi városban. Az 1850. év nyarán itt töltött kellemes szerelmi órák egészen változott viszonyok között elevenültek fel ez alkalommal emlékemben.

Végre éppen november 30-ára érvén haza, azonnal körülnéztem megtudandó, mint állnak ügyeink. Garibaldi déli Olaszországban elért sikerei nagy támaszt nyújtottak a mi mozgalmunknak, minek következtében a megyék úgyszólván kivétel nélkül az októberi diploma ellen, s a 48-as alkotmány mellett léptek fel.

Ez állapoton december 17-ére Esztergomba egybehívott értekezlet sem változtathatott semmit; ezen értekezletben lefolytakról jól valék értesítve, miután Ármin öcsém ott jelen vala, mint a meghívottak egyike.

Ugyancsak december 17-én fogták el Drezdában s vetették fogságra gróf Teleki Lászlót, aki szerintem nagy vigyázatlanságot követett el, midőn Schweizot elhagyni és Szászország határát túllépni bátorkodott.

Teleki László utóbb Bécsbe szállíttatván s Ő Felsége elé vitetvén szabadon bocsáttatott, megígérvén, hogy egyelőre a politikával foglalkozni nem fog s az emigratióval való conspiratióval felhágy.

Teleki László ezen esete nekünk, akik az emigratióval összeköttetésben állottunk, rendkívül sokat ártott, ügyünket pedig gyengítette, amennyiben mindenki azt mondá s veté szemünkre, hogy azon párt, amelynek egyik feje s vezére ily könnyelműleg s vigyázatlanul járt el, rosszul van szervezve, s komoly tényezőt nem képviselhet.

Sok igaz rejlett ez ellenünk felhozott vádban.

Az 1861. év január hava 10-én kelt leirat által az úgynevezett 1861-i országgyűlés április 2-ára Budára lett egybehíva. Erdély s Horvátország nem hívatván meg, amely törvényellenes eljárás ellen egyre keletkeztek a tiltakozások.

Ezen tiltakozások dacára nagy mozgalom futotta végig az országot, a képviselőválasztásokhoz szükséges előkészületek foglalkoztatván a hatóságokat éppúgy, mint az egyeseket.

Magam is, befejezvén szereplésemet mint tüntető, mandátum után néztem. „Nemo est propheta in patria sua"* – ezt mondhattam én, valamint 1848-ban, úgy 1861-ben is. Pest megye keblében nem virult számomra jövő: így határozták a megye nagyképű mandarinjai – mondotta volna édesatyám.

El kelle tehát mennem, hogy máshol keressem azt, amit „ősi fészkemben" megtagadtak tőlem.

A tüntetések korszaka így véget érvén, kezdetét vette újból a hamvaiból kikelt alkotmányos élet.

* „Senki sem próféta a maga hazájában" (Máté evangéliuma)

Ami az 1861-i országgyűlés alatt s azontúl hazánkban előadja magát, a történelem keretébe tartozik. S így, amit a jelen időponttól kezdve terjedelmes jegyzeteimből a „Naplótöredékek" számára átveszek, azt nem tekinthetni egyébnek, episodoknál. Ez esetlegesen felmerülő élményeim némi világot derítvén a színfalak mögött lefolyt egynémely eseményekre, előkészítő, vagy irányadó befolyással lehettek ugyan politikai életünk esetről esetre való fejlésére, de egyéb értékkel aligha bírnak.

Kedélyhangulatomban nagy változást idéztek elő az 1860-i év közben kifejlett sűrűbb társas érintkezéseim. Az 1850. és 1852. év folyamában engem legszentebb érzelmeimben ért csalódások következtében a szerelmi rajongásra hajló kebel-irányom teljesen megváltozott. A nők iránti másod természetemmé vált imádás teljesen kiveszett szívemből; a nőt nem tekintém egyébnek, mint eszköznek, melynek segélyével többé vagy kevésbé kellemesen elégíthessem ki vágyaimat. Ami szép s rút emlék megmaradt szív-élményeimből, azt mind regényeim segélyével elemezém, frissítém fel s örökítém meg.

Kerültem minden képzelhető alkalmat, amely netalán ez általam megkedvelt vagy talán csak megszokott kedélyhangulatot más irányba terelni esetlegesen képes volna.

A tüntetések korszaka nem jókedvből, de kötelességszerűleg kiragadott azon általam nagy kedvteléssel alkotott egyhangú életmódomból, melyről azt hivém s képzelém, hogy örökké fog tartani. Hisz azt képzelém, mikor 1854-ben harmincadik születésnapomat iktatám naplómba, hogy elfásult, öreg ember vagyok már, akin nem fog többé a „gyújtó szikra".

De mire ismét vontatva bár s mintegy erőltetve hajdani társadalmi, tagadhatatlanul szerfelett csábító összeköttetéseimet megújítám, egy rendkívül kedves, szeretetre méltó és szép nőbe annyira beleszerettem, hogy minden, évek óta bennem megjegesedett érzemény, mint hó a napon, úgy olvadott el és hatá át egész lényemet.

E nő tanított engem a türelemre; e nő iránti szerelmem s lelkesedésem által irányítva, vetém magam alá gyakran reménytelenül s célt tévesztve mindazon kisebb-nagyobb kalandszerű esélyeknek, melyek felvállalására csak úgy, s akkor vagyunk képesek, ha eszményképünk óhajának vélünk azok képében megfelelhetni.

S végre is valakinek csak meg kellett tennie mindazt, amit sokan bolondságnak, meggondolatlanságnak, cél nélküli merényletnek vagy politikai meggyőződés vakbuzgóságának tartottak és mondottak. A következés mellettem bizonyított, mert amit a nők iránti igaz vonzalom befolyása alatt véghez viszünk, az lehet könnyelmű s meggondolatlan elragadtatás szüleménye, de a rossznak jellegével sohasem bírhat.

Naplójegyzeteimből a következő, ez időszakra vonatkozó néhány adatot iktatom ide:

„1861. évi március 14-én lettem megválasztva Szarvas város képviselőjeül egyhangúlag, mintegy a Pátens alkalmával tanúsított magamtartása jutalmául. Legközelebb álló elvtársaim közül ez idő tájt még megválasztattak: gróf Bethlen József, gróf Károlyi Sándor, Prónay József, Tisza Kálmán, Tisza Lajos, gróf Szapáry Gyula, gróf Szapáry Géza, herceg Odeschalchi Gyula, báró Simonyi Lajos, gróf Teleki Gyula, Ivánka Imre, gróf Almásy Gyula. Az én csákói asztalom már teljes számmal képviseltetve van a képviselőházban; mindig mondám: ne hagyjuk magunkat. Pesten megválasztattak: Deák, Szalay, Kacskovics, Gorove, Szilágyi. A megyei gyűlések egynémelyikén sok éretlen beszéd folyik az utasításadás felelevenítése körül; mintha ezen elavult intézmény képes lett volna bármikor megvédeni a haza érdekeit, a gyenge, s igaztalan jellemek eljárása s tettei ellenében."

„Szarvasról visszatérve Pestre nagy szomorúság ért, mert általam szeretve tisztelt, atyám gyanánt tekintett nagybátyámat, báró Podmaniczky Andort nem találtam többé az élők sorában. Hosszan tartó májbaj vetett véget életének."

„Az 1861-i országgyűlés megnyitása alkalmával az első, némi visszavonást okozó kérdés ez vala: Lehet-e s szabad-e a képviselőknek az országgyűlés megnyitására Budán a királyi várlakban megjelenni? A ház tagjainak zöme kétfelé szakadt. Mi, vagy nyolcvanan a Deák Ferenc vezérlete alatt felmentünk, míg a többiek Teleki László gróf véleményét vallva, nem vettek részt a megnyitásban. Én felmentem, mert célom az vala, hogy az országgyűlés hova hamarább nyíljék meg s az ülések ott tartassanak meg, ahol a törvény rendeli, tudniillik Pesten. Megnyugtatva e két irányban, a többi captiosus* kérdésekkel nemigen gondoltam, pedig valának, akik e magamtartása miatt reám meg is nehezteltek."

Május 8-án volt kitűzve Deák Ferenc indítványa a felirat tárgyában. Midőn az napon fél tíz órakor reggel az „Angol királynő" szállodából a Múzeum felé tartva a Kirner puskaműves boltja előtt elhaladok, a Teleki-ház kapuja alól egy cseléd tartván felém, azt súgja nekem: László gróf ma éjjel agyonlőtte magát, de ne tessék szólani, mert titkolják. Mire az ülésbe értem, már általánosan tudva volt e consternáló hatást gyakorló esemény, melynek következtében Deák Ferenc indítványa a felirat tárgyában 13-ára napoltatott el."

[...]

„1861. évi augusztus 8-án tartott ülésében a ház egyhangúlag elfogadta a Deák Ferenc által szerkesztett második feliratot, mire azután augusztus 21-én érkezvén le a felosztást elrendelő leirat, a ház meghozta óvását. Augusztus 22-én volt utolsó ülésünk s augusztus 23-án a honatyák elszéledtek azon szent meggyőződéstől áthatottan, hogy a haza iránti kötelességüknek híven eleget tettek."

* fogas

Deák Ferenccel csakis az 1861-i országgyűlés alatt ismerkedtem meg közelebbről. Hogy mennyire tiszteltem e férfiút, legjobban bizonyítja azon naplótöredék, melyet nyílt levél alakjában 1876-ban a halála után megjelent Deák-album számára megírtam. A közlemény a következő:

„Nyílt levél a szerkesztőhöz!

Tartózkodással engedek ön szíves felhívásának, mert nem érzem magam feljogosítottnak arra sem tehetségeimnél, sem a megboldogult irányában létezett csakis barátságos, de nem benső viszonynál fogva, hogy Deák Ferenc elhunyt hazánkfiára vonatkozólag oly adatokat tudnék, vagy képes volnék közölni, melyek a nagy férfi emlékét, bár szerény alakban, de mégis nevéhez méltóan megörökíteni volnának hivatva.

Nem túlszerénység, hanem igaz benső meggyőződés mondatja velem e szavakat, mert én Deák Ferencet sokkal nagyobb embernek tartottam mindenkoron s minden viszonyok között, mint igen sokan azok közül, akik az utólagos dicshymnusok elzengésére ugyan készek valamely emberi nagyság irányában, de annak művei megítélésében s azok iránti tisztelet, elismerés s hála kifejezését illetőleg vajmi gyakran inkább csak túlhév, mint valódi férfias tisztelet, ragaszkodás s hála által ragadtatják el magokat.

Azon nehány adat, helyesebben mondva eszme, melyet a nemzet nagy halottjáról ide leírok, nem akar más lenni, mint azon egyszerű munkás műve, aki az egyiptomi gúlák keletkezését napszámoskodása által segítette elő.

Deák Ferenc a tudományos műveltség, a jellemszilárdság, az előítéletektől ment nemes egyszerűség mintaképe gyanánt tündöklött mindazok előtt, akik vele ez életben gyakrabban érintkeztek. Másrészről nem lehet tagadni, hogy bírt éppen annyi büszkeséggel, mely természetszerű kifolyása fenn elősorolt eme ritka tulajdonainak.

Aki hazánkat ismeri, kénytelen bevallani, hogy alig létezik ország, melynek lakosai, a napszámostól kezdve a hercegig, annyira alá volnának vetve a társadalmi előítéleteknek, mint édes hazánk

fiai: innen van azután, hogy minden újítás, de leginkább az egyszerű s hasznos újítás legtöbb ellenszenvre talál s legnehezebben honosodik meg.

Az 1861. évben Deák Ferenc szerfelett megkedvelte hosszas nyári pesti időzése alatt a Városligetet.

Az öreg Breitner, egyik legleleményesebb bérkocsi mestere az akkori időnek, első volt, ki a nyílt, ernyő nélküli társaskocsikat léptette életbe. De ez újítás csak nagyon nehezen kapott lábra, mert legtöbben restellették s tekintélyökkel összeférhetetlennek tartották valamely idegen emberrel ülni egy és ugyanazon kocsiban. Breitner megkeresé Deákot, tisztelné meg társaskocsiját s használná azt a Ligetbe való délutáni kirándulása alkalmával. Az öregúr szívesen engedett kérésének s egy délután kivonultunk néhányan a Szén térre, s Deák Ferenc társaságában Breitner uram társaskocsiját elfoglalva kihajtattunk a Ligetbe.

E naptól kezdve – nehány megrögzött ósdi különc kivételével – általánosan elfogadott divattá vált az e társaskocsikban való közlekedés. Breitner uram, mikor a Ligetben egylovas kis kocsijáról nézte, mint szivarozik az öregúr a félkezű honvéd székén, a körönd ama legnaposabb s dísztelenebb helyén, nem egyszer dicsekedett, mondván: »Dem alten Herrn haben wir sehr viel zu verdanken«.*

Deák Ferenc szónoklata olyan volt, mint Mozart zenéje: aki hallotta őt szónokolni, aki végighallgatta egymásból folyó érveléseit, tiszta, folyékony, egyszerű nyelvezetét, páratlan erejű, de minden sallangtól ment mondatait, oly annyira egyszerűnek és igaznak találta mindazt, hogy szinte meg volt győződve arról, hogy ő mindezt éppúgy elmondhatta volna, s csak azon csodálkozék, hogy e találó érveket valamely beszédben már régebben fel nem használta.

Az így gondolkozó azután, ha leült s beszédet írt vagy nekikészült s beszédet mondott el, melyben a Deák beszédjéhez hasonlóan mindent egyszerűen, találóan, helyesen s igazán kifejező

* „Az öregúrnak mi nagyon sokat köszönhetünk"

modorban akart visszatükrözni – belésült s csakhamar átlátta, hogy a Deák Ferenc szónoklatával csak egy ember bír széles e hazában, s ez Deák Ferenc maga.

Deák Ferenc beszédeit, valamint Mozart zenéjét mintakép gyanánt tanulmányozni kell, lemásolni lehet azok egyes részeit, de utánozni soha semmi esetre sem, mert mindkettőnek művészete a gondolatok gazdagságában s azon fenséges egyszerűségében rejlik, mellyel magas röptű eszméiket a szónoklat vagy a zene által megörökíteni tudták.

Deák Ferenc a szónoklat terén éppenúgy, mint Mozart a zenészet terén, e fenséges egyszerűségök által utolérhetetlen eszményképek gyanánt fognak tündökölni mindaddig, míg a szónoklatért lelkesülni s a zenéért hevülni képesek lesznek az emberek.

Néhány évvel ezelőtt hosszasabban beszélgettem az öregúrral a temetkezésekről általában s különösen azon fényűzésről, mely jelenleg e szertartás körül lábra kapott.

E tekintetben is a lehető legnagyobb egyszerűség mellett nyilatkozott s nem tudta helyeselni a külső gyászjelek ama túlhalmozódását, mely a bálványimádást közelíti meg.

Páratlanul nagyszerű temetése közben gyakran felmerültek lelkemben eme szavak, de egy nemzetre ráparancsolni még Deák Ferenc sem tud mindenkoron, s így ez esetben a providentionális férfi, amint őt néhai Nyáry Pál nevezni szokta, átszellemült emlékje, nem fogja zokon venni e hon millióinak, ha végtisztessége – életében táplált eszméivel nem egészen összhangzóan, de szívből fakadó odaadással lőn rendezve.

Budapesten, 1876. március hó 24-én

Podmaniczky Frigyes"

De nemcsak Deák Ferenc és annak férfi társasága, de a divatos főúri hölgyek sem vetették meg az öreg Breitner uram találmányát.

Akkoron két hely volt, ahol estende az itt Budapesten leélt forró nyári évszak alatt leginkább találkozánk, elköltendők kellemes

társaságban az estebédet. Vagy a budai hegyek közé rándultunk, vagy ha időnk nem maradt ily távolabb eső pont felkeresésére, egyenesen Kuglertől a Lövöldébe hajtattunk. Ilyenkor Breitner uram egy-egy társas kocsiját kibérelve, az egész társaság, tarkázva nők és férfiak, helyt foglalhatott, vígan csevegve és sokat nevetve haladván végig a Király utca döcögős rossz kövezetén, kedvenc vacsoráló helyünk: a „Polgári lövölde" felé.

Hány kellemes pillanatot éltünk le e némelyek által megvetett járműveken, már előre örvendve azon, hogy sokan lévén, össze kellend szorulnunk az elhelyezkedésnél, ha mindannyian el akarunk férni.

Természetes, hogy szép nők társaságában az ember mindig nemcsak akar, de tud is elférni.

Miután e munkám nem rendszeresen dolgozott mű, alig leend alkalmam utóbb – az egymást tarkán érő esetlegesen felmerülő episodok megérintése közben – visszatérnem hazánk nagy és dicső fiára, Deák Ferencre.

Legyen tehát megengedve nekem ide iktatnom még azon nehány mozzanatot, melynek esetről esetre felelevenítik az országszerte szeretve tisztelt férfi élményeit, tetteit, vagy annak emlékét.

Nagy művének, az 1867. évi kiegyezésnek előkészítése s fejlesztése közben 1861-ben és 1865-ben domborodott ki mindinkább azon hű ragaszkodás s vonzalom, mely őt nemcsak saját pártja, de az ellenzékkel szemben is, hazánk valóban providentionális férfia és a haza bölcse gyanánt, senki által eddigelé még meg nem közelített, kiváló állásba helyezte.

A koronázást követő törvényhozási fontos teendők nagy munkát hárítottak úgyis már túlterhelt vállaira. E munkája közben vajmi gyakran több gondot okoztak neki és igaz elvbarátainak, népszerűségének árnyában megpihenő áltisztelői, mint politikai ellenfelei.

A nehány évvel utóbb a saját pártjában, részint hiúság, és dicsvágy, részint, de leginkább rosszul felfogott hazafiság és önérzet

előidézte viszályok, rendkívül nyomasztólag hatottak e nagy lélekre. Nem csoda tehát, ha ennek láttára keserűségtől s aggálytól levén áthatva, a fúzió létrejötte iránt rendkívül érdeklődött; mert érezte, hogy művét csak egy idegenszerű elemektől megtisztított, rokon elemek alkotta fuzionált párt fogja fenntarthatni s tovább fejleszthetni.

Egészségét e terhes elfoglaltsága s hazafias lelkét megható gondjai közepette nemigen ápolta; sőt azáltal, hogy régebben megszokott s életszükségletté vált sétáit elhanyagolta, úgyszólván önmaga ásta alá. Szabad óráit a vérkeringést előmozdító mozgás helyett, a nagy ügyességgel kezelt fafaragványok készítésével tölté el. Már az 1874. és 1875. években betegeskedése úgyszólván folytatólagos jelleget öltött, az utóbb említett év őszétől kezdve életét már egyébnek, mint a halállal való tusának mondatni alig lehetett.

1876. január hava 28-án 10 órakor este hunyván el, temetése február 3-án 11 órakor délelőtt ment végbe, az általános országszerte keletkezett érdeklődés által oly nagyszerűvé fejlesztve, milyet eddigelé hazánkban s annak fővárosában nem szemléltek soha.

A királyné Ő Felségétől – Magyarország nagyasszonyától kezdve, le az utolsó napszámosig, mindenki leborult a nagy halott gyászemléke előtt. E napon nem a törvény szava, de a fájdalom lesújtó érzelme révén valánk egyenlőkké mindannyian!

A gyászmenet maga, a részvét ez élő kinyomata, a legnagyobbszerűbb volt, melyet valaha életemben láttam: annak eleje a Rókus kórház kápolnája előtt megállapodván, vége a Fürdő utcában foglalt állást. A Nemzeti Színház összes személyzete, gyászlobogóval, s az én, mint intendánsnak vezetése alatt, vett részt e fájdalmas körmenetben. Alig létezik Budapesten intézet, egyesület, társulat vagy bármi vállalat, mely dacára a 12 foknyi csikorgó hidegnek, képviselői képében jelen nem lett volna ez országos végtisztességen.

Miután az ország parancsából a hamvai fölé emelt mausoleum a Kerepesi úti sírkertben elkészült volna, lett 1887. évi szeptember

29-én a közadakozások révén készült Deák-emlékszobor leleplezve – hervadhatatlan érdemeihez és emlékéhez méltó módon.

Az öregúr e megtiszteltetésének az idő is kedvezett – mert egy hónapig tartó forró aszály s egy heti hideg s szeles időjárás után, a legkellemesebb, éjjeli, nyáriasan meleg eső, tavasziasan kellemes, bizonyos szelíd éggel s légmérséklettel lepé meg az egybegyűlt sokaságot.

Budapest mozgalmasabb s élénkebb volt, mint bármikor, mert hisz aznap, nehány órával az ünnepélyt megelőzőleg, nyílt meg Magyarország első ötéves országgyűlése. Nagyvárosias színben pompázó fővárosunkat örömmel s büszkeséggel szemlélém, s csak azon szomorkodám, hogy nagy halottjaink, kik emlékei a Ferenc József terét díszítik, velem együtt nem láthatják azt, ami oly végtelenül jólesnék hazafias lelküknek.

[...]

SUB ROSA

A jelen fejezet címét illetőleg, általában azon monda keringett s lett általunk elfogadva, hogy e kitétel a Rákócziak idejéből veszi eredetét. A Rákócziak sárospataki várkastélyában létezik egy erkélyszoba – 1860-ban az ott lefolyt ünnepélyek alkalmával nagy érdekkel tekintém meg –, melynek mennyezetét, egy, annak középpontját képező, kőből kifaragott rózsa díszíti. Ahányszor a vár ura titkosan, senki által meg nem figyelve óhajtott tanácskozni, ami leginkább Zrínyi Ilona férjére vonatkozhatik, miután Rákóczi Ferenc legtöbbet tartózkodott Sárospatakon, mindannyiszor azt mondá: üljünk össze „sub rosa". El lehet mondani erre is, mint sok másra: Se non e vero, e ben trovato.*

* Ha nem is igaz, jól van kitalálva (Giordano Bruno).

Sok szójárást s kitételt használunk s használnak más nemzetek is, amelyek eredetéről tájékozva éppen nem vagyunk, de amelyeknek miként való képződése nagyon közel fekszik, ha behatóan vizsgáljuk. A francia divatművészek egyik, a nők öltözékének díszítésére vonatkozó kitétele, a „soustache", a magyar sujtásból veszi eredetét, amit bizonyít azon körülmény is, hogy a „soustache" kitétel gyakori használata dacára a francia legjobb szótárakban sem található fel.

A katonaság egyenruhájánál divatos föveg a „Tschacko" németül, francia nyelven pedig „tscako", vagy chaco – amint ejtik – a magyar „csákó" szóból ered, ami valaminek hegyesre kifutó végét jelenti. A szép szarvú ökröt csákónak nevezik el; a szegletre kifutó földterületet, vulgó pusztát csákónak mondják. A csákónak elnevezett föveg pedig onnan veszi eredetét, mert a XVI. és XVII. században a magyar hadak, lovas és gyalog egyaránt, a töröktől átvevén a turbánföveget, a katona feje köré egy, a végén szegletre levágott darab nemezt vagy kendőt csavart, azt annak lelógó szegletre kifutó vége miatt csákónak keresztelve el turbán helyett. E minta után készült föveg a porosz huszárezredeknél még most is divik, mert valamint a francia, aki süveget hord, úgy a porosz huszárság szeme kevésbé el van kényeztetve, mint a mi eredeti huszárságunk szeme, amely szemellenzővel ellátott, teljesen incorrect s nehézkes, csak a francia háborút követő hosszas béke alatt összetákolt, minden jelleget nélkülöző csákóinkra szorult.

Az 1861. évi országgyűlés eloszlatása után, pártunk egy végértekezlet alkalmával mintegy leszámolt, mérlegelvén a lefolyt rövidre szabott alkotmányos korszak alatt követett eljárását, annak netalán beállható következményét, jó vagy rossz esélyeit. Naplómban e leszámolást illetőleg a következő megjegyzés foglaltatik:

„A Forgách-féle leirat rövidre összevont tartalma ím ez: az 1848-i törvények semmisek; csakis a reál unio eszméje és a Reichsrathba való választás alapján eszközölhető kiegyezés, a nemzetiségek kielégítendők; az adó végrehajtás nélkül megfizetendő; s ha

mindez megtörténik, akkor Ő Felsége meg fogja magát koronáztatni. Azt meg nem gondolták a német bácsik, akik Forgáchot beszéltetik, kényök-kedvök szerint, hogy ha a felebb felemlítettek mind teljesedésbe mennek, akkor Ő Felsége megkoronáztatásának szükségessége már többé nem foroghat fenn. Az országgyűlés e követeléseket mind visszautasítván, igen helyesen járt el, mert nem ijesztethet magára, mikor hazánk jövőjéről van szó, az ilyen Jellasics-, Stratimirovics- [...] féle kiáltványokra emlékeztető tirádák által. A situatio, így, amint most kifejlett, tiszta, s éppen ezért nyugodtan nézhetünk a jövő elé. Ha kenyértörésre kerül a dolog, meglátjuk, mint jár el a most egy kalap alá terelt magyar nemzet: ha enged, el van veszve, ha túloz, hajótörést fog szenvedni minden éretlen s meggondolatlan mozgalom; ha nyugodtan tűr s a protestánsok példáját követve megmarad szigorúan bár, de körültekintéssel a törvényes alapon, kell hogy előbb-utóbb boldoguljon."

Hogy a helyzet jól átgondolt s átérzett öntudatával bírtunk, mikoron e szavak papírra lettek rakva, azt leginkább a közel jövő bizonyította.

Aszód, 1861. október 2

„Szeptember 14-én Fóton valék, a célból, hogy a két feliratunknak Payne által történt angol nyelvre való fordítását revideáljam. Felette fáradságos munka volt ez, de szívesen teljesítém, mert az így lefordított feliratainkat az angol parlament minden egyes tagjainak kézbesítettük igen csinos, ízléses s könnyen olvasható kiadásban."

„Forgách nem tréfál. Ugyanis szeptember 29-én, mint a megyei ülést megelőző napon délután Pesten a megyeházánál értekezlet megtartása céljából gyülekezénk egybe, de mire odaérénk, a katonaság elfoglalta a megyeházát. Ennek következtében a tisztviselőség in corpore* benyújtotta lemondását a főispán kezei közé.

* testületileg

A nép egész délután fel s alá hullámzott a Granátos utcában a megyeháza előtt, s csak a rohamlépésben érkező egyes őrjáratok elől oszladozott."

„Szeptember 30-án a megyeháza még mindig el vala foglalva a katonaság által: mindamellett nehány bizottmányi tagnak sikerült a folyosóra följuthatni gyűléstartás kedvéért. Miután Nyáry Pál ezeknek megmagyarázta volna, hogy gyűlést tartani nem lehetséges, a fokonként felszaporodott tömeg a Szózatot énekelve vonult a főispán laka elé, ahol Jókai Mór mondott nehány megható búcsúszót, mire gróf Károlyi István válaszolván, a tömeg által vállára vétetvén, megéljeneztetett. Ezután a főispán felment ős Buda várába, hogy az ott székelő magyar kényuraknak átadja a saját és a tisztikar lemondását. A csodálatos az, hogy Károlyi László a helytartó tanács nevében sajnálkozását fejezte ki a történtek felett, azt állítván, hogy a katonaság közbelépése – amely pedig már két napon át tartott – tudtokon kívül történt. Azt el kell ismerni, hogy a helytartó tanács tagjai jó idegzettel látvák el."

„Ilyeténképpen lett vége Pest vármegyének."

Aszód, 1861. december 12

Az 1861. év november havában titkos úton intést kaptak a határozati párt vezérférfiai, nem volnának-e hajlandók egy Bécsben „sub rosa" tartandó tanácskozmányban, illetőleg eszmecserében küldötteik által részt venni. Ezen összejövetelnek célja: megkísérleni lehetőségét annak, hogy a bécsi, akkor irányadó körök s a határozati párt között egy közeledés hozassék létre, amely a felirati párt kissé merev és doctrinär állásával szemben, a határozati párt kevésbé a törvények betűjéhez, mint inkább azok szelleméhez s a valódi eredményhez ragaszkodó befolyására támaszkodva, egy mindkét félre nézve hasznos és kívánatos kiegyezésnek szolgálhatna alapjául.

Egy szóval a német bácsik egy mézesmadzag segélyével akarták

„divide et impera"* hazánkban gyakori esetekben előnnyel felhasznált módozatát felmelegíteni. Azt tudták, hogy a többség tulajdonképpen a mi pártunkon van, s azt éppen oly jól érezték ők, mint mi, hogy ha e kísérletbe meggondolatlanul „belémászunk", a vetett hínár csak nekiek használhatna, bennünket pedig népszerűségünktől, s így tehát eddig bírlalt erőnktől könnyen megfoszthat.

Az első benyomás, melyet ezen üzenet reánk gyakorolt, azon elhatározásban culminált: mereven s feltétlenül visszautasítani minden egyezkedési kísérletet.

Utóbb közülünk azok, akik a többség e correctnek mondható, de éppen nem diplomatikus felfogásával egyet nem értettek, a következő egyhangúlag elfogadott végmegállapodást hoztuk létre:

1. Vezérférfiainkkal az ügy sikamlós volta miatt sem maga a javaslat, sem a mi megállapodásunk nem leszen közlendő.

2. Mi a kebelünkből felkért küldöttek képében részt fogunk ugyan venni e conventiculumban, de tisztán csak mint magánegyének, de nem mint a határozati párt tagjai vagy megbízottjai.

E réven vezérférfiaink függetlensége s állása, nem különben pártunk is, minden, bármi úton keletkezhető gyanúsítástól vagy compromissiótól meg lettek óva, s mi csakis egyénileg s így tehát a magunk szakállára, megnyugtatására s felelősségére mentünk belé a nekünk tett javaslatba.

A kiküldöttek között voltam én is. Bécsbe érvén 1861. december 8-án, megkaptuk egy cédulára megjelölve azon helyiséget, amelyben este egy bizonyos előre meghatározott órában meg kellend jelennünk. A helyiség, amelyben gyülekezénk, amennyire én a környezet s épületek után meg tudtam ítélni, egy nagyobbszerű gyártelep irodája volt. A német bácsik már ott valának, s így tehát a körülbelől nyolc résztvevőre felszaporodott értekezlet „in medias res"** ment belé azonnal, az eszmecsere a németek által kez-

* „ossz meg és uralkodj"

** „a dolgok közepébe" (Horatius)

detvén meg. Sem mi nem ismertük névleg őket, sem ők rólunk nem tudták, hogy tulajdonképpen kik vagyunk; a nemzeti viseletet ez alkalommal levetettük s a régi cosmopolitikus polgári öltözékünkbe bújtunk.

A tárgy, mely körül az eszmecsere forgott, ez vala: a magyarok végtére lássák be s győződjenek meg arról, hogy az 1848-i alkotmányunk „null und nichtig"* – amiből az következik, hogy elnézve ezen alaptól, az opportunitást fogadva el kiindulási pontul, maradjunk jóba olyas valamivel, aminek végrehajtása a mindkét fél általi elfogadásra támaszkodva valószínűséggel s a lehetőség esélyével birand.

Én részemről e tisztán akademikus discussióba nem vegyültem s szót sem szóltam, mert a kiindulási alapot máris olyannak tartám, mely részünkre mást, mint a „salvavi animan meam"** megnyugvását alig eredményezheti.

Hallgattam is mindaddig, amíg valami tudorféle pápaszemes politikus ezeket nem mondja:

Gondolják meg s vegyék fontolóra a magyarok azon tagadhatatlan tényt, hogy az 1848-i alkotmányuk már az oknál fogva is semmis, mert amaz uralkodó, aki azt szentesítette, „unzurechnungsfähig"*** volt.

E szavak hallatára felugrottam ülőhelyemről s a következőket mondám: Tekintettel arra, hogy az ország itt egybegyűlt s velünk eszmecserét folytató bizalmi férfiak dynastia-, alkotmány- s monarchiaellenes alapeszmékből indulnak ki, kötelességemnek tartom az így soha célhoz bizonyára nem vezető értekezlet bevégzését s feloszlatását indítványozni. Soha magyar államférfi – így folytatám – tartozott légyen az ellenzék vagy forradalmi árnyalatok bármelyikéhez is, nem bátorkodott a Habsburg-Lotharingiai dynastiával szemben arra hivatkozni, hogy Magyarország azon

* „semmis"

** [Elmondtam] s „megmentettem a lelkemet" – a római szónokok zárszavai

*** „beszámíthatatlan"

királya, aki neje, egy osztrák főhercegnő befolyásának engedve tette lehetővé azt, hogy utódjául I. Ferdinánd fogadtassék el Magyarország jövendőbeli királyául – gyermekkirálynak címeztetett, mert testileg s szellemileg fejletlen s tökéletlen vala.

Így végződött be azon conventiculum, melyben hogy részt vevénk, nagyon szerettem, mert újból bebizonyosodott az, hogy álláspontunk helyes s hogy tágítanunk nem szabad.

Ezen titkos, Bécsbe tett kirándulásunkból hazaérve, azonnal felkészültem, hogy újból búcsút mondjak otthonomnak.

Titkos kirándulásnak azért mondom, mert Aszódon a hozzám tartozandókkal sem közlém soha ilyszerű terveimet, eltűnvén s visszaérkezvén, anélkül hogy akár valaki tudta, vagy akár meg is kérdezte volna, merre jártam, vagy mit művelék?

Sógornőm volt az egyedüli, akivel, ha kissé kényesebb természetű küldetésre indulék, utam irányát s végcélját közlém a végből, hogy ha balsors érne utol, tudja mihez tartani magát magánügyeim eligazítását illetőleg. Ugyancsak sógornőmnél valánk letéteményezve naplóm s egynémely leveleim.

Aszódról egyenest Pest érintése nélkül a lehető legrövidebb úton Bruxelles-be indultam a célból, hogy külhonban tartózkodó elvbarátainkkal érintkezésbe téve magam, nyílt s őszinte jelentést tegyek az 1861. évi országgyűlésről s az azontúl képződött hangulatról, bécsi utunkról meg nem emlékezendő, mert az emigratió az ilyszerű kényszerhelyzeteket megítélni odakünn nem képes.

Ezt tapasztalhatni bőven nyílt alkalmam, megbeszélvén a száműzetésben élőkkel az 1861-i eseményeket: bármi részletességgel valának is értesítve az itthon a hazában létező viszonyokról és felfogásról, mégis alig egy-kettő közülök tudta higgadtan megítélni azon helyzetet, amellyel benn az országban akarva, nem akarva le kell számolnunk – ha ugyan cselekedni s nem tétlenségben tespedni akarunk.

Tapasztalva ezt s érezve azon felelősséget, mely ezáltal háramlik reám, hogy én leendek kénytelen otthon tolmácsolni e különféle

vélemény-nyilvánulásokat, a főbb egyéniségektől, elkerülendő minden feltűnőbb érintkezést, írásban kértem ki a lefolyt eseményekre vonatkozó nézeteiket. E leveleket egymás után letisztáztam s az eredetieket künn hagyva, magammal vittem s az úton levén elég időm a vagonban, könyv nélkül bemagoltam. A határhoz érve a másolatokat eltépve s a levegőnek eresztve, élő könyv gyanánt léptem barátaim körébe.

E hasonlítva rövid utam alatt általában véve sokat végeztem s e közben még többet tapasztaltam, ami nekem utóbb iránytűül szolgált.

Párisban fordulván meg, alkalmam nyílt meggyőződhetni arról, III. Napóleon császár környezete, s így tehát valószínűleg ő maga is, mi fonákul vannak értesítve a hazánkban létező viszonyokról s mi felületesen ítélnek ennek következtében mindarról, ami Magyarországon előadja magát s ott el- vagy el nem érhető. Különösen lehangolólag hatott reám annak megfigyelése, hogy a pénzt tekintik tulajdonképpen azon egyedüli indító oknak s rugónak, melynek segélyével bármit kivinni lehessen. Mikor e rólunk nyilvánuló véleménnyel a magam és elvtársaim kristálytiszta hazafiságát s gyermekded önzetlenségét egybehasonlítám, elszomorodva kiálték fel: türelem, ne hagyj el azon rövid időre legalább, míg végképpen leszámolva megszakítani leendek képes e jellememmel össze nem egyeztethető tevékenységemet.

Pedig még néhány évig tartott, míg elérhetém e forró vágyam teljesedését.

Mindezzel mi ellenkező s kellemes ellentétet képező felfogás vala észlelhető az olasz intézőkörökben! Méltányosság, higgadt megfontoltság, hazafias érdeklődés és ennek következtében kitartás és előre való látás nyilvánult tetteikben, nézeteikben és ebből kifolyólag reményeikben és követeléseikben.

Lépten-nyomon tapasztalható vala azon jótékony változás, melyet Machiavelli hazájában Cavour politikája hozott létre.

1862. évi január 10-én ismét bevonultam ősi fészkünkbe, hogy ott január 12-én sógornőm születésnapját szokott díszes modorban, vidéki barátaink körében megüljük.

Az 1860. és 1861. évi mozgalmas, érdekfeszítő s sok tekintetben bizonyos ideges éberséget előidézett korszakot, az országgyűlés bezárása s a megyék szétoszlatása után egy általános, ha lehetséges ugyan e kifejezéssel élnem, politikai marasmus követé. Olyanok valánk, mint az ópiumevő, aki e delejes mámorban ringató s a képzelődések országában szerteszét barangoló varázsképletek világából felébredvén, lehangolt, mert túlfeszített idegzete révén a tehetlen önkívüliség állapotára van kárhoztatva.

Nem tud számot adni arról, amit tesz, de mégis ködös mámorba burkolt öntudatával bír annak, hogy nem ura tetteinek, mert kiveszett lényéből az akaraterő.

Ezen állapot, őszintén bevallva az igazat, nem minden veszély nélkül való volt hazánk közügyeire, illetőleg közszellemére nézve, aminek világos öntudatával bírtunk mi, némileg irányadók, ezt bizonyítják legalább számtalan akkoron papírra rakott naplójegyzeteim.

Ha ekkortájt a bécsi intéző körök felhagynak ama szerencsétlen, a „sub rosa" fejezetben körülírt eszmékkel, és őszinte, okos, saját érdekeiket a mienkkel egybekapcsoló irányt tűznek ki s követnek, hónapok alatt teljesedés elé érlelik azt, amit így, évek múltán s csak nagy megaláztatás és szomorú csalódások árán voltak képesek elérni.

Hogy e marasmus körülbelül általános vala az egész országban, nem mondható valami feltűnő jelenségnek arra nézve, aki közelből volt képes megítélni s megfigyelni a hazánkban létezett akkor uralgó általános viszonyokat.

Az abstinentia politikája, amely 1861. augusztus haván túl beállott s részünkről jelszó gyanánt ki lett adva, számtalan embert érzékenyen sújtott. Hisz a már akkor kimúló félben levő középosztály zöme, mindazok, akik mint országgyűlési képviselők vagy megyei tisztviselők egy szebb jövőt láttak felcsillanni az évekig tartott kétségbeejtő megsemmisülés után, most megfosztva remé-

nyeiktől, egy csapással a végbukásra lettek kárhoztatva. S csodálhatni-e, ha e fényesen felcsillogott légváraiktól megfosztottak közül sokan egy, titkon bár, de létökön mégis folyton rágódó elégedetlenségnek estek áldozatául.

A catói jellem vajmi ritka; s hogy e fajtából mennél többel rendelkezhessünk, a gyengéket támogatni szükséges, az ingadozók iránt elnézéssel kell lennünk, s a hiúkat tömjénezni tanácsos, a túl rendén erélyeseket pedig le kell tudnunk erővel verni, ha a kívánatosnál nagyobb hangot találnak adni. [...]

Pártunknak azon tagjai, akik nemcsak politikailag, de társadalmilag is együttéltek, ez idő tájt egészen falura vonultunk vissza, s csakis, ha bizonyos közügyek tartották kívánatosnak, rándultunk be s gyülekezénk Pestre. Annál szorgalmatosabban s gyakrabban jövénk össze születés- és névnapok alkalmával, amikor azután nagy kelete volt a „magyar nótának", mert hisz igaz marad az mindig, hogy „sírva vigad a magyar". Akkoriban a viszonyok mindenképpen kedveztek e sírva vigadásnak, úgyannyira, hogy a cigány elmaradhatatlan tartozékává vált minden falusi összejövetelnek. Ennek is megvolt a maga jó oldala, mert az évekig tartott visszavonultságunk közben a magyar nóta kedvessége tartotta fenn bennünk azon fennköltebb kedélyhangulatot, mely mulatni és pedig keservesen is tud mulatni, anélkül, hogy a kártyajáték vagy iszákosság felé legyen kénytelen fordulni.

Ekkortájt kaptuk fel Berkes Lajost, a később híressé vált s még Londonban a walesi hercegnél s Párisban a kiállításnál is járt s feltűnt cigányprímást.

Pest vármegye cserháti vidékén járt mint kisfiú hegedülni; utóbb Ármin testvéröcsém által telepíttetett le bandájával együtt Aszódon, ahol csinos telepítvénnyel bírtak s dolguk eléggé jól folyt. Nem csoda, hisz szegény öcsém jobban kezelte az ő vagyonukat, mint a saját magáét. [...]

Kedélyhangulatom akkoron kívánatossá tette reám nézve azt, hogy elnézve ez itt jelzett mulatozási gyülekezetektől sokat lehessek otthon.

Az 1860 és 1861-i események tagadhatatlanul bő anyagot nyújtottak arra nézve, hogy a magyar nemesség hamvaiból ismét életre gerjedjen, mert végtére is meggyőződtünk arról, hogy hatalmas s állandó támasza a magyar nemzetiségnek, eltekintve a néptől, csakis a magyar nemességben és katolikus főpapságban rejlik. Ezen érdeklődés különösen az 1859 és 1860-i események közben mindinkább kifejlett és fokozódott.

Ekkor készült Nagy Iván „Magyarország családai" című munkája – amelynek saját családunkra vonatkozó anyagát én is kötelességemnek tartottam, amennyire szerény munkásságomtól telt, bővíthetni s gazdagíthatni, ami reám nézve annyival élvezetesebb foglalkozást nyújtott, mert családunk történetében és élményeiben tagadhatatlanul sok a változékonyság, ami teljesen megfelelt a regényességet és kalandszerűséget kedvelő hajlamaimnak.

Ezen, inkább kutatási mint irodalmi tevékenységem mellett nagy gyönyörrel dolgoztam azon regényemen, melyben búcsút mondva az egy pillanatra felcsillámlott szerelmi álmaimnak, az azt követő lecsillapodás-, helyesebben mondva, csalódásnak adtam kifejezést. Meg tudtam vigasztalódni, mert regényíró csalódások nélkül nem élhet meg. [...]

NEHÉZ IDŐK

A naplóíró sokban, úgyszólván mindenben különbözik a történésztől: amíg ugyanis ez a világ folyását festi s tárja elénk, függetlenül azon befolyástól, melyet ezen események saját kedélyhangulatára gyakoroltak, addig a naplóíró nem is vesz fel jegyzetei közé csakis oly eseményeket, melyek különlegesen valamely

megdöbbentő, jótékony vagy kellemetlen benyomással valának lelkületére.

A végzet úgy látszik nem engedte, hogy azon nyomott s idegzetes érzelem-irány, mely az 1861-i események lezajlása után rajtam erőt vett s melyet a „Magyar nóta" című fejezetben körülírtam, megnyugvásnak vagy megadásnak engedjen helyt. Egymást érték a kellemetlen s visszás események, melyek habár életirányomra döntő befolyással nem is lehettek, de minduntalan inkább élesztették, mintsem csillapították bensőm forrongását.

Bármennyire tisztában voltam is magammal az iránt, hogy politikai tekintetben kötelességemet teljesítettem, bármennyire nyugodtnak is mondanám s tartám magam a még teljesítendőkre nézve, de eltagadni mégsem lehetett azt, ha őszinték akarunk lenni, hogy e pillanatnyira felcsillogó reménysugár után mindannyiunkat nagy csalódás ért a politikai és közpályán, reám nézve annyival lesújtóbb, mert fiatal hévvel s magán körülményeim révén is feltüzelve, egész őszinte odaadással csüngöttem közéletünk újraébredésének eszméjén. Csalódás a politika terén, csalódás a kedély s szív világában, e kettő után vajmi kevés marad fenn, ami vigaszt nyújthatna. S másrészről mi kevés kell ahhoz, hogy e titkon rágódó bú s bánat, a nehéz idők jellegét véve fel, lesújtólag hasson ránk még akkor is, ha e levertséget minden csak bennünk meglevő erkölcsi erő igénybevétele mellett is, palástolni s elrejteni ügyekszünk.

Ha ily kedélyhangulatban otthonunk megmentve marad a kellemetlen s visszás benyomásoktól, máris nagy nyereségnek mondható. Saját egyéni érzeményeim legalább bármi felháborító külbefolyásoknak valának is kitéve, mindannyiszor, mint vihar után beálló szélcsend alkalmával, úgy csillapodtak le, ha kellemes otthonomba visszatérve magamban s magammal élhettem egy ideig.

Ez előnytől, mégpedig megbecsülhetetlen nagy előnytől is meg valék ez idő tájt fosztva, mert sógornőmet, akit annyira szerettem

s becsültem, mint senkit e világon, szenvedni láttam s érzém, mint anyát s nőt egyaránt.

Elérkezett ugyanis ősi fészkünkben is azon pillanatok egyike, midőn a csendes házi boldogság és frigy bomlásnak indul. Oly okoknál fogva állott be pedig e vigaszteljes esély, amelyek elhárítását sem mint fivér, sem mint sógor s így tehát sem jognál, sem meggyőződésnél fogva eszközölnöm nem lehetett. Ármin öcsém idősebb két fiát illetőleg a hagyományos s igen okos szokáshoz képest, azok a szülei házból való eltávolítása lett elhatározva, oly célból, hogy nyilvános iskolákat járva, tanulják megismerni az életet s az emberekkel való bánásmódot.

Ezen felette okos s célszerű elhatározása fivéremnek, igen sok bút s bánatot okozott az anyának, aki nem bírván leánygyermekekkel, a már serdülőfélben levő két idősebb s általa imádásig szeretett gyermekétől megfosztva s így tehát igaztalanul sújtva találta magát.

Emmi sógornőm sokkal okosabb asszony volt, semhogy át ne látta volna, hogy ez őt érzékenyen érintő csapást, éppen gyermekei jövőjét tekintve elkerülni nem volna semmi szín alatt lehetséges. De dacára az ész éberségének, a szív s a kedély mégis kikövetelte a maga részét, annyira, hogy az előtte álló gyermekeitől való elválás a különben kedélyes s vígkedélyű nőt búskomorrá s lehangolttá tevé.

Ez időtől fogva azon kedélyes s benső közlékenység, mely eddigelé sógornőm s közöttem létezett, tünedezni kezdett: hogy is lehet azt feltenni egy szerető anyától, hogy a más ember bajával foglalkozzék, amikor őt magát nyomják egy harmadikra nézve alig átérezhető s felfogható terhes gondok.

Nemcsak otthonomat, de amaz általunk annyira szeretett szülőföldünket, Aszódot is egymás után érték olyszerű csapások, melyek jobbátétele sok gondba, kellemetlenségbe s temérdek áldozatba került – míg feledni az ehhez hasonló jeleneteket alig vagyunk képesek.

Az 1862. év tavasza száraz, szeles volt, egyik vihar a másikat érte, anélkül, hogy a hazánkban annyira kívánatos tavaszi csendes esők képesek lettek volna lecsillapítani a természet e háborgását. Az ily időjárás falun mindig szomorú következményekkel jár, hisz falusi magányunkban csak addig érezhetjük magunkat jól, míg a földet művelő népnek dolga jól folyik.

Ez évben Gyula napját gróf Szapáry Gyula barátunknál töltöttük. Mikor április 13-án eloszlottunk, s Taksonyból a Tiszán át a Mátra aljának tartottunk, oly szélvész dühöngött, hogy alig valánk képesek a Tisza folyón az ott járó-kelő komppal áthatolni. Órákig kelle bajlódnunk, míg végre a haboktól átázott s átfázott állapotban kocsijainkkal a túlpartot elértük.

Félelmes érzés fogja el ilyenkor az embert s mindenki csak arra gondol, hogy mi foghatna történni, ha ily vihar közben egy-egy virágzó majorságban vagy községben tűz találna kiütni.

És csakugyan mire estefelé a nagy szélvésszel való küzdelembe belé fáradva Aszódot megközelítém, lehangoló kép tárult szemeim elé: füstölgő romok között áthaladva levén csak képes „ősi fészkünket" megközelíteni, mert a fél község a lángoknak esvén martalékul, porrá égett.

Amit évek óta örömmel látánk haladni, javulni, vagyonosodni, egy óra lefolyása után nem létezett többé. Újból kelle megkezdeni a már bevégzettnek vélt munkát, mégpedig kettőzött eréllyel s áldozattal, ha a régiek jelmondatát, „bis dat qui cito dat",* igaz s valódi értelme szerint be akartuk váltani.

Valamint Ármin öcsém, úgy Emmi sógornőm is ily vészteljes pillanatok s események közben tettleg tudták bebizonyítani azt, mi nemesen fogják fel s értelmezik azon állást, melyet polgártársaival szemben a hajdani földesúrnak el kellett foglalnia, különösen az akkortájt uralgó, valamint társadalmi, úgy politikai események alkotta viszonyok között.

* „kétszer ad, aki rögtön ad"

Alig ocsúdott fel a lakosság e tűzvész okozta ijedelemből; alig takaríttattak el a romok s lett a leégett városrész némileg szabályozva; alig haladának befejezésük felé az újabb modor szerint jobb anyagból készült házak s váltotta fel a búskomorságot némi reményteljes hangulat, midőn új vészterhes csapás érte kis városunk lakóit.

Augusztus hava 9-én délután Lajos bátyám ügyvédének, Royko Lajosnak háza kigyulladván, s az ősrégi, bolthajtású építmény fölé rakott zsúptető egy pillanat alatt úgyszólván lángtengerré változott át. Mire odaérénk a szomszéd házakat megvédendők – a család értékesebb holmijai meg valának már mentve.

A gondos háziasszonyok nyughatatlansága által mintegy felizgultan Royko édesanyja – egy nyolcvanéves aggnő –, visszaindult az égő házba, némely, ott feledett emlékek megmentésére.

A család hosszas vitatkozás után csak azon feltétel alatt egyezett belé az öregasszony e veszélyes szándékába, ha leánya s unokája kíséretét elfogadja. S csakugyan hárman visszaindultak s a bolthajtásos kapun át a szobákba hatoltak. Szorongó kebellel vártuk visszatérésüket, mert a zsúptető mindinkább inogni kezde, közel bekövetkezendő lezuhanását jelezvén. Végre megjelent füstfelhőbe burkoltan a három alak a tágas kapu alatt, megmentésük bizonyosnak volt immár mondható: alig tesznek egymásba fogódzva egy lépést előre, alig érik el a kapu küszöbét, s a villámgyorsasággal lezuhanó parázsos szalmatömeg fejökre hullván, mindhármukat megszenesedett múmiákhoz hasonló állapotra juttatja: az anyát, annak leányát és unokáját.

Soha míg élek, ez előttem lefolyó jelenetet feledni nem fogom: láttam akárhányszor, amint egy ágyúgolyó két katonát egy csapásra sújtott agyon; láttam magam mellett jobbra s balra kit fej, kit kar vagy láb nélkül áldozatul esni, de borszasztóbb képét e három tagból álló család egy pillanat alatti megszenesedésénél – nem szemléltem soha.

[...]

Ama felebb jelzett, nyomott politikai hangulatnak azon üdvös következése lett, hogy komolyan – komolyabban, mint bármikor – kezdének gondolkodni hazánkfiai a magyar föld megmentéséről. Éreztük azt mindannyian, hogy egy nemzetiségünk ellen vívott, éspedig egyenlőtlen fegyverekkel vívott harc alkalmával, a magyarság legfontosabb képviselőjén, a földet birtoklókon első kötelességünkké vált segíteni, a földbirtok fogalma ugyanazos levén a magyar nemzetiség fogalmával.

Miután a szellemi tényezők felől a Magyar Tudományos Akadémia s a Nemzeti Színház érdekében tett országos s szép siker koronázta gyűlések révén némileg gondoskodva lett, a „segíts magadon s az úristen is megsegít" jelige értelmében továbbhaladva, a magyar földhitel intézet eszméje lett megragadva mint conditio sine qua non-ja, a birtokos osztály felsegélésének s fenntarthatásának.

Mint annyi üdvös eszme, úgy ez is gróf Károlyi György által karoltatott fel, melegen s valódi nagyúri hazafias érdeklődéssel. Az ő Egyetem utcai palotájában tartattak meg egy földhitelintézet alapítására vonatkozó előértekezletek s lettek megvitatva mindazon előzetes, az eszmével egybekötött körülmények s annak megvalósítása elé tornyosuló akadályok.

Naplójegyzeteim tanúsága szerint 1862. év november hava 19. 20. 21. és 22. napjaiban a célból időzénk sokan Pesten, hogy e fontos kérdést lehetőleg gyorsan érleljük meg.

Nem veszem tagadásba, hogy e tisztán anyagi kérdés megoldásának siettetése nem egészen önzetlen indokokból indult ki, amennyiben ebben is, mint sok másban, a politika szerepelt mint egyik főtényező. Attól tarthattunk ugyanis joggal, hogy a kormányon, helyesebben mondva a hatalmon levő férfiak megelőznek bennünket s saját népszerűségök s befolyásuk meggyökeresítése szempontjából aknázzák ki ezen kérdést, melynek általunk történendő megvalósításához nagy reményeket kötöttünk. Mindhiába, a sarlang mindinkább lejárta magát, s közelebb s ismét közelebb hozott bennünket a realitáshoz. Sem a kutyabőr, sem a Szózat-éneklés,

sem nagy szavakkal tűzdelő beszédekkel valódi tényleges haladást s maradandó eredményt többé elérni nem lehetett, ezt belátták már most azok is, akik néhány évvel ezelőtt elégségesnek tartották azt, ha felöltjük a magyar köntöst s megtagadjuk az adófizetést.

Ezen értekezletek zsenge s szerény kezdetét képezték egy nagy műnek, milyenről nekünk, akik félve s bizalmatlanul fogtunk ez ügy kezdeményezéséhez, fogalmunk is alig lehetett.

A Magyar Földhitelintézet ugyanis 1862-ben alakulván meg végleg s kezdvén meg működését, a bekövetkezett huszonöt év alatt annyira fejlődött, hogy jelenleg a világ egyik legtekintélyesebb intézetévé válván, 91 273 880 forint ára záloglevelei vannak forgalomban. [...]

Magyarország újabb kereskedelmi, közlekedési s üzleti lendülete, a Magyar Földhitelintézet kivételével még három kiválólag jól sikerült s feltűnő eredménnyel járó vállalatot tud felmutatni.

Ezek közé sorolom mindenekelőtt az Első Hazai Takarékpénztárt, mely egy hatvan forintos részvényekből összehozott csekély tőkével kezdvén meg működését, körültekintő, a körülményeket s viszonyokat számbavevő kezelés mellett odafejlődött, hogy betétei jelenleg milliókra rúgnak, részvényei pedig 60 forinttól 7500 forintra emelkedtek fel fokonkint, hozván most az eredetileg 60 forintos részvény 400 forintnyi osztalékot.

Ehhez hasonló eredményt alig fog tudni felmutatni Európában más pénzintézet.

A jól sikerült s kezelt vállalatok sorába kell helyeznünk az Első Magyar Általános Biztosító Társulatot is, amely huszonöt évi fennállása óta szinte azon magaslatra tudta vinni ügyeit, hogy jelenleg a 300 forint befizetéssel ellátott 1000 forintos részvény körülbelül 3000 forint árfolyammal bír, ami, tekintve a biztosító intézetek jelenleg nem éppen nagyon rózsás színben ragyogó esélyeit, rendkívüli fényes eredménynek mondható.

Az itt említettekhez méltán oda sorolhatjuk a Magyar Királyi Államvasutakat is.

A Magyar Királyi Államvasutak első alapját a „Magyar északi vasút" néven létezett Pesttől Salgótarjánig s innen a József tárnákig terjedő 125 kilométer hosszúságú vonal képezte.

Ezen vonal építése 1864-ben kezdetett meg, a „Pest–Losonc–zólyomi vasút és Szent István Kőszénbánya-társulat" néven 1863-ban alakult társulat által.

Ezen társulat 1865-ben csődöt mondott; 1866-ban a csőd a kormány befolyása révén be lett szüntetve. 1868. évi június hó 30-án kelt szerződés alapján pedig 7 500 000 forintért átment a magyar állam birtokába.

E szerény kezdet 19 év leforgása alatt oda fejlődött, hogy jelenleg:

Az állam tulajdonát képező vasúti vonalak összes hossza	4322 km
Az üzletbe átvett vicinális vasutak és iparvágányok hossza	918 km
Az államvasutak kezelése alatt álló vonalak hossza tehát	5240 km

Joggal állíthatom tehát, hogy az itt felemlített vállalatok hazánkat európai színvonalra emelni segítették, s ezáltal nemcsak az érdekelt feleknek, hanem az országnak is nagy hasznot biztosítottak.

Hála ezért azon férfiaknak, akik saját érdeköket nem tévesztve szem elől, hazánk haladásának zászlóját fennen lobogtatva, egy szebb jövő felé fejlesztették az önzsírjában fulladozó Magyarországot.

E tulajdonképpen nem egészen idetartozó tárgy körül azért időztem egy kevéssé, hogy nehány pregnans, a gyakorlati életből merített s így tehát el nem tagadható eredmény képében bemutassam azon roppant nagy s örvendetes, de sokak által még most is tagadásba vett haladást, melynek láttára minden igaz hazafi szíve melegen feldobog.

Az egyes fejezetek címét mindannyiszor olyan szellemhez és kedélyhangulathoz idomítva választom, amely akkor tett naplójegyzeteimet átlengi. Az 1863. év tavaszán indult meg hazánkra nézve egy oly időszak, amelyről, valamint magára az összes nemzetre, úgy az egyesekre nézve is, méltán elmondhatta az ember: ezek a megpróbáltatás évei.

Ami csak visszás, veszélyes és lehangoló érhet egy országot s annak képében az egyes polgárokat, mindazt szegény hazánknak át kelle élnie az 1863-tól 1866 végéig terjedő évek alatt. Mintha a végzet úgy akarta volna irányozni sorsunkat, hogy minden egyes, jövendőben elérendő sikert mindennemű erkölcsi és anyagi áldozatok árán legyünk csak képesek megvásárolni, olyszerű rohamosan tornyosuló áramlat indult meg ellenünkben.

Ugyancsak jó fából kellett faragva lennie annak, aki e visszás esélyek közepette s azok ellen harcolva, a jövőbe vetett hitét el nem veszté. Én legalább önmagamról őszintén bevallom, hogy kedélyem rugonyossága, melyre pedig sokat tartottam, nem egy esetben szinte már alászállt, bizonyos fatalisztikus kishitűségnek engedvén helyet.

Reánk, mint politikai meggyőződéssel bírókra s bizonyos eszméket képviselőkre nézve kétszeresen visszásak s szeszélyesek voltak e körülmények, mert tudtuk s éreztük, hogy elleneink keserű mosollyal mutatnak a rossznak cégére gyanánt reánk, mint akik okozói valánk annak, hogy készületlenül s minden alapot nélkülözve kelle a balsorssal szembe szállanunk. Gyakran hallottuk ezt az ellenféltől felhozni, s védekezni alig valánk képesek mással, mint azon teljesen igaz s mindig meg is védhető tétellel, hogy mindazon nemzetek, melyek nem saját erélyök, de mások kegye nyomán jutottak jogaikhoz, illetve önállóságukhoz, e kegyelmi tény öntudatukat megsemmisítő következményeit rendesen csak újabb megpróbáltatások árán valának képesek jóvá tenni.

S mi ferde politikai viszonyok között léteztünk akkoron, azt leginkább bizonyítja egy csekély esemény, amely Pesten adta elő magát, midőn 1863 március 28-án Deák Ferencnek átnyújtottuk köszönetünk s tiszteletünk jeléül a számára emlék gyanánt készült Deák-albumot.

Az öreg úr – ez volt neve általában – ezen határtalan bizalmat s vonzalmat eláruló tény által meghatva egy valóban fényes, de egyszersmind élesen tartott beszédben mondott képviselő társainak köszönetet. E beszéd másnap reggelre öt pesti lapban megjelenvén, mind az öt lap a rendőrség által lefoglaltatván, elkoboztatott. Ez alatt a bécsi lapok egyike, a „Wanderer", egész nyugalommal szedette ki az igen jól sikerült s hű fordítást s azt harmadnap menten minden bántódástól adta is.

Az ily eljárásnak irányeszméjét vagy indokát minemű elvek képezhették – senki sem értette. Mást, mint haszon nélküli boszszantást alig valánk képesek ily minden következetességet s átgondoltságot nélkülöző zsarnoki tűszúrásokban észlelni. S mi lealázó az egy országra nézve, ha tapasztalja, hogy azok, akik mint a kormány hatalmát bírók lenyűgözni s uralni akarják, még csak a józan ész legprimitívebb követelményeinek sem képesek megfelelni.

Aszód, 1863. április 2-án

Dacára a politikai stagnationak, s dacára annak, hogy a mindenki által becsült s nagy népszerűségnek örvendő Langiewicz tábornok visszavonult, a lengyelek még folyvást csatáznak, s a diplomátia most éppoly tehetetlen, mint amikor ama hatalmas férfi állott az ügy élén. A diplomátia e réven magát járatja le, s nem csoda, ha hasznát a világ venni nem tudván, nem is becsüli.

Az 1863-i aszály már jókor tavaszkor mutatkozott a maga egész szörnyeteges valóságában: folytonos vihar, érzékeny hideg, napfény s hónapokig tartó szárazság.

Május 2-án és 3-án Csabán mulatván esperességi gyűlés kedveért,

részt vettem gazdasági egylet ugyanez alkalomra rendezett kiállításán és lóversenyén. Sohasem képzeltem, hogy lehetséges legyen ilyen por az Alföldön, mint amelyet akkor észleltem. A légkör át volt hatva portól s mint köd, úgy nehezedett az élő lényekre, s e kellemetlen állapot tűrhetetlenné vált június hava vége felé. Ez idő tájt gyakrabban járván az Alföldön, láttam például egyszer, amint Mezőtúr lakosságának gulyája, az éhségtől s a szomjúságtól gyötörve, bőgve szaladt vissza a városba, nem találván a közelgőn egyebet, bokáig érő pornál, fű nem létezett már akkor egy szál sem.

Voltak gazdák, akik házaikról leszedték a zsúptetőt, s azt szecskává aprítván, tartották fenn marháikat, a gazda e legnagyobb kincsét, nagy keservesen.

Az ember akkor nemigen tudta ellátni, mi leend a vége e kétségbeejtő állapotnak, mert nemcsak hogy 1863-ban nem volt aratás, de az 1864. évi jövendőbeli termés is kockára van téve, ha ez az állapot őszig tart vala.

Sohasem feledem el, mikor a folytonosan tartó szárazság által elkínozva Pestre kelle mennem, a Váci utcában K. J. volt honvéd-ezredes bajtársammal találkozám, aki fényesre kicsiszolt magyar csizmában, meggyszín nadrágban s sötétkék atillában sétált fel-alá, mint városi nem gyanítván, mi odakünn falun mi lehangoló viszonyok között élünk.

Az én bajtársam hosszú fokos, akkor divatos botját billegtetvén s kalapját hetykén félre csapva, így szól hozzám: – Meg kell vallani barátom, hogy gyönyörű idő van, az ember akár egész nap sétálhat.

Nem tudtam neki mit felelni – csak azt mondám:

– Gyere csak ki falura, megládd, mily szép idő van ott s mi kedvesen lehet most ott mulatni – a népkonyhák környékén.

E borzasztó állapot a mi vidékünkön, amely kiválólag volt sújtva, egészen augusztus végéig tartott, s úgyannyira kiszárított mindent, hogy mikor augusztus hava 20-án nehány kocsival átrándultunk Aszódról Cinkotára, ott Beniczky-Keglevich Stefánia

neve napját megülendők, kocsijaink kerekei az újonnan elkészült országút köves talajának dacára a kőporban mint homokban, több hüvelyknyire merültek el s szinte habot vertek a por-tengerben.

Cinkotán délután nyugat felől egy sűrű felhőcsoport szállt fel a láthatáron; kevéssel ezután szél nélküli égi háború keletkezett, melyet egy nehány óráig tartó eső követett.

E perctől kezdve az időjárás megváltozott; rendes őszi esők váltakozva meleg napokkal állottak be, s ha e szerencsés körülmény az embereken többé segíteni nem is bírt, a hamuvá égett legelőkön s tarlókon megeredvén a fű, legalább legelő dolgában megjavult a föld népének állapota, felkelhetőjét levén képes ez előnyösen beállott változás révén megmenteni.

Mikor a fentebb említett, Csabán élvezett poros mulatság után Pestre visszatértem, komoly értekezletre gyülekezénk egybe azok, akik a külföldön élő honfitársainkkal szorosabb összeköttetést tartánk fenn.

Ez értekezletek május 7-től 12-ig, s így tehát öt napig tartottak, egy fontos s életbe vágó elhatározásról levén szó, melyet a pártunkban támadt véleménykülönbség tett szükségessé.

Voltak ugyanis közöttünk, akik komolyan meggondolva az ügyek állását, azt követelték, hogy őszintén fontoljuk meg helyzetünket, amiből kifolyólag tisztába kellend jönnünk önmagunkkal, s nem szabad többé sem saját pártunkat, sem másokat hiú reményekkel ámítanunk. Az ámítás által az ügynek mindenesetre kárt okozunk, sok csalódást idézvén elő, amelyek ellenhatása kimaradhatatlanul be fogván következni – bizonyos veszedelem elé viszi a haza ügyét.

Voltak ismét mások, akik mint fiatalabbak talán vagy könnyebb vérűek, nem akarhattak ily scrupulosusok lenni, s nálunknál sokkal rózsásabb s vérmesebb színben látták a dolgok állását; s mindebből azon következtetést vonták le, hogy az egyszer megragadott

álláspontón meg kell maradnunk, ha csak bátortalanul a magunk által felkarolt ügyet feladni nem akarjuk.

Mindkét álláspontnak megvolt a maga erős oldala, s valának erős védelmezői is, s így nem csoda, hogy napokat vett igénybe az e tárgy feletti eszmecsere, amelyet egy vagy más irányban végmegállapodásra, hogy meg kell érlelnünk, midenki kívánta, óhajtotta s akarta.

A higgadtabb vérmérséklet győzött ez egyszer is, mint annyiszor már, s határozattá vált lemondani arról, aminek végrehajtására s betartására nem érezünk magunkban sem elegendő erélyt, sem elegendő eszközöket s ami a fődolog, sem elegendő rendelkezésre álló mögöttünk sorakozó erőt s tömeget.

S ismét, mint annyiszor életem folyamában, úgy most is, e hosszas s mondhatom sok tekintetben igen kellemetlen eszmecsere még kellemetlenebb kifolyása az lőn, hogy én bizattam meg e lemondás tolmácsolásával, Bukarest jelöltetvén ki nekem utam s teendőm céljául s helyéül.

Lehetetlen volt rögtön indulnom, mert adott szavamnál fogva a következő napok alatt egy baráti kötelességet kellett teljesítenem egy oly ügy körül, melyet senki sem gyanított, s melyről senki tudomással nem bírt.

Az itt következőkre nézve naplójegyzeteimet iktatom ide:

Aszód, 1863. május 27-én

„Békéscsabáról oly állapotban érkeztem vissza, amely a Zahara pusztáján áthatolt s a sámumtól megmenekült, a sivatag porától felismerhetetlenné vált zarándok külszínére emlékeztetett élénken: – leírhatatlan kínos ily viszonyok között az Alföldön való időzés, mert nincsen menekvés az aszály szörnye elől még a hajlékokban sem, ahol alig egy órával a háziasszony godos tisztogatása után a por annyira ellep mindent, mintha egy mozdony közelében ütöttünk volna tanyát.

Dacára kimerült s lehangolt voltomnak, pihenés nem vala nekem engedve, mert azonnal indulnom kelle Cinkotára – ahol akkoron Beniczky Ferenc Ödön bátyjánál lakott –, hogy szavamnak állva, a Feri barátunk közel bekövetkezendő esküvőjéhez még szükségeseket elrendezzem.

Befejezvén e teendőimet, rándultam Pestre, ahol másnap, 1863. május 19-én ment végbe a Kálvin téri református templomban Török püspök által Beniczky Ferencnek Bajza Lenke kisasszonnyal való egybekelése, aki első férjétől, Heckenast Gusztáv, a híres kiadó cég tulajdonosától elválván, a katolikus valláson levő Beniczkyhez való férjhez menetele révén, sok gondot s fejcsóválást okozott a katolikus papságnak.

E körülmény okozta azt is, hogy e házassági ügy egészen titokban rendeztetett el, mi által elértünk legalább annyit, hogy időnek előtte nem költetett fel az arra fel nem jogosítottak által a világ figyelme s maga az esemény nem hozatott szóba, amelyhez tulajdonképpen senkinek sem joga, sem gondja nem lehetett, csak az önmaguk felett szabadon rendelkező érdekelteknek.

Az esküvőnél senki sem volt jelen, csak Beniczky Ödön, mint Ferenc testvérbátyja, Kálmán szerzetes atya, mint a vőlegény hajdani nevelője s én, mint Deák Ferenc képviselője, aki akkortájt Pesten nem lehetett jelen."

Azontúl Beniczky Ferenc és neje Beniczky-Bajza Lenke Zsámbokon telepedtek le, ahová gyakran ellátogattam s a ház úrnőjével, mint írónővel, irodalmi tevékenységem egyes részleteit megbeszéltem. Egyik regényemet „Régen történt mindez" cím alatt őneki ajánlottam, előzetesen is közölvén vele egyes részleteit megbírálás és véleményadás kedvéért.

Az esküvő után azonnal kirándultunk Cinkotára, ahonnan – egy kedélyes nászebéd elköltése után – Vecsésre indultam még aznap estefelé, Bukarest felé vevén onnan utamat. Izgatott s lehangolt valék, amit a felebb említettek után természetesnek találék. [...]

Nagy előnynek mondható az, ha reánk visszás befolyást gyakorló ügyeket kellemes, okos s művelt emberekkel érintkezve intézhetünk el. E szerencse ért engem Bukarestben, midőn Türr tábornok, hazánkfiával kelle közlekednem a célból, hogy a reám bízottakban eljárjak. E jó esély következtében történt meg az rajtam Bukarestben, ami néha-néha az életben megédesíti a keserű labdacsot, amint mondani szokás – mert amitől legjobban tartottam, az leginkább sikerült s legkönnyebben volt mindkét fél megelégedésére elintézhető.

Akkor találkozám először életemben Türr tábornokkal egy külföldi hatalmasság consulatusában s akkor személyisége által reám gyakorolt előnyös benyomás ugyanaz maradt évek hosszú során át, melyek közben gyakran s mindig kellemesen érintkezünk.

E férfiban ritka két tulajdon egyesült, melyeket a francia „savoir faire"* és „savoir vivre"** kitételek által oly jellemzetesen tud kifejezni. „Sine ira et studio"*** tudta taglalni ritka éleslátással a fennforgó ügyet s értette el nemcsak az emigratio szellemét, de hazánkfiai jellemét is.

A Türr tábornokkal való érintkezés nyomán reám ragadt benyomások behatása alatt mondottam búcsút Bukarestnek, sokkal jobb kedvben s kedélyhangulatban, mint amilyenben ide érkeztem. A vele való szorosabb ismeretség fonalán sokat tanultam, némely oly viszonnyal s körülménnyel ismerkedtem meg közelebbről, melyeket eddigelé csak távolról szemlélheték.

E tanúságos eszmecsere reám megnyugtató hatást is gyakorolt, mert váltig bebizonyította azt, hogy nézeteim a fennforgó ügyekre nézve helyesek, s hogy az általam követett út ösztönszerűleg a jó s helyes ösvényre terelt, midőn latolgatva a hazám irányában nyilvánuló jó és rossz esélyeket, a visszavonulásra határozám el magam.

* „cselekedni tudni"
** „élni tudni"
*** „harag és részrehajlás nélkül" (Tacitus: Annales)

Ez volt utolsó kiküldetésem, melyet elvállaltam volt; azontúl teljesen visszavonultam, nem akarván többé részt venni oly tevékenységben, mely saját egyéni meggyőződésem szerint célhoz a mi hazánkban sohasem vezethet. [...]

E fontos s tulajdonképpen politikai okokon kívül még egy reám nézve felette életbevágó ok kényszerített a magamba való vonulásra. Amennyire tőlem telt, meg akarám óvni függetlenségemet, annyi vagyont biztosítván számomra, hogy habár egyszerűen s szerényen, de nem szorulva senkire, élhessek meg.

Meggondolva az akkori idők folyását s azokkal egybevetve a már felebb említettem családi körülményeket, azt mindenki természetesnek s helyesnek fogja találni.

Az utolsó évek alatt pedig, dacára egyszerű életmódomnak, annyit költék e folytonos kül- s belföldi utazásokra s az azzal kapcsolatban jelentkező követelések kielégítésére, hogy tovább ez irányban haladnom nem lehetett, hacsak anyagilag teljesen tönkre jutni nem akarok – huszonkétezer forintra rúgván már e réven tett túlköltekezéseim.

Gyakran kinevettek barátaim, amiért én, akinek soha elég pénze nem volt, mindent oly rendesen feljegyeztem, nemcsak ami életpályámra, de ami bármi nemű kiadásaimra vonatkozott. S mégiscsak e pedans módon követett eljárásomnak köszönhettem azt, hogy mindig öntudatával bírván vagyoni állásomnak, amennyire tőlem függött legalább s nem mások révén jutottam bajba, függetlenül s senkinek sem alkalmatlankodva valék képes helyemen megállani.

Ezen itt jelzett elhatározásom után még inkább visszavonultam az élet zajától, mint annak előtte; alig mozdulék ki hazulról, s csak irodalmi tevékenységemnek élvén, élveztem egyszersmind kellemes otthonomat.

Mi jó szolgálatot tett nekem ekkoron célszerűen felszerelt

könyvtáram; soha sem győződtem meg inkább arról, mi kellemes az anyagilag élettelen, de szellemileg annál termékenyebb társakkal érintkezni – mint életem ama leverő korszakában.

[...]

Hartleben és Heckenast szeptember hava első napjaiban tudatták Bruxelles-ben élő sógorommal, báró Jósika Miklóssal s nejével, Júlia nővéremmel, hogy beszüntetvén évekre mindennemű irodalmi vállalatot, a velük kötött szerződést is felbontottnak nyilvánítják ki. Sógorom ez őt ért csapás következtében volt kénytelen Bruxelles-ben épített, igen csinos házát eladni, s szerényebb viszonyok közé Drezdába telepedni le. Amennyiben tőlem telt, segítettem ugyan rajtok, mert más kiadót szereztem munkáik számára, de az ínség okozta aszály mindenre s így tehát az irodalomra is felette káros befolyást gyakorolván, nagyon megapasztotta kereseményüket.

Jósika Miklós nehány évvel utóbb csakugyan Drezdában meg is halt, nővérem pedig még most is ott él, nem akarván annak sírjától megválni, kivel évekig oly boldogul élt.

[...]

E fejezet befejezéseül nehány sort iktatok ide, melyeket, naplómra nem mervén azokat bízni, irónnal leírva találtam, félig elmosódott állapotban, naplóim egyik kötetében elrejtve.

Aszód, 1864. március 16-án éjjel

„Vannak idők, amikor nyíltan s őszintén gondolkodni is alig merünk – mennyivel kevésbé lehet ilyenkor kedvünk vagy bátorságunk az áruló papírral közölni eszméinket vagy gondolatainkat, panaszainkat vagy reményeinket, bennünket ért csalódásainkat vagy jövőnket illustráló terveinket.

Ily időszak állott be reám nézve ma délben, megtudván a Pestről érkező Eckstein Adolftól, hogy ugyanaznap Pesten 5 órakor reg-

gel: Almásy Pál, Beniczky Lajos, Németh Albert s még többen el lettek fogva.

Első teendőm volt irományaimat rendezni, nem mintha azok között reám nézve a legkevésbé veszélyes volna feltalálható, hanem egyedül azért, mert e híre futamodván, hogy reám is kerülend a sor, mindeneket rendezve akarok hátrahagyni. Eközben rejtém el, senkivel sem közölve hová, naplóimat is, amelyek nem annyira politikai, mint inkább saját egyéni élményeimet illetőleg sok olyasmit tartalmaznak, amiket azokra fel nem jogosított s méltó szemek elől elrejteni, elodázhatatlan kötelességemnek tartottam.

Pali elfogása rendkívül leverőleg hatott rám, mert dacára annak, hogy vele sok tekintetben egyet nem értheték, mégis rendkívül szerettem, hisz évek hosszú során át valék hű kísérője s sohasem tapasztaltam, hogy bármi csekély kérdésben is a bennem meggyökerezett bizalommal visszaélt volna. Igen kevesen vannak közöttünk, akikről e szavakat, kezünket szívünkre téve, elmondhatjuk."

[...]

A FELHŐK MÖGÜL KITÖRŐ NAPSUGÁR

A megpróbáltatás évei közben a sötét felhők mögül kitörő napsugár nem hosszasan s tartósan melegítette fel hazánkat, de legalább erőt nyújtott arra nézve, hogy a bennünket közelben ért csapásokat könnyebben el tudjuk viselni.

Az 1865. évi június hava első hetében lefolyt versenyek alkalmával jött le Bécsből Ő Felsége Pestre, s ezen útja jelzi tagadhatatlanul az újabb korszak beálltát. Ezen, az érdekesség jellegével bíró esemény következtében, melyet mindenki mint Deák Ferenc húsvéti cikkeinek egyik kifolyását óhajtotta magyarázni, az egész nyár várakozásteljes izgultságban folyt le.

Amit a nyár nem hozott, meghozta az őszelő, mert szeptember 20-án csakugyan megjelent a manifestum, a Reichsrat be lett állítva, s Magyarország országgyűlése egybe lőn híva.

Az 1865. évi képviselőválasztások, melyek az egész ősz alatt foglalkoztatták az országot, némileg fokozottabb érdeklődés mellett hajtattak végre, mint a négy évvel ezelőtt lefolyt választási tusák.

Ezen érdeklődés nem annyira politikai, mint inkább személyes kérdésekre viendő vissza, az 1861. évi országgyűlés alkalmával egymással szemben állott felirati s határozati pártok között létezett különbség s eltérés, a Bécsből akkoron ellenünk intézett kérlelhetetlen nyomás következtében, az augusztus havában Deák Ferenc szerkesztette második felirat révén, úgyszólván végleg elmosódván.

Mennél inkább háttérbe szorultak a politikai motívumok, annál nagyobb erővel tolultak előtérbe a személyes kérdések: az emberi természet, különösen pedig a magyar ember természete, nem tudván el lenni izgatási alap s fondorlatok nélkül.

Tapasztalásomból mondom mindezt, mert éppen reám nézve felette kellemetlenül s legbensőbb meggyőződésem ellenére, képződtek a választási mozgalmak, éppen saját, ősi fészkünkben.

Nem saját magamra vonatkozólag mondom ezt, mert az én kerületemben sokkal simábban folyt le a választás, mint négy évvel ezelőtt, én levén megválasztva az egész országban elsőnek képviselővé.

Az ősi fészkünk kifejezés Ármin testvéröcsémre vonatkozik, aki az 1861-i megyei korszak alatt a Váci járás főbírájául választatván meg, pontos, erélyes s körültekintő magaviselete által a megyei tisztviselők között kiváló állást vívott ki magának. Annyival mélyebben gyökeredző volt népszerűsége, mert mindenkor a nép s így tehát az összes járás közigazgatási s közrendészeti érdekeit – melyek a megyei közigazgatás révén vajmi gyakran elhanyagoltatnak – kiváló gondjai tárgyává tette.

Nyitott házat tartván s a vidék mindennemű társadalmi s egy-

leti ügyeit, különösen neje segítségével s befolyása nyomán hathatósan pártolván s előmozdítván – éppen nem csodáltam, midőn a váci kerület képviselőjelöltjéről levén szó, ő lett a birtokosság részéről szóba, illetőleg javaslatba hozva.

Részemről az első pillanattól fogva, mikor ezen eszme felmerült, testvéröcsém jelöltsége ellen nyilatkozám, mert tartottam attól, hogy Vác városa, melynek jelöljeként Drágffy Sándor ügyvéd lett hangoztatva, s a vidék között egy mély nyomokat hátrahagyó tusa fog kifejlődni, mégpedig tisztán személyes s vallás körül forgó tusa, ami kétszeresen kellemetlenné teszi a választási mozgalmat.

Drágffy ugyanis tekintélyes ügyvéd, Deák-párti, mint körülbelül akkoron mi is, a váci takarékpénztár elnöke, katolikus vallású, s mint ilyen a katolikus papság pártfogoltja levén, előre látható volt, hogy a kifejlendő tusa az aristocratia és a demokratia jelvényei alatt fog akarva, nem akarva lefolyni.

Az e fajta helyzetet mindenkoron, de soha veszedelmesebbnek nem tartom, mint oly időben, mikor egészen más felé kelle irányoznunk tevékenységünket, mint azon elkoptatott kérdés megvitatására: vajon úr legyen-e a képviselő vagy ügyvéd?

Ezen elvi s fő álláspontón kívül még más fontos ok is bírt engem arra, hogy testvéröcsém jelöltségét ellenezzem. Tudván ugyanis azt, hogy nehéz harc elé megyünk, meg is voltam győződve arról, hogy pénztára meg fogja sínleni e mellék- s nem elvi szempontoknál fogva felidézett kérlelhetetlen tusát.

Mindezeken kívül még azon aggály is nehezedett lelkemre, hogy éppen mi, a szabadelvűség zászlóját lobogtatók idézzünk elő egy oly elkeseredett harcot, mely eltekintve a vidékünkön soha gyakorlatban nem volt lélekvásárlástól, az egyenetlenséget szítván, a népet oly izgatásoknak teszi ki, melyek okvetlenül az erkölcstelenség útjára terelik.

Mit sem használt itt előadott aggályaim felemlítése, az egymást érő értekezletek alkalmával cigánynóta mellett leszavaztak, s öcsém ki lett tűzve a váci kerület képviselőjelöltjéül.

Véremről lévén szó s ősi fészkünk becsülete forogván, most már túlnyomó többség határozata nyomán kérdésben, nem tagadhattam meg társaim azon kérését, hogy a vezérséget vállaljam el.

Ezen első lépés meg lévén téve, a többi önmagától következett; bármi rossz kedvvel is, de be kellett rendeznem az egész választási mozgalmat olyaténképpen, hogy kétségbe vont győzelmünk bizonyosra legyen vehető.

Én, aki nem rég még teljes visszavonulásról álmodoztam, kevéssel ezután naphosszant kocsin s nyeregben ülve jártam végig a falvakat s kigondoltam mindenféle feltűnőnél feltűnőbb, szemkápráztató tüntetéseket, hogy pártunkat szervezzem s együtt tartsam.

E téren nagy segítségemre vala Füredi Miska bácsi, aki akkoron közel Aszódhoz, Szilágyon lakván, ügyes bánásmódja, helyes kiöltözködése s cifrán egybeállított fogata segélyével nagyot lendített ügyünkön. Ekkor hoztuk divatba a körmeneteket, két-három falu választói ki kocsin, ki lóháton, zászlókat lobogtatva s cigányzenét hallatva vonultunk a szomszéd községekbe. Alig érkeztünk meg, tanyát ütöttünk s a föld alól kibújt menyecskéket s leányokat megforgatva s egy pár hordó bort csapra ütve oly dáridót csaptunk, hogy a Galga völgyén végig hangzott vigalmunk, vagy legalább híre futamodott jó kedvünknek s mulatozásunknak.

Nem lévén lelkesedve ügyünk mellett, bátran mondhatom, hogy soha fárasztóbb munkát nem végeztem, mint akkoron – kivált mikor arról volt szó, hogy körmenetünket Vác város belsejére is terjesszük ki, ahol néhány kis-váci, hajdan kortes-társam kivételével, alig valánk híveink. Mikor a városba be akartunk vonulni, körmenetet tartandók, utunkat állták a váciak: a dulakodás mármár kezdetét vette, midőn szürke lovon, kivont karddal s az 1846-i váci működésemre emlékeztető pitykés dolmányban odavágtaték s így szólottam:

„Szemtől szembe akarom látni azon váci polgárokat, akik azon polgártársukat nem akarják városukba befogadni, aki 1846-ban Vác városának nemeseit a Kossuth Lajos érdekében vívott válasz-

tási csata alkalmával fényes győzedelemre vitte, aki három évvel utóbb, 1849-ben e városból kiverni segítette a muszkákat, s megmenté a kórházban sínlődő sebesült honvédeket. Ám állják utamat, s ha úgy teendenek, a kozákokhoz hasonlóan fogok mindazokkal elbánni, s kardpengém segélyével bizonyítandom be, hogy büntetlenül senki testemet ne érintse!"

Felhasználva e fennhangon elmondott beszédem meggyőző hatását, annak végeztével mit sem várva a menet elejét képező kartaliak felé, e szavakat kiáltám: előre atyafiak, de rendben, s tisztességesen!

Alig hangzott el vezényszavam, s a mieink megmozdulván a tömeg tágulni kezde; egy pár éljen kiáltás is felhangzott; a békétlenek megszégyenítve szavaimon s elbámulva a Vác városába merészkedő sokaságon, elsompolyodtak. Bevonulásunk s körmenetünk a városon végig jó rendben folyt le, s Kis-Vácra érve diadalmenetté alakult át: este a fogadókban kissé bővebben bánván a pénzzel, népszerűkké váltunk, s győzelmünk biztosítva lőn. [...]

Ezen országgyűlés egybejövetele alkalmára készült el a még most is a Sándor utcában meglevő ideiglenes országház. A szerintem díszes, s szép arányokkal bíró terem azonban rossz akusztikával bírónak találtatván, annak a jelenlegi forma szerint történt átalakításáig, ismét visszavonultunk a múzeumba: utóbb újból átköltözvén, most már véglegesen ezen teljesen elhibázott fércmű falai közé, melynek bűzhödt légkörében végzik most már huszonkét év óta fáradságos teendőiket törvényhozóink. Fércműnek azért mondom e jelenlegi törvényhozói palotánkat, mert meg vagyok még most is győződve arról, hogy egy kis türelem s megszokás mellett teljesen kielégítővé alakult volna át a Sándor utcai – általunk rögtönbíróságilag elítélt – új építmény, az eredeti terv szerinti alakjában.

Akusztikát akarni megítélni egy helyiségben, amely annyira új, hogy még csak kiszáradva sem volt teljesen, szerintem lehetetlen-

ség. Sokat tett az is, hogy az eddigieknél nagyobb méreteit az új háznak sem hanghordozásunk, sem magunkviselete – mert hisz akkor éppen úgy, mint most, állandó vala a sürgés-forgás és suttogás a képviselőházban – meg nem szokta volt még.

E véleményt táplálom pedig azon igen egyszerű oknál fova, mert nem egy fényes és hathatós beszédet végig tudtam hallgatni s megérteni ama sokat ócsárlott teremben, anélkül, hogy csak egyszer is feltűnt volna nekem annak rossz akusztikája.

Vagy van-e akkori képviselőtársaim között csak egy is, aki azt állíthatná, hogy például Horváth Boldizsár ama terem jobb oldalán elmondott „quid nunc"* híres beszédjét a legutolsó szóig meg nem értette volna?

Egyébiránt az objectivitás mellett, ha még oly őszintén óhajtunk is annak hódolni, mindenkoron fel-felburjánozik a subjectiv érzelem is, így ez esetben talán sokak részéről nem annyira az ellen, ami épült, mindinkább azok ellen, akik építették, fordult a közhangulat.

Az egybegyűlt országgyűlés jellegét illetőleg ide iktatok néhány megjegyzést akkor tett feljegyzéseimből:

Őszintén szólva nem szerettem volna, ha a volt határozati párt többségre bír vala szert tenni; azt óhajtottam, hogy mi egy tekintélyes, független gondolkodású árnyalatot bírjunk képezni, amely az elhatározó komoly pillanatokban dönteni legyen képes.

A magát Deák után elnevező párt, mint legerősebb, azonnal megkísérlett mindent, hogy bennünket vagy egészen nullifikáljon, vagy pedig oly ellenzéki állásba kényszerítsen, amely maga után vonja a „lejárta magát" bekövetkezését.

E hadicsel nem sikerült, s mi most legbiztosabb támaszai vagyunk Deák Ferenc politikájának, s amikor szükségét látjuk, deferálunk neki – míg más részről ő is mindenkor tekintetre méltat bennünket.

* „mi most a teendő"

Az első csatát akkor nyertük meg, mikor Deák maga tette lehetetlenné egy külön Deák-kör alakítását. Az öregúr átlátta, hogy veszélyes volna bennünket elszigetelni s mintegy kényszeríteni a korteskedésre, amely tudományban nagy jártassággal bírtunk.

Az elnökválasztást illetőleg vissza kelle vonulnunk, de másrészről e visszavonulásunkban a győzelem egy neme rejlett, amennyiben Szentiványi csakugyan oly gyenge elnöknek bizonyult be, amilyennek előre mondottuk. Azáltal, hogy pártunk legfényesebb szónokát akartuk elnökké megválasztani, a képviselőháznak deferáltunk, mert veszteségünk, ha őt sorainkból kilépni kényszerítjük, nagyobb lett volna, mint a megtiszteltetés képében nyilvánuló erkölcsi nyereség.

Az első válaszfelirat, valamint a most készülő második is, ilyenné csak azáltal válhatott, hogy Deák biztos volt, miszerint mi támogatásunkra számíthat – joggal is számított arra.

A mindinkább kidomborodó események s egymást követő viták a következő pártárnyalatokat idézték elő a házban:

Apponyi vezérlete alatt szélső-jobb	21 tag
Deák vezérlete alatt jobbközép	180 tag
Ghyczy, Tisza, Nyáry vezénylete alatt balközép	94 tag
Kállay és Böszörményi alatt szélső-bal	20 tag
Összesen	315 tag

Ami az itt megnevezett pártárnyalatokon kívül esik, az sehová sem tartozik, s ide-tova hányódik, mint a kormányos nélküli hajó.

[...]

Az események csakhamar túlszárnyalták e mindennemű combinatiokat, háttérbe szorítván hazánk ügyeit s előtérbe kényszerítvén az osztrák császárság sorsát. A Poroszországgal való háború mind valószínűbb lett, melynek előpostái a következő hadikészülődések valának.

Az orosz 200 000 katonát állít fel a határon; a török s a Duna-

fejedelemségek – ahonnan Cuzát elűzték – a Duna körül 60 000 embert összpontosít, Olaszország Poroszországgal szövetségre lépvén – erősen készülődik; Ausztria pedig Csehországban 200 000 főnyi sereget von össze.

Ez utóbbi rendszabály következtében Pesten egyre átvonultak az egyes ezredek, Csehországnak vevén útjokat. Katonaságunk nem volt rossz állapotban ugyan, de erkölcsileg lehangolt, kedvetlen benyomást gyakorolt mireánk nézve.

Mi, törvényhozó testület mind valószínűbbnek tartottuk elnapolásunkat, de addig is tétlen állapotban vártuk a történendőket, mint kielégítetlen s így tehát az állam sorsa iránt nem érdeklődő tényező. Csak azt csodáltuk, hogy Ausztria mint bátorkodik ehhez hasonló belállapotok mellett egy ily kétes háború elé merészkedni.

Úgy látszik, Napóleonban bíztak, amint akitől e jelen pillanatban úgyszólván minden függ. E közel jövőben megindult háború alatt felvállalt néző szerepének, nehány évvel utóbb busásan megadta az árát.

Meg kell említenem, hogy Cuza helyébe egy Hohenzollern jutott a Duna-fejedelemségek trónjára. A közelgő nagy vihar egyik biztos előjele.

E harci készülődések közben, nemigen foglalkozván sokat a politikával, cikkek s tárcák írásával foglalkoztam. Jókai Mór barátunk ez idő tájt vérhányásban szenvedvén, „A Hon" számára nehány széttekintést írtam, megfigyelésemet papírra rakván, amely megtisztelő foglalkozás azért bízatott reám, mert „A Hon" szerkesztőségével rég ideje szorosabb összeköttetésben állék.

A „Fővárosi Lapok" számára pedig tárcacikkeket faragtam, melyek segélyével falun tartózkodó női nagyvilági ismerőseimmel tartottam fenn egy igen mulatságos levelezést, tudtokra adván e tárcacikkek révén mindazt, ami mint őket érdeklő a fővárosban előadja magát.

Mialatt mindezek történtek, Deák Ferenc május 25-én este a Casinóban ülvén többünk által körülvéve, nyughatatlanul tudakozódott az időjárás, helyesebben mondva a légmérséklet után.

E napon, mikor este felé a Casinóba szállingóztunk volt, 3 fokra szállott alá a hévmérő; mikor éjfél után szójelmentünk, fagypontra szállt alá a kéneső; mire május 26-án felébredtünk, meg vala semmisítve Magyarország gazdáinak minden reménye.

Soha, sem annak előtte, sem azóta oly sokat meg nem tekintették a Casino nagytermének ablakában függő hévmérőt; Deák Ferenc maga egész kíséretével félóránként kijött a társalgóból, megtekintendő sorsunk mi irányt vesz; soha életemben oly megsemmisültnek vagy levertnek nem érezém magamat, mint mikor május 26-án reggel ablakhoz sietve, zúzmarától szemléltem dideregni szegény hazánkat.

A megpróbáltatás utolsó szaka, a felhők mögül kitörő napsugarat felváltva, ím most vette kezdetét; a barátságtalan, hideg, száraz, szeles s viharteljes kikeletnek a leperzselt fák képezték végjelenetét, s egyszersmind előjátékát egymást érő nyomasztó viszonyoknak, melyek lidérc gyanánt nehezedtek sokat hányattatott országunkra.

A fagy okozta levertséget kevéssel azután az országgyűlés elnapolása s a háború kitörése követte. A vesztett csaták uszályában járó ijesztő rémkép gyanánt a kolerajárvány, amely különösen a már úgyis kimerült katonaság között véghetetlen pusztítást vitt végbe. Ekkor lett a Ludoviceum szép, üde kertje elpusztítva s nyári, tábori kolera-kórházzá átalakítva; ekkor láttam a menetelő ezredek sorai közül mint hullottak el a járvány áldozatai az országúton; ekkor adta elő magát azon hallatlan eset Aszódon, a nagy meleg miatt jókorabb megkezdett szüret alkalmával, hogy szeptember végével a puttonosok és szedők délelőtt 11 órán túl felmondván a szolgálatot, csak délután 3-kor fogtak ismét, levert kedéllyel s járványtól való folytonos rettegés közben, más években szívesen s jókedvűen teljesített munkájukhoz.

Ősi fészkünk is sokat szenvedett akkoron. A járvány az arra me-

netelő hadak által behurcolva oly arányokat öltött, hogy kénytelenek valánk távol a várostól a „dolina" völgyben járvány halottas házat építeni, nehogy a nép halottjaihoz nyúlni nem merészkedvén, kihágásoknak engedje magát át. Ősi fészkünk a döghalál tanyájává változott át – megfeledkezve a hajdani kedélyes napokról!

[...]

Október 30-án a kolerajárvány szűnő félben levén, hivaték egybe az országgyűlés november 19-ére; annyit mondhatok, hogy most már senki sem tartja komolynak a kibékülési szándékot Bécs részéről, mert ismét csak „Aufsitzer"*-t várunk.

Az egybegyűlt országgyűlés miként való lefolyásáról tanúságot tészen naplóm következő megjegyzése:

Pest, 1867. június 20-án

„Csakugyan igazuk volt azoknak, akik megjósolták annak idején, hogy Magyarország sorsa azok kezében leend letéve, akik ez évben ki lettek küldve Bécsbe, megvinni Erzsébet királynénak az újévi üdvözletet. A következmény legalább oda látszik mutatni, hogy Beust még Pesten léte alkalmával úgy rendezte az ügyeket, hogy a Deák-párt nevesebb férfiai vegyenek részt e küldöttségben, s hogy felhasználva az alkalmat némi iránytadó eszmecserébe lehessen bocsátkozni a fennemlített államférfiakkal. Úgy is lett; mert Andrássy, Eötvös, Lónyay nem jövének le velünk Pestre, hanem Bécsben maradtak. Ekkor vették kezdetöket mindazon egyezkedési kísérletek, melyek nyomán a 67-es bizottmány elfogadta a többség javaslatát a Bécsben történt punctatiokkal.** E punctatiok elfogadása következtében lett kinevezve a minisztérium s történt azóta mindazon hazánkra nézve rendkívül fontos

* „átejtés"
** pontozatokkal

esemény, amelyek kapcsán azután 1867. június 8-án ment végbe I. Ferenc József, Magyarország királyává való megkoronáztatása Budán és Pesten, helyesebben mondva Budapesten, amint már 1860 óta címezzük fővárosunkat.[1]

Bármint fogjuk is fel, a kiegyezés sokak által megtámadott, mások által kárhoztatott művét, de annyit kénytelenek leszünk mindannyian bevallani, hogyha a nekünk nyújtott előnyöket okosan, higgadtan fogjuk felhasználni, s egy elfogulatlan visszapillantást ejtünk hazánk a múlt századok alatt lefolyt történelmére, oda fogjuk vihetni hazánk ügyeinek állását, hogy végre is nemzetünk a mohácsi vész óta boldogabb s szerencsésebb időszakot a jelenleginél alig fog tudni vésni végzetének könyvébe."

[...]

„HAZÁNK"

A koronázást követő időben csakhamar kitűnt, hogy a balközéppárt állása nem nyugszik egészséges alapon. Sokan közülünk azon meggyőződésben valának, hogy azon cégér, mely az ország és fejedelme között megtörtént kiegyezést megelőzőleg a maga helyén lehetett – most már a viszonyok változatával s jobbra fordultával alig leend haszonnal alkalmazható. Hiszen számosan valának – s ezt én magam is nem gondolva népszerűségemmel, de csakis lelkiismeretemmel és meggyőződésemmel, már Bécsben az 1867. nyár folyamán tartott quota-küldöttség alkalmával is bebizonyítám –, akik nem azért valánk ellenzékiek, hogy ellenzékiek legyünk, hanem azért tartoztunk a határozati párthoz, mert csak egy ily párt, mégpedig erős párt létezése tette lehetővé a kiegyezésnek ily, a körülményekhez mért előnyös alapon való létrejöttét. El lévén érve a cél, azon eszközöknek is nyugalomba kelle helyezkedniök fokonként, amelyek segélyével a cél eléretett.

Még sok vala kiviendő, elérendő; – számtalan még megoldandó kérdés ködfátyolba burkoltan lebegett előttünk: – a jövő bizonytalan jellege még azokra is lidérc gyanánt nehezedett, akik a Deák-párt által létrehozott eredménnyel meg valának teljesen elégedve.

Ily viszonyok között mindenekelőtt arra volt szükség, hogy két kormányképes párt álljon egymással szemben. De a határozati párt habár felvette is a balközép elnevezést, kormányképes mindaddig nem volt, amíg programjában oly pontozatok is maradtak felvéve, amelyek a kiegyezés, illetőleg a közjogi alap keretén kívül estek. Ily pontozatok valának az önálló hadsereg és külügy.

Nem éppen könnyű volt vezéreinknek ez impasse-ból kiszabadítani pártunkat, miután feles számmal léteztek olyanok közöttünk, akik folytonosan emlegették az önálló hadsereget és külügyet, de fiaikat s a hozzájok közel állókat, mint valamely bűntől, úgy óvják attól, hogy valahogy katonának be ne álljanak, tisztséget nem vállaljanak, helyesebben mondva a katonai pályát ne válasszák. A Keleti Akadémiáról pedig úgy beszéltek, mint amely intézetre egy kuruc ivadékot bízni hazaárulás volna.

Mikor a magamféle, már akkor pechovics ember erre figyelmeztette pártfeleinket, mindig így hangzott a válasz: legyen csak egyszer önálló hadseregünk s külügyünk, akkor majd szívesen adom fiamat katonának vagy a diplomatiához. A sült galamb, uraim, senkinek sem röpül szájába, legkevésbé pedig annak, aki szavak s nem tettek útján véli s óhajtja elérni az eredményt.

Ily viszonyok között szüksége mutatkozott annak, hogy egy oly pártorgánum szerveztessék, amely „A Hon" és „Ellenőr" irányától eltérőleg a mérsékelt elemekkel tartson „Fühlung"*-ot, s ez által a pártunkban lábra kapó, a szélső-ballal való coquettirozást némileg ellensúlyozza.

Így keletkezett a „Hazánk" s lettem én egészen váratlanul, legalább reám nézve váratlanul, kiszemelve annak szerkesztőjéül. Azért használom e kifejezést, mert késő ősszel Romhányban időz-

* „kapcsolat"

A CSÁKÓI VADÁSZTANYA
Orczy Béla báró rajza
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

Gróf Batthyány Lajosné
Zichy Antónia
az 1850-es években
Ismeretlen mester
vízfestménye
(Magyar Történelmi
Képcsarnok)

Forinyák Géza
Barabás Miklós litográfiája
(Magyar Történelmi
Képcsarnok)

vén s onnan vissza utazván Pestre, az úton Rétság közelében találkoztam az engem Romhányban felkeresendő Tisza Lászlóval, akivel én azután összeülvén egy kocsiba, Pestig elvégzém s megállapítám a teendőket.

A „Hazánk" 1868. évi január hava első napjaiban megindulván, általam ugyanazon évi július hava közepe tájáig lett szerkesztve. [...]

Reám nézve rendkívül emlékezetes e lap, mert alig helyezkedtem el szerkesztőségünkben s azonnal megemlékezvén 1856-ban tett fogadalmamról, s felhasználva a kínálkozó jó alkalmat, Pest felé irányult főigyekezetem s figyelmem.

Ezen eszmemenet nyomán írám a „Hazánk"-ban azon cikksorozatot, amely általában a fővárosunk emelésének eszméjét fejtegette, annak legszükségesebbnek vélt szabályozási s építkezési tervezeteit kiemelte, végre pedig azon eszmében culminált, mely szerint az ország támogatása s segélye nélkül valamely főváros az államhoz méltó állapotba való helyezése nemigen lehetséges, a főváros nem szolgálván központjául egy megyének vagy vidéknek, hanem az egész országnak.

Ezen eszme a „Hazánk"-ban mint az ellenzék egy lapjában fejtegettetvén, szerencsésen találkozott a Deák-párt kebelében Csengery Antal által megpendített, s gróf Andrássy Gyula kormányelnök által felkarolt azon eszmével, hogy a főváros számára egy, a londoni közmunkatanácshoz hasonló intézmény léptessék életbe.

Így keletkezett a fővárosunkra nézve annyi üdvös következményeket eredményezett, a fővárosi közmunkák tanácsát tárgyazó 1870. X. törvénycikk úgyszólván a képviselőház egyhangú határozata nyomán. Kötelességemnek tartom itt felemlíteni, hogy a balközép vezérférfiai, egy Ghyczy Kálmánnál tartott értekezleten a fővárosi közmunkák tanácsának eszméjét teljesen magukévá tették – azon óhajt fejezvén ki: vajha az egész aedilitást, úgymint a csatornázást, vízvezetéket, világítást is nem volna-e lehetséges a közmunkák tanácsára bízni. Ez általam akkor is, most is pártolt

eszmének gróf Andrássy Gyulával való közlésével én lettem megbízva.

Mikor Gróf Andrássy Gyulával, Magyarország kormányelnökével, a lehető legkomolyabb képpel megbeszélém ez ügyet, ő elmosolyodván, ezt válaszolá:

– Kedves barátom, hajdani báró Gibitz, te nagy kópé vagy, s mint igazi telivér ellenzéki, azt akarnád elérni, hogy a Deák-párt a maga dicsőségét a készítendő csatornákba s vízvezetéki csövekbe, egyszóval a föld alá temesse. Mire azután kormányra fognátok jutni, a föld alatti láthatatlan munka elkészíttetvén általunk – tik az alap fölé emelnétek „ad maiorem dei gloriam",* a fényes felépítményt, hirdetendők urbi et orbi** a balközép párt fényesen sugárzó eredményeit és dicsőségét.

Az 1870. X. törvénycikk megalkotása képében, úgy érzém, mintha az 1856. év nyarán a Városligetben tett fogadalmam egy hatalmas lépéssel közeledett volna megvalósulása felé – amire reám, aki fővárosunkat oly hőn szerettem s jövőjének felvirágzásáról lelkem mélyéből meg valék győződve, kimondhatatlanul megnyugtató befolyással volt.

Annyival megnyugtatóbb s reményt gerjesztőbben hatott reám ezen üdvös intézkedése a törvényhozásnak, mert annak életbeléptetése gróf Andrássy Gyula kezei közé vala letéteményezve, kiről tudtam, hogy fennkölt szelleme egész hevével meg fogja ragadni az alkalmat, megvetendő azon szép képletek alapját, amelyeken éppen a mi korunkbeliek annyira csüngöttek. Hisz kedvteléssel átérzett fiatalkori emlékeink mind azon helyhez fűződtek, melyekről a költő oly találólag mondja: itt élned s halnod kell!

A fővárosunk érdekében kifejtett tevékenységem volt egyszersmind utolsó törvényhozói ténykedésem. Azontúl hat éven át élet-

* Pontosan: Omnia ad maiorem Dei gloriam – mindent Isten dicsőségére

** a városnak s az egész világnak

irányom s annak nyomán tevékenységem is teljesen megváltozott. A közügyek körüli véleményem miként való érvényesítésével csak közvetve foglalkozhattam, míg végre lemondva az e téren aratandó minden babérokról, a mamelukok phalanxába nem állottam be, mely elismerést nem remélve teljesíti kötelességét.

A felebb jelzett cikksorozatot azért tartom érdemesnek e helyen közzé tenni, hogy körülbelül megítélhető legyen, mint fogták el akkoron a teendőket azok, akik a főváros emelése körül melegen érdeklődtek.

BUDAPEST JÖVŐJE

I.

Budapest jövője, kifejlődése és ennek következményeül némileg szépítése is biztosítva van, amennyiben fekvésénél fogva kereskedelmi tekintetben a legalkalmasabb egybekötő pontot képezi a Nyugat s a Kelet között; azt is lehetne mondani, hogy Budapestet mintegy mesterségesen akarván emelni, a melegházi növények sorába helyeznők, melyek idő múltával, vagy változtával a legkisebb éjszaki fuvalom hatása alatt elfonnyadnak; azt is felemlíthetnők, hogy nem lehet célunk utánozni akarni a külföldi ama néhány minta-városait, melyek mintegy varázsütés nyomán alakulnak át s újulnak meg. Ez nem lehet célunk már azért sem, mert nálunk azon bő anyagi források még most hiányoznak, melyek segélyével egyedül volna keresztül vihető mindazon óriás változás; nem azért sem, mert nem látjuk még eljöttnek annak idejét, hogy a jelenlegi Budapest keretén túl keressünk terjeszkedést s újításokat fővárosunk számára, mert területe, akár fekvését vegyük fontolóra, akár közel remélhető felvirágzását, untig elég nagy.

S mégis, lehetetlen kiváló érdekkel s gyengéd előszeretettel nem viseltetnünk szép fővárosunk iránt, kivált miután naponta tapasztaljuk, hogy azok, akiknek leginkább hivatásuk volna Budapest jövőjét szem előtt tartva, annak emelését s haladását előmozdítani,

éppen nem sietnek e tekintetben eleget tenni a közvélemény kívánalmainak.

Nem akarjuk most vizsgálni, hol rejlik e lassú, e csigahaladásnak oka, de annyit kötelességünknek tartunk kimondani, hogy mint a közvélemény egyik szerény közlönye, mulaszthatatlan kötelességünknek fogjuk tartani, figyelemmel kísérni a város kebelében előforduló mindazon eseményeket, melyek befolyással vannak jövőjének mikénti alakulására s jelenének mi módon való berendezésére; elmondandjuk minden egyes alkalommal véleményünket, nem kímélve más érdeket, mint fővárosunk érdekét, mely mindnyájunk szívén fekszik, s melyhez annyi szép emlék s fényes remény köt.

Nem tartom azonban elégnek, hogy fővárosunk jelenlegi fejlődését figyelemmel kísérjük, mert véleményem szerint kell, hogy annak emelésére országos szempontnál fogva, valamivel többet tegyen a nemzet, mint amennyit a figyelemmel való kísérés eredményezhet.

Ezt tartva szem előtt, egyik kedvenc eszmémet ajánlom mindazok előszeretetébe, akiknek Budapest jövője, mint valamely eszménykép lebeg szemök előtt, hogy majdan valósítva szemlélhessék élemedett korukban ifjúságuk szertekalandozó álmait.

A „segíts magadon s Isten is megsegít" szavak levén jelmondásom, nem tartom helyesnek, ha mindenben az ország és a kormány segélyére utalunk, mint ahonnan mindent kell hogy várjunk; nem tartom helyesnek az atyáskodó kormány eszméjét meggyökeresíteni ott, hol az idők viszontagsága s mostohasága úgyis elég gyengítőleg hatott – mert máris azon ponton voltunk, hogy felsőbb helytől jött impulsus nélkül alig indult meg valami; de helyesnek s kívánatosnak tartom azt, hogy ott, hol országos, hazai, szóval általános cél lebeg szemeink előtt, vagy ily szükség vár orvoslásra, ott országos segélyt alkalmazzunk, de mindenkor úgy s oly módon, hogy az így nyújtott segély megadása, hovafordítása, kezelése a törvényhozó testület s kormány együttes ellenőrködésétől legyen feltételezve s a kivitelben alávetve.

Közelebb ezen eszme részletezését fogjuk megkísérleni.

II.

Ahányszor arról van szó, hogy Pesten vagy Budán valamely üdvös, hasznos vagy szépítő újítás léptessék életbe, ugyanannyiszor az a felelet: nincsen pénz. Nem is lehet tagadni, hogy a reánk nehezedett nyomasztó viszonyok s visszás körülmények következtében Pest pénzviszonyai bonyolultak, az sem tagadható, hogy Buda mint város, hazai városaink majdnem legszegényebbikének mondható. De másrészről az sem tagadható, hogy e két város képezi Magyarország fővárosát, s mint ilyen, kell hogy az összes haza könnyítsen ott, ahol oly bajokon kell segíteni, melyek helyrehozására maguk a városok képtelenek, s amely hátrányok kellemetlenségeit Budapest lakóival együtt az összes haza érzi, amennyiben Budapest képezi Magyarország gyúpontját társadalmi, közigazgatási, tudományos, törvényhozási, művészi, kereskedelmi, gyári s iparüzleti tekintetben.

Nem célom e helyen arról szólani, vajon üdvös s kívánatos-e, hogy Pest Budával teljesen egyesüljön s ezentúl egy várost képezzen: ez eszme megvitatása talán nem tartozik ide. De amennyiben e kérdés mintegy némileg összeköttetésben van azon eszmével, amelyet itt megpendíteni bátorkodtam, szükségesnek vélem kimondani: miszerint szerény nézetem szerint mindaz, amit netán az ország akár Pest akár Buda érdekében anyagi tekintetben tenni akar, az adassék meg ne külön egyik vagy másik városnak, hanem ajánltassék fel Budapestnek, mert ez leend szerintem az első hathatós lépés, azon mindnyájunk által kegyelt főcél felé, hogy e két város valamikor egy egészet képezzen, mely mint Magyarország fővárosa méltó helyet fog elfoglalhatni Európa fővárosai sorában, ahová őt az egymást érő mostoha körülmények s csapások dacára fekvése s élereje meg is emelte.

Egy főváros, vagy bármely csekély lakóhely főszükségei s elmulaszthatatlan kellékei közé tartoznak: jó levegő, iható víz, járható utak, lehetőleg kevés por és sár. Kérdem, megvan-e mind-

ennek csak legelső kezdeményezése is nálunk; bátran „nem"-mel felelhetünk, ha végigtekintjük ama kellékek sorát s azután reá gondolunk mindarra, amit mi itt Pesten s Budán kénytelenek vagyunk szenvedni: az izzó forróság, rossz víz, járhatatlan kövezet, cairoi por és szolnoki sár miatt. S ezt szenvedik nemcsak azok, akik itt születtek s élik le napjaikat, hanem tapasztalják vesztökre mindazok is, akik akár hazánk egyes vidékeiből, akár a külföldről ide sereglenek egybe, részint, hogy csak itt végezhető s rendezendő ügyeik után járjanak, vagy pedig mulatni s kellemes időtöltést keresni rándulnak a hazai fővárosba.

Csak ha az itt felemlített bajokon gyökeresen lesz segítve, csak azon esetben van Budapest haladási jövője biztosítva, mert amint alább kifejtendjük, azáltal, hogy e bajokon segítünk, közvetve előidézzük s megvetjük alapjait mindannak, ami nélkül lehetetlen egy oly fővárost képzelnünk, milyennek Budapestet minden igaz honpolgár kívánja – mert e teendők egy oly láncolatot képeznek, melynek sorozatából az egésznek kára s vesztesége nélkül egyetlen szem sem maradhat ki.

S ez főoka annak, amiért szerény véleményem szerint Budapesten e főteendők csak úgy fognak célszerűen s a jövőt tekintve hasznosan végbevitethetni, ha az arra szükséges pénzerőt az ország ajánlja fel, s ha ez a pénzerő által elérendők felett ismét az ország őrködik, mert az egésznek egy bizonyos előre meglatolt s megfontolt terv szerint kell készülnie, ha ismét vesztett időről s pénzről nem akarunk panaszkodni s feljajdulni.

Az összeg, melyet Budapest e tekintetben igényelne, talán nem volna oly felette nagy, mert hála a körülményeknek, most még ott vagyunk, hogy tekintve a viszonyokat, kevés pénzzel igen sokat lehet elérni, ami nehány év múlva, mint mindenütt, úgy nálunk is nagyon meg fog változni, amennyiben a napszám, az anyag, a tér, szóval minden megdrágul a pezsgés s élet megállandósításával.

Az összeget, mely az országot terhelné, a felveendő kölcsönnek kamatai képeznék, s ez évi segélyidő múltával, a felvett tőke teljes

törlesztése után megszűnnék; a felveendő kölcsönt úgy kellene rendezni, hogy az nehány évre részletekre elosztva folynék be, miáltal részint költség kíméltetnék meg, részint pedig elkerültetnék az: hogy egyszerre nagyon megszaporodván a kereset, mint ennek következménye munkáshiány vagy túlcsigázott napszám akasztaná meg a munkásságot vagy adna annak természetellenes s így tehát idővel talán kárt s visszhatást okozó túlzottan nagy lendületet.

Melyek azon országos segély nyomán létesítendő főszükségek? S mi módon volna az eszme leggyorsabban s legcélszerűbben létesítendő?

III.

Melyek azon országos segély nyomán létesítendő főszükségek? E kérdésre, midőn meg akarunk felelni, mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy országos segélyt azért vélünk e tekintetben fővárosunk számára igénybe vehetni, mert nagy különbség van egy kész, régi, a főszükségesekkel ellátott s kiépített, s egy még a keletkezés s gyors haladás bajaival küszködő s még azon felül pénzviszonyaira nézve teljesen zavarodott állapotban sínlődő város között.

Ha Budapest tisztán csak kereskedelmi város jellegével bírna, az esetben talán azt lehetne mondani: hadd fejlődjék önerejéből, a kereskedelem emelkedtével a város maga is emelkedni fog természetszerű ösztöne s ereje által istápoltan. De miután Budapest nem egyedül kereskedelmi, de országos fővárosunk is, azt hiszem senki sem fogja félremagyarázni vagy pedig túlgondosságnak s atyáskodásnak mondhatni, ha e kincsünk emelésére azok is áldoznak filléreikkel, akik annak létével, emelkedésével vagy hanyatlásával, kényelmével, vagy elmaradásával szoros összefüggésben tartatnak részint mindennapi foglalkozásaiknál s érintkezé-

seiknél, részint pedig a közös haza gyúpontjának mindnyájunkkal közös vonzerejénél s érdekegységénél fogva.

Amint cikkemben említém, egy lakható, egészséges s kényelmes városnak főfeltételeiből kiindulva, s amennyire lehet a logikai egymásutánt s a munkálatok nagyságát véve tekintetbe, ily sorozatba vélném egybeállíthatni a teendőket:

Az első s mintegy alapfeltétele fővárosunk a jövőre kiható kiépíthetésének s célszerű terjeszkedhetésének szerintem mindenekelőtt egy célszerű s a szükségletnek a jelenben s a jövőben teljesen megfelelő csatornázás, melynek hálózata ellepvén Budapestet, a tisztántartás s egészséges lég egyik főfeltételét képezné.

Ez első teendőt kiegészítőleg fősúlyt fektetek Budapest teljes s az elfogadott vízszín szerinti kikövezésére s ahol szükségesnek tartják, kikavicsolására. Ez annyival inkább szükséges, mert elnézve a kényelemtől s tisztaságtól, mindaddig lehetetlen Budapestnek zavartalanul épülnie, míg részint a főutcák nem vízszín, hanem az egyes házak magasabb vagy alasonyabb fekvése szerint vannak kikövezve s amíg egyes mellék utcák, amelyek az olcsón s kényelmesen építkezni s lakni kívánókra nézve legértékesebbek, oly állapotban sínlődnek, miszerint az azokban való építkezés, vagy lakás, majdnem lehetetlen, s azonfelül egészségtelen is.

Sehol sem tapasztalhatni azt, csak nálunk, hogy egy-egy főutca úgy van kövezve, amint azt az idők mostohasága vagy az egyes házbirtokosok nagyobb vagy kisebb mérvű gazdagsága vagy törekvése éppen magával hozta vagy hozza. Ezért van alig egynehány utcánk, amelynek civilizált külseje volna: azért kell sáros időben itt egy tócsán, amott egy lejtőn vagy dombon le- s fölhatolnunk; ezért vagyunk kitéve annak, hogy tél idején némely magosan fekvő ház előtt mintegy bizonyos elbukással kell küszködnünk, ha csak a most divatozó korcsolyázás mesterségéhez nem értünk; ezért épülnek oly lassan utcáink, mert ha minden egyes maradósdi s különc háziúr kedveért megszakítjuk a kövezés vízszintességét, természetes, hogy ama önző érdekeiben annyira babusgatott zsarnok nem is gondol az építkezésre; minek is, hisz kapuja még elég

tág, pedig ha úgy történnék meg a kövezés, amint a haladás és polgárosultság eszméi azt megkívánják, gyalog be lehetne ugyan még járni házába, de kocsin többé nem. Hivatkozom e tekintetben bármely haladó külhoni városra, sehol azt nem fogjuk találni, hogy egy pár ósdi háziúr vagy százados perlekedés miatt üresen tátongó telek miatt, egész utcák, mégpedig a város jövőjét nagy részben személyesítő utcák a legrondább állapotban sínlődjenek.

Aki a Felső- s Alsó-Duna-partot, a Váci utat, Ország utat, Király utcát s Üllői utat végigjárta, meggyőződhetik szavaim igazságáról s azon temérdek pénzről, melyet a város haszontalanul dobott ki eddig kövezésért, részint mert rosszul van lerakva, részint mert nem lévén vízszintesen tartva, csakhamar használhatatlanná válik, eltekintve attól, hogy a város egy nagy részének igen kellemetlen, s mindenkire visszásan ható külsőt kölcsönöz.

Hát még a szegény Buda: mi szomorú állapotban sínlődik ott a kövezet, arról meggyőződhetnek mindazok, akik olcsóság kedveért néha-néha gyalog járják végig azon várost, vagy ha sietnek, kénytelenek kocsin végigbaktatni ős Budánk sziklás s tekervényes ösvényein.

El lévén kellőleg készítve a talaj, melyen fővárosunk emelkedik, azt célszerűen s a kényelem s szükség igényeinek megfelelőleg fenn is kell tudni tartani, amit más úton mint egy lehetőleg nagyszerű vízvezeték által elérni soha nem fogunk tudni.

Vannak ugyan még Pesten is, akik talán a vízvezeték mindenáron leendő létesítését nem tartják főszükségnek, de hála a közvélemény szabadabb mozoghatásának s hála az e tekintetben történt számtalan felszólalásoknak, ez ügy is, kellő városi lassúsággal ugyan, de úgy látszik, mégis megért már annyira, hogy Lindley urat megéljenezték, de még az éljenzéstől a vízvezeték gyakorlati kiviteléig roppant köz van, melyet, hogy Pest városa mennél gyorsabban áthatoland, szívünkből óhajtjuk s reméljük.

Szerény véleményem szerint az itt felemlítettem három fő teendő képezi Budapest haladhatásának s kiépülhetésének „sine qua non"-ját, mert e három tényező nélkül sohasem fogunk jó levegőre,

jó vízre, járható utakra s portól ment utcákra szert tehetni, amely főkellékek nélkül bírhat egy város érdekes, eredeti, az unatkozott idegeneknek tetszetős jelleggel – de a míveltség, kényelem és haladás annyira kívánatos jellemével nem bírhat soha.

E három teendő szerintem oly láncolatot képez, hogy bármelyikét a másik nélkül alig képzelhetjük – a csatornázást kell hogy kövesse a kövezés, mi nélkül ismét a vízvezeték alig felelhetne meg céljának. Ezek tehát azon fő-fő s mindenek előtt megkezdendő s végrehajtandó teendők – ha ugyan Budapest jövőjének biztos alapját már most meg akarjuk vetni –, melyek nem a kényszer, de az érdekegység, a haladás, az élvezetesség s haszon előmozdításának természetével bírván, a leghathatósabbak egyszersmind.

Jövő cikkemben azokat említendem fel, melyek a kereskedelem, kényelem s szépség szempontjából Budapest fejlődésének s szépülésének főfeltételei.

IV.

Felemlítvén múlt cikkemben azon szerintem alapteendőket, melyek nélkül fővárosunk, tekintve akár jelenét, akár jövőben való terjeszkedését s haladását, el nem lehet, – áttérek most azokra, melyek a kereskedési forgalom, kényelem s kellem előmozdítására fognának hathatósan közreműködni, – amely teendők, ha létrehozatnának, Budapestből nemcsak a kereskedelem s hajózásnak megfelelő kényelmes, egészséges légű, de fényes s a szemet gyönyörködtető várost is fognának elővarázsolni – a nagy célt tekintve – aránylag kevés költséggel.

E teendők sorában első helyet foglal el Budapest rakpartjának végleges kiépítése, valamint a pesti, úgy a budai oldalon. Ezt kívánja a kereskedés folytonos nevekedése; ezt kívánják a közegészségi tekintetek, amennyiben a jelenlegi szemétdombok az egész környéken elárasztják egészségtelen kigőzölgésüket; ezt kívánja különösen azon tekintet, hogy azon perctől fogva, melyben a bu-

dai rakpart elkészül, számos ház fog ott emelkedni, melyek szállásai keresettek lesznek, mert sem a verőfénynek, sem a szél befolyásának nincsenek annyira kitéve, mint a pesti oldalon levő házsor; ezt kívánja végre fővárosunk tekintélye, melyet ily ronda piszoktól környezetten nem hagyhatni többé.

A pesti rakpart felfelé, mindenekelőtt a Báthory utcán túl, egy darabra volna kiegészítendő, lefelé pedig legalább a soroksári töltésig, de ha csak lehetséges, a vámvonalig terjedne; mert tekintve a Dunát a Tiszával egybekötő csatorna létrejöttét; tekintve azt, hogy a sóházon s Molnár-tavon alul egész új városrész fog kiemelkedni rövid időn; tekintve azt, hogy szerfelett szükséges a kereskedelmi forgalomnak mennél több tért nyitni, miután az eddigi rakpart már most is csekélynek s a szükségesnek meg nem felelő gyanánt mutatkozik – lehetetlen nem azt kívánni, hogy ha már országos segély nyomán keletkezik bármi, az a célnak, a jövő reményeinek s kilátásainak megfelelőleg jöjjön létre. A budai oldalon mint elérendő célt e tekintetben a Császár-fürdőtől a Sárosfürdőig terjedő vonalat kellene kijelölni, amely vonal a szükséghez képest építtessék ki, ott kezdvén meg – a híd körül eső rész talán a legsürgősebb –, ahol a város érdeke leginkább megkívánja.

A rakpartok kiépítésénél két szempont volna irányadó – az egyszerűség és a célszerűség, csak a tartósságot tekintve nem kellene költségeket kímélni, amennyiben országos beruházás kell hogy mindenekfelett ezen igénynek feleljen meg. Ha jól vagyok értesülve, a Buda városa részéről e tekintetben készült előtervezet a mondottam igényeknek teljesen megfelel; annyi bizonyos, hogy ugyanezt nem mondhatni azon rakpart részéről, amely az Eskü tér mentében Pesten készül.

A rakpartok kiépítése rendkívül emelné Budapestet, nemcsak ami a kereskedelmi forgalom s a lakályosság kényelmét s előnyeit illeti, nemcsak a szépségre nézve s egészségi szempontnál fogva, de különösen belértékre nézve, amennyiben sok tér volna nyerhető s ezáltal vagyon; különösen a pesti alsó vonalon állana elő

ezen eset, amennyiben a főváros oly részei, ahol most sem házépítésre s még kevésbé lakásra még csak gondolni sem lehet, mintegy varázsütés nyomán kiemelkednének az elhagyottságból s keresettekké s élénkekké változnának át rövid időn; hivatkozom e tekintetben a budai egész oldalra s Pestnek az Eskü tértől le, a Molnár-tavon túl terjedő részére, mely csakis a rakpart kiépítése által nyerheti el azon keretet, amelyen belül gyorsan s szépen fogna fejlődni. De mindezt tekintetbe sem véve, egy főkötelesség parancsolja a rakpart lehetőleg gyors s tökéletes kiépítését, s ez Budapest biztonsága a Duna áradásait tekintve, ami úgy hiszem, csak ezúton érhető el véglegesen.

Egy régi bűnnek helyrehozása érdemel még főtekintetet, mely ha végigjárjuk s tekintjük Budapestet, minden figyelmes vizsgálónak, s különösen azoknak, akik itt élni kénytelenek, azonnal a szemébe ötlik – s e hiány, a fa-hiány, s sétányok, nyilvános kertek nem léte. Régi bűnnek mondom ezt joggal, mert nálunk nem fát nevelni, de pusztítani érezték magukat hivatva az emberek, s amit beültetnek is, azt mind oly gyéren, szegényesen, ügyetlenül teszik, hogy az ember szíve szinte fáj, ha e haszontalanul elfecsérlett munkát s gyenge eredményt szemléljük; hiszen tekintsük csak az Erzsébet-tért, a József tért, a Széchenyi sétányt, mi szomorú, rendetlen, elhagyott állapotban sínlődnek az oázisok, nem tekintve azt, hogy úgy látszik, a város a többi piacok s terek befásítására nem gondol – igaz, a hetivásár, az elavult s többé sehol sem létező intézmény, több figyelmet érdemel piszkot terjesztő befolyásával, mint sétányok s üdülő helyek létesítése. De erről majd utóbb.

A befásítást illetőleg szerény véleményem szerint gyökeres eszközökhez kell nyúlni, ha valódi eredményt akarunk kivívni. Mindenekelőtt tervszerűleg az egész város egy széles ültetvénnyel – erdőnek címezhetjük, ha a biztonsági közegek meg nem ijednek az ott majd egybesereglendő tolvajok rémképeitől – volna körülveendő, amely egyszerű s csak a talajt s égaljt megszokott, honos fákból álló zöld szalag, a városból kinyúló főutcákat tekintve helyenként nagyobb parkká, sétánnyá változnék át. Ily kerteknek,

nevezzük népkerteknek, helye volna például a Duna mentében a soroksári töltés melletti oldalon, amely a város alsó részének szolgálna menhelyül; ilyenné volna átalakítandó az Orczy-kert s azon része a közelgőknek, mely a lóvásárral szomszédos, s azzal szemben fekszik; ilyenné volna átalakítandó az új temető mellett fekvő szénapajtáknak a vámházzal szemben levő része; ilyenné kellene átalakítani a váci temetőt; Budán pedig a Vérmezőt, a város majorját s az azon túl fekvő kopár telkeket.

Ezen egyes nagyobb kertek, melyekre nézve a fényűzés éppen nem szükséges, csak sok fa s zöld pázsit egymással összeköttetésbe hozatnának a felebb említettem, az egész várost övedző ültetvény által, mely ültetvény, amennyire kivihető, félbeszakítás nélkül folytattatnék – ami úgy hiszem, jelenleg még lehetséges. Ha idővel a város a mostani vonalon túl talál terjeszkedni, mindez, amiről itt megemlékezünk, éppenoly hasznára leend azoknak, akik a város vonalán túl telepednek le, mint azoknak, akik e kereten belül laknak s építkeznek.

Valamely már rendezett, sűrűn beültetett, utakkal ellátott helyből fényes angolparkot varázsolni nagyon könnyű; a fődolog az, hogy városunkat óvjuk meg a portól, amennyire lehet, s hogy a lakosság számára mennél több könnyen elérhető oly ültetvényeket teremtsünk, ahova üdülni, sétálni, a fiatalság játszani s testgyakorlatokat rendezni mehet fáradság, költség s időpazarlás nélkül.

Budapest belsejének sétányokkal való ellátásáról a jövő alkalommal.

V.

Az eszmék hatalmának s a haladás feltartóztathatatlan előretörtetésének köszönjük azt, hogy azon hajdan fővárosunkra nézve kimondott elv: „a fa nem városba való" jelenleg már nem bír a hajdani teljhatalommal, noha, mint múlt cikkemben megérin-

tém, titkos barátjai, s így tehát a befásítás nyílt ellenei is még mindig léteznek elegendő számmal. A főváros külrészeiről megemlékeztünk már e tekintetben; hátravan még, hogy véleményt mondjunk a Belváros miként leendő rendezéséről, s itt attól tartok, hogy igen nevezetes magánérdekekkel s előítélettel fogok összeütközésbe jönni. Egyébiránt véleményemet éppenoly gyarlónak tartom, mint minden más emberi véleményt, hadd győzzön a jobb!

Szerény felfogásom szerint ha létezik földrészünkön főváros, amelynek első szükségletei, elkerülhetetlen életfeltételei közé sorolható a befásítás, úgy bizonyára Budapest az; fekvése ki lévén téve nagyon a szél rohamának hála hatalmas folyamunknak; égalja, mely mint minden e vonalon fekvő városé nagyon változékony; talaja, mely részben homokos, részben felhalmozott szemét – mindezen tekintetek azt sürgetik, ültessünk fát; vessünk gátat a szél rohamának, szerezzük meg tüdőink számára a növényzet jótékony kigőzölgését; tartsuk féken zsarnokilag a mindent elözönlő port.

Ahol csak létezik fővárosunkban tér, melyet nélkülözni lehet, azt sétánnyá kell átalakítani, követve az angolok példáját; annyival inkább kötelességünk ez, mert a külvárosok s újabb városrészek alapításakor megfeledkeztünk azon külhonban oly nagy sikerrel elfogadott elvről, mely szerint a házak előtt egész sor kertek vonulnak el, melyek oly annyira kellemes és vidító külszínt adnak azután ama városoknak; nálunk a kőhalmaz teljesen elnémította a természetet – ahol meg lehet tenni, nyissunk neki utat s tért.

Budán a Horváth-kert, a Duna-part egy része, a Szent György tér, a Várhegy oldala volna e célnak megfelelőleg felhasználható; az ős Buda, mint virágbokrétába illesztve, úgy venné ki magát s megifjodva s lerázva százados porát, újulna meg.

Pesten az új rakpart minden megmaradt részecskéje kertté volna átalakítandó, különösen két vége, melyek egyike most mint szemétdomb, másika mint csirkevásártér díszelg s igen „keleties" ellentétet képez azon emelkedő, palotaszerű építménnyel szemben s annak lakóira nézve felséges kilátást nyújt, kárpótlásul talán fel-

csigázott lakbéréért? A Lánchíd előtti téren a fasorok is helyre állítandók, jelenlegi kopasz volta fáj a szemnek. Az Eskü tér, a városház tere, a halpiac, a Sóház tér, a Széna tér, a szerviták majorsági épülete s kertje, a Színház tér – ezek mind oly helyek, melyeket okvetlenül be kell ültetni s csinos kertekké átalakítani; ezeken kívül a külvárosok minden meglévő s tervezett piacai szintén oly módon volnának sétányokká átváltoztatva, mi által nem egy elhagyott hely széppé, élénkké, keresetté varázsoltatnék át. S vajon kinek válnék ez inkább hasznára, mint azoknak, akik ama városrészekben ház- vagy telektulajdonosok; nézzük csak a Hermina, az István, a Ferenc tért, az egyes templom tereket, s képzeljük magunknak azokat befásítva s sétánnyá átalakítva, – mi egészen más színt öltene azonnal nemcsak a tér maga, de környéke is.

De midőn ezeket szépen elregélem, nem is gondolám talán eléggé meg, hogy Budapest egy nagyhatalmával – hetediknek mondhatnók, mert dacolni tud a hatodik nagyhatalommal – jövök összeütközésbe; s e hetedik nagyhatalom nem más, mint a pesti nők, akiknek véleménye szerint a csirke-, a zöldség-, s gyömülcsvásár közelsége mindenekfelett való fő-fő tekintet s alapelv. Nem csodálnám e véleményben levők nagyhatalmi befolyását s nyomatékát, ha a pesti nők oly egyszerűen járnának s oly szorgos gazdasszonyok lennének, milyenek például roppant gazdagságuk dacára Basel asszonyai, de aki a pesti nők között lábra kapott iszonyú fényűzést szemléli, aki ha nem restell utánajárni, megtudhatja könnyen, hogy az öltözékekben felkapott fényűzés nem annyira főrangú – amint nevezni szokták – köreinkben, mint inkább a pesti nőknél vert gyökeret s talál követőkre, az valóban elcsodálkozik, mikor azt hallja, hogy a csirke- s zöldségvásár azért került mindig közelebb s közelebb fővárosunk középpontjához, mert azt a nők kényelme úgy kívánja, s eme hetedik nagyhatalom rabszolgái, a férjek, azt így rendelik.

Természetes tehát, hogy én is tartok e nagyhatalom ellenzékétől, mert sok tekintetben, különösen Kelet népeinél, pedig mi is az vagyunk, el lehet mondani: „férfi tervez, nő rendez" – mert ha

mindazon tereken, amelyeken most oly testvéries egyetértésben bűzöl a csirke, lúd, kacsa, pulyka, hagyma, romlott gyümölcs s tojás meg az a sok szép hal, ha mind e tér zölden s tisztán tartva fog virulni, ugyan hová szorulnak gazdasszonyaink s fogják hallatni a szakácsnők fülszaggató pletykáikat.

Ott lesz az, minden igen szépen elhelyezve, tisztelt háziasszonyok, ahová minden művelt s rendezett fővárosban száműzni szokták, az árucsarnokokba tudniillik, amilyenek építése okvetlen szükséges, ha az állandó bűznek, piszoknak, s szemetelésnek véget akarunk vetni.

Minden egyes városrészben egy árucsarnok volna építendő, ahol állandó vásár tartatnék s ahonnan naponta éjnek idején el volna szállítandó a hulladék. Ily árucsarnokok berendezése most már nem járna oly nagy nehézséggel, mint utóbb fogna járni, mert minden egyes városrészben kapható mérsékelt áron elég nagy telek, amelyen kiemelkednék azután az állandó hetivásár palotája. E csarnokok egy-kétemeletesek lehetnének, ahol elférne az apró marha, a zöldség, a mészáros, a halárus, a gyümölcs, szóval mindaz, amire egy gazdasszonynak szüksége van, még akkor is, ha selyem s bársony fedi szép tagjait.

Csekély véleményem szerint tehát ily módon ki volna elégítve minden érdek; mert szemeinket az egymás közelében keletkező zöld oázisok gyönyörködtetnék; a szállásbér e tereken hatalmasan felrúgna, ami megnyugtatná a férjeket; Budapest gazdasszonyai pedig fedél alatt, s nem az arra járó-kelők, sem az idő mostohasága által nem zavarva, vásárolhatnák össze, elmesélve egymásnak a napi eseményeket, a férjeik s szeretteik számára készítendő jó ízű ebédhez szükségelt élelmiszereket.

Valóságos paradicsomi lét – hasonlítva azt a piacra járó gazdaasszonyok jelenlegi körülményeihez.

Jövő cikkemben oly tárgyat szándékom megpendíteni, mely ellen még a hetedik nagyhatalomnak sem leend kifogása, erről bizonyos vagyok.

I. Ferenc József megkoronázása a budai Mátyás-templomban
Vinzenz Katzler rajza
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

Özv. Jósika Miklósné Podmaniczky Júlia
Lömmel, M. acélmetszete
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

VI.

Mindannak, amit javaslatba hoztunk, mintegy betetőzését azon boulevard-hálózat képezné, mely a véglegesen kiépített rakparttal összeegyeztetve, Budapestet egyrészről mint keret a képet, úgy övedzné körül, míg másrészről azon erek kifolyása gyanánt szolgálna, amely erek az elővárosokba hatolva új életet, kényelmet, terjeszkedést biztosítanának az eddig elhagyatottságban sínlődő távolabb fekvő városrészek számára. A pesti boulevard kiindulási pontja szerény véleményem szerint, a Felső Duna-parton a Báthory utcával szemben volna legcélszerűbben kitűzendő, amennyiben e helyen megkezdve, a felső rakpart folytatása gyanánt szerepelne. A Báthory utcán végig egyenes vonalban a Váci útnak tartana, s azt elérve a vasúti indóházig s a kiszélesbített Mező utcán végig, a külső Király utcáig ágaznék el; a fővonal továbbhaladna a Váci úton a Deák térig s innen az Ország úton végig a Széna térig, s a Mészáros utcán le a Sóház térre, ahol újból a rakpartot érné el. Mellékágait a kiszélesbített Király utca, a Kerepesi út, a Soroksári utca s a rendezendő Kétnyúl utca képeznék.

Ez ágazatok közül csak a Király utca szélesbítése venne igénybe nagyobb költséget, mert jobb oldalának hét első háza beljebb volna szorítandó, ami e házak lerontását s újból felépítését tételezi fel; talán nem is oly óriási költségeket nyelne el e tágítás, mint első pillanatra gondolnók, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a telkek mind rendkívül mélyek, amely oknál fogva még untig elég nagyok maradnának azon esetre is, ha elejök elmetszetnék; a jelenleg ébredező vállalkozási szellemnél fogva talán egy építkező társulat tehetne kísérletet, amely kísérlet nem járna káros következményekkel, ha elképzeljük magunknak, mi egészen más színt öltene s rendeltetést fogna nyerni, a széles, tágas, szellős Király utca, hasonlítva azt jelenlegi állapotához.

A boulevardok közül befásítandó volna, hol egy, hol két fasort ültetve, azon rész, amely a Duna partján kezdve, a Váci útra, indóházhoz, a Mező utcán át a külső Király utcába ágaznék el,

hasonlóképpen volna elrendezendő a Váci út folytatása, az Ország út, a Mészáros utca, a Kerepesi út, az Üllői út, mint oly főrészei a boulevard-oknak, amelyek elegendő szélességgel bírnak a fasorok ültetésére s túlzottan tágasok arra, hogy így pusztán s kopaszon maradjanak. A faültetés mellé kívánatos volna a kiemelkedő járda, mint azt Párisban s Bécsben látjuk: vajon a boulevardok kövezettel láttassanak-e el, vagy pedig kaviccsal, ez a hozzáértők véleményétől és a gazdálkodási szempontnak figyelembe vételétől függ; annyi azonban bizonyos, hogy kellem s lakályosságra, s így tehát a háziurakra nézve, sokkal célszerűbb s szebb a kavics, csak jól el kell tudni a talajt készíteni.

Budán, a pesti bulevard-nak megfelelőleg, az új s a régi feljáró a Várba, s a Krisztinaváros főutcája, az alagúti kijáróval összeköttetésben volna átalakítandó boulevard-nak, ami összeköttetésben az általunk tervezett népkerttel igen szép jövőt biztosítana Budának: ha valamikor, amit bizton remélek, lerontatnak az erősség falai, akkor Glasgow mintájára kellene felhasználni a jelenlegi Várhegy egész környékét s az esetben mindaz, amit jelenleg javaslok, nemcsak megmaradhat, de még e jövő tervnek egyik kiegészítő részét képezné.

Eszmeláncolatnál fogva s mintegy a boulevard-ok kiegészítéseül még két eszmét pendítek meg, mint amelyek létesítése ugyan a többitől önként folyik talán, de mégis főtekintetet érdemel.

Az egyik a közkutak s csurgók létesítése, amelyek részint a tervezett sétányok díszítéséül s az ottani lég hűsítésére szolgálnának, részint oly helyeken, kisebb terek vagy tág szegleteken volnának alkalmazandók, ahol mint könnyen elérhetők, a közhasználatnak felelnének meg. E csurgók s közkutak azonban vízvezeték célszerű tervezete s keresztülvitele által sokat veszítenének becsükből, mert ha mindenki házánál kaphatja meg a kellő vizet, az még kényelmesebb, mintha bármi közel, csurgóhoz kell azért küldeni.

Egy mellékes szükségletet városunkban nem akarok itt felemlíteni, amely már ugyan minden polgárosult városban létezik, csak nálunk nem, s amelyre egészségi s kényelmi, mindenekelőtt pedig

emberi szempontból nagy szükségünk volna, s amelyre már annyiszor figyelmeztetett a város, de amiből nem lesz semmi, mert a határozat mindig az: határozni fogunk; több a gyűlés, mint az eredmény.

A másik eszme, melyet különösen ki akarok emelni s amely eszmére nézve inkább hátra, mint előrehalad városunk, ama borzadalmas vásári bódékat illeti, melyek a város kebeléből való eltávolítása égető szükséggé vált, megmaradásuk pedig szégyenfolt.

Ha már szükségesek e vásári bódék, száműzzék azokat oly helyre, ahol nem alkalmatlankodnak minden évnegyedben legalább három hétig az emberiségnek.

Igen célszerű hely volna a bódék számára azon tér, melyet hajdan lóvásárnak hívtak, s most parasztvásárnak kereszteltek s amely tér a Kerepesi út mentében a tót evangélikus templomi és iskolai telek megett terül el; e tért először nivellirozni kellene, bekavicsolni s fasorokkal beültetni, amely fasorok jeleznék a sátrak utcáit; s ha ott azután elhelyezkedik a vásár, s oda a Kerepesi boulevard-on végigsétálva fognak az emberek juthatni, kérdem, nem szívesebben látogatnák-e, mint a mostani összezsúfolt s alig használható helyen?

Jövő, egyszersmind talán utolsó cikkemben nehány a Belvárost érdeklő újítást szándékozom az illetők figyelmébe ajánlani.

VII.

Bocsánatot kell kérnem olvasóimtól, hogy cikksorozatom a kívánatosnál jóval terjedelmesebbre nyúlt; de ez untató hosszadalmasságot mentse ki azon rendkívüli előszeretet, melyet fővárosunk iránt, s azon, mondhatnám, elfogultság, mellyel saját eszméim iránt viseltetem, amelyek valósítására végre-valahára megérkezettnek vélem a kellő pillanatot, csak jóakarat, érdekeltség s erély lelkesítsék azokat, kik hivatvák ez ügybe befolyni.

Azok után, amiket elsoroltam, kevés mondandóm marad.

Az utánzásnak csak bizonyos mértékig vagyok barátja, az életképes fejlődés azon vezéreszme, mely előttem lebeg, ahányszor valamit megbírálok vagy előtérbe tolok.

Már cikksorozatom elején említém, miszerint véleményem szerint, most még kár volna Budapest számára határán túl keresni terjeszkedést, mikor a meglévő térnek legnagyobb s sok tekintetben legszebb része még nincs kellőleg sem felhasználva, de még felhasználhatásra nincs is előkészítve.

Tekintsük végig külvárosainkat s meg fogunk győződni szavaim igazságáról: ahol a külvárosok oly utcákkal bírnak – nem is szólva a Lipótvárosról –, milyenek a Gyár utca, Mező utca, külső Király utca, a leendő Aradi utca, a Kerepesi út, a Sertéskereskedő utca, az Üllői út, a Soroksári utca, a Kétnyúl utca, nem is említve Buda külvárosait, melyek csekély igazítással igen szép utcákat hozhatnának létre – ott kész a talaj s ha ezt előkészítjük kellőleg, kimaradhatlan a jó termés, amint azt el is mondottam már cikkeim folytán.

Itt még csak a Belvárosról akarok említést tenni, mert nem helyes eljárásnak tartanám azt, ha megfeledkezve legrégibb barátunkról, őt ócska, kirívó s többi testvérei külsejétől egészen elütő gúnyájában meghagynók; ez sem hasznos, sem méltányos nem volna s szerfelett ártalmasan hatna fővárosunk jövendő átalakulására; amennyire túlzottan nagy költség s baj nélkül lehetséges, igyekezzünk oda hatni, hogy a Belváros, valamint Pesten, úgy Budán az egésznek megfelelő összhangzat szerint rendeztessék.

Amit most százezrekkel elérhetünk, ugyanaz kevéssel utóbb alig annyi milliókkal lesz csak elérhető.

Ezúttal nem lehet célom többet tenni, mint kijelölni Belvárosunk azon pontjait, melyek mindenekelőtt rendezendők, ha véghanyatlásra nem akarjuk a hajdani Pestet kárhoztatni.

Egyik első teendő volna szerintünk a Fehérhajónak eltávolítása s az Úri utcának folytatása egyenes vonalban a Deák utcáig, ami nagy nyereségnek volna mondható, amennyiben e szűk helyen felette meg van nehezítve a közlekedés. A szervitákkal végre

rendbe kell jönni, s az ott nyerendő piacot annyira lehetne terjeszteni, amily szélességben terjed a Károly-kaszárnya; e gyönyörű tér sétánnyá átalakítva, e városrésznek egészen más színt kölcsönözne. A Kígyó tér főfigyelmet érdemel, mert tűrhetetlenné vált az e helyen való összezsúfolása a kocsiknak s arra elsietö gyalogosoknak; e tekintetben azonban hallomás szerint az újonnan építendő Curia alapterve szerint, talán segítve is leend a bajon.

A Barátok terének érdeke azt követeli, hogy a barátok épülete végre emelkedjék ki az elhagyottságából; a Jankovics-telek pedig vetkeztesse le elpusztult külsejét, melyet e ferdén állított alház jelenleg mutat. A Zöldfa, Lipót, s Molnár utcák rendezése elkerülhetetlen, ha e városrészt némileg emelni óhajtjuk, ami csak úgy érhető el, hogy az ott levő viskók helyett házak, lakható épületek keletkeznek. A sóház eltávolítása s az ottani tér rendezése annál szükségesebb, mert igen szép telkek fognak nyeretni olyan helyen, ahol jelenleg lakni is alig lehet. A régi Német Színház helye kisebbítendő s felépítendő, sőt e piac rendezése nagy szükség, mert egyik oldalának ferde állása az egésznek külsejét rontja; ugyanezt mondhatnók a Városház térről is, ahonnan, hogy e sok apró épület végre eltűnjék, nagyon kívánatos és szükséges, mert amíg a Belváros lakóházainak oly tetemes száma csekély kis emeletes s alházakból áll, addig természetes, hogy szálláshiány van s természetes az is, hogy a meglevők nagyon s aránytalanul drágák.

Egy kisajátítási törvény szüksége mind érezhetőbbé válik.

A Sebestyén s a Rózsa tért nem említettem itt meg, egyedül azért, mert amint hallom, a Curia újbóli felépítése által e tér is fogna nyerni s a Hatvani utcának a Duna utcával való összeköttetése létesülne, ami rendkívül nagy nyereség volna városunk e kisszerű s elhagyott zugára nézve.

Budán e tekintetben az első s főteendő, nem is említve a mellékutcák vagy terek tágítását s rendezését, a György-tér bővítése egészen a fővártán túlig, amíg által e tér mintegy nagy utcát képezve s befásítva valódi díszére válnék ős Budának.

Ami itt a régi várost illetőleg általam megemlíttetett, az szerintem a legkevesebb, amit célul kitűzhetünk, mert ezek megtétele nélkül Pest, mindenesetre egyik főrésze pusztulásnak indulna, hasonlítva azt a város többi részeihez.

De másrészről, ha mindaz foganatba vétetik, amiről itt megemlékeztem, rövid idő múlva, a város eggyé fogna olvadni az új részekkel, mi kell, hogy egyik főcélunk legyen.

[...]

A MEREDÉLY SZÉLÉIG

Ahányszor gyermek-, s utóbb ifjúkoromban valakinek eljárása, tettei vagy szavai felett rosszalólag nyilatkoztam – ami rajtam, mint túl a rendén sokat fecsegőn gyakran megtörtént –, édesanyám mindannyiszor feddő hangon kérdezé tőlem:

– Ismered-e annak, aki felett ítélsz, bensőbb viszonyait? – Tudod-e, mi indította őt ez általad becsmérelt s leszólt eljárásra?

– Nem ismerem indokait – válaszolám ilyenkor mindig egy kissé megfélemlítve –, de hallám, amint szólottak róla azok, akikről felteszem, hogy bensőbb viszonyait megtudakolták.

– Ne ítélj el soha senkit az után, amit hallasz, de képezz magadnak ítéletet mindenkoron csak az után, amit a magad szemével láttál, vagy saját, igen egészséges s hallgatódzásra alkalmas füleid révén hallottál. Végzetünk utait nem ismerjük, ki áll jót azért, hogy te magad is nem foghatsz valamikor oly kétségbeejtő viszonyok közé jutni, melyek nagyon megkönnyítendik elleneid részére a feletted való pálcatörést. [...]

Már évek óta aggódtam Ármin testvéröcsém vagyoni állása felett: hisz nem egyedül az ő családjáról volt szó, de az én saját vagyonomról is, amely egészben nála volt letéteményezve s elhe-

lyezve. Mennél több gond nyomta árva fejét, annál kevésbé bátorkodtam a saját érdekemben nyíltan fellépni, minden áron rendet csinálandó. Nagy hibát követtem el ezen engedékenységem képében, mert egyedül az én kellő időben bekövetkező erélyes fellépésem révén lett volna még megmenthető egy része annak, ami így teljesen tönkrement és megsemmisült.

Aggályaim félévről félévre fokozódtak, bátorságom pedig ugyanazon arányban alászállván, elodázhatatlanná vált a családi dráma bekövetkezése.

Csak az, akinek szemei s lelke előtt egyszer ez életben végigvonultak egy család vagyoni bukásának szívrepesztő jelenetei – csak az mondhatja joggal drámának azt, amit oly sokan általam soha fel nem fogható könnyűvérűséggel, hogy ne mondjam vétkes könnyelműséggel tudnak meg- és elítélni.

Alig készültem el a honvéd lovas-századosi állásom becsülettel való betöltéséhez szükségelt előkészületeimmel – alig szerzém be egyenruhámat, nyeregszerszámomat s a katonai céloknak megfelelő hátaslovakat, alig tanulmányoztam végig egy szakférfi által beavatva s irányítva a honvédség gyakorló szabályzatát –, midőn nehány heti egymást érő rendezési kísérletek s öcsém sógoraival, gróf Keglevich Bélával és Beniczky Ödönnel s azok jogtanácsosaival folytatott tanácskozás után a további halogatás rossz esélyeit kikerülendők s megmentve a családot egy csőd veszélyeitől, Ármin öcsém ügyeit illetőleg az egyedül lehető megoldás a következőkben lett elfogadva s megállapítva 1869. évi október hava 15-én.

Elmondom mindezt tanulságául annak, mint lehet összetartás, egymás iránti hajlam s meggondolt, de erélyes eljárás segélyével a legnyomasztóbb körülmények dacára is a mások kára nélkül rendezni oly ügyeket, melyek közül a jogos igények kielégíttetését s a becsület megmentését kell, hogy legelsősorban szemügyre vegyük.

A nálunk dívó, minden koron a becsületérzés által irányított, de

gyakori esetekben feltűnően könnyelmű rendezése a vagyoni s hitelügyeknek talán kívánatossá teszi azt, hogy egy-egy öreg ember „sine ira et studio" elmondja élettapasztalatait. Ám lássák az ifjak, akik vajmi gyakran mosollyal ajkaikon szemlélik az idősebbek cselekedeteit, hogy a legtöbb esetben lehet, ha igazán akarjuk, az elénkbe tűzött helyes életszabályoknak megfelelőleg eljárni.

Az újabb hitelviszonyoknak egyik igen veszélyes kinövésének tartom azon nálunk most már általánosan elfogadott szabályt, mely szerint a pénzintézetek váltóra csak három aláírással adnak kölcsön pénzt. Ezen, az intézetekre célszerű eljárás következtében, ha az elfogadó bajba keveredik, a baj nem az ő, de a másik két társ-aláíró vállaira háramlik, vagyis más szavakkal elmondva: egy egyéniség helyett három juttatik az örvény szélére. Ehhez reáadásul nálunk még azon igen primitív felfogás is dívik, hogy rossz néven veszik annak s mintegy sértést látnak abban, ha valaki a más érdekében nevét s hitelét kockára tenni nem akarja. Mert végre is a kockázat a kibocsátóra s forgatóra nézve úgyszólván nagyobb, mint az elfogadóra nézve, aki azon adós-levelet, mely alá az „elfogadom" szócskát saját kezűleg írta, a maga saját adósságának ismervén el, köteles is volna e tartozását számba véve, annak kifizetéséről gondoskodni. De ha ez esetesen nem történik meg, akkor a másik két aláíró azon kellemetlen meglepetésben részesül, hogy oly tőke kiegyenlítéséről köteles gondoskodni, amely az ő kezei közé sohasem folyt be s amelynek így tehát semminemű hasznát vagy előnyét nem élvezte.

Mindezeken felül még azon kellemetlen s káros következménynyel is jár e hármas aláírás, hogy éppen a könnyelműekre nézve könnyíttetik meg a kölcsön-felvétel, mert nem neki, vagyis nem az ő, de társ-aláírói hitele nyomán jut kölcsönpénzhez.

Azt nem tudom, vajon szakszerűleg megítélve az eszmét, helyes-e mindaz, amit itt mondok, de annyi bizonyos, hogy soha azelőtt egy embernek vagyonbukása oly sok embert belé nem sodort az örvénybe, mint jelenleg.

Százakra megy azok száma, akik ezen eljárás révén álszégyenből, jószívűségből vagy minden önösséget kizáró meggondolatlanságból tönkremennek anélkül, hogy azt, akiért feláldozták magokat, megmentették volna.

Ehhez hasonló helyzet állt be nálunk is, midőn e szívességből s jóhiszeműleg öcsém sógorai s általam megtett társ-aláírások következtében nemcsak egy, de négyen valánk kitéve a legnagyobb veszélynek.

Beniczky Ödön és gróf Keglevich Béla e tekintetben nemesen és okosan jártak el, mert nem habozva egy percig sem, átvették hármunk aláírása, helyesebben jótállása fejében Ármin öcsém annyi adósságát s viszont jószágait is, amennyit becsülettel s józan ésszel kiegyenlíthetni remény mutatkozott.

Kikerültetvén így a csőd, s testvéröcsém becsülete s polgári állása meg levén mentve, gróf Lónyay Menyhért szívessége nyomán sikerült őt elhelyezni, míg gróf Keglevich Béla, mint példás testvér, nővéréről gondoskodott, illendő évdíjjal látván el sógornőmet.

Soha életemben nem tapasztaltam annyira ama régi példabeszéd: „bis dat qui cito dat", igaz voltát, mint akkor, mert ezen egész művelet oly gyorsan s minden feltűnést kerülve lett elintézve, miszerint a külvilágnak még csak idő sem engedtetett arra nézve, hogy a dologgal bővebben foglalkozhassék, ami tagadhatatlanul nagy előny ily kényes természetű s szövevényes ügyek rendezése körül.

Ezen rendezkedés után maradt még körülbelül 38 000 forintnyi oly fedezetet nem találó adóssága testvéröcsémnek, mely, amint mondani szokás: nem fért már sehová. Ezen összeg kielégítését én vállaltam magamra.

Egész vagyonomból egyebem nem maradt, mint felkelhetőim, vagyis bútoraim, könyvtáram, fegyvertáram, képeim, lovaim, kocsijaim s nehány kitűnő fajú saját nevelésű agaram.

Mindezek eladásáról gondoskodni s a felebb jelzett összeg hi-

telezőivel részletfizetések iránt kiegyezkedni vált gyorsan teljesítendő első feladatommá. Az elsőt illetőleg barátaim előzékeny s nemes magaviselete segített rajtam, mert Prónay József, gróf Károlyi Sándor, Blaskovich Ernő és Miklós, gróf Degenfeld Gusztáv, gróf Keglevich Béla, báró Podmaniczky Géza és Levente, báró Radvánszky-Podmaniczky Mária húgom, gróf Ráday Gedeon mint vevők ajánlkozván, rövid időn az ősi fészkünkben bírlalt szállás kiürült teljesen. Mikor búcsút mondva s még egyszer bejárva ez általam annyira kedvelt s kellemesen lakott helyiségeket, lépteim úgy kongottak végig e nagy termeken, mint mikor rég elpusztult romokat vizsgálva visszhang válaszol minden egyes szóra s járás-kelés előidézte zajra.

A másik teendőmet illetőleg szintén szerencsés valék, mert alig egynek kivételével a többi hitelező mind a legnagyobb előzékenységgel viseltetett irántam, amely előzékenység s bizalom még fokozódott, mikor a felebb jelzett, gyorsan előteremtett pénz segélyével az első részletfizetést pontosan s minden fennakadás nélkül betarthattam.

Ez itt említett művelet közben tanultam megismerni az embereket, s így nem csoda, hogy azóta igen gyakori esetekben, ha vagy túl a rendén magasztalni, vagy túl a rendén megszólni hallom embertársaimat, keserű mosolyra fakadva azt gondolom: Der Schein trügt.*

Első időben nagyon nehezen haladtam ügyeim rendezésében, amin utóbb elbeszélendő élményeimet s életmódomat véve tekintetbe, nem csodálkozhatni. Sőt az lep meg most, ha visszagondolok mindarra, amit akkoron tűrnöm, szenvednem s amellett dolgoznom kelle, hogy egyáltalában vissza nem riadtam az elémbe tűzött feladattól a kétségbeesés által űzve a meredély végső széléig érve, az örvényben nem merültem alá.

S éppen ama válságos időben történt meg rajtam két oly eset,

* A látszat csal.

milyet a pedansságig rendetlen-rendes szokásaim mellett sohasem éltem meg. Utolsó regényemen a nyár közben dolgozván s pénzre levén szükségem, kiadómtól a nekem a „Kedvenc" című regényemért járó tiszteletdíjat előre vettem fel. Aki némi gyakorlatával bír az irodalmi tevékenységnek, át fogja tudni érezni, mi roppant nehéz egy félig kész munkát oly körülmények s lélekhangulatban fejezni be, aminőben én akkor valék. Szavamat beváltandó, de nem levén képes nappal, ami közben hivatalos teendőimmel s más termérdek, ennél sokkal fontosabb, alkalmatlanabb ügyekkel valék elfoglalva, regényírással foglalkozni, éjjelenként – éppenúgy, mint most, tizenhét évvel utóbb – elcsendesedvén körülöttem minden s nem tartván többé senki alkalmatlankodásaitól, írtam s végeztem be munkámat. Annyit be kell vallanom, hogy meglehet hibás felfogásom szerint, soha jobbat nem írtam, mint amilyennek éppen ama aggályteljes éjjelek szülöttjét én tartom.

A másik kellemetlenség, amely már alkalmatlanabbul nem is jelentkezhetett volna, egy 1848 december havában kifizetett, de akkori bizományosom által vissza nem követelt kötelezvényem másod ízben való bejelentése képében szakadt reám. Perelnem nem lehetett, mert azt az elszegényedett ember nem teheti – nem marad más hátra, mint másod ízben, még pedig kamatostól kifizetni azt, amit régóta rendezettnek véltem.

Mindhiába, a szegény embert az ág is nyomja, mondja egy magyar példabeszéd.

Így nyomorogtam két és fél évig, midőn báró Podmaniczky Lajos unokatestvérbátyám váratlanul meghalálozván, a Barátok terén fekvő családi seniorális házunk felének birtoklási joga örökség útján reám szállott.

A mindennapi kenyerét s családja becsületét nagy nehezen megkereső zsellér – háziúrrá lett s nehány ezer forint évi jövedelem birtokába jutott oly váratlanul, mintha e reám nézve akkor vagyont képviselő hitbizomány az égből cseppent volna le.

Ezen lélekhangulat által indíttatva határozám el magam ez örök-

ségem segélyével egy évek óta lelkemet lidérc gyanánt nyomó gond alól felszabadítani. Ármin öcsém s sógornőm is úgy ahogy csak el voltak látva, de a négy fiúnak nevelési költségeit fedezni s azt előteremteni mindig nagy bajjal járt.

Elmentem János bátyámhoz, aki hitbizomány házunk másik felének volt, mint azon ágon legidősebb, birtokosa, s azon ajánlatot tevém neki, hogy hitbizományunknak nem levén megadva a királyi jóváhagyás, hívjunk egybe családi gyűlést s hozzuk javaslatba a ház eladását és a bejövő pénznek ágak s fejek szerinti elosztását.

Nem e munkám keretébe tartozik javaslatom keresztülvitelének leírása, amely hihetetlenül sok bajjal s gonddal járt, itt csak annyit említhetek fel, hogy a család a hitbizomány felosztásába beleegyezvén, a házat eladóvá tettük, sőt 1875-ben el is adtuk, s a tőkét azonnal fel is osztottuk.

E művelet nyomán a Sándor-ágon, azaz a mi águnkon mindegyikünk tízezer forintnyi tőkéhez jutott, ami akkori viszonyaink között megbecsülhetetlen kincs gyanánt volt tekinthető. Ármin öcsém mindegyik fia részére, a kiskorúaké az árvaszéken helyeztetvén el, tízezer forint lett így folyóvá, s így tehát negyvenezer forintnak kamatjai állottak rendelkezésre a szülőknek fiaik nevelési költségeinek fedezésére.

Befejezvén így szerencsésen ez ügyet s felszabadulván a lidércnyomás alól, a nekem jutott pénzt pedig a vállaimra nehezedő terhek részbeni rendezésére fordítván, kedélyhangulatom s anyagi körülményeim legalább némileg szelídebb színt öltöttek.

[...]

A MUNKA NEMESÍT

Az emberben két hatás működik, az anyagi és az erkölcsi; amikor e két tényező egymással karöltve halad, akkor válik életünk azzá, amit boldogságnak neveznek.

A két hatás közül, ha csak az egyik bír teljes életképességgel, tagadhatatlanul az esetben vagyunk szerencsésebbek, ha anyagi tekintetben alárendelt vagy talán alantas állást foglalunk is el, de erkölcsi önérzetünk segélyével felemelkedett fővel s bátorító önérzettel istápoltan tudjuk eltűrni a sors csapásait, vagy önkönyelműségünk okozta leverő következményeit.

S ezen önérzet, e megnyugvásteljes büszkeség kinyomatát hiszem s érzem legtalálóbban kifejezve e mondatban: a munka nemesít.

A függetlenség azon tudata, mely áthatja egész énünket, mikor meggyőződést szerzünk magunknak afelől, hogy saját keresményünkből megélhetünk; az első adag eledel, legyen az bármi egyszerű, melyet saját kezeink munkája révén szerzett pénzzel fizetünk ki, oly varázsszerű hatással bír, mely pillanatnyira képes elfeledtetni velünk a leélt szebb napokat.

Ez az oka annak, hogy a munkásember egészen más világban látja a világ folyását, mint az, aki arról, mint jutott vagyonához, alig tudna számot adni. S éppen ezért kell elnézőbbnek lennünk a szegény, a kenyerét nehezen megkereső, mint a dúsgazdag iránt; vagyis helyesebben mondva: méltán megkövetelhetjük a vagyonos s így tehát műveltebb elemtől, hogy fillérjeivel azok iránt ne fukarkodjék, akik szemében kincs az, ami alig számbavehető parányiságnak mondható az olyannal szemben, akit többel áldott meg a sors, mint amennyire szüksége van. A jótékonyság képezi megölő betűjét az osztozni kívánó szabadosságnak.

Miután 1852-től fogva Pesten folytonosan szállodában éltem, végre megunva e „se ki, se be" állapotot, 1867-ben a koronázás alkalmával állandóbb viszonyokat remélvén, magánlakást béreltem.

E nekem nagy gyönyörűséget szerző városi otthonom kényelmét nem élvezém hosszasan, mert már két évvel utóbb a felebb leírt események után átlátni kényszerültem, hogy életmódomon gyökeresen változtatni kellendvén, lakásom egyszerűsítéséről is gondoskodnom szükséges.

A három rendelkezésemre álló szoba közül az egyiket a fölöslegesnek látszó bútorokkal ellátván, albérletbe adtam ki, kapván havonként huszonöt forintot, vagyis körül-belül annyit, mint amennyibe egész lakásom került. Fogadóba járni s étlap szerint étkezni, mint annak előtte, az oly emberre nézve lehetséges nem volt, aki ezentúl képviselői napidíjból kell hogy megéljen; béreltem tehát egy kifőzőnőnél havonként fizetendő tizennégy forintért ebédet, amelyből gazdasszonyommal együtt úgy-ahogy jóllaktunk. Reggelenként, mialatt szobámat tisztogatták, elmentem valamely kávéházba, s ott megvonulva egy szegletben fogyasztottam el reggelimet s néztem át a lapokat. Egy szobácskában lakni; egyszerűen, hogy ne mondjam rosszul étkezni; egy szál gyertya mellett írni órákig; a hordár által tisztíttatni ruháimat – mind e kisebb-nagyobb nélkülözéseket hamarább meg bírtam szokni, mint a kávéházba való járást. Bezzeg megszoktam s megszerettem utóbb. Csak egy vigasztalt az első időben, s ez az volt, hogy Turinban a világhírű Cavour grófot is reggelenként kávéházban láttam elfogyasztani reggelijét nemcsak, de tapasztalám, mint fogadja ott az ő vele szólni kívánókat s végzi teendőinek egy részét ama bűzös légkörben, amely oly éles ellentéte az otthoniasság megfizethetetlen kényelmének.

Amiket itt elmondok, a fiatal emberre nézve a sport egy bizonyos nemét képviselte volna – reám nézve, aki már negyvenöt éves, s kissé megkopott agglegény valék, nem sport, de valóságos kínszenvedés volt mindennek a megszokása. De a józan s egyszerű élet végre is jót tett testemnek, lelkemnek, s mennél többet kínlódtam s gyötörtem magam, annál állandóbbá vált egészségem, de annál gyorsabban is semmisültek meg ifjúságom gyér maradványai.

Dacára az elvonult életmódomnak, mégis ügyeltem arra, hogy amennyiben lehető volt, ne szakítsam meg teljesen az érintkezést ama társasággal, melynek körében eddigelé éltem.

S éppen ez oknál fogva kerülve a zajos mulatságokat, a színházakat s hangversenyeket, egész nap teendőim után láttam, s csak estende egy, az Erzsébet téren tett séta után néztem el a Nemzeti Casinóba s találkoztam ismerőseimmel.

Az akkortájt keletkezett naplójegyzeteim leghívebb kinyomatát számadásaim képezik: átfutva azokat jelenleg s meggyőződvén arról, mi tetemes összegekké válnak azok, melyeket forintonként gyűjtöttem egybe, hogy terheimet törleszthessem; szinte elcsodálkozom azon, mint voltam képes mindazt oly életmód s lélekhangulat mellett véghez vinni.

S mégiscsak e minutiosus rendtartás mentett meg: mert annak révén megindulván a rendezkedés s megszilárdulván hitelem, az irántam nyilvánuló bizalom s közmegbecsülés – utóbbi sokkal gyorsabb valék képes legombolyítani azt, ami nagy vesződséggel megkezdve az első időben gyakran kétségbeesésig lassan, de utóvégre mégis haladt.

Miközben új életmódom megállapítása révén a sanyarúságot megszokva, jövőm miként való alakulása s biztosítása felett tépelődtem, találkoztam Tisza Kálmánnal. Megtudakolván tőlem, mit szándékozom tenni anyagi helyzetem a jövőben leendő javítását illetőleg, egészen őszintén bevallám neki, hogy bármi szerény állásba óhajtanék bejutni, bebizonyítandó munkaképességemet, jövőm alapját ezúton remélvén megvethetőnek. Még ott, találkozásunk színhelyén, a Granátos utcában, kínált meg engemet Tisza Kálmán az éjszakkeleti vasútnál üresedésben levő személyügyi főnöki állással, s én viszont habozás nélkül s a legnagyobb örömmel fogadtam el szíves ajánlatát, életem egyik legszerencsésebb esélye gyanánt üdvözölvén a nekem nyújtott mentő horgonyt.

Az éjszakkeleti vasút akkor vala alakuló félben – báró Seny-

nyey Pál lévén elnöke, Tisza Kálmán alelnöke, vezérigazgatója pedig Ivánka Imre.

Ivánka Imrének, akivel 1859. év óta szoros összeköttetésben állottam, köszönhetem azt, hogy dolgozni tanultam, s hogy a hivatalnoki s ennek kifolyása gyanánt az irodai teendőket gyorsan s szigorú ellenőrzés mellett elsajátítottam. Ő nyújtott egyszersmind alkalmat arra, hogy tettleg bebizonyítsam, miszerint bármi terhes munkától vissza nem riadok s belé tudom magam eléggé gyorsan találni mindabba, amivel eddigelé legtávolabbról sem foglalkozám. Ez életrevalóságom gyors fejlését csakis a katonakoromban megszokott rendszeretetnek, pontos eljárásnak s szigorú szolgálati szabályoknak köszönhetém. Eme jelenséget nemcsak önmagamon, de azokon is észlelém, akik igazgatóságunk által az alakuló félben levő vasúthoz fölvétettek, az altiszti iskolát jó sikerrel végzett ifjúnak több hasznát tudván venni, mint az érettségi vizsgát lazán letett, nyolc osztályt végzett gymnasiumi növendéknek. [...]

Nem voltam képes a sok kényelmi, rátartási s rosszul értelmezett hiúsági tekintetek felmerülése miatt alig egy tagját nemes birtokosságunknak találni, aki reá adta volna magát arra, hogy a szigorú szolgálati alárendeltségnek s terhes munkának alávesse magát. A sors által még nem valánk eléggé sújtva arra nézve, hogy a régi hagyományokkal szakítva, egy új életjövő felé induljanak bátran és önbizalom által buzdítva. Attól tartok, hogy még sok csalódáson kellened áthatolniok, míg végre átérzendik a „munka nemesít" szavak valódi értelmét.

Az éjszakkeleti vasút igazgatósága volt az első, amely hivatalos nyelvül a magyart alkalmazta. A nemzeti nyelv elterjesztése és fejlesztése irányában sokkal örvendetesebb előremenetelt valánk képesek felmutatni, mint a magyar elemnek alkalmazását illetőleg.

Három évig, vagyis 1873. március 1-éig, maradtam alkalmazásban e vasútnál elfoglalt állásomban, amely három évet méltán nevezhettem tanulmányi éveimnek, annyival inkább, mert Trefort Ágoston szíves közbenjárása nyomán választattam meg ezen idő

alatt az Alföld–fiumei vasút igazgatótanácsosává. Kevéssel ezután, 1871. június 17-én lettem Tisza Lajos alelnök javaslatára gróf Andrássy Gyula miniszterelnök által a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tagjává kinevezve.

Ezen, egymást érő két kinevezés, illetőleg megválasztás nagy örömömre szolgált, különösen azért, mert közelebb s közelebb hozott azon végcél felé, melyet régebben függetlenségem korában elémbe tűztem.

Az alföldi vasútnál sokat elsajátítottam, amit mint az éjszakkeleti vasút hivatalnoka előnyösen fel tudtam használni; s évente néhány száz forintnyi, akkortájt reámnézve nagybecsű, mellékjövedelmet is levén képes megkeresni. A Fővárosi Közmunkák Tanácsánál egészen ismerős talajra léptem; s azonnal fel is használtam több rendbeli érdekes s fontos ügyek végrehajtása körül. Így lettem a tanács által megbízva azon bizottság elnökségével, mely a Sugár úthoz szükségelt telkek megvételének céljából az egyes felekkel egyezkedett; be is lettem választva azon bizottságba, amely a Nagykörút vonalába eső telkek becsárának megállapításával volt megbízva. E munkát naponta egy egész nyáron át reggel hat órakor kezdettük meg s 9 órakor pontban fejeztük be, ami által hivatalos órámnak betartása nem zavartatott meg. Az alföldi vasútnál, valamint a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál reám háramló többi teendőimet mind a délutáni órákban 4 órán túl szoktuk volt végezni, mely időelosztás révén az éjszakkeleti vasútnak összeférhetetlenség miatti panaszra okot nem szolgáltattam, a különféle természetű tárgyakkal való foglalkozás és kemény munkába pedig annyira belétörődtem, hgy ez utóbb másod természetemmé vált. [...]

Reggelenként, mikor esetesen más végzendőm nem volt, a Steingassner-kávéházban elköltendő reggelimet megelőzőleg, a Duna-parti corsón szerettem fel s alá járni. E sétáim közben gyakran találkozám Szlávy József akkori miniszterelnökkel, aki hasonlag nagy kedvelője a reggeli üdítő mozgásnak. Szlávy József

mindenért, ami Budapest szépítését érintette, rendkívül érdeklődött s e nyomon haladó eszmecseréink közben pendíté meg a Királyi Várkert bővítését, az annak alját elfoglaló házsor eltávolítása képében.

Nagy hévvel felkarolt eszméjét egészen a magamévá tevém, mely közelebbi ismerkedésnek köszönhetém talán részben azt, hogy utóbb gróf Szapáry Géza, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának akkori elnöke, kineveztetvén Fiume kormányzójává, Szlávy József miniszterelnök által 1873. március 8-án a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnöki állásra neveztettem ki.

[...]

Érdekfeszítő munkásságom teljesen igénybe vette nemcsak minden időmet, de erőimet is. Mikor estende hazatérék, oly fáradt s kimerült valék, hogy a pihenésnél egyébre gondolni sem vala kedvem.

Részint életmódom s elfoglaltságom, részint némileg rendezett, de felette szűkre mért anyagi körülményeimnél fogva mindennemű társas közlékenységtől, a politikai pártok s körök hevélyeitől s a külvilággal való érintkezéstől mindinkább visszavonultam s alig érintkezve barátaimmal, éltem hivatalos teendőimnek.

Nem is képzelém akkoron, mi rohamosan közeledik azon időpont, midőn váratlan események előidézte meglepetések révén csendes mederbe terelt életfolyamom újból zajos s a nyilvános élettel érintkezésbe hozó irányt fog venni.

[...]

ÖREG BÁRÓ KOROM
1875–1887

A FUSIO

Mikor ezen fejezet címére vonatkozó feljegyzéseimet egybe kezdém állítani, elcsodálkoztam azon, mi régen történt mindaz, amit pedig annak idején megvárni alig bírtunk.

Ezt egészen természetesnek találom, ha higgadtan meggondolom, hogy három év sokkal rövidebb idő, mint tizenkét év. Ennyi idő folyt le a fusio létesítése óta – annyit pedig várnunk kelle annak idején, amíg az létre jöhetett.

Mindazok, akik a haza javán saját egyéni meggyőződésük parancsolta s előírta vezéreszméik szerint csüngöttek, a fusio létrejöttekor újból fellélegzettek. Mert érezték azt, hogy csak ezúton volt megmenthető a parlamentáris kormányforma hazánkra nézve; miután csakis a Deák-pártnak a balközéppel való egyesülése segélyével volt összeforrasztható egy nagy, tömör, hason elveken nyugvó párt, mely képesítve leendett, egy remélhetőleg hosszú időre, biztosítani a parlamentarizmust az egymást felváltó meddő kormányválságok roncsoló hatásától.

Hosszantartó bizonytalanság, ingadozás, egymást érő hírek s combinatiok után végre megszületett a fusionált szabadelvű párt és annak kifolyása gyanánt azon kormány, melynek elnökségét báró Wenckheim Béla, belügyéri tárcáját pedig Tisza Kálmán vállalta el. [...]

[...] Nehány nappal az új kormány életbe lépése után, kakasülőmön Tisza Kálmán egy irónnal jegyzett levélkéjét vettem, melynek lakonikus szavai azt tudatták velem, hogy a Nemzeti Színházhoz leendek általa kiküldve.

Ezen engem meglepő hírre nem is lettem volna képes akkor mással válaszolni, mint egy igenlő fejbólintással, amely azon viszonynál fogva, mely a belügyminiszter és közöttem létezett, elegendőképpen világos válasznak volt tekinthető.

S csakugyan néhány nappal utóbb, 1875. évi március hava 21-ről keltezetten, Tisza Kálmán belügyminisztertől egy leiratot vettem, melynek irányadó helyeit itt közzé tenni tartom kötelességemnek azért, mert annak idején e kiküldetésem mindenféle oly magyarázatokra szolgáltatott alkalmat, amelyek egynémely érdemes férfit, ha sérteni nem is, de kellemetlenül mindenesetre érinteni valának képesek.

A valóság meg fogja cáfolni az akkoron mintegy erőnek erejével forgalomba hozott híreket: noha az ügy állásának mibenlétéről, a hivatalos lap útján, mindenki meggyőződhetett volna, – ha hivatalos lapot egyáltalában olvasnának mínálunk.

A leirat bevezetése így szólt:

„A magyar Nemzeti Színháznak anyagi és szellemi tényleges helyzetét s létezhető bajait ismerni, s ezen ismeret alapján a szükséges intézkedéseket megtenni... óhajtván, helyesnek találtam az ügynek a helyszínen való tanulmányozásával, a szükséges és rögtön foganatosítható rendszabályok életbeléptetésére s általában a színház érdekében célszerűeknek mutatkozó javaslatoknak megtételére egy kellő hatáskörrel felruházott oly egyéniséget megbízni... aki a színházi ügyek kezelésébe ez idő szerint tényleg be nem folyt, s ennél fogva teljesen elfogulatlannak tekinthető.

Teszem ezt anélkül, hogy a Nemzeti Színháznak mostani igazgatóságát elítélni akarnám, vagy a felügyelettel az utóbbi időkben megbízott miniszteri tanácsos ügybuzgalmát s a hazai cél előmozdítására irányzott önzetlen törekvését elismerni vonakodnám."

Ezen bevezetés után következik az utasítás, mely szólott:

„1. a meglevő s kötendő szerződésekről;

2. a Nemzeti Színháznak 1875/76. évi költségvetésében helyreállítandó egyensúlyról;

3. az *azonnal* megtehető változtatásokról, és a *jövőre* teendő változtatásokra vonatkozó jelentésről;

4. megtételéről mindannak, ami szükséges arra nézve, hogy az elterjedt *álhírek* és *alaptalan vádak* az igazság kiderítése folytán elenyésztessenek."

Eme itt idézettekből kitűnik az, hogy Tisza Kálmán kiküldetésem képében senkit sem akart sújtani; hogy továbbá nem volt eszében, sem szándékában talán valamely, a Nemzeti Színház körül elfoglalt, igen érdemes személyiség ellen akarni fellépni csak azért, hogy a Deák-párton hamarjában egy kis bosszút álljon, amiért többen e párt tagjai közül vonakodtak a fusiót elfogadni. Maga ezen általunk használt „biztosi" elnevezés is – amely a szigornak és kutatási feladatnak némi jellegével bírhatott volna – egyszerűen anachronismusnak mondható, amennyiben a megbízatásomról, illetőleg kiküldetésemről szóló okmányban még csak elő sem fordul.

Felemlítésre méltónak tartottam éppen e helyen a gyanúnak s félremagyarázásoknak akkoron létezett s világgá bocsátott eme kis szövevényét, mert ezek állásomat s teendőim iránti rendelkezéseimet tetemesen megnehezítették, egészen más világításban tüntetvén azt fel, mint amilyennel valóban bírt.

Nem is éreztem magam otthonosnak új kiküldetésemben, mert a színházi, illetőleg művészi ügyekkel nem foglalkoztam már évek óta. Az 1869. év ősze óta temérdek gond nyomta vállaimat, melyek egyáltalán kizárták reám nézve lehetőségét is annak, hogy a múzsák könnyelmű és csillámló ügyeivel gondoljak, vagy azokkal foglalkozzam. [...]

[...]

Engem tulajdonképpen a „fusio" hozott összeköttetésbe a Nemzeti Színházzal, s nem előre praemeditált valamely terv vagy cél, mert semmi távolabb akkoron tőlem nem állott, mint valamely műintézet igazgatásával foglalkozhatni.

Igaz, hogy már ekkor a színházi ügyek egy ágával némileg összeköttetésben állék, amennyiben elnöke valék azon bizottságnak, mely a Fővárosi Közmunkák Tanácsa kebelében székelt, s amelynek feladata volt, az Operaház építésére vonatkozó pályázatot kiírni; a beérkezett pályamunkák alapján a díjakat odaítélni, s végre egy, már egészen az építésre alkalmas terv elkészítéséről gondoskodni. Mindezen feladatoknak a bizottság eleget tett az 1874. és 1875. év folyamában annyira, hogy 1875. évi szeptember havában az Ybl Miklós pályanyertes, de a bizottság óhajainak s feltételeinek megfelelően újonnan átdolgozott terve szerint kezdettek meg a Hermina téren, mint az Operaház számára megvásárolt telken, egyelőre az idény előrehaladottsága miatt, csakis a földmunkálatok. E földmunkálatokat Ybl vezető építész, Zofahl főmérnök, építési ellenőr, s e sorok írója, mint az építési bizottság elnöke, kezdettük meg saját kezűleg – amennyiben a kijelölt helyen mindegyikünk kapát ragadva, az ott álló kubikos-taligára hánytuk az általunk kiásott földet.

Ezt különösen azért is célszerűnek tartottam felemlíteni, mert váltig azt bizonyítja, hogy az Opera építésének eszméje már régebb keletű volt, s nem általam lett intendáns koromban, amint sokan hiszik, vagy hinni akarják, megpendítve.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsánál találtam készen mindazon különféle telkek térképeit s költségvetését, melyek egy operaház céljából ki lettek szemelve s előkészítve, de valószínűleg rendkívüli költséges voltuknál fogva, kivihetetleneknek bizonyultak be.

Hogy akkor, a koronázást követő évek alatt, mint gondolkoz-

tak a mérvadó körökben, erre nézve érdekes lesz felemlíteni e telkek egynémelyikét.

Ily kiszemelt telek-tömbek valának:

1. A Károly-kaszárnya azon része, amely a Károly körútra néz.

2. A báró Wodianer-palota a Deák téren s a vele szomszédos, egészen a Marokkói udvarig terjedő házak.

3. Azon telektömb, mely az Újvilág, Hatvani utca és Károly körút által határoltatik, s amelynek a Hatvani utcára néző homlokzatát az Ilkei- és Schiffner-házak képezik.

4. Ama telek, helyesebben mondva telkek, melyen most az Andrássy út torkolatánál a Foncière- s Harkányi-paloták állanak.

Ez utóbbi lett volna a legolcsóbb, csak 1 200 000 forintba kerülő telek; de rendkívül keskeny és így tehát színház építésére alig felhasználható.

A többiek ára 1 600 000 és 1 800 000 forint között váltakozott.

De hogy egészen nyílt legyek, fel kell azt is említenem e helyen, hogy nemcsak az Opera építésével valék, mint színházi üggyel elfoglalva, de tagja, mégpedig tevékeny tagja voltam a Népszínházalapító, utóbb Népszínház-építő Bizottságnak is.

Én őszintén óhajtottam Budapesten egy népszínház létesítését. Elnézve mindentől, már csak azért is, hogy a Nemzeti Színház a népszínművek válfajától megszabadíttassék. Legszentebb meggyőződésem ugyanis az vala, hogy mindaddig, amíg a Nemzeti Színházban a dráma mellett ott lesz a népszínmű, addig gondolni sem lehet, hogy a Nemzeti Színházat eredeti, valóságos feladatának megfelelőleg, egy, az ország fővárosához méltó, drámai színházzá lehessen legalább fokonként átalakítani.

De népszínházat alapítani nem volt valamely könnyű feladat. A mi népszínházi, telivér magyar bizottságunk szép szavakban, nagyszerű phrasisokban, tervekben bővelkedett ugyan, de a pénz, a „nervus rerum gerendarum"* az teljesen hiányzott. Vagy ki mert

* „a hadviselés fő eszköze" (V. Henrik német császár)

gondolni arra, hogy nagyhangzású gyűjteményünk eredményével 22 000 forinttal megkezdeni lehessen egy quasi monumentális építkezést, minőt a bizottsági tagok többsége okvetlen óhajtott, mert csak Jókai és én szólaltunk fel az egyszerű építkezés mellett.

A Népszínházi Bizottságnak pénz kellett, mert hisz telket adott a főváros a Hermina téren. Az Operaház-építő Bizottságnak pénze csak lett volna, ha nem is túl a rendén sok, de telke nem volt; mert, hogy valamely milliomos telken akarjunk építkezni, ezt már azon időben senki sem tartotta sem célszerűnek, sem kivihetőnek.

Egy csendes kis agitatiót kezdettem tehát meg, azon eszme mellett, hogy az Opera-építési Bizottság vegye meg a Népszínházi Bizottságtól a Hermina téri telket, a főváros pedig engedjen át olcsó áron, ha nem is egészen ingyen, egy újabb telket a Népszínházi Bizottságnak rendelkezésére.

E terv ellen eleinte, az állítólagos távolság miatt, sokan kikeltek ugyan, de utóbb belenyugodott a közönség azon egyszerű oknál fogva, mert igen sok s hatalmas tényező volt annak keresztülvitele mellett érdekelve.

A főváros népszínházat kívánt ugyan, de arra áldozni alig akarhatott, minek folytán csakhamar beleegyezett abba, hogy a Hermina téri telek ára, 500 000 forint, fordíttassék a Népszínház építésére; a főváros meg viszont, 60 000 forintért, a mostani telket adta el a Népszínházi Bizottságnak.

A főváros így jutott népszínházhoz, dicsőséghez s még pénzhez is, mert hisz 60 000 forint sem megvetendő összeget képvisel.

A Népszínházi Bizottság teljesen ki volt elégítve, mert a Józsefváros közelében kapott telket saját óhajtásának megfelelőleg – melynek vételára csak a jövőben fogna követeltetni. Az Opera Bizottságnak 500 000 forintért eladott telek árából pedig rögtön hozzáfoghatott az építkezéshez, hogy azt két nyár leforgása alatt be is fejezhesse. Úgy is történt, mert a Népszínház 1875 szeptember havára el is készült.

A kormánynak ezen üzlet ellen nemcsak kifogása nem volt, de

tekintve annak majdnem minden tényezőre nézve kielégítő eredményét, belé is nyugodott, s annak végrehajtását előmozdította.

A municipiális bank, mint akkori bírlalója a Sugár úti összes telkeknek, igen tetemes áldozatot hozott, csakhogy az Operaház s nem a Népszínház építtessék a Hermina térre, illetőleg a Sugár útra – most Andrássy útra.

De legjobban járt az Operaház-építő Bizottság, mert a főváros és municipiális bank egészen divergens ugyan, de a combinatio körül mégis egyesülő érdekei s áldozatkészsége segélyével, a Hermina téri telket nemcsak kifizethette a Népszínház Bizottságnak, de megmaradt még felesleg gyanánt 150 000, illetőleg 1 900 000 forintja, mely egész összeggel építési tőkéjét gyarapíthatta.

Joggal mondhatom tehát, hogy Budapest legolcsóbb telke a Magyar Királyi Operaház telke, mert az nemcsak nem került semmibe sem, hanem hozott is, amint mondani szokás, a konyhára valamicskét. [...]

A KEZDET NEHÉZSÉGEI

Reám nézve kétszeresen nehéznek mutatkozott pályám megkezdése, részint mert a Nemzeti Színház körülményeivel s azok nyomán kifejlett viszonyaival ismerős nem valék – részint s főleg pedig azért, mert valamely műintézet vezetésének elvállalásához nem készülvén elő, hiányzott bennem azon készültség és tapasztalat, amelyek nélkül vajmi nehéz az ily tövises ösvényen való elindulás.

Ez ingadozó és bizonytalan helyzetem felett kétségbe nem estem, hisz nem először életemben valék kénytelen olyasvalamibe belé okulni, ami idegenszerű volt előttem; katonának állék be; az egyházat szolgáltam; lapszerkesztőséget vállaltam; vasúti hivatalnok levék s végre a Fővárosi Közmunkák Tanácsa élére állíttattam anélkül, hogy végzetem sok időt engedett volna a kellő

előtanulmányok megszerzésére. S ha az előttem egészen idegenszerű helyzetekben fel tudtam magamat találni, azt csak is annak köszönhetém, hogy jó akarattól s kitartástól lelkesülten, megfigyelő állásba helyezkedtem mindenkoron, s csak e megfigyelések nyomán léptem utóbb a cselekvés terére. Ezúton értem el legalább azt, hogy habár nagy eredményeket felmutatni képes nem valék is, de kapkodás által a reám bízottakban kárt nem ejtettem, sőt lassú, öntudatos s a szerzett tapasztalatok nyomán következetes működés segélyével nem egy esetben nevezetesebb eredményeket is valék képes felmutatni.

A Nemzeti Színházhoz kerülvén, semmit sem kezdeményeztem, s semmi felett véleményt nem kockáztattam, mielőtt elődöm, Ribáry József miniszteri tanácsossal az ügyet meg nem beszéltem volna. Az ő higgadt s tapasztalatokon nyugvó jóakaró tanácsainak nagy hasznát vettem, neki köszönvén azt, hogy a műintézet általános képe, annak hiányai s előnyei mintegy kidomborított alakot nyertek bensőmben, mely által irányítva, valék képes teendőimben eligazodni.

[...]

Akkor is éppúgy, mint most, a legközelebb lefolyt Operaházi hevélyek közben, nagy port vert fel a terhes szerződések kérdése, azon különbséggel, hogy 1875-ben nem a nagyközönség elé vittük azt, aminek rendezése reám s nem azokra tartozott, akik a színházban idejüket óhajtják tölteni, de annak petites misères*-jeinek rendezésével bajlódni nemigen éreznek hivatást.

Alig fogtam a szerződések rendezéséhez, azonnal kiütötte magát a szeg a zsákból. Mint mindig, úgy ez alkalommal is, azon seprő, mely a port felverte, az irigység vala, s azon a művészeknél igen gyakran előforduló tévhit, hogy az elsőrendű tagokhoz viszonyítva, a többi tag nem érdeme szerint van díjazva.

* csip-csup bajok

Elfeledik e zsibongó kis nagyságok, hogy elsőrendű tagok nélkül sem operánál, sem drámánál a műfaj fel nem virágozhatik s állandó fejlődésre szert nem tehet.

Furcsa állapot az egy színháznál, amely rendesen a „kap" vagy „nem kap" szerepek körül kifejlődik. Ha az igazgatóság valamely fiatal tehetségnek nem ád erejét felülmúló szerepet, az a serdülő tehetség s a körüle csoportosuló lapirodalom azt kiáltja: elnyomják szegényt, nem adnak neki szerepet. Ha meg viszont az a bizonyos zsenge tehetség idő előtt valamely nagyobb szerephez jut pártfogolás vagy a véletlen által elősegítve, s azt nem annyira eljátssza, mint inkább műnyelven szólva: elmondja – már másnap azt csevegik a drámai vagy az operai pipiskék: majd én bolond leszek, hogy néhány száz forintért eljátszam vagy elénekeljem azt, amiért mások indokolatlanul ezrekre menő fizetést húznak.

Ugyan mit tegyen, mihez fogjon a szegény igazgató? Tegye magát siketnek s járjon el szigorúan a szabályzat s törvény szerint, mert a színháznál sem pártfogolni, sem üldözni nem szabad senkit, a pártfogolás mindig hálátlannak bizonyulván be, az üldözés pedig csakhamar megbosszulja magát.

A szabályzat kidolgozása s a fennlevő s megkötendő vagy megújítandó szerződések átvizsgálása véget érvén, következett volna megbízatásom sorrendje szerint a kiadások s bevételek közötti egyensúly helyreállításának kérdése, mint amely felett határozott véleményt s javaslatot lettem volna köteles a miniszter elé terjeszteni.

Már más helyen elmondám, mennyire megnehezítette e teendőmet azon körülmény, hogy az évek óta fényes bérleti viszonyok, egy csapással mintegy ellenem fordulva, tetemesen alácsökkentek.

A lehetőségig szerény alapból kelle tehát kiindulnom, ha csak megközelítőleg is célt érni óhajtottam; minden oly reform, mely tetemesebb költséget, de bizonyossággal kilátásba helyezhető hasznot nem ígért, mellőzendő vala, s a személyzet létszáma pedig

a legszerényebb számra le volt szállítandó, megvárandók a remélhetőleg bekövetkezendő jobb időket, amikor talán pótolható lesz a jelenleg mutatkozó fogyatékosság.

E néhány havi gondteljes működésem közben, a Nemzeti Színház jövendőben veendő irányát illetőleg némileg tájékozhatván magam, egyszersmind kifejlett bennem az, amit rendesen végcélnak, irányelvnek szoktak nevezni.

E tekintetben határozott s megmásíthatatlan meggyőződésemmé azon alaptétel vált; hogy a Nemzeti Színházat mindenekelőtt mint drámai műintézetet lábra kell állítani, függetleníteni s önállósítani – ez lévén mindenekelőtt lerovandó tartozás a hazai nyelv, művészet és irodalom irányában, melynek teljesítése szerintem elmaradhatatlan kötelességévé vált annak, aki e műintézet vezetésével meg leend bízva. E tekintetben habozni bűn lett volna, mert bármint fogjuk is fel a közönség ízlését, igényeit vagy vágyait, mégis tagadásba venni azt nem szabad semmi szín alatt soha, hogy a Nemzeti Színház egy, az ország által a színművészet s irodalom fejlesztésének szánt csarnok, amelyben bármely más műfaj csakis mint vendég s ideiglenes segédeszköz – amire a drámai szaknak akkoron nagy mérvben szüksége volt – tekintendő s cultiválandó.

E főcél körül csoportosultak egybe mindazon kezdeményezéseim, melyeket a népszínműnek a Nemzeti Színházból való eltávolítására, az operaszaknak lehető szerény méretek közé szorítására s a balettnek csakis segéd-műfaj gyanánt való fenntartására vonatkoztak. E legbensőbb meggyőződésem alapján érlelődött meg bennem a két műfajnak a közel jövőben eszközlendő egymástól való végleges és teljes elválasztása és elkülönítése, nehogy bármikor az egyik veszedelme a másikat is érinthesse. A következés, talán ez egy esetben legalább, nekem adott igazat.

A kezdet nehézségeit egybevetve az utóbb elért sikerekkel, s egészen őszintén latolgatva az utóbbi működésem ellen vagy mellett felhasználható érveket s okokat, mindig csodálkozás fogott el, ahányszor engem mint pazarlót s a pénz értékét nem ismerőt em-

legettek, különösen a képviselőházban felmerült színházi viták alkalmával.

Csodálkozás, mondom, azért fogott el, mert nem értem, mint lehet valaki annyira bátor, egy oly ügy felett mondani másokat sújtó s vádoló véleményt, amelynek fogalmával sem bír, s amely ügy természetével megismerkedni érdemesnek nem tartotta, sem arra alkalma nem nyílt soha.

Azon termérdek gond, melyet nekem éveken keresztül a kiadások lehető csökkentése s szerény határok közé való szorítása okozott – mely saját magán-pénzügyeimet teljesen aláásta, mert a könnyelmű pénzkiadásoknak még csak a látszatát is kerülni óhajtám –, e temérdek gond és baj s tépelődés tehát elismerés helyett elítéléssel találkozott azok részéről, akik ítélni vannak hivatva elevenek s holtak felett.

A tisztelt képviselő urak és a lapirodalom mindig az ország pénzéről beszéltek, mikor a múlt idők rossz gazdálkodását valódi kedvteléssel emlegették. Pedig tudniok kellett volna, hogy az évente a Nemzeti Színháznak megszavazott 36 000 forintnyi segélyen kívül a Nemzeti Színház 1875-től egészen az 1885. évi színházi évig, az ország részéről csakis 400 000 forintnyi segélyben részesíttetett, ami évente egy negyvenezernyi átlagnak felel meg. Azon ország, amely ily potom áldozatot is sokall a nemzeti művészi közművelődés előmozdítására, az zárja be a boltot s mondjon le egyáltalán véve arról a praetensióról, hogy a művelt nemzetek sorába óhajt lépni. [...]

Miután a Nemzeti Színháznál március 21-én nyert megbízatás folytán bevégzett teendőimről a belügyminiszter elé jelentésemet beterjesztettem volna s annak részletei a miniszter által jóváhagyattak, 1875. évi augusztus 15-én lettem kinevezve intendánssá, Ő Felsége ugyanazon év június 25-én kelt legmagasabb elhatározása nyomán oly kikötéssel, hogy háromezer forintnyi évi fizetésem, mint tiszteletdíj, ugyanazon évi október 1-től kezdve fog havonkint előleges részletekben folyósíttatni.

Úgy hiszem, szerénytelenséggel, kapzsisággal senki sem fog vádolhatni, kivált, ha felemlítem, hogy ezen tiszteletdíjam változatlanul ugyanaz maradt egészen 1884. évi október 1-éig, tehát 9 évig – amikor azután eltávozásomig, vagyis 15 hónapig a magasabb, ötezer forintnyi évi díjazást élveztem.

Szükségesnek tartottam ezt felemlíteni, mert mint mindenkinek, úgy nekem is akadt akárhány jóakaró barátom, aki mindenféle nekem járó magas díjazásokról tudott sokat beszélni – s azt állította, hogy én, mint a Királyi Várkert- és Operaház-építési Bizottságok elnöke, több ezer forintnyi tiszteletdíjban részesíttettem. A Királyi Várkert- és Operaház-építési Bizottságok elnökletével mint a fővárosi közmunkák tanácsának alelnöke lettem megbízva, ez tehát hivatalos teendőim egyik kiegészítő részét képezvén, külön díjazásban nem részesíttethettem volna semmi szín alatt. De különben is ezen bizottságok oly szerény alapon voltak szervezve, hogy előadónk például havonkint 50 forint, ellenőrünk havonkint 100 forint tiszteletdíjban részesült, míg a bizottságok tagjai 52 ülésben vevén részt, egy köszönő iratnál egyéb jutalmazásra nem érdemesíttettek, amit én, közbevetőleg legyen mondva, igazságtalanságnak tartottam, mert az ős Budára való átutazás rossz időben nem éppen a kellemes s költségeket nem igénylő időtöltések közé tartozik.

VÁLSÁGOS ÉVEK

Naplótöredékeim folyamában egy helyen e kifejezést használtam: „válságos 10 év", mintegy epithetonul intendansságom tartamára. Szinte magam is megdöbbentem első, futólagos elolvasására e kifejezésemnek; utóbb azonban, mikor régibb s némileg részletezett feljegyzéseimet kiegészítém s egybeállítám, meggyőződtem arról, hogy a felebb jelzett kifejezésem teljesen jól volt választva.

Csakugyan, a Nemzeti Színháznál való működésem, különösen hat kezdő éve alatt egyik válság a másikat érte, sohasem engedve elegendő időt a megpihenésre, vagy hogy egy triviális kifejezést használjak: soha nem engedvén időt a válságok egymásból folyó láncolata arra, hogy kiheverhessük a sűrűn reánk mért egyes csapásokat.

Nem éppen rózsás ágyon vala nekünk megengedve a nap fáradalmai után megpihenni. S mennél sűrűbben jelentkeztek a váratlanul felmerült bajok, annál elkeseredettebben folyt ellenünk a harc, majd nyílt sisakkal, s majd ismét csak álarc alatt vagy titkos földalatti aknák segélyével.

Minden, ami fölületes, de hangzatos s így tehát népszerű phrasisokból él – ellenem volt. E szívós harcot majd valamely a Nemzeti Színházzal esetleg összeköttetésbe hozható esemény, majd ismét a színház köréből tendentiosus módon terjesztett álhírek, sőt hazugságok alapján s segélyével fenn tudták tartani s szítani még akkor is, mikor már senki harcra nem gondolt, mert annak szüksége többé nem forgott fenn.

E harcok közben, helyesebben mondva e folytonos támadások közben – mert hisz én azokra nem is válaszoltam, s így tehát harcról szó sem lehetett – kétrendbeli igen hasznos tanulságra tettem szert, melyek befolyása alatt sokat tudtam utóbb is bizonyos nyugalommal eltűrni.

E tanulságok legbecsesebbike az volt, hogy azért, amiért valakivel jót tettünk, háládatosságra semmi körülmények között ne számítsunk.

Továbbá azon tanulságot is meríthettem éleményeimből, hogy a franciák példabeszédét: „l'appetit vient en mangeant"*, bátran lehet azon emberekre is alkalmazni, akiknek mindig vannak óhajaik, kívánságaik, követeléseik s jogos panaszaik. Kezdd meg csak ártatlan s kedélyes ember módjára az óhajok teljesítésénél, s meg lehetsz győződve afelől, hogy az óhajt kívánság, utóbb követelés,

* „evés közben jön meg az étvágy"

panasz, s végre ha már mindenre nézve kielégítettnek gondolod vagy képzeled az illetőt, akkor jelentkezik azután „pour la bonne bouche" a gyanúsítás és rágalom – háládatosságból s jutalmul mintegy. [...]

Feltűnő jelenség volt az, hogy a Bécsben az 1873. évi május havában a kiállítás megnyitása alkalmával, a kolerával egyidejűleg kiütött nagyszerű „Krach" – csak lassanként s fokonként ütötte fel fejét itt Budapesten. Annyira csak fokonként, hogy például a színházi jövedelmek – egyik hévmérője az általános jólétnek s nyugalomnak – az 1873. és 1874. években kitűnőek s oly fényesen valának, mint azelőtt sohasem: pedig krach lett volna meg kolera is mindkét évben.

Hisz a telek-üzérkedési, akkor úgynevezett „Schwindel" nálunk Budapesten csak a legkorhadtabb üzleteket tette tönkre 1873-ban és 1874-ben. A némileg solidabb alapokon nyugvó hason üzletek egynémelyike egészen az 1876. évig tudtak még életben megmaradni, minek legbiztosabb jeléül felhozható itt azon körülmény, hogy például a municipiális banknak a fővárosi közmunkák tanácsával, az összes Sugár úti telkek vételére s fokonkénti kiépítésére vonatkozó adásvételi szerződése, szintén csak 1876-ban került stornírozás alá.

Kettős minőségemben nemcsak a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál volt szerencsém tapasztalhatni a bécsi krachnak fővárosunkba való lassankénti, helyesebben mondva késedelmes bevonulását, hanem e jelenségnek a Nemzeti Színháznál is sokkal fokozottabb s reám nézve jóval kártékonyabb hatás kíséretében valék tanúja.

Örömtől sugárzó arccal néztem át az 1873–74. és 1874–75. évi napi jövedelem- és bérlet-kimutatásokat, s irónnal kezemben kezdém már összeállítani az 1875–76. évre szóló előirányzatot – midőn e foglalkozásom közben megállapított számtételeimet egy váratlan s leverő közbejött körülmény egyszerűen halomra döntötte.

A páholy-bérlők legnagyobb része ugyanis – 13-nak kivételével –

sub titulo krach és gyakori „Falu rossza"* felmondották a bérletet. Hiába igyekeztem megmagyarázni, s bizonyítgatni azt, hogy nálunk a „Krach" mint ilyen nem létezik; hiába ígértem, hogy a régebben dívó s kedvelt szokáshoz híven, csakis vasárnaponkint fogunk adni népszínműveket; hiába példálóztam, hogy ha nagyuraink elhagyják ily válságos pillanatban a Nemzeti Színházat, valódi kötelességmulasztással vádolhatók; szavam elhangzott a pusztában, ott hagyott bizony engemet, mint szent Pált az oláhok.

E páholybérlő-sztrájknak híre járt, s e hírnek előreláthatólag rossz befolyása volt a támlásszék-közönségre is, ami egészen természetes, ha meggondoljuk, hogy a március 31-én látott bérlőközönséggel teli ház után, ha április 1-én (ekkor kezdődött az éves bérlet) üres páholysorok tátongnak felénk s kölcsönöznek leverő, otthoniatlan külsőt a nézőtérnek, ennek valami biztató hatása nem lehet a színházlátogató közönségre.

Ez volt az első válság, mely engem új állásomban ért, amely annyival érzékenyebben hatott reám, mert e válság okát sem a Krachban, sem a „Falu rosszá"-ban, hanem egészen máshol véltem feltalálhatni, egy oly jelenségben, melynek legyőzéséhez vagy kiegyenlítéséhez nem hetek vagy hónapok, de évek kellendnek valószínűleg.

Ezen aggályaim s neheztelésem által kissé felbátorodva, bosszút forraltam különösen három nagyúr ellen, akik elsők valának a sztrájkolók között; de akikről bizonyossággal tudtam, hogy páholy-bérletök felhagyásának oka sem a „Falu rosszá"-ban sem a „Krach"-ban, hanem egészen más okokban keresendő.

Megvártam tehát a kellő alkalmat, s amint a Népszínházláz s az e láz okozta Nemzeti Színház-i „marasmus"** kissé múlni kezdett, s a közönség kissé felénk kezdett fordulni, helyesebben mondva mikor ismét divatosakká váltunk – úgy intéztem a dolgot, hogy a felebb érintett három főúr soha, semmi szín alatt páholyt

* A krach és a gyakori „Falu rossza" előadások címén
** sorvadás

nem kaphatott. Ha másképpen nem lehetett, a még meglévő néhány páholyt megvetettem saját pénzemen s elosztogattam díszes, szép közönségnek, aki örvendett a jó alkalomnak. [...]

Joggal mondhattam ezen első vereségről, amely ért: „last, not least"* – mert alig ocsúdtam fel a „Krach" és „Falu rossza" felidézte érzékeny csapás alól, már jelentkezett egy újabb válság, amelyről igazán azt mondhattam: sírva vigad a magyar!

A Népszínház megnyílt. E válság – mert a Nemzeti Színházra nézve külső hatását tekintve valóban annak volt mondható – nem váratlanul ért engem. Hisz a más helyen elmondottak nyomán eléggé világosan s nyíltan jelzém, hogy én e veszedelemnek öntudattal, sőt örömmel néztem eléje, mert megbízható hadsereget háború nélkül akarni alkotni, mindig csak inkább játék marad, mint valóságos benső értékkel bíró cselekmény. Műintézet verseny nélkül bennsül s eltörpül; műintézet, melynek bizonyos különlegesen körülírt célja és feladata nincsen, nem képes haladni oly arányban s mérvben, milyet egy elsőrendű s a hazában páratlan műintézettől méltán s jogosan megkövetelni lehessen. [...]

BORÚS NAPOK

[...]

A Népszínház okozta válság nem volt oly hosszan tartó, mint hittem, de a roham annál erőteljesebbnek s rendkívül romboló hatásúnak bizonyult. A három év, melyre számítottam, leolvadt körülbelül egy évre – amint azt más helyen részletezni tartottam kötelességemnek –, de ezen egy év valóban kemény próbára tette mindazokat, akik a valódi művészettel voltak hivatva foglalkozni,

* „végső, de nem utolsó", azaz: a sorrendben a legutolsó, de értékre nem a legkisebb (Shakespeare: Lear király)

vagy a színirodalom és zene nemesebb termékei iránt érdeklődéssel viseltettek.

Az Európa-szerte nyilvánuló operette-láz a Népszínház megnyitása, illetőleg keletkezése s kezelése által nyert nálunk a magyar körökben valódi, gazdagon termő, szűz talajt.

Mintha eddigi mulasztását a közönség jóvá akarta volna tenni, úgy zarándokolt a Népszínházba s hallgatta végig, mint zsolozsmát, az egyedül boldogító operetteket. Mit hajdan, a hatvanas évek korában tett Molnár Budán, a Mátyás király istállójából készült „Hazafiság a nemzetiségnek" című színházban – éppen úgy járt el most Rákosi a „Népszínház" című Thalia-csarnokban. Az egyik működését vígjátékkal és magyar drámákkal kezdé meg, végezvén azt „a nemzetiség nagyobb dicsőségére" – az „Ördög pirulái"-val s a „Dunanan apó"-val. A másik a népszínművet tűzvén ki cégérül, a „nép intensivebb művelődése" szempontjából, népboldogító művezetését a „Cornevillei harangok"-kal stb. stb. ízlést finomító zeneszerzeményekkel folytatta.

Az újdonság ingere s a divat mindig karöltve járnak, s így ez esetben is, az Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban, sőt részben még a komolyabb Németországban is gyökeret vert operette-láz, mint ragályos betegség, úgy lepte el nálunk a színházlátogató közönséget, s e közönség szépnek, jónak, mulattatónak, sőt ízlésteljesnek ismert el mindent, amit csak feltálaltak neki.

Hogy az akkoron hevesen lüktető operette-láz mi mély nyomokat volt képes hátrahagyni nálunk, azt leginkább bizonyítják oly jelenleg is a magánéletben s lapokban nyilvánuló nézetek, melyek váltig bizonyítják az itt mondottak igaz voltát.

Így például tizenegy évvel a nálunk tetőpontra hágott operettláz után, két, már nagykorú férfi beszélgetését hallám, akik egyike e kérdést intézte a másikhoz:

– Voltál ma az Operában?

– Nem én, soha nem járok oda, nem értem az operákat.

– De a Faustot csak megértheted?

– Azt már éppen nem értem, voltam a „Josephá"-ban, ez már inkább nekem való.

Ne gondoljuk azt, hogy ez valamely elszigetelt jelenség; az operette-láz egész generatiót teremtett, mely így gondolkozik, s ami ennél még nagyobb baj: így érez. A valódi művészet haladása s gyarapodása ily mecénások korában alig képzelhető.

Hát azok az anyák, akik a Lloydban arról panaszkodnak, hogy Evva igazgató úr csak este adatja a „Mikado"-t s nem délután is, mert hisz ők ezen visszás körülmény által oda vannak kényszerítve, hogy gyermekeikkel nem ismertethetik meg a „Mikado" gyönyörű zenéjét – s Pálmai Ilka kecsteljes játékát!!!

Ha még most is vannak, akik így gondolkoznak s éreznek, elképzelheti a tisztelt olvasó, mily világ lehetett akkoron, mikor szinte szégyellte a közönség nagy része a Nemzeti s nem a Népszínházba járni; mikor csak a legcsökönyösebb törzsvendégek lézengtek nálunk; mikor a „Borsszem Jankó" egész örömmel jelenthette akárhányszor: tegnap este a Nemzeti Színházban ismét több ember volt a színpadon elfoglalva, mint közönség a nézőtéren.

Sok önmegtagadás, hit egy jobb jövőben, kitartás s a kötelességérzet rendkívül nagy foka kívántatott meg ahhoz, hogy ily körülmények között ki ne fakadjon az, aki a nemzetiség, irodalom s művészet iránti kötelességének lelkiismeretes teljesítése közben a műveltebb közönség egy tetemes, mondhatnám nagy részétől, ily megvetéssel határos s minden magasabb nézőpontokat elrejtő bánásmódban részesült. [...]

1881. DECEMBER 8.

Nemhiába volt jelszavam a hatvanas évek idejében: „Türelem". Nemhiába mondotta s fogadtatta fel velem e jelszót egy általam valóban szeretett nő, aki képes volt ezen eszköz segélyével

érzelgős, nyughatatlan s mindig lázas idegrendszeremet egy rendesebb s nyugodtabb mederbe terelni. E reám erőltett nyugalomnak s belém oltott bizalomnak nagy hasznát vettem utóbb azon körülmények között, melyeket az előbbi fejezetekben ecseteltem.

Azt mondják ugyan rendesen: „Türelem rózsát terem": – no, ezt ugyan nem mondhattam el magamról; mert az, aki megtanított a türelemre, teljesen belenyugodott e reája nézve kívánatos s kellemes helyzetbe, de arról gondoskodni, hogy a rózsatermés is bekövetkezzék, esze ágában sem jutott. Helyesen cselekedett, mert az végre is nem szükséges, hogy aminek valóban hasznát vesszük s élvezzük az életben, annak eredetét s kútforrását is vizsgálgassuk bővebben. Hisz még a rossz is lehet hasznos s megedzhet bennünket nagyobbak keresztülvitelére, mint ezt Sparta nevelési rendszere bizonyította: miért ne élvezhettem volna én, egy családás nyomán elsajátított jó tulajdonságnak igen nevezetes előnyeit, egészen más természetű, de reám nézve szinte fontos s nevezetes körülmények között?

Ama nő elutasítani akart ugyan, de sérteni nem; elegendőnek tartotta s hitte, ha a „Türelem" jelmondatot teljesen másod természetemmé teszem.

A Nemzeti Színház viszonyai tíz évvel utóbb a hetvenes években, még valamivel többet követelek, mert odaillesztették a „türelem" mellé a „kitartás" jelszót is, mely nélkül az elsőbb csak féllábú ember gyanánt szerepelt volna, aki járni tud ugyan, de haladni nem képes.

Nekünk, ha végképpen elmerülni nem akartunk, e bénított állapotunkban is haladnunk kellett, mégpedig megfeszített eréllyel, s ezt csak a türelemnek a kitartással való szoros egyesülése tette lehetővé.

Úgy is történt. Lassan ugyan, de fokozatosan s annál biztosabban hódítottuk vissza az elveszett tért. Az ellenünk szokásossá vált sarcasmus elismeréssé, az elismerés dicséretté volt kénytelen átalakulni; míg végre a Nemzeti Színház a fonnyadás korszakából, hű és gondos ápolás segélyével, újból virágzásnak nem indult.

Intendans koromban, különösen az itt jelzett első évek alatt gyakran belső nyughatatlanság s idegesség fogott el, mely az álmat elűzé pilláimról s nyugodnom, pihennem nem engede.

Ribáry József miniszteri tanácsos, tisztelt barátom, mikor a Nemzeti Színházat tőle átvettem, figyelmeztetett azon köz- és tűzbiztonsági rendszabályokra s rendelkezésekre, melyeket ő megkezdett ugyan, de bevégezni képes nem vala. Ugyancsak ő beszélte nekem, hogy a Nemzeti Színház feletti főfelügyelettel levén megbízva, tevékenységének egész ideje alatt, leggyakoribb, s legaggasztóbb nyughatatlanságot okozott neki a Nemzeti Színháznál keletkező valamely tűzveszélytől való félelem és rettegés. Miután a Nemzeti Színház belső állapotával megismerkedtem, teljesen indokoltnak találtam Ribáry József az imént jelzett ideges nyughatatlanságát, elannyira, hogy az rajtam is erőt vett, s mindaddig gyötört, míg utóbb a megfelelő s teljesen megnyugtató újítások nem váltak fel a hajdan létezett feltűnően veszélyes állapotokat.

Első teendőm ez irányban az vala, hogy a nézőtér mennyezete felett levő padlásűrt az ott felhalmozott lim-lomtól, díszletektől, kiselejtített régi tárgyaktól, mint félelmetes gyúanyagtól s iszonyúan veszélyes megterheltetéstől megszabadítsam. E rendelkezés következtében e padlás teljesen kiürülvén s ki is tisztíttatván gondosan, nehány ott alkalmazott szelelőnyílás segélyével egyszersmind lehetővé vált a Nemzeti Színház nézőterén uralgó fojtó s bűzhödt levegőt némileg élvezhetőbbé átvarázsolni.

A legközelebbi közbiztonsági, talán helyesebben mondva, közegészségi rendelkezésem, az elsőnek tulajdonképpen csak folyományát képezte.

Alig járt ugyan is híre annak, hogy a nézőtér mennyezetén nehány szelelőnyílás lett előállítva, s előadó művészeink legtöbbje máris panaszkodni kezdett a színpadon létező „Cug" ellen. Annyi bizonyos, hogy mindazon művészek, akik – akár drámai, akár operai művészek legyenek azok – szerepeik betanulása körül nem

fejtenek ki valami feltűnő buzgalmat –, amint őket cserbenhagyja emlékezőtehetségük vagy hallásuk, azonnal előállnak panasszal a „Cug" ellen.

Feltűnő jelenség az, hogy e „Cug" elleni panaszok rendesen a próbák alkalmával szoktak leggyakrabban felmerülni, amikor az igazgató vagy rendező e kéréssel fordul az illető, a súgóval közelebbi összeköttetésbe lépő művész felé: De hát az isten fiáért, mégsem bírta ön megtanulni szerepét? A hason viszonyok között levő énekeshez pedig emígy szól az illető felebbvaló: Hát mikor fogja már ön bemagolni azt az egynehány versnyi textust: énekelni akarni a karmester s súgó segélyével egyszerre, az lehetetlen.

Teljesen igaza volt az igazgatónak vagy rendezőnek, mikor e praegnans megjegyzéseket kockáztatta. – Nem lehet, uram, ezen a színpadon szerepet elmondani vagy elénekelni, mert olyan „Cug" van, hogy máris meg vagyok hűlve, el vagyok rekedve – hangzott a válasz. A szegény igazgató vagy rendező elképedve hallá eme veszélyt jósló kifejezéseket, s legfeljebb e szavakat mormogá: már hogy volna itt léghuzam, mikor az asztalomon álló gyertya még csak nem is lobog; de nyílt ellenvetést kockáztatni nem mert vagy nem tartotta tanácsosnak, mert félt, rettegett, iszonyodott a – lemondástól. [...]

Hogy a Nemzeti Színház nézőtere némileg tetszetősebb és lakályosabb jelleggel láttathassék el, szükségessé vált a nagyon fogyatékos világítást némileg javítani. Ezt elérendő, mindenekelőtt nehézkes, túl a rendén sok ágazatokkal ellátott s színehagyott csillárunkat kelle kijavíttatni, illetőleg átalakíttatni.

Mi valóban idylli pénzviszonyok léteztek akkoron a Nemzeti Színháznál, legjobban kitűnik abból, hogy az igazgatósági ülésen a nézőtér csillárjának átalakítása azért nem határoztatott el eszközlendőnek, mert ezen átalakítás 680 forintnyi elő nem irányzott összeget vett volna igénybe. Ez ugyanakkor történt, mikor a biztos-koromban felmerült költségeim 1875. március 20-tól ugyanaz év szeptember hó 30-ig 527 forint erejéig a minisztérium által ki-

utalványoztattak. E keresményem annyira fellelkesített, hogy azonnal elhatározám a csillár átalakításának saját költségemre való eszközlését. A kis Lehmann vette akkor kezébe az ügyet s rövid időn igen csinosan újította meg s alakította át díszessé az ódon szerkezetet, az összes munkadíj tevén 600 forintot.

De biztosi keresetem ezalatt már rég elpárolgott, amin Lehmann éppen nem csodálkozott, mert a pénz nála sem pihenhetett meg soha, s így csakis 1876. évi január 10-én fizethettem le ezen első saját erőmből (ex propriis) eszközölt beruházásom számláját.

L'appetit vient en mangeant – s így én is e szerény kezdeményezés révén oda jutottam, hogy mire intendansi állásomról lemondhattam, összesen 34 107 forintot költöttem volt a magaméból az igazgatásomra bízott műintézetre. [...]

Mióta a színházakat jártam, vagyis mikor hajdanában sűrűbben látogattam a színházakat, mindig esküdt ellensége valék az állóhelyeknek. Részint azért, mert azon közönség, mely egy pár krajcár lefizetése mellett látogatja valamely műintézet előadásait s ott kénytelen három óra hosszat hering módra összezsúfolva kínlódni, aligha fog igazságos megítélője s végignézője lehetni egy, a művészi színvonalat megközelíteni akaró színi vagy operai előadásnak. Részint pedig s főleg azért nem kedvelém az állóhelyeket, mert a színházban levőkre mindig nyughatatlanító képet nyújt azon ember-tömeg, mely a kijárásokat gátként eltorlaszolja.

Az állóhelyek elleni tervezgetéseimet egy oly esemény érlelte meg s sietteté, amely színházi éleményeim egyik legnevezetesebb mozzanata gyanánt örökké emlékezetes lesz előttem.

A „borús napok" kezdetével, az 1876. évi tél folyamában Benza Ida első drámai énekesnőnk súlyosan megbetegedvén, operai szakunk válságos viszonyok közé jutott. Ekkor történt az, hogy Stoll Ágoston Budapestről Grácba áttelepült tenor-énekes javaslatára Donadio Bianca kisasszonyt szerződtettem három próba-előadásra, egyharmad jövedelem-osztalék mellett.

Sohasem tapasztaltam fiatal, kezdő művésznőnél oly feltűnő

s kiható sikert, mint amily a Donadio Bianca kisasszonyé volt itt Budapesten. Ő a szó legszorosabb értelmében megvalósította a „veni, vidi, vici" jelmondatát, mert 1876. évi január 13-án a „Sevillai borbély" második változása megkezdésével a színpadon megjelenvén s az „una voce poco fa"* dallam néhány mondatát elénekelvén, oly tapsvihar s tetszésnyilvánítások törtek ki az eléggé gyengén látogatott színházban – napi bevételünk csak 690 forint levén –, melynek folytán a három szerződésileg kikötött előadásból 22 előadás lett, melyek révén a bekövetkező tíz hét alatt folyton növekedő tetszés között a Nemzeti Színház mintegy tagjává lett e bájos fiatal művésznő.

Szívesen meg is hosszabbítottam volna szerződését még azontúlra is, ha kötelezettségei a tavaszi idényre őt Varsóba nem szólítják vala, amely szerződés itt Budapesten köttetett meg a császári Operaház intendánsának képviselője által. Hallván ugyanis a varsói intendans „que le théâtre national a su se procurer une autre Hollósy"** – azonnal ide küldötte titkárját, a Varsóban közkedvességű emléket hátrahagyott Hollósy Kornélia személyesítőjének szerződtetésével bízván meg az illetőt.

Donadio első vendégszereplésének búcsúelőadása 1876. február 24-én ment végbe, mikor Budapesten az árvízveszély tetőpontra hágott. A fővárosi rendőrség részéről tudtára lett adva a lakosságnak, hogy ha a veszély eléri azon fokot, mely a város lakóinak biztonságát veszélyeztethetné, három ágyúlövés segélyével fog mindenki arra figyelmeztetni, hogy felkeresendő otthonát, személyének vagy vagyonának megmentéséről gondoskodjék. E szerfelett komoly hangzású hirdetmény kissé megijesztett, mert előre hirdetett s kiárult előadások lemondásáról mindig rettegtem. A rendőr-főkapitányt felkeresvén, tőle azon utasítást vettem, hogy az előadást mindenesetre tartsam meg, nehogy a közönség a színi-

* Rozina kavatinája: „egy hang keveset ér"

** „hogy a Nemzeti Színház egy másik Hollósyt tudott megszerezni magának"

előadások előre történendő beszüntetése által túl a rendén nyugtalaníttassék.

A Nemzeti Színház, különösen jobb helyeit illetően, a zsúfolásig megtelt; hisz akkoron még 600 néző fért a karzatra – későbbi harmadik emeletre – s vagy 150 emberre való állóhely volt a földszinten is.

Az előadást lehető érdekesen állítottuk össze, de rövidre szabtuk, mert elláthatatlan veszélyt láttam abban, ha ezen 1439 forintot jövedelmezett telt ház összezsúfolt közönsége a három ágyúszó hallatára, a karzatra vezető szűk csigalépcsőnek törtetve egymást gázolja agyon. Nemcsak én féltem e veszélyes lehetőségtől, de magát az előadó művésznőt is rettegés fogta el, attól tartván, hogy mire a három ágyúdörgés megszólal, ő már vissza sem fog mehetni szállodájába, hanem valamely csolnakon lesz kénytelen a Rákos mezején végigevezni. Hiába magyaráztam neki, hogy az „Angol királynő" szálloda az 1838-i árvíz színvonalánál körülbelül két lábbal magasabbra épült; nem nyugodott meg s csakis a legjobb minőségű báró Vay-féle tokaji bor segélyével valék képes belé annyi lelket önteni, hogy az előadást félbe nem szakítva, végigénekelhesse.

Előadásunk a következő számokból állott:

1. „Faust" dalmű 3. felvonása.

2. „Lucia" dalműből az őrülési jelenet.

3. A „Sevillai borbély" dalmű második felvonásának az éneklecke bevégeztéig terjedő része.

Alig hangzott el a Proch-féle változatok végeztével az egymást követő 12 rendbeli kihívás tapsvihara; alig rogyott Donadio kimerülten öltöző szobájának pamlagára; alig kezde oszladozni a közönség a művésznő énekének varázsától még áthatottan, – midőn megszólalt az előre ígért három ágyúlövés, s a közönség, az előadó művészek, a segély-személyzet, szóval mindenki, aki szerét ejthette, rohant hazafelé, hogy ideje-korán mentse családja életét és vagyonát.

Én, mint régi katona, megvártam, amíg mindenki távozott;

körülnéztem a színpadon s öltözőkön; Donadiót kocsiba pakoltam s vele együtt az „Angol királynő"-be hajtattam s anyjánál hagyván, hogy kissé megnyugodjék, a vész színhelyére, a Dunaparthoz siettem. – Tapasztalván, miszerint még van remény elkerülhetni a végleteket, a Hangel-kávéházba mentem kipihenni az est fáradalmait s hevélyeit.

Ezen emlékezetes előadás behatása alatt kezdettem meg, felelősségem önérzetétől serkentve s nem hallgatva többé senkire, az állóhelyek elleni hadjáratomat.

Nem könnyű dolog s feladat volt ez eleinte, mert az „olcsó helyek" iránti rokonszenv nagy volt a színházi körökben, kivált ha meggondoljuk, hogy például a karzat, ha ki volt árulva, 200 forint körül jövedelmezett, ami nem megvetendő összeg volt.

Megkönnyítette azonban az ezen előítélet elleni harcomat azon körülmény, hogy elválván a Nemzeti Színháztól a népszínmű s első évi működésem után beszüntettetvén a minden második vasárnap tartani szokott operai előadások, megszűnt a Nemzeti Színház népszínház lenni, minek következtében a kiárulás mennél ritkábban, úgyszólván csak kivételesen fordult elő, holott felocsúdván lassanként a Népszínház okozta marasmusból, a jobb helyek mindinkább nagyobb keresletnek örvendettek.

Így redukálhattam aztán valamint a karzaton, úgy a földszinten is az állóhelyeket egy minimumra, az eddig létezett rabszolga-gályát padok létesítése által alakítván át úgynevezett számozott ülőhelyekké.

Ezen egymást érő, tisztán anyagi intézkedések segélyével a Nemzeti Színház mind lakályosabb színt öltött, s most már a közönségtől legalább meg lehete követelni azt, hogy a szomszédban létező fényes Népszínház bársony zsöllyeszékei mellett néha-néha felkeresse a Nemzeti Színházat is.

Annál nagyobb hasznunkra volt ez, mert a művészi lendület is, melynek miként s kik által való létesítéséről más helyen szólok,

karöltve járván az anyagi kényelmet némileg előmozdító rendelkezésekkel, viszonyaink évről évre javultak.

Mindamellett az elveszett tért csak fokonként, de annál biztosabban hódíthattuk vissza, biztosan azért, mert különösen a művelt közönség, melyre leginkább számítottunk, mindinkább átérezte azt, hogy egy magasabb cél felé igyekszünk haladni, s velünk együtt örvendett, hogy végre talán mégis eléretik azon főcél, hogy a Nemzeti Színház valódi feladatát, egy drámai színházhoz méltó állását fokonként megközelítse.

Az opera ügyei is tetemesen javultak; a Benza Ida feledhetetlen első énekesnőnk hosszas betegeskedése s végre halála okozta egymást érő crisisek és bajok elmúlának; Wilt babérokat aratott, soha keresettebb és nagyobb kelendőségnek örvendő, egymást érő előadásaink nem valának, minek következtében valamint a drámánál, úgy az operai szaknál is bizonyos rendszeres haladás állott be, amely, ha teljes megnyugvással nem is, de bizonyos önbizalommal s a jövőbe vetett jobb reményekkel töltötte el az irányadó s érdeklődő köröket.

Körülbelül ily kedélyhangulatban valék magam is, midőn 1881. december 9-én reggel hazulról távozván, szokásomhoz képest a lakásommal szemben fekvő Nemzeti Színház udvarába tekinték be, mielőtt a kávéházba ballagtam volna.

A Nemzeti Színház udvarán Gábos főruhatárnokot találtam, amint egy újságlapot tart a kezében s így kiált fel: Szörnyűség, borzasztó egy eset, hallatlan!

– Mi baj, Gábos?– kérdém az érdeklődés hangján.

– Tegnap este – válaszolá meghatottságtól rezgő hangon – Bécsben a Ring Színház porrá égett, amely alkalommal a nézőközönség legnagyobb része benn rekedvén, halálát lelte a lángok között.

A bécsi Ring Színház rendkívül leverő és borzasztó körülmények között történt leégése olyszerű benyomást gyakorolt az első időben mindazokra, akik a színházakat járták vagy azok körül érdeklődtek, miszerint bizton fel volt tehető, hogy a színházak ügye, ez ezen borzalmas benyomások alatt keletkezett kedélyhangulat következtében, évek hosszú sorára tönkre leend téve.

Ugyan ki akarhatott volna még színházba járni azok után, amik Bécsben előadták magokat, amiket ott szemlélénk s azon fokonként kidomborodó részletek után, melyek e szívrepesztő esemény alatt s annak utóhangja gyanánt lefolytakról a lapokban közzé tétettek.

Ez itt körülírt, lehangoló következményeket elsősorban Páris és Bécs színházai érezték; mindkét helyen kénytelenek voltak átlátni, hogy a színházak biztonsága tekintetében eddigelé nemcsak semmi sem történt, hanem meg lőn engedve a hatóságok részéről minden, ami a biztonságnak legcsekélyebb fokát is kérdésessé tette volna. Túlzsúfoltság, kényelmetlen ülőhelyek, s nagy számú álló közönség; keskeny s alacsony be- és kijáratok, a fokonként divatba jövő oldalbejáratok, temérdek zig-zug, egyenes folyosók helyett a színház épületekben; naponta tartatni szokott előadások, melyek valamely helyiség tisztán tartását s kellő gondozását majdnem lehetetlenné teszik; ünnep- s vasárnaponként pedig kettős-előadások, melyek veszélyességét csak az képes megítélni, aki tudja, mennyi balesélynek van kitéve egy előadás annak megkezdése- s bevégzésekor, s mennyi elővigyázati rendszabály alkalmazása szükséges az elő- s utóvizsgálatok foganatosítása körül; tündéries gázfényben úszó előadások, gondatlanul összetákolva, minden szigorúbb felvigyázat s elővigyázat nélkül; a mellékhelyiségek elégtelensége miatt pedig a színpad maga s a zsinórpadlás valódi kellék-, díszlet- s bútorraktár gyanánt lett felhasználva.

Ily állapotban valának – a Théâtre Français, Odéon s egy bizo-

nyos fokig a nagy Operaház kivételével – Páris összes színházai; – s hasonló gondatlan elhagyottságban sínlődött Bécs a Császári Opera és Stadttheater kivételével valamennyi színháza – a Burg Színház elsősorban.

Nem csoda tehát, ha a kedélyes bécsiek, sőt még a könnyelmű párisiak is meghökkentek s a színházlátogatást illetőleg sztrájkoltak.

Németország kevésbé érezte e krízist, részint mert ott a színházba járók legnagyobb része a középosztályhoz tartozó nyugodalmasabb gondolkozású bérlő törzsközönségből áll; a legtöbb színház pedig, mint az uralkodók vagy városi testületek birtokában levő építmények, sokkal jobban vannak kezelve és gondozva, mint a magántulajdonban levők szoktak lenni; s végre mert Berlin kivételével még az előadások túlnyomó nagy része a lyricus opera és a polgári színmű keretébe esik, amely körülmény a veszélyt tetemesen csökkenti.

A budapesti színházakat tekintve az ellenhatás csak az első időben volt érezhető. Amint a közönség meggyőződött arról, hogy a belügyminisztérium a fővárosi tanáccsal egyetértőleg a legnagyobb erélyel karolja fel az eddigelé elhanyagolt színház-biztonsági ügyet s nem enged az illetőknek időt a habozásra s hosszas tervezgetésre, hanem erélyes intézkedéseket léptet életbe; a rendes kerékvágásba zökkent ismét a színházlátogatás. [...]

Az 1881. december 8-i Ring Színház katasztrófának a mi színházainkra, de különösen a Nemzeti Színházra nézve okulás a mások kárán való tanulás eredményezte üdvös következései valának.

Ez okulás s biztonság utáni törekvés szülte intézkedések oly szerencsésen hatottak egybe, hogy kevés idő múltán a Nemzeti Színház, a fényes népcsarnok szomszédja által lenézett régi bódé, a világ egyik legkellemesebb s legbiztonságosabb színházává alakult át. Nem is volt a közönségnek ezután már más kifogása, mint az, hogy az újabb színházakban divatozó tágas ruhatárral nem rendelkezénk. A különös, de egyszersmind jellemző az, hogy mi-

kor a csarnok jobb oldalán a felszólalások következtében egy második ruhatárt rendeztettem be, azt alig egy év múltán el kelle távolítanom, mert nem volt, aki használja.

E tekintetben csakis az Operaház szoktatta csínhoz és rendhez a mi közönségünket, amit legjobban bizonyít az, hogy az eltávolított ruhatárt az Operaház megnyitását követő évben újból be kell rendeztetni; azóta, amennyire én tudom, folytonos s eléggé jó keresetnek örvendvén.

Alig jutottak a hatóságok tudatába annak, a bécsi gyászeset következtében, mi borzasztó elhagyott s ódon állapotban sínlődnek színházaink, s egymást érte a hasznos, a művészetre s a közönségre nézve egyaránt előnyös rendszabály. E rendszabályok azontúlra is – ami a mi viszonyaink között nagy csoda – egyenlő s következetes érdeklődéssel s felügyelettel, sőt gyakorta talán túl szigorúan is, kezeltettek s figyeltettek meg az arra hivatott közegek által.

A Nemzeti Színház aranykorának alapját megvető rendszabályok elseje az vala, hogy a belügyminiszter, félretéve minden zsugori félrendszabályt, az ország tulajdonát képező Nemzeti Színház épületére nézve mindazt elrendelte, amit a színpadon s nézőtéren való biztonság és kényelem megkövetelt.

E nyomon elindulva keletkeztek a Nemzeti Színház nézőterének rendkívüli kényelmes, a közegészségi tekintetben is kitűnő támlásszékei; a páholyok bútorzata és díszítése a lehető legnagyobb egyszerűséggel ugyan, de azon ízlésnek s modornak, melyben a színház épült volt, megfelelőleg lett megújítva.

A mennyezet s falazat ugyanazon elvek szerint lett kitisztítva, helyreállítva s megújítva.

A nézőtér és színpad körül védfalul el lett készítve vasfüggönyünk, a legjobban szerkesztett vasfüggönye a világ összes színházainak – a Fővárosi Közmunkák Tanácsa felügyelőjének s a Schlick-gyár műszaki közegeinek dicsőségére legyen mondva.

A színpad s a zsinórpadlás új vasszerkezettel láttatott el, s szín-

padi esőnk a közönség nagy megnyugvására azonnal elkészülte után s azontúl évente a nyári-idényi utolsó előadás alkalmával be lett ünnepélyesen mutatva s felülvizsgálva.

A főváros s rendőrség szövetkezése alapján létesült színházvizsgáló bizottság, általam titokban üdvözölve, kegyetlenül bánt el a régi idő ama maradványaival, melyek neve: körszék, számozott ülőhely, állóhely vala; csak a Nemzeti Színház földszintjéről 85 darab ily szék lett egy nap alatt kidobva. A hatalom szózata révén lett elvégre véglegesen leszállítva s rendszeresítve a Nemzeti Színházban elhelyezhető nézőközönség száma 1340-ről 851-re, ha Thék mester uram támlásszékét is hozzászámítjuk.

Boldog voltam, mert most már tiszta, csinosan berendezett, biztos s kényelmes – ami pedig a fődolog rám nézve – kevés közönséget magába foglaló színházam volt. Beszélhetnek nekem akármennyit a sajtó, a színházak vállalkozói s némely igazgatók a kis színházak ellen s a tágas aklok mellett, én erre mindig csak azt válaszolom: a művészet ápolása a kis színházakban gyarapodott s emelkedett, vált közkedveltté s népszerűvé; a nagy öblös színházakban pedig – alláhanyatlott s elzüllött, hideggé s merevvé lett.

Azt megengedem, hogy a speculatív vállalkozó a nagy színházak révén gyorsan gazdagodhatik, de még gyorsabban meg is bukik. A színházvállalkozók, igazgatók és társulatok legjava s legállandóbb s haladóbb nagy hányada mindig és mindenütt kisebb színházakban képződött, állandósult meg s tudott szépet és jót teremteni.

A társas összetartozandóság, a közönség egymás iránti rokonszenve, a tisztességes magaviselet, az előadás iránti való érdeklődés csak a kisebb méretű színházakban képes lábra kapni.

Mennyire büszke voltam, mikor az európai legnagyobb s úgynevezett legfényesebb operaházak egyikének intendansát, a mi operaházunk egy 11. számú első emeleti páholyába vezetvén – ez belépvén s áttekintvén a fényesen-egyszerű, jól világított s művelt

közönséggel telt házat, e szavakkal fordult felém: hogy ha a mi világhírű Operaházunkból e színházba lépek, azt érzem, amit azok éreznek, akik tágas pincéből jól világított s fényes közönséggel telt szalonba lépnek. S hogy megörült a collega, amikor látcsöve segélyével az Operaház bármely részében ülő nőknek szépségét vizsgálhatta; hisz nálunk – monda felém fordulva – a szembes páholysorban ülőket sem vagyunk képesek kivenni, hacsak gyémántjaik túlhalmozottsága révén nem világítják meg önmagukat.

Egy rendkívüli fényes eredményhez és nagy elégtételhez juttatott engem a bécsi Ring Színház veszedelme azáltal is, hogy addig sokak által megvetett s kétes mosollyal fogadott villanyvilágítási előmunkálataim s előtanulmányaim egészen váratlanul megbecsültetésre s népszerűségre tettek szert, minek folytán a most már biztosított nagyszerű eredménynek alapja lőn megvetve.

Az 1881. évi december havában a belügyminiszter által egybehívott s az ő elnöklete alatt tanácskozó „színház-tűzbiztonsági enquête" alkalmával az ott jelen volt szakértők egyike engem aziránt interpellált: miért nem készült még el a Nemzeti Színház elektromos világítása, mikor már a párisi Operaház régen örvend ezen előnynek.

Én nagyon megörültem ezen interpellatiónak, mert alkalmam nyílt megmagyarázhatni az interpelláló szakértőnek, hogy még sehol színház elektromos világítással nem bírt akkoron, mert mindaz, ami a párisi Operaházban és úgy tudom a Châtelet színházban e nemben történt, nem mondható egyébnek, mint igen rosszul sikerült kísérletnek.

Megörültem pedig különösen ezen felszólításnak, mert most már nem a magam szakállára, de a kormány s hatóságok védelme alatt s bátorítása mellett folytathattam kísérleteimet s a nagy jövőjű intézkedés létrehozását.

A különös s csodálatra méltó ez ügyet illetőleg csak az volt, hogy éppen azon kar, melynek nagy tudományú s hírű egyik tagja az interpelláló volt, gördített utóbb legtöbb és legsúlyosabb áldo-

zatokat igénylő akadályokat az elektromos telepnek a Nemzeti Színházban való végleges berendezése elé.

Megvallom, ez idő tájt szerzett tapasztalataim érlelték meg bennem a száraz tudománnyal bőven ellátott, de az élet tapasztalataival soha leszámolni nem akaró szakértők elleni izgatottságomat s ellenszenvemet.

Ez itt felemlített újítások, rendezkedések és beható átalakítások akkoron már előkészített s fogékony talajra találtak a Nemzeti Színházban. Csakis ezekre volt még szükség, hogy a fokozatosan kifejlett újabb korszak megkoronáztassék, illetőleg arany korrá idomuljon át.

A közönség már megkedvelte e sokat hányt-vetett intézetet, ezt látszott legalább bizonyítani a színház látogatottsága és a bérlet folytonos emelkedése.

Paulay ekkor állott igazgatói tevékenységének zenitjén; mérséklettel, szorgalommal s körültekintéssel történtetett előre: a műsor összeállítását s a szereposztást illetőleg gonddal járt el; a színház tagjai közötti egyensúlyt s jó egyetértést semmi hamis hang nem zavarta meg, ami lehetővé tette az annyira kívánatos összműködést; az eredeti művek megrostálása komolysággal s az intézet s a közönség iránti tekintettel kezeltetett.

Igaz, hogy ez könnyebb volt amaz időben, mint jelenleg. Mert hisz nemcsak Paulay mint igazgató, de Csiky Gergely mint az újabb, eredeti színműirodalom megalapítója is akkor élte írói tevékenységének fénykorát, mert keveset, de jót írt. Írótársai irigykedtek reája, meg-megtámadták, de síkra szállani vele még nem mertek, amely körülménynek az volt a legüdvösebb következménye, hogy kevesebb – talán nem éppen rossz, de a mi újabb követelményeinknek egyáltalában meg nem felelő – kísérletekkel valánk kénytelenek bajlódni, bíbelődni és megbukni.

Megvolt minden idénynek a maga, részint az idegen színműirodalomból áthozott, részint eredeti „Trefferje"*. A felebb emlí-

* „Találata"

tett üdvös összeműködés tette lehetővé, hogy úgyszólván minden sikerült, nemcsak a drámai, de az operai szaknál is. Egy-egy, külföldön kétes hírűnek tartott, régi vagy újabb idegen mű betanulása révén, műsorunk mindig eleven s változatos maradt. A bukást, amennyire lehetséges, kerültük, s ha el nem kerülhettük, palástoltuk; a mérsékelt sikert ügyesen kihasználtuk; a valódi nagy eredményekkel pedig gazdálkodva bánván, képesek valánk azokat mintegy állandósítani.

Aki érdemesnek tartaná az akkori évek műsorát megtekinteni s annak szellemi s anyagi következményeit egybevetné, meggyőződnék arról, hogy szavaim, akár a színre hozott újdonságokat vagy feleleventéseket, akár a közreműködő személyzetet vegyük tekintetbe mindkét szaknál, teljesen indokoltak s éppen nem túlzottak.

S miután mindenütt az életben s mindig a végletek találkoznak egymással, leteszem tollamat s elfeledem egy időre az arany-napokat, hogy újból a vas-napok alkotta hideg, kemény s kegyeletet nem ismerő eseményei felé vegyem utamat.

Sic fata tulere!*

ACCIDIT IN PUNCTO QUOD NON SPERATUR IN ANNO**

Életünk folyamában keletkező legfontosabb elhatározásaink gyakori esetekben egészen mellékes körülmények s váratlanul felmerülő csekély véletlenek révén érlelődnek meg. Ami hihetetlen-

* Így hozta a sors!
** Gyakran egyszerre jön, amit sokáig reméltünk

nek látszik ma, valószínűvé válik holnap, s alig nehány nappal arasznyi időtartam lepergése után a megmásíthatatlan végelhatározás jellegét ölti magára.

Így jártam én az intendansi állásról való lemondással is, mert mindent inkább véltem bekövetkezhetőnek, mint azt, hogy 1886. évi január 1-én már többé nem leendek azon állásban, melyben a nagyközönség s velem közreműködők részéről a jóakaratnak, népszerűségnek, sőt, amit mindennél többre becsülök, a szeretetnek is igen sok jelével találkoztam.

Ezért csüngöttem valódi hévvel s előszeretettel a színházak körüli teendőimen s nem azért, mintha elég balga lettem volna elhinni s képzelni azt, hogy a külső siker az én művem s nem a szakértelemmel, ügyszeretettel s buzgalommal velem közreműködők úgyszólván fő s el nem tagadható érdeme.

Habár az olvasót legkevésbé sem érdekelheti, de hogy egészen őszinte legyek, felemlítésre méltónak tartok e helyen egy olyan körülményt, mely az alább körvonalazandó váratlan elhatározásom érlelődését tetemesen elősegítette s megkönnyítette. Kedélyemben ugyanis évek óta fokonként meggyökerezett egy oly vonzalom, mely saját s mások óhaja folytán, kívánatosnak tűntette fel előttem oly állásba juthatni életem alkonyán, amelyben bármi halmozódott munkák mellett is – ettől sohasem vonakodtam – a művészvilág végtelen, folyvást megújuló s a felebbvalóik kényes állását semmi figyelemre nem méltató szeszélyeinek s akaratoskodásának ne legyek kitéve.

Az Operaház megnyitását körülbelől két héttel megelőzőleg, 1884. évi szeptember első hetében egy oly tény jött tudomásomra, mely bizonyossá s kötelességszerűvé tette azt reám nézve, hogy eddigelé elfoglalt állásomon változtatnom kellend.

Ugyanis megtudám, hogy az intéző körökben azt óhajtják és várják, hogy az Operaház megnyílta után egyik vagy másik állásomról lemondjak. Amennyire én ismerem az irányadó körök óhajait, tulajdonképpen az tartatott volna kívánatosnak, hogyha

a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnökségéről mondottam volna le. Prónay József, lelki-testi barátom s államtitkár, 1884 május havában nagy szomorúságomra elhunyván, s így magamra lévén hagyva, nagy tusa keletkezett azontúl bennem. Úgy éreztem, mintha parázson ülve kellett volna teljesítenem éppen akkortájt mindkét irányban szerfelett fokozódott s felszaporodott teendőimet.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsára mint hatóságra s annak alelnökére részint a törvény, részint Ő Felsége s annak kormánya által közvetlenül és közvetve reá bízott életbevágóbb teendők közül alig volt egynéhány teljesen bevégezve vagy legombolyítva.

Természetes tehát, hogy én, aki annyira csüngöttem s csüngök most is fővárosunk emelésén s biztos jövőjének megalapításán, nem valék képes megbarátkozni azon gondolattal; hogy a munkát félbe hagyva, a vezetésem alatti hatóságra s reám bízott teendők tisztességgel való bevégzése elől mintegy megszökjem.

Hisz akkortájt sem a főváros építkezési szabályzatának kérdése, sem a vízvezetéki, sem a csatornázási ügy, sem a közúti vaspálya hálózatának végleges megállapítása még csak alapjaiban sem volt eldöntve; pedig ezek mind oly főnevezetességű teendők, melyek irányt adólag hatnak egy főváros jövőjére.

Az előkészület stádiumában volt még akkoron a Duna-szabályozás által nyert telkek tulajdonjogának, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, illetve kormány és a főváros között felmerült vitás kérdése; még tényleg folyamatba sem tehettük a Nagykörút megnyitásának szépítési, közlekedési, kereskedelmi és közegészségi tekintetben is fontos ügyét.

Ha célt akartunk érni, nem volt szabad az ügyek megindítását túl a rendén siettetnünk, nehogy az egyik érdek a másiknak állja útját.

Az Andrássy út telkeinek eladása és kiépítése még nem volt befejezve – pedig arra gondolni sem lehetett, hogy az ország és főváros áldozatokat leend kész hozni a Nagykörút érdekében mind-

addig, amíg be nem valánk képesek mutatni a történendő leszámolás képében, mint sáfárkodtunk a reánk bízott, annyi különféle ellenáramlatnak s kételynek tárgyát képező, eme nevezetes Sugár út ügyében.

Az Operaház építése éppen akkor fejeztetett be, de annak teljes részletes bevégzése s a felülvizsgálat s a leszámolás, még a távoli jövőben derengett.

Befejezettnek egyedül a főváros balparti szabályozásának kérdése volt tekinthető, s a Királyi Várkert kiépítésének ügye, melyre nézve a végleges leszámolás és átadás is már ténnyé vált volt.

Hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa folyvást halad s amennyire a rendelkezésére bocsátott eszközök engedik, jól felhasználja az időt, legjobban bizonyítja az, hogy most, midőn e sorokat írom, vagyis három év múltán a felebb említett félben lévő teendők közül már a következők vannak részünkről teljesen vagy legalább fő vonalakban legombolyítva.

A fővárosi építkezési szabályzat részünkről letárgyaltatott, s most csak arra vár, hogy a főváros véglegesen életbe is léptesse.

A csatornázási ügy a fővárosi közmunkák tanácsa által történt beható tárgyalás után felküldetett jóváhagyás végett a belügyminisztériumhoz.

A Duna-szabályozás által nyert telkek tulajdonjogának kérdése teljesen befejeztetett; a telkek áruba bocsátását azon időre valánk kénytelenek halasztani, mikor az Országház építése előrehaladottabb stádiumba érend.

A budai körút a Margit-hídtól a Déli vasútig megnyittatott, s nagy részben szabályoztatott s a fővárosnak át lett adva. Az itt történt kisajátításokból kifolyólag a Retek utca s a körút által szegélyezve egy családi házak építésére felette alkalmas telekcsoport rendeztetett be, mely hála a méltányos áraknak és ügyesen kidolgozott építkezési feltételeknek, nem megvetendő nyereséget eredményezve, két hét alatt el is lett adva.

A Lipót körút végleges elkészültéhez még csak egyetlen malom-

terjedék kisajátítása van hátra, a Váci körútba torkolló részének szabályozása alig hat hét alatt teljesen be leend fejezve.

A Teréz körút a Podmaniczky utcai elágazással a Király utcáig megnyittatott; az Erzsébet körút, alig öt rendbeli terjedék híjával át van törve s őszig teljesen elkészül; a József körút a Bérkocsis és a Salétrom utca közötti rész kivételével megnyílt, a Serfőző utcai keleti oldala jövő tavaszkor bontatik le teljesen; a Ferenc körúton az építkezés szintén megkezdődvén, a megnyitáshoz szükséges telkek kisajátítása most fog eszközlésbe vétetni.

Az Andrássy út egy telek kivételével teljesen kiépült, az átadás és leszámolás a legjobb eredményt mutatva ment végbe.

Az Operaház építése befejeztetvén, s a hosszan tartó lelkiismeretes és szakszerű felülvizsgálás véget érvén, a leszámolás a következő eredményt tünteti fel.

Megjegyzendő, hogy az alább kimutatandó fő kiadási összegben bennfoglalvák a telekvételi s az összes építkezési és berendezési költségek, kivételével az előadásokhoz megkívántató díszleteknek, jelmezeknek, színpadi bútorzatnak, fegyvereknek és különféle kellékeknek, mely szükségletek az Ő Felsége által az építkezési költségektől elkülönülve engedélyezett „felszerelési alap"-ból lettek fedezve.

Az eredeti, 1785. augusztus 12-én a miniszterelnökséghez felterjesztett előirányzat kitett: 2 millió 521 467 forint és 89 krajcárt.

Ezen előirányzat utóbb a Ring Színház leégése következtében szükségessé vált tűzbiztonsági óvintézkedések, berendezések s építkezések révén tetemesen, vagyis 441 233 forinttal és 69 krajcárral megszaporodván, a végelőirányzat 2 962 701 forint 58 krajcárban lett megállapítva.

A valóságos kiadás azonban a felülvizsgálat s leszámolás befejezése után 3 276 933 forint és 50 krajcárt tevén ki, 314 232 forint túlkiadást tüntet ki.

Ezen túlkiadás részben onnan származik, hogy az alapozási munkálatok – az ingoványos talajnál fogva – az eredetileg meg-

állapított összegnél jóval magasabbra rúgtak. Eltekintve az ehhez hasonló többrendbeli mellékkörülményektől, a túlkiadások leginkább azon főkörülménynek tulajdoníthatók, hogy a pályázat útján a vállalkozókkal az akkor uralgó nyomasztó viszonyoknál fogva igen előnyös feltételek alatt kötött szerződések 5 év tartamára szólottak, felső helyen ezen időtartam határoztatván meg, mint amely alatt az Operaháznak ki kellene épülnie. Az építkezés azonban, utóbb csak 200 000 forint engedélyeztetvén évente, 5 év helyett majdnem 11 évig tartott, minek következtében a vállalkozók az időközben keletkezett nagymérvű áremelkedést figyelmen kívül nem hagyhatták, ha csak veszteséggel s kárral dolgozni s vállalkozni nem akartak.

Az építkezési költségekhez s telekvételhez hozzájárultak:

Ő Felsége művészi alapból engedélyezett:	2 586 933 forintot
A főváros a telekvétel alkalmából felajánlott	440 000 forintot
A municipiális bank, az Andrássy útra építtetvén az Operaház, felajánlott:	250 000 forintot
Összesen	3 276 933 forint.

Dacára a felebb kimutatott túlkiadásoknak, mégis úgy vagyok meggyőződve, hogy az Operaház Európa egyik legolcsóbb ilynemű kiváló középítkezése, akármely más külhoni hasonló díszű s nagyságú építménnyel hasonlítsuk is azt számszerűleg egybe.

A Királyi Várkert építkezésből kifolyólag a Királyi Palota kibővítése és újítása tárgyában a részletes tervek szinte Ybl Miklós felsőházi tag tervezete szerint teljesen befejeztettek, s Ő Felsége részéről jóvá hagyattak. Ugyanez alkalomból lett befejezve az új, most megkezdendő, fehérvári kapu felé vezetendő feljáró terve és eszközöltettek az annak kiépítéséhez szükséges kisajátítások is.

Egészen más s ettől eltérő volt állásom a színházakkal szemben. Ezek irányában a reám bízottakat, amennyiben emberileg tőlem telt, betetőztem.

Tízévi működésem közben a színházak ügyét mégiscsak valamivel előbbre vittük. Előkészítettem a két szak önállósítását s függetlenítését; a drámai szak függetlensége első évének legveszélyesebb idényét, a tavaszi, nyári és őszelői hónapokat fényes eredménynyel befejeztük, s így tehát ez irányban túl valánk az első kezdet nehézségein. Az Operaház megnyitása most már az irányadó körök által megsürgettetvén, a két szak szétválasztását illető rendkívül terhes, szövevényes s fáradságos munkát Káldy főrendező segédkezése mellett az 1884. évi nyári hőség alatt befejeztük. Az Operaház megnyitása szerencsésen folyt le: a titkos és nyílt ellenségeink elővarázsolta kardalnoki sztrájkok el lettek hárítva; az előre hirdetett kézibombák nem dobattak a közönség közé; a vasfüggöny nem hullott a földszintre, agyonütendő pár százat a nézőközönség körül; a földszint talaja Thék mester varázsszerű gyorsasággal végbevitt, egy éjjeli munkája révén a kívánt magasságra felemeltetett; a budapesti közönség régi kedvencei: Turolla Emma és Perotti Gyula nemcsak szerződtetve valának, de folytonosan és szorgalmasan énekeltek is. A bérlet a lehető legjobban sikerült: az Operaház műsora tíz naponként egy színre hozott művel gyarapodott, szóval mindaz megtörtént, aminek meg kell történnie, ha valamely új vállalatot némi szerencsével s kellő előrelátással meg akarunk indítani.

Csoda-e tehát, ha mindezek egybevetése után elhatározám magam búcsút mondani a színházaknak s megmaradni még egy ideig legalább az építkezés prózai, de reám nézve felette fontos terén.

Bármi könnyelmű legyen is valaki, de ha csak egy szikrája is van jellemében a komolyabb s a megélhetéséhez végre is szükséges meggondoltságnak, ez minden bizonnyal utat képes magának törni a nap lenyugvásakor, mikor érezzük éltünk alkonyának közeledtét.

E szempont győzött végre nálam is, s az önfenntartás szikrája utat tört magának a komoly meggondolás és megfontolás képében. Soha inkább nem érezém, mint életem e súlyos pillanatában, a szegény embernél mennyivel többet kell tűrnie és szenvednie

az elszegényedett embernek, bármi szorgalmas s munkás napszámosa legyen is végzetének.

Mert végre azt is átláttam s tudtam, hogy sem az intendans, sem pedig az alelnök nyújtotta javadalomból egymagából élni nem fogok tudni. Nem mintha magamnak sokra volna szükségem, hisz sokkal kevesebbel tudtam annak idején s tudok még most is megélni tisztességesen. De pénzügyeim az irányomban folytonosan megújuló s szaporodó, s általam meg nem tagadható követelésekkel szemben oly keserves állapotba jutottak, hogy adósságaim már-már elérték egyedüli vagyonom, életbiztosítási kötvényeim összegét, s gyakran szinte megborzadtam, meggondolván, hogy ha meghalok, még csak annyim sem marad, hogy a végrendeletemben kitett kétszáz forintnyi temetkezési költségek fedeztessenek.

Ily állapotba jut hazánkban minden kedélyes, könnyelmű s jószívű agglegény, mert az ő vagyonához vagy keresményéhez mindenki jogot tart, azt mondván: hisz nincsen gyermeke!

Nekem tehát okvetlenül valamely tisztességes mellékkeresetről kelle gondoskodnom, melynek segélyével kétségbeejtő állapotomon javítsak. Az intendansi állás most már hivatalos jelleggel ruháztatván fel, kizár minden olyan keresetmódot, amely bizonyos lekötelezettséggel jár; ezzel ellenkezőleg az alelnöki állás semmi egyéb időleges megbízatásnál nem lévén, megóvja minden irányban munkálkodhatási függetlenségemet, mert nem kényszerít s kárhoztat cifra nyomorúságra.

E bensőmben dúló harc közben múlt el a tél s én tisztában lévén önmagammal, tavaszkor Tisza Kálmán kormányelnökhöz benyújtottam az intendansságról való lemondásomat, azt vélvén, hogy e pillanat nincsen rosszul választva, mert utódom egy fényesnek ígérkező, kilenc hónapot magába felölelő színházi évvel álland szemben, mely alatt a jövő 1886. évre szóló előirányzatát a napi gondoktól menten állíthatja össze.

Lemondásom a leghízelgőbb baráti szavak kíséretében visszautasíttatott, s én újból ott állottam, ahol hónapokkal ezelőtt, a bizonytalansággal s gondteljes jövővel szemben.

Alig egy-két héttel azután, április hava első napjaiban látogatott meg operaházi irodámban Lenk Sándor, volt képviselőtársam s az Adria Biztosító Társulat jogtanácsosa és közlé velem a társulat felette hízelgő ajánlatát. Noha e váratlanul felém érkező biztató reménysugárt a sors egy komoly intése gyanánt üdvözöltem, rögtön még sem akartam határozni, hanem nehány havi gondolkodási és tájkozhatási időt kértem. Megígértem azonban, hogy a nekem tett ajánlatról senkinek sem szólandok, s a netalán más helyről teendő hason előterjesztéseket időközben elfogadni semmi szín alatt nem fogom.

A kiállítás alatt lefolyó rendkívüli s szokatlan színházi nyári idény annyira érdekes volt, de egyszersmind annyi mindennemű kellemes, de a nyári tikkasztó meleg következtében sok esetben fáradságos teendőkkel halmozott el, hogy saját ügyeimmel az egész idő alatt alig foglalkozhattam.

Annyi azonban bizonyos, miszerint már akkor sajnáltam volt, hogy egyszer kimondott lemondási szándékomhoz hű nem maradtam, mert az érdekességénél s élénkségénél fogva a maga nemében egészen kivételes színházi idény felette alkalmatosnak mutatkozott volna arra nézve, hogy egy esetleg akkor kinevezett intendanssal megkedveltesse a színházi életet s tevékenységet. Ami nekem hiányzott, annak idején, azt kívántam volna kipótolni utódomnak, a lehető legbővebb mértékkel mérve.

Ha azon jóakaróim s tisztelőim, akik a kiállítás alatt mutatkozó országos érdekeltség közepette, tízévi intendansságom jubileumát hozták javaslatba tudtomon kívül – csak legtávolabbról gyaníthatták volna, mennyi lelki küzdelembe s fájdalmamba került a jubileumi ünnepélyességek végigélése, bizonyára megkérdeztek volna véleményem s szándékom felől, amely esetben képes is lettem volna reá bírni barátaimat arra, hogy tízévi működésem ilyszerű megünneplésével hagyjanak fel.

Az ezek közben irántam nyilvánuló tisztelet s szeretetteljes elismerés fakasztotta tüntetések, mindannyija tűszúrás volt reám

nézve, aki el valék határozva a részvét e nyilvánulásait azzal hálálni meg, hogy éppen azon állást adom fel, melynek képében sokan társaim közül, jó akaratomban s vonzalmamban bízva, megnyugvással tekinthettek jövőjük elé.

Többrendbeli, a nyárutó és őszelő alkalmával felmerült csekélyebb véletlenek, de amelyek mindegyike ügykörömre visszás hatással volt, nemkülönben a megfeszített munkásság elmúlta, mintegy alkalmat nyújtottak a kötelességérzetem fakasztotta kételyeim felelevenítésére.

Mégegyszer végigelmélkedém helyzetemen, átgondolám a múltat s meggondolám s latolgatám mindazon eshetőségeket, melyekkel netalán még szem előtt tartva az „ember tervez, isten végez" szavakat, esetleg meg kellend mérkőznöm, végre is azon végmegállapodásra jutottam, hogy érzékem megcsalt, mikor a bennem meggyökerezett elhatározást, bárki mit mondjon is, végrehajtanom parancsolja.

„Alea jacta est"* – mondám Lenk Sándornak, midőn egy szép októberi napon operaházi irodámban ismét fölkeresett. Elvégezvén teendőimet, kimenék a Sugár útra s ott megbeszélénk mindeneket.

Végmegállapodásunk az vala, hogy mindaddig, amíg lemondásom nincsen benyújtva s nyilvánossá nem vált, nem fogunk egymással találkozni.

Másrészről azonban én megígérém azt, hogy elhatározásom visszavonhatatlansága jeléül, lemondásom benyújtásával egyidejűleg a társulat vezérigazgatójának Triesztbe táviratozni fogok.

[...]

Első ünnepnapon, december 25-én távírtam Triesztbe, hogy beadtam lemondásomat.

* „A kocka el van vetve" (Julius Caesar)

Ünnep második napján magához hívatott Tisza Kálmán, s megbeszélvén az ügyek állását, érzékenyen elbúcsúztam tőle.

Ily reám nézve tikkasztó hőmérséklet közben érkezett el újév napja, s nekem el kelle mondanom azt a Nemzeti Színházban és Operában, amit eddigelé olyan szerencsésen el tudtam titkolni. Életem legszomorúbb s súlyosabb napjai közé számítom az 1886. január 1-ét.

Amint lemondásom a nyilvánosság elé került, megkezdődött a „hecc" a „Függetlenség"-ben a lehető legbotorabb s illetlenebb módon jelenetezve.

Ezt is túléltük!

Február 1-én adtam át utódomnak a Nemzeti Színházat, február 2-án pedig a Magyar Királyi Operaházat.

Február 4-én lettem beiktatva intézői állásomba az Adria Biztosító Társulat magyarországi osztályánál, Váci utca 9. szám, s ott dolgozom azóta nyugodt lélekkel és lelkiismerettel, mert e társulat előzékenysége s irántam való szíves jóindulata tette lehetővé azt, hogy a nehány hónappal utóbb váratlanul reám szakadó katasztrófával szemben megállhattam helyemet s eleget tehessek rokoni kötelezettségeimnek.

Mindig áldani fogom a pillanatot, mikor a felém érkező reménysugár biztató fényét el nem utasítottam magamtól.

SZELÍD INTÉS

Az intendansi állásról való lemondásomat követő időben igen jól éreztem magam. Egyrészről untig el valék foglalva az új hivatásom révén reám háramló teendők tanulmányozásával; másrészről azon körülmény, miszerint báró Mesnil Viktor és gróf Csáky László szívességéből egy igen előnyösen fekvő páholynak leheték társbérlője, biztosított afelől, hogy estende színházunk egyikében mindenkor kellemes szórakozás feledteté velem a naphosszan

végzett, nem egy ízben gyakorlatlanságomnál fogva fárasztó teendőimet.

A színházi előadásokat oly érdeklődéssel néztem végig, mintha még most is intendans volnék, s egy-egy kitűnő előadásnak éppenúgy örvendettem, valamely véletlenül felmerülő baj felett éppenúgy elbúsultam, mint akkor, mikor a kapuzárás előtt soha örülni nem mertem, mert hisz a szánakozásra méltó színházigazgatókat a szeszély mennykőcsapásai elől sem villámhárító, sem más, bárminemű találmány segélyével megvédeni nem lehet.

Kellemetlenül csak az hatott reám, hogy ahányszor a színházak valamelyikébe nyitottam, lépten-nyomon lehangolt arcokkal s panaszosokkal kelle találkoznom, az előadás végeztével pedig a casinóban az új intendans ellen irányzott felszólalások zavarák egykedvűségemet.

Visszagondolva mindarra, amit nekem kellett kiállanom a kezdet nehézségeinek idejében, amikor s ahol csak lehetett, utódom védelmére keltem, mert nem tartottam méltányosnak azon, nálunk nagyon is dívó szokást, mely szerint a véletlenek által okozott csapásokért is azokat vonjuk felelősségre, akik bírjanak bármennyi ügyességgel s hatalommal is, a végzettel dacolni még sem lesznek képesek soha.

A rendkívüli bérletszünetes előadások rendezéséig tűrhető vala az állapot, ezen első operaházi botrány felmerülése után azonban kitört a vihar, mert senki sem értette s nem volt képes felfogni, hogy e káros és az Operaház tekintélyét aláásó újítást mi oknál fogva hozta létre az intendans. Hacsak azért nem, hogy a bérlőket bosszantsa s ezekkel hatalmát éreztesse, nem tartván magát kötelezettnek arra, hogy az elődje által egy évre kiadott bérlet-hirdetmény feltételeit megtartsa.

E szomorú előadások elsejét egy támlásszéket váltva néztem végig. Sohasem fogom feledni azon lehangoló s valóban aggasztó benyomást, melyet a reám e most általam először üresen látott Operaház nézőtere gyakorolt. A gyéren körülöttem lézengők észrevételeit s kifakadásait hallva, azt kelle hinnem, hogy a földszinten

ülő vagy 60 ember közül legalábbis 30 azért jelent meg, hogy e csodálatos újítás okozta botrányon legeltesse szemeit, másik fele meg azért nézett be az Operaházba, hogy a majd két éve tartó siker tönkretételén örvendjen.

Mikor az opera bevégeztével a balett kezdetét vette, s a kartáncosnők a rivalda elé felvonultak, a bal szárnyon levők felém pillantottak vállvonítva, jelezvén kézmozdulattal s arckifejezéssel az üres ház reájok gyakorlott leverő hatását.

Reám rendkívül elszomorító s leverő benyomást gyakorolt ezen előadás, kivált miután az intendans nem akarván meggyőződni intézkedésének félszegségéről, a második ily szégyenletes előadást is, nem engedve az alatta működők kérésének s tanácsának, megtartatta.

Szomorú s leverő benyomást pedig azért gyakorolt reám, mert e csekélynek látszó visszás esemény nem egy jóakarat okozta botlás következményének volt tekinthető, hanem azon meggyőződésnek s az intendans által eme kezdeményezése által jelzett iránynak volt tulajdonítható, mely szerint ama elrozsdásodott jelmondatát Lajos királynak: l'état c'est moi!* tette magáévá, nem is gyanítván, mi kötelességei vannak annak, aki egy királyi s országos műintézet élén áll.

Ezen itt jelzett forrongás után sokan szólítottak fel ismerőseim közül, szólalnék fel az új intendans e ferde iránya ellen. Annyival inkább követelték ezt tőlem, mert a kormány, úgy látszik, felügyeleti jogát gyakorolni nem volt hajlandó, különben bizonyára meg nem engedi, hogy a színházlátogató közönség éppen azon része sértessék meg és idegeníttessék el a műintézettől, amely évek óta hű s egyedüli állandó támaszát képezte, valamint a Nemzeti, úgy az Operaháznak is. [...]

* az állam én vagyok! (XIV. Lajos francia király)

A szelíd intés közrebocsátása után elmondhatván; salvavi animam meam, az operaügyekkel nemigen gondoltam többé, úgy lévén meggyőződve, hogy amennyiben vannak vagy merülhetnek fel a színházaknál nehézségek vagy bajok, azok, a mi, tudniillik a színházlátogató közönség közbelépése nélkül is el fognak intéztetni. Annyival inkább nyugodtam meg e meggyőződésemben, mert mindig ellenese valék annak, hogy egy közintézet belső ügyeinek elintézése a nagyközönség fóruma elé vitessék.

A nyári meleg napok beálltával azonban idylli nyugalmamból felzavart annak híre, hogy az intendans a hírlapíró urakat maga köré gyűjtvén, előadásában a meglevő bajok bűnbakjául elődjét tünteté fel, mint akinek fonák eljárása okozója a mindinkább felszínre kapó bonyodalmaknak.

Megvallva az igazat, gróf Keglevich István ezen tettét egyáltalában megérteni vagy felfogni képes nem valék, mert ha bűnösnek tartott vagy tudott, ám pereltetett volna be az intézet képviseletében, mely esetben kötelességemnek tartottam volna eljárását helyeselni.

Ha tegyük fel, teljesen azon úton kezdette volna meg működését, melyet elődje követni jónak tartott, s ez ösvényen haladva bonyodalmak által feszélyeztetik, s ekkor okulva a tapasztaltakon, ellenkező útra tér vala s ezt egész őszinteséggel kinyilvánítja, ekkor nem lehetett volna egy szavam sem ezen egészen következetes eljárása ellen.

De mindazt rosszallni, amit elődje tett, s a legapróbb részletekig, amennyiben csak lehetséges, mindazt lerontani, ami volt s ezután e chaosért, mikor az már-már alkalmatlanná kezde válni, elődjét okolni – ezt oly következetlenségnek tartom, milyet egy oly szellemdús embertől, mint amilyennek gróf Keglevich Istvánt ismerem, sohasem mertem volna feltenni.

Nem csoda tehát, ha kissé felizgatott kedélyállapotom révén,

a minden oldalról felém özönlő felszólításoknak, több napi habozás után engedve, egy cikket bocsáték a lapok rendelkezésére.

Ekkor történt meg rajtam, hogy tisztelt barátom, Falk Miksa lapja a történt megbeszéléstől eltérőleg nem a többi lapokkal egyszerre, az 1887. évi július 7-i reggeli számában a Lloydnak, hanem társait megelőzve, s nekem igen-igen sok kellemetlenséget okozva, már a július 6-i esti lapban tette közzé azon cikket, melynek kéziratát aznap délután 1 órakor magyar nyelven írottan adtam a szerkesztőségnek.

A MAGYAR KIRÁLYI OPERAHÁZ BAJAI

Midőn ez év február havának 1-én közel 11 évi intendansi működésem után ez állásról lemondtam, sok minden eshetőséget tudtam elképzelni, csak azt az egyet nem, hogy kénytelen leszek viselt intendansi állásomra vonatkozólag hírlapi nyilatkozatot közzé tenni.

És íme, alig múlt el egy fél év, és e kényszerűség bekövetkezett, s noha nem tartozom a mindenáron nyilatkozni szeretők közé, két igen fontos ok mégis arra késztet.

Az egyik tisztán személyi.

A fővárosi sajtó hasábjain ugyanis az utóbbi időben elszórva, egyik-másik lapban egy-egy nyilatkozat kísért, mely az Operaház ügyeivel foglalkozva, tendenciózusan oda gravitál, hogy a küszöbön álló válság oka az 1886-ra általam fölterjesztett költségvetés irrealitásában rejlik, mely állítólag úgy lett szerkesztve, hogy a napi jövedelmek átlaga – úgymond – a kiállítási év jövedelmeinek megfelelőleg praeliminált atott.

A tényleges jövedelem pontos számaival illusztrált e fajta nyilatkozatok semmi kételyt nem hagynak fent azok forrása iránt.

Ezzel tehát egy igen komoly vád, az irrealitás és tekintve, hogy Magyarország első műintézetének sorsa forog kockán: a frivol könnyelműség vádja lett konkrét alakban kimondva felettem. E vádnak értelmi szerzője különben már azt megelőzőleg tetsze-

legve ismétlé azt az állítást, hogy ő az operaházi állapotokban Augias istállóját találta. Ez volt első állítása. Miért? Nem tudom. Valószínűleg csupán azért, mert mindenáron herkulesinek akarta feltüntetni a reá váró feladatot.

No de az új intendans „Herkulességéről" majd később fogok megemlékezni, előbb beszámolok a nyilvánosság előtt arról, hogy minő alapokon készítettem én a költségvetéseket. Azt hiszem, a közönség részéről történő megítélésre elég lesz az utóbbi három évet bemutatni.

A praeliminált bevételekről szól a vád. Praeliminált bevétel kétféle van: bérlet és napi bevétel.

A bérletbevételekkel röviden végzek, egyszerűen annyit mondva, hogy mindannyiszor több jött be, mint amennyit praeliminváltam. Ennek megtámadásába tehát a legharapósabb rosszakarat foga is beletörnék.

A napi jövedelmekkel szintén úgy jártam. Midőn e két szak különválasztatott, a napi jövedelmek praeliminatiójára nemigen volt pozitív adatom. Alapul vettem tehát az 1883–84. évnek operai jövedelmét. Ez 700 forint átlagos napi jövedelmet tüntetett fel, az igazgatóság tehát – tekintve az Operaház megnyitási évének vonzerejét – ez évet 1000 forint napi bevétellel praeliminálta. Az eredmény volt 152 előadás után 163 069 forint 80 krajcár, tehát csaknem 1100 forint napi átlagos bevétel. Ez tehát nem volt illúzió.

Következett az 1885. kilenc hónapos – április–decemberi kiállítási év. Ha valaha, úgy ekkor az igazgatóságnak alkalom kínálkozott vérmes reményeket táplálni, de az igazgatóság ezt nem tette. Különben szóljanak a számok. E kilenc hónapos csonka évre praeliminváltatott 195 000 forint és befolyt 172 előadás után 223 868 forint 70 krajcár, tehát 28 868 forint 70 krajcárral több a praeliminváltnál. Ez sem mondható tehát utópiának.

De az ellenem irányzott vád abban akart kulminálni, hogy én ezen év bevételeinek alapján csináltam az 1886-i egész év napi

jövedelmeinek praeliminatióját. Nos, hát ez egyszerűen nem igaz. Íme a számok.

Az 1885. kiállítási évben 172 előadás jövedelmezett 223 868 forint 70 krajcárt, az 1886 évre pedig 188 előadásra praeliminált 209 000 forint, tehát 16 előadással többre 14 868 forint 70 krajcárral kevesebb. Pedig e 188 előadás egész esztendőre és nem kilenc hónapra esik, mely egész esztendőből hat teljes hónap – januártól március végéig és októbertől december végéig – esik a fősaisonra.

Miben rejlik tehát az én számításom, az én költségvetésem irrealitása? Egyszerűen abban, hogy nem tudtam, ki lesz hivatali utódom, mert annak öt hónapi működése alatt a színházak jövedelmezőségében oly aggasztó mérvű csökkenés állott be, melyet a legnagyobb pesszimizmussal sem mertem volna praeliminálni. Ő bizonyára a legjobb intentióktól vezetve – fenekestől felforgatta a színházaknál eddig dívó rendet, és merész buzgalommal saját maga vállalkozott mindama feladatokra, melyeket előtte az egész igazgatóság tanácskozásokkal mérlegelve, hosszú tapasztalatai és küzdelmes áron szerzett műértelme segélyével végzett.

A semmi által nem indokolt drákói szigor, a veszedelmes despotizmus, melyet meghonosított, egyenkint megtámadták mindama tényezőket, melyek egy színház boldogulásának feltételeit képezik. Az operai főbb tisztviselők lázas ingerültséggel végezik feladatukat, felelősségük tudatában oly dolgokért, melyeket sem nem terveltek, sem helyeseknek nem találnak, a művészi személyzet el van kedvetlenedve, a közönség – és az a főbaj – szokott és általa jogosan megkövetelt műélvezetében megkárosítottnak látva magát, a legveszedelmesebb divatra adta fejét: nem jár színházba, éspedig sem az Operába, sem a Nemzeti Színházba, úgy mint járt eddig.

De még a bérlők is, a színházi jövedelmeknek e megbecsülhetetlen forrása az újabb intézkedések által kínosan érezték magukat meglepve; s így valóban minden el lett követve ez öt hónap alatt, hogy az én költségvetésem irreális legyen.

Nem mulaszthatom el ez alkalommal egy gyanúról megemlékezni, mely mesterségesen csempésztetett a közvéleménybe és még máig is folytonosan lappang. Ez az anyagbeszerzések körül állítólag elkövetett roppant visszaélésekre vonatkozik. Erről a dologról hihetetlen és mesés híreket terjesztettek s szinte csodálom, hogy a királyi ügyészség figyelmét nem vonta magára. Pedig az egész abból áll, hogy egy operaházi tisztviselő túllépte a szabályrendeletek által neki biztosított jogkörét, sokkal többet vásárolt, mint amennyit a folyó szükséglet igényelt. E tárgyban különösen a legilletékesebb fórum, a belügyminiszteri számvevőség szigorú vizsgálatot tart, s így nem tartom célszerűnek annak befejezte előtt hozzászólani; az azonban, hogy a bevásárolt színi-szerelvények rendben találtattak, a most elkészült leltárakból is kitűnik, amiért is köszönettel tartozom hivatali utódomnak, ki pénzt nem kímélve, egy egész hivatalt szervezett e leltárak rohamos elkészítésére.

Én a leltárak elkészítését csak a nyár folyamán ígértem felterjeszthetőnek, mert az azzal foglalatoskodó gazdai és ruhatári személyzet az Operaház megnyitása óta úgy el volt foglalva a folyó ügyekkel, hogy azt eszközölni csak a szünidőben tudta volna. De hogyne! mikor csaknem minden három hétre egy új opera felszerelése esik. Persze utódom alatt kényelmesen ráértek, igen szerencsés idő volt e rövid korszak a leltárak elkészítésére, mert az estélyek rendezésében a ruhatári és gazdai személyzet nem volt elfoglalva, az operabálok sem igen erőltették meg őket, az a nehány dominó kikölcsönzése, mely e virágzó vállalattal járt, nemigen sok munkát adott. Nos, újdonságokkal vagy régi művek színrehozatalával sem zaklatta őket az új intendatúra, miután a „Lahor király"-on kívül semmi újabb darab nem vette igénybe idejüket, „Figaro lakodalma" ugyanis nem szükségelvén sem gazdai, sem ruhatári intézkedéseket.

A személyem ellen intézett támadás értéke tehát ezekkel kellőleg meg van világítva, és én nyugodtan várom a közönség ítéletét.

A másik és bizonyára sokkal fontosabb ok, mely engem jelen felszólalásra késztet, semmi más, mint magának az Operaháznak

az ügye, melyet nagyon szomorú esélyeknek látok kiszolgáltatva. Képzelhető-e az enyémnél természetesebb érdeklődés? Intendansi működésem életemnek egy jelentékeny részét képezi és bármily hibásak lehettek is egyes intézkedéseim, de hogy a legodaadóbb szeretettel csüngtem ez intézet sorsán, azt eddig senki kétségbe nem vonta, sőt bátran mondhatom, hogy hibáim nagy része éppen e szeretetnek a rovására esik.

Egy latin közmondás azt tartja, hogy a világ kormányzásához kevés bölcsesség kell, természetes tehát, hogy egy színház kormányzásához szintén nem sok kell. De azzal a kevéssel okvetlenül bírni kell. Midőn ezelőtt 11 évvel elfoglaltam intendansi állásomat, éppen nem virágzó állapotokat találtam, de kétségbeejtőket sem, éspedig annyival kevésbé, mert műintézetünk (persze még akkor drámai és operai együtt) oly kiváló művezetők és művészi tehetségek birtokában volt (most is megvannak), hogy mi sem látszott könnyebbnek, mint azokkal boldogulni. Feladatom mindössze annyiból állott, hogy e képességek érvényesülését elősegítsem, hogy egészséges szellemet honosítsak meg az intézet körében, mely kedvet éleszt és üdvös versenyre buzdít mindenkit.

Mióta például Paulay igazgató lett, valódi szentségtörésnek tartottam volna artistikus intézkedéseibe magamat beleártani. Függetlenül engedtem, hogy kiváló képességeit, mellyel csak nemes ambitiója tud versenyt tartani, a Nemzeti Színház és így színművészetünk érdekében érvényesítse. És látva, hogy a művészi ügykezelés nagy munkája nemcsak képességeit, de idejét is igényli, óvakodtam őt aprólékos administratív teendőkkel zaklatni. Ezeket Csepregi titkárral végeztük, kinek providentiális ismereteit csaknem félszázados színházi ügyekben való tapasztalás egészíté ki, s ha Erkel Sándor igazgatónak a művészi ügykezelés teendőiben segédkeztem, az leginkább azért történt, mert reá egyéb teendők mellett a karnagyi nem éppen kényelmes teendők is várakoztak.

Miért ne vallhatnám be büszkén, hogy e rendszerrel a közönség, a sajtó és a magasabb körök nem voltak elégedetlenek.

Mi ok forgott tehát fenn, azt egyszerre halomra dönteni, még-

pedig kíméletlen erőszakos kézzel? Mert úgy történt. Meglehetősen jól vagyok informálva és informatióimat a sajtóban legközelebb megjelent közlemények is megerősítik.

Az operai intendans, igazgató és rendező közti antagonismus csaknem megdöbbentő. Elég az utóbbiaknak valamit akarni, hogy az meg ne történjék. Művészek, kiknek nemcsak ambitiójuk, de létkérdésük, hogy az intézetnél legyenek, mert végre is Magyarországon nincs más opera, folytonos izgalomban tartvák, mert nem tudják, melyik pillanatban és mi okért küldetnek el; a hivatalnokok önérzete valóságos kínpadra feszíttetik, midőn lakájok módjára az intendansi előszobában ácsorogniok kell.

Képzelhető-e tehát, hogy ezek együtt egy életerős organismust képezzenek és derekasan megoldhassák azon nagy művészi feladatokat, mely végre is két intézetnek főcélja?

Mivel menthető például az, hogy Paulay hónapok óta alig van színpadon, hanem ahelyett a főkönyvből készít intendansi rendeletre kivonatokat?

E kérdések külön és együtt magukban rejtik a szomorú választ, és én nem habozhatom kijelenteni, hogy e rendszer (ha ugyan szabad annak neveznem) a teljes dissolútióhoz vezetné mind a két intézetet, ha nem volna meg az az egy jó tulajdona, hogy nem tarthat sokáig.

Nem, mert vétót mond a deficit.

Keglevich István intendáns úr, mint cikkem elején már említém, Augias istállójának nevezte azon operai állapotokat, melyeket neki átadtam. Nos, ha a dolgok a mostani mederben folynak tovább – hogy én is az ő mythologiai hasonlatával éljek –, úgy félő, hogy Augias istállója akként telik meg, hogy nem Herkules, de Rothschild kellend annak kitisztításához. A magyar állam azonban, fájdalom, bár sokkal tartozik Rothschildnak, de koránt sincs oly ranzsírozott viszonyok közt, mint a Szajna-parti bankár.

Akik ismerik békés, engesztelékeny természetemet, akik tudják, hogy hosszú, csaknem félszázados közpályámon mindig el tudtam kerülni a személyeskedő harcot, méltán csudálkozni fognak e soro-

kat olvasva. S valóban magam sem hittem, hogy e kényszerűség valaha bekövetkezik, de hiába: rendkívüli okok rendkívüli okozatokat szülnek.

Következő nap a „Nemzet"-ben gróf Keglevich István válasza jelent meg:

AZ OPERA BAJAI

Sajnálattal veszem báró Podmaniczky Frigyes mai nyilatkozatából, hogy ő magát identificálja azokkal, akikben a közvélemény az opera jelenlegi kedvezőtlen helyzetének okait keresi; és az általa használt hangokból látom, hogy sikerült azoknak, akik őt védfegyverül felhasználni óhajtják, vele elhitetni, hogy én ellene írok és ellene íratok. Pedig ezt nem tettem. A bárónak cikke oly hangon szól, és oly téren mozog, melyet használni és amelyre őt követni nem fogom.

Úgy mint eddig, a hírlapok terén szorítkoztam arra, hogy tényeket és számokat közöljek egyes szerkesztővel; úgy mint eddig, én nem támadtam senkit, alig védtem magamat a folytonos támadások ellen és csakis az intézet érdekében a közvélemény félrevezetését akadályozni igyekeztem, úgy ma is csak nehány tényt tartok közlendőnek, szíves tudomásulvétel és belátás szerinti felhasználás végett.

Báró Podmaniczky Frigyes 1886-ra készült előirányzatát realisnak bizonyítni igyekszik a következő számokkal:

1885-ben volt 172 előadás után napi bevétel 223 868 forint 70 krajcár, 1886-ra előirányzatott 188 előadásra 209 000 forint, tehát 14 868 forint 70 krajcárral kevesebb. Ebből áll az egész bizonyítása, a conclusio elmarad; majd elmondom azt én, a számok helyreigazítása mellett:

	forint	Egy előadás után forint
1885-ben volt 172 előadás után bevétel	223 868,70	1301,56
1886-ra volt előirányozva 180 (nem 188) előadás után	209 600,–	1164,44
Tényleg 1885. évben volt nov. hóban 18 előadás után	17 718,30	984,35
December hóban 17 előadás után	10 074,40	592,61

1886 évre:

	forint	Egy előadás után forint
Január hóban 20 előadás után	13 008,50	650,42
Február hóban 19 előadás után	13 583,90	714,14
Március hóban 19 előadás után	20 359,70	1071,50
Április hóban 18 előadás után	9 141,60	507,86
Május hóban 19 előadás után	13 208,90	695,20
Június hóban 15 előadás után	4 055,30	270,35

Ezen számokból aztán lehet concludálni; éspedig:

1-ször azt, hogy az 1886. évre készült bevétel-előirányzat vérmes volt, minthogy az 1164 forint 44 krajcár sohasem lett elérve, még a legjobb téli hónapokban sem, pedig hogy amaz évi átlag eléressék, azt télen messze túlhaladni kellett volna.

2-szor azt, hogy azon aggasztó mérvű csökkenés, melyet a báró úr a legnagyobb pessimismussal sem mert volna praeliminálni, nem február 1-től kezdve állott be, hanem november 1-től kezdve háromszor, hogy a márciusban az általam szerződtetett Lassalle-előadások a napi bevételt 1071 forint 50 krajcárra emelték, azaz oly összegre, mely a kiállítás óta soha elérve nem lett.

3-szor, hogy a báró Podmaniczky Frigyes intendánssága alatti utolsó 3 hónapban, úgy mint november, december és januárban a napi bevétel volt összesen 55 előadás után 4080 forint 20 krajcár, tehát előadásonkint 741 forint 81 krajcár; ellenben az én inten-

datúrám első 4 havában volt 75 előadás után 56 294 forint 10 krajcár, tehát előadásonkint 747 forint 24 krajcár; nem tudom tehát, ezen számokban feltalálni-e amaz aggasztó mérvű csökkenést, mely az én helytelen intézkedéseim által előidéztetett volna.

Megjegyzem, hogy a három operabál bevétele 17 102 forint 10 krajcárral ama bevételi összegekben benn nem foglaltatik.

Fel kell még hoznom két vendégszereplés eredményét, mely a bevételekre nagy hatással volt, kivált a tiszta bevételekre: tudniillik Lassale, akit én szerződtettem és Mierzwinsky, akit báró Podmaniczky Frigyes szerződtetett.

Ez utóbbi fellépett 4-szer és volt előadásonkint:

Bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
7958,90	7191,57	191,83

Lassale fellépett 6-szor és volt előadásonkint:

Bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
14 469,20	6855,75	1268,90

Itt is tehát a múltból átvett szerződtetés apasztotta az én bevételeimet és nagy nehezen sikerült új szerződtetés által az eredményt kedvezővé alakítani.

Ezeket az 1886-i előirányzat bevételi részét illetőleg.

Annak kiadási részéről mélyen hallgat báró Podmaniczky Frigyes – követni fogom példáját.

Azon körülmény, hogy nagymérvű izgatottság uralkodik művészek és hivatalnokok között, előttem ismeretlen – azt hiszem előttük is. Lehet, hogy néhány hivatalnok izgatottságban van, amióta én bevonultam az Operába, de ez aztán nem kár, hanem haszon az intézetre nézve.

Felette érdekes lehetett megtudni Paulay igazgató úrnak, hogy mi oknál fogva van ő hónapok óta alig a színpadon.

Végre két kis közmondást:

Qui dit trop, ne dit rien.

Vous criez, donc vous aves tort.*

* Aki túl sokat mond, semmit sem mond. Kiabál, tehát nincs igaza

A válasz megjelenésének napján a következő levelet intéztem gróf Keglevich Istvánhoz, mely által én az egymás között keletkezhető mindennemű tollharcnak őszintén véget óhajtottam vetni egyszer s mindenkorra.

Budapest, 1886. július 8.

Kedves barátom!

Nekem nyilatkoznom kellett azok után, amik a sajóban s annak körében történtek; te ügyesen s elmésen válaszoltál nekem ma.

Amint előre mondám, én semminemű tollharcba nem bocsátkozhatom, s így tehát e szerintem közöttünk bevégzett ügyre nézve többé fel nem szólalok.

Ezt veled tudatni azért tartottam kötelességemnek, hogy tudhasd s lehess meggyőződve arról, hogy bármi reflexiók lássanak is ez ügyre vonatkozólag napvilágot, én nekem azokra sem befolyásom, akár directe, akár indirecte nem volt vagy leend, sem pedig azok az én akaratommal vagy hozzájárulásommal a közönség elé nem jutottak.

Hazafiúi üdvözlettel barátod és híved

Podmaniczky Frigyes

[...]

DE MORTUIS NIL NISI BENE*

Aszódi kastélyunk homlokzata 1848-ig, a XVII. században dívó szokáshoz képest, különféle, részint a mindennapi életből, részint a vallásos érzületből fakadó jelmondatokkal vala bepingálva. A kastély középszárnyán, a közös cinteremnek (halottasház) az

* A holtakról semmit [se mondj], csak jót (Diogenes Laertius)

erkélyre nyíló ajtaja fölé a többek között a „De mortuis nil nisi bene" jelmondat volt nagy, fekete betűkkel odafestve.

E latin jelmondat valódi értelme szerint járok el úgy hiszem, midőn az intendánsságomról elmondottakból kifolyólag egy férfi emlékét akarom megvédeni az ellene annak idején s azóta is minduntalan felhozott vádak ellenében. E férfi legszentebb meggyőződésem szerint sokkal több hasznára volt a Nemzeti Színháznak, mint azok mindannyian egyesített működése, akik nem ismerve vagy nem akarva ismerni a valódi körülményeket, mindig saját gyengeségeiket igyekeznek mások kisebbítése által palástolni. Sokan vannak nálunk ilyenek. E másokat becsmérlőknél szintúgy szokássá vált már s megcáfolhatlan tényként állíttatik fel e két alaptétel:

„A Nemzeti Színház újabb felvirágzása egyes-egyedül Paulay igazgatónak köszönhető, mert Szigligetinek ezen intézetnél való működése a Nemzeti Színház haladására nézve nemhogy hasznos, de inkább káros volt. Podmaniczky pedig, habár 11 évig volt is a Nemzeti Színház intendánsa, egy ártalmaltan nullánál egyebet alig képviselt, mert passiv működése = semmi." Körülbelül ez a valódi értelme mindazon beszédeknek, cikkeknek, nyilatkoztatoknak, melyek az 1886-i magyar királyi operaházi s részben nemzeti színházi válság beállása óta s alatt elmondottak, nyomtatásban megjelentek, s felhozattak érvül az egyik mellett vagy a másik ellen.

Ami a rólam elmondott véleményt illeti, az ellenében egy szót sem fogok soha mondani, annyival kevésbé, mert az elvitázhatlan tény, hogy intendánsságom alatt a Nemzeti Színház soha addig el nem ért tökélynek és tekintélynek fokát érte el. Ha nem érte ezt el általam, hanem Paulay által, aki valóban működött, míg én, mint mondatik, csak névleg léteztem ott, annál jobb; mert a működő fél megmaradt az intézet s az intézmény számára, s csak az üres cégtábla távolíttatott el, leköszönésem képében.

Sem magamról tehát s még kevésbé Paulayról, mint igazgatóról – ezúttal szólni nem akarok; annyival inkább nem, mert Paulay

érdemdús hivataloskodása s működése által megfelel magáért, s teljesen igazolja azt, amit róla állítanak. Magamról pedig nem szólok már csak azért sem, mert hisz e fejezet címe: „De mortuis nil nisi bene", márpedig akármilyen gyengén is, de mégis még élő lénynek tartom magam.

A „De mortuis nil nisi bene" nem is azt jelenti felfogásom szerint, hogy a halottakról csak jót mondjunk; hanem jelenti azt, hogy a halottakról – miután azok többé nem képesek védelmezni önmaguk ügyét – csakis igazságosan, azaz jól beszéljünk. Hogy az mi nehezen volt elérhető, amióta a világ létezik s emberek által van benépesítve, azt leginkább bizonyítja e jelmondat ősi volta s annyira általánossá vált használata.

Szigligeti Edéről kívánok nehány szót szólani, egészen e jelmondat valódi, most fejtegetett értelméhez képest; nem dicséneket hangoztatván, hanem tényeket állítván oda az üresen kongó phrasisokkal szemben, mely tények untig eleget beszélnek s egyszersmind felderítik az igazságot.

Mikor én a Nemzeti Színházhoz jutottam s Szigligetivel közelebb érintkezésbe léptem, azonnal világos lett előttem, miért áskálódik ezen igen becsületes, rendkívül sok szakértelemmel s gyakorlati ismeretekkel bíró ember ellen, annyi, nálánál sokkal kevesebb tehetséget felmutatni képes ócsárló.

Szigligetinek – elnézve magán-jellemétől, melyet különösen azért becsültem nagyra, mert a velem való hivatalos érintkezésben nyoma sem volt az alázatosságnak vagy hunyászkodásnak, véleményét minden alkalommal, akár tetszett az nekem, akár nem, nyíltan s leplezetlenül mondván el – a Nemzeti Színháznál elfoglalt állásán, hogy úgy mondjam, három féreg rágódott. E hármas szövetség a következő elemekből volt egybe alkotva.

Először Szigligetinek nem volt tekintélye, mert állása, melyet a színháznál betöltött, nem bírt azon attributumokkal, melyek okvetlen szükségesek ahhoz, hogy valakinek hivatala és tekintélye mintegy kiemelkedhessék.

Hisz ő a Nemzeti Színháznak dramaturgja, művezetője s ad-

ministratív igazgatója volt, mely reá bizottakból kifolyólag léptennyomon érdeket kelle sértenie s éppen azokkal leggyakrabban collisióba jutnia kötelessége teljesítése közben, akik a körülményekben s tulajdonságaikban rejlő okoknál fogva természetes ellenségei vagy legalábbis ellenei valának.

Másodszor Szigligetinek számos tagból álló családja volt s ezek között három vagy négy leánygyermeke is, akik közül az én tudtommal kettő készült s próbálkozott a színi pályán. De Szigligeti mint atya köteles volt családjának érdekeit is megvédeni s ez egészen természetes körülményből kifolyólag a legjobb akarat mellett is néha ferde irányba jutott. A színi pályára készülő leánygyermekei ugyanis a Nemzeti Színházhoz vágyódtak, mely körülménynek okait kutatni nem tartjuk magunkat hivatottnak, noha bárhol lehettek volna szerződve, csak ott nem, ahol édesatyjuk művezető, elsősorban a szereposztással s a színre hozandó darabok betanulása körüli őrködéssel volt kénytelen foglalkozni.

Állásának e gyengéi súlyosan nehezedtek az atyára s az intézet hivatalnokára; de mindaddig, míg kívülről nem jöve segítség, az imént jelzett befolyás alól felszabadulni képes nem volt e különben házias életű férfi.

Harmadszor és „nunc venimus ad fortissimum virum".*

Szigligeti egyike volt legkitűnőbb színi költőinknek s száz különféle jellegű s fajtájú darabot írt, amelyeknek nagyrésze nemcsak jó volt, de ami nagyobb érdem ennél, tetszett is; s ami még az érdemnél is több és csodálatosabb, tekintve az akkori idők folyását, szép csomó pénzt is jövedelmezett a szerzőnek. Már az oly bűn volt, melyet mások, akiknek szintén lehettek volna leányaik s akik szintén írhattak volna színdarabokat, s akik leányaikból talán szintén drámai művésznőket – nem pedig egyszerűen színésznőket – akartak faragni, soha meg nem bocsátottak neki.

Képzeljünk magunknak egy művezetőt, akire a szereposztás s a műsor felette nehéz és fontos ügye van természetszerűleg

* „most érkezünk a legbátrabb férfihoz"

bízva, de akit az Úristen két színésznő leánnyal s vagy harminc jó és vonzó darabbal áldott meg.

A művezető leányai szerepeket követelnek, míg a művezető fentebb jelzett természettel bíró darabjai helyet követelnek maguknak a műsorban. Ennyi követelménynek eleget akarni tenni, a családi békének, a mások hiúságának s érdekeinek megsértése nélkül, ez a lehetetlenséggel határos.

Alig egy év lefolyása alatt ezen érdemes férfiú visszás helyzete teljesen átalakult s ő azontúl függetlenül élhetett kötelességei teljesítésének; amit hogy valódi művészi ihlettségtől áthatottan meg is tett, leginkább bizonyítják az egyszerűen felsorolandó tények.

Jobbra fordult pedig állása azáltal, hogy gyermekei elbúcsúztak a Nemzeti Színháztól, hogy továbbá legtöbbet jövedelmező népszínművei a Népszínház által lettek átvéve, s végre azáltal, hogy megtörténvén mindezek, igazgatóvá lett kinevezve.

A családfő „petites misères"-jeinek, az irigységnek, meg a tekintélyhiánynak is, amennyire emberileg lehetséges volt, ez úton eleje lett véve.

Ha valakinek jó tulajdonságaira nézve akarunk tisztába jönni s azokat az elérendő cél érdekében s hasznára érvényre óhajtjuk juttatni, ne a rágalomnak adjunk hitelt, hanem sine ira et studio fontolgassuk meg, hogy ezen ember gyengéiből mi írandó a mellékkörülmények terhére s e leírás után mi marad meg valódi értékéből. E mérleg igazságos felállítása után, igen gyakori esetekben, kiváló erőt fogunk tudni megmenteni a közügy számára, míg ellenkező esetben, valamint a közügy, úgy saját magának is nagy kárával, veszendőbe ment volna egy kiváló, de visszás állásba erőltetett szellemi tényező.

Mi magyarok nem vagyunk oly sokan – lassan a testtel.

Az 1875. év október hó 10-én tartatott meg a Nemzeti Színházban az utolsó népszínmű előadás; a „Szökött katona" került színre Blahánéval, Tamássyval és a többi e műfajban kitűnő művészekkel. Ha emlékem nem csal, 1040 forintot jövedelmezett ezen előadás. 1875. évi október 15-én pedig megnyílt a Népszínház nagy

hűhóval, de egy olyan előadással, mely a magyar színművészetnek s jó ízlésnek örökös szennyfoltja fog maradni.

Csak az, akinek fogalma van arról, mi rendkívül túlcsigázott volt a népszínmű-cultus akkoron a Nemzeti Színházban; csak az, akinek emlékezetében még él a Blaháné iránt ez idő tájt majdnem általános lelkesedés és rajongás; csak aki tudja azt, hogy a népszínmű annyira magasztalt s népszerű előadásaiból mennyi könynyen szerzett, de hódító hatással bíró babér fakadott s tenyészett buján, csakis annak lehet valódi fogalma azon marasmusról, mely a Nemzeti Színházat ezen utolsó népszínmű-előadás után ellepte s lesújtotta. Az erős méreg, bár módjával szedjük is azt, mindig decomponáló hatással van a végletekben, ha idejekorán – amikor még testünkben a természet elegendő erővel rendelkezik a crisisen való áthatolásra – be nem állítjuk az ingerlő, de veszélyes kísérletet.

Blaháné, Eöry, Tamássy, Vasváry-Kovács stb. eltávoztak, elbúcsúztak tőlünk, hogy egy, a Nemzeti Színház közelében Budapesten létesített, fényes műcsarnokba vigyék át azon műfajt, mely évek óta tartotta fenn a Nemzeti Színházat mint drámai műintézetet. Első eset, hogy a fővárosban az 1837. évben alapított magyar, utóbb Nemzeti Színház egy versenytársat látott maga mellett rémkép gyanánt a föld alól felemelkedni. Hisz a Népszínház magyar volt s a magyar ízlést ő cultiválta, mégpedig nem is kímélve az étvágycsinálló fűszert. Művésznőinknek le kellett vetniök a pruszlikot, magyar főkötőt, piros csizmát, virágos selyemkendőt meg a cifra prémes mentét. Művészeinknek búcsúzniok kelle a bakterektől, cigányoktól, szegénylegényektől, kántoroktól, csaplárosoktól, rüpőköktől, egyszóval a szűrtől, darutolltól, rajthuzlitól, pitykés dolmánytól, makra pipától, fokostól s meg a kostöktől is – mely kellékek segélyével annyi olcsó diadalt arattak. Kárpótlásul be kellett bújniok a fekete frakkba, lakkcipőbe, tógába, páncélba, ős magyar díszöltözetbe; mely jelmezekben – mert a frakk is annak volt mondható – annyira otthoniatlanoknak érezték magukat, az ígéret földén való hosszú barangolás után.

Hát vasárnap mi lesz? Ez a kérdés lebegett mindenki ajakán, mikor a műsor összeállításáról volt szó, mert hisz az 1000–1200 forintot jövedelmező népszínműveket nem lehetett többé kényünk s kedvünk szerint egymás után – az igaz nem valami nagy változatossággal – a műsorba csak úgy odabiggyeszteni.

Képzelhetni, milyen állapotok vergődtek e körülmények összhatása alatt a felszínre a Nemzeti Színháznál, mikor Szigligeti – éppen oly esküdt, pedig igaztalanul ellensége az operának, mint nálunk majdnem minden drámai művész – beleegyezett abba, hogy hasznosítandók az ünnepnapokat, minden másodvasárnap egy operát, horribile dictu,* adjunk. Az „Éjszak csillaga" akkor új kiállítással s berendezéssel, még Hauk Minnie korából, igen szép vasárnapi jövedelmeket eredményezett.

Ily válságteljes viszonyok között megkezdeni a drámai igazgatói pályát, nem éppen mondható kecsegtetőnek, s mégis alig öthavi kínszenvedés után helyre tudta állítani Szigligeti erélyessége, kitartása s körültekintése az elveszett egyensúlyt s bizalmat – mert lett a népszínmű-színházból valóban drámai színház. [...]

A Népszínház megnyitását követő két év alatt színre hozott több újdonságok [...] sorozata váltig bizonyítja azt, hogy Szigligeti tudott sokoldalú is lenni, s akár a művek tartalmát, akár azok szerzőinek jellegét, akár végre az irányt illetőleg, nem zárkózott el sem a fokozódott művészi követelmények, sem a hazai drámairodalom iránti kötelességek, sem végre a Nemzeti Színházat látogató s oda ismét lassanként beszokó közönség jogos, de mindenkor változatos igényei elől.

E két év alatt színre kerültek a francia, skandináv, német, magyar színirodalom akkori legjobb művei s a görög színi-termékek egyik örök becsű gyöngye oly előadásban, milyet ezelőtt a Nemzeti Színház színpadán sohasem szemléltek.

Az angol – kissé durva ugyan, de ép s egészséges az élet mindennapi körülményeiből merített – humor is kért magának egy szerény

* mondani is szörnyű

helyet a sok nagyúr között, már csak azért is, hogy a fokozódott komoly irányt mulattatólag s a kedélyt vidítólag szakítsa kissé félbe. [...]

E sokoldalú s megfeszített működés közben a Nemzeti Színház fiatalabb tehetségei lázas rohamossággal fejlődtek, amit leginkább bizonyítnak K. Jászai Mari, Helvey Laura egymást érő diadalai és Bercsényi, Halmi, Náday, Nagy Imre, Újházi, Vízvári feltűnő s a valódi drámai művészetet határoló fokozott haladása és egymást érő fénysikere.

Márkus Emília is ekkor kezdette 1877. évi október 1-én művészi pályáját a Nemzeti Színháznál, egyedül Szigligeti által felkaroltan, aki nekem az 1877. évi tél alatt utóbb történt szerződtetését megelőzőleg, valódi elragadtatással beszélte el a kis Emília sikerdús próba-szavalatát.

A fiatalságot elfojtó, a serdülő tehetségekkel mit sem gondoló, mint az apa-irigység hírében álló Szigligeti alatt fejlődött valódi művésznővé a fentebb említett három színésznő s emelkedett fel ama kiváló talapzatra, melyet még most is dicsőségteljesen bírlalnak.

Az önző, a műsort mindig csak saját darabjaival gazdagító Szigligeti – első volt, aki Csiky Gergelyt felkarolta, bátorította s lehetővé tette azt, hogy a temesvári tanárból hazánk egyik kimagasló színműírója válhassék. Ha Szigligeti nincsen, Váradi „Iskarióth"-ja nem lát napvilágot a Nemzeti Színházban soha; s e fényes s hatásos mű még valódi születése előtt temetkezését ünnepelte volna, babérkoszorú helyett csalódást eredményezvén szerzője számára.

1878. évi január 10-én reggel 6 ½ órakor jelentkezett nálam a Nemzeti Színház őrmestere. Bebocsáttatván, e szavakat rebegé: Szigligeti ma éjjel meghalt!!!

Két nappal utóbb, Szigligetinek a Nemzeti Színház előcsarnokában elhelyezett ravatalát, a Nemzeti Színháznak a következő előadó tagokból álló személyzete állotta körül:

Színésznők: Császárné, Felekiné, Helvey Laura, Kölesi Ma-

riska, K. Jászai Mari, Lendvayné, Molnárné, Márkus Emília, Paulayné, Szathmáryné, Sz. Prielle Kornélia, Szigeti Jolán, Sántháné Ilona, Visiné, Gábos Irma.

Színészek: Benedek József, Benedek Lajos, Benkő Kálmán, Bercsényi Béla, Faludi Antal, Feleki Miklós, Halmi Ferenc, Hevesi, Jány Gy., Komáromy, Kőrösmezei, Náday, Nagy Imre, Pintér, Sántha Antal, Szigeti Imre, Szigeti József, Tóth Imre, Újházi Ede, Vízvári Gyula.

Magyarország legelső rendű művészei valának e koszorúba belefonva; maradandó emlékeül annak, hogy Szigligeti, menten minden elfogultságtól, s nem hajtva saját egyéni ellenszenvére vagy vonzalmára – hazánk első drámai műcsarnokának akarta s tudta mindenkoron érdekeit nemcsak felfogni, de megvédeni is. Legyen ezért áldva az ő emlékezete!

Le roi est mort! Vive le roi!*

1878. évi március 18-án kelt 11.252 számú belügyminiszteri leirat értelmében 1878. április 1-től számítva két évre Paulay Ede lett kinevezve a Nemzeti Színház drámai igazgatójául.

Légy üdvözölve e téged méltán megillető polcon!!!

SUUM CUIQUE**

Mikor mint biztos a Nemzeti Színházhoz rendeltettem, talán senki sem örült azon, csakis Richter János, az Opera igazgatója. A Nemzeti Színház operai szakának ezen nagyhírű igazgatója rendkívül fényes zenei művelődés s ízlés mellett, a jelenleg létező leggenialisabb karnagyok egyikének mondható: de éppen mert e fényes tulajdonokkal bírt, nem szeretett s nem tudott bajlódni az igazgatói, vajmi keserves teendőkkel.

* A király meghalt! Éljen a király!

** Mindenkinek a magáét

Ő bennem megváltóját üdvözölte, mert biztos volt afelől, hogy az akkor létezett provisoriumot kevéssel azután valamely állandó s végleges intézkedés fogja felváltani: minek folytán Bécsre vonatkozó, már teljesen megérlelt terveit lehető gyorsan s minden akadályt mellőzve, reménylette megvalósíthatni.

Részemről egészen természetesnek s méltányosnak tartottam, Richter János e minden tekintetben előttem indokoltnak látszó óhaját s kívánságát; s bármennyire sajnáltam is, belé kelle nyugodnom abba, amit az ily képzettségű férfiúnak magasabb aspiratiói jogosan megkövetelhettek.

Mint a zene, illetőleg opera terén a szakértelmet teljesen nélkülözővel – mert hisz egész életemben csakis amateur valék – mindent elkövetett, hogy előzékenységemért viszonzásul, együttműködésünk rövidre mért ideje alatt, beavasson engem abba s megismertessen azon viszonyokkal s körülményekkel, amelyek tudása s amelyek ismerete legalább némileg tűrhetővé teendi reám, kezdőre nézve egy kedvelt, szakavatott s genialis operaigazgatónak hiányát. Valamint akkor, úgy most is, annyi év lefolyása után kedves kötelességet teljesítek, midőn Richter János igazgató úrnak, mindama rendkívüli értékes tanácsáért s adatért köszönetet mondok, melyek elmondása, írásban való közlése s indokolással s okadatolással ellátott, számomra készült egybeállítása segélyével, beavatott némileg a műsor, szereposztás, műfaj első, elkerülhetetlenül szükséges titkaiba – s megismertetett a legutolsó részletekig az egyes, a Nemzeti Színháznál akkor működő dalművésznők s -művészek tehetségeivel, tulajdonaival, árny- és fényoldalaival.

Körülbelül március 22-én vonultam be a Nemzeti Színházba s Richter Jánossal csakis április első napjaiban kezdhettem meg részint a fentebb jelzett eszmecserét, részint az eltávozását illető jóba maradás megbeszélését. Május végére lett megállapítva Bécsbe való elköltözése, s Richter ebbeli elhatározásomat s beleegyezésemet annyival nagyobbra becsülte, mert hisz a legszélsőig vitt szerénység mellett is be kelle látnia azt, hogy az intézetre nézve nagy

csapás, ily válságteljes időpontjában hivataloskodásomnak, egy ily tetőtől talpig tudományosan s gyakorlatilag is rendkívül művelt s méltán népszerű zenecapacitástól megválni.

Magától értetik, hogy e fontos eszmecsere s rendkívül nevezetes megbeszélések közben szóba jött azon kérdés is: ki legyen utóda? E kérdésemre Richter egész határozottsággal s minden habozás nélkül azt válaszolá: más igazgatót nem ajánlhatok, mint Erkel Sándort, a fiatal Erkelt, amint akkor nevezték; mert ő volt a Nemzeti Színháznál alkalmazott fivérei közül a legifjabbik.

Noha nem váratlanul érintett Richter e véleménye, mert hisz Richter az akkor annyira nevezetes újdonság, Verdi „Aida" operájának betanítását már Erkelre bízta – mégis bizonyos megdöbbenést érezék magamban az Erkel név hallatára, mert ez idő tájt, éppen úgy, mint most, az Erkel-dynastia elleni forrongás nagyban létezett, amely forrongás befolyása elől magamat teljesen elzárnom nem lehetett.

Akkor a Nemzeti Színháznál négy Erkel volt alkalmazva, és pedig Erkel Ferenc, mint főzeneigazgató, kiről mindenekelőtt meg kell emlékeznem; Erkel mestert illetőleg bátran elmondhatom, hogy ha voltak is gyengéi – s ki az, akinek e világon gyengéi nem volnának? – ezek érdemei által teljesen ellensúlyoztattak.

Hisz gyengéi által elsősorban csakis maga magának okozott kárt s alkalmatlanságot, mert ezek leginkább zeneszerzői s nem hivatalnoki állásával s foglalkozásával valának kapcsolatban.

Egyik legkártékonyabban ható gyengéje az volt, hogy librettoit megbírálni s megítélni tapintat- s ízléshiányánál fogva sohasem volt képes; mások jóakaró tanácsait pedig sem meghallgatni, még kevésbé megfogadni soha semmi szín alatt nem akarta. [...]

Második, éspedig mint zeneszerzőnek sarkalatos hibája az volt, hogy az emberi torok szervezetét egyáltalában nem ismerte s annak gyengéiről vagy fogyatékosságáról soha tudni nem akart.

Ő csakis phantasiáját s a kottapapírt – mely tudvalevőleg nagyon türelmes – ismerte el főtényezőkül; s írt bizonyos dolgokat bizonyos kiváló torkok számára. Utóbb ha e bizonyos kiváló

torok nótája elfogyott, s másnak kellett volna azt elénekelnie, de nem bírta, sohasem gondolkodott, mint például Meyerbeer, egy variansról vagy jótékony strichről, hanem szidalmazta azt a szegény művészt, akit a végzet nem ajándékozott meg oly hatalmas torokkal, mint Stégert, vagy Ellingert, mint Schodelnét vagy La Grange asszonyt.

Ezen körülmény rendkívül nehezítette operáinak színre hozatalát s a műsoron való megmaradhatásukat – elnézve egyik fő, de nála másod-természetté vált azon bajtól, mely szerint minden operájában legalább két jó tenor s legalábbis három basszus s három bariton, mégpedig mind jó, talál alkalmazást, mert mindegyikük számára tudott legalább egy szép dallamot írni.

Az itt felemlítettekből következett s származott le azon gyengéje, melynél fogva a szereposztást illetőleg gyakran igazságtalan s túl a rendén pártoskodó s pártfogoló volt, amely körülményt ellenségei – a mellőzöttek tudniillik – könnyen s ügyesen aknázhatták ki a mester ellen, őt mint érdekelt félt állítván előtérbe.

De bármint okoskodjunk is, mégis a magyar opera általában két embernek köszöni létezését s e két művész Schodelné és Erkel Ferenc.

Ha Schodelné, mint elsőrendű drámai énekesnő a hazája iránti vonzalomnak nem enged s a hannoveri udvari színháznál elfoglalt igen előnyös állását fel nem adja s nem siet Pestre, hogy az akkor megnyílt magyar színháznak félfizetés mellett felajánlja közreműködését, aligha bírunk most oly magyar Operával, amilyennel sok tekintetben méltán dicsekedhetünk.

A felfuvalkodottság s elbizakodottság éppenoly hiba, mint a túlszerénység; önismeret, öntudatos gondolkozás s érzés segélyével lehet haladni s nevezetesebb dolgokat véghez vinni.

S ha összehasonlítjuk magyar operánkat más, sokkal hatalmasabb, erősebb s előnyösebb viszonyok között fejlődött nemzetek operáival, minden habozás nélkül büszkék lehetünk azon eredményre és sikerre, melyet eddigelé a magyar énekművészek világszerte s a magyar opera hazánkban felmutatni s kivíni képes volt.

Vagy talán valami meglepő haladást tanúsított s nagy művészi becset képvisel az angol, orosz, a lengyel, a svéd, a dán opera?

Pedig e nemzetek operaintézménye mögött majdnem mindenütt már évek hosszú sora óta védangyal s pártfogó gyanánt egy-egy tekintélyes udvartartás állott akkor, mikor nálunk még afelett is kételyek merültek fel, vajon lehetséges-e egyáltalában magyarul drámai operát énekelni; magyar embert énekművésszé nevelni; szóval magyar operát létesíteni. Hogy e pályán elindulni mertünk, hogy a kezdet nehézségein túlsegítve, sikerdúsan működhettünk, azt csak is Schodelné hazafiságának, nagyszabású művészetének s rendkívüli erélyének köszönhetjük. A „Norma", „Borgia Lucrezia", „Hunyadi László" operákban előnkbe varázsolt alakításai mintakép gyanánt vésődtek mindazok emlékezetébe, akiknek alkalmuk nyílt őt e szerepekben csudálhatni. Meglepő s megható éneke lerombolta egyszersmind az utókor nagy előnyére az eddig létezett s művelődési képességünkre nézve szégyenletes előítéleteket.

Neki is voltak gyengéi, melyeket ellenségei kiaknázni törekedtek; de e művésznő gyengéi érdemei által teljesen háttérbe szorittattak, semmivé törpültek s feledésbe mentek. Emléke mindenkoron drága és dicső leend azok előtt, akik a magyar énekművészet fejlődése iránt érdeklődnek.

Sohasem fogom elfeledni amaz emlékezetes eseményt, melynek az akkor még magyar színházban, ha emlékeztem nem csal, az 1839. év telén tanúi valánk.

Schodelnéra a fiatalság egy része, nem emlékszem mily csípős észrevétele miatt, megneheztelt; bosszút forraltak a művésznő ellen s annak színhelyéül egyik opera-előadást szemelték ki.

„Borgia Lucreziát" adták, Borgiát Schodelné, Orsinit pedig az utóbb oly nagy hírre vergődött Alboni olasz énekesnő énekelte.

Az első felvonás nagy áriája után roppant tapsvihar üdvözölte Schodelnét. E szűnni nem akaró tapsvihar közepett a Camorra*

* titkos társaság, bűnszövetkezet

egy nagy hagymakoszorút dobatott a primadonna assoluta* lábai elé. Schodelnét a düh s méreg magánkívüli állapotba ragadta s teljesen megfeledkezve magáról, felemeli a koszorút, a súgólyuk elé lép, arra reá teszi a koszorút s e szavakat rebegi inkább, mint mondja: a haza oltárára teszem!

E szavak hallatára a színházban iszonyú vihar keletkezett, mert nemcsak ellenségei, de barátai is ezen insultus miatt ellene fordultak s a pisszegés, fütty s „ki vele" ordítozás általánossá vált.

Az előadást nem lehetett folytatni; Schodelné elbocsáttatását kérte s kapta meg az igazgató tanácstól; a magyar színház, illetőleg opera primadonna nélkül maradt.

Csak utóbb, hosszas alkudozások s megbeszélés után vált lehetségessé e viszályt „nyilvános bocsánatkérés" által megszüntetni s kiegyenlíteni.

Schodelné mint énekművésznő, Erkel Ferenc mint karmester és zeneszerző teremték meg a magyar operát általában s a mester még különlegesen a magyar nemzeti operát is.

Erkel Ferenc alapítója a pesti magyar opera mindenkor jó, most pedig kitűnő zenekarának. Ő volt csak képes a német opera zenekarának hulladékaiból egybeállítani, összeoktatni s kimívelni, szóval elővarázsolni mintegy azon alapot, melyre utódai bátran építhettek s fejleszthették naggyá az eleinte gyenge, de egészséges csemetét.

S végre is aki képest volt megírni „Hunyadi László", „Báthori Mária", „Dózsa", „Bánk bán", „Brankovics", István király" operákat, melyek annyi száz meg száz előadást értek meg s melyek a Nemzeti Színháznak s Magyar Királyi Operaháznak annyi jövedelmező, népszerű s jól töltött estét biztosítottak; – zeneszerző, aki képes volt ezeket mint úttörő teremteni, annak zenei ízlését, tanulmányait s irányát illetőleg lehetnek eltérők a nézetek, de a magyar nemzeti opera megteremtésének érdemét tőle megtagadni vagy elvitatni nem lehet s nem szabad. Nem lehet s nem szabad

* az első énekesnő

ezt pedig tagadásba venni, mert Erkel mester maradandót, a nemzeti geniusnak s ízlésnek megfelelőt alkotott, ami messze háttérbe szorítja mindazok fércműveit, akik gyalázni, kisebbíteni tudnak, de önálló s belső valódi beccsel bírót előállítani nem.

A felebb említett operák közül: „Hunyadi László" 249 előadást, „Bánk bán" 118 előadást, „Báthori Mária" 32 előadást élt meg a Nemzeti Színházban.

Ezért találtam azt egészen helyén valónak, hogy Erkel Ferenc mester, mint a Nemzeti Színház operai szakmájának főzeneigazgatója, egy érdemeinek s a magyar dalművészetnek tett szolgálatainak megfelelő „sine cura"-t élvezzen zavartalanul s háborítlanul.

A négy Erkel közül tehát csak három volt hivatalos alkalmazásban, mert az öregúr címmel s szerény fizetéssel bírt, de hivatalos teendők ő tőle nem követeltettek s nem is bizattak reája.

Mint zeneszerző s karnagy azon ritka s még eddig tudtommal nagy zeneszerző által el nem ért szerencsében részesült, hogy saját művét „Hunyadi László"-t 40 éven át folyvást s szakadatlanul dirigálhatta: 36 éves korában éppen oly tűzzel s szenvedéllyel, mint utóbb 76 éves korában.

A legfényesebb jutalom s elégtétel ez, melyben valamely zenemű szerzője részesülhet.

Az öregúr fiai közül Gyula mint karmester, Sándor szintén mint karmester, Elek pedig mint operaügyelő volt alkalmazva a színháznál.

Mindhárman híven, ernyedetlen szorgalommal teljesítették a reájuk bízottakat. A három testvér között legkevésbé, illetőleg legnehezebben tudott Gyula beletörődni hivatalos teendőibe, azon egyszerű oknál fogva, mert ő hajlamánál, természeténél, nemkülönben előképzettségénél fogva inkább oktatással, nevezetesen leckék adásával, zeneszerzéssel tudott s szeretett foglalkozni, mint a kissé fáradságos s sok bajjal, gonddal járó operai énektanítással, correpetitóval, zongora-, ének-, zenekari, javító s előadási próbákkal, melyek mind nagyon terhes s nem éppen kellemes teendők. Mikor e három fiatalembert elfoglalva szemlélém a Nemzeti

Színház különféle helyiségében délelőttönkint, amikor néha-néha láttam, mint lopódzik be a színházba az öregúr s mint korholja majd egyik, majd másik fiát ez vagy amaz általa észlelt hanyagságért vagy mulasztásért – ekkor valóban gondolkozóba estem az Erkel dynastia felett.

Hát bűn az, vagy vétek az, ha egy apa hat fiút becsületesen, jól gondozva s kellő műveltséggel ellátva felnevel? Hát bűn az, vagy vétek-e az, ha egy apa, aki talentomos zenész, fiai közül azokat, akikben a zene iránti hajlandóságot s fogékonyságot vél észlelni, e nálunk még meglehetős parlagon heverő szakban igyekszik kiképezni? Hát bűn az, vagy vétek az, ha egy apa becsületesen teljesített apai kötelességei elismerése fejében azt kéri a hatalmasoktól, hogy amennyiben használhatók fiai, ám alkalmazzák őket, hogy legyen miből megélniök s hogy ne átkozzák apjukat, amiért nem inkább könnyen munkát találó napszámosoknak nevelte, adta őket. Mert ne feledjük, a zeneművészet nálunk még nem annyira cifra, mint inkább valódi nyomorúság.

Ilyeténképp tépelődtem s gondolkoztam magamban egy ideig, míg végre, kivált miután lelkiismeretemet két rosszul sikerült karnagyi kinevezésre vonatkozó kísérlet által megnyugtattam – tollat ragadtam s megírtam felterjesztésemet a belügyminiszterhez, melynek folyamányaként Erkel Sándor lett kinevezve igazgatóvá s első karmesterré, illetőleg karnaggyá.

Richter János tanácsát fogadtam el, az ő véleményét követtem s a válságteljes 10 év alatt sohasem bántam meg azt, amit tevék.

FACTA LOQUUNTUR*

Különös jelenség az, hogy általában a színházi ügyekbe mindenki – akár úgynevezett szakértő, akár csakis amateur – belé szól, s minden egyes színházi kérdésre nézve, bármi heterogen ter-

* A tények beszélnek

mészetűek is legyenek azok, döntő s irányadó véleményt tartja magát feljogosítottnak nyilvánítani.

Bármennyire alkalmatlan s nem ritkán bosszantó legyen is ezen körülmény arra vagy azokra nézve, akik hivatásnál fogva vagy hivatalból levén kénytelenek a színüggyel foglalkozni, e legkülönfélébb véleményeket mind megemészteni tartoznak: mégis természetesnek kell hogy találjuk e jelenséget. Természetesnek találjuk pedig azon egyszerű s kézzel fogható oknál fogva, mert minden egyes, a színházakat látogató tagja a közönségnek, azon pénze fejében, melyet az intézetnek juttat s melyért ő a maga ízlése s felfogása szerint óhajt mulatni s szórakozni, egyszersmind tőle el nem vitázható jogot tart ahhoz: véleményét, mint jogosultat s tapasztalati biztos ismeretekből kifolyót, elmondhatni. Az itt említettekből következtetve, tartom egészen természetesnek azt, hogy a dráma- s operaszakok egymástól igen sokban eltérő kezelését s igazgatását illetőleg, még a színügyi vagy énekművészeti ügyekkel némileg behatóbban foglalkozók is, tisztában nincsenek.

Sőt nem is látszanak gyanítani e legszigorúbb s lesújtó ítéletek elmondói, mi roppant nagy elvi és gyakorlati különbség van egy drámai s ismét egy operai igazgató teendői, állása s kötelességei között.

Talán paradoxonnak fog tetszeni első látszatra azon állításom, hogy az operai igazgató állása, bármely árnyalatát teendőinek vesszük is figyelmesen szemügyre, sokkal nehezebben betölthető, sokkal fáradságosabb s kényesebb, mint bármely drámai igazgatóé.

Csak egy futólagos pillantást ha vetünk a két szakigazgató alapteendőire, máris igen nagy különbség, illetőleg eltérés merül föl a teendőik beltartalmát illetőleg. Ám legyen szabad ez alapteendőket taglalnunk. A drámai igazgató olvasópróbát tart s a szerepek könyv nélkül való betanulására szánt nehány napi szünet után, kiírja a rendelkező próbát s ennek bevégzése után egymást követik megszakítás nélkül az emlék- s főpróbák, míg végre a darab megérik az előadási főpróbára.

Ha váratlan s különleges körülmények vagy események, milyen betegség, családi súlyos csapás vagy ehhez hasonlók, félbe nem szakítják az ott jelzett működést, egy erélyes s körültekintő igazgató vezetése alatt 2½–3 hét alatt a legnehezebb darab is elmehet. S így a drámai igazgató, e hasonlítva rövid idő alatt s nem túlságos munka s fáradozás segélyével, tevékenységének nem ritkán gazdag s dús gyümölcsét élvezheti, melyet számára felebbvalóival, közönséggel s előadó személyzettel szemben megérlel a fényes siker.

Annyival inkább számíthat e jutalomra a drámai igazgató, mert „falls die Mache eine gute ist"* – s ha az ily „Mache" nem is éppen kitűnő művészekkel, de mindenesetre jól betanulva s rendezve kerül a „première" elé, a siker s eredmény majdnem biztos.

Szerény eszközökkel nagy eredmény vívható ki.

E nyomon haladva volt képes a Nemzeti Színház az utóbbi években Paulay igazgatása alatt – erély, körültekintés s tapintat által istápoltan két hetenkint egy először színre kerülő vagy egészen új betanulást igénylő darabbal gazdagítani műsorát.

A szellemi s anyagi beruházási tőkének e gyors forgása már maga is oly előny, mely az előadó művészeket anélkül, hogy a fáradságot megéreznék, lázas tevékenységre serkenti, mert hisz a vetést nyomon követi az aratás.

Hogy mi egészen más légkörbe s tevékenységi térre lépünk, ha eme valamely drámai mű betanulásánál fentebb jelzett alapteendőket összehasonlítjuk egy opera-igazgató hasonnemű teendőivel, azt az alább röviden elmondandókból könnyen meg fogjuk ítélhetni.

Mielőtt még a tulajdonképpeni teendők részletezésébe bocsátkoznánk, méltónak találjuk jelezni azt, mi roppant különbség rejlik egy drámai és egy operai mű megítélése között, amennyiben egy zeneműnek megítélése s beható megbírálása s latolgatása hasonlíthatatlanul több fáradsággal, előképzettséggel, körültekintéssel s felelősséggel jár, mint egy színmű el- vagy el nem fogadása.

* „ha ez egy jó trükk"

Különösen a felelősség az intézettel, műízléssel s közönséggel szemben sokkal súlyosabb mérvben nehezedik az operai, mint a drámai igazgatóra.

Egy nem szerencsés, vagy eléggé óvatosan választott, vagy nem eléggé gondosan betanult s rendezett drámai mű nehány előadás után letűnik a műsorról, amint szokás mondani „ohne Sang und Klang"* – s a személyzet, rendező s igazgató ismét ott kezdik, ahol nehány nappal ezelőtt elhagyták: a mindennapi megszokott munkánál, mert próbák nélkül létezni nem lehet s nem szabad az előadó művészeknek, ez színházi axióma.

De ha egy opera megbukik az első nehány előadás után, mi roppant messzevágó s kiható befolyása van e ténynek a kárt szenvedett intézettel, a végletekig kifárasztott s kimerített művészekkel, a csalódott s bizalmatlanná vált közönséggel s az operát ajánlott, megítélt s betanított igazgatóval szemben.

Gyakran egy egész évadnak sikere van feltéve egy operai première kártyájára.

Hát még ha tekintetbe vesszük egy zenemű betanításának különféle phasisait – nem is szólva a rendezésről s kiállításról, amely nagyon fáradságos s kényes munka nem az igazgatót terheli –, ekkor nyerjük csak valódi képét az operaigazgató teendőinek s fognak meggyőződni azon állításom igazsága felől, mely szerint hasonlíthatlanul több gond s fárasztó tevékenység követeltetik s súlyosodik az operai, mintsem a drámai igazgatóra. [...]

A műsor megállapítása az operánál természetszerűleg sokkal több nehézséggel jár, mint a drámánál. Ezt át fogják látni mindazok, akik tudják, mennyivel nagyobb tökélye az egészségnek s testi épségnek szükséges az énekhez, mint a szavalathoz s társalgási párbeszédhez. Ennyit talán elég felhoznom e tárgyat illetőleg, a többi nehézség mind ebből fejlődik veres fonal gyanánt.

Erkel Sándor, mint igazgató, lassú volt, de nem kényelmes, amint ezt neki mostanság bűnül felróni szeretik. Nagyon meggon-

* „feltűnés nélkül"

dolt mindent, s ezt helyesen cselekedte. Sokkal inkább előre gondoskodott s gondolta meg s át teendőit, s javaslatait, mint azok, akik őt mint tevéketlen, szótlan s haszonvehetetlen embert szerették volna előtüntetni.

Általában minden „self made man" a lassúság s szótlanság tulajdonával bír; mert érzi, hogy mindazt, amit akár anyagilag, akár szellemi tulajdonokban szerzett s magáénak mondhat, csakis fokonkint, lassan fejlődő tevékenységnek, ésszerű s folytonosan megfontolt munkának, az elleneivel vívott folytonos s kemény, de győzelmes tusának, s nem protectionak, hízelgésnek vagy kétszínűségnek köszöni.

Csak a protectiót áhítozók, vagy a protectio által érdemetlenül uborkafára kapottak szorulnak sok beszédre, bókokra, nagy szavakra, hogy saját énjük gyengéit s ürességét palástolhassák s takargathassák. Aki a Nemzeti Színháznál éveken át majd mint dobos, majd ismét mint cimbalmos a zenekarban, utóbb mint kitűnő kartanító s még utóbb mint kiváló correpetitor s karmester, folytonosan a zene körében volt gyakorlatilag elfoglalva és e közben mindig fellebbvalói, az alatta működők s társai közmegelégedésre működött, az e tettekben bizonyította be azt, hogy mit tud s mit tanult – s nem szorult üres szóbeszédre s dicsekvésre.

Sokszor valóban bámulat ragadott el, mikor hallám s szemlélém, mint tör pálcát egy-egy teljesen felületes képzettségű, helyesebben mondva műveletlen ember azok felett, akiknek működését még csak megítélni sem képes.

De szerencsére ilyenek, becsületére legyen mondva azon körnek, melyben mozogtam, kevesen léteztek s e kevesek között is a legtöbben olyanok valának, akiknek ítélete semmi horderővel sem bírhatott, mert a legtöbbet abból, amit mint tanulmányt magukénak nevezhettek – azt csakis mások fáradozásának s pártatlan eljárásának köszönhették. A háladatlan ember szava elhangzik a pusztában.

De elvégre is, mikor szakigazgatóról van szó, sohasem bírt döntő befolyással az, hogy a magánérintkezéseiben főnökével

szemben vajon kellemes vagy kellemetlen modorral bír-e az illető? Az sem határoz, hogy valamivel gyorsabb vagy lassúbb tempóban végzi-e teendőit s főleg kötelességét? Csak jól s lelkiismeretesen végezze, ezen fordul meg az egész.

Mert általában véve a tempo megítélése nagyon gyakori esetben az illető kiválóbb állású s így tehát valószínűleg némileg elkényeztetett főnöknek nagyobb vagy csekélyebb fokú idegességétől van feltételezve. Szerény, a gyakorlatra fektetett véleményem szerint bármily érzelemnek szabad s lehet esetleg némi befolyást engednünk valamely műintézetnél, csak az idegességnek soha, mert e vezérvonal nyomán okvetlen tévútra tereltetünk.

Maradjunk meg minden körülmények között egyszerűen emberszeretettől áthatott, felebarátilag érző lények; akiknek első és legfőbb kötelessége, áthatva lenni azon meggyőződéstől, hogy tévedhetnek, sőt hibázhatnak a velük érintkezők, de hogy tévedhetünk és hibázhatunk mi magunk is. Adjuk meg másoknak azt, amit saját magunk számára követelünk és igénybe venni óhajtunk. Ugyanazon jog s kötelesség mindenki számára.

De a mai világban, dacára e felkiáltásomnak, mégis el kell ismernem, hogy a szerény munkásnak kevés kilátása van valódi s maradandó elismerést arathatni, mert elöl jár a gyanúsítás, rágalom.

Rendesen csak akkor arat már, s ezt is csak epitaphium képében, mikor annak legszerényebb hasznát sem veheti többé: halála után.

Nem marad más hátra, mint Erkel Sándornak, mint operai igazgatónak, 10 év működéséről közölni nehány adatot. Mindaz, ami itt felemlíttetik, megcáfolhatlan tényeken alapul s így tehát kétségbe nem vonható. Az adott tények felett ki-ki a maga meggyőződése s tetszése szerint ítélhet; ami azonban az absolut igazságon, amint az előttünk fekszik, változtatni bizonyára mit sem fog.

Ezt csak azért említem itt fel, mert vannak emberek, akik ítéleteikben csakis a vonzalom vagy ellenszenv érzelmei által vezéreltetik magukat. Ezeknél természetesen ma fehér az, ami tegnap

fekete volt, s kevéssel azután a színek caleidoscopszerűleg változnak, amint az antipathia nemcsak elvi, de más mellékes szempontok által is tápot nyer.

Sokat hallottam az utolsó időben beszélni magyar művészekről, sőt még nemzeti operáról és művészetről is; eme mondásokat erősen megtapsolta a többek között a magyar művészek köreinek közönsége is. Örültek, úgy látszik, hogy most már „feltalálta" őket valaki, miután eddigelé a hó alá burkolt ibolyaként feledésre kárhoztatva tengették életüket. Nem polemiát írok, hanem naplótöredékeket, e fejezetem címe: Facta loquuntur; amely körülményből merítem egyszersmind a bátorságot, a felebb idézett, nagy hangzású mondások szomszédságába nehány tényt oda illeszteni, felvilágosításul s mintegy okadatolandó a tapsokat.

Mikor ama szép szavak hangoztak végig az írói kör lelkesedéstől pezsgő termein, ugyanakkor:

1. Javaslatba hozott 20 évi, az ügynek tett becsületes szolgálatai után a legjobb magyar karnagynak, Erkel Sándornak elbocsáttatása.

2. Ugyanakkor történt az, hogy a Magyar Királyi Operaházról bízvást el lehetett mondani azt, amit néhány évvel ezelőtt egyik legtekintélyesebb kritikusa Bécsnek mondott a császári Operaházról: Die kaiserliche Oper ist zum Einkehrwirthshaus aller fremden Gäste geworden.*

3. Még az is megtörtént ugyanakkor, hogy a magyar operák teljesen letűntek a műsorról, s dacára Bianchi 3 hóig tartó itt mulatásának, sem Melindát, sem Gara Máriát nem hallottuk tőle.

Csak az a szerencse, hogy a művészek tapsai nem hatottak nagyon messzire; mert ha a „Schulverein"** ezekről tudomással bír vala, nem tudom, vajon tapsolni fognának-e azon magyar művészek is, akik a német koszton nagyon jól érzik magukat, de akik, ha ide jönnek vagy itt voltak, sem a magyar művészek, sem a magyar közönség által nem tapsoltattak meg. De élni csak kell?!

* A császári Opera minden külföldi vendég vendégfogadójává vált

** „iskolaegyesület"

A végzet iróniája azonban sohasem marad el. S így most is, míg itthon megtapsolják a magyar művészek elbocsáttatását, addig Németországból, ahová a magyar elől ő is menekülni szándékozott, azt izenik Erkel Sándornak: számodra, mert magyar vagy, itt nincs hely!

Pedig csak úgy mellesleg legyen mondva: Erkel Sándor e néhány év alatt többet tett a zenekar és énekkar megmagyarosítása érdekében, mint elődei összesen. S tudtommal az ő igazgatása alatt sohasem énekeltek az Operaházban más nyelven, mint magyarul vagy olaszul. A magyar nyelv lévén a haza nyelve, az olasz pedig éppen olyan nyelve a zenének, mint amilyen a francia a diplomatiának. [...]

AZ ÚJ BUDAPEST

A múlt fejezetek egyikében felemlítvén a Fővárosi Közmunkák Tanácsának részint már teljesített, részint még teljesítendő feladatait, mintegy képét körvonaloztam azon roppant haladásnak, melyet fővárosunk az utolsó húsz év alatt megfutott.

Ha visszagondolok azon viszonyokra, melyeket a „Naplótöredékek" első kötetében megérintek, s egybehasonlítom a gyermekkorombeli Pestet azzal, amivé vált ifjúkoromban, s végre megvalósítva szemlélvén legmerészebb álmaimat is, örömteljes elragadtatás kell, hogy azok keblét megszállja, akik évek hosszú során fáradoztak és szorgoskodtak ez új korszak előidézésén, s minden arasznyi haladást valódi benső örömtől áthatottan üdvözöltek.

Az újabb városok közül alig van egy, amely oly gyors fejlődést és átalakulást volna képes felmutatni, mint a mi fővárosunk, kivált mióta 1873-ban a hajdani két testvérváros Budapest fővárosává egyesíttetvén, kétszeres erő, pezsgés s érdekeltség lüktetett a haladás körül érdeklődő tényezők ereiben.

A Duna-szabályozás s ebből kifolyólag a páratlan szépségű

corso-út és rakpartok; a Margit- és összekötő híd végleges befejezése; a Királyi Várkert; a Trefort miniszter által alkotott egyetemi, belgyógyászati, tanodai és műegyetemi középítmények; a középületek s magánpaloták egymást kiegészítő egész sorozata; a Királyi Operaház, nagyszerű indóházaink, a Vámház kiépítése; a köztereken emelkedő emlékek; a belső körút szabályozása, s ezzel kapcsolatban a Deák és Kálvin tér és a Múzeum-kert rendezése; az Andrássy út végleges kiépítése; a Nagykörút kinyitása; a Kerepesi és Üllői út szabályozása; a Duna-part mindkét oldalának kikövezése s fákkal való kiültetése; a ferencvárosi, a Mátyás-templom és lipótvárosi bazilika gyorsított mérvben megindított kiépítése; a Városligetnek, a Zugligetnek, s Sváb-hegynek és Gellérthegynek rendezése, utakkal, vízzel s világítással való ellátása; a Margitszigetnek József főherceg Ő Fensége által páratlan ízléssel s bőkezűséggel történt tündéries alkotása; öt, Budapesten létező állandó színháznak, melyek közül négy magyar, az év legnagyobb részében való működése, mindez oly varázsszerű haladást s átalakulást létesített, amely reánk nézve, akik a régit ismertük, de a jövőben nem mertünk oly mérvben bízni, valóban meseszerű benyomást idézett elő.

Az 1856-ban a Városligetben könnyes szemekkel tett fogadalmam, mintha teljesedésbe ment volna, úgy érzém.

E mesés haladás szülte érdeklődés gyorsan elhatott hazánk minden rétegeibe, s a negyvenes években a főváros iránt létezett előszeretet, mintegy hosszas álmából felébredve, ismét előtérbe lépett nagy hasznára a közügynek –, mert Budapest fővárosunk helyes elvek szerint irányított naggyá s széppé tételét közügyeink egyik legfontosabbikának vallom és tartom.

Nem szabad azonban felednünk azt, hogy még szerfelett sok teendőnk van hátra, ha egyrészt a még elhanyagoltakat pótolni, a már elért előnyöket pedig megbecsülni s hasznunkra fordítani akarjuk.

Egy eddigelé mulasztott kötelesség mindenesetre hováhamarább

helyre volna hozandó, s ez: a Belvárosnak, a Gizella tért is beleszámítva, az újabb elveknek, a közegészségnek s kényelemnek megfelelő szabályozása s rendezése. E tekintetben, de szerencsénkre csakis részben, ugyanazon hibába estünk, mint Bécs városa, midőn a Karinthiai utca szabályozását a Ringnek létesítése után vette foganatba, holott e fő éltető ér rendezéséből kellett volna mint alapból kiindulniok a többi szabályozási műtéteknek.

A felebb megemlített érdeklődés egyik nagyra becsülendő jelét az is képezi, hogy sokat halljuk most megbeszélni azon eszmét: Budapest fővárosunkat a világvárosok polcára emelve ide vonzani a most vajmi csekély számban jelentkező idegeneket.

Üdvös eszme tagadhatatlanul s becsületére válik azoknak, akik azt felkapva, annak megvalósításán fáradoznak.

De szerintem ahányszor egy eszmét felkarolunk s azt életbe léptetni igyekszünk, mindenekelőtt tisztába kell jönnünk az irányra nézve, amelyben haladva leginkább s legkönnyebben célt érhetünk.

Az idegeneket midőn ide óhajtjuk vonzani, s ha csak lehet lekötni, nem nagyszerű ünnepélyekre, színházi fényes előadásokra, internationalis drága szállodákra van szükségünk –, de szerény véleményem szerint teljesen más jellegű eszközökre.

Az idők teljesen megváltoztak, mert azon kevés gazdag ember, aki most még mint ilyen utazik, teljesen elmerül s elmosódik a középosztály és gazdagok azon zömében, akik időtöltésből óhajtván néhány hetet idegen földön tölteni, mindenekelőtt azt áhítozzák, hogy csekély költséggel, lehetőleg kényelmesen s nem zavarva mindennemű alkalmatlankodások és zsarolások által, bizonyos polgári comfort által környezve tölthessék el a pihenésnek s szórakozásnak szánt idejöket.

Ez itt említettek nem azért keresik fel az egyes városokat – általában véve legalább –, hogy zajos ünnepélyeken, idegen tömeg által körítve, minden percben a zsebmetszők ügyes fogásaitól rettegve vegyenek részt; sem a forró évszakban mindenki által ke-

rült színházakat nem tűzik ki időtöltésük helyéül, hanem egészen más, kevésbé feltűnő s lármás, de bizonyára ezeknél könnyebben teljesíthető követelményekkel vannak azon városok iránt, melyeket kirándulásuk céljául kitűztek.

Ha most egy elsőrendű szálloda folyosóján reggel végigmegyünk bizonyosak lehetünk afelől, hogy harminc szobaajtó közül huszonnyolc előtt ott látjuk díszelegni az este levetett cipőt. A ruha az magától tisztítódik, de más szentségtelen kezekre nem bízatik az idegenek által. Az ajtó előtt strázsáló cipők végtelen sora jelzi azon irányt, melyben haladnunk kell, ha az idegeneket ide vonzani akarjuk, mert e jelvények képezik a fizető közönség minőségét.

Nem az egyes ritkán, de sokat költekezők, de azon nagyszámúak, akik mindegyike gyakran költ el bizonyos szerény összeget, tartják fenn azon mozgalmat, mely a pénz forgalomba hozása révén a szállodák jövedelmezőségét emeli.

Az étteremben nem az a szívesen látott vendég, aki hébe-korba megjelenvén megiszik ebédje alkalmával egy palack pezsgőt, hanem az, aki naponta elfogyaszt, bármi szerényen étkezzék is, két három quaterkát – „spritzer"-t, amint most elnevezték.

Ebből kifolyólag nem a kisebbségre, de a többségre támaszkodva kell megtennünk mindazt, ami kívánatos a „turisták" zömének Budapestre való édesgetése tárgyában; nem is a saját viszonyaink s körülményeink szerint szabad megítélnünk e teendőket, hanem belé kell tudni gondolnunk magunkat azok helyzetébe s körülményeibe, akiknek kedvében járni óhajtunk.

Főbajunk nekünk az, hogy bármi szépet alkotunk is, annak jó karban való fenntartásáról a legritkább esetekben tartjuk kötelességünknek gondoskodni. Egyik nagy gyengénknek mondható azon ferde irány is, mely szerint mindig csakis a gazdagokat akarjuk tekintetbe venni.

A lépten-nyomon észlelhető rondaság, piszok, hanyag kezelés a „fenn az ernyő, nincsen kas" találó magyar példaszó értelmét tükrözvén vissza, a keleti álműveltség bélyegét süti fővárosunkra. Bárhová tekintünk is, mindenütt s minden alkalommal e hiány

ötlik eszünkbe s sérti azokat, akik nem a fényüzéshez, de rendhez, csinossághoz s a tisztaság kényelméhez szokvák, nevelésüknél s életmódjuknál fogva.

Az egyedüli, amire nézve állandó s folytonos haladást észlelhetünk, a nyilvános kertek s terek ültetvényeinek csinos s a régitől eltérőleg gondos kezelésében nyilatkozik, e tekintetben bátran bármely főváros mellé sorakozhatván.

Kövezetünk sok tekintetben kitűnő, egészben véve jó; ez irányban csakis azon fogyatkozásban szenvedünk, hogy nem vagyunk képesek anyagi erő hiánya miatt nagyobb mérvben haladni, ami valamint a fenntartásra, úgy tartósságra nézve is, különösen pedig közlekedés-kényelmi tekintetben nagy előnyt nyújtana.

Járdáink, elnézve a régi Belváros teljesen elhanyagolt részeitől, oly kitűnőek, melyeknél jobbakat sehol sem észlelhetni.

Faültetéseink, ha nem is azon arányban, amint kívánatos volna, de mégis kielégítő mérvben haladnak előre, kivált mióta az illető közegek meggyőződtek arról, hogy a városban ültetendő fanemeket nem a magánízlés szeszélyei, sem a talajviszonyok szerint kell megválasztani – mert hisz ez utóbbi a fővárosban elkészíthető –, hanem az egyes terek, körutak vagy sugárutak fekvéséhez s irányához képest kell kiválogatni. Hogy e részben egy példát hozzak fel, utalok a jobb parti Margit- és Várkert-rakpart szépen díszlő vadgesztenyefa sorára, ha ugyanezen fanemmel ültettük volna be a bal parti corsót, mást elcsenyevészedett kóróknál aligha szemlélhetnénk. De éppen oly hiba más részről ismét az, hogy a Rudolf-rakpart teljesen tönkre ment gömb-akácfáit a Ferenc József-rakparton díszlő egyszerűen nevelt akácfákkal nem cseréljük ki.

S hogy ez itt előszámlált nagy fáradsággal s pénzáldozatok árán megszerzett előnyök mégsem teszik különösen az idegenekre a megfelelő jó s kellemes benyomást, annak oka csakis abban rejlik, hogy utcáink tisztán tartásának talán nagy, de célszerűtlenül beosztott s alkalmazott áldozatot szentelünk.

A végtelenig terjedő asphaltjárdáinkat éppen azon időben, mikor

a lakosság jár-kél és üdülni óhajt, ujjnyi por, papírdarabok, gyümölcshéj s ronda gyermeksereg lepik el. Az estende a locsolás –, de nem leöblítés – közben tökéletlen seprés által mintegy mestergesen készült sár, reggelre felszáradván, e kellemes állapotnak megveti alapját, úgyannyira, hogy mire délután hat óra felé munkásságunkat befejezvén, az utcára érünk, a kocsiúton sár, az asphaltjárdán pedig a járó-kelők által felidézett valódi porfellegek teszik élvezhetetlenné a széles, kényelmes utcáinkon való gyalogközlekedést.

Ha ilyenkor az ember végtére beléfárad a por áthatotta légkör élvezetébe, a corsót keresi fel s ott leül kissé pihenni, mire elüti a tíz órát, zuhanyfürdő segélyével zavartatik szét az üdülő közönség, mintha csak a forradalmi csoportosulások ellen gyakran jó eredménnyel használt ezen eszközt időtöltésből és próbaképpen a békésen együtt üldögélő polgárok ellenében óhajtanák gyakorlatképpen felhasználni.

Éppen oly célszerűtlenül, mint a járdák van kezelve a kocsiutak tisztántartása is, amire pedig nálunk rendkívül gondot kellene fordítani, részint mert kocsiközlekedésünk a város nagyságát tekintve eléggé sűrű, részint pedig, mert égalji viszonyainknál fogva a lótrágya gyorsan átmenvén fermentatióba, kiállhatatlan bűzt idéz elő, ha rögtön el nem takaríttatik –, amely körülmény a szabad s tiszta levegő fogalmát a mi fővárosunkban teljesen kizárván, az itt való időzést a melegebb időszakban majdnem élvezhetetlenné teszi.

Az idegenekre nézve, akik ez ázsiai állapotokat meg nem szokták úgy, mint mi, kétszeresen kellemetlen benyomást gyakorolnak az itt felemlített hátrányok. Pedig nekünk a magunk iránti kötelesség azt parancsolná, hogy addig is, míg a nehezen s csak idővel megoldandó vízvezetéki, csatornázási ügy végre leend hajtva, minden lehetőt elkövessünk arra nézve, hogy némi fogyatékos kárpótolásul s óvszer gyanánt a főváros tisztántartása érdekében ne fukarkodjunk, s járjunk el a helyi s égaljviszonyoknak megfelelő szempontok szerint.

Egy piszkosan s rondán tartott város, ha még oly szép is, de az elhanyagolt állapotoknak megfelelő eredetiséggel nem bír többé, nem gyakorolhat vonzóerőt a turistákra nézve, s még kevésbé azokra, akik egy új hazában megtelepedni óhajtanának.

A baj éppen az, hogy mint sok másban, úgy a fővárosi közegészségi, közforgalmi és kényelmi ügyekre nézve is az átmeneti korszak bajaival küszködünk. Nem voltunk képesek intézményeink tökéletesbítését illetőleg lépést tartani az anyagi fejlődés és terjeszkedés hallatlan gyors fejlődésével. Ezt belátva elnézőknek kell lennünk különösen azon kérdések megoldására nézve, melyek tisztába hozatala s helyes alkalmazása még ott is nagy akadályokkal küzd, ahol az átmeneti korszak nehézségein már rég túlestek. De ez általam itt felemlített kérdések egyike sem ily természetű, hanem mind csakis a közigazgatás szakmájába tartoznak, amelyekről tehát – régóta bírlalt önkormányzatunknál fogva – azt lehetett volna képzelnünk, hogy más, sokkal kisebb s szegényebb városok példájára, gyors s gyakorlati megoldás elé fognak megérlelődni.

Hivatott közegeink azonban egészen más irányban fejlesztették tevékenységöket, a sok jogi, verseny- s olcsósági kérdések tekintetbe vétele s előtérbe tolása mellett most ott állunk, hogy nagyvárossá fejlődtünk, anélkül hogy annak méltányosan megkövetelhető attribútumaival bírnánk; sok tekintetben a közmívelődés legkezdetlegesebb következményeinek sem vagyunk képesek megfelelni. S mégis sokan azok közül, akik ez ügyekbe kötelességszerűleg kell hogy befolyjanak, azt vélik, hogy jól van minden úgy, amint van, mert hát az elvek, szabályok s a törvény nem enged más irányt követni.

E nyomon haladva jutottunk oda, hogy huszonöt év óta nem vagyunk képesek egy tisztességes társaskocsi-közlekedést előállítani, holott nálunknál sokkal csekélyebb erővel s kevesebb közforgalmi előnyökkel bíró városok ez ügyet már rég elintézték – mégpedig a lakosságra nézve előnyös módon.

A társaskocsi-közlekedés nálunk valódi ember- s állatkínzási intézménnyé fajult, mióta elhagyva az öreg Breitner nyomdokait, a kellemes nyílt társaskocsikat, alacsony, folyvást nyikorgó vasrudakból összeférce lt ernyőkkel látták el, melyekben az eső alkalmával alábúvók embertelen kínzásnak vannak kitéve, mióta a tisztességesen kiöltözött kocsisok helyét rablók képét viselő bárdolatlan lókínzók foglalják el, akik a kocsijok elé fogott gebék ütlegelésében lelik örömüket, mióta itt egy kalauz, amott egy ellenőr megtámadásainak vagyunk kitéve, ha esetesen a körülmények által kényszerítve egy piszkos s ronda társaskocsiba szorulunk, melynek bakján a kocsis mellett rendesen egy falusi duenna foglal helyt, férje vagy szeretője oldalán óhajtván ingyen szekerezni.

A múltkor a Mária Valeria utcában egy csődület közelében haladván el, egy, az utca közepén heverő, kimúlt omnibuslovat láttam, melynek közelében mozdulatlanul állott a még egy-két évvel ezelőtt csinosan kiállított, de most rongyos és piszkos jármű, a benne ülők gyalog folytatván útjokat.

Ez nem valamely elszigetelt rémjelenet Magyarország fővárosában, amely ország folyvást emelkedő félben levő lónevelése révén Európa akárhány hadseregének lóállományát látja el pótlovakkal. E tekintetben azonban még dicsőbbet hoznak létre a Budapesten közlekedő királyi postakocsik, melyek elé a legválogatottabb, szánalomra méltó gebék vannak fogva kivétel nélkül.

E tekintetben dicséretes kivételt képeznek a tűzoltóság lovai, melyek – noha szintén vállalkozó útján állíttatnak elő – a célnak megfelelők s kitűnőek.

A közlekedési eszközökről szólva, tulajdonképpen első helyen kellett volna említenem a közúti vaspályát, mint amely intézmény nálunk ideje korán s eléggé gyorsan vert gyökeret.

A forgalmat tűrhetően tartja fenn. Ha elnézünk a nehézkes s idomtalan kocsiktól, az azok által okozott szerfelett alkalmatlan zörgéstől, a kapzsiság révén keletkező túlzsúfoltságtól s a csengők és sípok eredményezte iszonyú zsibajtól, eléggé meg lehetünk e hazai vállalattal elégedve.

A budapesti közúti vaspálya-társulatnak egyébiránt mottóul a következő közmondást kellene elvállalnia:

„Gott beschütze mich vor meinen Freunden, vor meinen Feinden werde ich mich selbst schützen."*

A bérkocsik és egylovasok kivételképpen kitűnőek, általában azonban hanyagul kezeltek, tisztátlanok s minden csínt s ízlést nélkülözők. Ára e közlekedési eszköznek a mi viszonyainkhoz mérten magas, de ez ellen felszólalni nem lehet, mert mint sok másban, úgy ebben is Bécs szomszédsága s példáját siratjuk; a szomorú csak az, hogy a szorultságból vagy az indóházaknál kényszerűségből használatba vett szégyenletes állapotban sínlő fogatokért éppen annyit kell fizetnünk, mint a kivételesen kitűnőeknek.

Érdemes reggel vagy estende egy szálloda elé állva megfigyelni, miféle ronda, piszkos s elhanyagolt bérkocsikat vagy egylovasokat kénytelenek az idegenek igénybe venni 2 forint, illetőleg 1 forint lefizetése mellett, ha ugyan beelégszik vele s gorombasággal nem viszonozza az illető kocsis e szabályszerű kínálatot.

Budapest határozottan legcélszerűbb s az idegenre nézve legkellemesebb és kecsegtetőbb közlekedési eszköze a helyi gőzösök és a propeller-vállalat.

A helyi gőzösökön való járás-kelés nyaranta, a hatalmas Duna folyam, kies fekvésű város, élénk s díszesen berendezett rakpartoknál fogva feltűnő sok előnnyel bír, kivált miután a kezelés tiszta, egyszerű s amennyire vízi közlekedésnél lehetséges, minden alkalmatlanságot nélkülöző. Megtörténik ugyan néha, hogy az ember most már elaggott ifjúkori ismerősére kénytelen bízni életét, milyen például a „Debrecen" gőzös, de ez csak átmeneti baj lévén, tekintetbe alig jövet. Sokkal nagyobb csapás az mireánk budapestiekre nézve, hogy úgy hiszem a Duna Gőzhajó Társulat befolyása révén

* „Istenem, óvj meg barátaimtól, ellenségeimtől magam is megvédem magam" (Voltaire).

a margitszigeti közlekedés már évek óta fogyatékos, az alsó szigeti kiszálló, annak előtte a legnépszerűbb, mert legkellemesebb, most teljesen lehetetlenné levén téve.

Minden vállalataink között a legjobban kezelt azonban a propeller-vállalat, azon előzékenységnél, csínnál, rendnél és pontosságnál fogva, mely igazgatásában s üzemében nyilvánul. E vállalat bizonyítja világosan azon tételt, hogy nem mindig az kedveltetik a közönség által, ami kiválólag olcsó, hanem az, ami jó; a propeller-közlekedés a legdrágább, mert a hídvámon kívül (2 krajcár) 5 koronát fizet az első hely, s mégis kényelmes voltánál s a közönség iránti előzékenységénél fogva csodásan prosperál, mert részvényei ötezer forintról harmincötezer forintra rúgtak fel. Ennél fényesebb eredményt vállalataink történetében, csak az „Első Hazai Takarékpénztár" s az „Általános Magyar Biztosító Társulat" tudnak felmutatni; pedig a propeller-vállalatnál a varázsszerű „hazai" vagy „magyar" epitheton hiányzik, mert egészen a maga lábán jár.

Az idegenre nézve egyik főfontosságú kérdés a szállodák. Budapest ez idő szerint talán elegendő számú, de korántsem bír elegendő jóságú s kényelmes szállodákkal. Főszükség az volna ez irányban, hogy egy jó, a középkövetelményeknek minden tekintetben megfelelő szálloda alapíttassék, vagy a meglevők egyike ilyenné alakíttassék át.

A Hungaria szálloda, ha jó kezekbe kerülne, igen előnyösen volna átalakítható. Legelső teendő az volna, hogy szállodáink átka: a konyha- s mosókonyhabűz és setétség eltávolíttassék. A szobák egyszerűen, de kényelmesen volnának bútorozandók s illő áron adandók, mert megvallom, azt nem értem, hogy miért kellessék nálunk egy szobáért legalábbis egy forinttal többet fizetni, mint Közép Európa más hasonló nagyságú városaiban. Pedig, a mi szobáink sokkal rosszabbak, mint a berlini, drezdai, kölni, müncheni, frankfurti szállodák hason árú szobái. Sok ablak, kevés fal s még több ajtó, ami tudvalevőleg a bútorok tisztességes

s kényelmes elhelyezését s igénybe vételét lehetetlenné teszi. A legtöbb 3 forintos szoba például a mi szállodáinkban három ajtóval, egy ablakkal s egy kályhával van ellátva, tessék azután mívelt embernek ily kalitkában elhelyezkednie. A nagy baj az, hogy sem azok, akik bírják, sem azok, akik tervezték e szállodákat, sohasem tudták megítélni, melyek kellékei egy lakályos szobának. E hátrány azonban nemcsak a szállodáknál, de a magánbérházaknál is a lakók nagy kárára majdnem kivétel nélkül észlelhető. Mindenütt ott díszlik a „fenn az ernyő nincsen kas" – mint eljárásunk elmaradhatatlan alaptétele.

Az élelem szállodáinkban, kivált ha tekintetbe vesszük a válogatósság felé hajló követelményeinket, mint általában Budapesten, nem túlzottan drága, sőt gyakori esetekben olcsónak mondható. Ez irányban azonban azon nagy hiányban szenvedünk, hogy a konyha nem egyforma, s szállodák s éttermek szerint valamint az árakra, úgy a minőségre nézve is nagyon változik. E tekintetben azonban magunk is hibázunk, mert ami igényeinkkel össze nem egyeztethető külföldi étkezést kívánunk, ahelyett, hogy jól s ízletesen elkészített, magyar étkeket követelnénk. Csodálatos, a magyar ember, aki pedig nagyon sokat eszik s az ő felfogása szerint jól is akar enni, mi kevés ítélő tehetséggel bír az életmód s eledel jóságát s ízletességét illetőleg.

Tíz ember közül nálunk legalább nyolc, ha étterembe jő s jól akar élni, az étlap tanulmányozása után „Mayonaise von Fisch",* „Salami von Wild"** „francia saláta", „halászlé kecsegéből", „borjúvagdalék-leves", „Ananas crême"-féle s ehhez hasonló ételeket fog rendelni. Pedig az ilyesféle csakis gondos háziasszony, kitűnő szakácsné vagy szakács jótállása s felügyelete alatt készítetten ehető meg, de fogadóban soha semmi szín alatt. Hisz nem azért megyünk étkezni a fogadóba, hogy a tegnapelőtti maradékot más alakot öltve együk meg emésztési szerveink nagy kárára.

* „majonézes hal"
** „vadász szalámi"

A fogadóinkban illetőleg szállodáinkban meggyökerezett szokások még nélkülözik azon Európa-szerte már megkívánt rendet és előzékenységet, amelynek révén olcsón s kényelmesen lehet élni. Igaz az is, hogy e tekintetben nálunk sok előítélettel kell megküzdeni. Ilyenek a közebédek szervezése, a számla naponta való fizetése, a szolgálatért felszámítandó díjak, amelyek bizonyos oly rendet állapítanak meg, melynek segélyével soha semmiféle meglepetéseknek s zsarolásoknak ki nem vagyunk téve. Hisz jelenleg például a „Magyar király" kivételével, egyetlen szállodának sincsen az indóházakba járó társaskocsija, amely szokás külföldön általános levén, az indóházakból a városba való biztos, kényelmes s olcsó juthatást nagyon megkönnyíti.

Ha e hiányok mellé odasorolom még Budapest legújabb, de valóban már majdnem tűrhetlen átkát, a koldulást, elmondottam nagyjában mindent, ami valamint az idegenre, úgy az ide valóra nézve is alkalmatlansággal s bosszantással jár.

S így tehát nemcsak az ide vonzandó idegeneket tekintve kötelességünk az itt felemlített bajokon hova hamarább gyökeresen segíteni. Egy kis körültekintéssel már hozzánk körülbelől hasonló viszonyok között létező városokban; eszélyesség s a rend, csinosság és takarékosság tekintetbe vétele mellett sokat lehetne lendíteni ez ügyeken.

Az idegenek a visszásságokkal csak úgy s akkor ismerkednek meg, ha esetesen ide vetődve, már máshol is valószínűleg szerzett csalódásaik az itt tapasztaltak révén bővíttetnek. De mi, akik itt élünk s halunk, s mindig azt is hirdetjük s mondjuk: „itt élned s halnod kell" – mi nem térhetünk ki e bajok elől oly könnyen s akarva, nem akarva sújtatunk azok által.

Ne feledjük el soha, hogy sokkal több pénz vándorol ki fővárosunkból az itt, különösen nyaranta uralgó tűrhetlen viszonyok következtében, melyeket a mi költekezéshez hajlandó népünk szívesen felhasznál érvül arra nézve, hogy az országon kívül töltse az év nagy részét, mint amennyi pénz forgalomba jöhetne, ha néhány száz idegennel több fogja fővárosunkat ezentúlra látogatni.

Amit közel érhetünk, azt ne akarjuk a messze távolból eszközölt bevitel segélyével helyettesíteni.

Segíts magadon s az isten is megsegít!

[...]

ÉLETEM HATTYÚDALA

Mikor múlt évben elhatározám megírni, illetőleg összeállítani „Naplótöredékek" cím alatt mindazon feljegyzéseimet, melyek kora ifjúságomtól a jelen időkig terjednek, megvallva az igazat, nem valék tájékozva azon munkának sem mennyiségére, sem minőségére nézve, melyet felvállaltam.

Ha tudom vala, mi roppant halmaza a teendőknek és munkának vár reám a bekövetkező év alatt, aligha fogtam volna belé a rendelkezésemre álló anyag még csak rendezésébe is – feldolgozásába semmi szín alatt.

Naplóm öt vastag kötetből s ezekbe betoldott s illesztett számtalan papírszeletekre írt adatokból és feljegyzésekből állott, melyek egy tetemes része, az esetlegesen rendelkezésemre állott rossz tinta s a félszázadot pedző koruknál fogva, alig vala már elolvasható.

Az első kötet számára szükséges anyag rendezésével éppen elkészültem volt, sőt annak megírásához hozzáláttam is nagy hévvel – midőn testvéröcsém, báró Podmaniczky Ármin 1886. évi november 28-án tüdőlob következtében történt halála, váratlan s lesújtó csapás képében zavarta meg munkásságom rendjét, kedélyemet oly háborgásnak tevén ki, mely az összefüggő rendszeres gondolkodást s e gondolatok és eszmék következetes összeállítását s formába való öntését lehetetlenné tette reám nézve.

Váratlanul azért lepett meg testvéröcsém halála, mert kora ifjúsága óta, egy ízbeni himlőbetegsége kivételével, mindig egészséges

volt, mint a makk, s én azon meggyőződésben éltem s úgy is rendeztem ügyeimet, hogy ő évek hosszú sorával fog majd engem túlélni.

Nemcsak barátaim, de legközelebbi rokonaim is, úgy látszik, egytől egyig itt hagynak, hogy még csak ne is legyen, akinek azt mondhassam, amit szegény anyám mondott nekem kimúlása percében: Weine nicht, lieber Sohn, alles muss zu Ende gehen, – der Eine macht dem Andern Platz!*

Csapást, mégpedig szinte váratlan csapást képezett testvéröcsém halála azért reám nézve, mert oly viszonyokkal állított szembe, melyek tudatával nem bírtam s amelyek reám nézve sok bajnak s gondnak képezték kútforrását.

A hozzám juttatott következő jelentés erre nézve legjobb felvilágosításul fog szolgálni:

Özv. báró Podmaniczky Árminné szül. Egyessy Etelka úgy a maga, mint kiskori gyermeke, Pál és a többi rokonság nevében fájó szívvel tudatja szeretett férje, ill. atyjának

Podmanini és Aszódi
báró PODMANICZKY ÁRMIN

kir. tanácsos és az ó-budai m. kir. korona-uradalom igazgatójának folyó hó 28-án délután ½ 5 órakor hosszas szenvedés után, tüdőlobban történt gyászos kimúltát.

A megboldogult földi maradványai f. hó 30-án, délután 3 órakor fognak óbudai főtéri lakásán az ág. hitv. ev. egyház szertartása szerint beszenteltetni és december hó 1-én az aszódi családi sírboltban örök nyugalomra tétetni.

Budapesten, 1886. november 29-én.

* Ne sírj, kedves fiam, mindenkinek be kell végeznie, az egyik osinálja a másiknak a helyet!

Ez itt a közzétett halotti jelentés arról tanúskodik, hogy öcsém másodízben megnősült, s hogy e második nejétől egy Pál nevű fia maradt hátra.

E tudtomon kívül történt családi eseményre nézve – habár lehangolt – nemigen tehetek észrevételt, mert hisz minden ember jogos s független intézője és bírája saját cselekedeteinek.

De ami fájt nekem, különösen az volt, hogy öcsém első nejétől, gróf Keglevich Emmitől származó s életben levő négy fia: Elemér, Béla, Gyula és Endre neveik kimaradván a halotti jelentésből, váltig bebizonyultnak tapasztalám azt, hogy testvéröcsém halála egy családjában keletkezett, többé jóvá nem tehető viszálynak s egyenetlenségnek lett kútfejévé, szomorú árnyat vetvén a múltra, melynek [középpontjában az] általam annyira szeretett s őrangyalaként mindig előttem lebegett nemesen érző honleány, példás anya s erényes nő, Emmi sógornőm alakja [állt.]

E családi meghasonlásból reám szakadó mindennemű kellemetlenségek felemlítése s körülírása nem tartozhat e „Naplótöredékek" keretébe. Itt csak annyit említhetek fel, hogy ez esemény oly nagy hatással volt kedélyhangulatomra, hogy mintegy két hónapig minden irodalmi munkásságom szünetelt.

Szünetelt pedig, mert rég lefolyt élményeim az igazságnak megfelelő s minden keserűségtől ment le- s megírásához mindenekelőtt nyugodt kedélyhangulat s elfogultság által nem befolyásolt ítélő-tehetség szükségeltetik.

Hosszan tartó ingadozás s habozás után végre helyreállott egy gumilabda rugékonyságával bíró kedélyem súlyegyene, és én újból belétörődtem abba, aminek nemcsak befejezését, de tisztességes megkezdhetését alig reménylém.

Sokoldalú elfoglaltságomnál fogva, csak úgy valék képes felvállalt kötelezettségemnek megfelelni, ha feláldozva a Nemzeti Casinó és színházak látogatását, estende hat órán túl éjfélig – az ebédnek szánt félóra kivételével – végzem írói teendőimet. E' szigorúan betartott munkásságom tette lehetővé azt, hogy a

„Naplótöredékek" első kötete a kiadóm által óhajtott időben láthatott napvilágot.

Legyen szabad ezúttal valamint a sajtó, úgy a jóakaró olvasó közönség iránt is mélyen átérzett köszönetemet s hálámat leróm, amiért kegyes s elnéző ítészetök s ítéletök révén munkám sokkal nehezebb részének megírására nézve bátorítólag s egyszersmind jótevőleg hatottak reám.

De úgy látszik, hogy számomra nyugalom s a folytatólagos munka révén élvezhető pihenés nem virulhat többé – ez majd csak akkor következik be, ha a véghatárkövet elérem.

Alig végeztem ugyanis be a második kötet anyaghalmazának rendezését s beosztását, alig írtam meg annak bevezető fejezeteit; alig tevém magamévá az egy ily munka megírásához szükséges öntudatos irányt; alig éltem magam ismét belé feljegyzéseim segélyével a rég lefolyt idők folymába; midőn az 1887. évi képviselőválasztások idejének közeledte kerékvágásomból ismét teljesen kizökkentett s nyugodalmas munkásságom sima víztükrét háborgó s hullámzó tengerré varázslá át, amelyen végigevezni a Scylla és Charybdis veszélyeinek kikerülésével, nem éppen könnyen megoldható feladatnak mondható.

Akinek valaha az életben alkalma nyílt megismerkedhetni mindazon fő- s mellék-, elő- s utóbajokkal s keservekkel, melyekkel egy párt végrehajtó bizottsági tagnak vagy elnöknek a képviselőválasztások előkészítése, folyama s azok utófájdalmai elintézése közben meg kell vívnia, az nem fog csodálkozni, ha állítom s bevallom – egyszersmind szíves bocsánatát kérvén ki a velem összeköttetésben állottaknak –, hogy ezen utóbb lefolyt rendkívül élénk s eseménydús választási hadjárat közben nem ritkán a végletekig felháborodtam.

Noha ötöd ízben valék elfoglalva e nem annyira lélekemelő, mint inkább lélekrázó teendőkkel, s így tehát megszokhattam volna annak fényoldalai mellett árnyoldalait is, mégis az 1875., 1878., 1881., 1884. és végre az 1887. évszámok úgy csillámlanak

lelkem előtt, mint ugyanannyi harci tusák évszámai, melyek közben a túlélők hozsannát hangoztatnak, megfeledkezve a tusa közben elhullott bajtársaikról.

Azt vallja a német példabeszéd: Ende gut, alles gut!* S így én is alig élvezém, a csekély erőmből telhetőleg, napszámoskodásom által istápolt, fényes képviselőválasztási eredményt, s egykedvűségem s jó kedvem azonnal helyreállott, s megszakított munkásságom fonalát újból felvéve, alig 2 héttel a választások befejezése után, kiadómnak átnyújthatám a második kötet végfejezeteit, a szedők nagy örömére letisztázott állapotban. E gyakran megszakított irodalmi munkásságom oka annak, hogy a III. kötet „Csákó" című fejezet kidolgozása alkalmával egyik legjobb barátom s vadásztársam, gróf Wenckheim Rudolf neve kimaradt, amely tévedést most nagy örömmel helyre pótolni tartom kötelességemnek.

Ez eredménynek annyira megörültem, hogy tizenkét év óta először kértem ismét egy-két heti szabadságot.

Mióta szolgálok és munkám segélyével tartom önmagamat fenn – 1869. évi december elseje óta – csak két ízben élvezék szabadságidőt: 1873-ban nyolc napra távoztam Budapestről, megnézendő a bécsi világkiállítást, 1875-ben pedig július havában tíz napra távoztam Belgiumba, az ott lefolyó zenei ünnepélyeken óhajtván mint szerény hallgató részt venni.

Jelen szabadságidőmet csakis családi összeköttetéseim felevenítésének szentelém, Münchenben egy unokaöcsémet, Drezdában pedig 73 évét járó nővéremet, özvegy báró Jósika Miklósnét keresvén fel.

Nagy örömem telt abban, nővéremet 18 év után ismét egyszer – mégpedig friss egészségben viszontláthatni.

A családunkat ért lesújtó események beállta, vagyis 1869 október hava 28. óta szomorú s lehangoló búcsú után – reménytelenül s lehangoltan tekintvén a jövőbe mindketten, nem találkozám vele.

Elbeszélém neki, annyira kedvelt aszódi, ősi fészkünk mi szo-

* Minden jó, ha a vége jó!

morú változáson ment át, mióta azt száműzöttek módjára tizennyolc évvel ezelőtt elhagytuk.

Az ősi fészekből községháza lett, törvényt mondanak most ott kegyetlen igazságossággal, s helyeznek el toloncokat, hol éltük legszebb s legkellemesebb napjait éltük le, hol a bennünket ért csapások is könnyebben valának eltűrhetők, mert hisz otthon, ismert négy falaink által körítve, családi körben, mennyivel könnyebben tűrünk s feledünk, mint elhagyottan, elszigetelten egy-egy idegen helyen, bérházban vagy szállodában, szokatlan viszonyok által környezve s hozzánk semmi kedélyesebb kötelékkel nem fűzött bérencek által lelketlenül ápolva s kiszolgálva.

Ősi fészkünkben a község ügyei mellett Aszód és környékének pénzügyei is elhelyezkedésre találtak, amennyiben a testvéröcsém által alapított takarékpénztár a kastély egyik szárnyát vette bérbe. E hatóságokon kívül nyáron át a község a családunk lakta szobasort kisebb szállásokra osztván el, azokat a fővárosiaknak adja bérbe villegiatura gyanánt. Azóta nem mertem benézni a kertbe, nem tudom, mi lett az apám által 1812-ben, házassága évében ültetett s általunk annyira szeretett s ápolt terebélyes gesztenyefából?

Elmesélém nővéremnek, hogy most már ősi fészkünkben nincs mit keresnünk, csak családi sírboltunk maradt meg a templom alatt, ahová betérhetünk, ha akarva vagy nem akarva leszámoltunk e világgal.

Elmondám egyetlen még megmaradt testvéremnek, hogy mikor múlt évi december 1-én Ármin öcsémnek megadtuk a végtisztességet s Ilona húgom kertje mentén a hegynek fel tartottunk a sírboltba, ismét szemembe ötlének a kert hídján most már elhalványult ama szavak: Minden csak átmenet!

Utolsó ízben találkoztak szemeim ősi fészkünk ez egyetlen még megmaradt jelmondatával. Azok közül, akik családunkból e sírboltban óhajtják netalán végálmukat nyugodni, most már én vagyok a legidősebb –, aki aligha jut még ahhoz, hogy mást kísérjen azon helyre, mely most már őt várja, mint legelsőbben bekopogtatót.

E szomorú emlékek s keserű valóság felemlítése s megbeszélése közben megnyugvásteljes örömmel figyelém meg, mi jó egészségnek s szellemileg folyton érdeklődő lelki erőnek örvend általam annyira kedvelt s szeretett nővérem.

Hogy mindkettőnknek könnyebben essék az elválás, megígérém, hogy jövő évben, a búzaaratás beállta után, ismét felkeresem a szászok fővárosát s ott létező nagyszámú rokonaimat.

Ez eredményeiben megengedem csekély, de lelkem még rendelkezésére álló teljes erejével s tiszta jó akaratával s hangyaszorgalommal megírt munkámat befejezvén, méltán azt mondhatom: életem hattyúdalát zengettem el.

Ha most nem teljesítem vala az egyszer felvállalt, testi s lelki erőmet szigorú próbának alávető munkát, soha többé azt véghez vinni képes nem leendettem volna.

Nehéz, elénkbe tűzött feladatok megoldásához a testi épségen s kimérhető időn túl még más valami is szükségeltetik.

A szellemi erőltetett munkásság egyik létfeltételének azt tartom, hogy bírjunk a lelkesültség azon bizonyos fokával, mely szorult legyen akár ifjú, akár elaggott hüvelybe, a kedély és szív melege révén képesít bennünket átérezni azt, amit írunk s elmondunk. Kell továbbá, hogy valamely nemesebb felhevülésből leszármazó végcél és hit emeljen túl mindazon kisszerű s gyakran lehűtő akadályokon, melyek, bármibe fogjuk is ez életben, minden bizonnyal ellenünkbe tornyosulnak.

Midőn most írói tollamat leteszem, nem remélve, hogy azt még egyszer megragadni s használni leend alkalmam, s azon erős hitben élek, hogy a felebb körülírt érzelmek óvták meg szívem melegét s kedélyem frisseségét a rozsdától és penésztől – elmondhatom újból az akaraterővel, melegen érző szívvel s tiszta kedélyel megáldottak amaz örökké igaz jelmondatát:

In hoc signo vinces!*

* E jelben győzni fogsz! (E felírás állítólag az égen, a kereszt képe mellett jelent meg a Maxentius ellen vonuló Nagy Konstantinnak.)

NÉVMAGYARÁZATOK

Albert Alexandre Martin (1815–1895) – francia szocialista, a L'Atelier című lap szerkesztője, az 1848. februári forradalom idején az Ideiglenes Kormány tagja. Tevékeny résztvevője volt az 1871-es Kommünnek is.

Alboni, Marietta (1826–1894) – olasz énekesnő, korának egyik leghíresebb előadóművésze. 1845-től gyakran szerepelt a pesti Nemzeti Színházban.

Albrecht főherceg (1817–1895) – I. Ferenc József nagybátyja, a cs. és kir. osztrák-magyar hadsereg fővezére, tábornagy, 1845-ben Alsó-Ausztria és Salzburg hadparancsnoka. A 48-as bécsi forradalom lemondásra kényszerítette. Haynau után, 1851-től Magyarország kormányzója és főparancsnoka 1860-ig.

Almásy Dénes, gróf – földbirtokos, Almásy Kálmán öccse.

Almásy György, gróf (1805–1880)

Almásy Kálmán, gróf (1815–1898) – lovassági százados, földbirtokos. Nagyobb összegekkel támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát és sokat tett a népnevelés érdekében is.

Almásy Mór, gróf (1808–1881) konzervatív politikus, a Helytartótanács tanácsosa, az Osztrák Földhitelintézet igazgatója, a Magyar Kamara elnöke.

Almásy Pál (1818–1883) – radikális politikus. 1849-ben az országgyűlés elnökeként ő mondta ki a Habsburg-ház trónfosztását. A fegyverletétel után Párizsba emigrált, majd amnesztiával tért haza. 1864-ben összeesküvést szervezett, melynek leleplezése után 3 évi várfogságra ítélték Olmützben.

Almásy Pálné gróf Batthyány Amália (1818–?) – gróf Batthyány Imre lánya. Rövid házasság után különváltan élt Almásy Páltól.

Andrássy Aladár, gróf (1827–1903) – Andrássy Gyula testvére, a szabadságharc idején Bem szárnysegéde. Az emigrációból amnesztiával tért haza, 67 után szabadelvű politikusként, lótenyésztési és gazdasági szakemberként működött. Az Első Magyar Általános Hitelbank elnöke volt.

Andrássy György, gróf (1797–1872) – az MTA egyik alapítója, Széchenyi István vállalkozásainak támogatója.
Andrássy Gyula, gróf (1823–1890) – liberális politikus, kezdetben Széchenyi, majd 1848-ban Kossuth híve. 1867–1871 között magyar miniszterelnök, majd közös külügyminiszter.
Andrássy Károly, gróf (1792–1845) – Andrássy Gyula apja, országgyűlési képviselő, a Szabolcs megyei Tisza-szabályozási Társaság elnöke.
Andrássy Manó, gróf (1821–1891) – Andrássy Gyula bátyja, szabadelvű politikus, főispán, országgyűlési képviselő, híres utazó, vadász és gazdasági szakember.
Angyalffy Mátyás (1776–1839) – gazdasági író, a keszthelyi Georgicon tanára, az MTA tagja.
Apponyi György, gróf (1808–1899) – bécsi magyar kancellár, a reformországgyűléseken a konzervatívok egyik vezére. Később is konzervatív politikus, az adminisztrátori rendszer bevezetője. 1848-ban súlyos betegsége miatt visszavonult a politikai élettől. 1861-ben elvállalta a királyi biztosságot az országgyűlés vezetésére. 1867-ben a kiegyezési bizottság tagja volt.
Augusz Antal (1807–1878) – Tolna megye alispánja, majd Pest vármegye főispánja, 1852–59-ben helytartótanácsi alelnök, a szépművészet, különösen a zene lelkes pártfogója, a budai Egyházi Zeneegylet alapítója.

Bach, Alexander, báró (1813–1893) – osztrák politikus, 1848-ban igazságügy-, 1849–1859 között belügyminiszter. A szabadságharc bukása után hazánkban az önkényuralmi közigazgatás megszervezője volt.
Balassa Antal, báró (1822–1877)
Balassa János (1814–1868) – Európa-hírű sebész, pesti egyetemi tanár.
Balla Endre – Pest megye főjegyzője, Kossuth ellenjelöltje az 1847-es országgyűlési követválasztásokon.
Ballagi Mór (1815–1891) – teológus, nyelvész, a szabadságharcban honvédtiszt, az MTA tagja, fő műve A Magyar Nyelv Teljes Szótára.
Bánffy János báró († 1852) – katonatiszt, a szabadságharc idején Bem legkedvesebb hadtestparancsnoka.
Bánffy József, gróf († 1858) – irodalompártoló nagybirtokos, a bonchidai kastély és park kiépíttetője.
Bartakovics Béla (1791–1873) – katolikus főpap, konzervatív politikus, országgyűlési követ, 1850-től egri érsek. Jótékonyságáról volt híres, számos alapítványt tett, többek között az MTA, az Erdélyi Múzeum és a pesti Nemzeti Színház anyagi támogatásában vett részt.
Batthyány Gusztáv, gróf (1826–1906) honvédtiszt, Világos után kényszersorozzák.

Batthyány Ignác, gróf (1741–1798) – 1767-től 1780-ig egri kanonok, majd nagyprépost, 1780-tól erdélyi püspök. Legjelentősebb alkotása a róla elnevezett gyulafehérvári püspöki könyvtár és csillagvizsgáló.

Batthyány Ilona, grófnő (1839–?) – gróf Batthyány Lajos lánya, gróf Keglevich Béla felesége.

Batthyány Imre, gróf (1791–1874) – nagybirtokos, Zala megye főispánja, septemvir, az országos hídbizottság elnöke.

Batthyány Imréné gróf Mailáth Erzsébet (1794–1856) – gróf Mailáth József államminiszter lánya.

Batthyány Kázmér gróf (1807–1854) – a főrendi ellenzék egyik vezére a reformországgyűléseken, a Védegylet elnöke, a Szemere-kormány külügyminisztere. Párizsban, emigrációban halt meg.

Batthyány Kázmérné gróf Keglevich Auguszta – lásd gróf Szapáry Antalné.

Batthyány Lajos, gróf (1806–1849) – a főrendiházi ellenzék vezére, az első felelős magyar minisztérium elnöke. A forradalom megtorlása során 1849. okt. 6-án az Újépület udvarán agyonlőtték.

Batthyány Lajosné gróf Zichy Antónia (1816–1888) – gróf Zichy Caroline, gróf Károlyi Györgyné testvére.

Batthyány László, gróf (1815–1881) – a szabadságharc idején honvédtiszt, Világos után kényszerszorozott közlegény.

Batthyány Ödön, herceg, Strattmann grófja (1827–1914) – nagybirtokos, cs. és kir. kamarás, főrendiházi tag.

Beauval, Lambert – az 1840-es években a pesti Német Színház táncmestere.

Beckers, Alfréd, gróf (1820–?) – cs. és kir. kamarás, őrnagy. 1845-től gróf Festetich Albertina férje.

Beckers Alfrédné gróf Festetich Albertina – gróf Festetich Albert lánya.

Beleznay Miklós, gróf (1722–1785) – tábornok.

Beleznay Miklósné báró Podmaniczky Anna Mária (1731–1802)

Bem József (1794–1850) – lengyel szabadsághős, honvéd altábornagy, az erdélyi magyar hadsereg főparancsnoka. Világos után Törökországba emigrált, török tábornokként halt meg.

Bene Ferenc (1775–1858) – orvos, egyetemi tanár. Ő honosította meg hazánkban a himlőoltást.

Benedek Lajos (1858–1890) – színész, a Nemzeti Színház tagja.

Beniczky Ferenc (1833–1905) – Jász-Nagykun-Szolnok, majd Pest megye főispánja. Nevét egy párbaj tette ismertté, melyben lelőtt egy osztrák katonatisztet, aki a magyar nemzetet becsmérelte. 1863-ban feleségül vette Bajza Lenke írónőt. 1869-ben Gödöllő jószágkormányzója, 1884-ben belügyi államtitkár, 1888–1890 között az állam által fenntartott színházak intendánsa volt.

Beniczky Ferencné Bajza Lenke (1840–1905) – író, Bajza József lánya. Első férje Heckenast Gusztáv volt.

Beniczky Lajos (1813–1868) – A szabadságharc alatt kormánybiztos, szabadcsapat-vezér, honvédezredes, Világos után előbb halálra, majd 20 évi várfogságra ítélték. 1857-ben szabadult Kufsteinból. 1864-ben részt vett az Almásy-féle összeesküvésben, büntetése újabb 10 évi várfogság volt, a koronázáskor azonban kegyelemmel szabadult. Ő volt a pesti honvédegylet elnöke. Rejtélyes gyilkosság áldozataként halt meg.

Beniczky Ödön – Beniczky Ferenc bátyja.

Benkő Kálmán (1824–1890) – színész, színműíró, a Nemzeti Színház tagja, majd könyvtárosa.

Benza Ida (1846–1880) – Európa-szerte ünnepelt énekesnő, 1871-től a Nemzeti Színház tagja.

Bercsényi Béla (1844–1901) – színész, író, a Nemzeti Színház tagja, az Országos Színművészeti Akadémia tanára.

Bérczy Károly (1821–1867) – író, újságíró, műfordító. Petőfi asztaltársaságának, a Tízek Társaságának és az MTA-nak volt a tagja, a Vadász- és Versenylapot szerkesztette.

Berényi Ferenc, gróf († 1888) – ellenzéki országgyűlési képviselő.

Bereznay István – ügyvéd, a Podmaniczky család jogtanácsosa, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság igazgatója.

Berkes Lajos (1827–1885) – neves cigányprímás. Előbb Podmaniczkyék birtokán, majd Pesten élt. 1873-ban az itt tartózkodó walesi herceg hívására egy évre Londonba utazott. Erzsébet királyné is többször hallgatta hegedűjátékát Gödöllőn.

Bethlen Adél, grófnő – gróf Bethlen József nővére, báró Jósika Lajos, Jósika Samu öccsének felesége.

Bethlen József, gróf (1824–1896) – 1848/49-ben kapitány, majd Világos után kényszersorozott osztrák közkatona. 1854-ben feleségül vette Leiningen tábornok özvegyét.

Bethlen Gábor, gróf – földbirtokos Erdélyben, a keresdi kastély ura.

Bethlen Gábor, gróf, ifj. (1837–1897) – Bethlen Gábor fia, Bethlen József öccse, 1860-tól az olaszországi magyar légió katonája, 1875–90 között Küküllő megye főispánja. 1890-től az Apponyi-párt tagjaként többször képviselő volt.

Beust, Friedrich Ferdinand, gróf (1809–1886) – szász miniszter, majd a monarchia külügyminisztere és osztrák miniszterelnök. Osztrák részről részt vett a kiegyezés előkészítésében.

Bihari János (1769–1827) – híres cigányprímás, a verbunkos zene úttörője.

Blaha Jánosné Kölesi Lujza (1850–1926) – a népszínmű legjelentősebb előadóművésze, 1870-től 1875-ig a Nemzeti Színház, 1875-től 1896-ig a Népszínház tagja.
Blaskovich Ernő (1834–1911) – kiváló magyar sportember, úrlovas, lótenyésztő. Az ő tulajdona volt Kincsem, a világ egyik legeredményesebb versenylova.
Blaskovich Miklós – földbirtokos. Pesten nyílt házat vitt az előkelő társaság számára.
Bohus János (1801–1883) – világosi földbirtokos, ellenzéki politikus, 1848/49-ben Arad megye főispánja, kastélyában tárgyalt Görgey az oroszokkal.
Boka Károly (1808–1860) – híres cigányzenész, a szabadságharc idején Kossuth kedvelt muzsikusa.
Bónis Sámuel (1810–1879) – liberális politikus, Szabolcs megye országgyűlési követe, a szabadságharc alatt kormánybiztos. Világos után halálra, majd 10 évi várfogságra ítélték Olmützben. Szabadulása (1856) után 1861-ben a határozati, majd a balközép párt tagja lett. Kúriai bíró, majd a Legfőbb Ítélőszék bírája volt.
Böszörményi László (1824–1869) – hírlapíró, 1848/49-ben honvédtiszt, 1865-ben szélsőbaloldali képviselő, Deák és a kiegyezés ellenfele. Izgatásért perbe fogták, a börtönben meghalt.
Bretzenheim, Ferdinand, herceg (1801–1855)
Bujanovszky Elekné báró Podmaniczky Terézia (1729–1819) – báró Bujanovszky tábornok felesége.

Cavour, Camillo Benso di, gróf (1810–1861) – az olasz nemzeti eszme harcosa, az egyesítés előkészítője.
Cerrito, Fanny (1817–1909) – olasz balerina, a XIX. század egyik leghíresebb táncosnője.
Cloşca, Joan Oarga (?–1785) – román pásztor, az 1784-i erdélyi parasztlázadás egyik vezetője.
Crémieux, Isaac Adolphe (1796–1880) – francia politikus, a Guizot-kormány elleni küzdelem és a reformmozgalom szervezője. 1848-ban az Ideiglenes Kormányban igazságügy-miniszter volt.

Csáky László, gróf (1820–1891) – a főrendiházi ellenzék egyik vezetője a reformországgyűléseken. 1848/49-ben szabadcsapatot szervezett, fegyvergyárat alapított. Világos után halálra ítélték, in effigie felakasztották. 1852-ben tért haza, a hatvanas évektől újra képviselő, 1887-től az országgyűlés alelnöke volt.

Csány(i) *László* (1790–1849) – 1848/49-i kormánybiztos, a Szemere-kormányban közmunka- és közlekedésügyi miniszter. Haynau kivégeztette.
Csekonics János, gróf (1809–1880) – tábornok, neves lótenyésztő, 1864-től gróf, zsombolyai földbirtokos.
Csekonics Jánosné báró Lipthay Leona (1821–1903)
Csengery Antal (1822–1880) – publicista, politikai, gazdasági, történettudományi író. 1845-ben a Pesti Hírlap szerkesztője. A szabadságharc idején belügyminisztériumi tanácsos, 1861 után országgyűlési képviselő, az MTA alelnöke, 1857–69-ben a Budapesti Szemle szerkesztője. Buda és Pest egyesítésének nagy támogatója volt.
Csernovics Péter, gróf (1813–1892) – temesi gróf, főispán, 1848-ban kormánybiztos a délvidéken. 1849-ben ő temette el titokban Damjanich és Lahner holttestét. 1865–75 között országgyűlési képviselő volt.
Csiky Gergely (1842–1891) – drámaíró.
Cuza, Alexandru (1830–1873) – moldvai fejedelem, Moldva és Havaselve egyesítésével Románia alapítója.
Czakó Zsigmond (1820–1847) – drámaíró, öngyilkos lett.
Cziráky Antal, gróf (1772–1852) – konzervatív politikus, Fehér megye főispánja, országbíró, jogtörténetíró, miniszter. Az MTA egyik alapítója volt.

Damjanich János (1804–1849) – császári őrnagy, 1848–49-ben honvédtábornok, országgyűlési képviselő, aradi vértanú.
Dante Alighieri (1265–1321) – nagy olasz költő
Deák Ferenc (1803–1876) – nagy magyar államférfi és politikus
Degenfeld-Schonburg Gusztáv, gróf (1835–1896) – a református egyházkerület főgondnoka. 1861-től országgyűlési képviselő volt.
Degenfeld-Schonburg Imre, gróf (1810–1883) – liberális politikus, a szabadságharc idején honvédtiszt, a tiszántúli református egyházkerület főgondnoka. Tisza Kálmán apósa volt.
Degenfeld-Schonburg Imréné Beck Paulina († 1856)
Degré Alajos (1820–1896) – író, a pozsonyi jurátusok egyik vezetője, tagja a Tízek Társaságának. A szabadságharc idején nemzetőrtiszt, majd honvédtiszt, 1870 után képviselő volt.
Delibes, Leo (1836–1891) – francia zeneszerző.
Dembinszky (Dembiński) Henrik, gróf (1791–1864) – cs. és kir. mérnökkari főhadnagy, az 1831-es lengyel felkelés egyik vezetője, 1848/49-ben honvéd altábornagy, hadseregparancsnok. Világos után Törökországban, majd Franciaországban telepedett le.
Dessewffy Aurél, gróf (1808–1842) – Dessewffy Emil és Marcell testvére, konzervatív politikus, országgyűlési képviselő. A Kossuth–Széchenyi

vitában a mérsékelt reformok híveként szólalt fel. A Világ című lap szellemi irányítójaként az ún. „újkonzervatív" irányzat kezdeményezője volt.

Dessewffy Emil, gróf (1814–1866) Dessewffy Marcell és Aurél testvére, konzervatív politikus, közgazdász. Megalapította az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet, a Földhitelintézetet, közreműködött az Akadémia épületének felépíttetésében, az Esterházy-képtár Pestre telepítésében. 1855-től az MTA elnöke, 1861-ben a felirati párt tagja volt.

Dessewffy Lajos, gróf (1826–1910) – a szabadságharc idején honvédtiszt, utána halálra, majd várfogságra ítélték.

Dessewffy Marcell, gróf (1813–1886) – Dessewffy Emil és Aurél testvére, utópista társadalomelméleti művek szerzője.

Doppler Ferenc (1821–1883) – lengyel származású zeneszerző és fuvolaművész, Pesten a negyvenes években telepedett le. A Nemzeti Színház számára több operát írt.

Dőry Lajos, báró (1824–1892) – A szabadságharc idején honvédszázados, majd kényszersorozott közkatona Világos után 1851-ig. 1868-ban reaktiválták, részt vett a magyar honvédség szervezésében. 1886-ban vezérőrnagyként ment nyugdíjba.

Donadio, Bianca – híres francia énekesnő, Podmaniczky hívta 1875-ben Pestre vendégszereplésre. Nagy sikere következtében évekig itt maradt.

Eckstein Adolf – pesti ügyvéd, táblabíró, az 1839/40-es országgyűlésen egy távollévő főrend helyetteseként vett részt.

Eckstein Rudolf (1802–1874) – országgyűlési képviselő, Pest vármegye főszolgabírája, élelmezési biztos a szabadságharc idején. A kormány Debrecenbe költözésével visszavonult a politikától, később az osztrák belügyminisztériumban, majd a magyar udvari kancellárián dolgozott.

Egressy Gábor (1808–1866) – színész, a Nemzeti Színház tagja. A szabadságharc alatt kormánybiztos és szabadcsapat-vezér volt, a fegyverletétel után in effigie halálra ítélték. Kossuthtal vonult emigrációba, 1850-ben hazatért. 1855-től lépett fel ismét hazai színpadokon.

Ellinger József (1820–1891) – Európa-hírű magyar énekes. Pesten 1854-től lépett fel, előbb a Német Színházban, majd a Nemzeti Színházban.

Elssler Fanny (1810–1884) – híres osztrák táncosnő.

Emich Gusztáv (1814–1869) – nyomdász, könyvkiadó, könyvkereskedő.

Eőry Gusztáv (1843–1887) – színész, a Nemzeti Színház tagja.

Eötvös Dénes, báró (1818–1878) – Eötvös Ignác fia.

Eötvös Ignác, báró (1786–1851) – királyi főtárnokmester, két ízben királyi biztos: a felvidéki koleralázadás és az 1834-i Heves megyei tisztújítási mozgalmak idején.

Eötvös József, báró (1813–1871) – Eötvös Ignác fia, államférfi és író, a XIX. század egyik legjelentősebb magyar személyisége.
Eötvös Józsefné Rosty Ágnes (1825–?) – Rosty Albert táblabíró, Békés megye alispánja lánya. 1842-től Eötvös József felesége.
Eötvös Loránd, báró (1848–1919) – Eötvös József fia, kiváló fizikus, egyike a legnagyobb magyar tudósoknak.
Erdődy János, gróf (1794–1879) – kiváló szónok, országgyűlési képviselő, helytartótanácsos, horvát bán, 1848-ban fiumei kormányzó.
Erdődy Jánosné gróf Raczynska Teréz (sz. 1820)
Erkel Elek (1843–1893) Erkel Ferenc második fia, zeneszerző. A Nemzeti Színház zenekarának tagja, színházi ügyelő, majd karmester.
Erkel Ferenc (1810–1893) – zeneszerző.
Erkel Gyula (1842–1909) – Erkel Ferenc első fia, karmester.
Erkel Sándor (1846–1900) – Erkel Ferenc negyedik fia, zeneszerző. Előbb üstdobos a Nemzeti Színház zenekarában, majd karnagy, 1876-tól operai igazgató.
Esterházy István, gróf (1822–1899) – Esterházy Mihály fia, honvéd huszárszázados, 1867 után Pozsony megye főispánja.
Esterházy László, gróf (1810–1891) – kilépett kapitány, 1848/49-ben Fejér megyében a népfelkelés vezetője.
Esterházy Lászlóné báró Orczy Eliz – Orczy György lánya.
Esterházy Kálmán, gróf (1830–1916) – a szabadságharcban közkatonának állt be, de vitézségével rövidesen tiszti rangot ért el Bem mellett. A szebeni csatában súlyosan megsebesült, ezután birtokán élt tudományos és gazdasági kérdésekkel foglalkozva. 1871-ben Kolozs megye és Kolozsvár főispánja, majd az ottani Nemzeti Színház intendánsa volt.
Esterházy Mihály, gróf (1794–1866) – Széchenyi István barátja. Ő beszélt először magyarul az országgyűlésen, 1825-ben. 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány tagja volt, kormánybiztos.
Esterházy Pál, herceg (1786–1866) – diplomata, a Batthyány-kormányban külügyminiszter.
Esterházy Pál, gróf (1805–1877) – volt császári százados, honvédezredes.
Evva Lajos (1851–1912) – újságíró, műfordító, rendező, 1881-től a Népszínház igazgatója.

Falk Miksa (1828–1908) – publicista, politikai író, a Pester Lloyd főszerkesztője, Széchenyi barátja, Deák párthíve. 1847–67 között Bécsben élt.
Faludi Antal (1851–1932) – komikus színész, a Nemzeti Színház tagja.
Fáncsy Lajos (1809–1854) – színész, a Nemzeti Színház tagja.
Feleki Miklós (1818–1902) – író, színész, színigazgató, a Nemzeti Színház tagja. A szabadságharc idején honvédszázados.

Feleki Miklósné Munkácsy Flóra (1836–1906) – drámai színésznő, a Nemzeti Színház tagja.
Ferdinánd, I. (1503–1564) – német-római császár, 1526-tól magyar király.
Ferdinánd, V. (1739–1875) – I. Ferdinánd néven osztrák császár, 1830–1848 között magyar király.
Ferenc József, I. (1830–1916) – Ferenc Károly főherceg fia, 1848 decemberétől osztrák császár, magyar királlyá 1867-ben koronázták.
Fessler Ignác Aurél (1756–1839) – történetíró. Kapucinus barát. Később áttért a protestáns hitre. 1810-től Oroszországban élt, ott fejezte be németül írt főművét, Magyarország történetét.
Festetich Albert, gróf (1786–1869) – József nádor udvarmestere.
Festetich Béla, gróf – Festetich Leo fia.
Festetich Géza, gróf (1819–1875) – 1848/49-ben Somogy megyei kormánybiztos
Festetich Leo, gróf (1800–1884) – művészetpártoló főúr, az ötvenes években a Nemzeti Színház igazgatója.
Fésüs Mihály – 1848/49-es honvédtiszt, 1867 után miniszteri tanácsos a közlekedésügyi minisztériumban.
Forgách Lajos, gróf (1809–1852)
Forinyák Géza (1840–1860) – joghallgató, aki az 1860. március 15-i hazafias tüntetés során szerzett sebesülésébe halt bele.
Forray Iván, gróf (1817–1852) – országgyűlési képviselő, Afrika-utazó.
Friebeisz István (1822–1890) – író, szerkesztő, kiadó, az első magyar színházi ügynökség alapítója.
Füredi Mihály (1816–1871) – énekes, a Nemzeti Színház tagja. Szigligeti népszínműveiben vált igazán híressé.

Garibaldi, Giuseppe (1807–1882) – olasz szabadsághős.
Géczy Péter – ellenzéki politikus, országgyűlési képviselő a reformországgyűléseken, Földváry Laura férje.
Ghyczy Kálmán (1808–1888) – politikus, Komárom megye követe az 1843/44-i országgyűlésen, majd a megye alispánja, pénzügyi államtitkár 1848-ban, a képviselőház elnöke 1861-ben, majd 1875–79 között. A balközép párt, majd középpárt vezetője, 1874–75-ben pénzügyminiszter volt.
Goluchovszky, Agenor gróf (1812–1875) – osztrák konzervatív államférfi, Galícia helytartója, 1859-től belügyminiszter, 1860-ban államminiszter. Nagy szerepe volt az 1860-i októberi diploma kibocsátásában.
Gorove István (1819–1881) – liberális politikus, a Védegylet igazgatója. Kossuthtal és Szacsvayval ő dolgozta ki a Függetlenségi Nyilatkozatot.

Sokáig emigrációban élt, 1861-ben tért haza. A Deák-párt tagjaként 1867-től 1871-ig különböző tárcák minisztere volt.
Görgei (Görgey) Artúr (1818–1916) – a szabadságharc hadvezére.
Görgei (Görgey) Ármin (1812–1877) – Görgei Artúr bátyja, volt nemesi testőr, kilépett hadnagy, 1848/49-ben honvéd alezredes, vezérkari tiszt. Világos után várfogságra ítélték. Kiszabadulva toporci birtokán gazdálkodott. Öngyilkos lett.
Görgei (Görgey) István (1825–1912) – Görgei Artúr öccse, történetíró. A szabadságharc idején honvédszázados. A fegyverletétel után kényszersorozott közlegény, hazatérése után ügyvéd, majd közjegyző volt.
Grassalkovich Antal, II., herceg (†1794) – nagybirtokos, 1784-től birodalmi herceg.
Guizot, François (1787–1854) – francia politikus, történetíró, Lajos Fülöp uralma idején belügy-, majd közoktatásügyi miniszter.
Guyon Richárd, gróf (1812–1856) – angol származású katonatiszt, 1832–40 között császári főhadnagy, 1848/49-ben honvédtábornok, hadtestparancsnok. 1849 augusztusában emigrált, török tábornok lett.

Gyürky Pál (1783–1859) – Krassó megye főispánja.

Haberle Károly (1764–1832) – meteorológus, mineralógus, botanikus, orvosdoktor, a pesti Füvészkert igazgatója, egyetemi tanár.
Hajnik Pál (1808–1864) – ügyvéd, 1848-ban országgyűlési képviselő, a Batthyány-minisztériumban Pest rendőrfőnöke. A szabadságharc bukása után Kossuthtal emigrált, vele ment Amerikába is, majd Párizsban borkereskedő lett. 1861-ben hazatért, Vác országgyűlési képviselőjévé választották.
Halmi Ferenc (1850–1881) – színész, a Nemzeti Színház tagja.
Hartleben, Konrád Adolf (1778–1863) – osztrák és magyar könyvkiadó.
Hauk, Minnie (sz. 1852) – amerikai operaénekesnő, többször sikeresen szerepelt Pesten.
Haynau, Julius von, báró (1786–1853) – 1849 tavaszán a fellázadt olasz tartományok ellen küldött csapatokat vezette, 1849 nyarától a magyarországi osztrák hadsereg főparancsnoka, majd hazánk teljhatalmú katonai és polgári kormányzója volt 1850-ig. Nyugdíjas táborszernagyként földbirtokot vásárolt. Neve kegyetlenkedései miatt hírhedt volt Európában.
Heckenast Gusztáv (1811–1878) – nyomdász és könyvkiadó, a Franklin Társulat elődje volt cége.
Helvey Laura (1852–1931) – drámai színésznő, a Nemzeti Színház tagja.
Hódossy Miklós – 1848/49-ben Bihar megye kormánybiztosa.

Hódossy Miklósné báró Podmaniczky Zsuzsanna (sz. 1767) – Podmaniczky Frigyes nagynénje.
Hofer, Andreas (1767–1810) – tiroli szabadsághős, Tirol 1805-ös bajor megszállása ellen harcolt. A bajorokkal szövetséges franciák elfogták és kivégezték.
Hollósy Kornélia (1827–1890) – énekesnő, 1846-tól a Nemzeti Színház tagja. 1860-ban férjhez ment Lonovics József földbirtokoshoz.
Horia, Nicolae (1730–1785) – topánfalvi jobbágy, az 1784-i erdélyi parasztlázadás egyik vezetője.
Horvát Boldizsár (1822–1898) – politikus és jogtudós, az MTA tagja, 1848-ban és 1865-ben országgyűlési képviselő. Andrássy Gyula kormányában igazságügy-miniszter volt. Ő készítette elő a polgári házassági és a nemzeti egyenjogúságot, a zsidók emancipációját kimondó törvényt.
Horváth Mihály (1809–1878) – történetíró, csanádi püspök, a Szemere-kormányban közoktatásügyi miniszter. 1849–1867 emigrációban élt, 1869-től országgyűlési képviselő, a Magyar Történelmi Társulat és az MTA tagja volt.
Hrabovszky János, báró (1777–1852) – császári altábornagy, előbb szlavóniai, majd magyarországi főparancsnok. Mint ilyet a magyar kormány királyi biztossá nevezte ki Jellasics ellen. A szerb csapatok megtámadásáért, mikor 1849 januárjában Windischgrätz elfogatta, a bíróság előbb halálra, majd várfogságra ítélte. Olmützben halt meg.
Hunfalvy János (1820–1888) – Hunfalvy Pál öccse, a magyar földrajztudomány megalapítója, jogász, statisztikus, az MTA tagja.
Hunfalvy Pál (1810–1891) – a magyar összehasonlító nyelvészet megalapítója. Ügyvéd, jogtudományi tanár, majd igazgató volt a késmárki kollégiumban. 1853-tól finnugor és török nyelvészettel foglalkozott.
Hübner, Joseph Alexander, báró (1811–1892) – osztrák diplomata, 1859–1865 között rendőrminiszter.

István főherceg (1817–1867) – József nádor fia, 1847-től Magyarország nádora. 1848-ban ő adta át az uralkodónak a magyar országgyűlés feliratát, ő bízta meg Batthyányt a minisztérium alakításával, majd elfogadta a magyar országgyűlés felszólítását, hogy álljon a Jellasics elleni magyar csapatok élére. A király erre visszahívta Bécsbe. Kegyvesztettként birtokaira vonult vissza. 1858-ban kibékült Ferenc Józseffel.
Ivánka Imre (1818–1896) – főhadnagy, István főherceg hadsegéde, majd Batthyány Lajos titkára, honvédőrnagy. 1848 októberében Windischgrätz hadikövetként elfogatta, várfogságra ítélték. 1861 után országgyűlési képviselő, majd főrendiházi tag volt.

Jászai Mari (1855–1926) – a Nemzeti Színház egyik legnagyobb drámai színésznője.
Jänkendorfi Noszticz Adolf – szász királyi miniszter, Podmaniczky Frigyes anyai nagyapja.
Jellasics (Jelačić, Josip) (1801–1859) – császári altábornagy, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja.
Jeszenák János, báró, ifj. (1800–1849) – 1848-ban Nyitra megye főispánja, kormánybiztos. A szabadságharc után kivégezték.
Jeszenák Gizella – Jeszenák János lánya, 1860-tól gróf Esterházy István felesége.
Jókai Mór (1825–1904) – nagy regényírónk
Jósika Miklós, báró (1794–1865) – író, politikus. A Honvédelmi Bizottmány tagja volt. Podmaniczky Júliát 1847-ben vette feleségül, miután elvált első feleségétől, Kállay Erzsébettől. A fegyverletétel után Lipcsébe, majd Brüsszelbe menekült, részt vett az emigrációs mozgalmakban.
Jósika Miklósné báró Podmaniczky Júlia (1822–1893) – író, műfordító, Podmaniczky Frigyes testvére.
Jósika Sámuel, báró (1805–1860) – konzervatív politikus, 1846-tól 1848 áprilisáig erdélyi főkancellár.
József főherceg (1776–1847) – II. Lipót fia, 1796-tól haláláig Magyarország nádora. Több ízben felszólalt Magyarország érdekében az alkotmányos uralom helyreállításáért. Kiterjedt kulturális és városépítő tevékenysége miatt nagyon népszerű volt hazánkban.

Kacskovics Lajos (1806–1891) politikus, gazdasági és pedagógiai író. Az Országos Gazdasági Egyesület titkára, a Gazdasági Tudósítások című lap és a Kertészeti Füzetek szerkesztője, az MTA levelező tagja, országgyűlési képviselő volt. A kisdedóvás és a nyelvművelés kérdéseivel is foglalkozott.
Kalchbrenner Károly (1807–1886) – evangélikus lelkész, botanikus, az MTA tagja, a gombászat (mykológia) szaktekintélye.
Káldy Gyula (1838–1901) – karmester, zeneíró, 1881–88 között az Operaház főrendezője.
Kállay Ödön (1815–1879) – radikális politikus, 1848/49-ben Szabolcs vármegye főispánja. Világos után halálra ítélték, Haynau felmentésekor megkegyelmezett neki. 1861-ben szélsőbaloldali országgyűlési követ volt.
Kappel Emília – lásd Lónyay Menyhértné.
Kappel Frigyes – pesti nagykereskedő, bankár.
Karátsonyi Guido (Gedő), gróf (1817–1885) – művészetpártoló főúr. Számos jótékony célú alapítványt tett.

Károlyi Alajos, gróf (1825–1889) – Károlyi Lajos fia, diplomata.
Károlyi Ede, gróf (1821–1879) – Károlyi István fia, közgazdász, képviselő, az ötvenes években a nemzeti ellenállás egyik vezetője.
Károlyi György, gróf (1802–1877) – mérsékelt ellenzéki politikus, Batthyány Lajos sógora, Széchenyi barátja, egyike az MTA alapítóinak. Híres volt jótékonyságáról. 1849-ben üdvözölte pesti bevonulásakor Kossuthot, de a trónfosztást nem helyeselte. 1849 augusztusában Haynau elfogatta, súlyos váltságdíj fejében azonban szabadult.
Károlyi Györgyné gróf Zichy Caroline (1818–1903) – gróf Batthyány Lajosné, Zichy Antónia nővére.
Károlyi Gyula, gróf (1837–1890) – Károlyi György fia, konzervatív, majd mérsékelt ellenzéki politikus. Ő szervezte meg a Magyar Vöröskeresztet. Elnöke volt a Lovaregyletnek, tagja a Földhitelintézet igazgatóságának.
Károlyi István, gróf (1797–1881) – szabadelvű politikus, 1848-ban Pest megye főispánja. A Károlyi huszárezred felállítója volt. A szabadságharc után börtönbüntetésre ítélték. Ő építtette a fóti kastélyt és templomot.
Károlyi Lajos, gróf (1799–1863) – Komárom megye Windischgrätz által kinevezett királyi biztosa. A szabadságharc idején az osztrákok oldalán harcolt, Komáromban Klapka fogságba vetette. A Bach-korszak idején visszavonultan élt. Egyik alapítója volt az Akadémiának és az Országos Gazdasági Magyar Egyesületnek.
Károlyi László, gróf (1859–?) – Károlyi Ede fia, országgyűlési képviselő.
Károlyi Sándor, gróf (1831–1906) Károlyi István fia, politikus, közgazdász. 1848/49-ben honvédszázados. 1849-ben Párizsba emigrált, amnesztiával tért haza. A szabadelvű, majd a nemzeti párt tagja, képviselő, a magyar gazdamozgalmak vezetője volt.
Kaulbach, Wilhelm (1804–1874) – német festő, a müncheni festőakadémia igazgatója.
Keglevich Béla, gróf – Keglevich Gábor fia, Heves megye főispánja, a 70-es években Párizsban Rotschild báró pénzügyi titkára.
Keglevich Emma, grófnő – lásd Podmaniczky Árminné.
Keglevich Gábor, gróf (1784–1854) – Nógrád megye főispánja, koronaőr, a Magyar Kamara alelnöke, főtárnokmester.
Keglevich Gyula, gróf (1824–?) – Keglevich Gábor fia.
Keglevich István, gróf (1840–1905) – konzervatív országgyűlési képviselő, 1885–87-ben és 1898–1902 között az Opera és a Nemzeti Színház intendánsa. Egy országgyűlési affér – mely intendánsi működéséért élvezett királyi kegydíja miatt keletkezett – következményeként, párbaj során halt meg.

Keglevich János, gróf (1786–1856) – az 1820-as években Bars megye adminisztrátora.
Keglevich Jenke, (Eugénia) grófnő (1826–1854) – gróf Keglevich Gábor lánya, gróf Almásy Dénes felesége.
Kemény Ferenc, báró (1795–1875) – erdélyi országgyűlési elnök, 1860 után Erdély kancellárja, 1865-ben az utolsó erdélyi országgyűlés elnöke.
Kempelen Károly († 1857) – 1848/49-ben kapitány, Görgey szárnysegéde, Világos után közkatona a közös hadseregben.
Kendeffy Katinka grófnő († 1896) – Kendeffy Ádám szabadelvű erdélyi politikus lánya, 1856-tól gróf Andrássy Gyuláné.
Kiss Ernő (1799–1849) – huszárezredes a császári seregben, 1848/49-ben honvéd altábornagy, országos főhadparancsnok, aradi vértanú.
Klapka György (1820–1892) – volt nemesi testőr, főhadnagy, majd 1848/49-i honvédtábornok. 1849 júliusától Komárom vára parancsnoka. 1868-ig emigrációban élt. 1848/49-ben és a kiegyezés után országgyűlési képviselő volt.
Klauzál Gábor (1804–1866) – a reformországgyűléseken képviselő, a Batthyány-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere, Deák közeli barátja.
Kloska – lásd Closça.
Kmety György (1813–1865) – császári főhadnagy, a szabadságharc idején honvédtábornok. Világos után emigrált Törökországba, majd Angliába.
Komáromy Alajos (1823–1904) – drámai színész, a Nemzeti Színház tagja.
Komáromy György (1817–1872) – Bihar megye követe, honvédszázados. Az emigrációban a Klapka-légió egyik szervezője.
Komáromy Györgyné – gróf Csáky Láli
Kossuth Lajos (1802–1894) – nagy magyar politikus és államférfi.
Kosztolányi Móric (1806–1884) – százados a császári hadseregben, majd honvédezredes, hadosztályparancsnok, Klapkával együtt Komárom védője.
Krackner, Johann Lucas (1717–1779) – osztrák festő, a magyarországi barokk festészet egyik legjelentősebb képviselője. 1765-ben Egerben telepedett le. Podmaniczky téved, Kracknert Esterházy püspök bízta meg a líceum könyvtárának készítendő falfestmények megfestésével.

Laborfalvi Róza (1817–1886) – Jókai Mór felesége, drámai színésznő, a Nemzeti Színház tagja.
La Grange, Anne C. (1825–1905) – világhírű francia koloratúr szoprán

énekesnő. A pesti Nemzeti Színházban 1850-től gyakran fellépett, Erkel neki írta a Hunyadi László betéteként az ún. „La Grange"-áriát.
Lajos (1786–1868) – I. Lajos néven 1825–1848 között bajor király.
Lajos főherceg (1784–1864) – II. Lipót fia, 1835-től a titkos államtanács tagja, az abszolutista politika képviselője.
Lajos Fülöp (1773–1850) – francia király 1830-tól 1848-ig.
Lajos, XIV. (1638–1715) – francia király 1643-tól haláláig.
Lamartine, Alphonse (1790–1869) – francia költő, történész-író, a negyvennyolcas februári forradalom után rövid ideig külügyminiszter.
Lamberg, Franz, gróf (1791–1848) – császári altábornagy, 1848 szeptember 25-én az uralkodó a magyarországi csapatok főparancsnokává nevezte ki teljhatalommal és Pestre küldte az országgyűlés feloszlatására. Szeptember 28-án a pesti tömeg felkoncolta.
Langiewicz, Maryan (1827–1887) – lengyel szabadságharcos, részt vett Garibaldi szicíliai expedíciójában, majd a lengyel nemzeti bizottság tagjaként megszervezte a szandomiri lengyel kerület felkelését a cári Oroszország ellen. A mozgalom leverése után emigrációban élt.
Lassale, Jean-Louis (1847–1909) – híres francia operaénekes.
László József (1808–1878) – színész, a Nemzeti Színház tagja.
Latour Theodor, gróf (1780–1848) – császári táborszernagy, 1848 áprilisától hadügyminiszter. Ellenforradalmi akciói miatt a bécsi forradalmárok 1848. október 6-án megölték.
Lederer, Ignaz, báró (1769–1849) – tábornagy, 1848. ápr. közepéig budai főparancsnok. Mivel a nemzetőrség felfegyverzéséhez kért fegyverek kiadását megtagadta, az egyetemi ifjúság tüntetett ellene, melyet Lederer szétveretett. Utána nyomban Bécsbe menekült.
Ledru-Rollin, Alexandre Auguste (1807–1874) – francia politikus, ügyvéd, az 1848-as februári forradalom után az Ideiglenes Kormány tagja.
Leiningen-Westerburg, Christian Franz Vincenz, gróf (1812–1856) – osztrák tábornok, Leiningen-Westerburg vértanú honvédtábornok unokabátyja.
Leiningen-Westerburg Károly, gróf (1819–1849) – hivatásos katona, a szabadságharc idején honvédtábornok. Aradi vértanú.
Leiningen-Westerburg Károlyné Sissány Eliz (1827–1898) – 1844-től gróf Leiningen-Westerburg Károlyné, később gróf Bethlen Józsefné.
Lendvay Mártonné Fáncsy Ilka (1842–1904) – színésznő, a Nemzeti Színház tagja.
Leyden, John (Leydeni János) (1775–1811) – angol költő.
Libényi János – szabólegény, 1853-ban merényletet követett el I. Ferenc József ellen és megsebesítette a császárt. Halálra ítélték.

Liedmann Frigyes – a pesti városi választott polgárság tagja.
Lipthay Antal, báró – Lipthay Béla testvére, 1848/49-ben honvédtiszt.
Lipthay Béla, báró (1827–1899) – liberális politikus, 1848/49-ben honvédtiszt. Világos után börtönbe kerül, majd kényszersorozzák. 1867-ben Baranya, 1868/69-ben Pest megye főispánja.
Lisznyay Kálmán (1823–1863) – költő. Részt vett a szabadságharcban, a fegyverletétel után kényszersorozták. 1851-ig katonáskodott, utána az irodalomnak élt.
Liszt Ferenc (1811–1886) – nagy magyar zeneszerző.
Lónyay Albert (1823–1904) – Lónyay Menyhért öccse, Ugocsa megye főispánja.
Lónyay Menyhért, gróf (1822–1884) – politikus, közgazdasági író, a reform-ellenzék mérsékelt szárnyának tagja, 1867-től pénzügyminiszter, 1870-től közös pénzügyminiszter, 1871/72-ben miniszterelnök. 1871-ben nyert grófi rangot. A Magyar Földhitelintézet és az Első Magyar Biztosító Társaság alapítója volt. 1871-től az MTA elnöke.
Lónyay Menyhértné Kappel Emília (1825–1888) – Kappel Frigyes lánya.
Lorántffy Zsuzsanna (1600–1660) – I. Rákóczi György, Erdély fejedelmének hitvese, a sárospataki kollégium fő mecénása.
Lotz Károly (1833–1904) – festőművész.
Lumniczer Sándor (1821–1892) – a szabadságharcban a hadügyminisztérium egészségügyi osztályfőnöke, később Balassa professzor asszisztense, a Rókus kórház sebész főorvosa, majd a sebészet tanára volt a budapesti orvosi egyetemen. 1885-től főrendiházi tag.

Machiavelli, Niccolo (1469–1527) – olasz államférfi, történetíró.
Macaulay, Thomas Babington, lord (1800–1859) – kiváló angol történetíró, a wigh párt tagja.
Madarász László (1811–1909) ellenzéki politikus, Somogy megye követe, országgyűlési képviselő, a radikális balszárny vezetője 1848/49-ben. Tagja volt a Honvédelmi Bizottmánynak, vezette a rendőri osztályt. A fegyverletétel után emigrált. Amerikában farmerként halt meg.
Majthényi Ignác – Majthényi Péter bátyja, Podmaniczky Frigyes sógora.
Majthényi László, báró (1820–1908) – konzervatív politikus. 1842–1848 között Hont vármegye alispánja, 1848-ban főispánja, 1849 után Nógrád megye királyi biztosa volt. 1867-ben ismét főispán lett. Egyik vezetőjévé vált a főrendiházi felirati pártnak.
Majthényi Péter, báró – Podmaniczky Eliza férje, Podmaniczky Frigyes sógora.

Majthényi Péterné báró Podmaniczky Eliza (1820–1869)
Martinovics Ignác (1755–1795) – politikai író, a magyar jakobinus mozgalom vezetője.
Márkus Emília (1862–1949) – a Nemzeti Színház egyik legnagyobb művésznője.
Mednyánszky Alajosné gróf Mailáth Ágnes – Mailáth József államminiszter lánya, gróf Batthyány Imréné nővére, 1820-tól báró Mednyánszky Alajos Nyitra megyei főispán és főkincstárnok második felesége.
Mesnil Viktor, báró (1813–1893)
Mészáros Lázár (1796–1858) – császári ezredes, majd honvéd altábornagy, a trónfosztásig hadügyminiszter, később fővezér, a Honvédelmi Bizottmány tagja. A bukás után Kossuthtal emigrált, Angliában halt meg.
Metternich-Winneburg, Klemens Lothar Wenzel, herceg (1773–1859) – diplomata, majd 1821-től 1848-ig osztrák kancellár, az abszolutizmus híve. A bécsi márciusi forradalom lemondásra és menekülésre kényszerítette. Ő volt a Szent Szövetség létrehozója.
Miklós, I. (1796–1855) – I. Pál fia, 1825-től 1855-ig orosz cár. Az abszolutizmus híve.
Mikó Imre, gróf (1805–1876) – politikus, történetíró, az MTA tagja, 1848-ban az agyagfalvi székely gyűlés elnöke. Részt vett az 1864-i kolozsvári, az 1865–68 közötti pesti országgyűléseken. 1867–70 között közmunka- és közlekedésügyi miniszter. Egyik alapítója az Erdélyi Múzeum Egyletnek, a Magyar Történelmi Társulatnak, a kolozsvári egyetemnek.
Mink, Therèse – a müncheni udvari színház, majd a pesti Nemzeti Színház énekesnője.
Moga János (1785–1861) – császári altábornagy, 1848 őszén a magyar forradalmi hadsereg fővezére. A schwechati vereség után leköszönt. Az osztrákok 5 évi olmützi várfogságra ítélték.
Molnár György (1830–1891) – színész, 1867–69 között a budai Népszínház igazgatója. 1870-től a Nemzeti Színház tagja volt.
Montecuccoli, Franz, gróf – a honvédseregek ellen harcoló császári hadsereg ezredese.
Morelly, Franz (1810–1859) – osztrák zeneszerző, karmester.
Mozart, Wolfgang Amadeus (1756–1791) – nagy osztrák zeneszerző.

Náday Ferenc (1840–1909) – neves jellemszínész, a Nemzeti Színház tagja.
Nagy Imre (1849–1893) – színész, a Nemzeti Színház tagja. Benza Ida énekesnő férje volt.

Nagy-Sándor József (1804–1849) – nyugdíjazott huszárkapitány, 1848/49-ben nemzetőr őrnagy, honvédtábornok, aradi vértanú.
Napóleon, I. (1769–1821) – francia császár 1804–1814 között és 1815 márciusától júniusáig.
III. Napóleon (1808–1873) – Franciaország köztársasági elnöke 1848 és 1851 között. 1852-től 1870-ig francia császár.
Nesselrode, Karl Robert, gróf (1780–1862) – orosz diplomata, a bécsi kongresszus egyik vezető alakja. 1816-tól külügyminiszter, majd kancellár volt.
Németh Albert (1820–1887) – Heves megyei szolgabíró, a kiegyezés után függetlenségi párti képviselő.

Nyáry Pál (1806–1871) – liberális politikus, Pest megye főjegyzője, országgyűlési képviselő, a Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke. A kormány debreceni tartózkodása idején a béke párt híve lett. A fegyverletétel után várfogságot szenvedett, 1867 után országgyűlési képviselővé választották. Öngyilkosként halt meg.

Odescalchi Gyula, herceg (1828–1895) – részt vett a szabadságharcban, majd Svájcba távozott. 1850-ben tért haza. 1860-tól többször volt országgyűlési képviselő. Tevékenyen munkálkodott a felvidéki kulturális mozgalmakban.
Odilon-Barrot, Camile Hyacinthe (1791–1873) – francia politikus, az 1830-as júliusi forradalom egyik előkészítője, majd a dinasztikus ellenzék vezetője. 1848. dec.-től 1849. okt.-ig miniszterelnök.
Orczy Eliz, bárónő – lásd Esterházy Lászlóné.
Orczy György, báró (1788–1871) – nagybirtokos, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke.
Orczy István, báró (1806–1848) – honvédtisztként az elsők között, a szenttamási csatában esett el.
Orczy Istvánné báró Lipthay Auguszta (1818–1892)
Orczy Lajos, báró (1804–1855)
Orczy Lőrinc, báró (1784–1861) – aradi főispán, neves lótenyésztő.
Ordódy Kálmán (sz. 1814.) – császári főhadnagy, majd honvédőrnagy. Miután feladta Lipótvárt, 3 évi várfogságra ítélték a császáriak.
Osegovich (Ožegović), Metell (1814–1890) – horvát politikus.

Pálffy József, gróf (1810–1873) – pozsonyi főispán, a főrendiházi ellenzék egyik vezére a reformországgyűléseken.
Pálmai Ilka (1860–1945) – neves operett szubrett, író.
Palóczy László (1783–1861) – politikus, Borsod megye követe. 1848-ban

a képviselőház korelnöke, 1848-ban és 1861-ben Miskolc képviselője volt.

Párniczky Ede – földbirtokos, a váci járás főbírája.

Patay József (1804–?) – politikus, a Pest megyei ellenzék tagja.

Patikárius Ferkó (1827–1870) – híres pesti cigányprímás, Boka Károly veje.

Paulay Ede (1836–1894) – kiváló rendező, dramaturg, műfordító.

Paulay Edéné Andorján Berta (1864–1929) – színésznő, a Nemzeti Színház tagja.

Pázmándy Dénes (1781–1854) – főszolgabíró, Komárom megye követe, 1848-ban Fejér megye főispánja, a Honvédelmi Bizottmány tagja. Debrecenbe nem követte az országgyűlést.

Pázmándy Dénes, ifj. (1816–1856) – az első népképviseleti országgyűlés elnöke, az ellenzék egyik vezére. 1848-ban diplomáciai feladatokat látott el. 1848 őszén ő vezette az országgyűlés küldöttségét V. Ferdinánd elé. Később a megegyezés híve lett, nem követte Kossuthékat Debrecenbe, sőt meghódolt Windischgrätznek.

Pejacsevich Péter Román, gróf (1804–1887) – szlavón főnemes. 1848-ban mint főispán a Batthyány-kormány oldalára állt, ezért állásából elmozdították. 1871–76 horvát–szlavón–dalmát miniszter volt.

Perczel Mór (1811–1899) – országgyűlési képviselő, a szabadságharc idején nemzetőr csapatvezér, majd honvédtábornok, hadtestparancsnok. Világos után emigrált Törökországba, majd Angliába, a kiegyezés után hazatért, országgyűlési képviselőnek választották.

Perotti Gyula (1841–1901) – kiváló tenor énekes, 1892–1899 között Operaházunk tagja.

Petrichevich Horváth Lázár (1807–1851) – író, újságíró, a Honderű című lap szerkesztője.

Poeltenberg Ernő, lovag (1813–1849) – császári kapitány, 1848-tól honvédtiszt volt, 1949 áprilisától honvédtábornok. Görgey bizalmas barátja volt. Egyike lett az aradi vértanúknak.

Podmaniczky Andor, báró (1799–1861) – földbirtokos, I. László fia. Podmaniczky Frigyes nagyapja, I. Sándor és Podmaniczky Andor nagyapja, II. János testvérek voltak.

Podmaniczky Ármin (1825–1886) – Podmaniczky Frigyes öccse, 1848/49-es nemzetőrtiszt, 1865-ben országgyűlési képviselő, majd kincstári jószágigazgató.

Podmaniczky Árminné gróf Keglevich Emma (1828–1876) – gróf Keglevich Gábor lánya, 1850-től Podmaniczky Ármin felesége.

Podmaniczky Árminné Egyessy-Halmi Etelka

Podmaniczky Béla (sz. 1853) – Podmaniczky Ármin fia.

Podmaniczky Elemér (sz. 1851) – Podmaniczky Ármin fia, az Adria Biztosító Társaság munkatársa.
Podmaniczky Géza, báró (sz. 1839) – Podmaniczky Andor fia, a főrendiház örökös tagja.
Podmaniczky János, báró – Podmaniczky I. Sándor legidősebb fia, Podmaniczky Frigyes nagybátyja.
Podmaniczky János III., báró (1780–1853) – Podmaniczky László fia.
Podmaniczky Károly, báró (1771–1833) – Podmaniczky Frigyes édesapja, bányatanácsos, nagybirtokos, a dunántúli evangélikus egyházkerület felügyelője.
Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia (†1811) – Podmaniczky Károly első felesége.
Podmaniczky Károlyné Jänkendorfi Noszticz Erzsébet (1791–1853) – Noszticz-Jänkendorfi Adolf szász királyi miniszter és Boose Henriette lánya, Podmaniczky Frigyes édesanyja.
Podmaniczky Lajos, báró (1803–1872) – Podmaniczky II. Sándor fia.
Podmaniczky Levente, báró (sz. 1839) – Podmaniczky Mihály fia.
Podmaniczky Mária (Marianna) (1757–1818) – Podmaniczky Frigyes hajadon nagynénje.
Podmaniczky Mária – lásd báró Radvánszky Antalné.
Podmaniczky Mária Eliza (a kis Mari) (1829–1844)
Podmaniczky Sándor I., báró (†1786) – Podmaniczky Frigyes nagyapja, 1782-től báró.
Podmaniczky Sándorné báró Jeszenák Zsuzsánna – báró Jeszenák János és Beigler Erzsébet lánya, Podmaniczky Frigyes nagyanyja.
Podmaniczky Sándor II., báró (1758–1830) – Podmaniczky Frigyes nagybátyja.
Pollák (Pollack) Mihály (1773–1855) – neves klasszicista építész, a Nemzeti Múzeum és József nádor alcsúti kastélyának tervezője.
Prielle Kornélia (1826–1906) – színésznő, a Nemzeti Színház tagja.
Proch Heinrich (1809–1878) – osztrák zeneszerző, karmester, énekpedagógus.
Prónay Albert, báró (1801–1867) – Pest megye főispáni helytartója, a hétszemélyes tábla bírája, koronaőr, az Akadémia igazgatósági tanácsának tagja, az evangélikus egyház főfelügyelője.
Prónay Gábor, báró (1748–1811) – gömöri főispán, valóságos belső titkos tanácsos, a magyarországi iskolák főfelügyelője.
Prónay Gáborné báró Podmaniczky Karolina (†1830)
Prónay Gábor, báró (1812–1875) – az előbbiek unokája, Túróc megye követe az 1839–40-i országgyűlésen. 1849-ben nem követte Debrecenbe az országgyűlést. A Bach-korszakban visszavonultan élt, közgazdasági

és kulturális tevékenységet folytatott. Fő szervezője volt a magyar protestáns egyházak ellenállásának az osztrák kultúrpolitika ellen. Később csatlakozott a Deák-párthoz.

Prónay István, báró – földbirtokos, műkedvelő festő.

Prónay József, báró (1821–1884) – politikus. Részt vett a reformkor-mozgalmakban, a szabadságharcban. 1861-ben a határozati, 1865-ben a balközép párthoz csatlakozott. 1880-ban belügyi államtitkár lett, ő szervezte meg hazánkban a modern rendőrséget.

Prottmann von Osteneg, Joseph (†1888) – a Bach-korszakban rendőrfőnök, a cenzori hivatal vezetője.

Puchner, Anton von, báró (1779–1852) – osztrák hadvezér, 1846-tól az erdélyi osztrák sereg parancsnoka. Királyi biztosként ő nyitotta meg az utolsó erdélyi országgyűlést, mely kimondta az uniót Erdély és Magyarország között. A bécsi minisztérium utasítására 1848 októberében nyílt harcot kezdeményezett a magyar forradalom ellen. Bem többször megverte, mire Bécsbe utazott igazolni magát. 1850-ben Velence kormányzójává nevezték ki.

Pulszky Ferenc (1814–1897) – liberális politikus, író, művészettörténész, régész, Sáros megye, majd Szécsény országgyűlési képviselője. A szabadságharc idején Angliában teljesített diplomáciai szolgálatot. 1849–1867-ig emigrációban élt, hazatérte után országgyűlési képviselő, a Nemzeti Múzeum elnöke, az MTA tagja volt.

Ráday Gedeon II., gróf (1782–1801) – Hont megye főispáni helytartója, septemvir, koronaőr, belső titkos tanácsos.

Ráday Gedeon IV., gróf (1806–1873) – Ráday Gedeon II. unokája, földbirtokos, a Pest megyei ellenzék egyik vezére, a megye országgyűlési követe, 1845–49-ben a Nemzeti Színház intendánsa. 1847-ben egyik szervezője volt Kossuth követté választásának. Világos után 2 évi várfogságot szenvedett. 1854-ben újjászervezte a Nemzeti Színházat. 1867 után anyagi tönkremenetele miatt nem vett részt a politikában. A Duna melléki református egyházkerület főgondnoka volt, híres könyvtárát a pesti református kollégium vásárolta meg.

Ráday Gedeon VI., gróf (1841–1883) – katona, 1867 után országgyűlési képviselő, majd honvédelmi miniszter.

Ráday Pál, gróf (1830–1879) – Ráday Gedeon IV. fia, a szabadságharc alatt huszárőrnagy, ezért börtönbüntetést szenvedett.

Ráday Pálné gróf Wartensleben Klára

Radetzky von Radetz, Josef gróf (1766–1858) – tábornagy, az olaszországi osztrák hadsereg főparancsnoka.

Radvánszky Antal, báró (1807–1887) – több ízben zólyomi főispán, 1879-ben az evangélikus egyház egyetemes főfelügyelője.

Radvánszky Antalné báró Podmaniczky Mária (sz. 1839) – Podmaniczky János III. lánya.
Rainer János György – vendéglős, Ótátrafüred kiépítője és 1833–68 között bérlője.
II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) – hadvezér, író, történelmünk kimagasló alakja.
Rákosi Jenő (1842–1929) – író, publicista, 1875-től a Népszínház igazgatója, 1881-től a Budapesti Hírlap tulajdonosa és főszerkesztője.
Ranke, Leopold von (1795–1886) – német történetíró, aki történetírói iskolát teremtett.
Répásy Mihály (1801–1849) – őrnagy, majd honvédtábornok, ideiglenes hadügyminiszter. Kolerában halt meg.
Ribáry József (1825–1901) – statisztikus, belügyminiszteri tanácsos, a Nemzeti Színház intendánsa Podmaniczky Frigyes előtt.
Richter János (1843–1916) – kora egyik legnagyobb karmestere, 1871–75 között a pesti Nemzeti Színház karnagya, Wagner barátja és híve.
Rohonczy Lipót (1807–1861) – császári lovaskapitány, majd honvédezredes. A szabadságharc leverése után előbb halálra, majd 18 évi várfogságra ítélték. 1850-ben kegyelmet kapott.
Rohonczy Lipótné Sissány Claire – Leiningen Károlyné testvére.
Rosty Ágnes – lásd Eötvös Józsefné.
Rosty Ilka – lásd Trefort Ágostonné.
Rudnyánszky Iván, báró (1817–1862) – honvéd kapitány, Világos után kényszersorozott közkatona.
Russel, John (1792–1878) – angol államférfi, miniszterelnök, a whig párt vezetője, a katolikusok emancipációjáért és a parlament reformjáért harcolt. Több diplomáciai megbízatása is volt.
Rutland, John James, herceg (1818–1906) – angol konzervatív államférfi, író, költő.

Sándor, II. (1818–1881) – I. Miklós fia, 1855-től orosz cár. Nevéhez fűződött a jobbágyság eltörlése. Merénylet következtében halt meg.
Sándor Móric, gróf (1805–1878) – Metternich herceg veje, vakmerő lovas, híres vadász.
Sántha Antal (1836–1908) – komikus színész, a Nemzeti Színház tagja.
Sauer Ignác (1801–1863) – orvos, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja.
Schaumburg-Lippe, György Vilmos, herceg (1787–1860) – a hasonnevű német grófság egyesítője.
Schebest (Schebesta) Ágnes (1813–1869) – neves bécsi énekesnő, gyakori vendége a pesti Nemzeti Színháznak.
Schedius Lajos János (1768–1847) – író, az esztétika tanára a pesti egye-

temen. Irodalmi szalont tartott fenn, részt vett az Uránia című folyóirat alapításában.

Schlick, Franz Heinrich, gróf (1789–1862) osztrák hadvezér, az 1848 decemberében a duklai hágón át betörő osztrák csapatok vezetője.

Schmertzing, Tádé, báró (1820–?) – felsőőri földbirtokos, honvédszázados.

Schmidegg Kálmán, gróf (1827–1858) – Csányi László gyámfia, császári kapitány, majd Damjanich, később Görgey parancsőrtisztje. Emigrációban halt meg.

Schodel Jánosné Klein Rozália (1811–1854) – európai hírű énekesnő, aki 1838–1840 és 1843–1849 között a Nemzeti Színház tagja.

Scott, Walter (1771–1832) – angol író, költő.

Seilern Crescentia, grófnő (1799–1875) – ifj. Zichy Károly gróf harmadik felesége, 1836-tól gróf Széchenyi Istvánné.

Sennyey Pál, báró (1824–1888) – ókonzervatív politikus, Zemplén megye követe az 1847/48-i országgyűlésen. 1860–67 között a helytartótanács alelnöke, majd elnöke volt.

Serényi László, gróf (1815–1893) – helytartótanácsi titkár.

Simonyi Lajos, báró (1824–1894) – politikus, a szabadságharcban való részvételéért várfogságot szenvedett. 1861-ben a határozati párthoz csatlakozott. A balközép és a Deák-párt fúziójának egyik előkészítője volt. Földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterként tevékenykedett, 1885-ben a főrendiház tagja lett.

Simunich, Balthasar báró (1785–1861) – császári altábornagy, majd hadtestparancsnok, 1849 novemberétől 1853-ig Komárom vára parancsnoka.

Stáhly Ignác (1787–1849) – orvos, pesti egyetemi tanár.

Stéger Xavér Ferenc (1824–1911) neves operaénekes, aki gyakran vendégszerepelt a pesti Nemzeti Színházban.

Stoll Ágoston (1853–1915) – operaénekes, rendező, a bécsi Operaház tagja.

Stratimirovics (Stratimirović), Djordje (1822–1908) – a szerb főodbor elnöke, 1848 nyarán a szerb felkelők vezetője, később császári tábornok.

Szalay László (1813–1864) – publicista, jogtudós, történetíró, a centralisták egyik vezetője, az MTA titkára.

Szalbeck György, báró (1820–1860) – honvédőrnagy, 1857-ben megzavarodott.

Szapáry Antal, gróf (1802–1883) – főajtóállómester, valóságos belső titkos tanácsos.

Szapáry Antalné gróf Keglevich Auguszta (1808–1879) – később gróf Batthyány Kázmérné.
Szapáry Eliz, grófnő (sz. 1827) – gróf Szapáry Antal lánya.
Szapáry Ferenc, gróf (1804–1875) – földbirtokos.
Szapáry Géza, gróf (1828–1898) – Szapáry Antal fia, főhadnagy, 1848/49-ben huszárkapitány, 1867 után Zala megye főispánja, Fiume kormányzója, majd királyi főudvarmester.
Szapáry Gyula, gróf (1832–1905) – Szapáry József fia, politikus, Heves vármegye főispánja, 1878–87 között pénzügy-, 1889-ben földmüvelésügyi miniszter, 1890–92 között miniszterelnök.
Szapáry József, gróf (1799–1871) – kamarás. A Tisza-szabályozás és a földmüvelésügy területén tevékenykedett. Fiai: gróf Szapáry Gyula, Imre és Iván.
Szathmáry Árpádné Farkas Lujza (1818–1893) – komika, a Nemzeti Színház tagja
Széchen (Szécsen) Antal, gróf (1819–1896) – konzervatív politikus, író, történetíró, az 1840-es években a kormánypárt egyik vezetője. A szabadságharc idején Schwarzenbergtől diplomáciai megbízatást vállalt. Az ötvenes években csatlakozott a hazafias konzervatív főurakhoz. 1860-tól tárca nélküli miniszter volt. Az MTA tagjai közé tartozott.
Széchényi Andor, gróf (1812–1842), – katonatiszt, Széchenyi István unokaöccse.
Széchényi Dénes, gróf (1828–1892) – Széchenyi Lajos fia.
Széchényi Gyula, gróf (1829–1920) – Széchényi Pál fia, Széchenyi István unokaöccse. 1848/49 idején Radetzky mellett harcolt. 1899-ben a király személye körüli miniszter.
Széchenyi István, gróf (1791–1860) – nagy magyar politikus és államférfi.
Széchényi János, gróf (1802–1874) – Széchenyi István unokaöccse, Lajos bátyja fia.
Szemere Bertalan (1812–1869) – a Batthyány-kormány belügyminisztere, 1849 áprilisától miniszterelnök. Világos után emigrált, 1865-ben súlyos betegen kegyelmet kapott, és hazatért.
Szentiványi Árpád (1840–1918) – politikus. A nemzeti párt alelnöke, gróf Apponyi Albert híve, majd a szabadelvű, 1905-től a függetlenségi párt tagja volt. Az evangélikus egyház ügyeinek intézésében vállalt fontos szerepet.
Szentkirályi Móric (1809–1882) – ellenzéki politikus, országgyűlési követ, Pest megye alispánja. 1848-ban jászkun főkapitány, délvidéki kormánybiztos. Később meghódolt az osztrákok előtt. Orvosi diplomát szerzett, 1868-ban a Deák-párt híveként Pest főpolgármestere lett.

Szigeti Imre (1831–1902) – színész, a Nemzeti Színház tagja, Szigeti József testvére.
Szigeti Jolán (1855–1907) – komika, Szigeti József lánya, Vízvári Gyula felesége.
Szigeti József (1822–1902) – kiváló színész, színműíró, a Nemzeti Színház tagja.
Szigligeti Ede (1814–1878) – író, színpadi szerző.
Szilágyi Sándor (1827–1899) – a legjelentősebb magyar történészek egyike. 1867-től Eötvös József mellett titkár, majd a Ludovika Akadémia történelemtanára volt.
Szilassy József, ifj. – Szilassy József koronaőr fia.
Szirmay Ádámné Podmaniczky Terézia (1755–1841)
Szlávy József (1818–1900) – politikus, a szabadságharc alatt kormánybiztos. Világos után bebörtönözték. 1865-ben Bihar megye főispánja, 1869-ben kereskedelemügyi miniszter, 1872–1874 között miniszterelnök, 1879-ben a képviselőház elnöke, 1880–82-ben közös pénzügyminiszter, majd koronaőr, a főrendiház elnöke lett.

Takácsy Helén – Takácsy György nagykereskedő lánya. Apja a pesti választott polgárság tagja volt.
Talleyrand, Charles Maurice, gróf, Benevent hercege (1754–1838) – francia államférfi, Napóleon külügyminisztere.
Tamássy József (1835–1892) – színész, 1870-től a Nemzeti Színház, 1876-tól a Népszínház tagja. A magyar népszínmű egyik legnagyobb alakja.
Teleki Domokos, gróf (1810–1876) – liberális erdélyi politikus, publicista, az MTA tagja.
Teleki Gyula, gróf (1858–1921) – Teleki Sándor fia.
Teleki József, gróf (1790–1855) – politikus, történetíró, Csanád, Szabolcs megye főispánja, 1842-től Erdély kormányzója. Részt vett az MTA szervezésében, 1830-ban annak elnökévé választották.
Teleki László, gróf (1810–1861) – író, ellenzéki politikus, 1848-tól a magyar kormány diplomáciai megbízottja Párizsban. 1849 és 1860 között emigrációban élt, az 1861-es országgyűlésen a határozati párt vezére öngyilkosságáig.
Teleki Sándor, gróf (1821–1892) – földbirtokos, Petőfi és Liszt barátja, 1848/49-ben honvédezredes. Világos után börtönbe zárták, de sikerült megszöknie. Törökországban és Franciaországban élt, 1859-ben a Magyar Légióban, 1860-ban Garibaldi mellett harcolt az olasz egységért. 1867-ben hazatért, birtokán gazdálkodott. Kitűnő emlékíró.
Thaisz András (1789–1840) – pesti ügyvéd, író, szerkesztő.

Thaisz Elek (1821–1892) – Thaisz András fia, pesti városi tanácsos, honvédszázados. Világos után sáncfogságot szenvedett. 1867 után Pest, később Budapest rendőr-főkapitánya volt.
Thorvaldsen, Bertel (1770–1844) – dán szobrász, a klasszicizmus ismert képviselője.
Tisza Kálmán (1830–1902) – politikus, 1861-től a határozati majd a balközép párt vezetője, 1875 és 1890 között miniszterelnök.
Tisza Lajos, gróf (1832–1898) – Tisza Kálmán öccse, konzervatív politikus. 1861-től képviselő a határozati majd a Deák-párt híveként, 1867-től Bihar megye főispánja. 1871–74 között közlekedésügyi miniszterként, 1879-ben az árvíz után Szegeden újjáépítési kormánybiztosként tevékenykedett. 1892–94 között a király személye körüli miniszter volt.
Tisza László (1829–1902) – Tisza Kálmán öccse, földbirtokos. A szabadságharcban súlyosan megsebesült a móri csatában. Világos után hadifogságba került, de sebesülése miatt elbocsátották. Erdélyben gazdálkodott, 1866-tól képviselő volt.
Tóth Imre (1857–1928) – színész, rendező, a Nemzeti Színház igazgatója.
Török Bálint, gróf (1806–1822) – fiumei kormányzósági gyakornok, majd helytartótanácsi tanácsos.
Török Pál (1808–1883) – református püspök. A református iskolák létesítése, a tanárképzés területén tevékenykedett.
Trautmannsdorf, Ferdinand, gróf (1825–1896) – osztrák diplomata.
Trefort Ágoston (1817–1888) – liberális politikus, publicista, a centralisták egyik vezetője. 1872-től haláláig vallás- és közoktatásügyi miniszter, az MTA elnöke volt.
Trefort Ágostonné Rosty Ilka (1826–1870) – Rosty Albert táblabíró, Békés megye alispánja lánya.
Turolla Emma – olasz származású énekesnő, 1883-ban egy olasz társulattal került Budapestre, s hosszabb ideig az Operaházban lépett fel.
Türr István (1825–1908) – olasz altábornagy, a magyar emigráció egyik vezetője. 1849 januárjában átszökött a császári hadseregből az olasz forradalmárokhoz. Leverésük után Badenben, majd Svájcban élt. 1860-tól Garibaldi mellett vett részt az osztrákok elleni olasz függetlenségi küzdelemben. 1867 után amnesztiát kapott, s hazatért. Itthon közművelődési és gazdasági kérdésekkel foglalkozott. Ő kezdeményezte a Panama-csatorna és a Korinthoszi-csatorna építését.

Ujházi Ede (1844–1915) – a Nemzeti Színház egyik legnagyobb jellemszínésze.
Urbán Gyuláné Sissány Constance (1825–1883) – Urbán Gyula monyorói földbirtokos felesége. Férje temeti el sógorát, Leiningen altábornokot.

Ürményi József (1807–1880) – konzervatív politikus, Fejér megye alispánja és követe, 1841–46 között alnádor, a Tisza-szabályozás kormánybiztosa.

Vadnay Gábor – miskolci ügyvéd, Vadnay Károly író rokona.
Váradi Antal (1854–1923) író, költő, drámaíró, műfordító, újságíró. Legismertebb művét, az *Iskarióth*-ot (1876) Jászai Mari szereplésével mutatták be.
Vay Dániel, gróf (1820–1893)
Vay Miklós, báró (1802–1894) – konzervatív politikus, 1831-ben a koleralázadás idején királyi biztos, 1840-től a tiszántúli református egyház főgondnoka, 1848 nyarán erdélyi főkormánybiztos. 1859-ben a protestánsokra sérelmes császári pátens ellen küzdve, nagy része volt annak visszavonásában. 1860 után udvari kancellár, 1867 után koronaőr, majd a főrendiház elnöke volt.
Vay Miklós, báró, ifj. (1828–1886) – szobrász, legtöbb művét ingyen készítette el hazája számára.
Vécsey Ágoston, gróf (1775–1857) – kamarás, lovassági tábornok, Vécsey Károly honvédtábornok apja. 1813-ban kapott grófi rangot.
Vécsey Károly, gróf (1807–1849) – őrnagy a császári hadseregben, a szabadságharc idején honvédtábornok. Aradi vértanú. Podmaniczky Frigyes tévesen nevezi bárónak.
Verdi, Giuseppe (1813–1901) – nagy olasz zeneszerző.
Veszter Sándor (1810–1864) – táncmester, koreográfus.
Vieuxtemps, Henri (1800–1881) – belga hegedűművész.
Vigyázó Sándor, gróf (1825–1921) – 1885-től kamarás. Jótékony célú alapítványai tették nevét ismertté.
Vizvári Gyula (1841–1908) – neves komikus, a Nemzeti Színház tagja.
Vörösmarty Mihály (1800–1855) – nagy költőnk.
Vukovics Sabbás (Sebő) (1811–1872) – előkelő szerb család tagja, liberális politikus, Temes megye követe, 1848-ban országgyűlési képviselő és délvidéki kormánybiztos. 1849-ben igazságügy-miniszter volt.

Wahrmann Mór (1832–1892) – nagykereskedő, bankár, politikus, az első zsidó vallású képviselő.
Weber, Karl Maria (1786–1826) – német zeneszerző.
Wenckheim Béla, báró (1811–1879) – liberális politikus, 1837-től Békés megye alispánja, az 1839/40-i országgyűlésen a megye követe. 1849-ben emigrált, majd hazatért. 1867–69 között belügy-, 1871–79 között a király személye körüli miniszter, 1875-ben miniszterelnök volt.

Wenckheim Frigyes, gróf (1842–1912) – valóságos belső titkos tanácsos, főudvarmester.
Wenckheim Frigyesné gróf Wenckheim Christine (1849–1924) – gróf Wenckheim Antal és Sehertz Krisztina lánya.
Wenckheim József, gróf (1809–1869) – gyulai földbirtokos.
Wenckheim László, báró (1814–1879) – Wenckheim Béla testvére.
Wenckheim Viktor, báró – Wenckheim Béla és László testvére.
Wesselényi Miklós, báró (1796–1850) – reformpolitikus, politikai író.
Windischgrätz (Windisch-Graetz), Alfred zu, herceg (1787–1862) – császári tábornagy, 1848 októberétől az osztrák csapatok (az olaszországi hadtestek kivételével) főparancsnoka 1849 áprilisáig.
Wilt, Maria (1833–1891) – bécsi énekesnő, gyakori vendég Operaházunkban.
Wuesthoff Károly, báró – 1848/49-ben honvédszázados. A tápióbicskei csatában megsebesült, Világos után kényszersorozott közlegény, később dragonyos főhadnagy.

Ybl Miklós (1814–1891) – a hazai neoreneszánsz legnagyobb építésze.

Zichy Edmund (Ödön), gróf (1811–1894) – katonatiszt, műgyűjtő, Széchenyi döblingi baráti körének tagja.
Zichy Edmundné herceg Odescalchi Paula (1810–1866)
Zichy Ferenc, gróf (1811–1900) – Zichy Ferenc bihari főispán fia, politikus, 1839-ben Fiume kormányzója, 1841-ben a szolnok–pesti vasútvonal kiépítője, 1848-ban Széchenyi mellett államtitkár, 1849-ben Paskievics hadserege mellett főbiztos, 1861-ben Nógrád megye főispánja, 1874–79-ben konstantinápolyi követ volt.
Zichy Géza, gróf (sz. 1828) – Széchenyi mostohafia.
Zichy János V., gróf (1777–1830)
Zichy Miklós, gróf (1796–1856)
Zichy Ottó, gróf (1815–1880) – Széchenyi István mostohafia, az 1840-es években az ellenzék egyik vezetője Győr megyében. 1848/49-ben honvédezredes.
Zichy Pál, gróf (1808–1850) – császári kapitány, Zichy Eugénnel együtt fogta el Görgey, de őt felmentették. Később Görgey parancsőrtisztje, honvédőrnagy lett. 1849 januárjában elhagyta a honvéd sereget.
Zichy-Ferraris Manó, gróf (1808–1877) – hivatásos katona, a szabadságharc idején a magyar oldalon harcolt, ékszereit, családi ezüstjét felajánlotta a kormány céljaira, nemzetőr sereget szervezett. 1867 után képviselő volt.

Zichy-Ferraris Manóné Charlotte Strachau
Zrínyi Ilona (1643–1703) – II. Rákóczi Ferenc édesanyja.
Zofahl Lőrinc – 1825–1847 között működő építész.

Zsarnay Lajos (1802–1866) – református püspök, teológiai tanár Sárospatakon, az MTA tagja.
Zsedényi Eduard (Ede) (1804–1879) – konzervatív politikus, Szepes megye követe, az 1839/40-es országgyűlésen a kormánypárt vezére. 1859-ben a protestánsok önkormányzatát védve szembekerült a hatalommal, börtönbüntetésre ítélték. 1867 után Deák-, majd a szabadelvű párt tagja volt, országgyűlési képviselőként halt meg.
Zsivora György (1804–1883) – kiváló ügyvéd, a hétszemélyes tábla bírája 1848-ban. 1861-től szeptemvir, Csanád vármegye főispánja, királyi ítélőtáblai tanácselnök, az MTA tagja. Végrendeletében nagy összegeket hagyott jótékony célokra.

UTÓSZÓ

„Kedvesebb és mulatságosabb regényt régen olvastam, mint báró Podmaniczky Frigyes hátrahagyott iratait, amelyeket az Öreg báró (halálát érezvén közeledni) a Nemzeti Múzeum könyvtárára bízott; azzal a kikötéssel, hogy a lepecsételt csomagot születésének századik évfordulóján, születésnapján bontsa fel az a valaki, aki netán kíváncsi volna a lepecsételt iratcsomag tartalmára... Azt hiszem a tavalyi esztendőben én voltam az első, aki a régen elfelejtett báró hátrahagyott memoárjait a szent lelkesedéssel és XIX. századbeli ábrándokkal, mélázással, magányos gordonkázással, úri nobilitással írott emlékiratokat a múzeumi igazgató jelenlétében felnyitottam. A rendben rakott, számozott, egyformán nyesett, margóval ellátott diósgyőri lapok már az első pillantásra megmutatták az agglegény báró figuráját" – írta 1924-ben Krúdy Gyula, aki regényt szándékozott írni az „utolsó magyar lion"-ról, a „század legszabályosabb gavallérjáról". A regény nem készült el, az író talán kedv, talán idő hiányában elvetette korábbi tervét, de hogy újra és újra foglalkoztatta képzeletét e különös, érzelmes kifinomultságot és kedélyes, józan mindennapiságot egyaránt sugárzó figura, azt bizonyítja közel harminc írása – elbeszélése, cikke, tárcája –, amelynek hőse az ábrándozó arisztokratából alkotó polgárrá, szobalányok, színésznék és főrangú hölgyek gáláns hódolójából „Budapest vőlegényévé" vált Podmaniczky.

Az emlékiratok – alig-alig háborított magányukban – ma is megtalálhatók a Széchényi Könyvtár kézirattárában, poros kötegekben, nehezen olvasható, szálkás betűkkel írt fakuló sorokban.

A történészek, tudományos kutatók számára felbecsülhetetlen forrásanyagot jelentenek – a szabadelvű párt történetét például ismeretük nélkül bizonyára lehetetlen megírni –, ám szépirodalmi műként teljes terjedelmükben nehezen olvashatók. Mindazt, ami bennük a korra, a személyiségre valóban jellemző és érdekes, tartalmazza Podmaniczky 1887–88-ban kiadott *Naplótöredékek* című négykötetes munkája, amely már Krúdy korára is feledésbe merült, nemhogy napjainkra. Majd száz éve nem olvassa szinte senki, pedig milyen színes és eleven tablóját festi meg a XIX. századi Magyarországnak!

Frigyes báró egész életében történelemformáló személyiségek és események közelében, sodrásában élt – Széchenyi István, Andrássy Gyula, Tisza Kálmán barátja, Kossuth, Deák, Wekerle munkatársa volt, fellépett a pozsonyi és pesti reformországgyűléseken, harcolt a szabadságharcban, ott volt a világosi fegyverletételnél, megismerte a száműzetést kényszersorozott közlegényként Olaszországban és Tirolban, kapcsolatban állt az emigrációval, részt vett a kiegyezés előkészítésében, alapítója lett a szabadelvű pártnak –, de mindezt kissé a háttérbe vonulva, sohasem az első vonalban élte meg, s így emlékirataiból a század eseményeit – akarva-akaratlan – különös „oldal-világításban", hétköznapi derengésben ismerhetjük meg. Talán ezért olyan közvetlenül és elevenen.

És persze azért is, mert ezeknek az eseményeknek a háttere, a társadalmi közege, a szereplők életmódja, viselkedése, családi élete meleg, csillogó színekkel rajzolódik ki előttünk. Életképek tucatjai sorakoznak a *Naplótöredékek* lapjain: az aszódi családi kastély patriarchális szellemű háztartási és gazdálkodási szokásai, a cselédekkel együtt ünnepelt karácsonyok, a miskolci és késmárki iskolák szigorú nevelési formái, a nemesi kisasszonyok intézeti mulatságainak biedermeier idilljei, a Nemzeti Kaszinó előkelő báljainak, a budai farsangok vidám mulatságainak megkapó jelenetei, az agarászat, a vadászat, a lótenyésztés és lóversenyezés, a színház, az öltözködés, a divat, a terített asztal örömei, meghitt, ba-

ráti borozások, kártyacsaták, szalonélet és külföldi utazások, fényes parlamenti fellépések, izgalmas választási küzdelmek, véres párbajok, titkos légyottok képei keverednek egymással, egy letűnt életformát felidézve. Podmaniczky írásának a hangulata ragad meg leginkább, az, hogy akárcsak Krúdy, mi is szüntelenül érezzük benne „a XIX. század felejthetetlen illatát".

Ez az áradó, hangulati gazdagság annál is érdekesebb, mivel „Frici bárót", ahogy kortársai nevezték, igazán nem nevezhetjük jelentékeny írónak. Műveiben is megmaradt annak, ami az életben volt: főúri dilettánsnak – ám semmi esetre sem a szó ma használatos, lekicsinylő értelmében –, művészi érzékenységgel rendelkező műkedvelőnek, aki nem megfogalmazni, megélni kívánta az életet. Élvezni, átérezni minden ízét, színét, zamatát. Mikszáth azt írta róla: „Regényei gyenge dolgok. Az írói talentumnak alig egy-egy szikrácskája villan meg imitt-amott. Bizonyára nem több ő az Olympus berkeiben, mint egy művelt idegen, kit véletlenségből odahajtottak a végzetes politikai szelek... De azért e regények többé-kevésbé mégis érdekesek, mert kifejezői... a kornak és hangulatnak..." A benyomásokra való fogékonyság, a kivételes kor és az érdekes személyiség, s különös módon még egy hiba is: a képzelet hiánya tette őt hiteles és érzékletes emlékirat-szerzővé. Talán nem volt igazi tehetsége az íráshoz, de annál több az élethez.

*

Podmaniczky Frigyes 1824. június 20-án született Pesten. Édesapja Podmaniczky Károly, édesanyja Noszticz-Jänkerdorf Erzsébet.

Ősei előkelő arisztokraták, a XIV. századtól nemesek. Nevüket a Vág-Beszterce szomszédságában fekvő Podmanin helységről kapták, II. Ulászló emelte őket az ország bárói közé. Gőgös nagybirtokosok, katonák voltak, akik részt vettek mindig az ország védelmében is, harcoltak a török ellen (az egyik Podmaniczky

a mohácsi csatában halt meg), de mint önkényeskedő „kiskirályok" is híresekké, sőt hírhedtekké váltak. A családnak ez az ága kihalt, vagyonuk visszaszállt a koronára. A másik ág kevésbé gazdagnak és előkelőnek számított, polgárosultabb erényekkel dicsekedhetett. Podmaniczky István nyitrai volt-katolikus püspöktől eredt, aki Luther tanainak követőihez szegődött, s megházasodott. Utódai a XVII. század közepén Zólyom megyében, Korpona városában telepedtek le. Podmaniczky Gábor 1652-ben itt már a város tanácsnoka, országgyűlési követe, majd bírájaként szerepelt az oklevelekben. Unokája I. János Osztroluczky Judittal kötött házassága révén szerezte meg Aszód birtokát, s a család ettől kezdve viselte az aszódi előnevet. Fiai, II. János és I. Sándor 1782-ben kapták meg a bárói címet. A fiatalabb fiú, I. Sándor volt Podmaniczky Frigyes nagyapja. Kortársai rendkívül művelt, szelíd természetű, visszavonult életet élő férfiként ismerték, aki kiterjedt birtokainak igazgatásán kívül főleg művészetpártolással, műgyűjtéssel foglalkozott. Aszódi kastélyában nagy értékű képtárat, fegyvertárat, könyvtárat alapított. Felesége, báró Jeszenák Zsuzsanna a családi visszaemlékezések szerint igencsak „kardos menyecske" lehetett, aki minthogy maga is német szellemben nevelkedett s a kordivat is ennek kedvezett, férje háztartásából száműzte a magyar cselédeket, családi életéből a magyar szokásokat és hagyományokat. A házaspárnak tizenkét gyermeke volt, legutoljára született XII. Károly, Podmaniczky Frigyes édesapja. Károly báró a német protestáns hagyományoknak megfelelően igen szigorú neveltetésben részesült, mégis élénk szelleme, mozgékonysága, függetlenségre hajló természete miatt gyakran összeütközésbe került édesanyjával és nevelőivel. Később is ő volt a család „fekete bárónya", annál inkább, mert fiatalemberként belekeveredett a Martinovics-féle összeesküvésbe. Súlyosabb következménye ugyan nem lett politikai állásfoglalásának, de rövid időre Bécsbe internálták, ahol – talán a város polgárosult légkörének hatására – éppen nem arisztokrata ifjúhoz illő foglalkozást választott: az orvostudománnyal kezdett kacérkodni. Rövid

idő múlva kegyelmet kapott, de nem tért haza, feltehetően a családi ellentétek miatt, hanem a szászországi Chemnitzbe utazott, bányászati ismereteket szerezni. Tanulmányait a híres selmecbányai akadémián fejezte be, hivatalt vállalt, s bányatanácsosi rangig jutott. Közben megházasodott, báró Charpentier francia emigráns Júlia nevű lánya lett a felesége, aki azonban szülésekor első gyermekével együtt meghalt. Podmaniczky Károly 1812-ben vette el Noszticz-Jänkerdorf Elizát, Noszticz-Jänkendorf Adolf szász királyi miniszter lányát. E házasság komoly elhatározásra bírta, tudva, hogy evangélikus vallása, amihez mélyen ragaszkodott, megakadályozza őt hivatali emelkedésében, állásáról lemondott és a szülei halála után maradt örökségen bátyjával megosztozva visszahúzódott aszódi birtokára. Ettől kezdve felváltva hol az aszódi kastélyban, hol pesti házában az egykori Fürdő (ma József Attila) utcában lakott.

Podmaniczky Károly a kor ismert és közkedvelt alakjai közé tartozott, habár a közvélemény afféle különcnek tartotta részben visszavonult életmódja, részben elvei miatt. Rendkívül előnyös megjelenésű férfi volt, aki mindig nagy gonddal öltözködött, majdnem olyan finnyás választékossággal, mint később fia, a „kockás bárónak" becézett Frigyes. Abban is hasonlított rá, hogy a nők kedvencének számított. Azt tartotta – az emlékiratok szerint –: „a magyar nő arra való, hogy az ember szerelmeskedjék vele (amint azt túl a rendén gyakorolta is), hanem feleségnek nem való, mert arra sem elég kedélyességgel, sem elég műveltséggel nem bír".

Családjában és birtokain egyeduralmat valósított meg, de igen patriarchális viszonyok között. Jobbágyai, cselédei szerették, s gazdaság-, ipar- és kereskedelem-pártoló tevékenysége miatt a polgárok – akikkel szívesen és gyakran érintkezett – valósággal rajongtak érte. Ehhez persze hozzájárult szabadelvű felfogása, rebellis múltja, felvilágosult magatartása is: gyakran bírálta az arisztokráciát, vallási kérdésekben – bár ő maga a dunántúli egyházi kerület felügyelője volt – nagy türelmet tanúsított, gazdasági, tudományos, társadalmi, politikai ügyekben haladó néze-

teket képviselt. Nagy műveltsége, emberbaráti hajlamai, kellemes és szellemes modora még a főrangú családok bizonyos köreiben is megalapozta népszerűségét. Konzervatív elveket csak a nyelv, a nemzetiség és a családi élet területén vallott. Háztartását édesanyja és felesége valódi, illetve vélt kedvére német szellemben szervezte meg, s többször hangot adott nyilvánosan annak a véleményének, hogy a közéletben, különösen pedig a felsőházban magyarul beszélni nevetséges, hisz senki nem érti meg. Erre reagált Széchenyi István naplójában avval a megjegyzésével: „A magyar arisztokrácia nyomorult volta mind világosabban jelenik meg szemeim előtt."

Noszticz-Jänkendorf Eliza szelíd, de a maga módján erélyes asszony volt, a régi „nagyasszonyok" fajtájából. Gyengédségét, érzékenységét, lírai hajlamát és emelkedett erkölcsi felfogását tőle örökölte fia. Talán az irodalom szeretetét és az ehhez való készséget is, hisz Eliza asszony édesapja nemcsak politikus volt, miniszter, de Arthur von Nordstern néven a maga korában ismert költő is.

Podmaniczky Károlytól és feleségétől nyolc gyermek származott. Három fiú még kisgyermek korában meghalt himlőben, illetve vörhenyben, öten maradtak életben. A legidősebb lány 1813-ban született: Júlia, aki báró Jósika Miklós író felesége lett, a korban szokatlan „válási botrány" után. Ő maga is írt *Éva* címmel regényt, *Közlések a külföldről* címmel elbeszéléseket, a *Nővilág* című hetilapba divattudósításokat. A szabadságharc bukása után elkísérte férjét az emigrációba, ott is halt meg. Húga, Eliza, Majthényi Péter későbbi felesége követte őt a sorban, majd 1824-ben jött a világra Frigyes, rá egy évre öccse, Ármin, végül a korán elhunyt Mária.

A gyermekek gondos és alapos nevelésben részesültek. A nevelők nem akárkik voltak: Angyalffy Mátyás, később a keszthelyi Georgicon tanára, Thaisz András, később író és szerkesztő, Zsivora György, később jogtudós, Hunfalvy Pál, utóbb a késmárki jogi akadémia tanára, a magyar összehasonlító nyelvészet meg-

alapítója; életük delelőjén Thaisz kivételével valamennyien az MTA tagjai. De már a ház légköre is alkalmas volt arra, hogy felkeltse a szellemi érdeklődést. Podmaniczky Károly érdekes, művelt emberek közül választotta barátait: Schedius Lajos író, az esztétika tanára a pesti egyetemen irodalmi szalont tartott fenn, maga is részt vett az *Uránia*, a magyar közművelődésben oly nagy szerepet játszó folyóirat alapításában. Haberle Károly a botanika professzora, a pesti Füvészkert igazgatója volt, de jártas még egy sereg tudományban. Bene Ferenc, akit a hazai himlőoltás bevezetőjeként tart számon a tudománytörténet, nemcsak kiváló orvos, de a kor legműveltebb embereinek egyike is.

A szellemi behatások mellett jócskán érik érzelmi élmények is a kis Frici bárót. A vidékről Pestre került családok kedélyes életet éltek az éppen csak városiasodó Pesten. Sokat vendégeskedtek, és megtartották megszokott falusias életformájukat: állatokat neveltek, disznótorokra jártak, kirándultak a „zöldbe", telente fáklyás „gyalog szánkózásokat" rendeztek a Duna jegén. A Podmaniczky család mindezeken felül még igényesebb szórakozásokban is részt vett, rendszeresen járt – az akkor Pesten még egyetlen – német színházba.

A sok tekintetben idilli életnek, melynek során a gyermek Frigyes először ismerkedett meg Pest „tájaival", légkörével, életmódjával, 1833-ban az édesapja betegsége, majd halála vetett véget. Ez az időpont jelentette egyben a fiatal fiú – 11 éves ekkor – számára a másik nagy élményt is: a női nem érzelmi felfedezését. Ahogy emlékirataiba később feljegyzi: „Egy éjjel – atyám halála napját megelőzőleg – a gyermekszobában elhelyezett ágyamban feküdtem, álmatlanul s keservesen sírva az atyám kétségbeejtő állapotáról hallatszó hírek felett. Az összes cselédség talpon volt, s így természetesen a női cselédek is. Nővérem szobalánya, Rézi, egy igen csinos szőke leány, hallván a mellékszobából zokogásomat, bejön hozzám, s eleinte csevegni s utóbb vigasztalni kezdett. E vigasztalás közelebbi érintkezésbe hozván a csinos lánnyal, nagy hatással volt reám; – és én e perctől fogva meg voltam győződve

afelől, hogy egyedül a nők képesek bennünket, ha szenvedünk s valamely nagy fájdalomtól lesújtatunk, valóban megvigasztalni."

Az apa halála kissé *A kőszívű ember fiai*-ban megírtakhoz hasonló helyzetet teremtett. A Podmaniczky családban is az édesanya képviselte a hazafias, nemzeti szellemű nevelést, annak ellenére, hogy ő maga sohasem tanult meg magyarul, ám ahogy a *Naplótöredékek* írják „új hazája iránt forró szeretetet" érzett, s az őt mindig idegennek tekintő rokonságnak is meg akarta mutatni, alkalmas a család ősi hagyományainak ápolására. Ehhez mint „magyar özvegynek" meg is volt minden anyagi eszköze. A „magyar özvegység" állapota ugyanis hasonló jogokat biztosított, mint ma a haszonélvezet. Podmaniczkyné tehát a birtokeladás kivételével korlátlanul rendelkezett a családi vagyon felett, ami ha nem is tartozott a legnagyobbak közé Magyarországon, de nem is volt jelentéktelen. Thaisz András és Hunfalvy Pál nevelők tanácsára elhatározta, hogy fiait egy tősgyökeres magyar város nyilvános evangélikus iskolájába küldi. A választás Miskolcra esett. Frici báróban maradandó hatást keltett a szigorú, a kor szokásai szerint olykor még testi fenyítéket is alkalmazó iskola, amely azonban ennek ellenére alapjában demokratikus szellemű és igen magas színvonalú volt. 1838-tól a fiatal Podmaniczky a pesti evangélikus gimnáziumban folytatta tanulmányait, s bizony keményen dolgozott: a tanórák reggel hattól délután ötig tartottak, s emellett még francia, angol, tánc, zongora, vívó, lovagló és úszó leckéket is illett vennie. A tánciskolai órák jelentették a „társaságba lépés" előszobáját. A német színház táncmestere, Beauval kurzuszáró bálján találkozott a 16 éves kamasz az első szerelemmel Szendrőy Eliza, egy gazdag pesti hajótulajdonos lányának személyében. Barabás ecsetjére méltó kép: a báli éjszaka mámorába szédült fiatal pár, ahogy az „átszellemült ifjú" a cotillon végén „táncosnéja hófehér, gömbölyded vállára" „forró csókot lehel". A gáláns, régi gavallér persze a világért sem említi a hölgy nevét emlékirataiban, azt csak a kortársak emlékezete őrizte meg. Íme

az első „Eliza" Frigyes báró életében, a későbbiekben mily sokan követik még!

A tanulóidő lassan a vége felé közeledett. A nyilvános iskolát ismét Hunfalvy nevelése váltotta fel, aki nemcsak a „Philosophia és Physyca" rejtelmeibe vezette be tanítványait, hanem a szünidőkben rendszeresen Magyarország egy-egy vidékével is megismertette őket. 1842-ben az akkor már tudományos hírnévnek örvendő Hunfalvyt a késmárki evangélikus líceum jogtanárává választotta. A nevelőjükhöz ragaszkodó Podmaniczky fiúk követték mesterüket a felvidéki városba. Ha megtekintjük a még most is álló, jelentéktelen, emeletes épületet, nem is gondoljuk, hogy milyen híres iskola volt ez a maga idejében. A késmárki jogászkodás mintegy megadta a végső csiszolást a politikai pályára készülő nemesi ifjaknak, akik itt „feltűnőleg gyarapodtak az erkölcsök pallérozódását, a komolyabb eszmékkel való foglalkozást, s a társalgási ízlést illetőleg".

1843. június 20-án, 19. születésnapján tette le utolsó szakvizsgáit Podmaniczky Frigyes. Decemberben Pozsonyba indult, mint gróf Ráday Gedeon Pest vármegye követének írnoka, hogy részt vegyen az 1843/44. évi országgyűlésen. A magas, vörösesszőke, jóképű fiatalember minden tekintetben felkészült a nyilvános szereplésre. Megszerzett tudásán kívül útitáskájában ott voltak Eisele úr, a birodalom „legjobb s legízlésteljesebb" szabójának remekei, zsebében Figdor, a házi bankár aranyai, lelkében a komoly életre felhívó anyai intelmek. Így lépett ki a pozsonyi „Zöldfa" szállodából a „nagyvilágba".

*

A reformkori Pozsony szolid, klasszicista házsoraival, alig 40 000 főnyi lakosságával igazán jelentéktelen kisvárosnak tűnik mai szemmel, de akkoriban ott dobogott az ország szíve. A Mihály utcai országház volt a nemzeti megújulás mozgalmának központja, s a város, legalábbis az országgyűlések idején, a magyar kultúra és

társasági élet legfontosabb színtere, ahova mindenki eljött, aki akkoriban számított. A befolyásos férfiak, a „haza atyjai" politikát csinálni, a szépasszonyok toalettjeiket mutogatni, házasságokat szövögetni, a nemesi ifjak tanulni és lelkesedni, a poéták és színészek publikumot találni.

Frigyes báró Pozsonyban édesapja rebellis, és nevelői hazafias szellemének nyomán az ellenzéki mágnások csoportjához csatlakozott, s találkozóhelyükön a „Kis-Casinó"-ban nyomban fel is újította a barátságot gyermekkori ismerőseivel: a Batthyányakkal, Telekiekkel, Andrássyakkal. „Az 1843/44-ben Pozsonyban székelő országgyűlés hazánk reformtörekvéseinek egyik legnevezetesebb mozzanatát képviseli, joggal mondhatom tehát, hogy érdekes időszakban kezdettem az élettel magával ismerkedni" – vallotta később Podmaniczky, aki azonban húszéves korának és vérmérsékletének megfelelően ez idő tájt még nem annyira a politikában, mint a társaságban aratott sikereket. Egymást érték a fényes bálok, táncünnepélyek, ahol a fiatal ellenzékiek voltak a legelegánsabb, legelőzékenyebb gavallérok, akik nem riadtak vissza sem a költségektől, sem a fáradalmaktól, ha alkalmuk nyílt udvarolni. Bál után előkelő táncosnéikat hazakísérve jöttek a mulatozások a kis színésznőkkel, könnyűvérű hölgyekkel. Nem csoda, hogy Frici báró alig pár hónap múlva fülig eladósodva kénytelen volt hazatérni a szülői házba. Az adósságok rendezése után a gondos édesanya, hogy kissé könnyelmű fiát a komoly életre visszavezesse, azt kívánta tőle, fejezze be tanulmányait külföldön. Az ifjú Podmaniczky egy szolidan átmulatott budai farsang után 1845 márciusában kelt útra, s Bécsen, Drezdán át Berlinbe utazott, ahol Ranke, a nagy német történetíró előadásait látogatta. Prónay József barátjával rendeztek be közös háztartást, de míg Prónay szorgalmasan tanult, ő a nappaliak mellé „éjszakai" stúdiumokat is vett fel: a berlini grisettekkel ismerkedett. Az életet tanulmányozta tehát itt is elsődlegesen, akár később 1845 júniusától 1846 márciusáig tartó nagy, észak-európai utazása alatt: Oroszországban, Svédországban, Dániában és német földön. Ta-

pasztalatait a közbejött politikai események miatt csak 1853-ban írta meg *Úti Naplómból* című munkájában.

Hazatérve – akárcsak kortársainak nagy része: Eötvös, Szemere és mások – hozzáfogott külföldi tapasztalatai hazai hasznosításához. Politikai pályafutásának első állomásaként a közigazgatással kezdett foglalkozni: József nádor, Pest vármegye örökös főispánja mellett vállalta el az aljegyzőséget másfél évig. Ez alatt az idő alatt tevékenyen részt vett a szabadelvű ellenzék megszervezésében, a Nemzeti Kör politikai munkájában Batthyány Lajos közelében. Elismertetését támogatták társadalmi kapcsolatai is. A divatos pesti világ, az ellenzéki fiatal asszonyok körének tagjai – akikkel kirándulni járt a Városligettől a Hűvösvölgyig, színházba ment a szép Hollósy Kornélia, Schódelné énekét meghallgatni, Elsler Fanny, a divatos balerina művészetét megcsodálni – egyengették megyei pályafutását. Mikor az országos ellenzék Pest megye országgyűlési követének jelölte Kossuth Lajost, Podmaniczky élen járt a választási hadjáratban, nemcsak szervezői munkájával, de – minthogy közben vagyonilag függetlenné vált – jelentős pénzösszeg adományozásával is. Ki is vívta a szabadelvűek mérsékeltebb szárnyának, sőt magának Széchenyi Istvánnak a rosszallását, aki megkérdezte tőle: „Mit gondol öcsémuram, hová fognak önök jutni azon az úton, amelyen Kossuth úr megválasztása nyomán indultak?"

Ettől kezdve a *Naplótöredékek* a történelemkönyvek kiegészítései csupán. Podmaniczky, mint fiatalkorú királyi, engedéllyel vett részt az 1847/48-i pozsonyi országgyűlésen. Itt tartotta meg Batthyány Lajos felkérésére a felsőházban első, emlékezetes beszédét az adminisztrátori rendszer ellen, melyhez maga István főherceg, az elnöklő nádor gratulált.

Még nem ért véget az országgyűlés, mikor beköszöntött Európa „tavasza" – a párizsi, bécsi, pesti forradalom. Rendkívül érdekesek a visszaemlékezésnek azok a részei, melyek e napok hangulati változásait, napi eseményeit örökítik meg. „Pokolbáró" – ez nevezetes beszéde után hősünk „beceneve" – az országgyűlési kül-

döttséggel érkezett Pestre, már betegen, de még mindig igen tevékenyen. Betegségéről, melyet az orvosok szemérmesen „mirigy merevedésnek" neveztek, feltétlenül szót kell ejtenünk. Frici báró a lázas napokban rövid, de szenvedélyes szerelembe esett egy „idegen hölggyel", s saját szavai szerint: „négy hét alatt annyit szenvedett s mégis annyit élvezett, ami elegendő lett volna egy egész életre – okos beosztással". A hölgy váratlan távozásával véget ért a kapcsolat, ám ekkor gavallérja lelki bánatához testi kínok társultak. Balassának, a nagy hírű sebész professzornak az volt a véleménye, hogy ha páciense életben akar maradni, feltétlenül igénybe kell vennie egy hosszabb gräfenbergi kúrát. A történelem azonban közbeszólt. Július 4-én Podmaniczky mint felsőházi tag és korjegyző még részt vett a pesti országgyűlésen, meghallgatta Kossuth július 10-i toborzó beszédét a nemzeti hadsereg felállítása érdekében, de rohamos gyengülése miatt a hónap végén elhatározta gyógykezeltetését. Egy társaságban, Széchenyi jelenlétében szóba került az utazás, aki csak annyit mondott: „Emlékszik öcsémuram, most egy éve mondott szavaimra: ha megfőzte a fekete levest, egye is meg." Az önérzetes Podmaniczky erre nyomban úgy érezte, történjék bármi, neki is fegyvert kell fognia a haza védelmében. Rövid, de eredményes svábhegyi gyógykúra után októberben beállt önkéntes nemzetőrnek, s részt vett a schwechati csatában. A vereség után visszavonuló csapatával került ismét Pestre, ahol a Károlyi huszárezredbe kérte és kapta meg felvételét, s mint kapitány végigküzdötte a szabadságharcot. Augusztus 12-én maga is ott állt Világos vára alatt a fegyvereiket letevő honvédek között. Jellemét dicséri, hogy nem a maga mentésére gondolt ekkor sem, minden pénzét szétosztotta a legénység között, s az aradi fogolytáborban önként vállalta fegyvertársai sorsát, a közös hadseregbe való kényszersorozást. A közlegényként besorozott magyaroknak keserves utazás jutott osztályrészül, ütlegek, éhezés, szomjazás, megaláztatások közepette kísérték őket Szlavónián át előbb Lombardiába, majd Tirolba. Olasz földön még nem volt annyira nehéz a sorsuk – a maguk nemrég elfojtott

szabadságmozgalmára emlékező olaszok segítő részvéttel fogadták sorstársaikat, de Tirolban annál inkább. A bokán túl érő hóban menetelő Podmaniczkynak lefagytak a lábujjai, megférgesedett, súlyos szemgyulladást kapott. S a napi fárasztó, durva katonai gyakorlatokat még nehezebbé tették számára a hazulról érkező dermesztő hírek. Ismerősök, barátok, katona pajtások nyomora, öngyilkossága, börtönbüntetése, kivégeztetése. Pártfogói közbenjárása mit sem ért, édesanyja kegyelmi kérvényét Haynau elutasította – az egykori kényes gavallérnak közlegényként cselédmunkát kellett végeznie majd egy évig. A szóbeszéd szerint nemegyszer trágyát szekereztettek vele, állítólag ilyenkor felhúzta megmaradt egyetlen glaszékesztyűjét. A megváltást, mint oly sokszor életében, most is egy nő hozta, Szapáry Eliz grófnő, a régi ideál, akinek közbenjárására – s bizonyára a terror enyhülése miatt is – végre elbocsátották a katonaságtól. 1850. júl. 8-án tért haza, épp öccsének esküvőjére. Sivár, szomorú, magányos élet várt rá. Eliza ugyan elkísérte Aszódra, az „ősi fészekbe", de hamarosan elhagyta, mély csalódást okozva. „A nők iránti másod-természetemmé vált imádás teljesen kiveszett szívemből, a nőt nem tekintém egyébnek, mint eszköznek, melynek segélyével többé vagy kevésbé kellemesen elégíthessem ki vágyaimat" – sóhajtott fel Frigyes báró némi cinizmussal. De illett is ez a hangulat környezetéhez. „Hazámat mint önálló országot hagyám el, lenyűgözött, jogaitól megfosztott és letiport provinciát láttam viszont..." A társasélet megszűnt, a besúgókkal megtűzdelt országban mindenki gyanakvóvá vált, bezárkózott otthonába. Alig volt család, amelyik ne gyászolta volna egy-két elesett, kivégzett, börtönbe került, emigrált tagját. Vidéken csak útlevéllel lehetett közlekedni, és se pénz, se kedv nem volt látogatásokat tenni. Az ifjú Podmaniczky is – hisz még csak 26 éves – visszavonultan élt, szerényen meghúzódva az aszódi kasznárlakban, kertészkedett és írt „mintegy elnyomott nemzetiségünk iránt rovandó le szent kötelességét". Először végleges formába rendezte, és 1853 januárjában kiadta 1845/46-os útinaplóját, majd még abban az év-

ben regényt írt *A fekete dominó* címmel. 1854-ben jelent meg *Az alföldi vadászok tanyája*, 1856-ban a *Tessék ibolyát venni*, 1859-ben *Margit Angyal*, 1861-ben az *Álom és valóság*, 1863-ban az *Egyetlen könnycsepp*, 1864-ben *A kék szemüveges nő*, 1866-ban a *Régen történt mindez*, 1870-ben *A kedvenc* című regénye. 1867-ben nyomtatták ki az *Apály és dagály*, 1887–88-ban a *Naplótöredékek* című visszaemlékezéseit. E nagyobb munkáin kívül az ötvenes évek közepétől a *Pesti Napló*, a *Hölgyfutár*, a *Divatcsarnok*, a *Fővárosi Lapok*, *A Hon*, a *Koszorú*, az *Ország-Világ*, a *Nemzet*, a *Vadász- és versenylapok* hasábjain jelentkezett a társadalmi életről, a nevelésről, a hazai életmódról, vadászatról, agarászatról, fiatalkori élményeiről szóló cikkeivel. Regényei szolid, naiv szerelmi történetek, melyek azonban megfeleltek az akkori közönség ízlésének, és kifejezték a kor hangulatát úgy, hogy sikert arattak. Hazafias szemléletük elismeréseként 1861-ben Podmaniczkyt irodalmi munkásságáért levelező tagjai közé választotta az MTA.

Az egyhangú életet az ötvenes évek második felétől (Ferenc József házassága politikai enyhülést hozott) nagy külföldi utazások tették változatosabbá. 1856-ban Franciaországban, német földön és Belgiumban járt, 1857-ben az északnémet városokba, Angliába, Skóciába, Belgiumba, Hollandiába, 1858-ban Svájcba, a Riviérára, Monacóba utazott, majd végigkocsizta azokat az olasz városokat, ahol közlegényként raboskodott. 1861-ben ismét Brüsszelben tett látogatást. Útjai nemcsak magánutazások voltak, az emigrációnak tett – Teleki László, Jósika Miklós közvetítésével – jelentést a hazai viszonyokról, közhangulatról. Politikával 1859-ig más formában nem foglalkozott, noha, mint mindenki, ő is részt vett a nemzet passzív ellenállásában. 1859-ben országos mozgalom indult meg – látszólag csak a protestáns egyház korábban királyi hitlevelekkel biztosított, s most a császári pátenstől fenyegetett autonómiája érdekében – valójában bizonyos fokú politikai szabadság kivívása céljából is. Podmaniczky mint buzgó hazafi és protestáns szenvedélyesen részt vett a vallási küzdelmekben. Tevékenysége elismeréséül 1860-ban a békési esperesség segédgondnokává, majd

1861-ben Szarvas országgyűlési követévé választották. Az 1861-es országgyűlés és körülményei – úgy hiszem – eléggé ismertek. Frigyes báró a határozati párt tagjaként foglalt helyet a képviselői székben, s hamarosan elnyerte Tisza Kálmánnal együtt a párt másodelnöki tisztjét. Az ezután következő politikai hideghullám idején titokban Bukarestbe utazott, hogy pártja megbízatásából ismét kapcsolatba lépjen az emigrációval, magával Türr tábornokkal. Ez volt utolsó ilyen természetű megbízatása. Ismét írással kezdett foglalkozni, politikai cikkeket közölt, regényt adott ki. 1865-ben egyházi és nevelésügyi munkásságáért az evangélikus bányakerület világi felügyelőjévé, majd újra Szarvas országgyűlési képviselőjévé választották, mint az egykori határozati, most balközép párt tagját.

1867-ben megtörtént a nemzet és az uralkodó között a kiegyezés. Podmaniczky ezt némi fenntartással ugyan, de a jövőben bizakodva, Deák feltétlen híveként fogadta. Úgy érezte, a kiegyezésnek „a körülményekhez mért előnyös alapon való létrejöttét" épp ellenzéki pártjának léte biztosította. A balközép 1868-ban már kezdett az önálló hadsereg és külügy kérdésében frakciókra szakadni. Az összefogás érdekében alapította meg a vezetőség a *Hazánk* című lapot, melynek szerkesztését Frigyes báróra bízták. Szerkesztőként első cselekedete az volt, hogy nagy érdeklődést kiváltó cikksorozatot írt a főváros fejlesztése érdekében. Mint az ellenzék tagja – s talán a családi hagyományok miatt is –, rendkívül fontosnak tartotta a hadsereg nemzeti szellemének kialakítását, ezért belépett az új honvédségbe mint szabadságolt állományú százados. Később címzetes huszár honvédőrnagyi rangot ért el. Nem sokáig örvendezhetett azonban sorsa jobbra fordulásának. Az 1869-es év gyökeres változást hozott életébe – valójában ekkor vált lelkes, jó szándékú, de kissé fellengzős mágnásból szorgalmas, lelkiismeretes, beosztó polgárrá. Öccse, Ármin anyagi helyzete ugyanis már 1865-ös váci képviselő-választási hadjárata miatt erősen megrendült, s egyre növekvő tartozásai miatt az év elején csődbe jutott. Frigyes báró, akit kortársai gyakran neveztek a

„legjobb szívű magyar úriembernek" saját vagyonát is felajánlotta testvére becsületének megmentésére, sőt eladta személyes ingóságait: híres fegyver- és pipagyűjteményét, bútorait, könyvtárát, lovait, agarait. S mivel még ez sem bizonyult elégnek: a hátramaradt 38 000 forintnyi fedezetlen adósság törlesztésére is vállalkozott, miközben hitelezői őt magát is szorongatták. Gavallérmagatartása miatt közel két és fél évig – legalábbis korábbi életszintjéhez képest – szinte nyomorgott. Magánlakást bérelt, fogadókban, kávéházakban étkezett, filléreskedett. Mégis, mikor egyik rokonától házat örökölt, a ház árát sem magára fordította, hanem unokaöccsei neveltetésére ajándékozta. Ő maga csekély írói honoráriumából élt, majd hivatalt vállalt. Tisza Kálmán támogatásával az Északkeleti Vasút személyzeti főnöke lett. Méghozzá nem akármilyen hivatalnok. Lelkiismeretes emberként gondosan megtanult ugyanis minden irodai teendőt, betartott minden hivatalos órát, hogy báró létére „tettleg bizonyítsa, miszerint bármi terhes munkától vissza nem riad". 1871. január 17-én Tisza Lajos alelnök javaslatára a fővárosi Közmunkák Tanácsa tagjává, 1873-ban pedig Andrássy Gyula miniszterelnök ajánlására annak alelnökévé nevezték ki. Ezzel – ahogy később Krúdy írta – „a szerelem köszöntött be hajlékába. A mindent megváltó szerelem... De többé nem egy nő vagy több nő iránt, kiknek leveleit Frigyes múltjával együtt elégette, hanem egy csodálatos szerelmi érzés ébredt fel benne, amelyről ugyan mindig tudott, de bevallani eddig élete röppentyűszerű változataiban nem adatott alkalom. Egy holtig tartó igaz szerelem, amelyet Frigyes báró Budapest főváros iránt érzett."

*

Ez a szerelem valójában 1856 nyarán kezdődött, mikor Podmaniczky párizsi útjából hazatérve ellátogatott a Városligetbe, s csak hanyatlást, pusztulást látott mindenfele. „Keblem lehangoltságán a szemembe toluló könnyek könnyítének némileg, s feleszmélve elaléltságomból megfogadám, hogy ez elhagyott s általam annyira

kedvelt fővárosunk emelését tüzendem ki életem egyik vezéreszméjéül" – írta a *Naplótöredékek*-ben. Mindig szerette a feltörekvő, vidám Pestet, de igazi gavallérhoz illően, érzelmei csak fokozódtak, mikor elesettségében, elhagyatottan, támogatásra szorulva pillantotta meg. Érzelmeiben megerősítette 1857-es találkozása Széchenyivel Döblingben, amikor a gróf mintegy gondjaira bízta kedves városát.

Mit is köszönhetünk ennek a szerelemnek? Szinte majdnem mindent, magát az egész modern Budapestet. Ha kinyitjuk vízcsapjainkat, jusson eszünkbe, hogy Podmaniczky szorgalmazta először az egészséges, iható vizet, a vízvezetékek bevezetését minden lakásba. Ha kilépünk a kapun, emlékezzünk rá, hogy ő buzdított a sáros, hepehupás utcák kiegyengetésére és kikövezésére, mint ahogy ő fogadtatta el a főváros csatornázásának s a közvilágításnak a terveit is. A Duna rakpartjainak nagyszabású építkezése, a királyi várkert bővítése, a Duna korzó és a Sugár út kiépítése, a Nagykörút megnyitása, a Kerepesi (ma Rákóczi) és az Üllői út szabályozása, a Belváros rendezése, a Városligetnek, a Zugligetnek, a Svábhegynek és a Gellérthegynek utakkal, vízzel, világítással való ellátása, a Mátyás-templom és a Bazilika építkezéseinek meggyorsítása, a Nagycsarnok emelése, nagyszabású vasúti pályaudvarok kiképzése, fasorok, közkutak, köztéri emlékek létesítése, középületek és magánpaloták sorának felépítése fűződik nevéhez, a Közmunkák Tanácsában végzett több évtizedes munkásságához. S mindenekelőtt az Operaház megteremtése. Megálmodta, sokszor szinte kétkezi munkájával megteremtette és jó ideig vezette az egykori mocsaras, városszéli, rossz hírű Hermina téren azt az Operaházat, amely nemcsak Budapest, de a korabeli Európa egyik legszebb épülete, legkitűnőbb dalszínháza lett. Fillérekért szerezte meg a telket, s viszonylag olcsón, hárommillió forintért építette fel a palotát, melyet kortársai „csillogó, királyi ékszerdoboz"-nak becéztek. Pedig nem magának garasoskodott, hisz a Közmunka Tanács tagjai épp az ő javaslatára mondtak le napidíjaikról, s ő maga szinte valamennyi intézményre,

melynek vezetését elvállalta, csak ráfizetett. A Nemzeti Színházra például magánvagyonából – pontosabban saját keresetéből – mintegy 30 000 forintot költött, saját zsebéből csináltatta meg világítása teljes felújítását. „Hálás" is volt érte a közönség, 1886-ban megtámadták és leváltását sürgették az Opera és a Nemzeti Színház intendánsi állásából „irreális költségvetése" miatt. „Keglevich István intendáns úr – írta Podmaniczky – Augias istállójának nevezte azon operai állapotokat, melyeket neki átadtam. Nos, ha a dolgok a mostani mederben folynak tovább – hogy én is az ő mitológiai hasonlatával éljek –, úgy félő, hogy Augias istállója akként telik meg, hogy nem Herkules, de Rotschild kellend annak kitisztításához."

*

Itt időben egy kicsit előre szaladtunk. Ahogy a kortárs Kecskeméthy Aurél írta az *Országgyűlési Fény és Árnyképek*-ben: „1872-ben kezdett jelentkezni a későbbi fúzió előszele. Többen az irányadó politikusok közül meddőnek tartván azt a merev állást, melyet a pártok egymással szemben elfoglaltak, elhatározták, hogy a közjogi kérdés mellőzésével, a kormányzat és törvényhozás gyakorlati kérdéseire nézve alkotnak ellenzéket, mely a kormányt a szabadelvű reformok terén haladásra kényszerítse." E csoport megerősödésével jött létre a Deák-párt és a balközép fúziójából a szabadelvű párt, mely 1875-től 1906-ig állt fenn. Podmaniczky volt az első tagja, majd elnöke. A párt juttatta a Nemzeti Színház vezetéséhez is, 1875. március 21-én Tisza Kálmán, akkor még belügyminiszter küldte oda miniszteri biztosként az ügyek rendezésére, majd nevezte ki augusztus 15-én intendánssá. Ő volt immár a családjában a második, aki a „múzsák könnyelmű és csillámló ügyeivel" kezdett foglalkozni. Egy mai színházigazgató tudná csak igazán megírni, mekkora feladat olyan vezetést megvalósítani, amelynek sarkalatos pontjai a kiadások és bevételek egyensúlyának megvalósítása, a duzzogó, jogosan vagy jogtalanul sér-

tődött színészek megbékítése, szerződéseinek rendezése úgy, hogy a takarékosság ellenére az intézmény technikai feltételei ne romoljanak, hanem javuljanak, művészi színvonala ne csökkenjen, inkább nőjön. Podmaniczkynek ez a lehetetlennek tűnő vállalkozás is sikerült. 1875-től 1885-ig átalakíttatta, rendbe hozta színházát, megvalósította korszerű szellőztetését, világítását, kényelmessé és biztonságossá tette színpadát és nézőterét évi 40 000 forintnyi csekély hivatalos támogatással. Szigligeti, majd Paulay drámai, Erkel Ferenc, majd Erkel Sándor operai igazgatók segítségével kiváló művészgárdát nevelt: Jászai Mari, Márkus Emília, Nagy Imre, Ujházi Ede, Benza Ida, Donadio Bianka, Turolla Emma, Perotti Gyula, Stoll Ágoston ekkor élték pályájuk fénykorát. Frigyes báró támogatta munkatársait, de nem szólt bele művészi elképzeléseikbe. Így lehetőséget nyújtott az operairodalom klasszikus darabjai mellett a nemzeti opera kibontakoztatására, a francia, német, skandináv színművek, a görög tragédiák bemutatásán kívül a magyar dráma ügyének ápolására. Szigligeti, Csiky Gergely színművei, majd Paulay idején Vörösmarty *Csongor és Tündé*-je, Madách *Az ember tragédiája* műsorra tűzése bizonyítja ezt, vagy Erkel operáinak népszerűsítése. Megvalósította előbb azt, hogy a népszínmű, majd hogy az opera is saját hajlékot kapjon, s így a Nemzeti teljesen eredeti hivatásának élhessen.

1884. szeptember 27-én tartotta az Operaház megnyitó előadását. Podmaniczky meg akarta hívni rá mindazokat, akik támogatták, segítették az építkezést. Hegedűs Lóránt ellenezte a vendéglátást, mondván, nem illik, hogy egy milliókért épült új színház mindjárt bevétel nélkül kezdje meg működését. Frigyes báró erre kiválasztott egy csomó jegyet, egyenként borítékba tette s elküldte a hatóságok képviselőinek, a nevesebb államférfiaknak, az építkezési bizottság tagjainak, de az emeleti zártszékekből juttatott az építésvezetőknek, szakmunkásoknak is. Azután összeszámolta a jegyek árát, kivett tárcájából 960 forintot, átadta a pénztárosnak és kijelentette: „Ezek az urak már nálam fizettek!"

A megnyitó előadás után eleinte suttogva, majd mind hango-

sabban hallatszottak olyan hangok, miszerint nem illő, hogy a Nemzeti Színház és az Operaház vezetése egy kézben legyen; Podmaniczky hivatalos kitüntetése pedig még csak fokozta ellene a támadásokat, növelte működése kritikáját. Könnyelmű anyagi gazdálkodással gyanúsították, miközben az intendánsi fizetésből adósságai törlesztése mellett nem tudott megélni. Mindez érthetően elkedvetlenítette, s mikor 1886-ban az Adria Biztosítótársulat jól jövedelmező állást ajánlott fel neki, lemondott színházi megbízatásáról. A pénzre nem magának volt szüksége. Halála után alapítványok alakjában húszezer-ötszáztizenkét forintot juttatott közcélokra hazájának, többek között a Magyar Tudományos Akadémiának, a Kisfaludy Társaságnak, a Nemzeti Színháznak.

Öreg korában lassan búcsúzott el mindentől, amit szeretett, csak imádott Budapestjétől nem tudott megválni. A hagyomány szerint sohasem ment el nyaralni a fővárosból, szürke cilinderes, pepita ruhás, egykor délceg, most már meghajló alakja a pesti utcák megszokott látványosságává vált. 1907-ben halt meg, élete szinte szimbolikusan a XIX. századdal ért véget. Berczik Ádám így köszönt el tőle akadémiai emlékbeszédében: „Bár a jövő magyarság minél nagyobb számmal mutathatná fel ilyen mintáit a tisztességnek, munkásságnak és önzetlen hazafiságnak."

STEINERT ÁGOTA

TARTALOM

Bevezetés 5

GYERMEKÉVEIM 1824–1834

Atyám emléke 9
Testvérek közötti viszony 13
Az élet első derengése 15
A házi orvosok mintaképe 17
Nővéreim megmagyarosodása 19
Pest befásítása hajdan 20
Első kolerajárvány Pesten 21
Közegészségügyi viszonyok és közkertek 22
Első szerelmem 23
Falusi élet városban 26
Háztartás 28
A Kerepesi út hajdanában 30
Az egyszerűségben is lehet fényűzés 31
Zene, színház, színművészet 33
Nyilvános mulatóhelyek 36
Karácsonyfa 37
A gólya hozta 42
Első kétkedés 43
Atyám halála 45
A kétely rendesen a válság előhírnöke 46

TANULÓKOROM 1834–1844

Anyám emléke 51
Az ősi fészek 59
A vetés kikelt 67
Az Avas hegy alján 77
[Nők társasága] 84
Aranylakodalom 87
A lovagias szolgálatkészség szomorú következményei 90
1838 96
Die Macht der Musik 105
A csárdás 115
Ember tervez, isten végez 126
Első kísérlet 129
Ismét anyám emléke 134
A „Zöldfa" szállodából a nagyvilágba 141

IFJÚSÁGOM 1844–1850

Tűnődés 151
Báró Wesselényi Miklós 158
[Kolozsvár] 168
Vándor évem 171
Pesti farsang Budán 180
Recte tueri 193
Sokféle út vezet Rómába 203
Még egy darab az első állomásig 213
Az új korszak küszöbén 219
1847. október tizennyolcadika 225
Az 1847/48-i pozsonyi országgyűlés 236
A régi épület roskadozni kezd 247
1848 257
Első hadjáratom 263
Homályba burkolt jövő elé 271
Világos 280
Huszárból cserepár 287

Álom és valóság 296
Valóságos közlegény 303
Megváltás 309

FÉRFIKOROM 1850–1875

Csendélet 321
Délibáb 327
Csákó 335
Et voluisse sat est 338
A tüntetések korszaka 347
Türelem 354
Sub rosa 362
A magyar nóta 370
Nehéz idők 372
A megpróbáltatás évei 380
A felhők mögül kitörő napsugár 389
„Hazánk" 399
A meredély széléig 422
A munka nemesít 429

ÖREG BÁRÓ KOROM 1875–1887

A fusio 437
Budapest legolcsóbb telke 440
A kezdet nehézségei 443
Válságos évek 448
Borús napok 452
1881. december 8. 454
Aranykor 463
Accidit in puncto quod non speratur in anno 469
Szelíd intés 479
Önvédelem 482
De mortuis nil nisi bene 492
Suum cuique 500

Facta loquuntur 507
Az új Budapest 514
Életem hattyúdala 526

Névmagyarázatok 533
Utószó 563

Kiadta a Helikon Kiadó. A kiadásért a Helikon Kiadó igazgatója felel. Készült a Kner Nyomda gyomaendrődi üzemében (83.197), Gyomaendrődön, 1984-ben. Felelős vezető Háromszéki Pál vezérigazgató. © Steinert Ágota, 1984. Felelős szerkesztő Fábri Anna. A képeket Rosonczy Ildikó válogatta. A védőborító előoldalán Dörre Tivadarnak az Operaházról 1895-ben készített rajza, a hátoldalon Podmaniczky Frigyes öregkori fényképe (1906, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum) látható. A reprodukciókat Gottl Egon készítette. A kötetet Kováts Imre tervezte. Művészeti vezető Szántó Tibor. Megjelent 30,78 (A/5) ív terjedelemben (ebből 0,81 (A/5) ív képmelléklet), 12 000 példányban, fűzfői Helikon papíron, Monotype Times betűvel. HE 63 / ISBN 963 207 667 2
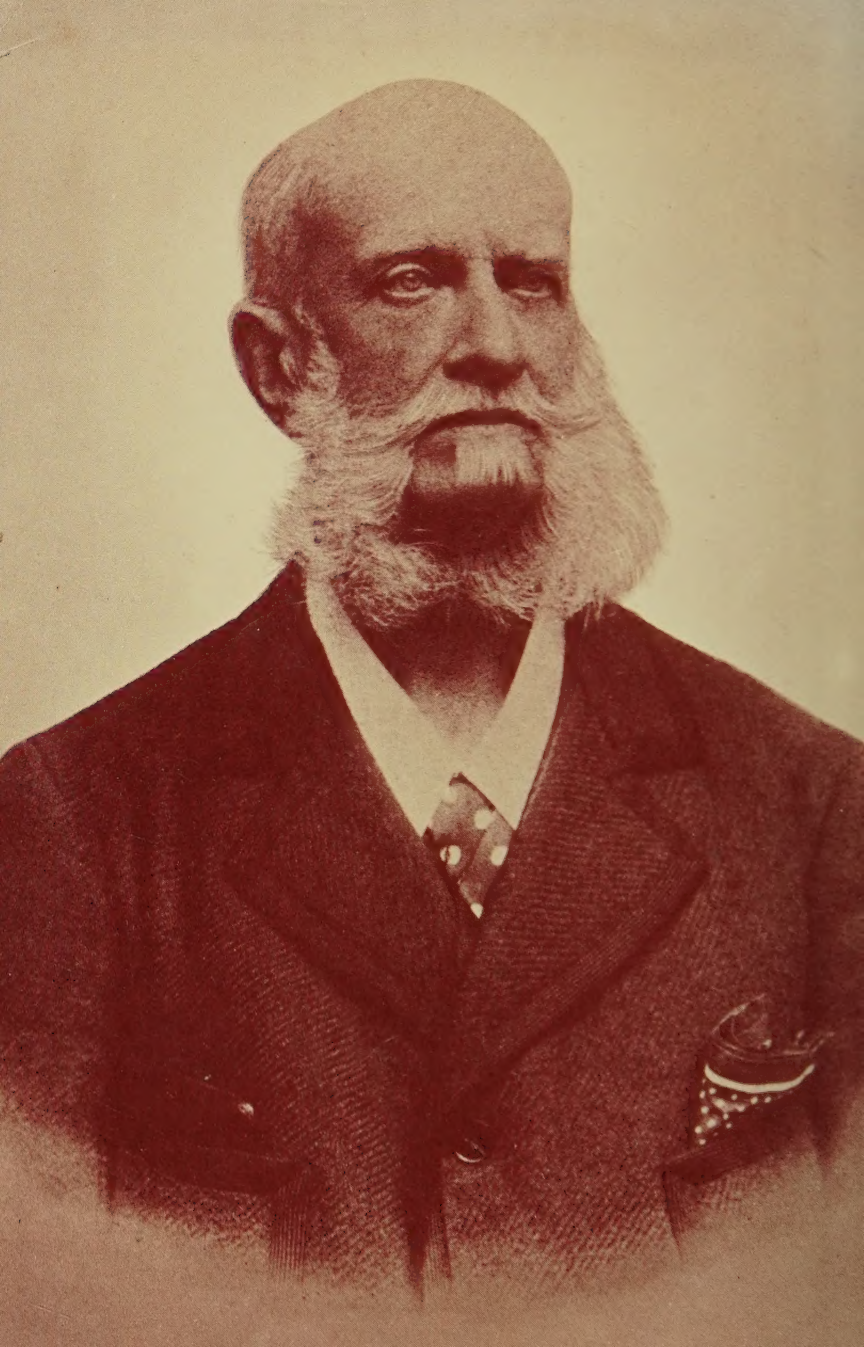
75,– Ft